Magyar történelmi kronológia

Az őstörténettől 1970-ig

Tankönyvkiadó

Magyar történelmi kronológia

Az őstörténettől 1970-ig

Hatodik kiadás

Tankönyvkiadó, Budapest

Írta:

BENCZÉDI LÁSZLÓ
GUNST PÉTER
HECKENAST GUSZTÁV
L NAGY ZSUZSA
MÁRKUS LÁSZLÓ

Szerkesztette:

GUNST PÉTER

Felelős szerkesztő

ZÁVODSZKY GÉZA

ISBN 963 17 9842 9

I. Magyarország története a honfoglalásig (–896)

A mai Magyarország földje – mint a régészeti leletek mutatják – mintegy 500 000 éve lakott. A vértesszőlősi előember

kb. 500–450 000 évvel ezelőtt hagyta itt nyomait. Az ősember megjelenésének legkorábbi emlékei az őskőkor (paleolit), az alsó paleolit korszak utolsó szakaszából (premoustier-i kor) valók. A Lambrecht Kálmán-barlangban talált pattintott kőeszközök arra mutatnak, hogy a nagy jégkorszakban, vagyis

kb. 150 000 évvel ezelőtt is volt emberi élet Magyarországon.

Az ősemberi fejlődés következő fokának, a moustier-i kultúrának az emlékeit a Subalyuk barlang maradványai tárják elénk. Az itt előkerült emberi csontok szerint

kb. 130–140 000 évvel ezelőtt a neander-völgyi ember eljutott Magyarország területére is.

A ma élő ember közvetlen őse az aurignaci kultúra idején tűnt föl Magyarország területén. Az istállóskői barlangban végzett ásatások során több hasított alakú csonthegyet hoztak felszínre, ami

kb. 36 000 évvel ezelőtt világosan mutatja az aurignaci I. kultúra létezését. Az aurignaci ember főfoglalkozása – a leletek tanúsága szerint – a vadászat és másodsorban a halászat volt. Már használta a lándzsát és a nyilat. A természet erőivel szembeni gyöngeség érzetéből eredt vallási képzetei szerint állati ősöket tisztelt (totem), hitt a varázslásban, s tisztelte a halottakat.

Az őskor végének (felső paleolit) emberéről, néhány ezer évvel

későbbről tájékoztatnak a Szeleta barlang leletei. A szeletai műveltség korából való a Lovas község határában föltárt festékbánya. Érintette Magyarország területét a késő paleolit gravette-i (magdaléni) kultúra is, melyben már nagy szerepet játszottak a fejlett csonteszközök. E kultúra emberének főfoglalkozása a vadászat és mellette a gyűjtögetés. Ismerte már az íj és a nyíl használatát. Hitt a varázslásban, a halált pedig hosszú álomnak képzelte, ezért kuporított (zsugorított) helyzetben eltemetett halottai mellé ételt és használati tárgyakat is helyezett.

A magyarországi átmeneti kőkor (mezolitikum) kultúráiról igen keveset tudunk. Az

i. e. 8000–3500-ig tartó magyarországi mezolitikum történetét csak hipotetikusan tudjuk fölvázolni. Annyi azonban valószínű, hogy a magyarországi mezolit kultúra szerves folytatása a késő paleolitnak. Az utóbbit jellemző vadászat mellett a mezolitban tűnnek föl a földművelés legkezdetlegesebb formái.

A Kárpát-medencében kb.

i. e. 3500–2500 között jelentkező újkőkor (neolit) hatalmas változást jelentett az emberiség történetében. A csiszolt kőkorszakban kísérelte meg az ember először, hogy tervszerű munkával hódítsa meg a természetet. Ekkor indult meg Magyarország területének benépesedése. A legrégibb neolit kultúra Magyarországon az ún. Kőrös kultúra, melynek hordozója egy földműveléssel, halászattal és vadászattal is foglalkozó pásztornép volt. Időben ezután alakult ki a legrégibb dunántúli neolitikus kultúra, melynek kerámiáját jellegzetes vonaldíszek különböztetik meg. Szintén a neolit kultúrák közé sorolhatók az Észak-Dunántúlon és a Felvidéken virágzott zselici kultúra, a bükki kultúra és a leginkább föltárt tiszai kultúra. A lakosság foglalkozása halászat és vadászat volt, ismerték a szövést, a fonást és a bőrmegmunkálást. Elterjedt a földművelés is. Az ásatások során fejlett háztípusok bukkantak felszínre. Az anyajogú társadalom ekkor állt virágkorában.

Az európai fejlődéstől eltérően Magyarországon az újkőkort a bronzkortól

i. e. 2500–1900 között fejlett rézkor választotta el. A hazai rézkort az alföldi

tiszapolgári kultúra képviseli. A Dunántúlon rézkori eredetű a lengyeli kultúra, míg a péceli kultúra emlékeit az ország egész területén megtaláljuk. A péceli kultúra népe kapás földművelést folytatott, a lovat és szarvasmarhát háziasította. A temetők tanúsága szerint a nő szerepe jelentősen háttérbe szorult a férfié mögött. A rézkor virágkorát az alföldi bodrogkeresztúri kultúra, a dunántúli zók-vučedáli kultúra és a harang alakú edények kultúrája jelenti.

A bronz használatának elterjedése jelentősen előmozdította az emberiség fejlődését. Az ősközösségi társadalom bomlása a bronzeszközök elterjedése nyomán vált teljessé. A bronz használatát az ide vándorolt késő rézkori kultúrák honosították meg. Az

i. e. 1900–900-ig tartó bronzkor kultúrájának legjelentősebb lelőhelye Tószeg. A korai bronzkor kultúrájának maradványai azt mutatják, hogy a népsűrűség megnőtt, a bronzkor vége felé pedig a Dunántúlra és a Tiszántúlra új népek vándoroltak be. A bronzkor végén a mezőgazdaság már ekés szántó-vető gazdálkodássá fejlődött. Az állattartás helyett megkezdődött az állattenyésztés. Az ipar elvált a mezőgazdaságtól, a kereskedelem is meghaladta az egyszerű csere-kereskedelem fokát.

A vaskor első négy évszázadát (900–550) a felső ausztriai lelőhelyről elnevezett hallstatti kultúra képviseli, melynek magyarországi története még jórészt föltáratlan. Az újabb kutatások szerint a hallstatti kultúra, amelyre az urnasíros temetkezési mód mellett a nagyméretű sírhalmok jellemzők, a Dunántúl jelentős részére kiterjedt. A korai vaskor időszakában igen jelentősen fölvirágzott a bronzművesség. A kutatások hatalmas földvárakat tártak föl, amelyek azt tanúsítják, hogy a nép élén már fejlett nemzetségi arisztokrácia állott. Ez a nemzetségi társadalom bomlásának kezdetét jelenti. A törzsi arisztokrácia mellett megtalálható a rabszolgák és a félszabadok rétege, valamint az egyszerű harcosok tömege is.

i. e. 700 körül a korai vaskort Magyarországon a – Keletről a szkíták elől menekülő – kimmerek lovasnomád népe zárta le, akiknek

történetét nem ismerjük. A népvándorlás első hullámát, a kimmereket kb.

i. e. 550 körül a szkíták váltották föl. A szkíták az itt talált őslakosságot nem semmisítették meg, hanem együtt éltek vele. Erre mutat temetkezési szokásaik sok – az őslakosságtól átvett – eleme. A lovasnomád szkíták fegyverei már vasból voltak, törzseik nemzetségekre oszlottak, élükön gazdag nemzetségi arisztokráciával.

A szkíták uralmának Magyarországon

kb. i. e. 300 körül a több hullámban e területre érkező kelták vetettek véget, akikkel az itt élő szkíta lakosság valószínűleg összeolvadt. A kelták az első itt élő nép, melynek történetéről már írott forrásaink vannak. Az ő uralmuk időszaka a késői vaskor, a La Tène-kultúra korszaka. Fejlett mezőgazdaságuk már ismerte a vasekét, a vassarlót és a kézidarálót. Használták a vaszablát és a sarkantyút is. Vas- és agyagművességük (fazekaskorong) fejlett volt. A kelta törzsek még nem alkottak államot, s egymással csak laza kapcsolatban álltak, de élénk kereskedelmük volt, elsősorban Rómával. A rómaiakat e terület meghódítására kereskedelmi érdekeik mellett a birodalom határát fenyegető dák hatalom kialakulása ösztönözte. Ezért

i. e. 35-ben elfoglalták Sziszeket, s meghódították a Dráva–Száva közét.

i. e. 9-ben már elfoglalták a Duna-könyököt.

i. sz. 10-ben megalakult Pannónia provincia.

i. sz. 20-ban a rómaiak állandó tábort építettek Aquincumban.

A római hódítás sem söpörte el helyéről az őslakosságot. A bennszülött törzsek szervezetét a katonai jellegű római közigazgatás nem változtatta meg. A bennszülött kelta lakosság megőrizte – bár jelentős átalakulással – régi kultúráját. A beköltözött római lakosság Pannóniát virágzó tartománnyá változtatta. Létrejött a városi élet, föllendült az ipar, a kereskedelem. Gyökeret vertek a római és a keleti vallások. A III. században Pannónia vezető szerepet játszott a római birodalom sorsában. A birodalom védelme szempontjából fontos terület több császárt is adott a birodalomnak. A hanyatló birodalom azonban nem tudta megvédeni a barbár, szarmata és germán törzsek támadásaival szemben Pannóniát.

Alig fejeződött be a tartomány romanizációja, az állandó külső támadások és a barbár törzsek mind gyakoribb betelepülése következtében e romanizáció máris hanyatlásnak indult. A IV. században, a népvándorlás hunok elindította új hullámával szemben a birodalomnak már le kellett mondania Pannóniáról.

A római hódítással egyidejűleg,

i. sz. 20-ban a Duna–Tisza közét az iráni eredetű szarmata-jazig lovasnomád nép szállta meg. A szarmaták törzsszervezetben éltek, a törzsek élén fejlett nemzetségi arisztokrácia állt. A törzsszövetség vezértörzse az ún. királyi törzs volt. A III. század végén,

271-ben megszállták Daciát (Erdélyt) a gótok, a IV. században pedig egy új szarmata törzs, az alánok mellett a germánok is egyre nagyobb számban telepedtek le. E században az Alföldet mind nagyobb számban germán népek szállták meg, majd az V. század elején megjelentek a hunok is.

401–410 között a hunok elfoglalták az Alföldet. A hun birodalom súlypontját véglegesen Attila helyezte át a Duna–Tisza közére. A hun birodalom

453-ban, Attila halála után fölbomlott. Helyét Magyarországon germán törzsek foglalták el.

456-ban Pannónia a keleti gótok uralma alá került, akik miután

471-ben legyőzték a szarmatákat, elvonultak Itáliába. Helyükre a gepidák nyomultak, akiket a longobárdok váltottak föl. A longobárdok a kelet felől ekkor feltűnő avarokkal szövetkezve

568-ban leverték a gepidákat, de félve szövetségesüktől, még ez évben Itáliába vonultak.

Az avarok, miután uralmukat Magyarországon megszilárdították,

582-ben bevették Sirmiumot. Az avarok megjelenésével kapcsolatos a szlávok magyarországi letelepedése is. Az avar birodalom 628-ban Konstantinápoly alatt hatalmas vereséget szenvedett, de még nem bomlott föl. Csak a horvátok és szerbek szakadtak ki a birodalomból. 680-ban megalakult a bolgár állam. Végül az avarok hatalmát két hadjáratban a frankok számolták föl.

796-ban megszűnt az avar állam. A Dunántúl a frankok uralma alá került, ahová ezek délről és délnyugatról szláv telepeseket hoztak.

A IX. századtól a magyarok honfoglalásáig a fönnmaradt avar népesség mellett a szlávok is fontos szerepet játszottak. A zalavári ásatások utalnak a szlávok magyarországi jelenlétére. A jelentős tömegben visszamaradt avarok mellé szlávok telepedtek, akik

840–870 között már önállóságra törekedtek. A Pribina–Kocel-féle alakulat azonban nem volt tartós életű. A szláv lakosság főfoglalkozása az ekés földművelés és az istállózó állattartás volt. Társadalmuk a IX. század végére az osztálytársadalom fokára ért el. Erre mutat a mai Szlovákia észak-nyugati részére is kiterjedő morva–szláv államalakulat. A Duna–Tisza közén, a Tiszántúlon és Erdélyben a bolgárok létesítettek kereskedőtelepeket. Keleten ekkor, a népvándorlás utolsó hullámaként új nép jelent meg: a magyar.

II. A magyar nép őstörténete (–896)

A magyar nép történetének első szakaszát, a magyar őstörténet korszakát sűrű homály fedi. Mivel e korszakról írott forrásokkal nem rendelkezünk, a magyar nép őstörténetét – mint más népekét is – a nyelvtudomány, a régészet, a néprajz, az embertan stb. adatainak fölhasználásával lehet csak nagy vonalakban föltárni. Így a nyelvtudomány megállapítása szerint a magyar nyelv az urali nyelvcsalád finnugor csoportjának ugor ágából származik. Az urali ősnép hazájáról nem tudjuk, Európában vagy Ázsiában volt-e. Az obiugorok és a magyarok közös hazája azonban – feltehetőleg – az Ural vidékén volt. A magyarság elődei itt elsősorban halászattal és vadászattal, gyűjtögetéssel foglalkoztak, de valószínűleg – igen kezdetleges fokon – ismerték a földművelést és az állattenyésztést is. Első háziállatuk a vadászkutya (eb) volt, de ismerték már a lovat is. Járatosak voltak a fa és a csont megmunkálásában, a bőrfeldolgozásban és az agyagművességben. A fémeket ismerték, de csak szórványosan használták és cserekereskedelem útján jutottak hozzájuk.

Az ugorok és a magyarok akkor válhattak szét, amikor a Káma folyó vidékére az

i. e. VI–V. században Kelet felől egy új nép, az ananyinói kultúra népe tört be. Az ugoroktól elvált magyarok ekkor kerülhettek szoros kapcsolatba az ogur törökökkel. A magyar nyelv csuvas típusú ún. bolgár–török jövevényszavainak tanúsága szerint a magyarság

ősei e török néppel való együttélésük során ismerték meg az állattenyésztést és a földművelést. Az állattenyésztés kifejlődésének hatalmas jelentősége volt a magyarság társadalmi fejlődése szempontjából. Az állattenyésztés ugyanis lehetővé tette nagy terméktöbblet létrehozását, nagyobb vagyon fölhalmozását, ami – előbb vagy utóbb – feltétlenül egyenlőtlenségeket hozott létre az egyes nemzetségek között. A gazdag, nagy állatvagyonnal rendelkező nemzetségek leigázták a gyöngébb, szegényebb, kevesebb vagyonnal rendelkezőket. Ennek következtében indult meg a nemzetségek törzzsé szervezkedése.

A magyarság már nomád törzsszervezetben élő nép volt, mikor

463 körül az avarok rátámadtak a szabirokra. A népvándorlás ez új hullámával kerültek a magyarok is új hazájukba. Az onogur törzsek – köztük a magyarok is – ekkor telepedtek le a Fekete-tenger északi partvidékének füves pusztáin. Az Azovi-tenger partjain (Maeotis) élő magyarok fölött hamar átvonult az

515 körül rájuk zúduló szabirok, majd

558-ban a keletről Európába menekülő avarok hulláma. Huzamosabb ideig tartoztak azonban az 552 után a Csendes-óceántól a Fekete-tengerig terjedő türk birodalomhoz. Bizánci források szerint

569-ben a Volgától nyugatra lakó onogurok,

575-ben pedig az alánok és az onogurok is a türk birodalomhoz tartoztak.

630 körül a nomád türk birodalom is fölbomlott. A Kaukázus, Don, Volga és Kaspi-tenger által határolt területen ekkor önállósult a kazár birodalom, melynek uralma a szomszéd népekre, így a magyarokra is kiterjedt.

A Kaukázus vidékén élő magyarok a IX. században, a kazár birodalom hanyatlásakor függetlenné váltak.

830 körül szakadhattak ki a kazár birodalomból. Ekkor csatlakozhatott hozzájuk a három – kazárok ellen föllázadt – kabar törzs is.

839-ben már önálló hadjáratot vezettek az Al-Dunánál.

862-ben jártak először Pannóniában.

A IX. században a magyarság Etelközben (két folyó: a Don és a Duna közti terület) élt. A nép 7 magyar (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi) és 3 kabar törzsből állott.

Félnomád életet éltek, legelőváltó állattenyésztés mellett halászattal és földműveléssel foglalkoztak. A társadalom a gazdag nemzetségfők, a kíséretüket adó katonák és a nép már élesen elkülönülő rétegére bomlott. A törzsfők a nemzetségek fölötti uralmukat erős katonai kíséretükre alapozták. A törzsfők fölötti uralom a nomád kettős fejedelemség szerint névleg a kende, a valóságban azonban a katonai főparancsnok, a gyula kezében volt. A honfoglalás idején a névleges főkirály Kurszán, a tényleges hatalmat birtokló gyula pedig Árpád volt. Ilyen körülmények közt érte a magyarokat

889-ben az első besenyő támadás.

892-ben Arnulf német király kötött szövetséget a magyarokkal a morva–szláv állam ellen, majd később

894-ben szintén az ő szövetségében jártak Pannónia földjén. Ezután Bölcs Leó bizánci császárral szövetségben

895-ben a bolgárokra törtek. A magyar sereget azonban a Bizánccal kibékült bolgárok megverték, ezzel egyidejűleg pedig a velük szövetséges besenyők támadtak Etelközre. Támadásuk elől a magyar törzsek fokozatosan a Kárpát-medencébe nyomultak. Megkezdődött a honfoglalás.

III. Magyarország népeinek története az államalapításig (896–997)

A honfoglalás során a magyar nép történetének sok ezer éves korszaka zárult le. A magyar törzsek azt a területet vették birtokba, melyen végleges hazájukat szervezték meg. A Kárpát-medence megszállása után a nomád pásztorkodásnak – ha csak lassan, hosszú idők folyamán is, de – vége szakadt. A megszállt terület ugyanis a magyarság nomád életformája számára szűknek bizonyult. A megtelepedés során a már korábban kialakult vagyoni különbségek is tovább mélyültek. Az itt élő szláv népcsoportok a törzsi arisztokrácia vagyonát gyarapították, a legelők jó részére a nagy nyájbirtokosok tették rá kezüket. Így a társadalom többségét kitevő szabad magyarok számára két út nyílott: vagy beállottak az előkelők, a törzsi arisztokrácia kíséretébe, s rablóháborúkból (kalandozások) tartották fönn magukat, vagy rátértek a földművelésre. A korszak kezdetén inkább a kalandozások alkották azokat a szelepeket, melyeken a társadalom feszítőerői levezetődtek. A kalandozó hadjáratok kezdeti sikereket értek el, melyeket a fejlettebb európai feudális államokban dúló feudális anarchia tett lehetővé. Mihelyt azonban a központi hatalom ez országokban – nem utolsósorban éppen a magyar seregek támadásai következtében – megerősödött, a hadjáratok kudarcot vallottak. A magyarságot az a veszély fenyegette, hogy amennyiben ragaszkodik korábbi életformájához, a német birodalom keleti irányú terjeszkedő politikájának esik áldozatul.

Ekkor állt a magyarság élére az eddig háttérbe szorult fejedelmi törzs, élén az Árpádok fejedelmi családjával. A fejedelmi törzs a szláv népcsoportok által legsűrűbben lakott Dunántúl középső részét szállta meg a honfoglalás során, és a megszállást közvetlenül követő években erőinek szervezésével volt elfoglalva. Ezért a kalandozó hadjáratokban csak ritkán vett részt. Az augsburgi vereséget követő években azután, amikor lezárultak a kalandozó hadjáratok, és az osztályellentétek kibékíthetetlenekké váltak, a fejlődés élére állt. Bár az államszervezés csírái máshol is kibontakozóban voltak – pl. az erdélyi törzsi arisztokrácia egy része a bizánci birodalomra támaszkodva a keleti kereszténységre tért át –, a fejlődés meghatározója az Árpádok politikája volt. Géza utat nyitott a nyugati kereszténységnek, papokat, szerzeteseket hívott be, s német lovagokat telepített le, akik fegyveres erejét erősítették. Halála után István bajor segítséggel leverte a – saját hatalmát a lassan kibontakozó új rendtől féltő – törzsi arisztokrácia lázadásait, s véres harcokban létrehozta a feudális magyar államot.

A honfoglalás hosszabb folyamat. Eseménytörténetét, a Kárpát-medence területének megszállását ma még nem tudjuk hitelesen ábrázolni. Annyi azonban valószínű, hogy

896-ban az északkeleti Vereckei-hágón át és kisebb részben Erdélyen keresztül az Al-Duna vonalán ment végbe a honfoglaló magyarság benyomulása a Kárpát-medencébe. Valószínűleg

899-re tehető a Dunántúl végleges elfoglalása, melyet

900-ban azonnal Bajorország Regensburgig történő megrohanása követett. Ugyanebben az évben támadták meg a magyarok Itáliát is, ahol az Addától visszafordulva a Brenta folyónál megverték Berengár friauli herceget. Ezután a sereg két részre oszlott: az egyik Velence ellen vonult, a másik pedig a svájci havasokig kalandozott.

906-ban Szászországot pusztították. Valószínűleg

907 elején halt meg Árpád fejedelem. Nem tudjuk bizonyosan, hogy ki lett az utóda, s azt sem, meddig uralkodott. Júniusban Lajos német király bosszúhadjáratra indult. Seregét Pozsonynál megverték a

magyarok, s válaszul a kalandozó magyarok földúlták Bajorországot.

908-ban Thüringiára törtek. Fölgyújtották Brement is.

910-ben az egyesült bajor, frank és allemann sereget Augsburg előtt megverték, majd a Rajnáig dúlták a német birodalmat. Lajos német királyt és utódait évi adó fizetésére kötelezték. Az ezután következő hadjáratok során

912-ben Arnulf bajor herceg az Inn-nél az első vereséget mérte egy kalandozó magyar csapatra. A hadjáratokat azonban elősegítette az, hogy a német fejedelmek, hercegek egymás elleni küzdelmeikben mind gyakrabban vették igénybe a kalandozó magyar seregek „szolgálatait".

916-ban Arnulf hívta be őket Konrád német király ellen. Ekkor Szászországot pusztították, és eljutottak Bázelig, sőt Elzászba és Lotharingiába is.

917-ben Konrád német király Arnulf ellen vonult, aki Magyarországra menekült. Magyar csapatok segítették vissza Bajorországba.

A következő években a kalandozások iránya Itália felé fordult.

921-ben már Veronáig hatoltak a kalandozó seregek, amikor Berengár az ellene támadt főurak ellen hívta őket. A lázadókat leverték, majd

922-ben Dél-Itáliába, Apuliába nyomultak.

924-ben Berengár szövetségében újból sereggel támadtak Itáliára. Bevették Páduát, betörtek Svájcba, és a Jurán át Dél-Franciaországba vonultak, majd Lombardián át tértek haza.

924-ben Németországra is támadtak. A sereg Thüringiára rontott, de egyik vezére Madarász Henrik német király fogságába esett. Ezután 9 évi békét kötöttek, ennek fejében Henrik adót ajánlott föl.

Német területek helyett Itáliába törtek kalandozó seregek.

926-ban Rudolf, Itália királya ellenében Hugó provence-i gróf szövetségében törtek Lombardiára, Tusciára és Róma vidékére. Egy másik sereg Dél-Németországban kalandozott (Saint-Gallen-i kaland), majd Elzászra és Lotharingiára tört.

A 9 év leteltével Henrik, aki a békét fölhasználva megerősítette

erőit, és kiképezte seregét a magyarok elleni harcra, megtagadta az adófizetést. Erre

933-ban nagy magyar sereg tört Szászországra és Thüringiára. A két részre oszlott sereget azonban a német lovagi haderő Sondershausennél és Merseburgnál (a Riade mellett) megverte (márc. 15.). Ez volt az első nagy vereség a kalandozások során. Ugyanebben az évben Bizáncot is támadták, s Konstantinápolyig dúltak.

A következő években a Rajnánál, Elzász-Lotharingiában, Burgundiában és Dél-Franciaországban kalandoztak magyar seregek.

938-ban bajor szövetségben Szászországra törtek. I. Ottó azonban megerősítve a központi hatalmat, vereséget mért rájuk. Ezután a kalandozó magyarok Észak-Németországot elkerülték.

941-ben Itáliába törtek, majd Spanyolországban kalandoztak. A kalandozások lehetőségei azonban egyre inkább szűkültek.

943-ban Berchtold bajor herceg verte meg őket. Ez évben a bizánci birodalomba betört sereg is vereséget szenvedett, és 5 évi fegyverszünetet kötött.

Valamikor a század közepe táján tudunk Fajsz fejedelemről.

Az osztályviszonyok kialakulása során lassan utat tört a kereszténység, a társadalom fejlődését akkor elősegítő ideológia is. Az erdélyi törzsi arisztokrácia Bizáncban ismerkedett meg vele.

948-ban Bulcsú és Gyula vezér Konstantinápolyban megkeresztelkedett.

950-ben a kalandozó seregek Bajorországot pusztították,

951-ben Itáliába törtek be, majd innen Dél-Franciaországba nyomultak.

953-ban a fejedelem szövetséget kötött Ludolf allemann herceggel Ottó ellen, s

954 tavaszán Konrád lotharingiai herceg vezetésével pusztították a német birodalom déli tartományait, majd Burgundián, Svájcon és Itália északi részén keresztül tértek vissza.

955-ben két oszlopban Bajorországra törtek. A rokonaival kibékült I. Ottó a sereget Augsburg ostrománál megzavarta, s

aug. 10-én a Lech mezején megverte. A másik csapat vereség nélkül hazaérkezett ugyan, a német birodalom felé mégis lezárultak a kalandozások, sőt a birodalom lendült támadásba, mely mindinkább a magyarság teljes megsemmisülésével fenyegetett.

955–972 Taksony fejedelem.

Az augsburgi vereség után csak Bizánc felé maradt nyitva a kalandozások lehetősége, de

958-ban Konstantinápoly alatt is vereséget szenvedtek. Macedóniát ugyan – váltakozó szerencsével – továbbra is támadták,

970-ben azonban Bizánc felé is végleg lezárultak a kalandozások.

972–997: Géza fejedelem. Uralkodása alatt megindult az idegen feudális lovagok beáramlása. Géza

973-ban Quedlinburgba követeket küldött I: Ottóhoz, s térítőket kért tőle. Ennek során járt többször Magyarországon Pilgrim passaui püspök. – Géza második házassága, Adelhaid lengyel hercegnővel.

974-ben I. Ottó halála után Géza a II. Ottó ellen pártot ütő II. Henrik bajor herceget támogatta. Erre

977-ben a német papok jó része – félve az üldözéstől – elhagyta az országot. A következő években a magyarok Melk várából gyakran betörtek a birodalomba.

984-ben Lipót őrgróf bevette Melket, s Gézát a Szárhegyig szorította vissza. A bajor herceggel a szövetség megerősödött, ismét lovagok és szerzetesek jöttek az országba.

994-ben Adalbert püspök folytatta Pilgrim térítőmunkáját. Ekkor történt, valószínűleg Géza fiának, Vajknak a megkeresztelése is.

995-ben Géza, valamint testvérének, a már elhunyt Mihálynak fiai: Vazul és Szár László is megkeresztelkedtek. A bajor szövetség megerősítése céljából István feleségül vette Gizella bajor hercegnőt.

997-ben, Géza halálakor az uralkodó osztály megerősödése már jelentősen előrehaladt, az államszervezet csírái mindinkább kifejlődtek. Lehetővé vált az elnyomott osztály féken tartására szolgáló erőszakszervezet, a feudális állam kiépítése.

IV. A feudalizmus kialakulása és megszilárdulása (997–1320)

Géza halála után fia, István fegyveres kíséretére s a német lovagokra támaszkodva leverte a törzsi arisztokrácia egyes tagjainak ellenállását, s birtokaik elkobzásával saját hatalmát erősítve, az uralkodó osztály érdekében létrehozta a feudális államot. Az önálló magyar feudális állam megalakulásának külső jele a koronázás volt.

Az államszervezés természetesen hosszabb folyamat, melynek ma még csak végső eredményeit ismerjük. István az akkori ország területének igen nagy részére rátette a kezét, és a királyi birtokok területi központjaiban létrehozta a királyi vármegyéket, melyek élén a törzsi arisztokrácia egyes tagjai álltak. István megszervezte a magyar egyházat is. Külföldi, elsősorban német és olasz papok, szerzetesek behívásával, püspökségek szervezésével, hatalmas birtokadományokkal segítette a feudális uralkodó osztály uralmát ideológiailag erősítő egyház meggyökerezését. Az egyházi szervezet fönntartására rendelte el a tizedkötelezettséget. Két törvénykönyve alapján láthatjuk, hogy a magyar társadalom a XI. század elején már feudális uralkodó osztályra (comesek, püspökök stb.) és az uralkodó osztálynak alávetett rabszolgákra, valamint kismértékben jobbágyokra oszlott. Még jelentős részben alkották a társadalom tömegeit az egyre inkább elszegényedő, jobbágysorba süllyedő szabadok is.

A társadalom továbbfejlődését a feudális társadalom alapvető

osztályainak mind nagyobb mértékű kifejlődése szabta meg. A szabadok tömegeinek tönkremenése gyorsan végbement. Legnagyobb részük jobbágysorba süllyedt (a rabszolgák viszont jobbágyi szintre emelkedtek), s így a korszak végére, a XIV. század első évtizedeire nagyjából kialakult az egységes jobbágyosztály. Nem tudták e folyamatot meggátolni az ún. „pogánylázadások", melyekben a régi szabadságukat féltő szabadok keltek föl a feudális rendszer, illetve az azt erőteljesebben képviselő egyházi hatalom és ideológia ellen. László és Kálmán korára, a XII. század elejére a szabadok rétege lényegében eltűnt.

Gyors ütemben fejlődött a feudális uralkodó osztály is. Bár a XI. században a királyi birtok még hatalmas túlsúlyban volt az egyházi és világi nagybirtokkal szemben – ami a királyi hatalom számára lehetővé tette, hogy átmeneti vereség után visszaverje a hódító német birodalom támadásait, s a század utolsó évtizedeiben Horvátország, Dalmácia és Halics irányában expanzív külpolitikát folytasson – mégis már e század folyamán az erősödő uralkodó osztály többször a királyi hatalom ellen fordult, s jelentkeztek a feudális társadalmi rendszert annyira jellemző frakcióharcok is az uralkodó osztályon belül. I. Péter és Aba Sámuel, Salamon és a hercegek küzdelmében nagy szerepet játszottak a feudális uralkodó osztály egyes rétegeinek ellentétei. A XII. század folyamán, Kálmán halála után azután jelentős méreteket öltött a feudális anarchia. A világi nagybirtok mindinkább behozta hátrányát az egyházi nagybirtokkal szemben, gyorsan zsugorodtak össze a királyi birtokok. A gyöngülő központi hatalom nem tudta megakadályozni a frakcióharcokat a világi nagybirtokon belül, a világi és az egyházi nagybirtokok között – sőt maga is egyik vagy másik hatalmi csoport befolyása alá került, sokszor azok érdekeit fejezte ki. Hozzájárult ehhez az is, hogy a XII. század közepétől ismét megerősödött bizánci birodalom hatalmi körébe kívánta vonni Magyarországot, amihez fölhasználta a feudális anarchia erőit, s egyik vagy másik pártot támogatva kísérelte meg befolyását érvényesíteni. A XII. század végén, III. Béla uralkodása idején ugyan – miután a bizánci birodalom hódító kísérletei összeomlottak –

a feudális anarchia erői háttérbe szorultak, de a király halála után, a XIII. század elején újult erővel támadtak. Imre és András harcában, majd II. András uralkodása idején Gertrúd meggyilkolásában stb. mind a feudális anarchia jelei mutakoztak meg.

A bontakozó feudális anarchia – elsősorban a királyi birtokok eladományozása –, a királyi megyében élő várnépek, udvarnokok, tizedesek, századosok, a királyi serviensek rétegét igen közelről érintette, hiszen a világi nagybirtokosok e réteg jogainak csökkentésére, szolgálataik fokozására törekedtek. A királyi serviensek – a későbbi köznemesség – arra törekedtek, hogy az addigi királyi megyékben hatalomra tegyenek szert, s ezzel próbálják ellensúlyozni a nagybirtokosok növekvő hatalmát. Így jött létre a század első felében a nemesi megye. A királyi serviensek, várnépek mozgalmai a XIII. század elején összefonódtak a feudális anarchia következtében legtöbbet szenvedő jobbágyság mozgalmaival. Így a serviensek hatalmas tömegbázisra tettek szert, és sikerült kivívniuk az Aranybullát, mely a nagybirtokosok és az egyház túlsúlya ellen irányult.

A serviensek mozgalmai azonban nem tudták megakasztani a fejlődés törvényszerű menetét. A királyi hatalom mindinkább szétforgácsolódott. Az Aranybullát követő években támadásra indult ellene a pápától támogatott egyház is, mely elsősorban a sókereskedelem terén érezte károsítottnak magát a zsidó és szaracén kereskedőtőkével szemben. Az 1233-ban megkötött beregi egyezmény a királyi hatalom teljes behódolását jelentette a hatalma tetőpontján álló klérus előtt.

II. András halála után IV. Béla megkísérelte a fejlődést megállítani, az eladományozott királyi birtokokat visszavenni, megfékezni a feudális anarchiát, kísérletét azonban a tatárjárás megbuktatta. A nagybirtok által alig támogatott király hadserege vereséget szenvedett, s a tatár seregek elvonulása után Béla – feladván előző politikáját – arra törekedett, hogy várak építésével állja útját egy újabb tatár betörésnek. Ez a politika hozzájárult a feudális anarchia erősödéséhez, melyet még nem tompíthatott a központi hatalomnak a városi fejlődést támogató politikája. A XIII. században

a termelőerők, a munkamegosztás továbbfejlődése következtében föllendült a városi élet. Iparágak fejlődtek ki, létrejött néhány nagyobb város, ez azonban még nem tudta ellensúlyozni a feudális anarchiát, aminthogy a nemesi megye fejlődése ellenére, a nagybirtokkal szemben föllépő serviensek sem voltak képesek megőrizni függetlenségüket.

A XIII. század második felében a királyi birtokok szétforgácsolódása elérte tetőpontját, s noha Magyarországon soha nem alakultak ki olyan feudális részfejedelemségek, mint Nyugat-Európában, nálunk is megerősödött a partikularizmus. A legnagyobb nagybirtokosok szinte tartományúri szervezetet hoztak létre. Hatalmas, most már egységes tömbben elterülő birtokaikon sokszor saját pénzt verettek, saját hadsereggel rendelkeztek, önálló külpolitikát folytattak. A király már csak „első az egyenlők között". A tartományurak a birtokaikon élő kis- és köznemeseket védelem fejében feudális szolgáltatások végzésére kötelezték. A század végére kialakult az ún. „familiaritás" intézménye: a gyöngébb nemesek kénytelenek voltak beállni egy-egy nagyúr szolgálatába, hadseregébe, „családjába", ott számára szolgálatokat végezni. Ugyanerre törekedett az egyház is, mely szintén növelte katonai erejét. Így jött létre az ún. „egyházi nemesek" (praedialisok) rétege.

A királyi hatalom hanyatlását a még nem feudalizálódott kunok harci erejére támaszkodó IV. László sem tudta megakadályozni, s az egyházi és világi nagybirtokosok nyomására kénytelen volt maga fölszámolni saját haderejét, szétverni a kunokat. A mélypont 1301 után, az Árpád-ház kihaltával beállott interregnum idején következett be. Vencel és Ottó, valamint a pápaság által régóta támogatott Károly Róbert harcában a központi hatalom utolsó erősségei is összeomlottak. Az anarchia már magát a feudális rendet fenyegette. Hatalmuk erősítése érdekében ugyanis a nagybirtokosok más urak jobbágyait kedvezőbb helyzet ígéretével saját birtokaikra csábították. Így a parasztság a század végére ténylegesen kiharcolta a szabad költözködés jogát, melyet az 1298. évi (de valószínűleg csak évtizedekkel később, Károly Róbert korában kiadott) dekrétum is megerősített. A parasztság körében terjedő

eretnekmozgalmak, a városi antifeudális megmozdulások – pl. a budai polgároké az 1300-as évek elején – arra figyelmeztették a feudális uralkodó osztályt, hogy az anarchia ilyen foka már hatalmának alapjait veszélyezteti. Ugyanekkor a parasztság, a városi polgárság érdekei is a feudális anarchia fölszámolását követelték meg. A rendet kívánó erők Károly Róbert köré csoportosultak. Ezzel magyarázható az a fordulat, amely 1308 körül ment végbe, s melynek eredménye a tartományúri hatalom lassú fölszámolása, a központi hatalom újbóli megerősítése volt. Ez kb. 1320-ra történt meg.

I. (Szent) István (997–1038) uralkodása elején a törzsi arisztokrácia ellenállásával került szembe. Valószínűleg

998 körül lázadt föl a Dunántúl déli részét birtokló Koppány, akit István a német lovagok segítségével (Vecellinus, Kunt és Pázmány, a királyi testőrség parancsnokai) Veszprémnél vert le. Ekkor kezdődött a magyarság tömeges áttérítése.

1000 körül II. Sylvester pápa Asztrik pécsváradi apát útján koronát küldött Istvánnak. Dec. 25-én Istvánt királlyá koronázták Esztergomban. Ekkor vette kezdetét a legnagyobb arányú egyházszervezés.

1001-ben alapították a pannonhalmi apátságot.

1002-ben István leverte az erdélyi Gyulát (valószínűleg ekkor alapította a gyulafehérvári püspökséget), s valószínűleg ekkor történt Ajtony megtörése is. Ezután Erdélyből

1003-ban bizánci szövetségben a Gyulával szövetséges bolgárok ellen támadt.

A törzsi arisztokrácia ellenállásának leverése után István hozzáláthatott az állam szervezéséhez. E munkának csak végeredményei ismeretesek, adataink e korból igen hézagosak, s a néhány fönnmaradt forrás által kialakítható időrend is nagyon megbízhatatlan. Még talán az egyházi alapításokról tudunk a legtöbbet. Az első egyházmegye az esztergomi volt. Még

1001-ben alapította István a veszprémvölgyi kolostort. Uralkodása alatt 8 püspökséget és 2 érsekséget alapított. Valószínűleg

1009-ben jött létre a pécsi püspökség.

1015-ben alapította István a pécsváradi apátságot, majd
1019-ben a zalavári és a zobori (Nyitra mellett) apátságot.
1021-ben Magyarországra érkezett Gellért püspök.

István a már Géza korában megindult megyeszervezést is tovább folytatta. A XI. század közepére az országban 45 megye alakult ki. A nyelvtudomány eredményei szerint valószínűleg szlovén eredetű Nyitra, Komárom, Esztergom, Visegrád, Kolon, Baranya, bolgárszláv Bács, Csongrád, Pest, Nógrád, Gömör, Zemplén, Ungvár, Bihar, avar Győr, német Moson, Sopron és Pozsony megye, illetve központjuk elnevezése.

A fejedelem szálláshelye Fehérvár, Beszprimé (István unokaöcscséé) Veszprém, a lázadó vezéreké pedig Somogy, Maros és Gyulafehérvár volt. Új alapítás volt Vasvár, Újvár, Csanád, Sopron, Pozsony, Hont, Szolnok, Doboka, Szabolcs, Bars, Borsod, Békés, Szatmár, Kolos, Torda, Arad, Zaránd, Temes, Keve, Torontál és Tolnavára, melyek nevüket valószínűleg első ispánjaikról nyerték.

A társadalom képe István két törvénykönyvéből rajzolódik elénk. A vármegyék élén az uralkodó osztály kiemelkedő tagjai állottak (comesek). Utánuk következtek a katonák (miles), majd a közrendűek (vulgares). E három réteget, a szabadokat éles határvonal választotta el a rabszolgáktól, akik István korában már megindultak a jobbágysorba való fölemelkedés útján. A jobbágyság túlnyomó része azonban a lesüllyedő szabadokból alakult ki.

Istvánnak meg kellett védenie a magyar államot a fenyegető idegen hódítás veszélyével szemben. Hódító, dinasztikus hadjáratokat nem vezetett, erejét igyekezett az ország belső építésére fölhasználni.

1015-ben bizánci szövetségben támadt a bolgárokra. Seregeit azonban északra kellett irányítania, ahol hosszas harcok után
1018-ban visszaszerezte a szlávok által gyéren lakott északnyugati területeket Boleszláv lengyel királytól.

Istvánnak uralkodása végén meg kellett küzdenie a német birodalom támadásaival is.

1030-ban II. Konrád császár Bajorország megtámadása miatt haddal tört

Magyarországra. István azonban a támadást visszaverte, s békét kötött a császárral, mely biztosította számára a Lajta és a Fischa folyók közét, valamint Morvamezőt. Föltehetőleg ebben az évben alapította a csanádi püspökséget, melynek első püspöke Gellért lett. István hatalma tetőpontján állt, amikor

1031-ben – valószínűleg vadkanvadászaton – meghalt Imre herceg, egyetlen fia, s félő volt, hogy az Árpádok családjának olyan ivadéka kerül majd trónra, aki a régi rendet képviseli. Ezért István unokaöccsét, az 1027 óta udvarában élt Orseolo Pétert szemelte ki utódjául, s a királyi testőrség parancsnokává nevezte ki.

1032-ben megvakíttatta az ellene merényletet szervező s a „pogány" rendet visszaállítani kívánó Vazult, az Árpádok családjának legidősebb sarját, fiait pedig külföldre száműzte. (András és Levente Bölcs Jaroszláv kievi fejedelemhez, Béla Lengyelországba menekült.)

1037-ben alapították a bakonybéli apátságot.

1038. aug. 15-én meghalt István király. A trónra unokaöccse, Péter került (1038–1041) aki eleinte Bretiszláv cseh herceg mellett III. Henrik ellen lépett föl.

1039-ben a birodalom határszéleit pusztította, amikor azonban

1041-ben vereséget szenvedett Bajorországban, az uralkodó osztálynak vele ellentétes szárnya – miután Gizella királyné segítségért fordult hozzájuk – István sógorának, Aba Sámuelnek a vezetésével felkelt ellene s elűzte. Péter III. Henrik német császárhoz menekült. A király távozása után a felkelők Abát királyukká kiáltották ki (1041–1044). III. Henrik – jó lehetőséget nyerve a Magyarország elleni támadásra – segítséget ígért Péternek. Ezt Aba Sámuel megtudta, s hogy megelőzze a támadást,

1042 februárban sereggel betört a birodalomba. Ősszel Henrik – Pétert is magával hozva – ellentámadásba ment át, földúlta Hainburgot, elfoglalta Pozsonyt, és megverte Aba Sámuel hadait. A beköszöntő tél miatt azonban a Garam mellől visszavonult, mire a magyarok a megszállt területeket könnyűszerrel visszafoglalták. Aba ekkor békét kért, de III. Henrik nem engedett, s újra Magyarország ellen támadt.

1043 őszén hajóhaddal tört be az országba. Aba Sámuel ismét békét kért,

megígérte, hogy nem tör be a birodalomba, valamint lemondott a Lajtán túli területekről. E feltételek alapján, mielőtt még az összeütközés megtörtént volna, Henrik békét is kötött vele. Az uralkodó osztályon belüli küzdelmek azonban tovább éleződtek. Aba Sámuel 1043-ban 50, uralmával szemben álló főurat megöletett, s meg akarta koronáztatni magát. Gellért püspök azonban megtagadta azt. Az ellentétek kiéleződését látva, III. Henrik

1044. jún. végén betört az országba. A magyarok szokásos taktikája ezúttal nem járt sikerrel, mert a császár seregét is magyarok vezették.

1044. júl. 5-én árulás következtében III. Henrik Ménfőnél megverte Aba Sámuel seregét. Aba Sámuel meghalt, Henrik bevonult Székesfehérvárra, ahol Pétert visszahelyezte a hatalomba. Péter (1044–1046) az uralkodó osztály hozzá hű szárnya mellett elsősorban III. Henrikre támaszkodott, aki

1045 pünkösd táján ismét Magyarországra jött. Péter máj. 26-án hűséget esküdött a császárnak, aki Magyarországot birodalmi hűbérként adta át neki. Uralma azonban nem sokáig tartott. Az uralkodó osztály másik szárnya, melyet a feudális renddel és a német hűbérrel elégedetlenkedő tömegek erősítettek,

1046 őszén visszahívta ellene Kievből Andrást és Leventét. Péter elűzése, a hercegek visszajövetele, a frakcióharcok föllazították az alig megszilárdult osztályrendet. Így az elégedetlen, a régi rendet visszaállítani kívánó szabadok, akiket a feudális rend lesüllyedéssel fenyegetett, lehetőséget nyertek a lázadásra. A hatalmas pogánylázadást Vata békési birtokos vezette. A fölkelők a hercegekhez csatlakoztak. A Fehérvárott tartózkodó királyi tanács követséget küldött a hercegekhez, melynek vezetőjét, Gellért püspököt a Kelenhegynél a fölkelők megölték. A fölkelők elfogták Pétert, s megvakítva vitték Fehérvárra András elé, ahol meghalt. Meghalt Levente is. Így I. András (1046–1060) került a trónra, aki, miután

1047 elején Fehérvárott megkoronázták, leverte a pogánylázadást.

András uralma alatt indult meg a kóbor csapatok összegyűjtése, „Sarchas" bíró összeírása. A törvény (I. László III. decretuma, melyet azonban még András uralkodása idején alkottak meg) arról beszél, hogy a „jokszedő" szerte jár az országban, és összegyűjti

a kóbor embereket és állatokat. Ezeket azután a király birtokain telepítették le.

András megkísérelte a békekötést a német birodalommal, de törekvései nem vezettek sikerre. Ezért – fölhasználva, hogy a császárt birodalma belső ügyei, és az egyház problémái foglalkoztatták – az ország erősítése céljából

1048-ban Lengyelországból hazahívta Bélát, s az ország egyharmadát, az északi és északkeleti 15 megyét hercegségként (ducatus) neki adományozta. Országrészében Béla teljes uralkodói hatalommal élhetett. Az ellenségeskedést Gebehard regensburgi püspök hadai kezdték meg.

1050 elején betörtek az országba. Válaszul András Ausztriát dúlta, majd megkísérelte Hainburg építésének megakadályozását, de sikertelenül. Ezután indult meg a császár évek óta Magyarország ellen tervezett hadjárata.

1051 nyara végén III. Henrik három részre osztott sereggel Magyarországra tört. Élelmiszert szállító hajóit azonban a magyarok csellel visszafordították. Így, bár elfoglalta Nyugat-Dunántúlt, a fáradt sereget Béla hadai a Vértes hegységben megverték. Az ország megszűnt hűbéres tartomány lenni. Októberben a császár Hainburgba vette be magát.

1052-ben III. Henrik – elutasítva András békeajánlatát – új hadjáratot tervezett, s Pozsonyt ostromolta. Az ostromló hajókat azonban a magyarok elsüllyesztették (Zotmund búvár), s így az ostrom sikertelen maradt. Látva a támadások sikertelenségét, III. Henrik

1053-ban hajlandó volt békét kötni Andrással, s Judit nevű lányát eljegyezte annak fiával, Salamonnal. András azonban szövetkezett Konrád bajor herceggel, és 1054–55-ben többször betört Karintiába, Ausztriába és Bajorországba.

III. Henrik halála után a német birodalomban feudális anarchia dúlt, amit kihasználva,

1057-ben András békét kötött az új császárral. III. Henrik lányával, Judittal megerősítette fia, Salamon eljegyzését, akit Székesfehérvárott utódjául fogadott el.

András, hogy Béla és hívei ellen Salamon uralmát biztosítsa,

titkos szövetséget kötött Béla ellen IV. Henrikkel, majd Várkonyban magához hívatta Bélát, és lemondatta a trónöröklésről. Ezzel ismét kiújultak az uralkodó osztályon belüli küzdelmek.

1057-ben ugyan Salamont királlyá koronázták, apja betegsége azonban örökösödését bizonytalanná tette. András ezért öccse, Béla életére tört, mire Béla és fiai Lengyelországba szöktek, s lengyel segédhadakkal készültek ellene. András Béla készülődéseiről értesülve

1060-ban kincseit az ausztriai Melk várába, Salamont pedig IV. Henrikhez küldte. Béla lengyel sereggel bevonult az országba, s itthoni híveire támaszkodva – akik között ott voltak Vata fiának, Jánosnak vezetésével a pogánylázadás résztvevői is – a Tisza melletti csatában, majd Mosonnál legyőzte Andrást, aki Zircen meghalt. Halála után Bélát dec. 6-án királlyá koronázták (1060–1063). Béla uralmának kezdetén – fölhasználva az uralkodó osztályon belüli ellentéteket, az osztályrend meglazulását – Vata fia, János vezetésével pogánylázadás zajlott le.

1061-ben Fehérvárott hatalmas tömeg gyűlt össze, mely a pogány rend visszaállítását, a papok kiirtását követelte. Béla azonban szétverte a gyűlést, és visszaállította a feudális rendet.

Béla látta a veszélyt, melyet a Salamon-párt, illetve az arra támaszkodó német birodalom jelentett, ezért német foglyait minden feltétel nélkül szabadon bocsátotta. Mikor látta, hogy béketörekvései nem járnak sikerrel, s a császári udvar Mainzban

1063. aug.-ban elhatározta, hogy haddal lép föl ellene, követeket küldött Salamonhoz, s elismerte királynak. Ajánlatát azonban nem fogadták el, hanem a német sereg betört az országba, s elfoglalta Mosont, mikor szerencsétlenség következtében Béla meghalt Dömösön. - Fiai, Géza, László és Lambert, meg kívánván óvni az országot az anarchiától, hercegi jogaik tiszteletben tartása fejében elismerték Salamon királyságát. Így került trónra Salamon (1063–1074), akivel együtt visszatértek elüldözött hívei is. A hercegek látva a veszélyt, melyet Salamon ellenük törő hívei jelentettek, összevonták csapataikat, segítséget kértek Lengyelországból, és megindultak a Duna felé. Géza kezére került majdnem az egész ország, Salamon

Moson várába zárkózott. A herceg hajlott a békére, így az ellenfelek

1064. jan. 20-án Győrben békét kötöttek. Ennek értelmében Géza hűséget fogadott Salamonnak, és megkapta a hercegséget. Miután a nyugati veszedelem elvonult az ország fölött,

1067-ben Géza és Salamon már együtt viseltek hadjáratot Zvojnimir horvát királlyal szövetségben a karantánok ellen.

1068-ban kelet felől a nomád uzok törtek be az országba. Elpusztították a Felső-Maros és a Szamos völgyét. A magyar seregek Kerlésnél (Cserhalom) verték meg őket.

1069-ben a hercegek és a király együttesen megverték a Morvaország felől betörő cseheket.

1071-ben a bizánci császár besenyő határőrei csaptak be Szerémbe. Megtorlásul Salamon és a hercegek a besenyőket Magyarországra zúdító belgrádi várparancsnok ellen viseltek hadat. A hosszú ostrom után behódoló várparancsnok, Nicetas azonban nem Salamon, hanem Géza előtt hódolt meg, s Ducas Mihály görög császár is Gézának küldött koronát, amire kitört az eddig csak lappangó ellentét a hercegek és Salamon között. Géza nem is kísérte el Salamont a bizánci birodalom ellen

1072-ben indított hadjáratában, hanem hercegségébe vonult, s készült a háborúra. Salamon IV. Henriktől, a hercegek pedig a lengyel királytól kértek segítséget. Ez alkalommal még,

1073-ban elsimult az ellentét, az év végére azonban kitört a harc az uralkodó osztály két szárnya között.

1074. febr. 26-án Karcag táján Géza seregei vereséget szenvedtek, de márc. 14-én Mogyoródnál a döntő csatában a hercegek csapatai győztek. Gézát Fehérvárott királlyá koronázták (1074–1077). Salamon Pozsonyba, majd Mosonba vette be magát. A nyár folyamán IV. Henrik – miután Salamon az országot hűbérnek ajánlotta föl – segítségére sietett és sereggel tört be Magyarországra, de éhínség következtében kénytelen volt visszavonulni. Hadjáratának eredménye Moson, Sopron és Pozsony birtokbavétele volt. Salamon Pozsonyban tartózkodott, a várat azonban László seregei tartották körülfogva.

Géza, aki a pápa és a császár ekkor kibontakozó küzdelmében természetszerűleg a pápára próbált támaszkodni a császár ellen, még erősnek látván a német birodalmat, s a pápa tanácsára is, ki akart békülni a Pozsonyban tartózkodó Salamonnal, de a tárgyalások közepette,

1077. ápr. 25-én meghalt. Utóda I. (Szent) László (1077–1095), akinek királyságát a pápa elismerte, megerősítette az államot. Korlátozta a hercegi hatalmat, s öccsének, Lambertnek csak hercegi címet adományozott, de hatalmat nem.

1080-ban visszahódította a Szerémség Száván túli részét. Salamon, aki látta László megerősödését, s akit a pápával való küzdelemben elfoglalt IV. Henrik sem támogatott,

1081-ben lemondott jogairól, s így kibékült a királlyal. Később ellene támadt, mire László

1082-ben elfogatta Salamont.

1083. aug. 19-én I. István, Imre herceg és Gellért püspök szentté avatása alkalmából László kiengedte a fogságból Salamont, aki ekkor Regensburgba ment. Majd – miután támogatást most sem kaphatott – a Moldvában élő kunokhoz fordult segítségért. Kuten kun király lányát adta hozzá, és

1085-ben haddal tört Magyarországra. László azonban Munkács körül megverte a támadó kunokat. Ezután Salamon a besenyőkkel szövetkezett. Későbbi sorsáról nem tudunk biztosat. (1088 előtt halt meg.)

László fölhasználva a pápa és a császár egymás ellen vívott küzdelmét, függetlenítette az országot e két hatalomtól, majd hódító hadjáratokat vezetett.

1089-ben, Zvojnimir király halála után Horvátországban trónviszályok törtek ki. Ilona királyné testvéréhez, Lászlóhoz fordult segítségért, aki elfoglalta Szlavóniát, amely a magyar királyság tartománya lett. Majd

1091-ben László átkelt a Dráván, s Horvátországot a dalmát határig meghódította. Az országot vármegyékre osztotta, s élére kormányzóként unokaöccsét, Álmos herceget helyezte. A horvát tartományok meg-

hódításakor azonban a bizánci birodalommal került szembe. A császár

1091-ben a kunokat zúdította Erdélyre, László a betört kunokat a Temes mellett legyőzte, majd Orsovánál megverte a kun fősereget is.

László uralma a feudális osztályrend megerősödésének korszaka volt. Helyreállította a közbiztonságot és rendet, visszaállította a trónharcok idején megrendült vagyonbiztonságot.

1092. máj. 20-án kiadott, 18 szakaszból álló törvénykönyve (László II. decretuma) igen nagy büntetéseket szabott a lopásra (10 dénár értéken aluli lopás esetén 1 ökröt és az ellopott érték tizenkétszeresét kellett fizetni; nagyobb érték ellopása halálbüntetést vont maga után). A törvénykönyv tükrözi azt is, hogy a feudális állam miként kényszerítette a szabad parasztot, hogy valamelyik feudális úr „védelmét" kérve jobbágysorba süllyedjen.

A horvát hódítás miatt László ellentétbe jutott a pápával, s ezért

1091 végén szövetséget kötött IV. Henrik német császárral. Maga nem lépett föl a pápa ellen, csak Álmos herceg harcolt IV. Henrik oldalán, sőt miután

1094-ben az addig háttérbe szorított Kálmán Lengyelországba menekült, László visszahívta, és őt jelölte utódjául, ami egyúttal jele volt a szentszékhez való közeledésének is. Utolsó éveiben keresztes hadjáratra készült, de

1095. júl. 29-én meghalt. Halála után Kálmán (1095–1116) akadálytalanul foglalhatta el trónját.

I. (Könyves) Kálmánnak uralkodása kezdetén az első keresztes hadjárat hadaival kellett szembenéznie:

1096-ban az első keresztes csoportot és Amiens-i Péter seregét is keresztülengedte az országon, ez utóbbi azonban megrohanta és bevette Zimonyt. Ezért, valamint a rablások és fosztogatások miatt a következő csoportokat Kálmán az ország határain szétverte, de a Bouillon Gottfried vezette lovagi sereget saját seregeivel a határig kísérve ismét átengedte az országon.

Kálmán szakított a László uralkodásának utolsó éveiben követett császárbarát politikával, s feleségül kérte a pápa egyik hűbére-

sének, Roger szicíliai grófnak a leányát, Buzillát. A házassággal létrejött normann–magyar szövetség éle Velence ellen irányult, mert Kálmán tudta, hogy Horvátország és Dalmácia birtokáért Velencével kell megküzdenie. Miután

1097-ben Kálmán nőül vette Buzillát, kibékült Velencével. Velence és Magyarország

1098-ban barátsági szerződést kötöttek. Az összeütközés tehát – egyelőre – elmaradt, mert Kálmán figyelme időközben észak felé fordult, s

1099-ben fölhasználva az orosz fejedelemségekben dúló trónviszályokat, betört Halicsba, Przemyślnél azonban vereséget szenvedett.

Kálmán uralkodása idején már beszélhetünk a királyi megyeszervezet végleges kialakulásáról.

1100-ban, a tarcali zsinaton meghozott törvényekből tárul elénk a Kálmán-kori királyi megye, mely azonban már nem egyedül a király tulajdonában lévő földeket jelenti. Bár ekkor még megvolt a királyi birtok túlsúlya a magánbirtokkal szemben, szükségszerűen megerősödött a nagybirtok önállósága is. Ez az önállósodás jutott kifejezésre a frakcióharcokban, Álmos és Kálmán pártjának küzdelmeiben, melyek a világi nagybirtok erősödésének következményei, de egyúttal előidézői is voltak. A Kálmán-kori megye központjában még a várszervezet katonái álltak, de mind többen tartoztak más kötelezettségekkel is (cívis, castrenses). Ezek ekkor már a várföldhöz kötött jobbágyok, de voltak még köztük szabadok is (szolgáltatásuk évi 4 vagy 8 dénár). A földesurak függésébe vont szabadokért Kálmán megkövetelte, hogy uraik 100 pensa jövedelem után 1 páncélos fegyverest állítsanak. Kálmán törvényei a mindinkább megszilárduló osztályrendet már nem védték olyan szigorú büntetésekkel, mint azt László korában kellett tenni. Az igazságszolgáltatás terén is bizonyos reformokat valósított meg: bevezette az egyházmegyei zsinatot.

1102-ben megkezdődött Horvátország és Dalmácia megszállása. Kálmán megverte a Péter zsupán vezette hegyvidéki horvát sereget, és elfoglalta az országot. Ezután hozzálátott a dalmát városok meghódításához.

1105-ben Kálmán Ugra comest Horvátország és Dalmácia bánjává nevezte ki. Majd megindította hadait, s bevette Spalatót, Traut és Zárát, valamint Arbe szigetét, megerősítette a dalmát városok kiváltságait, és a dalmát papságot a magyar klérus jogaiba iktatta. Ezután Álmosnak adta a hercegséget, s visszatérve Magyarországra, Horvátország és Dalmácia királyának koronáztatta magát. Országának határa a Narenta folyó volt. Most a pápa is elismerte uralmát, ennek ára azonban az invesztitúráról való lemondás volt.

Míg Kálmán Dalmáciában tartózkodott, Álmos herceg pártot ütött ellene, s miután

1106-ban Passauba szökött, IV. Henrik német császárhoz fordult segítségért. Tekintve azonban, hogy a császár meghalt, segélyt nem kaphatott, így visszatért, s kibékült Kálmánnal, majd újra pártot ütött, s lengyel segítségért is folyamodott. Kálmán erre Hevesújvárott körülvette Álmos seregeit, s szövetséget kötött Boleszlávval.

1107-ben feleségül vette Eufémiát, a szuzdali nagyfejedelem lányát, hogy ezzel ellensúlyozza Álmos orosz kapcsolatait. Ezután kibékült Álmossal, aki vezeklésképpen

1108-ban a Szentföldre zarándokolt. Visszatérte után azonban ismét föllázadt, s még

1108-ban V. Henrikhez futott, aki őt fölhasználva kívánta meghódítani az országot. Kálmán – látva a veszélyt –, hogy hátát biztosítsa, a dalmáciai városok számára kiváltságlevelet adott. Henrik Pozsonyt ostromolta, de Kálmán visszaverte támadását. Ekkor a német császárral Szvatopluk cseh herceg tört be az országba, akit

1109-ben Kálmán lengyel segítséggel vert ki. Ezután Kálmán, hogy fiának biztosítsa a trónt, Álmost és 5 éves fiát, Bélát megvakíttatta, és a dömösi kolostorba száműzte. Kálmán

1116. febr. 3-án halt meg. Fia, II. István (1116–1131) uralkodása idején már kiéleződött a feudális anarchia. Dalmáciában még folyt a harc, Velence elfoglalta Spalatót, Zárát, Traut és Arbe szigetét, mikor a király

1116. máj. 13-án összeütközött a csehekkel az Olsava partján, és súlyos vereséget szenvedett. Magyar sereg érkezésére ugyan Trau és Spalató visszatértek a király uralma alá, a Velencével

1118-ban kötött 5 éves fegyverszünet azonban a többi területet Velence uralma alatt hagyta.

1118-ban István seregei Ausztriát többször pusztították, mire Leopold osztrák őrgróf cseh szövetségben

1119-ben betört az országba. Kétévi küzdelem után,

1121-ben kötötték meg a békét.

1122-ben István Magyarországra telepített egy kun csoportot. A királyi hatalom hanyatlása már olyan jelentős volt, hogy

1123-ban, István halicsi hadjárata idején az Álmos-párti főurak megtagadták a további szolgálatot, s hazatérésre kényszerítették a királyt. Így természetesen Dalmácia visszahódítása sem járt sikerrel.

1124-ben István rövid időre bevette Spalatót, Traut, Sebenico-t, de 1125-ben Velence már ismét felülkerekedett. A vak Álmos, kit István és tanácsosai még most is veszedelmesnek tartottak,

1125-ben Bizáncba menekült, ahol 1129-ben halt meg. Útja mutatja, hogy a XII. században mindinkább a bizánci birodalom játszotta azt a szerepet, melyet az előző évtizedekben a német birodalom: fölhasználta a trónkövetelőket és pártjukat, s így próbálta megvalósítani hatalmi törekvéseit.

István – miután Álmost a császár nem szolgáltatta ki neki – francia–normann, besenyő és kun zsoldosokkal megerősített sereg élén

1127-ben betört a bizánci birodalomba. Bevette Nándorfehérvárt, Barancsot, Nist, Szófiát és Zimonynál egy új erősséget építtetett. Tovább vonulva dél felé, seregével feldúlta Trákiát és Macedóniát. A görög seregek az Al-Dunán átkelve, Haram váránál súlyosan megverték seregét, és elfoglalták a Szerémséget is. István cseh segítséggel még

1129-ben ellentámadásba ment át, és visszafoglalta a Szerémséget. Majdnem elfogta a császárt is, de Álmos halálával megszűnt az ellentét oka, és így

1130-ban a status quo alapján békét kötött a császárral.

A királyt ez idő tájt már csak a trónöröklés foglalkoztatta. Az Árpád-házzal nőágon rokon Bors nemzetség két tagja, Iván és Bors ispán igényt támasztottak a trónra, István Iványt lefejeztette,

Borsot száműzte, és Álmos fiát, a vak Bélát tette meg trónörökösévé. Hozzáadta Uros szerb fejedelem leányát, Ilonát, s egyúttal szövetséget is kötött a szerb fejedelemmel Bizánc ellen.

1131. márc. 1-én meghalt István. Utóda, II. (Vak) Béla (1131–1141) főleg az egyházi nagybirtokosokra és Álmos híveire támaszkodott. A világi nagybirtokosok másik, Kálmán-párti csoportja erre Boriszt, Kálmán előzött második feleségének fiát hívta be az országba. Ellenük Béla a cseh és osztrák hercegekre támaszkodott. Az országon belül hívei segítségével igyekezett leszámolni az ellenzékkel. Még

1131-ben Aradon (nem a mai Arad, hanem Ung vagy Borsod megyei egykori helység) az országgyűlésen Béla hívei legyilkolták a Kálmán-párti főurak jó részét.

1132-ben Borisz lengyel csapatokkal betört az országba, de júl. 22-én a Sajónál vereséget szenvedett, s ezután letett arról, hogy föllépjen Béla ellen. A királyi sereg utána nyomult, s földúlta Szilézia egy részét. Ezután Lothar német császár közvetítésével befejeződtek a magyar–cseh küzdelmek.

1137-ben Béla végképp békét kötött a lengyelekkel, mire Borisz az orosz fejedelmekhez, elsősorban nagybátyjához, Jaropolk kievi nagyfejedelemhez fordult segítségért. Béla azonban szövetségre lépett a kievi nagyfejedelemmel, akit

1139-ben sereggel is segített lázadó rokonával szemben.

Béla uralkodása alatt Magyarország uralma kiterjedt az egész dalmát tengerpartra, kivéve Zárát és a szigeteket. Behódolt Spalato is, s

1137-ben Béla felvette a „Ráma királya" címet, László nevű fiát pedig „Bosznia hercegé"-vé nevezte ki. De uralmának utolsó éveiben sem csillapodott a feudális anarchia.

1141. febr. 13-án meghalt Béla. Utóda II. Géza (1141–1162) lett, akinek kiskorúsága idején anyja, Ilona királyné és anyai nagybátyja Belus bán kormányzott.

1142-ben Belus bán Horvátország és Dalmácia bánja,

1145-ben pedig nádor is lett.

A mindinkább erősödő feudális anarchia egyre jobban veszélyeztette az ország függetlenségét. Borisz

1144-ben Oroszországból Konstantinápolyba ment, majd miután segítséget itt sem kapott, III. Konrád császár hívására Németországba indult. Birodalmi segítséget azonban nem kapott, csak az osztrák őrgróf támogatta, s a császár megengedte, hogy a birodalomban sereget gyűjtsön. Bajor és osztrák zsoldosokkal Borisz

1146-ban elfoglalta Pozsony várát.

Géza a vár visszafoglalása után hadat üzent Jasomirgott Henrik osztrák őrgrófnak, akit Moson és Lajta között szept. 11-én megvert. Félő volt, hogy III. Konrád császár megbosszulja hűbérese vereségét, de erre nem került sor, mert Edessza elestének hírére keresztes hadjárat indult, melynek élére maga Konrád császár állt. A sereg VII. Lajos francia királlyal együtt

1147. jún.-ban vonult keresztül Magyarországon. A francia sereggel Borisz is – remélve, hogy pártja melléje áll – álruhában az országba jött, de miután fölfedezték, kénytelen volt a bizánci birodalomba távozni. A trónharcokban beállott viszonylagos csendességet fölhasználva, Géza 1143–1152 között kétszer tört be Oroszországba.

1151-ben ugyan egy magyar sereg vereséget szenvedett, de Géza

1152-ben új hadjáratra indult Halics ellen, s Przemyślnél legyőzte Vladimír halicsi fejedelmet. Ekkor azonban új hódító jelentkezett az ország határain, a Szent László leányági unokájaként az Árpádokkal rokonságban lévő Mánuel császár uralkodásával ismét világhatalommá vált Bizánc.

A világuralomra törő Mánuel császár egész Európát átfogó szövetségi rendszert épített ki, melynek éle a francia–normann–magyar szövetség ellen irányult. Miután Mánuel diplomáciailag bekerítette Magyarországot, elérkezettnek látta az időt az ország meghódítására.

A harc a magyar korona főségét elismerő szerbek elleni hadjáratokkal kezdődött. Miután II. Uros szerb fejedelem elismerte a magyar korona felsőbbségét, Mánuel bizánci császár 1149-ben és 1150-ben megtámadta majd legyőzte Szerbiát, és meghódolásra kényszerítette. Ilyen körülmények között végzetessé válhatott Ma-

gyarországra nézve a feudális anarchia, mert a bizánci birodalom – uralma jogosságának alátámasztására – természetesen szívesen támogatta a trónkövetelőket, illetőleg a mögöttük álló nagybirtokos csoportot, hogy így könnyebben jusson az ország birtokába. Mindjárt első támadásakor Mánuel Borisszal kötött szövetséget. Rajtaütésszerűen sikerült ugyan

1152-ben elfoglalnia a Szerémséget, és bevennie Zimonyt, de a Halicsból hazaérkező Géza és Belus bán kiverték az országból a görög csapatokat.

1153 folyamán a magyarellenes szövetség fölbomlott. Így Géza új sereget gyűjtött, s

1154 tavaszán Mánuel ellen vonult. Az összeütközés előtt azonban az ellenfelek békét kötöttek. Ekkor István, Géza ifjabb öccse és hívei, miután a királlyal összeütköztek, Mánuelhez szöktek, aki így jó ürügyet nyert az újabb támadásra (Borisz ui. már előzőleg egy kunok elleni ütközetben elesett). Géza viszont Andronikosszal, Mánuel ellenfelével szövetkezett. A magyar sereg

1155-ben hozzá is fogott Barancs ostromához, s Géza megverte Baszileosz görög vezérnek a vár fölmentésére érkező csapatait. Mánuel a vereség hírére nagy hadsereget szervezett, de

1156-ban Géza – lemondván a Száván túli területekről – 5 évre békét kötött vele. Ennek fejében Mánuel lemondott István támogatásáról. István erre

1157-ben Barbarossa Frigyeshez fordult, aki azonban Milánó ellen készült, s nem nyújthatott segítséget. Géza ezért

1158-ban 600 íjásszal segítette Frigyest Milánó ostromában, István pedig visszatért Bizáncba, ahová ekkor szökött László, Géza öccse és Belus bán is.

1159-ben Géza Lukács esztergomi érsek nyomására lemondott az invesztitúra jogáról. II. Géza

1162. máj. 31-én bekövetkezett halálával kiéleződtek az uralkodó osztály frakcióharcai. Géza utóda kiskorú fia, III. István (1161–1172) lett. Mánuel, mihelyt értesült Géza haláláról, seregével Nisig nyomult, s követelte, hogy Istvánt, Géza testvérét ismerjék el királynak. III. István Pozsony felé menekült. Az urak egy része a császár

által támogatott testvérek mellé állt, de nem Istvánt, hanem Lászlót pártolták, s II. László néven meg is koronázták (júl.). István trónörökös lett. Az ország ellenállás nélkül hódolt meg, csak Pozsony és környéke maradt III. István kezén. Lukács esztergomi érsek – III. István pártjának feje – azonban nem koronázta meg II. Lászlót, s miután a szertartást a kalocsai érsek elvégezte, kiátkozta Lászlót és társait, mire az elfogatta az érseket.

1163. jan. 14-én meghalt II. László, s ekkor öccsét IV. István néven királlyá koronázták (jan. 27.). III. István pártja azonban szervezkedett, jún. 19-én Székesfehérvárnál legyőzték IV. István seregét. Elfogták IV. Istvánt is, akit azonban III. István Mánuelhez engedett vissza. Mánuel Nándorfehérvárig nyomult seregével, majd – miután látta, hogy eredményt nem érhet el – visszatért Bizáncba, s Bélát, III. István öccsét kérte vejének s örökösének. Mánuel célja az volt, hogy Bélával együtt megszerezhesse Horvátországot és Dalmáciát. Terve, a magyar–görög unió azonban nem valósult meg. III. István elfogadta ugyan a békét, de csak ideiglenesen, s így háborúra készült; a horvát–dalmát tartományt sem szándékozott átadni Bizáncnak.

Mánuel, miután látta, hogy terve sikertelen maradt, ismét IV. István trónigényét támogatta, a valóságban azonban meg akarta szerezni a Szerémséget, valamint Horvátországot és Dalmáciát. IV. István

1164-ben elfoglalta a Szerémséget, Mánuel azonban végül is békét kötött Magyarországgal. Megkapta Béla apai örökségét: Horvátországot és Dalmáciát, és ennek fejében megígérte, hogy nem támogatja IV. Istvánt. A béke hamarosan fölbomlott, mert Mánuel IV. Istvánt továbbra is támogatta, s még

1164-ben IV. István görög segítséggel ismét megtámadta az országot. III. István csapatai ekkor Zimonyt ostromolták. A várat védő IV. István 1165. ápr. elején az ostrom folyamán meghalt. Hívei ápr. 10-én átadták az erősséget III. Istvánnak. Mánuel a tengermelléki városok túlnyomó részét elfoglalta, majd visszavette Zimonyt, mire István sietve békét kért. A béke azonban csak színleges volt. Mánu-

el ezúttal Bélát léptette föl III. István ellen, akihez pártolt a feudális uralkodó osztály nagy része.

1166 elején Dienes ispán legyőzte a görög sereget, és visszafoglalta a Szerémséget. Mánuel betört Erdélybe, s pusztította az országot.

1166 folyamán Apor nádor visszafoglalta egész Dalmáciát, csak Spalato, Trau és Sebenics maradtak görög kézen.

1167. jún. 18-án Mánuel hatalmas győzelmet aratott Dienes ispán seregén Zimonynál. Mánuel győzelme azonban nem hozta meg számára a kívánt eredményt. A görög sereg maga olyan nagy veszteségeket szenvedett, hogy kénytelen volt elvonulni az országból. III. István ekkor Dalmáciába indult, ahol Spalato, Trau, Sebenics és az eddig Velencét uraló Zára is elismerte a magyar király főségét. Mánuel második kísérlete is kudarcot vallott. Megszűnt a lehetőség a két ország uniójára is.

1169-ben Mánuelnek fia született, mire Bélát megfosztotta az örökösödéstől.

1170-ben ugyan még egy kísérletet tett Béla örökségének elfoglalására, s be *is vette Traut és Spalatót*, de a *szárazföldön nem tudott* előbbre hatolni.

1172. márc. 4-én meghalt III. István. III. Béla (1172–1196) került a trónra, aki még Bizáncban szövetséget kötött Mánuellel, s megígérte, hogy politikája nem fogja veszélyeztetni a bizánci birodalom érdekeit. A szövetségi szerződéssel lezárult a görög befolyás kora Magyarországon. Béla uralma kezdetén erős ellenállásba ütközött. Az ellenpárt élén királyságra vágyó öccse, Géza és a görögkeleti egyház befolyásától félő Lukács esztergomi érsek állott. Béla azonban – miután a pápától fölhatalmazást kapott –

1173. jan. 13-án a kalocsai érsekkel koronáztatta meg magát. Gézát Barancsban őriztette, ahonnan az kincseivel Ausztriába menekült. Béla erre cseh szövetségben

1176-ban Ausztria ellen vonult, de eredménytelenül. A feudális anarchia megfékezése csak akkor sikerült, amikor

1177-ben Szobjeszláv cseh herceg kiszolgáltatta az Ausztriából tovább menekült Gézát Bélának, aki öccsét újra börtönbe záratta.

1180-ban meghalt Mánuel. Béla azonnal elfoglalta Zimonyt, és megszállta

Dalmácia Mánuel birtokában lévő részeit. Spalato, Trau, Sebenics Magyarországhoz csatlakozott. Zára is föllázadt Velence ellen, s Béla Farkas nádort küldte a város védelmére. A velencei seregek

1181-ben sikertelenül ostromolták Zárát. Ezután Béla, fölhasználva a bizánci birodalomban Mánuel halála után keletkezett belvillongásokat,

1182-ben betört a birodalom területére, majd 1183-ban elfoglalta Nist és Szófiát, s ezzel biztosította a visszafoglalt Dalmácia fölötti hatalmát. 1185-ben visszaadta az elfoglalt Belgrádot és Barancsot, s békét kötött Angelosz Izsák császárral.

1182-ben Imrét királlyá koronáztatta, s Horvátország és Dalmácia kormányzásával bízta meg. Ifjabb fiát, Andrást pedig 1187-ben – az orosz trónviszályokba avatkozva – Halicsba küldte. Halicsot nem adta vissza Vladimír hercegnek, hanem magának tartotta meg.

1186-ban Béla feleségül vette II. Fülöp francia király nővérét, Capet Margitot.

Az 1180 óta Dalmácia miatt hadakozó Velence, mikor a harmadik keresztes hadjárat seregei Barbarossza Frigyes vezetésével

1189. máj.–jún.-ban átvonultak Magyarországon, két évre fegyverszünetet kötött Bélával. A keresztesekhez csatlakozott az eddig fogságban tartott Géza herceg is.

1191-ben, miután a fegyverszünet letelt, Velence ismét támadott Dalmáciában, de hajóhada a trevi előfoknál vereséget szenvedett. Ekkor ismét kétévi fegyverszünetet kötött Bélával.

1192. I. László szentté avatása.

1193-ban, a háború kiújulása után Velence eredménytelenül ostromolta Zárát.

Béla király a harmadik keresztes hadjárat bukása után fölvette a keresztet, de

1196. ápr. 23-án bekövetkezett halála megakadályozta terve megvalósításában.

III. Béla uralkodásának időszakában a feudális széttagolódás folyamata – a feudális birtokviszonyok fejlődésének megfelelően – tovább fokozódott. Ebben az időszakban növekedett a pápai hatalom befolyása az ország belügyeibe. III. Béla azonban ügyes politikával még egyensúlyban tudta tartani a széthúzó erőket. Foly-

tatni tudta terjeszkedő külpolitikáját is, melynek gazdasági alapját a megnövekedett királyi jövedelmek alkották. Ha feltétlenül túlzó is az az 1185-ből fönnmaradt jövedelmi kimutatás, mely szerint Béla pénzbeli jövedelme egyenlő lett volna az angol vagy a francia király bevételeivel, mindenesetre valószínű, hogy uralkodása idejére a pénzverési felségjog már jelentőssé vált. Az uralkodók II. Béla óta évente új pénzt bocsátottak ki, melynek forgalmi értéke állandóan csökkent, s egy év múlva a pénz a forgalomból féláron került kényszerbeváltásra. Ez igen terhes adót (lucrum camerae = kamara haszna) jelentett.

Az állam erősödésével függött össze a főbb országos tisztségek (nádor, országbíró, bán, vajda stb.) állandósulása. III. Béla uralkodása alatt valószínűleg a királyi kancellária is állandósult.

III. Béla halála után a feudális anarchia széthúzó erői a felszínre bukkantak. Utóda, I. Imre (1196–1204) ellen öccse, András, aki bátyja egykori kormányzóságát követelte, a Béla által keresztes hadjárat céljaira örökül kapott pénzen zsoldosokat toborzott, majd bátyjára támadt. Pártja igen jelentős lehetett, mert

1197 végén Szlavóniában Macseknél András győzött.

1198. jan.-ban András birtokba vette Szlavóniát, Horvátországot, Dalmáciát és Rámát, majd Zárából kiindulva megverte a kulmi szerbeket, s független fejedelemként kezdett uralkodni. (Udvart tartott, birtokokat adományozott, hadat viselt, pénzt veretett.) Ezután

1199-ben újra föllázadt Imre ellen. Ezúttal azonban a Balaton mellett Rád községnél Imre győzött, mire öccse Ausztriába menekült. Imre seregei betörtek Ausztriába. A testvérek

1200-ban békét kötöttek. Ennek értelmében András bántatlan maradt, s visszakapta kormányzóságát, de korlátozott jogkörrel – mint hűbéres tartományt. A pápa óhajára Imre is elhatározta, hogy fölveszi a keresztet. Egyikük sem szervezett azonban keresztes hadjáratot, hanem

1201-ben Imre Szerbiára tört, mert Nemanja István szerb fejedelem koronát kért a pápától, hogy ezzel juttassa kifejezésre függetlenségét. Imre előzte a fejedelmet, elfoglalta Szerbia és Bulgária jelentős részét is, ami

1202-ben Bulgáriával hozta összeütközésbe. Még itt időzött, amikor
1202. nov. 24-én a velenceiek bevették Zárát. A város azonban 1204-ben ismét magyar fennhatóság alá került.

Imre mielőtt keresztes hadjáratra indult, kérte a pápát, engedje meg fia megkoronázását. Erre ismét kiújultak a trónviszályok, András föllázadt, ezúttal azonban Imre a Drávánál elfogta őt (okt.).

1204-ben Imre elfogatta a pápa Nemanja István számára királyi címet vivő követét, a pápa föllépésére azonban szabadon kellett bocsátania. Fiának, Lászlónak megkoronázása (aug. 26.) s Andrásnak a fogságból történt kiszabadulása után szept. közepén meghalt. Utóda, III. László (1204–1205) pártja és András hívei között felújultak a trónviszályok. László anyja a királlyal és a koronával
1205-ben Lipót osztrák herceghez menekült. András haddal akarta megtámadni Ausztriát, de III. László halála (máj. 7.) elsimította a küzdelmet. A trónra II. András került (1205–1235), aki rögtön uralomra jutása után Halicsba vezetett hadjáratot. Fölvette a Halics–Lodoméria királya címet.
1206-ban újra Halicsba vonult, majd
1208-ban magyar kormányzat alá helyezte Halicsot, s Korlátfia Benedek vajdát nevezte ki „halicsi herceg"-gé.
1209-ben Benedeket kiűzték Halicsból.

András uralkodása elején a királyi birtok fölaprózódása, a világi nagybirtok erősödése következtében felújult a feudális anarchia. A Gertrúd királyné körül csoportosult uralkodó párt ellenzéke
1209-ben Bizáncba küldött III. Béla Géza nevű testvérének fiaiért, hogy ragadják magukhoz a főhatalmat. A követeket ugyan elfogták, de András nem tudott úrrá lenni a belharcokon.
1211-ben András a kunok ellen a német lovagrendet betelepítette a Barcaságba. Ugyanekkor lett Berthold, a királyné öccse kalocsai érsek, erdélyi vajda, bácsi és bodrogi főispán, ami Gertrúd befolyását teljessé tette. Halicsban Konrád fejedelem ellen lázadás tört ki; András sereggel visszahelyezte trónjára, majd
1212-ben maga ment az országba. Távozása után ismét elűzték Konrádot.
1213-ban András nagy sereggel indult Halicsba, de a határig sem jutott,

mikor hírét vette, hogy távolléte alatt a frakcióharcok a forrpontig hevültek, s szept. 28-án Györefia Péter csanádi ispán és Simon (Bánk nádor veje) stb. vezetésével az ellenzéki főurak egy csoportja megölte a királynét. András az anarchia lecsillapítása, fia, Béla ifjabb királlyá koronázása után

1214-ben új sereggel indult Halicsba. Fia, Kálmán részére koronát kért a pápától, majd

1216-ban Kálmánt nagy sereggel Halicsba küldte, s

1217-ben királlyá koronáztatta. Ő maga szept.-ben keresztes hadjáratot indított a Szentföldre (okt.-től 1218. jan.-ig). A feudális anarchia mind nagyobb méreteket öltött. Halicsból Kálmán seregeit kiűzték, a herceg

1218-ban fogságba esett. Ezután

1220-ban András békét kötött Haliccsal.

A királyi birtok megcsappanása és András folyamatos háborúskodása természetszerűleg éreztette hatását a király jövedelmének csökkenésében. Ezért András miután keresztes hadjáratáról visszaérkezett, pénzügyi reformokat hajtott végre. Ekkor jutott udvarában nagy szerephez Apod fia Dénes tárnokmester, az 1213–1222 között hatalmon levő frakció feje.

András is bevezette a nyugati államokban már régebben szokásos rendkívüli hadiadót (collecta, exactio). Jelentős szerepet játszott jövedelmeiben a határvám (ekkor nyolcvanad) is. Rendkívüli mértékben élt a pénzrontás eszközével. Évente többször is veretett és váltatott be új pénzt. Ezzel összefüggésben Dénes több új pénzverő kamarát állíttatott föl. A pénzverés jogát a király kamaraispánoknak (comes camerae) adta bérbe. Hasonlóképpen bérbeadta a sóbányákat is. A bányák bérlői azonban ellentétbe jutottak az egyházzal, mely jelentős mértékben volt érdekelve a só áruba bocsátásában. Az új pénzügyi szervezet, a bérleti rendszer kialakulásával megnövekedett a tárnokmester (kezdetben a királyi birtokok terményjövedelmét őrző királyi tárnokok főtisztje) hatásköre: ellátta a királyi kincstartó tisztét is, sőt most a kizárólagos pénzügyi természetű országos tisztség rangjára emelkedett.

Az új pénzügyi reformok, az éleződő ellentétek a feudális uralko-

dó osztály csoportjai között, végül az eladományozott, elvett várföldek

1221-ben kezdődő visszavétele nagy elégedetlenséget szült.

1222 elején a király – a klérus és a pápa nyomására – biztosította az egyházi személyek törvénykezés alóli és adómentességét. Az egyház elégedetlensége azonban nem csökkent, a nagybirtokosok egy részét pedig a várföldek visszavétele fordította András ellen.

Az uralkodó osztály frakcióinak küzdelmét a serviensek használták föl, akiknek létét fenyegették a hatalmas birtokadományok.

1222 Szent György napján hatalmas tömeg gyűlt össze Fehérvárott, mely kényszerítette a királyt az addigi kormányzat elbocsátására és az Aranybulla kiadására. Az Aranybulla elsősorban a serviensek és a várjobbágyok érdekében, eltiltotta egész vármegyék eladományozását, biztosította a serviensek végrendelkezési jogát, és azt, hogy az ország határain kívül nem kötelesek harcolni. Az Aranybulla a jobbágynépek érdekeit védte az egyházzal szemben, mikor kimondotta, hogy a tizedet nem szabad pénzben beszedni, és szabályozta a sókereskedést. A pénzrontás megakadályozására kimondta, hogy legalább egy éven át kell érvényben maradnia a vert pénznek. Az András ellen föllépő nagyúri csoport nyomására tiltotta el az Aranybulla az idegenek részére történő birtokadományozást; mondotta ki, hogy zsidók és izmaeliták nem bérelhetnek királyi regálékat; tiltotta el a tisztségek halmozását. A nagyurak érdekében jött létre a híres 31. pont, mely kimondotta: ha a király megsérti az Aranybulla rendelkezéseit, a főuraknak jogukban áll ellenállni rendelkezéseinek (ius resistendi).

A frakciók, valamint a Béla és András közötti ellentétek nem simultak el. A király az Aranybulla rendelkezéseit nem akarta betartani. Az egyház jogainak korlátozása miatt lépett föl ellene. Komoly mozgalom keletkezett Béla trónra juttatása érdekében. Ezúttal azonban megtörtént a kibékülés. András és Béla hívei koalíciót kötöttek, s Szent István napján megbuktatták a még tavasszal, Szent György napján alakult kormányzatot.

1223-ban kiújultak az ellentétek András és Béla között, s Béla Lipót osztrák

herceghez menekült. III. Honorius pápa békítette ki az ellenfeleket, s András

1224-ben Bélát Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzójává nevezte ki. A szászok kiváltságlevelet kaptak Andrástól. A német lovagrend a Barcaságot a pápa hűbérébe ajánlotta, mire András

1225-ben kiűzte őket Moldvába. Ismét megindult – főleg Béla nyomására – a királyi földek visszavétele.

1226-ban Béla Erdély kormányzatát kapta, s feladata lett a keleti térítés, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege Kálmán lett. Öcscsük, András, Halicsot kapta, hercegségét azonban nem tudta birtokba venni. Ezért II. András sietett a segítségére, de Zvenigrodnál vereséget szenvedett. Végül is András herceg

1227 elején kézbe vette tartománya kormányát. Ugyanezen évben Béla megtérítette a moldvai kunokat, majd – mivel II. András visszatért korábbi kormányzati rendszeréhez –

1228 második felében ismét föllépett apja ellen. Ekkor András beleegyezett az 1213-i összeesküvők megbüntetésébe, majd az egész ország kormányzatát (1230-ig) Bélára bízta, aki elbocsátotta a régi kormányt, és hozzálátott az adományok visszavételéhez.

András herceg ellen

1229-ben ismét fölkelés tört ki. Béla sietett segítségére, de eredménytelenül. Béla ezután

1230-ban Viddin ellen vonult. Az ostrom nem járt sikerrel. Béla ekkor alapította meg a szörényi bánságot.

Béla az adományozott birtokok visszavételével fokozta az uralkodó osztály ellenszenvét politikája iránt. Ezt fölhasználva apja 1230 végén ismét magához ragadta a kormányzatot. Újra Apod fia Dénes lett a nádor. A királyi regálékat ismét zsidóknak és izmaelitáknak adták bérbe. Az egyház, melynek gazdasági érdekeit (sókereskedelem stb.) sértette a zsidó és szaracén kereskedőtőke térhódítása, ekkor a serviensekkel fogott össze. Az egyház nyomására II. András

1231-ben megújította az Aranybullát. Ezúttal kimaradtak belőle az egyház elleni intézkedések, de változatlanul benne maradtak a servienseket védő pontok, továbbá növelte az egyház szerepét (hiteles helyek

stb.), s kimondotta, hogy zsidó és szaracén nem viselhet kincstári vagy más közhivatalt. A serviensek azonban nem bíztak az aranybullában, s igyekeztek saját szerveiket létrehozni, főleg az igazságszolgáltatás terén.

1232-ben a zalai serviensek tették meg az első kísérletet ez irányban. – Természetesen az 1231-i rendelkezést a király állandó pénzzavarai miatt nem lehetett végrehajtani, mire, hogy megtörjék II. András ellenállását,

1232. febr. 29-én Róbert esztergomi érsek kiközösítette az országot. András Béla útján többször kérte az érseket, hogy oldja fel a kiátkozást, ami az István-napi határideig meg is történt, majd Rómába követséget küldött. A pápa Jakab praenestei püspököt küldte legátusként az országba (júl.), akivel András hosszas huzavona után,

1233. aug. 20-án meg is kötötte a beregi egyezményt, mely az egyháznak biztosította a sókereskedelmet és más jelentős gazdasági előjogokat. A beregi egyezmény az egyházi befolyás csúcspontját jelenti. – Frigyes osztrák herceg betört az országba, mire Béla seregei Stájerországot és Ausztriát dúlták.

1234-ben II. András békét kötött Frigyessel. Meghalt András herceg, ezzel a Halics fölötti magyar uralomnak vége szakadt. Ez évben újra a kiátkozás veszélye fenyegette Andrást, aki azonban ezúttal kivédte azt.

1235 elején elbocsátotta Apod fia Dénest és régi kormányát, akik föllázadtak, s Frigyesnek ajánlották föl a trónt. András megtámadta Frigyest, s Bécsig nyomult. A békét az osztrák herceg pénzen vásárolta meg. – Még II. András életében 4 domonkos rendi szerzetes indult az ázsiai magyarok fölkutatására. Közülük ketten: Julián és Bernát el is érték céljukat. – Szept. 21-én meghalt II. András. Utóda IV. Béla (1235–1270), alighogy trónra jutott, hozzálátott a feudális anarchia megfékezéséhez. Dénes nádort megvakíttatta, a királyi tanácsban pedig hatalma külső jelének emelésére elégette a tanácsosok székeit. Elrendelte, hogy a kérvényezők írásban nyújtsák be kérelmüket.

1236-ban elrendelte az adományozott királyi várterület visszavételét, illetőleg az András és Imre alatt történt adományozások felülvizsgálatát.

– II. Frigyes az ellenpárt biztatására adót, hódolatot követelt Magyarországtól, Béla azonban ellenállt törekvéseinek. Estei Beatrix, II. András özvegye, akit Béla őrizetben tartott, e követség segítségével elmenekült az országból. (Külföldön született fiát, utószülött Istvánt a későbbi III. András apját Béla nem ismerte el.)

Frigyes osztrák herceg betört az országba, mire Béla és Kálmán seregei viszonzásképpen Bécsig pusztítottak, majd békét kötöttek. – 1236 végén az egyedül visszaérkező Julián hírt hozott az ázsiai magyarokról,

1237-ben pedig – második útjáról hazatérve – a mind jobban fenyegető tatárveszedelemről. 1237-ben Kálmán herceg meghódította Boszniát és Hulmot.

1238-ban Béla IX. Gergely pápa engedélyével ismét zsidó és szaracén tőkéseknek adta bérbe az állami jövedelmeket, ami, valamint a várföldek visszavétele növelte az egyházi és világi főurak elégedetlenségét.

IV. Béla, hogy haderejét növelhesse,

1239 őszén engedélyt adott a tatárok elől menekülő kunoknak, hogy az országba költözhessenek. A feudális uralkodó osztály ellenszenve azonban a nomád állattenyésztő, a feudális osztályviszonyokat még nem ismerő kunokkal szemben igen nagy volt, mire a kőmonostori ülés elhatározta letelepítésüket.

Az egyházi és világi nagybirtokosok, akik Béla egész kormányzatával – elsősorban az adományozások visszavétele miatt – igen elégedetlenek voltak, közönyösen fogadták a hírt, hogy

1240. dec. 6-án Kievet bevették a tatár seregek.

1241. jan.–febr.-ban Béla ugyan megerősítette az északkeleti határt, és körülhordoztatta az országban a véres kardot, a főurak azonban nem segítették őt.

A nádor kis sereggel az északi határhoz vonult, hogy föltartóztassa a tatár csapatokat, Béla pedig a mai Óbudára gyűlést hívott egybe, s kérte a főurak csatlakozását. Azok azonban feltételként Kuten kun király elfogását követelték. Febr. 10-én tatár követek érkeztek Óbudára, kik a kunok kiadására szólították föl a királyt. A főurak a tatár követeket megölték.

1241. márc. 12-én Batu kán vezetésével a Vereckei-szoroson a tatár fősereg bevonult az országba, 3 nap múlva,

1241. márc. 15-én seregeinek előőrsei már csak félnapi járóföldre voltak Pesttől. A hírre a főurak és az egyháziak összegyűjtötték seregeiket, Béla pedig Frigyes osztrák herceget hívta segítségül. Frigyes meg is érkezett, de sereg nélkül.

1241. márc. 17-én Batu serege bevette Vácot. Egy előreküldött tatár osztagot Frigyes osztrák herceg megtámadott és megfutamított, majd a kunok ellen lázította a rájuk amúgy is neheztelő főurakat, akik megölték Kuten kun királyt. Ezután Frigyes visszatért Ausztriába.

A kunok a király megölése miatt a magyarok ellen fordultak, s Bulcsú csanádi püspök és Barc fia Miklós seregét szétverték. Közben Kadán vezér vezényletével Moldvából

1241. márc. 31-én tatár sereg szállta meg Erdélyt. A sereget a radnai polgárok vezették. Egy másik tatár sereg pedig Lengyelországból tört be Magyarországra.

Pesten kb. 60 000 ember gyűlt össze a király körül, aki márc. 23-án egész haderejével a tatár fősereg ellen indult. Batu kán a magyarok elől visszafordult, majd

1241. ápr. 11–12-én a Muhi pusztán hatalmas csapást mért Béla seregére. A király elmenekült. A magyar sereg jó része elpusztult. Sebeibe belehalt a király öccse, Kálmán herceg is. A tatár fősereg a muhi csata után 3 napos ostrommal bevette Pestet. Ezalatt Kadán serege Nagyváradot (ápr. 15.), Kolozsvárt, Aradot, Pereget, Egrest, Tamáshidát vette be. A Dunától keletre eső terület tatár uralom alá került. A tatárok Béla kezükbe került pecsétjét fölhasználva, a király nevében hamis levelet írattak, s azzal csalogatták ki a föld népét rejtekhelyeikről, majd lemészárolták őket.

Béla Muhiról Nyitrára, majd Pozsonyba s innen Frigyes osztrák herceghez Hainburgba menekült. Frigyes azonban fogságba vetette, s csak 10 000 márka ezüstért engedte el. Béla átadta a magával vitt királyi kincstárt, s elzálogosította Moson, Sopron és Pozsony megyéket. Frigyes ezután betört az országba, s Győrig pusztított. Béla Dalmáciába ment, s Zágrábból a pápához, a német császárhoz és a francia királyhoz fordult segítségért. A császárnak hajlandó

volt hűbéresévé is szegődni segítsége fejében. De sem a pápa, sem a császár – akik egymás elleni küzdelmükkel voltak elfoglalva – nem küldött segítséget. Miután magára maradt, a király megkísérelte a Duna-vonal védelmét. Megerősítette Esztergomot; s egy kis sereg állandóan törte a jeget a folyón,

1242. febr. 1-én a befagyott Duna jegén a tatár seregek mégis átkeltek a Duna jobb partjára. Bevették Óbudát, majd Esztergom városát, de a vár, valamint Székesfehérvár és a pannonhalmi apátság is sikeresen állt ellen az ostromnak.

Béla, miután értesült arról, hogy a tatár sereg átkelt a Dunán, a Dráva mögé vonult vissza, majd Spalatóba, végül Trauba ment. A tatárok utána nyomultak, s először Klissát, majd Traut ostromolták, de nem lévén hajójuk, visszavonultak. Kadán Bosznián át Raguza mellett elvonult Albániába, majd Szerbiába s onnan Bulgáriába, ahol egyesült Batu hadaival. Innen a tatár seregek Ázsiába tértek vissza.

A tatárok kivonulásának hírére Béla visszatért az országba, s hatalmas lendülettel látott hozzá az újjászervezés munkájához. Az elpusztult területekre külföldi telepeseket hozatott, föladta régi politikáját, és a várföldek visszavétele helyett inkább ösztönözte a várépítést. Budán ő maga is várat építtetett, s támogatta a város fejlődését. Így épült fel 2–3 évtized alatt – többek között – Tátika, Szigliget, Csáktornya, Lendva, Kőszeg, Szentvid, Borostyánkő, Szalonak, Gimes, Cseklész, Bazin, Szentgyörgy, Csábság, Körmend, Magyaróvár, Saskő, a diósgyőri Újvár, Likavár, Éleskő, Somoskő, Salgó, Bástyakő, Hollókő, Siklós, Losonc, Várpalota, Bátorkő, Csesznek, Ugod, Ecseg vára. Ekkor adták ki, vagy foglalták először írásba Zólyom, Korpona, Dabronya, Bátaszék, Németlipcse, Liptó-Hibe, Besztercebánya, Késmárk, Lőcse, Gölnicbánya, Beregszász, Nagyszőlős, Szamobor, Dubica, Nyitra, Gyulafehérvár, Bors városi kiváltságait. Ekkor alakultak az ország perifériáin lévő királyi birtokok vármegyékké (Zólyom, Túróc, Liptó, Sáros, Torna, Kis-Hont, Bereg, Ugocsa, Belső- és Középső-Szolnok és Doboka, Hunyad és Krassó). IV. Béla nevéhez fűződik Budavár, a visegrádi lakótorony építése. Régebbi városok polgár-

ságát (Esztergom, Fehérvár, Zágráb) 1246-ban a közeli várakba telepítette át. – Zára 1242-ben Velencétől Magyarországhoz pártolt vissza.

1243. jún.-ban azonban Velence visszafoglalta a várost.

Az ország belviszonyainak konszolidálása után Béla hozzálátott a külső viszonyok rendezéséhez is.

1244-ben, Spalato visszavétele után Béla azzal a feltétellel engedte át Zárát, hogy vámjövedelmeinek kétharmada őt illeti, s Velence nem szövetkezik ellene.

1245-ben Istvánt ifjabb királlyá koronázták, s tartományként Horvátország és Dalmácia kormányzását kapta. II. Frigyes császár hűbéri igényeket támasztott az országgal szemben Béla korábbi ígéretére hivatkozva, az eskü alól azonban a pápa föloldotta a királyt, aki azután a cseh királlyal szövetségben

1246-ban az országra törő Frigyes osztrák herceg ellen vonult. Béla jún. 15-én a Lajta melletti csatában vereséget szenvedett, de az ütközetben halálát lelte Frigyes.

Béla a tatárok ellen, miután 1245-ben és 1249-ben sikertelenül támogatta azok ellenfeleit, szövetségre lépett Danyiil Romanovics halicsi fejedelemmel, s számára a pápától koronát kért.

1247-ben a tatárok elleni védelem céljából a Johannita rendet a szörényi bánságba telepítette le.

1248-ban Béla szövetséget kötött Ottó bajor herceggel, s felosztva a Babenberg-örökséget, betört Stájerországba, majd

1249-ben ismét megtámadta Ausztriát és Stájerországot. Hermann bádeni határgróf hívei betörtek Nyugat-Magyarországra, mire

1250. jún.-ban Béla kun csapataival megrohanta Ausztriát. Az év végén meghalt II. Frigyes német császár és Hermann őrgróf. Az osztrák rendek

1251-ben Ottokár cseh trónörököst választották hercegükké. Ezért kitört az ellenségeskedés Ottokár és Béla között. – Az ozorai, sói, macsói, kucsói bánság megszervezése a tatár veszedelem ellen.

1252-ben a magyar seregek elfoglalták Stájerországot és Alsó-Ausztriára törtek,

1253-ban pedig Morvaországot pusztították. Jún. 25-én Olmütz alá érkez-

tek. Stájerországban is nagy harcok dúltak, Béla Bécset is ostromolta, de nem tudta bevenni. Vencel cseh király halála után Ottokár

1254. máj. 1-én békét kötött Pozsonyban, melynek értelmében Stájerország Béláé maradt. – Béla Velencétől visszafoglalta Zárát. – IV. Béla fia, István nőül vette a kun vezér lányát, Erzsébetet, így téve eleget apja házassági politikájának. Nőtestvérei rendre lengyel és orosz fejedelmekhez mentek nőül. Mindezt a tatárok elleni védelem tette szükségessé.

1258 elején lázadás tört ki Stájerországban. Ezt Béla leverte, s kormányzóvá fiát, Istvánt nevezte ki.

1259-ben Berke kán szövetséget és dinasztikus kapcsolatot kínált Bélának, s a csatlakozás fejében a hadizsákmány 1/5-ét ajánlotta föl. Béla a szövetséget elutasította. – Tovább folytak a harcok Stájerország birtokáért. Ottokár föllázította a tartományt, s karácsonykor stájer herceggé kiáltatta ki magát. A harcokat követő átmeneti fegyverszünet után,

1260. júl. 12-én a kreissenbrunni csatában győzelmet aratott István hadai fölött, s egészen Pozsonyig nyomult. Béla és István Ottokár e győzelme után lemondtak Stájerország iránti igényeikről.

1261. márc. 31-én Bécsben békét kötöttek Ottokárral. Az év végén ismét felszínre jutott a feudális anarchia egyik jellemző tünete: kiújult a trónveszély Béla és István között. Béla István helyett

1262-ben ifjabb fiát, Bélát akarta utódául rendelni. Emiatt, valamint azért, mert Béla visszautasította egy független tartomány átadását, István fegyverrel támadt apjára. Pozsony alatt győzött, s Béla decemberben kénytelen volt őt megerősíteni Erdély és Moldva birtokában, ahol István teljesen szuverénül uralkodott. A főhivatalokat és az országot kettéválasztották. István azonban nem elégedett meg enynyivel, és

1264-ben, miután Béla elhatározta, hogy fiát megfosztja tartományától és trónutódlási jogától, ismét fegyverrel támadt Béla ellen.

1265. márc. elején megverte Béla seregeit Isaszegnél, s ezzel biztosította uralmát. A békekötés után a nomád kunok egy csoportja elhagyta az országot. István azonban utánuk ment, s

1266-ban benyomult Bulgáriába. Elfoglalta Viddint, és fölvette a bolgár királyi címet.

A feudális anarchiát, a kizárólag a nagybirtokosság érdekeit szolgáló összeütközéseket az ifjabb és öregebb király között, a közép- és kisbirtokosok, a királyi serviensek rétege is erősen megsínylette. A nagybirtokosság előretörése, az erősbödő széttagolódás ellenére fokozódtak a nemesi megye kialakítására irányuló törekvések is. A serviensek küzdelmének célja elsősorban a nagyurak növekvő nyomása elleni védekezés volt. Ezt a helyzetet tükrözi az

1267. évi dekretum, az Aranybulla második megújítása, mely először nevezi a servienseket nemeseknek (nobilis) és a nagybirtokosokat „bárónak". A bulla megerősítette ugyan a serviensek jogait s először ismerte el a nemesi megyét, de nem biztosíthatta a nemeseket a bárói hatalom ellen. Ugyanekkor a dekrétum az egyházi nagybirtok visszavonulását is tükrözi a világi nagybirtokkal szemben.

1268-ban Béla serege leverte II. Uros szerb fejedelmet. Béla Dalmácia birtokáért Velence ellen szövetséget keresve, unokáját, Máriát

1269-ben Sánta Károly nápolyi Anjou herceghez adta férjhez, fiúnokáját, Lászlót pedig eljegyezte Nápolyi Izabellával. Ez a kapcsolat alapozta meg az Anjou-ház későbbi trónöröklési jogát.

1270. máj. 3-án meghalt IV. Béla. Utóda, V. István (1270–1272) rögtön trónra lépése után – mivel a nagybirtokosok közül néhányan, élükön Kőszegi Henrikkel, IV. Béla hívével, hozzá szöktek – hadat üzent Ottokárnak. Pozsonynál a két király fegyverszünetet, majd békét kötött. A békét azonban Ottokár megszegte, mire István betört Ausztriába. Erre Ottokár II. András későbbi házasságából született fiát, utószülött Istvánt és fiát, (velencei) Andrást akarta István ellen kijátszani.

1271 elején Ottokár bevette Pozsonyt, Nagyszombatot, Nyitrát és Mosont. Máj. 22-én a mosoni csatában Ottokár vereséget szenvedett, és júl. 2-án Pozsonyban békét kötött Istvánnal a IV. Béla halála kori helyzet alapján. István békekötését az indokolta, hogy a föléélénkülő feudális anarchia miatt feltétlenül békére volt szüksége. Szerbiában járt, mikor fiát, Lászlót

1272-ben Pektári Joakim horvát bán Németországba szöktette. István üldözőbe vette, de üldözés közben aug. 6-án meghalt. Utóda, IV. László (1272–1290) 10 éves korában került trónra. Helyette anyja, Erzsébet és Pektári Joakim kormányzott.

László uralkodása alatt a feudális anarchia hatalmas, azelőtt soha nem tapasztalt méreteket öltött. Ekkorra már kialakult a tartományurak részhatalma: a Kőszegi grófok, a Csákok, a Subichok, Kán László, az Abák és a Borsák territóriumai. Kőszegi Henrik bán Ottokárhoz pártolása, Pektári Joakim trónörökösszöktetése csak első jelei voltak a feudális anarchia új szakaszának, mikor a tartományuraknak szinte a királlyal egyenlő a hatalmuk. A tartományurak teljesen szuverén módon támaszkodtak idegen hatalmakra – kötöttek szövetséget II. Ottokárral, a Habsburgokkal stb. –, vagy üzentek nekik hadat. A hatalomért küzdő nagyurak harca az országot hallatlan nyomorba döntötte. („László király szekere".)

A tartományurak növekvő hatalmára mutat a kormányzat állandó ingadozása is. IV. Béla 35 éves uralma alatt a kormány csak egyszer változott, a tatárjárás után. IV. László kiskorúságának 5 esztendeje alatt tizenkétszer cserélt gazdát a kormány. A király csak játékszer volt az egymás ellen küzdő főúri pártok kezében. A küzdelem Monoszló Egyed tárnokmester fegyveres fölkelésével kezdődött, melyet Pektári Joakim vert le. Egyed testvérével és híveivel Ottokárhoz menekült, és kiszolgáltatta neki a pozsonyi erősséget. Kőszegi Henrik viszont elpártolt Ottokártól, és a király mellé állt. Utóbb Egyed is visszapártolt, s Lászlónak Pozsonyt is visszaadta. Ottokár erre hadat üzent, de seregeit megelőzve, 1273-ban IV. László hadai betörtek Morvaországba, Ausztriába és Stájerországba. Az osztrák seregek viszont Győrt és Nyitrát vették be. Szept.-ben Ottokár bevette Pozsonyt, Sopront és visszatért Ausztriába. – Okt. 1-én Habsburg Rudolfot német királlyá választották.

1274-ben a különböző pártok fegyverrel csaptak össze. A Csákok ragadták magukhoz a hatalmat, s szept.-ben a „velencei" András herceget trónkövetelőként fölléptető Kőszegi Henriket Polgárdinál megver-

ték. Elesett Kőszegi Henrik is. Ezután a vezetés 1280-ig a Csákok, 1280-tól az Abák kezében volt. Ellenük nem sok sikerrel küzdöttek a Kőszegiek, akik 1278-ban és 1287-ben a „velencei" Andrást léptették föl szlavón hercegként. – A nürnbergi birodalmi gyűlés fölszólította Ottokárt, hogy adja vissza az elfoglalt tartományokat. Ezt Ottokár nem tette meg, mire

1275-ben a birodalom ellenségévé nyilvánították. Ottokár ellen Habsburg Rudolf IV. Lászlóval kötött szövetséget.

1276-ban Rudolf már Bécsig nyomult, s megteremtette az összeköttetést a magyar csapatokkal, mire Ottokár – miután belső felkelés is nehezítette helyzetét – békét kötött: lemondott minden hódításáról, köztük a magyar területekről is. A háború azonban

1277 őszén kiújult. Ottokár szövetkezett a Kőszegiekkel, akik

1278-ban II. András unokáját, „velencei" Andrást léptették föl IV. László ellen. Erre a magyar sereg egyesült Rudolffal, s aug. 26-án Dürnkrutnál (Morvamező) hatalmas vereséget mért Ottokár csapataira. Maga Ottokár is elesett. Ezzel Rudolf megszerezte a Habsburgoknak az osztrák hercegséget, és végleg megerősödött a császári trónon is.

A feudális anarchia, László szabadossága, önállósodása s nem utolsósorban a kunok támogatása miatt a pápa Fülöp fermói püspököt legátusként Magyarországra küldte. László

1279. jún. 23-án ígéretet is tett a kunok megtérítésére és letelepítésére, s jül. 13-ára Tétényben országgyűlést hirdetett, mely végzéseket hozott a kunok letelepítésére vonatkozólag. („Kun törvények": telepeiket a Duna-Tisza közén, a Maros mentén, a Maros és Kőrös, valamint a Temes és Maros közötti területen határozták meg.) Miután azonban a király nem teljesítette ígéreteit, Fülöp Budára zsinatot hívott össze. Az országgyűlés egyes végzései miatt azonban László megtiltotta a budaiaknak, hogy befogadják a zsinatot, és elfogatta a pápai legátust.

1280. aug. 10-én a pápa intésére László bűnbánóan oklevelet állított ki. Új kormányában a Csákok nem vettek részt, a hatalmat az Abák ragadták magukhoz. A kunok nagy része nem kívánta elfogadni a letelepedéssel együtt járó feudális osztályrendet, s Oldamur vezetésével ki akart költözködni az országból, de Lászlót az egyházi

és világi nagybirtokosok arra kényszerítették, hogy Hódmezővásárhely környékén, a hódtavi csatában leverje őket.

1282-ben László a Kőszegiek ellen fordult, de 1284-ben vereséget szenvedett. Ez szembeállította addigi híveivel is, ezért

1285. febr.-ban ő maga hívta be a nogaj tatárokat az országba. A kunok az északi Felvidéket dúlták, a tatárok pedig Pestig kalandoztak. Seregeiket csak a visszafelé tartó úton verték meg a székelyek. A feudális anarchia olyan fokra hágott, hogy Kőszegi Iván szuverén módjára Albert osztrák herceggel háborúskodott, és békét kötött a király megkérdezése nélkül. Velence több dalmáciai várost, Milutin szerb fejedelem pedig a macsói bánságot foglalta el. Közben a király fölkészült a Kőszegiek ellen, s

1286 végén bevonult Budára, majd elfoglalta Kőszeget, de később a Zsitvánál vereséget szenvedett.

1287-ben a Kőszegiek ismét András léptették föl ellene. Albert osztrák herceg pedig elfoglalta Pozsonyt. László ekkor Nogáj tatár fejedelemmel kívánt szövetséget kötni. Ez az év végén általános fölkelést váltott ki. Az egyháziak egy része Ladomér érsek vezetésével segítségért a pápához fordult, akinek fölhatalmazásával az érsek országos zsinatot hívott össze, mely Lászlót és híveit kiközösítette az egyházból.

1288-ban IV. László Esztergomban, majd húsvétkor a budai országgyűlésen nyilvánosan ígért javulást. Ígérete azonban csak színleges volt s pár nap múlva visszatért régi életmódjához. Ezért

1289-ben Ladomér esztergomi érsek keresztes háborút hirdetett a király ellen. A keresztes seregek földúlták a tiszántúli részeket, László azonban leszerelte a támadást. – A Dunántúlon Kőszegi (Németújvári) Iván ismét Albertre támadt, aki erre elfoglalta Kőszeget és 30 más nyugat-dunántúli helységet.

László egyezkedni próbált az egyházzal és a nagybirtokosokkal, de ez nem sikerült, mire

1290-ben Mirzát, aki egy kikeresztelkedett szaracén volt, nevezte ki nádorrá. Ellenfelei behozták „velencei" Andrást, aki László szövetségese, az osztrák herceg fogságában volt. Júl. 10-én 3 kun orozva meggyilkolta a királyt. Halála után föllángolt a küzdelem a trónért. A

Németújváriak már korábban is András (II. András unokáját) támogatták, s most melléje csatlakozott az egyházi nagybirtokosság – élén Ladomér esztergomi és János kalocsai érsekkel – valamint a Csákok is. András, miután Bécsből szerzetesek Magyarországra szöktették, Ladomér érsek 1290. júl. 23-án – a pápa értesítése nélkül – királlyá koronázta. A király az országgyűlésen megalkotott dekrétumával a megyékben a megyei nemességet igyekezett erősíteni. Az uralkodó osztály más frakciói azonban fölléptek ellene, s a külhatalmak nem ismerték el. Egy csaló László testvérének adta ki magát, ezt azonban kiverték az országból (okt.). Sokkal veszélyesebb volt András uralmára Habsburg Rudolf, aki IV. Béla hűbérnyilatkozatára hivatkozva, aug. 31-én fiának, Albertnek adta át „örökös birtoklásra" az országot. Trónkövetelőként lépett föl a pápa jelöltje, Martell Károly is, akit Nápolyban magyar királlyá koronáztak. A pápa kinyilvánította, hogy Magyarországhoz csak a Szentszéknek van joga. III. András helyzetét megerősítette az, hogy körülötte alakult ki a főúri pártok többségének koalíciója (ezek ugyanis úgy gondolták, hogy inkább olyan királyt támogatnak, aki mögött nem áll erős külföldi hatalom, s így teljesen az ő akaratuknak van kiszolgáltatva).

1291. júl.-ban betört Ausztriába és aug.-ban Bécset ostromolta. Erre Albert békét kötött vele (aug. 26.), lemondott a trónról, és visszaadta a korábban elvett birtokokat, azzal a feltétellel, hogy a várak falait – Pozsonyt, Nagyszombatot, Kaboldot és Németújvárt kivéve – lerombolja. A békeszerződésnek ez a pontja a Németújváriak ellen irányult, akik szinte önálló hatalomra tettek szert. Erre az év végén az országba érkező pápai követ, János jesii püspök fölhívására a Németújváriak Martell Károly mellé álltak.

1292. jan. 6-án Mária nápolyi királyné (V. István leánya) fiára, Martell Károlyra ruházta trónigényeit. III. András, aki mellett ekkor az urak többsége állt, erre a Délvidékre vonult, de aug.-ban fogságba esett. Hívei azonban nagy sikereket arattak. A fölkelést egyelőre sikerült leverni, de András uralma ezután sem volt szilárd.

1294-ben Martell Károlyt VIII. Bonifác pápa ismét királlyá koronázta.

1295-ben meghalt Martell Károly, jogainak örökébe fia, Károly Róbert

lépett, aki még kiskorú volt. Így András hatalma ideiglenesen megszilárdult, amit azzal is állandósítani próbált, hogy

1296-ban Habsburg Albert lányát, Ágnest vette nőül, s

1298-ban leányát Vencel cseh király fiával jegyezte el Bécsben. Az új szövetség a már túlságosan hatalmas Csák Máté ellen irányult.

III. András uralma alatt a feudális anarchia tovább erősödött, a tartományúri hatalom mindinkább megszilárdult. Uralmának végére a legnagyobb oligarcha Trencséni Csák Máté lett, akinek birtokai és várai – Trencséntől, Turóctól, Liptótól a Dunáig s a Moravától Nógrád, Heves, Gömör nyugati végéig – összefüggő láncolatot alkottak. E területen még a nagybirtokosok is kénytelenek voltak hűbéresévé lenni. Csák Máté Trencsénben szinte fejedelmi udvart tartott. A királyhoz hasonlóan volt nádora, tárnokmestere, kancellárja, s önhatalmúlag ítélkezett. Ha nem is szegődött a trónkövetelők táborába, szinte független fejedelemként gyöngítette a királyt. Andrással szemben a pápa Martell Károly kiskorú fiát, Károly Róbertet támogatta, akihez csatlakoztak a dalmát városok is. A Németújváriak is pártot ütöttek mellette, és ugyancsak őt támogatta Ladomér halála után Gergely esztergomi érsek. András 1298-ban országgyűlést hívott össze Rákosra, ahol ún. II. dekrétumában megerősítette a megyei nemességet. (Négy nemes közreműködésével kell a rablásoknál dönteni.) A feudális anarchia azonban tovább tombolt. András

1299-ben Gergely esztergomi érsek ellen a pápához fordult, a Szentszék azonban nem volt hajlandó tárgyalni vele. Az Anjouk támadása mindinkább várható volt. Ezért András hozzálátott a védelem szervezéséhez, s kibékült Németújvári Ivánnal is.

1300 nyarán az Anjouk dalmáciai hívei nyílt föllépésre határozták el magukat. Károly Róbert aug.-ban Spalatóba érkezett, majd innen Zágrábba ment.

1301. jan. 14-én meghalt III. András, az Árpád-ház utolsó férfiági sarja. Halála után ismét föllángoltak a trónviszályok. A trónkövetelők közül csak Károly Róbertnek és Vencelnek volt jelentős pártja. Vencelt János kalocsai érsek és Csák Máté, valamint több más oligarcha támogatta.

Gergely érsek a király halálhírére Esztergomba hozta és megkoronázta Károly Róbertet. A koronázás siettette a Vencel-pártot a cselekvésre. Vencel cseh csapatok kíséretében júl.-ban Magyarországra jött. A budai polgárok pártjára álltak. A Németújváriak is csatlakoztak hozzá, akiknek seregei Károly Róbertet Bécsig kergették, majd bevették Esztergomot, s átadták Vencelnek. Aug. 27-én János kalocsai érsek Székesfehérvárott Vencelt királlyá koronázta. (1301–1305.)

A pápa Boccasini Miklós ostiai püspököt küldte Magyarországra. A legátus Budára jött, s Vencel koronázását érvénytelennek nyilvánította. Politikájának eredményeként – melyben egyaránt érvényre jutott a „cukor és a pálca", a szelíd rábeszélés és az erőszak alkalmazása – Károly Róbert hívei szaporodtak, mire

1302-ben Károly Róbert Buda ellen vonult. A pápai követ Bécsbe menekült, s kiátkozta a Vencel-párti Budát. Erre a budai papság szept.-ben átok alá vetette Károly Róbert híveit, a pápát és a legátust. A várat Németújvári Iván fölmentette.

1303. máj. 31-én a pápa kiátkozta Károly Róbert ellenfeleit, és a koronát Károly Róbertnek ítélte. A pápa fölhívására Albert német király és fia, Rudolf osztrák herceg

1304 elején haddal támadtak Vencel ellen, akinek hívei ekkorra megkevesbedtek. Csák Máté is Károlyhoz állt, aki Budát ostromolta. Vencel cseh király erre személyesen jött fia segítségére. Seregével bevette Esztergomot, fölmentette Budát, majd fiát magával vitte Csehországba (júl.). Károly szövetséget kötött Rudolf osztrák herceggel, s Vencelre támadt, de az év végén kénytelen volt visszavonulni.

1305. jún. 21.: II. Vencel cseh király halála. Utóda, III. Vencel okt.-ben békét kötött Alberttel. Vencel a koronát és trónigényét bajor Ottónak adta át, aki mellett főleg a Németújvári grófok álltak ki. Ottó kalmárnak öltözve Brünnből Ausztrián keresztül Sopronba ment, majd Székesfehérvárott dec. 6-án a veszprémi és csanádi püspökök megkoronázták. Ezután bevonult Budára.

1306-ban Rudolf osztrák herceg dúlta a határszéleket, a Németújváriak azonban visszaverték.

1307-ben Ottó átkelt a Tiszántúlra, majd Erdélybe indult, hogy megnyerje

magának Kán László erdélyi vajdát. Albert azonban megvesztegette a vajdát, aki Ottót elfogta, és a koronát is magához vette. Ezalatt Budán Károly Róbert pártja fordulatot hajtott végre (jún. 1.). Elüldözték a Vencel- és Ottó-pártiakat, s megölték azokat, akik a pápát kiátkozták.

A feudális anarchia mindinkább a feudális rendszert veszélyeztette. Így lassan mindazok az erők, amelyek leküzdésére törekedtek, Károly Róbert körül kristályosodtak ki. 1307. okt. 10-én a rákosi országgyűlésen Károly Róbertet királlyá választották.

1308 elején Kán László vajda szabadon bocsátotta Ottót, aki lemondott a trónról, és elhagyta az országot.

V. Kelemen pápa 1308 tavaszán Gentile bíborost küldte pápai legátusként Magyarországra, hogy szilárdítsa meg Károly Róbert uralmát. A nagy oligarchák jó része – Kán László, Csák Máté, a Németújváriak – ugyanis a várakozás álláspontjára helyezkedtek. Remélték, hogy behódolásuk fejében elismertethetik tartományúri hatalmukat. Gentile Károly Róbert köré csoportosította az egyháziak és a főurak nagy részét. Németújvári Henrik hűséget esküdött a királynak, s Csák Máté is elismerte. Nov. 27-én a pesti országgyűlésen Károly Róbert (1308–1342) szabad választás útján történt királlyá választását megerősítették, s miután a szent korona Kán László kezében volt, új koronával

1309. jún. 16-án Budán megkoronázták. Miután Gentile karácsonykor Kán Lászlót egyházi átok alá helyezte,

1310. júl. 1-ig a vajda átadta a királynak a szent koronát, mellyel Károly Róbertet aug. 20-án ismét megkoronázták Székesfehérvárott.

Koronázása idején a hatalom ténylegesen még mindig az oligarchák kezében volt. A Duna-Tisza köze és a Körös-Al-Duna közti terület kivételével az egész országban ők uralkodtak. A tengermellék Subich Pál, a Drávántúl a Babonichok, Szlavónia és a Dunántúl a Németújváriak, az északnyugati Felvidék Csák Máté, északkelet Aba Amade, Borsod-Gömör Ákos István, a Tiszántúl Borsa Kopasz, Bereg–Ugocsa–Máramaros vidéke Pok Miklós, Erdély Kán László és Szörény Tivadar bán, Macsó Dragutin Iván, a Szerémség Csák Ugrin hatalmában volt. Károly kénytelen volt egyezkedni

e nagy urakkal, elsősorban Csák Mátéval, Kán Lászlóval és Németújvári Henrikkel, akik továbbra is szuverén hatalmat gyakoroltak.

Károly színleg belenyugodott hatalma korlátozásába, de célja a királyi hatalom teljes helyreállítása volt. Udvarát Temesvárott tartotta, mely kiesett a bánok hatalmi köréből. Melléálltak a közép- és kisbirtokosok, a kunok, ez az erő azonban nem tette lehetővé, hogy egyszerre verje le az oligarchákat. Ezért ligát alakított Aba Sámuellel és Borsa Kopasszal. Gentile megegyezett Csák Mátéval, aki ekkor lett tárnokmester is. Csák Máté a királyi várakat, melyek idegen kézbe kerültek, elkobozta, s az egyházi birtokokat sem adta vissza. Erre

1311-ben Gentile egyházi átok alá helyezte. – Zára föllázadt Velence ellen.

Az erősödő királyi hatalom ellen föllázadt Csák Máté, s szövetkezett az Amade-fiakkal. Károly Róbert – miután 1311 közepére Csák Máté és Kán László kivételével az összes bárók mellette álltak – a kassai polgárokra, a szepesiekre, a johannitákra támaszkodva

1312. jún. 15-én a rozgonyi csatában leverte az egyesült sereget. Az Amade testvérek halálával, az életben maradt testvérek elmenekülésével e hatalmas oligarcha család hatalmának lényegében vége szakadt. Az északi és északkeleti Felvidék, Lubló, Hollókő, Regéc és Sáros a király kezébe került. Meggyöngült a vereség után Csák Máté hatalma is. Ez a csata jelzi a fordulópontot az oligarchák megfékezése terén.

1313-ban Zára ismét Velencéhez állt át.

1314-ben Csák Máté a Habsburgokkal szövetségben betört Morvaországba. A cseh király ugyanekkor Holicsot, Csák Máté várát ostromolta. Végül a felek békét kötöttek. Míg Csák Máté a cseh csapatokkal volt elfoglalva, Károly Róbert visszafoglalta tőle Visegrádot. Ezzel megtört Csák Máté ereje. Ezután a többi, Csák Máténál jóval gyöngébb oligarchára került a sor.

Miután a királyi hatalom helyreállításának éppen a korábbi megegyezés alapján kinevezett királyi tisztségviselők álltak útjában, Károly sorra megfosztotta őket hivatalaiktól, s helyükre a

kisebb-nagyobb bárók közül nevezett ki újakat. Ez az oligarchák tartományúri jogainak nyílt megtagadását jelentette. Az elégedetlen oligarchák

1317-ben föllázadtak. Borsa Kopasz szövetségre lépett az Abafiakkal, az Amadékkal, Kán Lászlóval. Trónkövetelőként András halicsi fejedelmet (IV. Béla dédunokáját) léptették föl. Debrecen mellett azonban Borsa Kopasz csatát vesztett (júl.), s hatalma megtört. Szövetségesei is hamar elbuktak. Az Amade-fiúkat megverték, Csák Mátétól

1318. nov. 3-án visszavették Komáromot. Erdélyben is megkezdődött Kán László fiainak fölszámolása.

Ekkor éleződtek ki először az erősödő királyi hatalom és az egyház ellentétei is. Károly különféle ürügyekkel megadóztatta a főpapokat, a királyi javak számonvétele során sokszor az egyház vagyonához tartozó birtokokat is elkobzott, megadóztatta a pápai adójövedelmet stb. Így az oligarchák mellett a főpapok is föllázadtak ellene. Kalocsán 1318-ban véd- és dacszövetséget kötöttek a király főtisztviselői ellen, és országgyűlés összehívását követelték. Károly oklevélben biztosította a klérust a sérelmek orvoslásáról, de továbbra is folytatta előző egyházpolitikáját.

1319-ben a Dunántúlon történt lázadás, melybe II. Uros István szerb király is bekapcsolódott. Benyomult Dragutin István tartományába (a macsói, kucsói, sói és ozorai bánságok), és elfoglalta Nándorfehérvárt. Károly Zalafőnél legyőzte a fölkelőket, s visszafoglalta Nándorfehérvárt és az elfoglalt déli területeket. Sőt Macedónia egy részét is meghódította. Kán László fiait véglegesen

1321-ben verték le. Márc. 18-án halt meg Csák Máté. Halála után Károly ellenállás nélkül elfoglalta tartományait. Az oligarchák hatalma végleg megtört.

V. Magyarország a virágzó feudalizmus korában (1320–1526)

Károly Róbert uralmának megszilárdulásával, a központi hatalom megerősödésével helyreállt a feudális anarchia által már létében fenyegetett osztályrend. Károly Róbert politikája erős központi hatalom kialakításával elsősorban ezt szolgálta. Az Anjouk uralmának első évtizedeiben új nagybirtokos réteg jött létre, amely személyében hű volt a királyhoz. A királyi jövedelmek növelése a telekadó bevezetésével, a bányabér és az ércmonopólium kiterjesztésével lehetővé tette állandó, jó pénz verését. A király külpolitikája részben a magyar kereskedelem és ipar érdekeit is szolgálta. Ez elsősorban az 1335. évi visegrádi kongresszuson a bécsi árumegállító jog kikerülését célzó közös magyar–cseh–lengyel intézkedésekben nyilvánult meg. Mindez hozzájárult a termelőerők fejlődéséhez a mezőgazdaságban, az iparban és főleg a bányászatban. Fejlődésnek indultak a városok is.

Károly Róbert halála után bizonyos fokig ismét kiújult a feudális anarchia, amit I. (Nagy) Lajos külpolitikája, tisztán dinasztikus célokat szolgáló nápolyi hadjáratai még inkább elősegítettek. A megyei közép- és kisbirtokos nemesség mozgalmai – mint az 1351. évi törvények mutatják – elősegítették a nemesség renddé szervezkedését. Ez az erő azonban még nem volt képes szembeszállni a nagyúri koalíciókkal, melyek Lajos uralmának végén, főleg pedig halála után jelentős szerephez jutottak. Lajos uralma mutat fel külső sikereket – a lengyel trón megszerzése az Anjou-ház számára

stb. –, de külpolitikája jórészt elfecsérelte azokat az anyagi erőforrásokat, amelyeket Károly Róbert halmozott föl. A balkáni eretnekség elleni hadjáratai pedig lényegében a török birodalom terjeszkedését segítették elő, mert aláásták a balkáni államok ellenálló erejét. Halála után a trónkövetelők és a bárói ligák küzdelméből Luxemburgi Zsigmond, illetve a Garai–Cillei-liga került ki győztesen. A király uralmának stabilizálása – a központi hatalom viszonylagos megszilárdítása mellett – végső soron a mögötte álló bárók hatalmát erősítette meg.

A XIV. század második felében és a XV. század elején megnőttek a feudális bárói ligákkal szemben álló erők. Ezek voltak a Zsigmond uralma idején lassan renddé szervezkedett városok, a parasztság árutermelővé váló rétege és a megyékben a középnemesség is egyre erőteljesebben lépett fel a bárói erőszak ellen – a központi hatalom mégsem volt képes ezekre az erőkre támaszkodva leszámolni a feudális anarchiával.

Mindehhez járult, hogy az országot egyre inkább fenyegető török veszedelemmel szemben Zsigmond és a főurak nem vették föl idejében a küzdelmet. Az uralkodó osztály nem kívánta vérével védeni az ország függetlenségét, e feladatot a telekkatonaság formájában a parasztságra hárította át. Ennek következtében Zsigmond minden részintézkedése ellenére, a pusztán csak az ország határainak a védelmére irányuló politika – miután nem tudta kihasználni a XV. század elején a török birodalom átmeneti válságát – csődbe jutott. Ehhez természetesen hozzájárult Zsigmond nyugat felé orientálódó politikája, valamint a huszitizmus elleni küzdelme is, melyet mint német király folytatott.

A huszitizmus ideológiája Magyarországon is terjedt, mert társadalmi feltételei itt is adva voltak. A XV. század 20–30-as éveire a parasztság terhei jelentősen megnövekedtek, kizsákmányolása fokozódott. Az árutermelés mind nagyobb méretű elterjedése, a piackörzetek kialakulása már lehetővé tette nagyobb arányú, egész országrészre kiterjedő parasztfölkelés kirobbanását. 1437-ben a Budai Nagy Antal vezette erdélyi parasztfölkelés jelezte, hogy mindinkább éleződnek az ellentétek földesúr és jobbágy között.

Ugyanerre az időre vált akuttá a török veszély is, mely már közvetlenül Magyarország területét, elsősorban Erdélyt fenyegette. Bár a bárói ligák harcán felülemelkedő Hunyadi János hadjáratai ideiglenesen visszavetették a török birodalom terjeszkedését, a belső feudális frakcióharcoktól gátolt és külföldi segítséggel alig támogatott Hunyadi döntő győzelmet mégsem tudott aratni a török fölött. Mint az ország kormányzója föllépett a feudális anarchia ellen, de rigómezei veresége (1448) után lassan kiszorult a hatalomból. Utolsó fegyverténveként 1456-ban fényes győzelmet aratott Nándorfehérvárnál, halála után azonban a Cillei–Garai-párt megkísérelte a Hunyadiak hatalmának megtörését. A véres küzdelemből a Hunyadi-párt került ki győztesen, mely elsősorban a bárói ligáktól szorongatott megyei közép- és kisnemességből és a városi polgárságból állt. 1458-ban ezek az erők emelték trónra Hunyadi Mátyást.

Mátyás, támaszkodva az árutermelés kiszélesítése folytán gyarapodó városokra és a köznemességre, erős központi hatalmat hozott létre, s visszaszorította a bárók hatalmát. Centralizáló politikája során kiépítette az államhatalom központi szerveit: az állandó zsoldos hadsereget, a bírói szervezetet, a kancelláriát, új alapokra helyezte a királyi kincstár bevételeit stb. Uralkodása alatt sikeresen fölszámolta a feudális anarchia elemeit, s megállította – noha nem vethette vissza – a török birodalom terjeszkedését is. Külpolitikájának tengelyében nyugati irányú törekvései – Csehország meghódítása, a német császárság megszerzése – állottak, mégis élete végén fölvetette a török birodalom Európából való teljes kiszorításának gondolatát. Ez irányú terveinek végrehajtásában a halál gátolta meg.

Mátyás halála után a rendi reakció kerekedett felül. A bárói és a köznemesi rend mindinkább kiéleződő küzdelme végzetébe sodorta az országot. A központosítás Mátyás uralma alatt elért eredményeit a semmivel tették egyenlővé, s hatalmas méreteket öltött a parasztság kizsákmányolása. A rendi reakció föllépett a mezővárosok ellen. A parasztság elnyomását fokozta a mindinkább elmélyülő feudális anarchia is. Az elkeseredés 1514-ben orszá-

gos méretű parasztfölkelésben robbant ki. A Dózsa vezette paraszti seregek azonban vereséget szenvedtek, s az 1514. évi törvények a parasztságot röghöz kötötték. A parasztfölkelés leverése meggyorsította az ország pusztulását. A robbanásig feszülő feudális anarchia következtében, a bárók és a köznemesség időnkénti fegyveres összeütközéseitől hangos ország a pusztulás felé rohant. A bárók és a köznemesség küzdelmeinek forgatagában (ez utóbbi mögött tulajdonképpen az egyik legnagyobb báró, Szapolyai János állt) az ország határai védtelenek maradtak. Az ország hadereje meggyöngült, az erődítményeket elhanyagolták, a hadsereget nem fizették. Így 1526-ban, mikor II. Szolimán megindította hadait Magyarország ellen, az ország érett gyümölcsként hullott a török hódítók ölébe.

Csák Máté halálától (1321) számíthatjuk Károly Róbert uralmának megszilárdulását, ami az ország külhatalmának megnövekedésében is kifejezésre jutott.

1322-ben Károly Róbert megfenyítette a Dalmácián hatalmaskodó Mladin bánt, majd – miután Pozsony várát visszakapta – Szép Frigyes osztrák herceg segítségére sietett. A mühldorfi csatában azonban a magyar sereg is vereséget szenvedett szept. 23-án Bajor Lajossal szemben. Ugyanekkor az ország székhelyét – a megerősödés jele – Temesvárról Visegrádra tette át.

Károly Róbert uralkodása alatt – a királynak a régi oligarcha családokat tudatosan háttérbe szorító politikája következtében – új arisztokrácia, új nagybirtokos réteg alakult ki. A királyi birtokok magánkézbe kerülése szükségessé tette a hadszervezet új alapokra helyezését is. A hadsereg legfontosabb részévé a korábban mellékes szerepet játszó földesúri egységek és a vármegyei nemesi zászlóaljak, a bandériumok váltak.

Károly gazdaságpolitikája is a királyi hatalom erősödését szolgálta. Támogatta a telepítést, erősítette a fejlődő városokat. A gazdasági élet föllendülése elől igyekezett elhárítani az akadályokat. Ennek egyik eszköze volt a pénzreform. Magyarországon 1320 körül kb. 35-féle hazai és külföldi pénz volt forgalomban.

1323-ban a temesvári országgyűlésen Károly elrendelte a rossz pénz verésének beszüntetését és ugyanakkor állandó értékű ezüstdénárok verését. Az országgyűlés egyszer s mindenkorra minden jobbágyporta után fél fertó ezüst adót ajánlott föl.

E valutareform azonban sikertelen maradt. Ezért rá kellett térni a kamaraigazgatás újjászervezése mellett új, értékes és állandó arany- és ezüstvaluta verésére, a lucrum camerae pótlásaként új adó bevezetésére s az arany- és ezüstbeváltás monopolizálására, a nemesércek szabad forgalmának eltiltására. Károly Róbert a reformokat

1325-ben kezdte meg. Ekkor kezdődött a magyar aranyforint és ezüstgarasok verése. Magyarországon kettős (arany- és ezüst-) valuta volt ettől kezdve forgalomban. Károly ugyanekkor bevezette az érckiviteli tilalmat, és a királyi pénzverő kamarákat a nemesérc beváltásának kizárólagos monopóliumával ruházta föl. A beváltáson az ezüst esetében 35%-ot, az aranyéban pedig 40%-ot nyert a kincstár.

1325–26-ban Károly Róbert Dalmáciában az egyes feudális oligarchák megmozdulásai ellen küzdött. Királyi hatalmának megerősítése céljából

1326-ban megalapította a Szent György-lovagrendet, melynek tagjai kötelezték magukat arra, hogy támogatják a király politikáját. Trau, Spalato s más dalmát városok a feudális urak zaklatásai miatt

1327-ben Velencéhez álltak át.

Károly Róbert jövedelmeinek növelése során igyekezett helyreállítani a királyi birtokok állományát. 1327-ben kezdte meg a jogtalanul elidegenített királyi birtokok visszavételét minden megyében. Ennek eredményeképpen jelentősen növelte a királyi birtokok számát. Pénzjövedelmeinek növelésére valószínűleg ekkor vezette be az új vámrendszert, a harmincadvámot (tricesima) és szervezte át a bányamonopólium rendszerét. Az új rendszer szerint a földesúri birtokokon föltárt bányát meghagyták a földesúr birtokában, és megkapta a királynak fizetendő urbura (bányapénz: az aranynak egy tizede, az ezüstnek egy nyolcada) egy harmadát. E rendelet után Károly az egyes földbirtokosoknak egyéni bányakiváltságokat is adományozott. Városi jogot adományozott a király Aranyos-

bányának, Nagybányának és Felsőbányának. Ezek a városok és Körmöcbánya jutottak nagy szerephez ezután az aranybányászatban. A bányamonopólium jövedelme évente kb. 10 000 márka ezüst volt.

1328-ban Károly Róbert beavatkozott az Ottó osztrák herceg és Frigyes közti küzdelembe. – A feudális oligarchia egyik képviselője, Zách Felicián

1330. ápr. 17-én merényletet követett el a király és családja ellen. – Basarab havasalföldi vajda ellen Károly Róbert sereget indított, mert a vajda nem adta vissza a korábban elfoglalt szörényi várat. A király a várat visszafoglalta, majd benyomult Havasalföldre, azonban nov. 9–12-én Posadovánál 3 napos ütközetben vereséget szenvedett. – Ugyanekkor egy másik sereg az országba nyomuló tatárokat verte ki. Ezután az osztrák herceg segítségével

1331-ben Károly haddal vonult a cseh király ellen.

1332. júl. 13-án békét kötöttek, melynek értelmében Holics és Berencs végvárak visszakerültek Magyarországhoz.

1333-ban Károly Róbert Nápolyba utazott, ott kisebbik fiát, Andrást, eljegyezte Johannával (szept. 28.), és egyezményt kötött András trónöröklésére vonatkozólag.

1334-ben Dalmácián keresztül tért vissza Magyarországra.

1335-ben Károly Róbert szakított az osztrák szövetséggel, s János cseh királlyal szövetkezett. Miután átmenetileg összebékítette a cseh és a lengyel királyt, októberben Magyarország, Csehország és Lengyelország uralkodói Visegrádon kongresszust tartottak, melyen a cseh és lengyel kírály egymással, ezenkívül a lengyelek a német lovagrenddel békét kötöttek. A 3 uralkodó közösen lépett föl a bécsi árumegállító jog ellen, s hogy kikerüljék a bécsi vámot, több új útvonalat állapítottak meg a kereskedők részére (Buda–Esztergom–Brno; Kassa–Brno; Kassa-észak, Lemberg felé Lengyelországon keresztül).

Az állandó értékű arany- és ezüstpénz forgalomba hozatala és a pénzverés egyesítése következtében jelentősen javultak a pénzviszonyok. Az évi pénzújítás rendszerének az aprópénzre korlátozott

fölújítása azonban szöges ellentétben állt az új aranyforint- és ezüstgaras-rendszerrel, és komoly zavarokat okozott. Ezért Károly

1336-ban az apró dénárokat is állandósította. A pénzváltásból származó jövedelem helyett bevezette a jobbágyság portánkénti három garasos kapuadóját, a lucrum cameraet. A visegrádi kongresszus határozatai miatt az osztrák hercegek a Németújváriakkal és a Babonicsokkal szövetségben Károly Róbertre támadtak, azonban Károly Róbert cseh szövetséggel visszaverte az osztrákokat, majd leverte a belső lázadókat is. Határvámaikat kárpótlás ellenében elvette.

1337. szept. 11-én Károly Róbert békét kötött az osztrák herceggel.

1338-ban a magyarországi püspökök levélben panaszkodtak a pápának Károly Róbert klérussal szembeni önkényességei miatt. – Károly utolsó reformjával az aranyvalutára tért át. Az ezüst váltópénz (dénár) az aranyforinthoz igazodott. A portánkénti adó beszedését egy évre fölfüggesztette, s ehelyett országszerte a még forgalomban lévő régi és külföldi pénzek és a nemesérc kötelező, végleges beváltását rendelte el.

1339-től a kapuadó összege három garas helyett 18 dénár lett. – Károly Róbert dinasztikus politikájának sikereként 1339-ben Lajost lengyel trónörökösnek nyilvánították. A király utolsó éveiben igen óvatos külpolitikát folytatott.

1340-ben segítette Kázmér lengyel királyt a tatárok ellen, majd

1341-ben elsimította az Albert osztrák herceggel támadt ellentéteket.

1342. júl. 16-án Károly Róbert meghalt. Utóda, fia I. (Nagy) Lajos (1342–1382), koronázása után visszavette a déli tartományokat (Macsó, Kucsó), majd hozzálátott a havaselvi fejedelemség hódoltatásához.

1343. jan.-ban meghalt Róbert nápolyi király, és a nápolyi trón körüli viszályok rendezésére Erzsébet, Károly Róbert özvegye jún.-ban Nápolyba indult. Magával vitte a magyar kincstár arany- és ezüstkészletének jó részét (21 000 márka aranyat és 27 000 márka ezüstöt), hogy megnyerje fia számára a nápolyi udvar előkelőit. – Alexandru havasalföldi vajda elismerte Lajost hűbérurának.

1344 elején Erzsébet hazaérkezett Nápolyból. Lajos 44 000 márka ezüst

ígéretével csak arra tudta rávenni a pápát, hogy András, mint Johanna férjét nápolyi királlyá koronázza.

1345 elején Lajos a cseh és lengyel királlyal együtt hadjáratot viselt a litvánok ellen, mely sikertelen maradt. Ezalatt Horvátország föllázadt. Lajos a föllázadt hűbérurakat visszavezette a magyar korona fősége alá. Meghódolt Zára is, melyet azonban Lajos támadása után Velence ostrom alá vett. – Egy tatár sereg betörését a székelyek megakadályozták. Szept. 19-én Nápolyi Johanna hívei Aversában megölték András. Lajos erre fölszólította a pápát, hogy a nápolyi koronát ruházza őrá és testvérére, Istvánra. Szövetkezett Bajor Lajos császárral, az angol királlyal és az osztrák herceggel, a pápa ellenfeleivel.

1346 nyarán Lajos egyezkedni próbált Velencével (ezután Lajos külpolitikájának középpontjába már a nápolyi kérdés került), tárgyalásai azonban sikertelenek maradtak. Ezután Zára fölmentésére vonult, de júl. 1-én vereséget szenvedett. Zára Velence birtokába jutott (dec. 21.).

VI. Kelemen pápa Lajossal szemben Johannát támogatta, de 1346. febr.-ban kénytelen volt egy bullában kiátkozni András gyilkosait. A megindított vizsgálat Johannát fölmentette a gyilkosság vádja alól. Lajos bosszúhadjáratot szervezett: a főúri bandériumok mellé Itáliában jelentős zsoldos sereget fogadott.

1347-ben megindította seregeit Nápoly ellen. Velence területét elkerülve délre vonult, s

1348. jan. 11-én győzött Capuánál, jan. 17-én kivégeztette Durazzói Károlyt – ami súlyos politikai hibának bizonyult –, majd jan. 24-én bevette Nápolyt. A pápa – a nápolyi királyság hűbérura – azonban nem volt hajlandó elvenni a koronát Johannától, Lajos seregét pedig a pestis tizedelte meg. Ezért Lajos a kormányt Wolfhardt Uhlrik német zsoldoskapitányra, a fontosabb várakat pedig magyar kapitányokra bízta, s máj.-ban visszatért Magyarországra. Az év végére Johanna néhány vár kivételével, melyeket magyar őrség tartott megszállva, újra visszahódította az országot. Erre Lajos még 1348-ban 8 évi fegyverszünetet kötött Velencével, s

1349 elején Lackfi István vezetésével újabb sereget küldött Nápolyba. Lack-

fi legyőzte ugyan Tarantói Lajost Trojánál, de 1350. szept.-re ismét csak a keleti partvidék maradt ellenőrzése alatt.

1350. ápr. 18-án Lajos, miután tárgyalásai a pápával nem jártak sikerrel, ismét személyesen indult Nápolyba. Bevette Aversát, s elfoglalta az országot, de látva törekvései sikertelenségét, szept. 14-én visszaindult Magyarországra. Az ismét összeült bíróság újra fölmentette Johannát. Erre Lajos

1352. okt.-ben 300 000 arany kárpótlás fejében lemondott Nápoly birtokáról, ami egyenlő volt a teljes politikai vereséggel.

1351-ben seregével Kázmér lengyel király segítségére sietett, s elfoglalta Vörös-Oroszországot (Halics és Ladoméria).

Az állandó külföldi hadjáratok, az ismétlődő, egyre magasabb adókivetések, a bárók gazdagodása, a király huzamos távolléte miatt kiújuló feudális anarchia több megyében a helyi kis- és köznemesség mozgalmait robbantotta ki.

A helyi mozgalmakon túlmenően országos méretekben is érvényesült a nemesség ellenállása az állami adókkal szemben. Az 1351. évi országgyűlésen a király kénytelen volt kimondani, hogy egy telek után ezentúl csak három garas (18 dénár) adó szedhető. Lajos, hogy kedvezzen a nemességnek, általánossá tette a XIV. század folyamán már itt-ott magasabb terményjáradékot, s törvényben is lerögzítette a kilencedet. Ugyanakkor elismerte a szabad költözést. A parasztság növekvő osztályharca ellen törvénybe iktatta a már korábban kialakuló, de országossá csak most váló feudális úriszékjogot. Lajos dekrétuma lerögzítette a rendi szervezkedés országos méretű előrehaladását is. A törvény, mely a nemesség végrendelkezési szabadsága kivételével megerősítette az Aranybullát, az uralkodó osztály egyenjogúsága alapján állott. (Una et eadem libertas.) A nemesi család tulajdonjogait védte, amikor a birtok elidegenítésével szemben bevezette az ősiség intézményét.

1352-ben a krími tatárok betörtek Erdélybe, Lackfi Endre azonban kiverte őket. Lajos az ország északi határainak biztosítása fejében a halicsi és ladoméri fejedelemségeket Kázmér lengyel királynak adta át. Egyúttal azonban örökösödési szerződést is kötött a két uralkodó, melynek értelmében Lajos Kázmér utóda lett. Ha azonban a len-

gyel királynak közben fia születnék, az átadott tartományok visszaszállnak Magyarországra.

1353-ban Lajos dinasztikus politikája kiszélesítése céljából szerződést kötött Luxemburgi Károllyal születendő gyermekeik házasságáról. Majd Kázmér segítségére sietett a litvánok ellen.

1354-ben a lengyel és magyar seregek elfoglalták Volhiniát és Padóliát. Ezután Lajos a tatár határra ment, s békét kötött a kipcsaki tatár kánnal.

Lajos a pápa szövetségében Dusán István szerb cár ellen indult.

1355-ben két hadjáratban le is győzte Dusán cárt, s Hulmot visszafoglalta. A szerbeknek

1356-ban Velence sietett a segítségére, mely a dalmát városokkal is szövetkezett. Lajos erre jún.-ban seregeit Velence ellen indította, ostrom alá vette Trevisót, majd hosszas csatározások után nov.-ben 5 hónapra fegyverszünetet kötött. Dusán István halála után Nándorfehérvár és a macsói bánság visszakerült a magyar koronához.

1357. ápr.-ban – miután a fegyverszünet letelt – Lajos megverte Velence seregét a Brentánál, bevette Zárát, s tovább folytatta Treviso ostromát. Erre

1358. febr.-ban Velence ismét békét kötött. Átadta Magyarországnak egész Dalmáciát, s elismerte Lajos felségjogát. Raguza is elismerte hűbérurának. Lajos lemondott mindazokról a foglalásairól, amelyeket Olaszországban tett. Ezután Lajos kiépítette a magyar tengeri flottát.

Dusán István halála után Szerbiában pártharcok dúltak, amit Lajos kihasználva

1359-ben megerősítette Boszniában Surtkót, majd – mivel Lázár szerb fejedelem a magyar felsőbbséget elismerte – hadjáratot vezetett támogatására.

Lajos itáliai politikája miatt, melynek célja a nápolyi–magyar szövetség fölújítása volt,

1360 után kiéleződött a viszony Luxemburgi Károly császárral.

1361-ben Lajos Kázmér lengyel királlyal kötött szövetséget a császár ellen, aki viszont az osztrák herceggel szövetkezett. A következő évben azonban az osztrák herceg ismét Lajos mellé állt. A háború

1362-ben tört ki az ellenfelek között, de nagyobb küzdelmek nélkül folyt.

1364. febr.-ban Lajos békét kötött Károly császárral.

Míg Lajos dinasztikus hódító politikát folytatott, a török birodalom lassan elérte az ország határát. Lajos közben fölhasználva a balkáni államok belső ellentéteit, uralmát igyekezett rájuk kiterjeszteni.

1365-ben – miután a bolgár fejedelem a török vazallusa lett – hadjáratot vezetett a viddini Bulgária ellen. Bevette Viddint, s legyőzte a török sereget. Az országból bánságot alakított.

Ezután a bizánci császár megsegítésére elhatározta a törökellenes hadjáratot.

1367-ben benyomult Bulgáriába, s össze is ütközött egy török sereggel. Lajos abban a hiszemben, hogy így talán a nápolyi trónt megszerezheti, kedvébe akart járni a pápának, s bolgár hadjárata alatt 200 000 embert erőszakosan áttérített.

1368-ban Havasalföld ellen szövetkezett. Lackfi Miklós erdélyi vajda serege azonban vereséget szenvedett. A Lajos vezényletével Bulgária felől benyomuló sereg

1369-ben elfoglalta Szörény várát, mire a havasalföldi fejedelem meghódolt.

Erre az időre kezdtek megérni Lajos dinasztikus politikájának a gyümölcsei.

1370. nov. 5-én meghalt Kázmér lengyel király, s a lengyel rendek Lajost nov. 17-én királyukká koronázták.

1371-ben először lépték át az ország határait török seregek. Lajos keresztes hadjáratot akart indítani ellenük, de kiéleződött a viszony Velencével, ezért sereget küldött Treviso ellen. Komolyabb harcra még nem került sor. Lackfi serege

1373-ban legyőzte a velenceieket egy újabb csatában Treviso mellett, azonban jún. 30-án ő maga is vereséget szenvedett. Lajos nem kötött békét Velencével, egy időre azonban abbamaradtak a hadműveletek.

A török terjeszkedése a Balkánon már elérte a magyar állam hűbéreseit.

1374-ben Havasalföld, Szerbia és Bulgária elismerték a törököt hűbéruruknak. Ezzel a délkeleti tartományok lényegében ütközőállamokká

váltak. 1374-ben a pápa törökellenes keresztes hadjáratra szólította fel Lajost. Ez a hadjárat azonban elmaradt.

1376-ban Lajos Velence ellen Padovával, Friaullal és az aquilejai pátriárkával 50 évre szövetséget kötött, majd

1377-ben a török ellen vonult, s valószínűleg győzelmet aratott egy török sereg fölött.

1378-ban Genovával szövetkezve, Lajos újra fölújította a háborút Velence ellen.

1379-ben bevette Trevisót, a genovai flotta pedig legyőzte a velenceit. Velence békét kért, Lajos azonban teljes győzelemre törekedve elutasította.

1380-ban Velence legyőzte a genovaiak hadseregét, ez békére intette Lajost is.

1381. aug. 24-én Torinóban meg is kötötték a békét. Lajos visszaadta itáliai hódításait, Velence pedig elismerte a magyar király Dalmácia feletti uralmát. – Lajos a nápolyi trónra segítette „Kis" Károlyt, Durazzói Károly vejét, akit korábban saját udvarában neveltetett.

1382. júl.-ban lányát, Máriát és vőlegényét, Luxemburgi Zsigmondot tette meg magyar és lengyel trónjának utódaiul.

Szept. 10-én meghalt Lajos. Halálával a magyar–lengyel perszonálunió fölbomlott, s Magyarországon is felütötte fejét a már Lajos uralkodása idején is csak nehezen visszaszorított feudális anarchia. Lajos uralma végén a királyi birtokok az ország területének csak kb. 15%-át, míg a bárók óriási birtokai már 20%-át tették ki, ami a királyi hatalom súlyának csökkenését, a bárók növekvő befolyását eredményezte. Ezért Lajos utóda, Mária (1382–1395), aki helyett anyja, Erzsébet vitte a kormányt, már csak úgy tudott kormányozni, hogy az egyik (a Garai) bárócsoportra támaszkodott. A Kanizsai bárócsoport Mária vőlegényét, Zsigmondot igyekezett fölhasználni, s rögtön a királynő trónra lépése után fölléptek a délvidéki bárók is. Tvrtko bosnyák király, a vrániai perjel és a Horvátiak, a dalmát városok egy részére támaszkodva, mint korábban, most is a nápolyi Anjouk („Kis" Károly) mellett foglaltak állást. Ezeknek a bárói csoportoknak a küzdelme szabta meg a további évek eseményeit. A délvidéki lázadás lecsillapítására

1383-ban Garai Miklós nádor a királynékkal személyesen a Délvidékre vonult. A vrániai perjel meg is hódolt. Távozásuk után azonban **1384-ben** a lázadás ismét kiújult. Horváti Pál zágrábi püspök Nápolyba utazott, s „Kis" Károlyt hívta meg a trónra. Károly hajóra szállt, s **1385. okt. 23-án** már Zágrábban volt, hol a horvát főurak hódolatukat mutatták be neki. Készülődésének hírére Erzsébet nem ellenezte többé Mária házasságát Zsigmonddal, ami meg is történt (nov. 1.). Zsigmond az ország „gyámja" lett. Károly Budának tartott, párthívei kormányzónak kiáltották ki, majd karácsonykor Mária lemondott a trónról, s helyébe Károlyt választották királlyá. II. (Kis) Károlyt (1385–1386) dec. 31-én Székesfehérvárott koronázták meg. A királynő lemondása azonban csak színleges volt.

1386 elején a Garai-párt ellentámadásba ment át. Febr. 7-én Budán Forgách Balázs Kis Károlyt halálra sebezte (febr. 24-én halt meg), párthívei futásban kerestek menedéket. Kiéleződtek az ellentétek Zsigmonddal is, aki a Győr és Duna közötti területet még 1385-ben elzálogosította, hogy a pénzen fegyvereseket toborozhasson. A királynék ellene fordultak, Zsigmond pedig fegyverrel próbált érvényt szerezni országgyámi jogainak. Vencel cseh király azonban békét közvetített. A győri találkozó (máj. 12.) megerősítette Zsigmondot. Ezután Garai Miklós nádor a királynékkal ismét a fellázadt Délvidék lecsillapítására indult. A Horvátiak azonban júl. 25-én Gyakovár mellett elfogták a királynékat, Garait és Forgách Balázst pedig megölték. Velence meggátolta, hogy a királynékat Nápolyba szállítsák, ezért az ostromlott novigrádi várban őrizték őket. Mária hívei, a Garai-csoport, a Lackfiak és Zsigmond hívei (Kanizsaiak) az év végén Zsigmondot Budán főkapitánnyá választották. Zsigmond

1387 elején Horvátországba érkezett. Közben Erzsébetet – Lajos feleségét – a vrániai perjel jan.-ban megfojtotta. Erre Zsigmond visszatért Budára, ahol hívei, miután formális szövetséget kötött: ligát alakított az őt támogató bárócsoporttal, királlyá választották (1387–1437). Márc. 31-én koronázták meg.

Garai Miklós macsói bán (a meggyilkolt nádor fia) Temesvár

környékén legyőzte a fölkelők egyik seregét; a Szerémséget visszavette a Horvátiaktól, s bevette Újlakot, majd Lázár szerb fejedelmet Zsigmond hűségére térítette vissza. A fölkelők jún. 4-én szabadon engedték Máriát, aki velencei kísérettel érkezett Zsigmondhoz. A Száván túli területeken tovább folytak a harcok, melyekben Garai és Kanizsai, Zsigmond hívei győztek, mire a pártütők Boszniába menekültek.

Az országban tomboló feudális anarchia következtében a tartományok mind elszakadóban voltak. A dalmát városok Velence felé orientálódtak, Moldva a lengyel király fősége alá került, Bosznia és Horvátország föllázadtak, a császár is fenyegetni látszott. Ezért

1388 elején Zsigmond a Délvidékre vonult. Legyőzte a vrániai perjelt és a Horvátiakat, de az anarchia, a lázadás a Délvidéken tovább tartott, ami a dalmáciai városokat tömörülésre, véd- és dacszövetség megkötésére késztette.

A feudális anarchia, a belvillongások megkönnyítették a török előnyomulását. Murad szultán 1388-ban elfoglalta Tirnovót és Szilisztrát, hódoltatta Viddint, majd

1389 elején Lázár szerb fejedelem ellen indult, aki Tvrtko bosnyák királlyal szövetkezett, és akit Garai is segített. A szövetségesek azonban Rigómezőnél jún. 15-én nagy vereséget szenvedtek. Lázár és Murád elesett a csatatéren. Lazarevics István szerb fejedelem a töröktől került függőségbe. A győzelem után – Szerbia felől a Dunán és Száván átkelve – először léptek török csapatok Magyarország földjére. Az ország területe éveken át a török támadások hatósugarába került. Bosznia, melyet most még elkerült a török hódítás, újból Dalmáciára támadt. Tvrtko

1390 elején Zára kivételével az összes tengerparti városokat elfoglalta. Ugyanekkor a pápa elismerte Nápolyi László, „Kis" Károly fiának jogait Magyarországra, s máj.-ban engedélyével Lászlót királlyá koronázták.

1391-ben meghalt Tvrtko bosnyák király és a vrániai perjel, s ekkor Nápolyi László még aktívabban lépett föl. Szövetségre akart lépni a török-

kel. Föllépésével azonban az új bosnyák fejedelmet maga ellen fordította, aki kibékült Zsigmonddal.

1393-ban Gyakováron Hervoja bán és Dabica bosnyák király hűséget esküdtek Zsigmondnak. Nápolyi László politikájának következtében hatalomra került a Garai-párt. A Garai-párt győzelme megpecsételte a Horvátiak sorsát.

1394 elején Dalmácia fellázadt Zsigmond ellen. Spalato függetlenségi nyilatkozatot tett, s több bosnyák főúr is elszakadt a koronától. Élükre Dabica bosnyák király állt. Zsigmond erre seregével – melyet a nyárra várt török hadjárat hírére vont össze – Dalmáciába vonult, és leverte a lázadást, majd a török ellen készült. Ez évben a törökök ismét támadtak az Al-Duna jobb partján. Elfoglalták Kis-Nikápolyt. Zsigmond erre először Moldva ellen indult, és

1395 elején megverte István vajdát, aki márc. 7-én elismerte főségét. Ezután Boszniába ment, s az elűzött Mircsával együtt, aki ugyancsak elismerte Zsigmond főségét, Havasalföld visszafoglalására indult. Megverte a török sereget, s bevette Kis-Nikápolyt. – Máj. 17.: Mária királynő halála.

A havasalföldi törökbarát ellenvajda, Vlad serege Zsigmond seregét a hazavonuláskor a Törcsvári-szorosban megtámadta és megverte. Ugyanakkor a török veszély a kis-nikápolyi győzelemmel nem szűnt meg. Zsigmond ezért új hadjáratot szervezett. Kb. 40 000 főnyi keresztes sereg gyűlt össze, amely Zsigmond vezetésével

1396-ban a Havasalföldön és Szerbián át Bulgáriába nyomult. Bevette Orsovát és Viddint, s megkezdte Nikápoly ostromát, de szept. 28-án Nagy-Nikápolynál vereséget szenvedett Bajazid szultán seregeivel szemben. A török ezután átkelt a Száván, és végigpusztítva a Dráva–Száva közét a stájer hegyekig hatolt. Zsigmond hajón menekült. Bebek Detrét nádorrá, Pásztói Jánost országbíróvá nevezte ki, s hazaküldte őket Magyarországra, ő maga pedig Konstantinápolyon keresztül indult hazafelé. Itthon a király halálhíre terjedt el, majd miután híre jött, hogy életben van, a délvidéki oligarchák a Lackfiak vezetésével ismét fellázadtak, és Nápolyi László mellé

álltak, aki Bajaziddal akart szövetkezni. Dec. 21-én azonban Zsigmond Raguzába érkezett, majd

1397 elején Spalatóba hajózott, s febr. elejére Körösudvarhelyre országgyűlést hirdetett. Az országgyűlésen a Garai-párt, Garai Miklós és Cillei Hermann vezetésével meggyilkolta a Lackfiakat (febr. 27.). Vagyonukat a Garai-párt vezetői szerezték meg. Ezzel az egyik bárói csoportot likvidálták. Zsigmond teljesen a Garaiak kezébe került. A temesvári országgyűlés már a Garai-párt befolyása alatt dolgozta ki határozatait. Az országgyűlés a török veszély miatt telekkatonaság felállítását határozta el: 20 telek után minden nemes egy könnyű fölszerelésű lovast köteles kiállítani. Ezzel a nemesség a jobbágyságra hárította az ország védelmének terhét. Az országgyűlés kimondotta azt is, hogy nemesi sereget az ország határain kívül nem szabad vinni, ami végeredményben a fölállított haderő fölhasználását tette lehetetlenné.

Az országgyűlés új terheket is rakott a jobbágyság vállára. Kimondotta, hogy a tizedet ezentúl nem terményben, hanem készpénzben kell fizetni, s törvénybe iktatta, hogy a jobbágynak halfogása egyharmadát, illetve felét földesurának kell szolgáltatnia. A bárói ligák egymás elleni küzdelmét legpregnánsabban a törvénynek az a cikke mutatja, mely elrendelte, hogy a levert mozgalmak és fölkelések résztvevőinek és a békeszerzőknek tett adományozások visszavétessenek. Ez hatalmas fegyvert adott a Garai-párt kezébe a Lackfi–Szécsi–Kanizsai-párt ellen.

1397 végén Zsigmond hadat szervezett a török ellen, a török várt támadása azonban elmaradt. Ugyanez történt 1398-ban és 1399-ben is. Nem került sor hadjáratra a következő években sem. A törököknek ugyanis a kelet felől ellenük forduló Timur Lenk alapította mongol birodalom támadásaival kellett fölvenniük a küzdelmet. Most lett volna jó alkalom a török Európából való kiűzésére. A bárói ligák küzdelme, az anarchia kibontakozása, Zsigmond nyugati orientációjú külpolitikája azonban kedvezett a töröknek. Az alkalmat Magyarország nem tudta fölhasználni.

1399-ben Zsigmond Magyarország kormányát az országnagyokra bízva,

másfél évig csehországi ügyekkel foglalkozott. A király politikája magára haragította a bárók legnagyobb részét, s miután

1400-ban testvérét, Jobstot tette meg örökösének, a Kanizsai bárócsoport jó ürügyet talált, hogy erőteljesen föllépjen ellene.

1401. ápr. 28-án Zsigmondot elfogták, és Visegrádra szállították, ahol fogva tartották. A királyi hatalmat ideiglenesen egy királyi tanácsra ruházták, a bárók egysége azonban, miután a király erejét megtörték, fölbomlott. Az északi megyék Jagelló Ulászlót, a nyugati részek Viktor osztrák herceget, Horvátország és Dalmácia pedig Nápolyi Lászlót támogatták. Betört zsoldosaival az országba Jobst is. Erre a Garai-párt föllépett Zsigmond mellett, s Visegrádról Siklósra, a Garaiak várába vitték. Garai Miklós, miután aug.-ban Zsigmond Siklóson formális ligát kötött vele és csoportjával, s eljegyezte Cillei Hermann leányát, Borbálát, kiengesztelte a rendeket. Zsigmond okt. 28-án Pápán ünnepélyesen megígérte, hogy nem áll bosszút elfogóin. Az új családi liga, melyhez a Cilleieken és Garaiakon kívül a Frangepánok, Blagaiak, Korbáviaiak, Lazarevics István szerb fejedelem s unokaöccse Brankovics György, a Treutelek, Marótiak, Szécsényiek, Korógyiak s Szécsi Miklós tartoztak, rögtön a békekötés után magához ragadta a hatalmat.

1402. szept.-ben Zsigmond örökösödési szerződést kötött Habsburg Alberttel, melyben elismerték egymás kölcsönös örökösödési jogát. Ősszel Zsigmond – megszegve az 1387. évi ligát – elmozdította hivatalaikból mindazokat, akik nem tartoztak a Garai-ligához, Garai Miklóst nádorrá emelte, s a liga tagjait juttatta a legmagasabb méltóságokba. Az új kormány kinevezésére az országnagyok másik, Kanizsaiak vezette csoportja az 1402 nyarán Nápolyi László tengernagyaként Dalmáciába érkezett, és a városokat (Zára, Trau, Spalato, Sebenics), valamint Várnát, Knint és az összes Vellebiten túli horvát várakat és városokat hódoltató Aldemarisco Lajoshoz csatlakozott. Dec. 25-én Nagyváradon a Kanizsai-csoport Lászlót ismerte el az ország királyának. Lászlót támogatta a pápa is.

Zsigmond hívei azonban gyorsan szervezkedtek. Stibor vajda Pápocnál (a Rába mellett) megverte László híveit. Ezután a Po-

zsonyba érkezett Zsigmond aug.-ban ünnepélyesen fölmondta az engedelmességet IX. Bonifác pápának, mivel az az

1403. aug. 5-én Zárában megkoronázott Lászlót támogatta. Az összes, üresedésben lévő vagy megüresedettnek nyilvánított egyházi javadalmakat lefoglalta, s betöltésükig jövedelmüket a kincstárnak tartotta fönn.

A mozgalom leverése, illetőleg Horvátországra, Dalmáciára és Boszniára lokalizálása után – melyben komoly szerepe volt Garai Miklós ügyes politikájának –, Zsigmond okt. 8-án bocsánatot hirdetett azoknak, akik visszatérnek hűségére, s visszavonta a temesvári országgyűlés két, a Kanizsai-ligára nézve legveszedelmesebb pontját. Zsigmond ezután az új kormányban helyt adott a Kanizsai-párt irányítóinak is, de nagyobb szerephez 10 évig nem juthattak. Erre még a dalmát városok is meghódoltak neki, mire László nov.-ben visszatért Nápolyba, s Dalmáciát 300 000 aranyért Velencének engedte át.

1404. ápr.-ban Zsigmond – miután a pápa hosszú időn keresztül Nápolyi Lászlót támogatta – Pozsonyban kimondotta, hogy minden egyházi javadalom betöltésének és a kegyurak által bemutatott javadalmasok megerősítésének joga a királyra száll, s kiadta a placetum regiumot (melynek értelmében minden pápai leiratot kihirdetés előtt a királynak kellett bemutatni, s csak az ő jóváhagyásával volt szabad azt a hívek tudomására hozni). Aug.-ban törvénybe iktatta a jobbágyok szabad költözését, és egységesítette a mérték- és súlyrendszert.

1405. ápr.-ban országgyűlést hirdetett, melyre meghívta a városok képviselőit is. Az 1405. évi dekrétum bevezette a városkapitányságok intézményét, és egységes renddé szervezte a városokat. Zsigmond az országgyűlés végzéseit megküldte tárgyalás céljából az egyes megyéknek is. – Kolozsvár szabad királyi városi jogot nyert.

1405 nyarán Bosznia ismét föllázadt, s Nápolyi László mellé állt. Zsigmond erre Bosznia ellen vonult, de nem ért el sikert. Ezután Kaprinán egybekelt Cillei Borbálával, s dec. 6-án királynévá koronáztatta.

1406 nyarán kisebb háborút viselt az osztrák herceg ellen, majd Cillei Hermannt horvát–szlavón–dalmát bánná nevezte ki.

1408. máj.-ban új hadat vezetett Bosznia ellen. Dobor vára mellett megverte Tvrtko Istvánt, 126 bosnyák nemest kivégeztetett, majd fogadta Lazarevics István szerb fejedelem hódolatát. 1409 elején Dalmácia és Dél-Horvátország is visszatért Zsigmond hűségére.

1408. dec. 13-án Zsigmond megalakította a Sárkányos Társaságot, mellyel lényegében szerződést kötött a trónját támogató liga nagyuraival. Ezzel világosan megmutatkozott, hogy a hatalom birtokosa már nem a király, hanem a nagybirtokosok egy csoportja volt, melybe a király is beletartozott.

1409-ben Zsigmond örökösödési szerződést kötött a Habsburgokkal, majd

1410. szept. 20-án német királlyá választották.

1411-ben Velence háborút kezdett Dalmáciában, s Sebenics-t ostromolta. Zsigmond hadvezérét, Ozorai Pipót küldte Velence ellen, aki Conegliano-nál győzött is. – Zsigmond leányát Habsburg Alberttel jegyezte el. – A toruni béke után Zsigmond fegyverszünetet kötött a lengyel királlyal, majd

1412. márc.-ban Lublón véglegesen is békét kötött, mert Velence és a török ellen készült. Ozorai Pipo nagy győzelmet aratott Mottánál és Bellunónál a velenceiek fölött. Miután a béketárgyalások nem vezettek eredményre, nyáron a háború kiújult. Aug.-ban a velenceiek győztek Mottánál Zsigmond seregei ellen, s bevették Sebenics-t. Erre Zsigmond, miután Ulászlónak 80 000 aranyért elzálogosította a 13 szepesi várost, személyesen indult Velence ellen. Váltakozó győzelmei után

1413. febr.-ban Triesztben Velencével 5 évi fegyverszünetet kötött az adott helyzet alapján. Majd Rómába indulván, a kormányt itthon Garai Miklós nádorra és az időközben újra hívei közé sorolt Kanizsai János esztergomi érsekre bízta. – A törökök elfoglalták Végszendrőt.

1414. nov. 1-ére Konstanzba zsinatot hívtak össze. Nov. 8-án Zsigmondot Aachenben német királlyá koronázták. Ezután 1415–17 között beutazta Európát. – (1415. júl. 6.: Husz János máglyahalála.)

1415-ben a török seregek Dalmáciára törtek, megverték az ellenük indult magyar csapatokat, majd

1416-ban két török sereg is betört az országba, de a stájer határszélen és Temesvár környékén visszaverték őket. A fegyverszünet lejártával kiújult a háború Velencével, mire Zsigmond

1418-ban Velencét gazdasági blokád alá fogta. Eltiltotta a Velencével való kereskedelmet, és a kereskedelmi utakat a Dunára és Genova felé próbálta irányítani. Velence támadásba ment át, s

1419-ben végleg elfoglalta Dalmáciát, Raguza és Veglia kivételével. Zsigmond az év végén visszatért Magyarországra, s a török ellen vonult. Nikápoly és Nis között győzelmet is aratott, és fölszabadította Bulgáriát, de a csehországi ügyek miatt 5 évre fegyverszünetet kötött a törökkel.

1420. máj.-ban a magyar seregge együtt Csehországba vonult. Prágát ostromolta, de vereséget szenvedett. Az év végén a Luxemburg-házat megfosztották Csehország trónjától. – A törökök Hátszegnél győzelmet arattak. Zsigmond

1421-ben szövetséget kötött Habsburg Alberttel, s ismét magyar csapatok kíséretében betört Csehországba, de a huszitáktól

1422-ben vereséget szenvedett.

1424-ben a cseh ügyekkel való elfoglaltsága miatt Zsigmond két évre megújította a törökkel a fegyverszünetet, de nem terjesztették ki a havasalföldi fejedelemségre is. Így a törökök, miután Bulgária és Bosznia nagyobb részét tartományukká tették,

1425-ben a havasalföldi fejedelem székébe Dan vajda helyére a velük szövetséges Radult ültették.

1426-ban Lazarevics István szerb fejedelem – mivel országát a török hódítás fenyegette – elismerte Zsigmond főségét, s biztosította Brankovics György örökösödését, de kikötötte, hogy Nándorfehérvár, Macsó és Galambóc vára halála esetén a magyar koronára száll. Ősszel Zsigmond, miután lejárt a törökökkel kötött fegyverszünet, betört a Havasalföldre, előzte Radult, és

1427 elején Dan vajdát ültette vissza a fejedelmi székbe. Nyáron Zsigmond fölépítette a Duna partján Szent György várát, és a német lovagrendet akarta a török terjeszkedés ellen a Szörénységbe telepíteni.

Jún. 19-én meghalt Lazarevics István, és a szerződés értelmében 17 erősség került vissza Magyarországhoz. Galambóc azonban már a török kezében volt. A többi erősséget – két részre osztva – Zsigmond egyrészt Nándorfehérvár központtal szervezte meg, másrészt a macsói bánsághoz csatolta. Brankovics Györgynek az erősségekért több magyarországi uradalmat (Világos vára, Becse, Tokaj, Szolnok, Munkács, Regéc, Szatmár, Debrecen stb.) adott, majd megerősítette Nándorfehérvárt, és Galambóccal szemben fölépítette Lászlóvárát.

1428. ápr.-ban Zsigmond személyesen indult Galambóc ellen, a vár ostroma azonban sikertelen volt. Murad szultán fölmentette a várat, s Zsigmond alig tudott megmenekülni. A szultán hadjárata következtében elveszett Szerbia és a Havasalföld is. Dan vajda behódolt a töröknek, Zsigmond pedig Temesvárott folytatott békealkudozásokat a törökkel. – Velencével 2 évre fegyverszünetet kötött. – A husziták betörtek a Felvidékre: Szakolcától Pozsonyig huszita seregek pusztították az országot. 1428 után a Felvidék egyre inkább a huszita hadjáratok sugarába került.

1430-ban a husziták ismét betörtek, s Nagyszombatig nyomultak.

1431-ben Trencsént, Nyitrát, a Vág és a Garam vidékét dúlták. Rozgonyi Miklós azonban Illavánál Prokop és Prokupek seregeit megverte. Vlad Drakul török segítséggel megverte Dan vajdát, meghódolt Zsigmondnak, majd letörve az ellene emiatt török segéllyel támadó Radult, végül is ismét behódolt a töröknek.

1432-ben a husziták elfoglalták Nagyszombatot, de a városból kiverték őket. Jún.-ban a török betört a Szászföldre és a székely vidékre, Vlad Drakul pedig elfoglalta a szörényi várat. Brankovics György fölépítette Lászlóvárát.

1433 elején több huszita csapat is betört a Felvidékre. – Zsigmond Velencével 5 évi fegyverszünetet kötött, melynek értelmében az elfoglalt városok a kezében maradtak. – Az év végén Zsigmondot Rómában császárrá koronázták.

1434. máj. 30-án Lipanynál a német birodalmi seregek legyőzték a huszitákat. Okt. 20-án Zsigmond visszaérkezett az országba, s Pozsonyba

1435 elejére országgyűlést hirdetett. Az országgyűlés márc. 12-én elhatároz-

ta, hogy a telekkatonaságot 33 jobbágy után kell kiállítani. Dec.-ben Zsigmond a mindinkább terjedő eretnek mozgalmak megfékezésére Marchiai Jakabot inkvizítorként az országba hívta.

1436-ban meghódolt Prága, Zsigmondot cseh királynak ismerték el. Ekkor már a huszita jellegű eretnek mozgalmak kiterjedtek a Felvidékre, Erdélyre, a Délvidékre, s ezeket már a Marchiai Jakab vezette inkvizíció sem tudta elnyomni.

1437 elején Zsigmond ismét a Délvidékre kívánta telepíteni a német lovagrendet. – A török seregek Szerbiára törtek, mert Brankovics György a magyar koronához pártolt. Szendrőt ostromolták, de Szentmiklósi Pongrác seregei megverték az ostromlókat. E csatában tűnt fel Hunyadi János.

A parasztság fokozott kizsákmányolása, a feudális anarchia sanyargatásai következtében országrésznyi méretű parasztfölkelés robbant ki. Alsó-Fehér megyében Kardos János vezetésével a parasztok fegyverre keltek. A fölkelők betörtek a Királyföldre, s ha a sereget szét is verték, a nagyobb mozgalom kirobbanását már nem lehetett megállítani. A fölkelés átterjedt a tiszántúli megyékre is. Átmenetileg a köznemesség, főleg az egytelkes nemesek csatlakoztak a parasztsághoz. Vezetőjük Budai Nagy Antal volt, s csatlakozott Kolozsvári Mester János is. A paraszti sereg Alpárrét határában, Bábolna hegyen vert tábort, s innen követeket küldött a királyhoz. Csáki László erdélyi vajda és Lépes Loránd erdélyi alvajda a paraszti követséget lefejeztette. A vajda serege júl. elején Dés mellett vereséget szenvedett. Magyarországon először mért paraszti fölkelő sereg vereséget a nemességre.

Júl. 6-án a megvert nemesek és a fölkelő jobbágyok a kolozsmonostori konventben egyezséget kötöttek, melynek értelmében a parasztság számára közkegyelmet hirdettek, s évi gyűlést engedélyeztek Bábolna hegyén. Az egyezség eltörölte a kilencedet. Hatalmas jelentőségét az is mutatja, hogy a nemesség a parasztságot szinte önálló rendnek fogadta el.

A győzelem után a parasztok nagy része otthagyta a tábort, hazavonult, és a kisnemesség is levált a fölkelők oldaláról, miután az erdélyi püspök elismerte tizedmentességüket.

Szept.-ben Kápolnán a székely, szász és magyar urak szövetséget kötöttek s kölcsönös támogatásukról biztosították egymást. Ezután szept. végén a nemesség rátámadt a paraszti seregre, de Apátinál nyílt ütközetben ismét vereséget szenvedett. Az

okt. 6-án megkötött második kolozsmonostori egyezség már tükrözte a parasztság gyöngülését.

Az újabb harc kitörése után, 1437 végén Kolozsvár a felkelők kezére került.

Dec. 9-én meghalt Zsigmond. Dec. 10–14-ig Kolozsvár és Kolozsmonostor között zajlott le a döntő ütközet a paraszti seregek és a nemesség között. Az ütközetben a fölkelő parasztság vereséget szenvedett, s elesett vezére, Budai Nagy Antal is. Dec. 15-én a nemesi csapatok bevették Nagyenyedet. A paraszti sereg Kolozsvárra vonult vissza, melynek ostroma egészen 1438. jan. végéig tartott. A febr. elején a parasztság leverése után létrejött tordai unió megerősítette az erdélyi uralkodó osztályok szövetségét.

Zsigmond halála után a Habsburgokkal kötött szerződés és rokonsági kapcsolat alapján Habsburg Albert került a trónra (1437–1439).

1438. jan. 1-én Albertet megkoronázták, miután hitlevelet adott ki, hogy a nemesség bevonása nélkül, saját erejével védi meg az országot. Uralkodása alatt a török veszély mind fenyegetőbbé vált. 1438 nyarán a törökök Erdélyre törtek, s Medgyest és Szebent ostromolták, majd Brassó külvárosait fölgyújtva, 70 000 rabot hurcoltak el az országból. A török

1439-ben újra Magyarország ellen készült. Az országgyűlés kimondotta, hogy ezentúl a nádort az országgyűlés választja, s az országot a királynak kell megvédenie. – Az országgyűlés tartama alatt, máj. 23-án a budai nép fölkelt a patríciusok ellen. – Szendrőt a török újra ostrom alá vette, s a magyar sereg a nemesség kisszámú részvétele miatt nem akadályozhatta meg a vár elfoglalását. A sereg aug. 27-én Szalánkeménynél szét is szaladt. Okt. 27-én a király vérhasban elhunyt. Albert halála után az országban kitört az anarchia. A királyné hívei, a Garai–Cillei-liga tagjai a Habsburgokkal szövetkeztek, a megyei nemesség jelentős része és a törökellenes

bárók viszont Jagelló Ulászlót, a lengyel–magyar szövetség tervét támogatták. Hozzájuk csatlakozott az ekkor már szörényi bánná kinevezett Hunyadi János is.

1440. jan. 18-án az országgyűlés küldöttsége Lengyelországba indult, hogy meghívja Ulászlót a trónra. Előzetesen Erzsébet is beleegyezett a rendek elhatározásába, de az özvegy királyné ezt később visszavonta, és febr. 22-én megszületett fiát V. László néven királlyá nyilvánította. Márc. 8-án az országgyűlés Ulászlót királlyá választotta. A királyné erre ellopatta a koronát, és máj. 15-én V. Lászlót Székesfehérvárott megkoronáztatta. Erre fegyveres harc tört ki Ulászló és László hívei között. Ulászló hívei ostrom alá vették Győrt, és elfogták Cillei Ulrikot, majd júl. 17-én az országgyűlés Pesten I. Ulászlót királlyá koronáztatta (1440–1444). A török seregek 6 hónapig ostromolták Nándorfehérvárt, de nem tudták bevenni. Erzsébet Frigyest nevezte ki V. László gyámjául. Átadta neki a koronát, és elzálogosította a nyugati határszéli városokat, köztük Sopront is. Seregvezérül pedig Giskrát nevezte ki, aki megkapta a bányavárosok kapitánya címét és jövedelmeit is. Így az országban a Délvidéktől a Felvidékig polgárháború dúlt. A Felvidéket Giskra foglalta el, Esztergom vidékén Szécsi prímás, a Dunántúlon a Kanizsaiak és a Rozgonyiak, a Dráva–Száva közén Garai és Cillei, dél-nyugaton a Frangepánok biztosították Erzsébet, illetve V. László uralmát. A Dunától keletre eső részek Ulászló híveinek a kezében voltak. A feudális anarchia a belháborúk következtében hatalmas méreteket öltött.

Hunyadi, miután a török visszavonult Nándorfehérvár alól, Szekszárd vidékén megverte Garait. Ulászló Újlaki Miklóssal együtt erdélyi vajdává nevezte ki. A király ezalatt Esztergomot ostromolta, majd az év végén fegyverszünetet kötött a László-párti esztergomi érsekkel. Ulászló seregei ezután délre, Cillei ellen vonultak, de

1441. márc. 1-én Cillei seregei legyőzték a királyt. Ápr. 19-én Cillei és Ulászló fegyverszünetet kötöttek. Ezután Ulászló Giskra ellen fordult, de Kassa alatt serege vereséget szenvedett. Nagyszombatot és Rozsnyót azonban sikerült elfoglalnia, míg Pozsonyt sikertele-

nül ostromolta. – Hunyadi egy kisebb betört török sereget Nándorfehérvárnál megvert.

1442 elején a Felvidéken még váltakozó eredménnyel folytak a harcok, mikor Mezid bég seregeivel betört Erdélybe. Márc. 18-án Marosszentimrénél Hunyadi serege vereséget szenvedett, mire Mezid bég hozzáfogott Szeben ostromához. Hunyadi ekkor a föld népéhez fordult, s kihasználva azt, hogy a törökök elsősorban őt akarták elfogni vagy megölni, Kamonyai Simon hőstette segítségével márc. 25-én Szeben mellett megverte a betört török sereget. A győzelem eredményeképpen Moldva és Havasalföld fejedelmei ismét elismerték a magyar király főségét. – Hunyadi júl.-ban a Felső-Jalomicánál megverte Sehabeddin beglerbég seregeit.

A pápa az Ulászló és Erzsébet közötti békítés céljából Cezarini Julián bíborost küldte az országba. A pápai követ fáradozásainak eredményeképpen dec. 13-án megegyezés jött létre Ulászló és V. László hívei között. A küzdő felek megkötötték a békét, de dec. 17-én Erzsébet meghalt, s Giskra, aki továbbra is V. László nevében kormányozta országrészét, Frigyeshez pártolt. Így a háború

1443 elején ismét kitöréssel fenyegetett.

A budai országgyűlés Hunyadi győzelmein fölbuzdulva elhatározta, hogy hadjáratot indít a török ellen, ha Frigyessel békére lehet lépni. Julián bíboros közvetítette a békét, melynek értelmében a török hadjárat folyamán Frigyes nem támadja meg az országot. Ezután Ulászló és Frigyes két évi fegyverszünetet kötöttek. Szept. 1-én Giskra is fegyverszünetre lépett Rozgonyi Simonnal, azzal a feltétellel, hogy Kassa és Lőcse vidékén, a Szepességben, valamint a bányavárosokban ő szedheti be az összes királyi adót.

Júl. 22-én megkezdődött a török elleni hadjárat. A sereg elindult Budáról. Hunyadi 12 000 emberrel a főserege előtt vonult. Szept.-ben fölégette Krusevácot, okt.-ben bevette Nist, egy hármas ütközetben megverte a török sereget, majd nov.-ben bevette Szófiát, s a Morava mellett nov. 3-án megvert egy négyszeres túlerőben levő török sereget. Azután Philippopolisig nyomult előre, s át akart kelni a Balkán-hegységen. Az áttörést a Szlatica-hágón azonban nem tudta kierőszakolni. Dec. 24-én ugyan megvert egy török sereget

a Kunavica-hegynél, de a tél beállta miatt – a balkáni népek minden segítsége ellenére – vissza kellett fordulnia.

1444. febr. elején Ulászló visszaérkezett Budára, míg Hunyadi Nándorfehérvárott maradt. Az ápr. 16-án megnyílt országgyűlésen a rendek a királyi hatalom erősítésére törekedtek. A törvény a király feladatává tette a királyi hatalom helyreállítását és a koronajövedelmek visszavételét. Mindenki számára lehetővé tette a királyhoz való fellebbezés jogát. A pápa új hadjáratra buzdította a királyt, mire Ulászló szövetkezett Kasztrióta Györggyel (Szkander bég), az albán fölkelők vezérével, majd máj. 21-én két évre fegyverszünetet kötött III. Frigyessel.

Brankovics György, aki ellenezte az új török hadjáratot, Murad szultánnal tárgyalt. Murad Hunyadihoz küldte követeit a béke megkötése céljából. Hunyadi, hogy a belső békét helyre lehessen állítani, előnyösnek tartotta a békét, amit júl.-ban Szegeden 10 évre meg is kötöttek. Murad lemondott Szerbiáról és a magyar végvárakról, valamint a Havasalföldről. Aug. 4-én azonban Cezarini Julián, a pápa követe, szövetséges hajóhad ígéretével rávette Ulászlót a háború folytatására. Brankovics György értesítette a szultánt a hadi készülődésről, a megígért velencei-genovai hajóhad pedig a magyar sereg támogatása helyett a szultán hadseregét szállította át Európába. Így

nov. 10-én Várnánál, a váratlanul óriási túlerővel szembekerült magyar sereg, a király meggondolatlansága következtében vereséget szenvedett. Ulászló és Cezarini Julián elesett, Hunyadi pedig Vlad Drakul havasalföldi vajda fogságába került, aki csak Hédervári nádor fenyegetésére bocsátotta szabadon.

Ulászló halála után Hédervári Lőrinc nádor egy ideig azt terjesztette, hogy a király életben maradt. Miután Hunyadi szerencsésen visszaérkezett az országba, az

1445. febr.-i főúri gyűlés Székesfehérvárott az ország ügyeinek intézésére kapitányokat választott. A Tiszántúlt Hunyadi védelmére bízták. Az ápr.-ban tartott pesti országgyűlés V. Lászlót elismerte királynak (1444–1458), ha Frigyes a koronával együtt szabadon engedi. Ideiglenesen hét főkapitányt választottak (Hunyadi a Tiszántúlon,

Újlaki Miklós a Tiszán innen és a Dunántúlon, Rozgonyi György, Giskra János és Bebek Imre Kassa környékén, Guti Országh Mihály és Szentmiklósi Pongrácz a Dráva–Vág–Morava közén, míg a nádor a fővárosban és környékén). Tavasszal Frigyes bevette Kőszeget. Újlaki tárgyalásai Frigyessel sikertelenek maradtak, Hunyadi közben az ország védelmét biztosította a török ellen. Segítséget kért a pápától és a francia királytól, majd a pápai-velencei-burgundi flotta segítségével betört a Havasalföldre, és sikertelenül ostromolta Nikápolyt. A Száva torkolatánál megvert egy betörésre készülő török sereget. Vlad Drakul havasalföldi vajda ismét átállt a törökhöz.

Hunyadi tárgyalásokba bocsátkozott Frigyessel, s megállapodott vele, hogy őreá és Újlakira bízza kormányzóként az országot, illetve, hogy László hívei az országgyűlésen támogatni fogják kettőjük jelölését. Így az

1446. febr. elején Székesfehérvárott megtartott országgyűlés elhatározta, hogy a majd Pesten tartandó országgyűlésen kormányzót kell választani, és egyúttal az összes tisztségviselőt is újra kell választani. Cillei Ulrik megrendszabályozását az országgyűlés Hunyadira bízta, aki Cillei seregeit leverte, visszafoglalta Szentgyörgyöt, fölégette Varasdot, s bevette Kapronca.

A székesfehérvári országgyűlés határozatainak megfelelően

Jún. 5-én a pesti országgyűlésen Hunyadit kormányzóvá választották, s a királyi hatalmat némi megszorítással ráruházták. Kormányzóhelyettessé Újlakit tették, majd az országgyűlés új követséget indított Frigyeshez a királyért és a koronáért.

Hunyadi Tergoviste mellett legyőzte a Dan vajda ellen törő Drakul török seregét, majd fölkészülve Frigyes ellen, betört Ausztriába. Ostrom alá vette Bécsújhelyt, a tél miatt azonban visszavonulásra kényszerült, s Erdélybe ment. A Frigyessel folyó alkudozásoknak

1447 elején sem volt eredménye. Hunyadi az év elején megverte Vlad Drakult, s a Havasalföldön Dant tette meg vajdává. Márc. 12-én megnyílt az országgyűlés Óbudán. Határozatai értelmében az 1446-ban választott kapitányságok megszűntek. Ezentúl a főhivatalnokokat

– a kormányzót is – csak egy évre választották. Hunyadi és a rendek szövetsége ezen az országgyűlésen élesen megmutatkozott. Rendezték az ország pénzügyeit. Jún. 1-én sikerült Frigyessel két évre békét kötni. A béke értelmében az elfoglalt városok a császár kezén maradtak, Győr azonban a győri püspök kezébe ment vissza. Szept.-ben a nádor halála miatt ismét országgyűlést tartottak, melyen Garai Lászlót választották nádorrá. A Garai–Cillei-liga hatalmának ellensúlyozására azonban a budai várat kivették a nádor kezéből, és a kormányzó ellenőrzése alá helyezték.

A pénzügyek rendezése lehetővé tette az új hadjáratot a török ellen. A török közben Kasztrióta György ellen fordult, s Albánia jelentős részét elfoglalta. Hunyadi katonai segítséget és pénzt kért a pápától.

1448. máj.-ban a budai országgyűlés elhatározta a török elleni hadjáratot. Brankovics György ismét értesítette Murad szultánt a hadi készülődésekről, így a török idejében cselekedhetett. Szept. 12-én Hunyadi Szörénynél átkelt a Dunán, és benyomult Szerbia területére. Murad szultán – Brankovicstól értesülve Hunyadi tervéről – Albániából Bulgáriába nyomult, és

okt. 18–19-én kétnapos csatában Rigómezőnél fölmorzsolta Hunyadi seregeit. Maga Hunyadi Brankovics kezébe került, aki Murad szultánnak kívánta kiszolgáltatni. A szultán azonban Brankovics ajánlatát visszautasította. Szendrőt, ahol Hunyadit fogva tartották, a magyar seregek ostrom alá fogták, mire Brankovics kiszolgáltatta a kormányzót, de a következő feltételeket szabta: magyarországi birtokait és az 1426-ban Magyarországhoz csatolt várakat visszakapja, foglyáért 100 000 arany váltságdíjat kap, Hunyadi János fia, László, kezesként Szendrőben marad, és elveszi Cillei Erzsébetet.

Az ország északi részében Giskra seregei garázdálkodtak, ezért az

1449 pünkösdjén megtartott országgyűlés Hunyadit Giskra ellen küldte. Székely Tamás seregét azonban Giskra Somosnál szept. 5-én megverte, mire Hunyadi maga indult a Felvidékre, s fegyverszünetet kötött Giskrával. Szövetségre lépett Brankovics és a török ellen

Boszniával. István bosnyák király elismerte a magyar korona fősé-gét.

1450. márc. 28-án Giskrával Mezőkövesden békét kötöttek, mely szerint a bányavárosok Giskra kezén maradtak. Jan. közepén a Pesten megtartott országgyűlés érvénytelennek mondta ki a Brankovics-nak tett ígéreteket, elkobozta Brankovics magyarországi birtokait, s Hunyadit Szerbia ellen küldte. Júl.-ban Hunyadi betört Szerbiá-ba, mire Brankovics kiadta fiát, Lászlót. Hunyadi erre visszavo-nult. Jún. 17-én ligát kötött Garaival és Újlakival. Hunyadi László eljegyezte Garai Annát, Mátyás pedig Cillei Erzsébetet. Okt. 22-én Frigyessel is megkötötték a békét. László 18 éves koráig Frigyesnél maradt, aki megtartotta a koronát és a kezén lévő városokat. V. László trónra lépéséig Hunyadi a kormányzó. Ez a megegyezés Hunyadi politikájának veresége volt.

1451. aug. 7-én Hunyadi megegyezett Brankoviccsal. A béke értelmében Mátyás 1453-ban elveszi Cillei Ulrik leányát, majd röviddel később 3 évre fegyverszünetet kötött a törökkel. Ezután Hunyadi az észa-kon dúló Giskrára támadt, de árulás miatt Losonc mellett vereséget szenvedett. A vereség után új hadat gyűjtött, s a továbbiak folya-mán sikeresen is működött: fölmentette az ostromlott Egert. A tél beállta miatt azonban kénytelen volt fegyverszünetet kötni.

Ausztriában ezalatt a rendek föllázadtak Frigyes ellen, s László kiadatását követelték. Kérésüket Frigyes nem teljesítette, mire

1452. febr.-ban a pozsonyi országgyűlés rendjei Bécsben szövetséget kötöt-tek az osztrák rendekkel Frigyes ellen. Frigyes Podjebrád György-gyel szövetkezett, erre Cillei Ulrik vezetésével a rendek seregei Bécsújhelyt ostrom alá vették. Szept. 1-én Frigyes Lászlót Cillei Ul-rik kezébe adta át. Erre Hunyadi lemondott a kormányzóságról, s nov. 11-én Bécsben közös magyar–cseh–osztrák rendi gyűlést tar-tottak. Hunyadit V. László az ország főkapitányává, a királyi jöve-delmek kezelőjévé és Beszterce örökös grófjává nevezte ki. Vitéz Já-nos főkancellár lett.

1453. jan.-ban László Pozsonyban adót szavaztatott meg a rendekkel. Hu-nyadi Lászlót Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjává neveze-te ki, majd Giskra zsoldosai (Axamit) ellen küldte.

Máj. 29-én a török seregek bevették Konstantinápolyt. A város elestének híre óriási ijedelmet váltott ki.

1454. jan.-ban az országgyűlés sereget állított ki. Élére egy évre Hunyadit választották főparancsnokká, 6 nemes, 6 főúr és 6 egyházi személy ellenőrzése mellett. Brankovics György a támadó törökök ellen Hunyaditól kért segítséget, aki szept. 29-én átkelt a Dunán, fölmentette Szendrőt, s okt. 2-án Krusevácnál megvert egy török sereget. Ezután Nándorfehérvárra tért vissza, ahol átmenetileg kibékült Cilleivel.

1455 elején Cillei Ulrik és Hunyadi között elmérgesedett a viszony. Hunyadit a király Bécsbe hívta, de az cseltől tartva nem ment, hanem Köpcsényben találkozott Cilleivel. Pünkösdkor Győrött országgyűlést tartottak, melyen a török ellen segítséget kérő Brankovics is megjelent. A hírre, hogy a török seregek bevették Novoberdót, az országgyűlés újra sereg fölállítását határozta el, a határozatnak azonban nem volt foganatja. A fenyegető török veszély ellen a pápa is keresztes hadjáratot indított, mire Hunyadi kibékült Cilleivel. A béke megerősítése céljából Mátyás Cillei Erzsébetet vette volna nőül, aki azonban röviddel ezután meghalt.

1456. febr. 6-án az országgyűlésen Carvajal bíboros kihirdette a keresztes hadjáratot. Ápr. 7-én híre jött, hogy a szultán Nándorfehérvár ellen vonul, mire V. László elrendelte a nemesi fölkelést. Hunyadi azonnal Nándorfehérvárra sietett, az őrséget 2000 fővel szaporította, Szilágyi Mihályt pedig kapitánnyá nevezte ki.

Jún. végén II. Mohamed hatalmas, 150 000 főnyi sereggel, 300 ágyúval és 200 hajóval Nándorfehérvár alá érkezett, és júl. 4-én megkezdte a vár ostromát. A király már máj.-ban Bécsbe szökött, Hunyadi azonban megszervezte a védelmet és az ellentámadást. Júl. 14-én áttörte a török hajóláncot, s megteremtette az összeköttetést az ostromlott várossal. Júl. 21-én a török seregek utolsó rohamra indultak a vár ellen, a rohamot azonban a védők visszaverték (Dugovics Titusz hőstette).

1456. júl. 22-én a keresztes seregek ellentámadásba mentek át, megverték az ostromlókat, s ezzel megmentették Magyarországot s egyúttal Európát a török elözönléstől. Hunyadi legnagyobb diadalát ünne-

pelte, de a táborban kitört járvány következtében aug. 11-én meghalt.

Hunyadi halálhírére a ligaharcok eddig lekötött erői egyszerre a felszínre bukkantak. Aug. 26-án László Bécsből visszaindult Budára. A Cillei–Garai-liga le akart számolni a Hunyadiakkal, és a királyi javak hűtlen kezelésével vádolta Hunyadi Jánost. Hunyadi hívei fegyveresen érkeztek a futaki országgyűlésre. A király Cillei Ulrikot az ország főkapitányává nevezte ki. Az országgyűlésen határozatot hoztak, hogy Hunyadi örököseitől vissza kell venni az országos jelentőségű várakat. Nov. 8-án a király Nándorfehérvár alá érkezett. Hunyadi László szinte elfogta a királyt, mert csak a király közvetlen kíséretét bocsátotta be a várba, mire az rábízta a várkapitányságot. Nov. 9-én Hunyadi hívei megölték Cilleit. A király azonban – a Hunyadi-párt fogságában – nov. 23-án Temesvárott ünnepélyes ígéretet tett, hogy nem áll bosszút nagybátyja gyilkosain, s egyúttal Lászlót országos főkapitánnyá nevezte ki. A küzdelem azonban a Garai–Cillei-liga és a Hunyadi-párt között nem ért véget.

1457. márc. 14-én a Garai–Újlaki-csoport Budán elfogta Hunyadi Lászlót, Mátyást és kíséretüket. Az összeült bíróság Hunyadi Lászlót halálra ítélte, s márc. 16-án a Szent György téren kivégeztette. Erre a Hunyadi-párt fegyvert fogott. Szilágyi Mihály mögött állt Erdély. A Hunyadi-ház hívei egyre szaporodtak. Rozgonyi és Kanizsai kiszöktek a börtönből. A fenyegető veszedelem láttán V. László Mátyással Bécsbe menekült. A király és a Hunyadi-hívek közötti békülési törekvések nem jártak sikerrel. Szept. végén László Prágába költözött, ahol nov. 23-án pestisben meghalt. Halálhírére az országnagyok Budára jan. elejére királyválasztó országgyűlést hirdettek. Vitéz János Szilágyi nevében Prágába utazott Mátyás kiszabadítására, amit Podjebrád 40 000 arany fejében meg is ígért.

1458. jan. elején Garai Szegeden megegyezett Szilágyival és Hunyadi János özvegyével, hogy királlyá választják Mátyást, aki feleségül veszi Garai Annát. Szilágyi Szegedről 15 000 fegyveressel Pestre indult, s a királyválasztó országgyűlésre a nemesség is – melynek zöme a Hunyadi-család híveiből került ki – fegyveresen gyűlt össze. A

bárók – a köznemesség és Szilágyi Mihály fegyveres erőinek nyomására –, jan. 24-én Hunyadi Mátyást választották az ország királyává (1458–1490). Mátyás mellé kiskorúsága idejére, 5 esztendőre, kormányzót rendelt az országgyűlés Szilágyi Mihály személyében, kimondották azonban, hogy az országot a királynak saját erejéből kell megvédenie. Szilágyi Vitéz Jánost Prágába küldte, aki megegyezett Podjebráddal, hogy Mátyás nőül veszi leányát, Katalint.

Mátyás hazaérkezése után küldöttség ment Frigyeshez a korona kiadásáért, aki azonban kitért a nyílt válasz elől. Ezután a Felvidéken törtek ki harcok, mire márc. végén Axamit ellen vonult a király serege. Magyar Balázs a nyár folyamán vissza is szerezte Vadna, Sárospatak stb. várait.

Aug. végén a pesti országgyűlésen Mátyás lemondatta Szilágyit a kormányzóságról, és a besztercei grófsággal jutalmazta. A Garai–Újlaki-liga, melyet az is ingerelt, hogy Mátyás nem vette feleségül Garai Annát, erre szövetséget kötött Szilágyival. Szilágyit ugyan Vitéz János először visszatérésre bírta, de az újra csatlakozott Garaiékhoz. Mátyás ezért kénytelen volt a török kezére jutott Galambóc ostromát félbeszakítani, és visszatérni az országba. Elfogatta, és Világos várában őriztette Szilágyit. Az országgyűlés dec. 6-án a fölkelt Garai–Újlaki-ligával szemben nádorrá Guthi Országh Mihályt, erdélyi vajdákká pedig Rozgonyi Sebestyént és Jánost választotta. A lázadók

1459. febr. 17-én Németújvárott pártot ütöttek, s márc. 4-én Körmendnél megverték Nagy Simon csapatait, de ápr. 12-én vereséget szenvedtek, mire Garai és Újlaki otthagyták a császárt. Mátyás a kiengesztelés politikáját folytatta, s lecsillapította a lázadókat. Közben Garai meghalt, mire Frigyes aug.-ban fegyverszünetet kötött Mátyással, amit

1460. jan.-ban meghosszabbítottak.

A nándorfehérvári vereség következményeit kiheverő törökök elfoglalták Szerbia egy részét, mire Mátyás a déli végeket Szilágyi Mihályra bízta. Szilágyi nov. 8-án a törökök fogságába esett és kivégezték.

Közben Mátyás folytatta a cseh husziták elleni felvidéki hadjára-

tot is. A fenyegető török veszély miatt mindinkább közeledett Podjebrádhoz, s megbékélve vele, újból megígérte, hogy elveszi leányát, Katalint.

1461-ben Mátyás hadvezére, Szapolyai István a Felvidéken bevette Sárost és Újvárt, majd Szepest és Késmárkot is. Erre

1462-ben Giskra is behódolt Mátyásnak, amiért Lippát és Solymost, valamint 40 000 frt-ot kapott.

Az országgyűlésről, mely többek között kimondta, hogy a hatalmaskodókat a király „személyes jelenlétében" kell felelősségre vonni, a király Szegedre vonult, a törökök ellen, akik ekkor Havasalföldre törtek be. Mátyás Radult megerősítette a vajdaságban, s Vlad Drakult fogságra vetette. – Török sereg tört be a Szerémségbe, de Futaknál Rozgonyi megverte őket.

1463 tavaszán Mohamed Boszniára tört. A tordai országgyűlés erre sereget állított ki. Mátyás segítségért a pápához is fordult, s a török ellen készült, előbb azonban máj.-ban békét kötött Sopronban a Giskra behódolása után magára maradt III. Frigyessel. A béke értelmében a császár 60 000 arany fejében visszaadta a szent koronát és Sopron várát. A többi nyugat-magyarországi vár (Fraknó, Kobold, Kismarton, Kőszeg, Rohonc) megmaradt a kezén. Frigyes megtartotta a magyar királyi címet is, kimondották, hogy ha Mátyás utód nélkül hal meg, Frigyes vagy utódai öröklik a magyar koronát. Ez a szerződés végső soron, miután Frigyes túlélte Mátyást, a Habsburgoknak kedvezett. – A törökök jún.-ban bevették Jajcát, Bobovácot és Kljucsot, és elfoglalták egész Boszniát. Bosznia elestének hírére Mátyás személyesen indult a török ellen. Péterváradon szövetséget kötött Velencével, majd – miután Ali bég seregeit Szendrőig űzte – Jajca ostromához kezdett. Okt. 1-én bevette Jajca városát, dec. 25-én pedig elesett a vár is. Mátyás Bosznia jó részét visszafoglalta a töröktől, majd

1464. márc. 29-én Székesfehérvárott Szent István koronájával megkoronáztatta magát. A pápa, aki közben keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen, személyesen állt a sereg élére, de aug. 15-én meghalt, így a keresztes hadjárat terve megbukott, az összegyűlt seregek fölbomlottak. – A centralizációs politika alapján Mátyás igazság-

ügyi reformokat hajtott végre. 1464-ben fölállította a királyi ítélőtáblát, amelynek elnöke a személynök, a király személyes jelenlét bírósági helytartója volt.

Mohamed szultán seregeit összegyűjtve, ismét Jajca ostromához fogott, Mátyás azonban aug.-ban fölmentette a várat, majd Zvornikot vette ostrom alá, de törekvése nem járt sikerrel.

1465 elején Mohamed békeajánlatait Mátyás visszautasította, ekkor azonban már lényegében megváltoztatta törökellenes politikáját, s a cseh tartományok meghódítására törekedett. Mindezt mutatja, hogy okt.-ben a pápa fölszólítására késznek nyilatkozott a Podjebrád elleni harca.

1466. jan.-ban országgyűlést hívott össze, mely elhatározta a fölkelést. A török azonban ezúttal Albániára tört, Mátyás pedig már a cseh hadjáratra készült. Ezt megelőzve, 1466 végén fölszámolta a felvidéki husziták várait.

1467. jan.-ban elfoglalta Svekla várát, Kosztolányt, s az ellenállókat felakasztatta. Ezzel végződött a husziták szereplése Magyarországon. A többiek beolvadtak Mátyás hadseregébe. – Dec. 23-án a pápa kiátkozta Podjebrádot. – Mátyás a királyi hatalom erősítése céljából kincstári reformot hajtott végre.

1467. márc.-ban a budai országgyűlés eltörölte a kamarai nyereség adóját, és behozta a királyi kincstár adóját (tributum fisci regalis), valamint a harmincadvám helyett a koronavámot. Az új adófajták nem jelentettek lényeges változást, jelentőségük az volt, hogy míg a régi adónemek alól korábban rendkívül sokan kaptak fölmentést, az új adókat mindenkinek fizetnie kellett. Az adóreform után – Mátyás évi jövedelme kb. 6–800 000 frt volt a subsidium nélkül – lehetővé vált állandó zsoldos sereg fölállítása. 1467-ben állt Mátyás szolgálatába Hag Ferenc, s alakult meg ezzel a „fekete sereg". A pénzügyi rendelkezések és a nyugati orientációjú politika miatt Erdélyben a Szapolyai testvérek és más nagybirtokosok vezetésével lázadás tört ki Mátyás uralma ellen. A király gyorsan cselekedett. Kolozsvár ellen vonult, s leverte a lázadást, ezután nov. végén a lázadókat támogató Moldvába tört be. Moldvabányán azonban dec. 15-én vereséget szenvedett, ő maga is megsebesült, s így vissza

kellett vonulnia Erdélybe, de Nagy István fejedelem Brassóban mégis elismerte Mátyás főségét.

1468 elején, mikor Podjebrád betört Ausztriába, a boroszlói szövetség Mátyáshoz fordult segítségért. Mátyás a törökkel szóbelileg fegyverszünetben állapodott meg, majd ápr. 8-án hadat üzent Podjebrádnak. A minden oldalról szorongatott cseh király máj.-ban szerződést kötött Kázmér lengyel királlyal, hogy halála után a lengyel király fiainak egyike örökli a koronát. Mátyás tárgyalásokba bocsátkozott Podjebráddal, ezek azonban sikertelenek maradtak. Máj. végén bevette Trebicset, Brünnt, és jún.-ban Spielberg ostromához fogott. Mátyás felvette a „Csehország királyi helyettese" címet.

1469. febr. 12-én elesett Spielberg. Mátyás erre Kuttenberg felé indult, de seregét menet közben Chrudinnál Podjebrád bekerítette. Erre Mátyás ápr. 7-én 1 évre fegyverszünetet kötött Podjebráddal, melynek értelmében az általa elfoglalt területek (Morvaország és Szilézia) a kezében maradtak. A fegyverszünet megkötése azonban kipattant, mire a katolikus cseh rendek máj. 3-án Mátyást – nehogy végleg kibéküljön Podjebráddal – cseh királlyá választották. Válaszul júl. elején Podjebrád saját fiait örökségükből kirekesztve, Ulászlót választatta örökösévé. A kitört harcok során jún. 27-én Viktorin herceg, Podjebrád fia Mátyás fogságába esett. Az év végéig váltakozva folytak a küzdelmek. Mátyás

1470. febr.-ban Bécsben Frigyessel sikertelenül tárgyalt, majd Morvaországba vonult, s júl. 11-én Hodoninnál, 12-én pedig Tobitschaunál megverte Podjebrádot. Ezután azonban fegyverszünetet kötött a cseh királlyal, melynek oka a török seregek megújuló támadó szándéka volt.

1471. jan.-ban Mátyás Podjebráddal egyezkedett, aki hajlandó volt őt örökösének nyilvánítani. Jan. 20-án Ulászlónak tett régi ígéretét megsemmisítette, s a cseh rendeknek Mátyás királlyá választását javasolta. A rendek megoszlottak, s a többség negatív álláspontra helyezkedett. Még a kérdés rendezése előtt, márc. 22-én meghalt Podjebrád, mire a huszita rendek máj. 28-án Kuttenbergben Ulászlót választották királlyá.

A törökellenes támadó hadjáratok elhanyagolása, az adók fölemelése és a cseh ügyek sikertelen menete miatt lázadás készült Mátyás ellen, melynek élén Vitéz János esztergomi érsek állt. Az összeesküvők Kázmér lengyel királyt akarták magyar királlyá választani. Mátyás az összeesküvés hírére visszasietett Magyarországra, mire aug. 22-én Ulászlót Prágában cseh királlyá koronázták. Szept. 6-án Ulászló hadat üzent Mátyásnak. Mátyás itthon leverte a fölkelést: Vitéz Jánost Esztergomban körülfogta, Újlaki Miklóst pedig kiengesztelésül bosnyák királlyá nevezte ki. Szept.-ben országgyűlést tartott, melyen ígéretet tett, hogy ezentúl csak a királyi kincstár adóját veti ki, a rendkívüli hadiadót pedig csak az országgyűlés beleegyezésével.

Kázmér lengyel király nov. 8-án Hatvanba érkezett, megszállta a Felvidék egy részét, elfoglalta Nyitrát is. Dec. 19-én Mátyás színleg kibékült Vitéz Jánossal, aki elismerte Mátyás királyságát. Az év utolsó napjaiban Kázmér, miután látta, hogy uralmának nincs talaja az országban, hazavonult.

lején Mátyás visszavette Nyitrát. Most már megerősödött, s ezért elfogatta Vitéz Jánost, aki aug. 8-án meghalt. Zágráb környékén meghalt unokaöccse, Janus Pannonius is. – A török a Száva jobb partján fölépítette Szabácsot, melynek ostromát Mátyás azonnal elrendelte, de ez sikertelen volt.

Mátyás a fölkelés leverése után Csehországra tört, és bevette Kollint, majd fegyverszünetet kötött. Aug. elején a béketárgyalások eredménytelenül végződtek, mire ismét kiújult a harc. Az év végén s

1473-ban a Felvidékre becsapott zsebrákokkal folyt a küzdelem.

1474 elején – kisebb csatározások után – Kázmérral béketárgyalásokra került sor. Febr. 21-én meg is kötötték a békét. – A szendrői basa betört Magyarországra, febr. 8-án fölprédálta Nagyváradot, majd kivonult az országból. – Márc.-ban Frigyes, Ulászló és Kázmér szövetséget kötöttek Mátyás ellen, mire a király támadásba lendült, betört Sziléziába. Máj.-ban – a támadással egyidőben – Ferdinánd nápolyi király leányát, Beatrixot kérte feleségül. Mátyás szept. 13-án megérkezett Boroszlóba, ahol tábort ütött. Szept. vé-

gén Kázmér négyszeres túlerővel betört Sziléziába, s okt. 25-én körülfogta a Boroszlóban tartózkodó királyt és seregét. Ugyanekkor azonban Mátyás seregei Krakkóig feldúlták Lengyelországot, s megakadályozták az élelmiszer-utánpótlást a lengyel sereg számára. Kázmér nov. 14-én békét kért az ostromlott Mátyástól. Dec. 8-án az ellenfelek fegyverszünetet kötöttek két és fél évre.

1475 elején István moldvai vajda megvert egy Moldvára törő 120 000 főnyi török sereget. Mohamed júl. 26-án megverte István moldvai vajdát, de Báthori István Moldva segítségére sietett, mire a törökök abbahagyták Chotin és Sverara ostromát. Báthori és István vajda egyesült seregei betörtek Havasalföldre, és Vlad Drakult ültették Radul törökbarát vajda helyére. Ősszel Mátyás Sabác ellen indult, és ostromolni kezdte a várat.

1476. febr. 15-én elesett Sabác, a magyar seregek Szendrőig nyomultak, és Kulicsnál 3 erősséget építettek földből és fából. – Dec. 22-én Mátyás nőül vette Beatrixot. Az év végén a török lerombolta a Szendrővel szemben épített 3 faerődöt.

Mátyás, miután Frigyes Csehországot Ulászlónak adta hűbérül,

1477. jan. 12-én hadat üzent Frigyesnek, s júl.-ban betört Ausztriába. Elfoglalt 40 várat és 77 erősséget. Rövidesen majdnem egész Alsó-Ausztriát – Bécs, Hainburg, Krems és Steier kivételével – elfoglalta, és ostrom alá vette Bécsújhelyt. Dec. 1-én békét kötött Frigyessel, melynek értelmében a császár lemondott magyar királyi címéről, Csehországot Mátyásnak adta, s 100 000 aranyat ígért a háborús költségek megtérítése fejében. – A török ismét Radult tette meg havasalföldi fejedelemmé. Egy török sereg Horvátországra tört.

1478. febr.-ban a központi hatalom további erősödésének jeleként az országgyűlés 5 évre előre megszavazta az adót. A török támadások és Frigyes készülődései azonban békére késztették Mátyást Ulászlóval. Dec. 7-én békét is kötöttek. A béke értelmében a cseh királyi címet mindketten használhatták, s megtartották az elfoglalt területeket, vagyis Mátyás megkapta Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot.

1479. ápr.-ban Mátyás Kázmérral is békét kötött, majd júl.-ban Olmützben végleg megkötötték a békét Ulászlóval. A török, miután 1478-ban

békét kötött Velencével, nyomban Magyarországra tört. A betörő sereget Kinizsi Pál és Báthori István

okt. 13-án Kenyérmezőnél megverte. Mátyás Boszniába indult, s bevette Verbászt. A nyugati események azonban ismét elvonták figyelmét a törökellenes küzdelemtől.

1480-ban kiújult az ellenségeskedés Frigyessel. Mátyás serege betört Stájerországba. – Aug. 11-én a törökök Itáliában elfoglalták Otrantót. Mátyás Magyar Balázst küldte seregével segítségül, aki

1481. szept.-ben visszafoglalta a várost. – A harcok folytatódtak Ausztriában, a pápa fölhívására azonban Mátyás fegyverszünetet kötött.

II. Mohamed halála után a török birodalomban belső ellentétek ütötték föl fejüket. II. Bajazid ellen föllázadt Dzsem herceg. Ismét megvolt a reális lehetőség a török Európából való kiűzésére. Ezt azonban meggátolta, hogy Frigyes tovább folytatta a háborút Mátyás ellen. – Kinizsi Szerbiában Krusevácig nyomult. – Mátyás tárgyalásai Frigyessel eredménytelenek maradtak, a pápa sem segítette, és Frigyes nem mutatott békülési szándékot. Ezért

1482 elején a király hadat üzent Frigyesnek. Szept. 30-án bevette Hainburgot, majd csapatai visszafoglalták Kőszeget. – Közben Kinizsi megverte a temesi bánságra törő szendrői bég seregét.

1483 elején Frigyes követséget küldött Mátyáshoz béketárgyalások céljából, ami azonban eredménytelen volt. A pápa békét próbált közvetíteni, s Mátyás meg is egyezett vele, hogy ha megkapja a pápa fogságában lévő Dzsem herceget, s Frigyes is békét köt vele, hadjáratot indít a török ellen. Frigyes azonban nem fogadta el a békét, s a pápa sem adta át a török trónkövetelőt. Így Mátyás 5 évre békét kötött a török birodalommal, s hozzálátott Frigyes ausztriai hatalmának teljes fölszámolásához. Bevette Klosterneuburgot, majd

1484. márc. 12-én elfoglalta Bruckot. Ezután seregei bekerítették Bécset. A török elfoglalta Kilint és Neszterfehérvárt.

1485. jún. 1-én Mátyás elfoglalta Bécset, s hozzákezdett Bécsújhely ostromához.

Mátyás, miután egyik házasságából sem született utóda, élete utolsó éveiben arra törekedett, hogy természetes fiát, Corvin Jánost

tegye meg örökösévé. Corvin János utódlásának biztosítása céljából

1485-ben személyes hívét, Szapolyai Imrét választatta nádorrá, s ennek érdekében hozta meg a nádori articulusokat is, melyek szerint a királyválasztáskor az első szavazatot a nádor adja le, ő az ország főkapitánya, főbírája, közvetítő a király és az országlakók (rendek) között.

1486 elején az országgyűlés elfogadta az új törvénykönyvet, mely szerint megszűnt a nádor vidéki bíráskodása. Mátyás uralkodásának vége felé kifejlődött a királyi tábla. – A király Bécs elfoglalása után is folytatta Ausztria meghódítását. Bevette Steiert, Kremst, Zisterdorfot, Feldsberget, Eggenburgot, majd

1487. aug. 17-én Bécsújhelyt is, s az év végén fegyverszünetet kötött Frigyessel.

Uralkodásának utolsó éveiben egyre jobban foglalkoztatta a trónöröklés kérdése. A sziléziai hercegségeket egymás után számolta föl, olvasztotta össze, adományozta természetes fiának, Corvin Jánosnak. Mátyás

1488-ban ugyan 3 évre meghosszabbította a békét a törökökkel, de a következő évben,

1489-ben Mátyás Dzsem herceg kiadásáról, a török elleni támadó hadjárat tervéről tárgyalt a pápával. Törekvése azonban ismét sikertelen maradt. A fegyverszünetet meghosszabbította Frigyessel, majd a falvakat, várakat, városokat, megyéket Corvin János hűségére eskette.

1490. ápr. 6-án Mátyás meghalt. Utána a központosítás eredményei nagyrészt elvesztek. A bárói csoportok különféle trónkövetelőket támogattak; Ulászlót Szapolyai István és Filipec váradi püspök, Corvin Jánost Újlaki Lőrinc, a Kanizsaiak és Ernuszt Zsigmond pécsi püspök. A lengyel király kisebbik fiát, János Albertet Báthori István és Magyar Balázs a pesti országgyűlésen kikiáltotta királynak, Báthori azonban ezután Ulászlóhoz pártolt át, aki ígéretet tett Beatrixnak, hogy feleségül veszi. Föllépett trónkövetelőként Habsburg Miksa is. – Jún.-ban a királyválasztó országgyűlésen a tanácskozásokat a bárók igen hosszúra nyújtották, hogy a kisne-

mességet távozásra késztessék. Tervük sikerrel is járt, a nemesség legnagyobb része hazatért, s Pesten csak 60 képviselőjüket hagyták hátra. Jún. 17-én a bárók nyomására Corvin János lemondott a trónról, ennek fejében megkapta a bosnyák királyi címet, s Szlavónia hercege és Horvátország–Dalmácia bánja lett. Közben azonban 7000 emberrel megérkezett Újlaki, Corvin János szövetségese, mire Corvin János visszavonta a szerződést, és elhagyta Pestet. Báthori István és Kinizsi Pál azonban seregeikkel utána nyomultak, és júl. 4-én Tolnában a Csonthegynél megverték.

Júl. 15-én Ulászlót királlyá választották (1490–1516). A választást Corvin János is elismerte. Ulászló az országhatárra érve Farkashidán megígérte, hogy tartózkodik a Mátyás-féle újításoktól, elsősorban az egyforintos subsidium kivetésétől, beleegyezett, hogy a koronát Visegrádon a rendek fogják őrizni, s hogy az országtanács és a rendek megkérdezésével irányítja bel- és külpolitikáját. Júl. 21-én János Albert betört az országba, Budáig nyomult, majd a Báthori István vezette fekete sereg elől Losoncig vonult vissza. Ezalatt Miksa a kiürített Ausztria legnagyobb részét visszafoglalta, aug. 10-én Bécsújhelyt, aug. 19-én pedig Bécset szállta meg, és betört az ország területére, Mosonba is. Elfoglalta Kőszeget, Sopront és nov. 16-án Székesfehérvárt. A hadjárathoz azonban nem volt elég pénze, így a tél közepén hadai fölbomlottak. Közben Ulászló feleségül vette Beatrixot.

1491 elején Ulászló a fekete sereggel János Albert ellen indult, aki ezt látva febr. 20-án békét kötött. Albert lemondott követeléseiről. Ezután a fekete sereget Miksa csapatai ellen küldték. Visszafoglalták Fehérvárt, Szombathelyt, Veszprémet, s becsaptak Ausztriába is. Megindultak a béketárgyalások, amelyek eredményeképpen nov. 7-én megkötötték a békét. A béke értelmében visszaállt az 1463 előtti helyzet, ezenkívül Ulászló 100 000 aranyat fizetett Miksának, és amennyiben nem születne gyermeke, elismeri őt örökösének. Miksa addig is használhatta a magyar királyi címet.

János Albert ismét betört az országba, de Szapolyai dec. 24-én Eperjesnél megverte, mire végképp lemondott trónigényéről, és elhagyta Magyarországot.

1492. febr.-ban az országgyűlés elismerte a Frigyessel kötött békét, Szapolyai Istvánt nádorrá választotta, majd határozatokat hozott a nemesség érdekeinek védelmére (pl. a nemesek és az egyháziak elkerülhették a vámokat). Ugyanekkor a parasztságra is hatalmas csapást mért a nemesség. A törvény a mezővárosok – addig a fölemelkedés egyik lehetősége – lakosságát is jobbágysorba taszította. – Szabács és Nándorfehérvár őrsége visszaverte a török ostromot. Egy török sereg betört a Szerémségbe is, Kinizsi azonban megverte.

Mátyás halála után az oligarchák hozzáfogtak a központosítás eredményeinek megsemmisítéséhez. A török ellen vonuló fekete sereg Szeged mellett, miután zsoldjukat a király nem tudta kifizetni, fosztogatni kezdett. Kinizsi rájuk tört, s az év végén a török határnál szétverte őket. Alig 2000 lovas jutott át osztrák területre, ezeket Miksa semmisítette meg. Az év végén a török haddal készült Erdély ellen.

1493. febr.-ban Havasalföldön törökbarát fejedelmet ültettek trónra, majd betörtek Erdélybe. A vöröstoronyi szorosnál azonban Telegdi István nagy győzelmet aratott a betörő török csapatok fölött.

Mátyás halála után Horvátországban is feudális anarchia tört ki. Corvin János lemondott a bánságról. A feudális anarchiát kihasználva török sereg tört be, s szept. 18-án Utbinánál nagy győzelmet aratott. Szept. 28-án az országgyűlés megbízásából Szapolyai nádor előadta a királynak a rendek panaszait, Ulászló viszont a rendeket és a főurakat vádolta az anarchiával. A rendek a korona őrzését Szapolyai Istvánra és Bakócz Tamásra ruházták.

1494. jan. 28-án a király Kinizsit országbíróvá nevezte ki, aki fölmentette a török által ostromlott Nándorfehérvárt, majd átkelt a Dunán, betört Szerbiába, s bevett két erősséget. Nov. 24-én azonban meghalt. Az év végén Ulászló hadat indított Újlaki Lőrinc ellen. Drágfy Bertalan erdélyi vajda elfoglalta Újlaki várát,

1495-ben a király seregei bevették erősségei jó részét (Kaposvár, Rahóc stb.), s ostrom alá vették Németújvárt, mire Újlaki meghódolt. Ezután három évre fegyverszünetet kötöttek a törökkel. Az ország-

gyűlésen a nemesség kivívta azt, hogy a király a rendeket ezentúl fejenként hívja meg.

Corvin Jánost, az ország egyik legnagyobb birtokosát, az uralkodó nagybirtokos csoport birtokperekkel támadta meg. Ezek során

1496-ban Corvin János és Szapolyai között ellentét tört ki a birtokok miatt, Corvin János azonban kibékült Szapolyaival. Az országgyűlés vád alá helyezte Ernuszt Zsigmond kincstárnokot, mire Ulászló fogságba vetette őt és Dombai Imre alkincstartót. – Újlaki visszanyerte elkobzott birtokait. – Corvin János ismét lemondott Horvátország és Szlavónia bánságáról.

1497-ben a törökök megrohanták Moldvát. Az év végén Bakócz Tamás Estei Hippolittól megszerezte az esztergomi érsekséget. Az

1498. ápr.-i országgyűlés, melyen Corvin János a köznemesség szövetségében lépett föl, főleg a főpapság ellen hozott törvényeket. Kimondta, hogy főpapok nem lehetnek a korona őrzői, nem szerezhetnek világi javakat, nem lehetnek főispánok stb. Mindez tulajdonképpen Bakócz Tamás ellen irányult. A feudális reakció támadása a városok ellen is megkezdődött. A törvény kimondta, hogy a városlakók a nemesektől bérelt földek után kilencedet kötelesek fizetni. Az országgyűlés elhatározta a régi szokások összeírását is. A nemesség nyomására kimondották, hogy ezentúl négy évig évenként kell országgyűlést tartani. – Az év végén lengyel szövetségben sikeres törökellenes küzdelmek zajlottak le.

1499-ben Ulászló megújította a szerződést Lengyelországgal a török ellen. – Szapolyai István nádor halála. – Corvin Jánost a király ismét Horvátország és Szlavónia bánjává nevezte ki.

1500-ban Velence szövetkezett Ulászlóval a török ellen. A szövetséghez csatlakozott a pápa és XII. Lajos francia király. A határon kiújultak a küzdelmek a törökkel. Az országgyűlésen Corvin János és a köznemesség összefogásával sikerült Geréb Pétert, a Hunyadiház rokonát nádorrá választani. – A török hozzáfogott Jajca ostromához, Corvin János azonban

1501-ben szétvert egy török sereget, és nagy győzelmet aratott a Jajcát ostromló seregek fölött is.

1502-ben Ulászló feleségül vette Candalei Annát. – A török ismét ostrom

alá vette Jajcát, de Corvin János újabb nagy győzelmet aratott fölöttük, majd okt.-ben betört a török birodalomba. A hadjárat azonban nagyobb eredményt nem hozott, mert dec. 14-én Velence békét kötött a törökkel, mire

1503. aug. 20-án Ulászló is 7 évre fegyverszünetet kötött a szultánnal.

1504. ápr.-ban az országgyűlés – Geréb Péter nádor halála után – Perényi Imrét választotta nádorrá. Okt. 12-én meghalt Corvin János, birtokai, miután gyermekei rendre elhaltak, felesége révén Brandenburgi Györgyre szálltak. – Az országgyűlés törvényt hozott arról, hogy jobbágynak tilos a halászat és a vadászat.

1505. szept.-ben a rákosi országgyűlés – miután a király visszautasította, hogy lányát Szapolyai Jánoshoz adja feleségül, s Szapolyai a köznemességgel szövetkezett – Szapolyai érdekében kimondotta, hogy amennyiben a király fiúörökös nélkül hal meg, úgy idegent királlyá nem választanak. Ulászló azonban figyelmen kívül hagyta ezt a határozatot, s

1506. márc.-ban családi szerződést kötött Miksával. Leánya számára eljegyezte Ferdinándot, s esetleg születendő fia számára Ferdinánd nővérét. Ferdinánd nem ismerte el az országgyűlés végzését. Becsapott a határszélre, elfoglalta Sopront, Pozsonyt, mire az országgyűlés és Ulászló is máj.-ban hadat üzent Miksának. Júl. 1-én Ulászlónak fia született. Erre Miksa – tekintve, hogy a Habsburgok örökösödése ezzel eltolódott – békét kötött.

A mindinkább növekedő elnyomás, valamint az ez évben beszedendő ökörадó miatt a székelyek föllázadtak, s Marosvásárhelynél Tomori Pált megverték, de az seregét összegyűjtve leverte a fölkelőket.

1507. ápr.-ban a rákosi országgyűlés a nádor mellé Szapolyait főkapitánnyá választotta, s szövetséget kötött Zsigmond lengyel királlyal. Ulászló új szerződést kötött Miksával, Lajost ez alkalommal a rendek nem koronázták meg. A koronázás csak

1508-ban történt meg, azzal a feltétellel, hogy Habsburg Miksa nem lehet a trónörökös gyámja. – A cambray-i liga megalakítói Magyarországot is meghívták a Velence ellen irányuló szövetségbe. Bakócz

azonban, akit Velence lefizetett, megakadályozta a szövetségbe való belépést.

1510-ben Ulászló 3 évre meghosszabbította a békét a törökkel, majd csatlakozott a cambray-i ligához, de Magyarország nem tett semmit Velence ellen. – Szapolyai János erdélyi vajda lett. A Szapolyai-család növekvő hatalma mindinkább fenyegette a Jagellók uralmát Magyarországon. Családi összeköttetéseik is lassan királyi szintre emelték őket.

1512-ben Zsigmond lengyel király feleségül vette Szapolyai Borbálát.

Fölújultak a határvillongások a törökkel. Beriszló Péter 1513. aug. 16-án Dubiczánál vereséget mért egy Horvátországra támadó török seregre. Egy másik török sereget Nándorfehérvárnál Báthori István győzött le, míg Szapolyai János eredménytelenül ostromolta Szendrőt. – A jobbágyság elnyomása már elviselhetetlenné vált. Az országos méretű fölkelésre lehetőséget teremtett, hogy II. Gyula pápa halála után Bakócz Tamás is pályázott a pápai trónra. Az új pápa, X. Leó, júl. 15-én kárpótlásul Bakóczot Európa északkeleti részébe szentszéki követté nevezte ki, és fölhatalmazta, hogy Magyarországon keresztes hadjáratot hirdessen a török ellen.

1514 elején Bakócz Rómából Budára érkezett, s ápr. 9-én kihirdette a keresztes hadjáratot, majd

ápr. 24-én a keresztes sereg vezérévé Dózsa Györgyöt nevezte ki. A táborba hatalmas tömeg gyűlt egybe, vezetői Mészáros Lőrinc, Bagos Ferenc, Kecskés Tamás, Dózsa Gergely stb. voltak. A jobbágyság mind nagyobb számban hagyta el a földeket, így a földesurak munkáskéz nélkül maradtak. Nyomásukra máj. közepén a király elrendelte, hogy több keresztest már ne fogadjanak be a táborba, Dózsa pedig azonnal induljon seregével Horvátországba, a török ellen. Erre Dózsa népével fölkelt, s fölégette Pest és Buda külvárosait. Bakócz Tamás kiátkozta a fölkelő parasztokat, ezek két részre osztották seregüket: Mészáros Lőrinc Bács megyébe, egy kisebb csoport Egerbe indult. Szaleresi Ambrus serege Pest környékén maradt, hogy sakkban tartsa a királyi várat, Dózsa György a főseregge Szeged felé indult.

Máj. 18-án Cegléden kiáltványt adott ki, melyben fölkelésre szólította föl az egész magyarországi jobbágyságot.

A királyi tanács Báthori Istvánra bízta a Dózsa elleni sereg vezényletét. Bornemisza János Gubacsnál leverte a Szaleresi vezette sereget (jún. 21.). E hír fölélénkítette több helyen (Zemplénben, Sopronban, a bányavárosokban) a nemesi seregek tevékenységét, melyek e területeken a parasztság fölé kerekedtek.

Dózsa, miután nem tudta bevenni Szegedet, átkelt a Tiszán, és Csanád alá vonult. Csáki Miklós és Báthori István seregét máj. 27-én Nagylaknál megverte, az elfogott Csákit és Telegdi Istvánt pedig kivégeztette. Nagylakot, Lippát (jún. 6.), Solymost (jún. 11.) és Világost elfoglalva a fölkelő paraszti sereg Temesvár ellen indult. Jún. 9-én kezdődött a vár ostroma. Dózsa az ostrom megkönnyítése céljából elvezettette a Béga csatorna vizét. A végveszélyben lévő Báthori István ekkor legnagyobb ellenségéhez, Szapolyai Jánoshoz fordult segítségért, aki júl. 15-én Temesvár alatt meg is verte a jobbágyi sereget, fogságba ejtette Dózsa Györgyöt és vezértársait, majd iszonyatos kínzások között kivégeztette őket.

A fősereg bukása után azonban a fölkelés nem ért véget. Egyes kisebb seregek működtek még: Bács megyében Lőrinc és Barabás papok tevékenykedtek, Veszprém és Székesfehérvár között is harcolt egy paraszti sereg. Szept. közepére azonban ezeket is leverték, s okt. 18-ra a király országgyűlést hirdetett. Az országgyűlésen törvénybe iktatták a jobbágyság röghöz kötését, kimondották, hogy jobbágy nem viselhet fegyvert, és általában szabályozták a parasztság szolgáltatásait. Az 1498. évi törvény értelmében Werbőczy által szerkesztett Tripartitumot az országgyűlés elfogadta, s a király is szentesítette. A bárók közbelépésére azonban elmaradt a Tripartitum pecséttel való ellátása, s a király a törvény életbeléptetéséről szóló levelét nem küldte meg a megyéknek, vagyis nem hirdette ki azt, így a Hármaskönyv nem nyert teljes formális jóváhagyást, de a valóságban (miután Werbőczy 1517-ben Bécsben kinyomatta) a nemesség közfelfogása, majd jogi közmeggyőződése révén teljes egészében törvényként fogadták el. A Tripartitum a rendi korszak legfontosabb törvénykönyvévé vált.

A jobbágyfölkelés leverése után az ország föltartóztathatatlanul haladt a pusztulás felé. A főurak és a köznemesség egymás elleni harcai, a parasztság rendkívüli elnyomása mind megkönnyítette a török hódítók sikerét, különösen miután a nemesség egyre kevésbé kívánta saját vérével megvédeni az országot.

1515. júl. 22-én Ulászló Lajos fiával eljegyezte Miksa császár leányát, Máriát. A császár Lajost fiává fogadta, Ulászló és Miksa kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek. – Szapolyai vereséget szenvedett a töröktől. Az év végén a török Budán fegyverszünetet ajánlott Ulászlónak. A pápa 50 000 aranyat küldött egy török hadjárat céljaira, s

1516 elején azt javasolta Ulászlónak, hogy ne kössön békét a törökkel. Márc. 13-án meghalt Ulászló, utóda fia, II. Lajos (1516–1526) lett. Gyámja Bakócz Tamás, Bornemisza János és Brandenburgi György voltak. Az aug. 24-i rákosi országgyűlésen a köznemesség Szapolyait kívánta kormányzóvá választani. Az országgyűlést Budára rendelték át, mire a nemesség fegyverrel megostromolta a királyi várat. Az ostromlókat azonban Tomori Pál szétkergette. Erre Szapolyai elhagyta az országgyűlést. Az országgyűlés határozatot hozott, hogy a király helyett az országtanács (6 főpap, 6 főnemes, 16 köznemes) kormányozzon, de miután Szapolyai kibékült Brandenburgi Györggyel, a 16 köznemest kihagyták a tanácsból, és ismét helyreállt a főúri kormányzás.

1517. máj.-ban a török Jajcát ostromolta, Beriszló Péter és Zrínyi Miklós azonban fölmentették a várat.

1518 elején felmerült egy török elleni koncentrált támadás terve. Európában és Afrikában. Ápr. 24-ére országgyűlést hívtak össze, melyen a főurak és a köznemesek között az ellentétek kiéleződtek. A köznemesség végül Tolnán külön gyűlést tartott. A tolnai gyűlés határozatai a főurak ellen irányultak. Határozatot hoztak, hogy ezentúl a kincstartó az adóbevételekről az országgyűlésnek köteles számot adni, majd Pécsre hívtak össze gyűlést, melyen a főurak közül kevesen jelentek meg. A gyűlésen a kormányzást egy országos választmányra bízták, melyben ismét 16 köznemes vett részt. A belső harcok természetesen nem tették lehetővé a török elleni had-

járatot. Így, Jajca újabb ostroma után, 3 éves fegyverszünetet kötöttek a törökkel.

1519 elején az országos választmány tagjai között ellentétek merültek föl. Jan. 12-én meghalt Miksa császár.

Az országban tovább tartott a bomlás. Febr. 5-én meghalt Perényi Imre nádor. A főurak nem akartak új nádort választani. Az országtanács először Szapolyait választotta meg. Márc. 8-án azonban az országos választmány főúri tagjai szövetséget kötöttek a köznemesek ellen, s Báthori Istvánt választották nádorrá, mire a becsapott Szapolyai elhagyta Budát.

1520. máj.-ban a fegyverszünet ellenére török sereg tört be Dalmáciába és Boszniába. Bevette Szreberniket és felgyújtotta Knint. Szept. 21-én a török birodalom élére II. Szolimán szultán került (1520–1566).

1521. máj. 26-án Ferdinánd és Anna házasságot kötöttek. Jún. 11-én meghalt Bakócz Tamás. – Szolimán követet küldött Budára, és adófizetésre szólította föl Magyarországot. Jajcát is ostrom alá vette, aminek hírére az országtanács a követet elfogatta. Erre febr. elején a szultán Nándorfehérvár ellen indult. Júl. 7-én elesett a Logodi Simon által védett Szabács, majd júl. 12-én Zimony. Aug. 29-én a török seregek bevették a magyar védelmi vonal legnagyobb erősségét, Nándorfehérvárt. A vár elestének hírére a budai országgyűlés minden személyre 1 arany adót vetett ki a török elleni háború céljaira.

1522. jan. 13-án Lajos feleségül vette Máriát. A török elfoglalta Orsovát. A Krajnához és Isztriához közel eső végvárakat (Zengh, Knin, Osztrovica stb.) osztrák őrség szállta meg.

1523-ban a már több katonai sikert fölmutató Tomori Pál lett a török által veszélyeztetett kalocsai egyházkerület érseke és a nándorfehérvári főkapitány. Tomori Nagyolaszinál le is győzte a verbosznai basát.

Az országgyűlés Szapolyai nyomására kivette a nádorságot Báthori István kezéből. Új adót vetettek ki, s kimondták, hogy a főurak csapatai kötelesek a király fölhívására az ország határára vonulni. Határozatokat hoztak a lutheránusok ellen is.

1524: Burgio pápai követ Budán. – Szalkai László lett az esztergomi érsek. Az országgyűlés határozata szerint a királyi tanácsnak idegen nem lehet a tagja. Ismét határozatot hoztak a lutheránusok ellen. Az országgyűlés után a király ismét Báthorit tette meg nádornak. Tovább folytatódott a török előrenyomulás. Okt.-ben elesett Szörény vára, Jajcát azonban Frangepán Kristóf fölmentette.

1525. máj. 27-ére Lajos országgyűlést hirdetett, melyen a nemesség fegyveresen jelent meg. Az országgyűlésen Szapolyai Báthori István nádort részrehajlással vádolta Újlaki örökségének a király javára való ítélése miatt. Máj. 10–11-én a nemesség Pesten és Budán előzetes gyűléseket tartott, melyeken úgy határoztak, hogy az országgyűlés fegyveresen fog tanácskozni. Máj. 12-én a rákosi gyűlésen vádak hangzottak el Szalkai László és Szerencsés Imre kincstartók ellen, majd máj. 13-án az országgyűlés követei átadták feltételeiket a királynak. Ezekben követelték, hogy az idegen tanácsosokat küldje el, Szalkait tétesse le a kancellárságról, s Szerencsés Imrét végeztesse ki. Máj. 18-án a király személyesen jelent meg a rákosi gyűlésen, ahol átadták neki a nemesség feltételeit. Az intézkedéseket azonban elhalasztotta, mire az országgyűlés máj. 19-én a tizedet a végvárak javára foglaltatta le. Máj. 22-én a király elfogadta a nemesség követeléseit, őrizetbe vétette Szerencsés Imrét. Az országgyűlés – miután fölhívta a nemességet, hogy Hatvanban gyűljön össze – feloszlott.

Jún.-ban a király Szerencsés Imrét kiengedte a börtönből. Budán zsidóellenes tüntetések zajlottak le, melyeket Szapolyai György vert le. Szapolyai János megnyerte ügyének Szalkait és a király környezetét, mire Lajos is Hatvanba indult, ahol júl. 3-án a nádort, Szalkai Lászlót és Sárkány István országbírót felelősségre vonták. A vádlottak éjjel a helyszínről megszöktek. Júl. 4-én Báthori István nádor helyébe Werbőczyt választották, kancellárrá Várdai Pált, helytartóvá Kanizsai Lászlót, majd határozatot hoztak, hogy az új országtanácsba 8 köznemest kell választani, és az idegeneket az udvarból el kell bocsátani. A király a határozatokat elfogadta, de Werbőczy kivételével a többi választást nem erősítette meg. A hatvani gyűlés után a főurak ellentámadásba mentek át.

1526. ápr. 27-én – akkor, amikor II. Szolimán seregeivel (ápr. 23-án) Konstantinápolyból Magyarország meghódítására indult – Werbőczy lemondott a nádorságról, majd elszökött Budáról. A nádor ismét Báthori lett, akit most életfogytiglan neveztek ki. Az országgyűlés határozatot hozott arról, hogy a török ellen a nemesség nagy része és a jobbágyság egyharmada fölkel. Jún. 19-én a mindinkább fenyegető török hódítás ellen az országtanács elhatározta, hogy véres kardot hordoztat körül az országban. Júl. 2-án Szolimán már Nándorfehérvárott táborozott. A király a tolnai tábor helyett még Budán volt, mikor júl: 15-én elesett Pétervárad városa. Júl. 20-án a király Budáról elindult Tolna felé. Júl. 27-én elesett Pétervárad vára. Aug. 6-án Lajos a tolnai táborba érkezett. Aug. 8-án a török seregek bevették Újlakot. Aug. 16-án Lajos Bátára érkezett, s a sereg fővezéreivé Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt nevezte ki. Aug. 22-én Szolimán Eszéknél átkelt a Dráván, aug. 23-án fölégette Eszéket és a hidat, melyen átkelt.

1526. aug. 29-én Mohácsnál szétverte a magyar főseregeket. A csatában a főurak és főpapok mellett elesett II. Lajos is. Az ország a török hódítók lábainál hevert.

VI. Magyarország a késői feudalizmus korában

A) Török hódoltság és Habsburg-függőség. A háborús viszonyok állandósága (1526–1711)

Az 1526-tól 1790-ig terjedő korszakot a késői feudalizmus korának nevezzük Magyarország történetében. Más kelet-európai országokhoz hasonlóan erre a korszakra hazánkban is a feudális termelési viszonyok megmerevedése, a földesúri osztályuralom súlyosabbá válása, azaz a „második jobbágyság" rendszerének kifejlődése volt a jellemző. Ezt a folyamatot politikai síkon a hazai és külföldi központosító kísérletek, valamint a magyarországi rendiség sorozatos kompromisszumokba torkolló, meg-megújuló küzdelme kísérte végig.

A késői feudalizmus 1711-ig terjedő első szakaszát – az alapvető gazdasági-társadalmi folyamatokon kívül – a területi egység hiánya, állami önállóságunk korlátozottsága, a török uralom, a Habsburg-függőség és a háborús állapotok állandósága jellemezte. A politikai-hatalmi viszonyok nem segítették elő, sőt éppen akadályozták az ország gazdasági-társadalmi fejlődését.

A XV. század végén és a XVI. század elején jelentős változások érlelődtek Európa történetében. A termelőerők viszonylag magas foka, a munkamegosztás fejlődése és a gyorsan gazdagodó városok a nyugat-európai országokban egyre inkább szétfeszítették a feudális kereteket, s növelték a polgárság gazdasági hatalmát. A tőkés termelés kibontakozását óriási lépésekkel vitte előre Amerika fölfedezése, az India felé vezető tengeri út föltárása s ezek eredményeként a világkereskedelem főútvonalainak áthelyeződése az óceá-

nokra. A tengerentúli területek gyarmatosítása és kifosztása hatalmas lökést adott az ún. „eredeti felhalmozás"-nak, amely létrehozta a tőkés termelésre való áttérés két előfeltételét: jelentős tőkék felhalmozódását és a termelőeszközöktől megfosztott nincstelen proletárok számának ugrásszerű emelkedését. A Nyugat-Európában kialakult abszolút monarchiák – ha feudális alapokon is – előkészítőivé váltak a gazdasági-társadalmi és politikai rend polgári átalakulásának.

Kelet-Európában másként alakult a helyzet. A polgári átalakulás kezdetei helyett itt hosszú évszázadokon át tovább élt és megszilárdult a feudalizmus. Az ipar és a városok fejlődése Európának e keleti felén nem érte el azt a fokot, amelyen sor kerülhetett volna a feudális viszonyok szétfeszítésére. A megélénkülő nemzetközi áruforgalomba e kelet-európai országok jóformán csak agrártermékeikkel kapcsolódhattak be, s ez egyenlőtlen, gazdaságilag alárendelt helyzetbe hozta őket a nyugat-európai országokkal szemben. Az ipari fejlődés lassúsága miatt a tőkés gazdálkodás itt a mezőgazdaságba sem hatolhatott be. A mezőgazdasági árutermelés és kereskedelem hasznának lefölözését a földesurak ragadták magukhoz. Nagy- és középbirtokos nemesek növekvő számban építették ki saját kezelésben tartott majorságaikat, amelyek megművelésére, a „gazdaságon kívüli kényszer" fokozott alkalmazásával, a jobbágyok ingyen munkáját vették igénybe. Az úri majorságok növekvő munkaerő-szükséglete maga után vonta a jobbágyok röghöz kötését. Mindez – a földesúri árutermelés és kereskedelem túlsúlyának káros következményeként – gátolta, sőt el is rekesztette a paraszti árutermelés kibontakozását.

Magyarország a kelet-európai fejlődés útján haladt. Az 1514-es parasztháború leverését követő megtorló törvények és Werbőczy hármaskönyve lényegében már a „második jobbágyság" rendszerének jogi körülírását vetítették előre. Csupán az ország egyharmadára ráterpeszkedő török uralom, a megosztott és gyakran változó hatalmi viszonyok és a folytonos háborúk okozták, hogy a jobbágyság jelentős rétegei nálunk viszonylag nagyobb mozgási szabadsággal rendelkeztek, mint más kelet-európai országokban. A

tömeges katonáskodás lehetősége is nagyszámú jobbágy előtt nyitotta meg az egyéni emelkedés útját. A politikai helyzet ziláltsága azonban csupán átmeneti és látszólagos előnyöket jelentett a dolgozó tömegek számára. Az állandósult háborús viszonyok, össztársadalmi vonatkozásban, szintén a földesúri osztályuralom kiterjedését segítették elő. Ez mutatkozott meg a háborús állapotok elmúltával, a XVIII. században, amikor – az elmúlt századok gazdasági-társadalmi fejlődésének betetőzéseként – a magyarországi „második jobbágyság" rendszere elérte végső kifejlődését.

XVI–XVII. századi történelmünk legsúlyosabb politikai adottsága az ország egy részének török uralom alá kerülése volt. Az oszmán hódítók pusztításai, különösen a magyarlakta síkvidéki és dombos területeken okoztak hatalmas vérveszteséget. A török uralom végére ezért az egykori Magyarország területén a magyar népesség számszerű kisebbségbe került a kevésbé pusztuló – és részben bevándorlások vagy települések révén kiegészülő – szerb, román és szlovák lakossággal szemben.

A török által meg nem szállt országrészek Mohács után részben a Habsburg-ház, részben az erdélyi fejedelemség uralma alá kerültek. E területek politikai történetét a XVI–XVII. században az állami központosítási törekvések, a rendiség szembenállása és sorozatos összecsapásai jellemezték. A Habsburgok magyarországi uralmának a török elleni védekezés szükségletei adták meg a létjogosultságát. A török elleni védelem szervezésében és a magyarországi török hódítás XVII. század végi fölszámolásában a Habsburg-központosításnak kétségtelenül jelentős és pozitív szerepe volt. De belső fejlődésünk szempontjából a Habsburg-uralom nem segítette elő a haladó gazdasági és társadalmi folyamatokat. Ellentétben ugyanis a nyugat-európai abszolút monarchiákkal, a Habsburg-abszolutizmus nem rendelkezett megfelelő gazdasági erőforrásokkal, s legfőbb társadalmi bázisa a feudális uralkodó osztály felső, nagybirtokos rétege volt. Képtelensége a magyarországi társadalmi és politikai rend modernizálására különös élességgel mutatkozott meg az abszolutizmus 1670 után nyílt bevezetésekor, amikor is a már eleve erőtlen reformpróbálkozásokat egy-két évi kísérletezés után a szél-

sőséges ellenreformációs radikalizmus váltotta föl, amely az eredeti elképzelések ellentétébe csapva, végül is még zártabbá és fojtogatóbbá tette a jobbágyság fölötti földesúri hatalmat. Félszeg, korai és éretlen abszolutizmus volt ez, amely politikai síkon fejezte ki a kelet-középeurópai gazdasági és társadalmi fejlődés megrekedését.

A Habsburgok külső (így főleg francia) minták után induló abszolutizmusával szemben a politikai fejlődés reális és járható útja inkább a hazai rendiségből indulhatott ki. A nemesi reformpolitikának azonban ezekben a századokban még hatalmas, olykor szinte leküzdhetetlennek látszó akadályokkal kellett megküzdenie. A magyar uralkodó osztály hagyományos rendi politikai szervezete ugyanis (amely a rendi országgyűlés intézményét, az országos rendi tisztségeket és a nemesi vármegyék egyre jobban kiépülő önkormányzatát foglalta magába) nemcsak a Habsburg-abszolutista törekvésekkel szembeni rendi-közjogi ellenállásával tűnt ki, hanem a paraszti és polgári törekvések kíméletlen elnyomásával, a földesúri osztályönzés és a werbőczyanus nemesi „aranyszabadság", azaz a feudális-rendi anarchia intézményesítésével is. A XVII. század kiemelkedő magyar államférfiai, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, de – a török kapcsolataitól eltekintve – még Thököly Imre is egy olyasfajta nemesi reformpolitika meghonosítására tettek kísérletet, amely az adott társadalmi viszonyok és politikai intézmények talaján a rendi anarchia állapotából a központi hatalom erősítésének útján tendenciájában félreérthetetlenül a rendi monarchia irányába mutatott.

A török kiűzése a XVII. század végén sok szempontból új fejezetet nyitott az ország politikai történetében. A török fölött aratott háborús győzelmek után a bécsi udvar minden korábbinál erőteljesebb támadást intézett a magyar rendi függetlenség ellen. Katonai megszállása és kíméletlen adópolitikája – abszolutizmusának az ország birodalmi beolvasztását célzó, nyers és brutális támadása – ekkor immár a magyarországi jobbágyság tömegeit is maga ellen fordította. Így bontakozott ki a XVIII. század elején a Rákóczi-szabadságharc, amelybe mindkét alapvető osztály a maga külön köve-

teléseivel, egymás ellen irányuló társadalmi törekvéseivel kapcsolódott be. A katonáskodó jobbágyok tízezreinek szabad paraszti sorba való fölemelkedése a szabadságharc győzelme esetén a korábbiaknál szilárdabb társadalmi bázisa és egyben hatalmi eszköze lehetett volna a nemesi anarchiát legyűrő központosító rendi monarchiának. A szabadságharc bukása ezzel szemben a magyarországi feudális társadalom korábbi struktúráját szilárdította meg. A Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) mégsem jelentett egyértelmű kudarcot történelmünkben, mert a Habsburg-abszolutizmus meghátrálását, a magyar állami önállóság bizonyos elemeinek elismerését is magába foglalta.

1526. szept. A mohácsi csatavesztés után az ország több vidékén (a Vértesben, a Mátrában, Bács megyében) helyi ellenállás bontakozott ki a török hódítókkal szemben. A törökök – Buda rövid ideig tartó megszállása és kisebb rabló portyák után – kivonultak az országból.

1526. okt. 14-én Szapolyai János erdélyi vajda híveivel tanácskozott Tokajon. Elhatározták, hogy Szapolyait királlyá választják.

1526. okt. 15-én Ferdinánd Habsburg főherceg Hainburgban találkozott híveivel. Megállapodtak Ferdinánd királlyá választásában.

1526. okt. 23-án a cseh rendek Ferdinándot Csehország királyává választották.

1526. nov. 10-én az 1505. évi rákosi gyűlés határozata alapján Szapolyait az egybegyűlt rendek Székesfehérvárott királlyá választották (1526–1540).

1526. dec. 17-én a Habsburg-párti rendek, abban a reményben, hogy V. Károly német-római császártól segítséget kaphatnak a török ellen, a pozsonyi országgyűlésen Ferdinándot királlyá választották (1526–1564). A kettős királyválasztás után megindult a két párt hatalmi harca.

1526–27 telén a Délvidéken kibontakozott Cserni Jován (Iván) fölkelése. A magát prófétának hirdető „fekete ember" körül Lippa tájékán mintegy 12 ezer főnyi délszláv, jobbára paraszti sereg gyűlt össze, eredetileg a török elleni harc szándékával. Cserni Jovánt, aki saját udvartartást és testőrséget szervezett, nádort és kincstartót nevezett

ki, előbb János, majd I. Ferdinánd király állította szolgálatába. Seregével bevette Szabadkát, elfoglalta Szegedet. Végül János király – nehogy Ferdinánd elleni harcában az átpártolt fekete „cár" hátbatámadja – Czibak Imre nagyváradi püspököt küldte ellene, aki

1527. jún. 25-én a szőgyi csatában szétverte seregét. Magának Cserni Jovánnak fejét vették.

1527. júl. 31-én Ferdinánd sereggel Szapolyai ellen tört. Szinte ellenállás nélkül elfoglalta Győrt, Tatát, Komáromot, Esztergomot és Visegrádot.

1527. aug. 20-án a Szapolyai által védtelenül hagyott Buda is Ferdinánd kezére került. Menekülése közben János király találkozott a sajóládi pálosok perjelével, volt famíliárisával, Martinuzzi (Fráter) Györggyel, aki ettől kezdve legbizalmasabb embere lesz. Salm gróf 6 ezer főnyi sereggel tovább folytatja a János-pártiak üldözését, és

1527. szept. 27-én Tarcal mellett, majd Tokajnál kettős győzelmet aratott. Az országot elfoglaló Ferdinánd

1527. okt. 3-ára országgyűlést hirdetett Székesfehérvárra. A rendek megújították a múlt évi pozsonyi választást. Perényi Péter erdélyi vajda révén a korona is Ferdinánd kezébe került.

1527. nov. 3-án Ferdinánd koronázási szertartását ugyanaz a Podmaniczky István püspök végezte, aki egy évvel korábban János király fejére tette a koronát.

A tokaji vereség után János király elhatározta, hogy hatalmának helyreállítása céljából kapcsolatot keres a török Portával. Egyik diplomatáját, a lengyel származású Laski Jeromost ezért Konstantinápolyba küldte. Laski a velencei doge törvénytelen fía, Gritti Alajos kalandor kalmár közvetítésével megegyezésre jutott II. Szolimán szultánnal, aki

1528. jan. 27-én szövetséget kötött János királlyal.

1528. márc. 8-án a szinai csatában Szapolyai újabb súlyos vereséget szenvedett Ferdinánd hadvezérétől, Katzianertől, majd megfogyatkozott kíséretével Lengyelországba menekült.

1528. okt. 28-án Szapolyai követe Fontainebleau-ban szövetséget kötött

a francia királlyal. A szerződésben I. Ferenc király évenként 20 ezer aranyat ígért Szapolyai támogatására.

1528. nov. 3-án Szapolyai Werbőczy István, Frangepán Ferenc és más hívei társaságában visszatért Magyarországra. Makón találkozott Mehemet belgrádi pasával, aki török sereget hagyott mellette. A Tiszántúl Szapolyai hűségére tért.

1529. máj. 10-én II. Szolimán szultán 200 ezer főnyi sereggel megindult Szapolyai megsegítésére és Bécs elfoglalására.

1529. aug. 18-án János király Mohács mezején találkozott a szultánnal, és hűbéresi kézcsókra járult eléje. Szept. 3-án Szolimán vívni kezdte Buda várát, amelyet Ferdinánd híve, Nádasdy Tamás védett.

1529. szept. 8-án a német zsoldosok elfogták a harcolni akaró Nádasdyt, és megnyitották Buda kapuit. Nádasdy Szapolyai pártjára állt.

1529. szept. 22-én a szultán Bécs alá érkezett, és a várost ostrom alá vette. A 16 ezer főnyi védősereg Salm Miklós vezetésével visszaverte a török támadásait. Szolimán

1529. okt. 15-én abbahagyta az ostromot, és visszatért Konstantinápolyba. Szapolyai mellett tanácsosként – török védőrséggel – Gritti Alajost hagyta.

1530. febr. 14-én a Szapolyai-párti főurak és nemesek részvételével megtartott budai országgyűlésen törvényt hoztak a jobbágyok 1514-ben eltörölt szabad költözési jogának helyreállítására.

Kiújult a háború a két király között. Ferdinánd Roggendorf Vilmos vezetésével 10 ezer főnyi német–spanyol hadat küldött az országba. Roggendorf

1530. okt. 31-én ostrom alá vette Budát. A vár védelmét Gritti Alajos vezette. December közepén Roggendorf kénytelen volt visszavonni seregét. János király, szolgálatai jutalmául, Grittit Magyarország kormányzójává nevezte ki.

A főurak és nemesek egy része elhatározta, hogy a két király mellőzésével külön rendi gyűléseket tart. Céljuk az, hogy védelemre képes uralkodót válasszanak. Így kerül sor 1531. március 4-én a babocsai, majd

1531. márc. 19-én a bélavári gyűlésre. E gyűléseken a főszerepet Perényi

Péter játszotta, aki saját királyságához egyengette az utat. Később a szultán elfogatta és kiszolgáltatta őt Szapolyainak.

1531. júl.-ban Ferdinánd Pozsonyban megszervezte a magyar kamarát. Ez a régi rendi jellegű kincstartóság helyett modernebb típusú, testületi ügyintézésű hivatalként működött, s az ország pénzügyeinek intézésére volt hivatott. Hatásköre fokozatosan kiterjedt a közigazgatási feladatok ellátására is. A XVI–XVII. századi Magyarország legfontosabb hivatalává vált.

1531. nov. 1-én a rendek Zákányon Nádasdy Tamás vezetésével újabb tanácskozásra ültek össze, majd

1532. jan. 1-re Kenesére hívtak össze országgyűlést. Ez utóbbira azonban már Nádasdy sem tudott elmenni, mert Szapolyai ezt kegyvesztés terhe alatt megtiltotta. Az ország megmentésére irányuló köznemesi próbálkozások eredménytelenül végződtek.

1532. ápr. 25-én II. Szolimán szultán újabb hadjáratra indult Bécs ellen. A 200 ezres török sereg a Dunántúlon át augusztus 5-én Kőszeg alá érkezett, amelyet

1532. aug. 10-től 30-ig ostromolt. A védőrség, élén Jurisics Miklóssal, 19 török rohamot vert vissza. Kőszeg védelme időt biztosított Bécs védelmének megszervezéséhez. Szolimán – noha forma szerint kitűzi zászlaját Kőszegre – visszariadt a Bécs körül gyülekező erős német hadtól, lemondott a Habsburg-székváros ostromáról, és visszatért Konstantinápolyba.

A török Porta legfőbb bizalmasa a magyarországi ügyekben ekkor már Gritti Alajos volt. A szultán a két király közötti közvetítéssel is megbízta őt. Ezzel csaknem teljhatalmat biztosított neki. Gritti a két király közötti békéltetés ürügyén saját uralmához egyengette az utat.

1534. júl. végén török segélycsapatokkal Erdély területére lépett, és az ellene fegyverkező Czibak Imre ellen tört. Csapatai Czibak táborát

1534. aug. 11-én meglepték, s magát Czibak Imrét megölték. Erre Czibak unokaöccse, Patócsy Miklós sereget gyűjtött, és

1534. szept. 29-én rátámadt Gritti medgyesi táborára. A menekülő Grittit elfogták és megölték.

A Porta megtorlásától tartó Szapolyai ekkor megegyezést kere-

sett Ferdinánddal, aki maga is hajlott a békére. Látta ugyanis, hogy bátyjától, V. Károlytól a török elleni harchoz nem kap hathatós segítséget. A béke iránti hajlandóságát az is növelte, hogy

1537-ben a törökök elfoglalták a boszniai Klissza várát, s szeptemberben Eszéknél is győzelmet arattak a Habsburg-seregeken.

1537-ben kezdett működni Nádasdy Tamás sárvári-újszigeti birtokán az egyik legjelentősebb XVI. századi magyarországi nyomda.

1538. febr. 24-én Ferdinánd követei János embereivel megkötötték a váradi békét. Ez – a status quo alapján – megosztotta az országot a két király között. Kimondotta, hogy Szapolyai halála után az egész ország birtoka Ferdinándra száll. Ha Ferdinánd fiúutódainak magva szakadna, az országot János utódai öröklik, illetve ha mindkét család kihal, a rendek szabadon választhatnak királyt. Török támadás esetén kölcsönös támogatást ígértek egymásnak. Megállapodtak, hogy a békét egyelőre titokban tartják, nehogy kihívják a Porta haragját.

A nagyváradi békét azonban egyik fél sem vette komolyan.

1539. márc. 2-án Szapolyai feleségül vette Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát, s a váradi békét Ferdinánd sürgetésére sem volt hajlandó kihirdetni. Erre a Habsburg-király – ágensei útján – 1539 őszén beárulta a békét a Portán, s a szultán támogatását kérte Szapolyai letételéhez.

1540. júl. 7-én Szapolyainak fia született, akit János Zsigmond névre kereszteltek. A halálos beteg Szapolyai meghagyta, hogy hívei – a váradi békepontok mellőzésével – János Zsigmondot koronázzák királlyá, s a keresztény hatalmak helyett a török szultán pártfogását keressék. Fia és felesége gyámságát Fráter Györgyre, Petrovics Péterre és Török Bálintra bízta.

1540. júl. 21-én meghalt Szapolyai János. Halálhírére Ferdinánd évi 30 ezer aranyat ígért a szultánnak, ha a váradi béke értelmében az egész országot birtokba veheti. Katonaságot indít Buda elfoglalására, de a sereg novemberben eredmény nélkül vonult el a vár alól.

1541. ápr.-ban Ferdinánd Roggendorf Vilmos vezetésével újabb sereget küldött Buda elfoglalására. A várat Fráter György védte. Szolimán

jún. végén ugyancsak Buda alá érkezett. Roggendorf védelemre rendezkedett be, majd elrendelte a visszavonulást. A Duna pesti oldalára átkelő német csapatokat a törökök

1541. aug. 21-én megtámadták és megsemmisítették. A németek vesztesége 16 ezer fő. Aug. 26-án Szolimán az eléje vezetett 800 német foglyot leölette, majd táborát Óbudán állította fel. 28-án Fráter György 40 előkelő úrral tisztelgő látogatásra járult a szultán elé.

1541. aug. 29-én (a mohácsi csata évfordulóján) Buda török kézre került. Szolimán reggel magához kérette az egyéves királyfit. Útjára elkísérték Fráter György, Török Bálint, Petrovics Péter, Werbőczy István és más előkelő nemesek Izabella udvarából. A vendéglátás közben török janicsárok – a gyanútlan polgárok közé vegyülve – megszállták a budai várat, s az őrséget lefegyverezték. A szultán tudtára adta a tanácsosoknak, hogy János Zsigmond nagykorúságáig birtokába veszi Buda várát, s abban török őrséget helyez el. A Duna–Tisza közét török tartománnyá nyilvánította. Elrendelte, hogy Izabella királyné a fiával és fia gyámjaival együtt Lippára költözzék, és a továbbiakban a Tiszántúlon és Erdélyben uralkodjék. Török Bálintot fogolyként Konstantinápolyba vitette.

Buda elvesztése fordulatot váltott ki Fráter György politikájában. Belátta, mennyire félreismerte a török szövetség természetét, s ettől kezdve az ország nyugati és keleti részeinek Ferdinánd kezén történő egyesítésén fáradozott. 1541. okt.-ben követeket küldött Ferdinándhoz, hogy a váradi béke feltételeinek végrehajtásáról tárgyaljanak.

1541. dec. 29-én Ferdinánd és Izabella megbízottai megkötötték a gyalui szerződést. Ennek értelmében az ország egész birtoka Ferdinándra száll, aki Fráter Györgynek az erdélyi vajdaságot ígérte.

1542. ápr. 23-án Ferdinánd megerősítette a gyalui szerződést, és sürgette annak végrehajtását. Fráter György azonban óvatos volt, előbb meg akart győződni a nyugati segítség hatékonyságáról. Az események igazolták óvatosságát: a Habsburg-seregek 1542. évi hadjárata kudarcba fullad.

1542. szept. 28-án ostrom alá vették Pestet, de a város fölmentésére közeledő török sereg elől

1542. okt. 8-án visszavonultak. Az erdélyi rendek tordai országgyűlése

1542. dec. 20-án – ellentétben a gyalui szerződés szellemével – megerősítette a három nemzet 1437-es unióját, és fejedelemnek ismerte el János Zsigmondot. Az országgyűlés évi 10 ezer arany adót szavazott meg a Portának.

1543. ápr. 23-án Szolimán újabb hadjáratra indult magyarországi hódításainak kiszélesítésére. A csaknem védtelen országban sorra meghódolt Siklós, Pécs, Simontornya és Palota. Szulejmán

1543. júl. 22-én vonult be Budára. Az itt tartott haditanács Esztergom ostromát határozta el, ahová

1543. júl. 26-án érkezett a török főssereg. Az 1600 főből álló spanyol, olasz és német őrség

1543. aug. 10-én szabad elvonulás mellett feladta a várat. Kapituláció útján jutott török kézre Tata vára is, amelyet az őrség, Tasso Hannibal parancsnoksága alatt,

1543. aug. 17-én az első kérésre feladott. (Tasso Hannibalt ezért később Komáromban lefejezték.) A szultán ezután Székesfehérvár alá vonult, amelyet

1543. aug. 20-án vett ostrom alá. A védőrség katonái, Varkocs György kapitánysága alatt, több török rohamot visszavertek. Az

1543. szept. 2-i támadás alkalmával a megrémült polgárság kirekesztette a várkapu felé visszavonuló őrséget, s ezzel 500 katonát juttatott török kardélre. Másnap a város polgársága és a maradék őrség föladta a várat. A mintegy 40 ezer főnyi Habsburg-sereg csak akkor gyülekezett Győrnél, amikor Szolimán elvonult Székesfehérvár alól.

Az 1544. évi török támadás újabb várak és területek elvesztését vonta maga után. Mohamed budai pasa

1544. ápr. végén Visegrádot vette ostrom alá. Bécs nem küldött segítséget. A szomjúságtól kínzott őrség szabad elvonulás feltétele mellett föladta a várat, de a törökök fölkoncolták őket. Mohamed ezután Nógrádot, majd Hatvant támadta meg, s mindkettőt harc nélkül bevette.

1544. aug. 1-én a tordai országgyűlésen az erdélyi rendek mellett először

jelentek meg a tiszántúli megyék küldöttei. Ezzel jelentős lépés történt a keleti országrészek területi integrációja felé.

1545. nov. 10-én Ferdinánd követei Konstantinápolyban másfél évi fegyverszünetet kötöttek a Portával. A németországi vallásháború miatt V. Károly és Ferdinánd politikájában a török háború ügye egyre inkább háttérbe szorult. Szolimán is hajlandóságot mutatott a békére, mert keleten Perzsia ellen készült háborút kirobbantani.

1547. jún. 19-én Ferdinánd és a Porta követei 5 évre szóló békét kötöttek. Ferdinánd kötelezte magát, hogy az uralma alá tartozó magyarországi területek után a szultánnak évenként 30 ezer aranyat fizet. A béke rögzítette és szentesítette a magyarországi török uralmat, s ezzel az ország három részre szakadását. A meghódított területeket – Duna–Tisza köze, Dráván túli vármegyék, Baranya, Tolna és Fejér megyék – a Porta közigazgatásilag beolvasztotta a török birodalomba.

A béke elégedetlenséget váltott ki a magyar uralkodó osztály körében, de a tényeket tudomásul kellett venniük. Az

1547. nov. 25-i nagyszombati, majd egy évvel később az

1548. okt. 18-án összeülő pozsonyi országgyűlésen alkalmazkodtak az új helyzethez. Az 1547. 2. tc.-ben beiktatták a békét. Az 1548. 24. tc. kimondta, hogy az ún. hódoltsági területen (a török hódítás szélein) lakó és kétfelé adózó jobbágyok az országgyűlésen megajánlott adónak csupán a felét fizessék. Az 1548:37. tc. a nemeseknek megtiltotta, hogy jobbágyaikat évi 52 napnál több robotra kényszerítsék. Az 1548. évi országgyűlés 1525 óta először foglalkozik a reformáció terjedése által fölvetett vallásügyi kérdésekkel is. A végzések követelték az üresen álló egyházi javadalmak és hivatalok betöltését, az elvett egyházi javak visszaadását, s az országból kitiltották az anabaptistákat.

1549. szept. 8-án Ferdinánd biztosai és Fráter György megkötötték a nyírbátori egyezményt. A gyalui szerződés szellemében kimondták, hogy Erdély a tiszántúli részekkel visszaszáll Ferdinándra, aki kárpótlásul a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket ajánlotta föl János Zsigmondnak. Fráter Györgyöt, mint királyi kincstartót Ferdinánd meghagyta Erdély kormányzójának. Az kikötötte, hogy

Ferdinánd a szerződés végrehajtását erős haddal biztosítsa és az egyezményt a Porta előtt titokban tartsa.

A nyírbátori egyezmény végrehajtására Ferdinánd

1551. ápr. 27-én Castaldo János őrgróf vezetésével 6 ezer főnyi sereget küldött Erdélybe. Fráter György fegyveres erővel rákényszerítette Izabellát, hogy elfogadja az alkut. A királyné Jánossal együtt Lengyelországba távozott.

Szolimán 80 ezer főnyi sereget küldött Erdélybe, hogy a tartomány Habsburg-kézre kerülését megakadályozza. Pallavicini Sforza gróf vezetésével Ferdinánd is 5 ezer főnyi segélycsapatot küldött Castaldo megsegítésére. Az Erdélyben operáló Habsburg-sereg

1551. nov. 3-án ostrom alá vette Lippát. Fráter György azonban most sem volt meggyőződve a Habsburg-támadás hatékonyságáról, és ezért kerülte a Portával való nyílt szakítást. Tárgyalások útján sikerült elérnie, hogy Lippa török őrsége nov. 28-án szabadon elvonuljon. Castaldóban és Pallaviciniben gyanú támadt a barát szándékainak őszintesége felől. Ferdinánd beleegyezésével Fráter Györgyöt

1551. dec. 17-én az alvinci kastélyban orgyilkosok által megölették. A pápa vizsgálatot rendelt el a gyilkosság tisztázására, de Ferdinánd beavatkozására az ügyet eltussolták.

Az erdélyi események megtorlásául a török újabb hadjáratot indított magyarországi hódításainak kiszélesítésére. Az

1552. évi török főtámadás vezetésével Szolimán Ahmed másodvezért bízta meg, aki mellé Szokolovics Mehemet ruméliai beglerbéget rendelte segítségül. A főssereg feladatául Temesvár és Lippa bevételét jelölte meg, ugyanakkor a moldvai és havasföldi vajdákat Erdély ellen küldte, Ali budai pasát pedig a Nógrád és Hont megyei várak elfoglalására utasította. Ahmed és Ali seregeinek Szolnoknál kellett egyesülniük és Eger ostromára indulniuk, hogy utat nyissanak a bányavárosok felé, és az ország kettészakításával előkészítsék Bécs elfoglalását.

Ahmed 80 ezer főnyi sereggel és 116 löveggel

1552. jún. 24-én kezdte meg Temesvár ostromát, amelynek 2300 főnyi spanyol, német, cseh és magyar őrségét Losonczy István vezette.

A kapitány hiába sürgetett segítséget, a török túlerővel szemben magára maradt. Négyhetes ellenállás és tíz roham visszaverése után – Losonczy összes családi javait a vár védelmének megszervezésére fordította – a spanyol katonaság megtagadta az engedelmességet, és a kapitányt a vár feladására kényszerítette. A várból kivonuló őrséget a törökök – adott szavuk ellenére – fölkoncolták. Losonczynak Ahmed pasa a fejét vette. A temesi tartomány – több mint 160 évre – török uralom alá került.

Közben az északi hadszíntéren Ali budai pasa 10 ezer főnyi sereggel Drégely várát vette ostrom alá, amelynek 150 tagú őrségét Szondi György vezette. Az ostrom

1552. júl. 6-tól 9-ig tartott. A maroknyi csapat – kapitányával az élén – utolsó szálig elesett. A környező várak nem követték a drégelyiek példáját: Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat védői harc nélkül megadták magukat.

Ferdinánd ezalatt mintegy 10–12 ezer főnyi sereget gyűjtött, s Fülek tájára küldte, hogy ott a magyar nemesség 7 ezer főnyi hadával egyesüljön, s a bányavárosokat védje. A császári sereg

1552. aug. 11-én Ali seregébe ütközött. A palásti csatában a törökök győzelmet arattak, s 4 ezer foglyot ejtettek. Ezután Ali Szolnok alatt egyesült Ahmed hadával. A szolnoki vár rövid ellenállás után

1552. szept. 4-én a törökök kezére került. A 100 ezer főnyi török sereg innét Eger ostromára indult, amely Észak-Magyarország hadászati kulcsa volt. A várba százával gyülekeztek a környék jobbágyai és iparosai. Az 1900 főre szaporodott őrség élén Dobó István és Mekcsey István kapitányok álltak.

A török hadsereg

1552. szept. 15-én vette ostrom alá a várat, és erős tüzérségi előkészítés után szeptember 29, október 12 és 14-én három általános rohamot intézett. A harcokban a várvívás és -védelem összes korabeli eszközeit (aknák, ellenaknák, ostromtornyok, tűzszerszámok) fölhasználták, amelyek előállításában különösen Bornemissza Gergely hadnagy tüntette ki magát. A törökök megadásra szólító fölhívásait a védők visszautasították, az ellenséggel összejátszó Hegedűs

István hadnagyot a vár piacán felakasztották. Több mint egy hónapig tartó harc után Ahmed pasa

1552. okt. 18-án elvezette seregét a vár alól. Az Eger alatt súlyos veszteségeket szenvedő török a következő években nem intézett nagyobb támadást Magyarország ellen.

1554. márc. 1-én a pozsonyi országgyűlésen az évek óta üresen álló nádori tisztségre a rendek Nádasdy Tamást választották.

1556-ban Ferdinánd fölállította az udvari haditanácsot, amely a Habsburg-tartományok és -országok – köztük hazánk – hadügyeinek legfelsőbb irányító szervévé vált. – Ugyanez évben a pozsonyi országgyűlésen hozott 27. tc. jogilag helyreállította a jobbágyok költözési szabadságát, de a különböző feltételek a törvény végrehajtása elé súlyos akadályokat állítottak. A jobbágyköltözés ügye egyre inkább a vármegyék hatáskörébe csúszott át. A maga területén Zala megye már 1558-ban eltiltotta a jobbágyok szabad költözését.

1556. jún. 13-án Ali budai pasa ostrom alá vette Szigetvárt. A védők Horváth Stancsics Márk kapitánysága alatt négy rohamot visszavertek, és merész kirohanásokkal súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek. Közben a török had elvonása céljából Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós horvát bán 10 ezer főnyi sereggel Babocsát kezdte vívni. Az odasiető budai pasa seregét Nádasdyék

1556. júl. 22-én megverték, s ezzel Szigetvárt a török ostrom alól fölmentették.

Miután Ferdinánd Erdély katonai biztosításáról nem tudott gondoskodni, az erdélyi rendek visszahívták Izabellát és János Zsigmondot, akik

1556. okt. 22-én bevonultak Kolozsvárra. A kolozsvári országgyűlés

1556. nov. 25-én János Zsigmond nagykorúságáig Izabella kezébe adta a kormányt. A következő évtizedekben Erdély – török védnökség alatt – különálló fejedelemséggé szerveződött.

1558. márc. 14-én a frankfurti birodalmi ülés a közügyektől visszavonuló V. Károly helyére Ferdinándot választotta német-római császárrá.

Izabella 1559-i halála után a fejedelmi hatalom Erdélyben János Zsigmondra szállt. A bécsi udvar ismét kísérletet tett Erdély Habsburg-uralom alá vonására. Érintkezésbe lépett a többszörös pálfor-

dulásáról ismert Balassa Menyhérttel, aki több felvidéki és tiszántúli főúrral 1561 decemberében Ferdinánd oldalára állt, és támadást intézett János Zsigmond ellen.

1562. márc. 4-én a hadadi csatában a támadók győzelmet arattak.

1562. máj. 1-én Nagy György és Gyepesi Ambrus székely nemesek vezetésével kitört a közszékelyek fölkelése. Ennek oka az volt, hogy az addig nemesi kiváltságokat élvező közszékelyek fokozatosan jobbágysorba süllyedtek. A 40 ezer főnyi székely sereget azonban a fejedelmi hadak leverték, Balassa seregét pedig török segítséggel távoltartották Erdélytől. János Zsigmond a két székely kapitányt karóba húzatta, a többi vezetőre súlyos várfogságot szabatott ki.

1564. júl. 25-én meghalt I. Ferdinánd. A trónon fia, Miksa követte (1564–1576), aki körlevélben a feudális rendi szabadságok megtartását ígérte.

1564 őszén kiújult a háború a bécsi udvar és az erdélyi fejedelemség között. Miután az újonnan kinevezett váradi kapitány, Báthory István

1564. okt. 3-án elfoglalta Szatmárt és Nagybányát, Miksa 7 ezer főnyi sereggel Schwendi Lázár kassai főkapitányt Erdély ellen rendelte, aki

1565. febr. 9-én elfoglalta Tokajt, majd visszaszerezte Szatmárt és Nagybányát is. János Zsigmond ekkor a törökhöz fordult segítségért. 1566-ban így a Porta és a bécsi udvar között is kiújult a háború.

A török 1566. évi támadásának hírére az

1566. febr. 2-i pozsonyi országgyűlés jobbágytelkenként 2 forintot szavazott meg a hadsereg fölállítására. Miksa ugyanakkor tetemes segítséget kapott az augsburgi birodalmi gyűléstől, a cseh–osztrák tartományoktól, az itáliai fejedelmektől és a pápától is. Ennek eredményeként a Habsburg-uralkodó nyár elejére mintegy 100 ezer főnyi sereget gyűjtött össze.

Szolimán Pertev pasa másodvezért előreküldte Gyula elfoglalására, s maga 100 ezer főnyi sereggel

1566. máj. 1-én indult el Konstantinápolyból. Eredeti szándéka az 1552-ben sikertelenül ostromolt Eger bevétele volt. Az év első jelentősebb vállalkozását Arszlán budai pasa hajtotta végre, aki

1566. jún. 6-án Palotát vette ostrom alá. A vár kapitánya, Thury György sikeresen elhárította a török rohamokat, majd Salm Eckhard győri kapitánytól kért segítséget. A fölmentő sereg közeledésének hírére Arszlán abbahagyta az ostromot. Salm ezután Thury Györggyel együtt

1566. jún. 24-én visszafoglalta Veszprémet, majd Tata alá vonult, s az ottani török őrséget is a vár föladására kényszerítette. A török fősereg közben Zimonyba érkezett, ahol

1566. jún. 29-én János Zsigmond hódolt Szolimán előtt. A szultán ezután Eger felé indult. Mikor meghallotta, hogy Zrínyi Miklós szigetvári kapitány Siklós mellett megvert egy török csapatot, megváltoztatta tervét, s Eszéknél hidat verve a Dráván, Szigetvár felé vette útját, hogy Zrínyin bosszút álljon.

Közben Pertev pasa 30 ezer főnyi serege

1566. júl. 12-én megkezdte Gyula ostromát, amelyet 2600 főnyi magyar és német őrség élén Kerecsényi László védett. Az ostrom kilencedik hetében – több roham sikeres elhárítása után – Kerecsényi ok nélkül föladta a várat.

Szolimán augusztus elején ért Szigetvár alá, és

1566. aug. 6-án megkezdte a vár rendszeres ostromát. A 100 ezer fővel és 300 ágyúval támadó ellenséggel szemben a várat – Zrínyi Miklós parancsnoksága alatt – 2500 főnyi magyar–horvát őrség védte. Zrínyi merész kirohanásokkal zavarta meg az ellenség fölvonulását. Miután serege már az első napokban egyharmadára olvadt, aug. 9-én kénytelen volt felégetni az újvárost, és csapatait az óvárosba vonta vissza. Heves harcok után aug. 19-én a földig lerombolt óváros is a török kezére került. Zrínyi a maradék őrséggel a belső várba húzódva folytatta a harcot. Augusztus 26 és szeptember 1 között a védők hét rohamot vertek vissza. Összeomlott a törökök szeptember 4-i támadása is. Az ostrom idején, az

1566. szept. 5-ről 6-ra virradó éjjelen meghalt Szolimán. Szokolovics Mehemet nagyvezér, nehogy az ostromló seregen lehangoltság vegyen erőt, eltitkolta a szultán halálát. De a védők már nem sokáig tarthatták magukat. Miután a vár lángba borult, Zrínyi összegyűjtötte életben maradt katonáit, és a várkapun át

1566. szept. 8-án kirohant az ellenség közé. Szigetvár védői – Zrínyivel az élen – hősi halált haltak. A török is súlyos árat fizetett: 25 ezer harcosuk hált meg Szigetvár falai alatt.

Az 1566. évi török hadjárat alatt Miksa 100 ezer fős serege Magyaróvárnál, majd Győrnél táborozott. A Habsburg-haderő – Bécs védelmében – tétlenül nézte a magyar végek küzdelmét.

1567. ápr.-ban a bécsi udvar megszervezi a szepesi kamarát. Ez az ügyek megszaporodása miatt a pozsonyi kamarából vált ki, és Kassán működött. A XVI–XVII. században az északkeleti 13 vármegye központi hivatala volt.

1567. ápr.–máj.-ban a debreceni zsinaton megindul a magyarországi reformátusság önálló egyházzá szerveződése. Az 1530–40-es években működő korai képviselői (Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szkhárosi Horvát András, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István és Ozorai Imre) után a magyarországi kálvinisták hittételeit a tarcali és a tordai zsinatok (1562, 1563) végzései állapították meg. A debreceni zsinaton Méliusz Juhász Péter püspöké volt a vezető szerep. Az ő tevékenysége azt fejezte ki, hogy a magyarországi kálvini egyházban – a forrongás kezdeti időszaka után – a feudális és gazdag kereskedő-patríciusi érdekek kerekedtek felül. Ugyanakkor az erdélyi reformátusok püspöke, Dávid Ferenc „Rövid magyarázat" c. munkájában (1567) szakított a reformáció kálvini irányzatával, és a Biblián alapuló eredeti keresztyénség visszaállítását hirdette. Az általa megalapított antitrinitárius (unitárius) irány részben antifeudális népi törekvésekkel fonódott össze, részben az erdélyi városi polgárság érdekeit fejezte ki.

A hódító Szolimánt a török birodalom élén 1566 után Szelim szultán követte, aki elődjénél kevésbé harcias irányzatot képviselt. Miksa és a Porta követei

1568. febr. 17-én megkötötték a drinápolyi békét. Ez a status quo alapján rendezte a területi viszonyokat, s érvénye kiterjedt János Zsigmondra is. Miksa évi 30 ezer arany „tiszteletdíj" fizetésére kötelezte magát. A drinápolyi béke lezárta a nagy török hódítások korszakát. A fönnálló hatalmi viszonyok alapján a század végi tizenötéves háborúig megszabta hazánk területi megoszlását.

1569–70-ben a tiszántúli részeken kibontakozott Karácsony György mozgalma, amelyben szorosan egybekapcsolódtak a jobbágytömegek antifeudális és törökellenes törekvései. A szilágysági jobbágy Karácsony György törökellenes háborúra szólította föl a parasztságot. Néhány hét alatt mintegy 5 ezer fő gyűlt össze a Debrecen melletti táborban. A fölkelés törökellenes éle vonzóerőt gyakorolt egyes, a jobbágyságon kívül álló rétegekre is. A jobbágyok egy 600 főnyi csapata azonban, vallásos rajongásba esve, fegyvertelenül támadt a bala(török)szentmiklósi török végvárra, és 2 órás harcban súlyos vereséget szenvedett. A mozgalom ezután hanyatlásnak indult. Karácsony Györgyöt a gazdag patríciusokból álló debreceni tanács elfogatta és kivégeztette. A paraszti sereg maradványait az ecsedi őrség verte szét.

A drinápolyi békét a bécsi udvar és az erdélyi fejedelemség közötti béke helyreállítása követte. János Zsigmond követe, Békés Gáspár

1570. aug. 16-án megkötötte a speyeri szerződést, amelyben János Zsigmond lemondott magyar királyi címéről, és a Habsburg-uralkodót elismerte fölöttesének. A szerződés kimondta, hogy János Zsigmond Erdélyt fejedelmi címmel bírja. Fiúörökös nélküli halála esetén a rendek szabadon választhatnak fejedelmet, de az új fejedelem – vajdai minőségben – hűséget tartozik esküdni a magyar királynak.

1571. márc. 14-én meghalt János Zsigmond. Jelöltjével, Békés Gáspárral szemben az erdélyi rendek

1571. máj. 25-én vajda címmel a partiumi nagybirtokos Báthory Istvánt választották Erdély fejedelmévé (1571–1586), aki a török bizalmát is bírta. Báthory a speyeri szerződéshez híven, föleskü dött Miksára, majd a Portának megküldte a 10 ezer arany adót.

1572. dec.-ében kitört a szlavóniai parasztfölkelés. A parasztság megmozdulásának mélyebb oka a majorsági gazdálkodás következtében növekvő földesúri kizsákmányolás, közvetlen kiváltója Tahi Ferenc földesúr kegyetlen bánásmódja volt. A mozgalom

1573. febr.-jában érte el a csúcspontját, amikor a felkelők elfoglalták Stubicát. Számuk 10–12 ezer főre nőtt. A nemesi kastélyok és kúriák

mellett megtámadták a vámházakat, egyházakat és a papokat is. Céljuk a „közös szabadság" kivívása volt. A szétforgácsolva harcoló paraszti seregeket végül a horvát-szlavón tartomány nemesi bandériumai leverték. A győztes nemesség kegyetlen bosszút állt: a parasztokat tömegesen akasztották, sokakat orr- és fülcsonkítással büntettek.

Erdélyben Békés Gáspár nem nyugodott bele Báthory István fejedelemségébe. Prágába menekült, és Habsburg-segítséggel 1575. jún. 20-án betört Erdélybe. Bár a székelység nagy tömegekben csatlakozott hozzá, serege az

1575. júl. 8-i kerelőszentpáli csatában vereséget szenvedett Báthorytól. Békés Lengyelországba menekült, majd később Báthory hűségére tért, és hasznos szolgálatokat tett neki.

A Jagelló-ház kihalásával (1572) megüresedett lengyel trónra a lengyel rendek – a Habsburgok jelöltjével szemben –

1575. dec. 14-én Báthory Istvánt választották meg királyuknak.

1576. jún. 25-én a medgyesi országgyűlésen Báthory István a maga számára tartotta fönn az erdélyi fejedelem címét, de teljhatalmú helyettesévé bátyját, Báthory Kristófot választatta meg.

1576. okt. 12-én meghalt Miksa király. A trónon fia, Rudolf követte (1576–1608), aki – ellentétben a protestantizmussal rokonszenvező apjával – erőteljesen föllépett a reformáció ellen. Ideje nagy részét prágai várába zárkózva, egyéni kedvteléseivel töltötte. Az ország ügyeinek intézését Ernő és Károly főhercegekre hagyta. Államháztartása csaknem 100 millió forint adósságot örökölt Miksától.

1580. jan.-ban a pozsonyi országgyűlésen heves jelenetekre került sor a rendi sérelmek miatt. A magyar rendek tiltakoztak a várkapitányságok, kamarai és kancelláriai tisztségek idegenekkel való betöltése ellen, és sérelmezték a király távolmaradását az országgyűléstől.

1581. máj. 27-én meghalt Báthory Kristóf. Az erdélyi rendek tíz tanácsost állítottak, hogy Báthory Kristóf fia, Zsigmond kiskorúsága alatt az országot kormányozzák.

1583-ban megélénkült a „kisháború" a magyar és a török végek között. Istvánfy István veszprémi kapitány Balatonhídvégnél a koppányi bég seregén, Borbély András egri hadnagy Ónodnál a szolnoki pasán aratott győzelmet.

1585. aug. 24-én a kassai, kállai, egri, tokaji és szatmári őrségek katonái rajtaütöttek a szolnoki béghez tartozó turai vásáron, és nagy zsákmányt ejtettek.

1586. dec. 13-án meghalt Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem. Uralkodása békét és viszonylag nyugodt fejlődést biztosított Erdélynek.

1587. febr.-ban Nádasdy Ferenc támadást intézett a koppányi török erősség ellen, s annak 600 főnyi őrségét részben levágta, részben foglyul ejtette.

1587. nov. 1–1588. jan. 28. között a pozsonyi országgyűlésen a rendek ismét felpanaszolják sérelmeiket a közigazgatási és katonai tisztségek idegenekre ruházása és a magyar kormányszervek háttérbe szorítása miatt.

Erdélyben Báthory Zsigmond, betöltve 20. évét, átveszi a kormányzást. 1589-ben összeköttetésbe lépett a Habsburg-udvarral egy törökellenes szövetség létrehozása céljából.

1591-ben a törökök ismét fokozták támadásaikat a magyarországi végvárak ellen. A háború fölújítását elsősorban a portai viszályokban nagy súllyal föllépő janicsárság követelte. Szinán pasa nagyvezér utasítására Hasszán boszniai pasa Horvátországba tört, de hadjárata a kezdeti eredmények után megtört Sziszek ellenállásán. 1593-ban Hasszán – most már mintegy 30 ezer fővel – újra Sziszek elfoglalására indult, de a vár fölmentésére érkező 8 ezer főnyi magyar-német hadtól

1593. jún. 22-én súlyos vereséget szenvedett. A csatában 12 ezer török esett el, köztük Hasszán pasa is. A sziszeki vereség hírére Murad szultán Szinán pasa vezetésével 150 ezer főnyi sereget indított Magyarország ellen. Ezzel kezdetét vette az ún. 15 éves háború.

Szinán a török főerőkkel Veszprém bevételére indult, amelyet a német őrség és kapitány

1593. okt. 6-án föladott. Néhány nappal később Palota vára is a törökök kezére került. A fővezér ezután Budára, majd Nándorfehérvárra, téli szállásra vezette hadait.

A török támadás hírére közben Komárom táján mintegy 40 ezer főnyi császári sereg gyülekezett. Szinán elvonulása után a

Habsburg-sereg okt. 28-án ostrom alá vette Székesfehérvárt, majd

1593. nov. 3-án a pákozdi csatában győzelmet aratott a vár fölmentésére sietô budai pasa seregén. A harcban különösen Pálffy Miklós tűnt ki. A császári seregek fővezére, Hardegg letett Fehérvár további ostromáról, és visszavonult Győrbe. Pálffy viszont

1593. nov. 24-én bevette Füleket, majd sorra elfoglalta a törökök által üresen hagyott Kékkőt, Divényt, Hajnácskőt, Bujákot és Hollókőt.

A következő évben még nagyobb méretekben folytatódott a háború. A császári fősereg

1594. máj. 4-én Esztergomot vette ostrom alá. Ekkor esett el a kor legkiválóbb költője, Balassi Bálint is. Szinán pasa jövetelének hírére a császári vezérkar elhatározta az ostrom abbahagyását, és a sereget

1594. júl. 9-én Komáromba vonta vissza.

Az északi irányban vonuló Szinán pasa 100 ezer főnyi sereggel Győrt vette ostrom alá. A 6 ezer főnyi német őrség élén Hardegg Ferdinánd állt, aki

1594. szept. 29-én föladta a várat. (Hardegget emiatt a bécsi udvar felelősségre vonta és kivégeztette.)

1595. jan. 10-én a pozsonyi országgyűlés minden korábbinál nagyobb adót, kapunként 15 frt-ot vetett ki a hadsereg tartására, amelyből 9 frt-ot a jobbágyoknak, 6-ot a nemeseknek kellett fizetniük.

1595. jan. 28-án Rudolf és Báthory Zsigmond követei Prágában szövetséget kötöttek. Megállapodtak, hogy Rudolf és Zsigmond együttesen viselnek háborút a török ellen, s a közösen kötendő békébe Moldvát és Havasalföldet is bekapcsolják. Zsigmond elismerte a magyar király felsőségét, viszont Rudolf beleegyezett, hogy a fejedelem Erdélyt a János Zsigmond és Báthory István kori határok között bírja. A szerződés kimondta, hogy Báthory Zsigmond fiúörökös nélküli halála esetén, Erdély visszaszáll a magyar királyra.

1595. máj. 20-án Báthory Zsigmond Vitéz Mihály havasalföldi vajdával is szövetségre lépett. A vajda elismerte Zsigmondot hűbérurának, a fejedelem viszont kötelezte magát, hogy Havasalföld lakóit minden erővel megsegíti a török ellen.

A 60 ezer főnyi császári fősereg, Mansfeld Károly fővezérletével,

1595. júl. 1-én ismét Esztergomot vette ostrom alá. A vár fölmentésére vonuló 20 ezer főnyi török sereget

1595. aug. 4-én Mansfeld föltartóztatta és megsemmisítette. (Mansfeld néhány nap múlva vérhasjárványban meghalt.) A budai pasa újabb fölmentő kísérletét Pálffy Miklós

1595. aug. 26-án Vörösvárnál ugyancsak meghiúsította.

A külvilágtól teljesen elzárt esztergomi őrség

1595. szept. 3-án megadta magát. Esztergom után Visegrád és Vác is a császári sereg kezére került.

Közben megindultak a hadműveletek az al-dunai hadszíntéren is. Szinán pasa a 100 ezer főnyi török főseregget augusztus végén benyomult a havasalföldi vajdaságba. Mihály vajda Báthory Zsigmond segítségét kérte. A fejedelem mintegy 20 ezer főnyi székelyt gyűjtött táborába, és a törcsvári szoroson át benyomult Havasalföldre. Mihály vajda hadaival serege mintegy 60 ezer főre szaporodott. A szövetséges hadsereg Bocskai István vezetésével a visszavonuló Szinán serege fölött

1595. okt. 29-én Gyurgyevónál nagy győzelmet aratott.

1596. jan.–febr.-ban a közszékelyek, akik felszabadulásuk reményében döntő szerepet játszottak a török elleni gyurgyevói győzelemben, a beváltatlan ígéretek miatti csalódásukban fegyveresen felkelnek jobbágysorba való taszításuk ellen. Felkelésüket az erdélyi nemesség, Bocskai István vezetésével, kegyetlenül leveri („véres farsang").

1596. jan. 15-én a pozsonyi országgyűlés a jobbágyok terhére 9, a nemesek terhére szintén 9, összesen tehát 18 forintot szavazott meg jobbágykapunként a katonai szükségletre.

Az 1596. évi hadjáratban III. Mohamed szultán 150 ezer főnyi sereggel Eger ostromára indult. Az 1552. évinél háromszorta erősebb, de külföldi zsoldosokból álló várőrség – miután a vár kapitányát, Nyáry Pált fogságba vetette –

1596. okt. 13-án megadta magát.

Báthory Zsigmond erdélyi seregének csatlakozása után a Miksa főherceg vezette császári főerők az

1596. okt. 26-i mezőkeresztesi csatában ütköztek meg a török főseregget. A Habsburg-sereg közel állt a győzelemhez, de a fosztogató császá-

ri katonaság fegyelmezetlenségét a törökök kihasználták, és megfordították a harc kimenetelét. A mezőkeresztesi csata a 15 éves háború legnagyobb ütközete volt.

1597-ben nem voltak jelentősebb hadműveletek. Az

1598-as év egyetlen jelentősebb hadieseménye Győr bevétele volt. Pálffy Miklós és Schwarzenberg császári tábornok 5 ezer főnyi csapata

1598. márc. 28-a éjjelén váratlan rajtaütéssel jutott a győri vár birtokába. Győr visszafoglalása a 15 éves háború egyik legjelentősebb fegyverténye volt. Győr után Tata, Veszprém és Palota is Pálffy kezére került.

Báthory Zsigmond elhatározta, hogy papi pályára tér, és a fejedelemségről lemondva, Erdélyt átadja a Habsburgoknak. Megbízottja 1597 decemberében titkos szerződést kötött a prágai udvarral.

1598. ápr. 10-én Báthory Zsigmond elbúcsúzott az erdélyi rendektől, és Sziléziába távozott.

1598. jún. 9-én a császári biztosok szerződést kötöttek Vitéz Mihály vajdával, aki Rudolfot hűbérurának ismerte el.

Zsigmond azonban nem találta a helyét Sziléziában. Visszatért országába, ahol az

1598. aug. 28-i tordai országgyűlésen a rendek ismét fejedelmüknek ismerték el.

De Báthory második fejedelemségében sem talált megnyugvást. Amikor meghallotta, hogy

1598. okt. 3-án Mohamed másodvezér ostrom alá vette Váradot (amelyet Nyáry Pál sikeresen megvédett) – a török bosszújától tartva – ajánlatot tett a Portával való régi barátság megújítására. Minthogy a másodvezér Báthory barátságát elutasította, a fejedelem ismét Rudolfhoz közeledett.

1599. jan.-ban Bocskai Istvánt küldte újabb ajánlatokkal Prágába. Végül is váratlan fordulattal unokabátyját, Báthory András bíborost hívta be Erdélybe. Az új fejedelem

1599. márc. 29-én letette az esküt. Zsigmond Lengyelországba távozott. Az új fejedelem, Báthory András Zsigmond uralmának fő téma-

szát, a Prágában tartózkodó Bocskai Istvánt jószágaitól megfosztotta, és az országból kitiltotta.

Az 1599-es hadiév legjelentősebb vállalkozását gróf Pálffy Miklós hajtotta végre: jún.-i tolnai portyája során csapata több török szállítmányt elfogott, s ezzel a török várakban élelmiszerhiányt okozott. Hajdúi bevették Valpót, és fölgyújtották az eszéki híd egy részét is.

1599. okt. 18-án Mihály vajda betört a Barcaságba, szabadságot ígérve maga mögé állította a székelyeket, majd az

1599. okt. 28-i sellenberki csatában megverte Báthory András seregét. A menekülő fejedelmet a Báthoryakat gyűlölő székelyek a határ közelében megölték. A győztes vajda az

1599. nov. 20-i gyulafehérvári országgyűlésen fogadta az erdélyi rendek hódolatát. A prágai udvar – részben Mihály támogatására, részben ellenőrzésére – Basta György zsoldosvezért rendelte Erdélybe. 1600 máj.-ban Mihály Moldvába hatolt, és felvette a moldvai vajda címet. De uralma nem volt hosszú életű. A hatalmas adók miatt elégedetlen erdélyi nemesség segítségül hívta Bastát, és az egyesült 18 ezer főnyi erdélyi Habsburg-sereg

1600. szept. 18-án Miriszlónál szétverte a vajda hadát. Mihály Prágába menekült, és ismét fölajánlotta szolgálatait az udvarnak.

1600. okt. 22-én Ibrahim nagyvezér bevette Kanizsa várát. Az erődítmény föladása miatt Paradieser György német kapitányt Bécsben lefejezték. Kanizsa elvesztése a 15 éves háború legsúlyosabb vesztesége volt.

Az üresen álló fejedelmi székre az erdélyi rendek az

1601. febr. 4-i kolozsvári országgyűlésen harmadszor is Báthory Zsigmondot választották meg. A prágai udvarban ekkor ismét Mihály vajdát vették elő, akit Bastával együtt Báthory megdöntésére küldtek. Az Erdélybe törő császári sereg

1601. aug. 3-án Goroszlónál vereséget mért Báthoryra. A fejedelem Moldvába menekült, míg fővezére, Székely Mózes a temesvári pasánál keresett menedéket. A helyzet ura Basta lett. Első ténykedése az volt, hogy Mihály vajdát, akivel személyes sértés miatt rossz viszonyban volt,

1601. aug. 19-én orgyilkosokkal megölette.

1601. szept. 20-án egy 30 ezer főnyi császári sereg bevette Székesfehérvárt. A császáriak

1601. okt. 24-én a Sárrét mellett Hasszán nagyvezér kétszeres túlerőben levő hadát is megverték. A harc kimenetelét itt a „fekete bég", Nádasdy Ferenc ellenállhatatlan lovasrohama döntötte el.

A goroszlói csata után Erdélyből megfutott Báthory Zsigmond visszatért Erdélybe, és Székely Mózessel vívatni kezdte Kolozsvárt.

1602. febr. 13-án azonban fegyverszünetet kötött Bastával, s a prágai udvarral is tárgyalásokba bocsátkozott. Rudolf most – a fejedelemségről való lemondás ellenében – Lobkowitz uradalmát ajánlotta föl neki, 50 ezer frt évdíjjal. Erre Zsigmond harmadszor is és most már végleg lemondott a fejedelemségről, a kezén levő várakat pedig átadta Bastának. A zsoldosvezér bosszújától tartó nemesség Székely Mózes köré csoportosult, aki fegyveresen akarta megakadályozni az egyezmény végrehajtását, de az

1602. júl. 2-i tövisi csatában Bastától vereséget szenvedett. Báthory Zsigmond

1602. júl. 26-án végleg elhagyta Erdélyt, és Csehországba távozott. Az erdélyi nemesek egy része (köztük Bethlen Gábor) Székely Mózes vezetésével a temesvári pasához menekült.

A magyarországi hadszíntéren Hasszán nagyvezér augusztusban Székesfehérvárt vette ostrom alá, melyet az 1800 főnyi őrség

1602. aug. 29-én föladott. A császári főerők hadjárata

1602. okt. 6-án Pest elfoglalását eredményezte, de az ősz beállta miatt Buda ostromára már nem kerülhetett sor.

1603. febr. 24-én a pozsonyi országgyűlésre összehívott rendek küldöttséget menesztettek Prágába, hogy a királynak előadják sérelmeiket. Első helyen a Magyarország területén tartózkodó zsoldosok rablásait panaszolták. Kifogásolták továbbá, hogy a magyar ügyeket az uralkodó – a magyar kancellária megkerülésével – az udvari kamara és a haditanács útján intézi.

A súlyos adósságokba bonyolódott Habsburg-kincstár magyarországi nemesi és főúri birtokok lefoglalásával igyekezett szorult helyzetéből menekülni. Ezért ún. hűtlenségi pereket indított ma-

gyarországi nagybirtokosok – Pethe Ferenc, Homonnai Bálint és György, Rákóczi Zsigmond stb. – ellen. A legnagyobb port Illésházy István pere kavarta föl. Illésházy, aki főispán és a királyi tanács tagja volt, a zálogként kezén levő Szentgyörgy és Bazin mezővárosokkal került összeütközésbe. A két mezőváros a szabad királyi városok sorába akart emelkedni, s törekvésében a bécsi udvar is támogatta. A szembeszegülő Illésházy ellen a kamara felségsértés címén pert indított. Ügyét egy világiakból és egyháziakból álló különbíróság tárgyalta, amely

1603. márc. 10-én ült össze, de – bizonyítékok hiányában – nem hozott ítéletet. A bíróság elnökét, a történetíró Istvánffy Miklós nádori helytartót azonban a császári udvari körök rávették, hogy hamis ítéletlevelet szerkesszen, amely Illésházyt fej- és jószágvesztésben marasztalta el. Illésházy Lengyelországba menekült, birtokait a kincstár lefoglalta.

1603. ápr.-ában Székely Mózes török és tatár csapatokkal betört Erdélybe, elfoglalta Gyulafehérvárat és Kolozsvárt, majd – a Porta jóváhagyásával – fejedelemmé választatta magát. De a székelység egy része Radu havasalföldi vajdához fordult, aki haddal támadt Erdélyre, s

1603. júl. 17-én a brassói csatában megverte Székely Mózes seregét. Székely maga is elesett.

1603 őszén a Habsburg-udvar vallási téren is támadásba lendült. Az 1555-ös augsburgi vallásbéke „cuius regio, eius religio" (akié a birtok, az rendelkezik a vallás fölött) elvére hivatkozva, az uralkodó a királyi városokban magának követelte a felekezeti hovatartozás megállapításának jogát. Az

1603. nov. 11-i királyi leirat elrendelte, hogy a kassai evangélikusok templomát a városi tanács adja át az Egerből odamenekült katolikus káptalannak. Mikor a városi hatóság e rendelet végrehajtását megtagadta, Belgiojoso Barbiano kassai főkapitány

1604. jan. 6-án a templomot fegyveresen lefoglalta, és átadta a katolikusoknak.

A kassai eset ellen a pozsonyi országgyűlésen megjelent rendek

1604. ápr. 8-án óvást emeltek Istvánffy Miklós nádori helytartónál: bejelen-

tették, hogy ha a király bármilyen rendeletet bocsátana ki, mely vallásgyakorlatuk szabadságát sértené, annak eleve ellentmondanak. Erre a király teljhatalmú képviselője, Mátyás főherceg a megerősítésre fölterjesztett 21 törvénycikkhez önhatalmúan

1604. máj. 1-én egy 22. tc.-et csatolt, amely megújította a katolikus egyház védelmében hozott rendeleteket, és megtiltotta a vallási kérdések országgyűlési tárgyalását. Válaszul az északkeleti megyék szept. 8-i gálszécsi gyűlése tudtára adta Belgiojosonak, hogy a törvénytelen cikkely miatt az 1604-es országgyűlés összes végzéseit érvénytelennek tekintik.

1604. szept. 14-én Temesvár mellett a királyi hajdúk szétverték a török párti bujdosók egyik csapatát. A bujdosók, hogy Bocskai Istvánt a maguk oldalára kényszerítsék, elterjesztik, hogy a rajtaütéskor Bocskai és Bethlen Gábor bizalmas levelezése a királyiak kezébe került. A hírre Belgiojoso kassai főkapitány Bocskait magához rendelte a rakamazi táborba. Bocskai nem tett eleget fölhívásának, hanem a fegyveres önvédelem útjára lépett. Összeköttetésbe lépett a részben szabadon kóborló, részben a császári sereg kötelékében harcoló hajdúkkal, és Lippay Balázs, Németi Balázs, valamint Szilassy János kapitányaik által a szolgálatába fogadta őket. A mintegy 2–3 ezer főnyi hajdúsereg.

1604. okt. 15-re virradó éjszaka Álmosd-Diószegnél győzelmet aratott Petz János 3500 főnyi császári seregén. A többszörös túlerőben levő Belgiojoso ekkor seregével együtt Tokajra menekült. Az álmosdi győzelem egy csapásra Bocskai kezére adta egész Tiszántúlt. Bocskai és a hajdúk összefogása alapján kibontakozott történelmünk első Habsburg-ellenes fölkelése. A mozgalom célja a rendi sérelmek orvoslása és a protestáns vallásszabadság biztosítása volt.

1604. okt. 30-án elfoglalták Kassát, ahová Bocskai nov. 12-én vonult be. A fölkelés elfojtására rendelt Basta mintegy ötszörös túlerőben levő serege

1604. nov. 17-én az osgyáni ütközetben megverte Németi Balázs csapatát. A foglyul ejtett Németi Balázst Basta parancsára kivégezték.

Kassáról Bocskai kiáltványt bocsátott ki, amelyben a nemességet az alkotmány és a vallásszabadság védelmére szólította, majd

1604. nov. 20-án a török követét fogadta, aki a nagyvezér athnáméját (uralkodói rendeletét) hozta erdélyi fejedelemmé való kinevezéséről.

1604. nov. 28-án Basta újabb győzelmet aratott Bocskai hajdúin Edelénynél. Az előnyomuló császári tábornok dec. 3-án Kassát is ostrom alá vette, de bevenni nem tudta. A kezdeményezést ezután ismét Bocskai ragadta magához.

Az 1605-ös évben Bocskai sorozatos győzelmeket aratott, amelyek során elfoglalta az egész Felvidéket, birtokba vette Erdélyt, és kiterjesztette uralmát a Dunántúlra is.

Az erdélyi rendek

1605. febr. 21-i marosszerdai gyűlése Bocskait Erdély fejedelmévé választotta.

A fölkelés belső ügyeinek rendezésére a magyarországi rendeket Bocskai

1605. ápr. 17-re Szerencsre hívta országgyűlésre. A szerencsi országgyűlés Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmévé választotta. A rendek kimondták a katolikus és a két protestáns vallásfelekezet egyenjogúságát. A fölkelés katonai szükségleteire jobbágykapunként 2 forintot szavaztak meg, és elrendelték a nemesek személyes fölkelését. A rendek fejvesztés terhe alatt megtiltották, hogy a főurak és nemesek udvarházába katonák szálljanak meg. Kifejezték azt a kívánságukat, hogy a fejedelem ne a hajdúk közül, hanem a főrendűekből nevezzen ki a várak élére kapitányokat. Súlyos büntetést szabtak ki azokra a jobbágyokra, akik engedély nélkül állnak a hajdúk közé. A rendek végül kiáltványban fordultak Európa fejedelmeihez. Ebben a bécsi udvar vádjait visszautasítva, a Habsburg-ellenes harc jogos, önvédelmi jellegét hangsúlyozták.

A szerencsi országgyűlés után újabb területek kerültek Bocskai hadainak kezére. Rhédey Ferenc hajdúi

1605. máj. 5-én elfoglalták Nagyszombatot. Némethy Gergely hajdúkapitány átkelt a Dunán, és megkezdte a Dunántúl elfoglalását.

1605. szept. 14-én az erdélyi rendek medgyesi gyűlése Bocskait beiktatta Erdély fejedelemségébe.

1605. okt. 3-án kihasználva a császári sereg lekötöttségét, Lala Mohamed nagyvezér elfoglalta Esztergomot.

1605. nov. 11-én Lala Mohamed nagyvezér hívására Bocskai 7 ezer főnyi sereggel Pestalá vonult, s ott találkozott a török nagyvezérrel. Mohamed a szultán nevében díszes kardot és koronát nyújtott át Bocskainak, aki az ajándékokat elfogadta, de kijelentette, hogy a koronát nem tekinti a magyar királyság jelvényének, mert az országnak már van koronás királya. Ezután szövetséget kötöttek, amelyben kötelezték magukat egymás támogatására és az együttes békekötésre. A szultán 10 évre elengedte Magyarország és Erdély adóját. Bocskai viszont ígéretet tett Lippa és Jenő átadására.

1605 tavaszán béketárgyalások indultak a Habsburg-udvar és Bocskai követei között. A bécsi feltételek megválaszolására és a belső kérdések rendezésére a fejedelem országgyűlést hirdetett Korponára. Az

1605. nov. 24-én kezdődő korponai országgyűlésen a megjelentek többsége elutasította az udvar feltételeit, amelyek csupán jelentéktelen engedményeket helyeztek kilátásba. A rendek Illésházyt küldték Bécsbe, hogy a tárgyalásokat folytassa.

A korponai országgyűlés napirendjén ismét szereplő hajdúkérdés gyökeres rendezésére a fejedelem

1605. dec. 12-én kiváltságlevelet adott ki, amellyel 9254 hajdút megtelepített saját birtokain, Kállón, a pusztán álló Nánáson, Dorogon és Varjason, továbbá Hadházon, Vámospércsen, Simán és Viden. A hajdúbirtokok mentesek voltak minden állami és földesúri szolgáltatás alól; tulajdonosaik csupán katonáskodásra voltak kötelezettek. – Utóbb, 1606. június 29-én a Kereki várat megvédő 300 hajdúnak adományozta Kölesért, 1606. szeptember 2-án pedig 700 lovas hajdút telepített le Szoboszlón. A hajdútelepüléseknek kollektív nemességet adományozott. Ezzel Bocskai egy nagyszámú hivatásos katonai réteget visszavezetett a termelőmunkához, egyben szabad paraszti állapotba juttatva őket. Hajdúkiváltságai a későbbi Habsburg-ellenes küzdelmek katonatömegei számára harci programot jelentettek.

1606. ápr. 16-ra Bocskai újabb országgyűlést hívott össze Kassára. A kassai országgyűlésen – amelyre Bocskai a hajdúkapitányokat is meghívta – élesen támadták Illésházyt, amiért a bécsi udvarral folytatott tárgyalásokon túlzott engedményekre volt hajlandó. Újra Illésházyt küldték Bécsbe, de több követtársat is adtak melléje. Több hetes tárgyalás után

1606. jún. 23-án létrejött a bécsi béke, amely a Bocskai-fölkelés záróokmányának tekinthető. A béke – „a római katolikus vallás sérelme nélkül" – szabad vallásgyakorlatot biztosított a protestánsoknak (a mezővárosoknak és falvaknak nem!). A rendi kormány élére ismét a nádort állította. Kimondta, hogy a győri és a komáromi várkapitányságokon kívül az összes hivatalokat magyarokra kell ruházni. Bocskai számára biztosította az erdélyi fejedelemséget és az ún. „Részek"-en kívül Erdélyhez csatolta Ugocsa, Bereg és Szatmár megyéket, valamint Tokaj várát összes tartozékaival együtt. E magyarországi területek azonban – Bocskai fiúutód nélküli halála esetén – vissza kellett, hogy szálljanak a magyar koronára. Megállapodás született a török béke megkötésére is.

1606. nov. 11-én Bocskai közvetítésével a bécsi udvar és a török Porta megkötötte a 15 éves háborúnak véget vető ún. zsitvatoroki békét, amely a fönnálló területi viszonyokat rögzítette, és 20 évre szólt. Eszerint Fülek, Somoskő, Hajnácskő, Dévény, Szécsény, Gyarmat, Palánk, Nógrád és Vác császári kézen maradt, viszont Egert, Esztergomot és Kanizsát a törökök tartották meg. A Habsburg-uralkodó 200 ezer frt értékű ajándékot küldött a szultánnak, de a továbbiakban mentesült az adófizetés alól.

Egészsége hanyatlását érezve, Bocskai 1606. dec. 17-én elkészítette végrendeletét, amely főként az erdélyi fejedelemség történelmi hivatását megjövendölő sorai által vált híressé. („Valameddig... a magyar korona ott fönn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen... mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani.")

1606. dec. 29-én Kassán meghalt Bocskai István. Halálát a hajdúk mérgezésnek tulajdonították, és megtorlásul a fejedelem volt kancellárját, Kátai Mihályt fölkoncolták.

1607. febr. 11-én az erdélyi rendek – Bocskai akaratával szemben, aki Homonnai Bálintot jelölte ki utódjának – Rákóczi Zsigmondot (1607–1608) választották meg fejedelemnek.

Bocskai halála után a földesurak támadást intéztek a megtelepített hajdúság ellen. Kísérletet tettek földjeik elvételére, megrohanták Kállót és Hadházát. Erre a hajdúvárosok – Nagy András főkapitányuk vezetésével –

1607. okt. végén fegyvert fogtak, s mintegy 15–20 ezer fővel Kassa felé nyomultak. Programjukban nemzeti jelszavakat hangoztattak. Az uralkodó osztály képviselőivel folytatott inánczi tárgyalásokon

1607. dec. végén a bécsi béke végrehajtását és Rudolf lemondását követelték. Nemzeti királyt akartak választani; jelöltjük Homonnai Bálint volt. Bár mozgalmukat a török saját céljaira igyekezett fölhasználni, a hajdúk között élénken élt a török hódítók elleni gyűlölet is, amelyet főként Foktűi Máté szikszói prédikátor tartott ébren bennük.

A hajdúk fölkelését végül rajtuk kívül álló erők használták föl. Mátyás főherceg elhatározta, hogy fegyverrel kényszeríti bátyját a lemondásra.

1608. febr. 1-én a magyar és az osztrák rendek szövetséget kötöttek Mátyás és egymás kölcsönös támogatására.

1608. márc. 7-én Báthory István unokaöccse, a 18 éves Báthory Gábor Rákóczi Zsigmondot lemondatta a fejedelemségről. Az erdélyi rendek Báthory Gábort választották meg (1608–1613), aki Bethlen Gábor révén a Porta jóváhagyását is megszerezte.

1608. márc. 27-én Mátyás főherceg megerősítette a hajdúk Bocskaitól nyert kiváltságait, s ezzel megnyerte őket a maga számára.

1608. ápr. 19-én a morvaországi rendek is csatlakoztak az osztrák–magyar rendi konföderációhoz. Mátyás most már az egész birodalom támogatásával, 10 ezer főnyi (zömmel hajdú) serege élén Prága ellen vonult, s

1608. jún. 25-én Rudolfot a maga javára lemondatta a magyar koronáról és az osztrák örökös tartományokról.

1608. szept. 9-én megkezdődött a pozsonyi országgyűlés. Az országgyűlés a koronázás előtt 23 törvénycikket alkotott, amelyek a bécsi béke

megújítását tartalmazták. E cikkelyek szabályozták a nádorválasztás módját, kimondták, hogy jezsuitáknak az országban birtokuk nem lehet, kötelezték a királyt, hogy a hivatalok élére magyarokat állítson, az országban külföldi zsoldosokat ne tartson stb. Egy-két ponton a bécsi békénél kedvezőbb határozatok is születtek; az 1. tc. a mezővárosokra és falvakra is kiterjesztette a szabad vallásgyakorlatot. – A 6. tc. ezzel szemben kimondta, hogy a rendek beleegyezése nélkül a király mezővárosi kiváltságokat nem adhat, és mezővárost a szabad királyi városok sorába nem emelhet. Ez az intézkedés egyaránt irányult a paraszti árutermelés és a városi fejlődés ellen.

1608. nov. 16-án a rendek királlyá választották Mátyást (II. Mátyás néven uralk. 1608–1619), majd az udvar által eléjük terjesztett négy jelölt közül Illésházy Istvánt választották nádorrá. A koronázás után az országgyűlés újabb 27 törvénycikket hozott. A koronázás utáni 1. tc. az országgyűlés rendjét szabályozta. Különválasztotta a felsőtáblát (főpapok, főurak) az alsótáblától (nemesség, városok, alsópapság) és 15–20-ra korlátozta az országgyűlésen részt vevő városok képviseletét. A 13. tc. kimondta, hogy a jobbágyok költözését, illetve röghöz kötését az egyes vármegyék a maguk területén belül szabadon szabályozhatják. Ez az intézkedés a gyakorlatban a paraszti költözés újabb megszorítását vonta maga után.

1610-ben Báthory Gábor, nagybátyja nyomdokait követve, a lengyel trónra pályázott. Az ehhez vezető utat a lengyel királyhoz közelálló moldvai és havasalföldi vajdák legyőzésében látta. Támadásra indult Radu havasalföldi vajda ellen, ám közben maga ellen fordította az erdélyi szászságot. Kíséretével és hadával Szebenben szállt meg, s miután az

1610. dec. 17-re összehívott országgyűléssel a gazdag szász várost fejedelmi birtoknak nyilváníttatta, több mint 50 ezer forintot hajtott be a város lakóitól. A másik szász város, Brassó nagy tekintélyű szenátora, Weiss Mihály erre azonnal értesítette Radut az őt fenyegető vészedelemről. A vajda Moldvába menekült, s sereget gyűjtött Báthory ellen. A tömösi szoroson át betört Erdélybe és – egyesülve a brassói szászokkal –

1611. júl. 8-án Brassónál legyőzte az erdélyi fejedelmet.

Báthory Gábor ellen a Habsburg-politika is támadásba lendült. Mátyás megbízásából Forgách Zsigmond kassai főkapitány 20 ezer főnyi sereggel

1611. júl. 25-én elfoglalta Kolozsvárt, majd bevette Gyulafehérvárat is. De a hadihelyzet megfordult. Radu a Portán kegyvesztett lett, és kivonult Erdélyből. A törcsvári szorosnál 30 ezer főnyi török–tatár sereg jelent meg, hogy Erdély Habsburg-kézre kerülését megakadályozza. Forgách óriási kerülővel – Havasalföldön, Moldván és Máramaroson keresztül – visszatért Kassára.

1611-ben ülésezett a katolikusok nagyszombati zsinata, amely rendezte az egyház belső erőit, és a tridenti zsinat (1545–63) elvei alapján megindította az ellenreformáció mozgalmát. Legfőbb szervezett erejének, a jezsuita rendnek kezdetben Forgách Ferenc, később Pázmány Péter volt a vezéralakja.

A fejedelem havasalföldi támadása miatt

1612-ben megromlott a Porta és Báthory Gábor viszonya. Trónkövetelőként ekkor Géczy András lépett fel (azelőtt Munkács várkapitánya volt), aki török segélyhaddal tört be Erdélybe.

1612. okt. 4-én Feketehalomnál ütközött meg Báthoryval, de vereséget szenvedett. A harcban elesett a Géczy oldalán küzdő Weiss Mihály brassói bíró is.

1612 őszén Báthory Gábornak még veszélyesebb ellenjelöltje támadt Bethlen Gábor személyében. A középnemesi származású, félig székely eredetű Bethlen kezdetben szilárd támasza volt Báthory Gábornak, de a Szeben elleni akció és a havasalföldi kaland eltávolította tőle. Báthory Bethlen életére tört, ezért ő a törökhöz menekült.

Báthory most a Habsburgokba vetette reményét. Az

1613. febr. 24-i pozsonyi országgyűlésre fölutazó követeit megbízta, hogy a bécsi udvarral szövetséget kössenek. Báthory kötelezte magát, hogy – kivéve a törököt – Mátyást minden háborújában segíti, viszont a Habsburg-király kötelezettséget vállalt, hogy a fejedelmet bármilyen ellenségével szemben megvédi.

A szövetség megpecsételte Báthory Gábor sorsát. A nagyvezér

1613. máj. 1-én Bethlen Gábort nevezte ki Erdély fejedelmévé. A török–tatár sereg élén közeledő Bethlen elől Báthory Váradra menekült, s Forgách Zsigmondtól remélt segítséget. Bethlen Gábort a Kolozsvárra összehívott országgyűlés

1613. okt. 23-án Erdély fejedelmévé választotta (1613–1629).

1613. okt. 27-én a Forgách Zsigmond által Báthory segítségére küldött 2 ezer főnyi sereg parancsnoka, Abaffy Miklós tokaji kapitány, valamint Géczy András a száműzött fejedelmet Váradon megölték.

Bethlen Gábor személyében kiemelkedő egyéniség került Erdély élére. Konszolidációs politikája már az

1614. febr. 25-én kezdődő medgyesi országgyűlés fejedelmi előterjesztéseiben megmutatkozott. Javaslata nyomán az országgyűlés eltörölte a Báthory által Szeben ellen hozatott törvényt, kimondta a volt fejedelem alatt hozott ítéletek érvénytelenségét.

1615. máj. 6-án a bécsi udvar és Bethlen követei megkötötték a nagyszombati egyezményt. Ebben Bécs elismerte Bethlen fejedelemségét, és mindaddig elállott Erdélynek az ország többi részével való egyesítésétől, amíg az ország fő várai (Buda, Eger) a török kezében vannak.

1615. júl. 15-én a bécsi udvar és a Porta követei megkötötték a bécsi békét, amely 20 évre meghosszabbította a zsitvatoroki béke érvényét. A törökök javaslatot tettek a hajdúpalánkok lerombolására és a magyar várőrségek idegen zsoldosokkal való kicserélésére. Később Bethlen kieszközölte, hogy a Porta elálljon követelésétől.

1615. szept. 27-én a kolozsvári országgyűlésen Bethlen kimondatta, hogy 1588-ig visszamenőleg felül kell vizsgálni az összes birtokadományozásokat. E törvénynek a kincstári birtokok és jövedelmek növelése volt a célja, s nagy lépéssel vitte előre a fejedelmi központosítást Erdélyben.

1616 jan.-jában bécsi udvari körök titkos biztatására a nemrégiben rekatolizált zempléni nagybirtokos, Homonnai György sereget toborzott Bethlen ellen. Az általa fölfogadott Fekete Péter szoboszlói hajdúkapitány Erdélyre támadt, de az

1616. jún. 10–11-i konyárdi ütközetben Bethlen (korábban Bocskai) hadvezére, Rhédey Ferenc szétverte seregét.

1616. jún. 14-én Bethlen, aki fejedelemsége elnyerésekor Lippát odaígérte a töröknek, átadta a várat a temesvári beglerbégnek.

1616. szept. 28-án II. Mátyás Pázmány Pétert esztergomi érsekké nevezte ki.

Homonnai seregvezére, Gombos András mintegy 2 ezer fővel újabb kísérletet tett az Erdély területére való betörésre, de Bethlen alvezéreitől

1616. nov. 20-án a dési ütközetben vereséget szenvedett.

Homonnai kísérleteinek kudarcára a két fél megbízottjai

1617. júl. 31-én aláírták a második nagyszombati egyezményt, amely megerősítette az első nagyszombati megállapodást.

1618. márc. 4-én megnyílt a pozsonyi országgyűlés, amelyen a vallási kérdések váltották ki a leghevesebb vitákat. A protestánsok panaszt emeltek, hogy a katolikus földesurak elveszik protestáns jobbágyaiktól a templomokat. Velük szemben a katolikusok – élükön Pázmány Péterrel – a földesúri kegyúri jog védelmében léptek föl.

1618. máj. 23-án kitört a cseh rendek fölkelése. A prágai Hrad ablakain kidobálták a Habsburg-uralom képviselőit, az ország élére 30 tagú tanácsot állítottak, és a jezsuitákat kitiltották az országból. A fölkelés Morvaországba és az örökös tartományokba is átcsapott. Ezzel a rendi mozgalom Közép-, illetve Kelet-Közép-Európában elérte a csúcspontját, s egyben megkezdődött az ún. harmincéves háború, amelybe lépésről lépésre Európa csaknem valamennyi számottevő hatalma bekapcsolódott.

1619. márc. 20-án meghalt II. Mátyás. A trónon II. Ferdinánd (1619–1637) következett.

1619 tavaszán a cseh fölkelés további tért nyert a Habsburg-birodalom tartományaiban. A birodalmi kormánnyal szemben összefogó cseh, morva és ausztriai rendek számítottak az

1619. máj. 26-án összeülő pozsonyi országgyűlés támogatására is. Követeket küldtek Pozsonyba, és a magyar rendeket csatlakozásra, az 1608. évi rendi konföderáció megújítására szólították föl. A felső táblán ismét helyreállt katolikus többség (66 katolikussal szemben már csak 61 volt a protestáns főurak száma) támogatásával azonban Forgách Zsigmond nádor elutasító választ adott.

1619. aug. 26-án a cseh rendek megfosztották trónjától II. Ferdinándot, és királlyá választották I. Jakab angol király vejét, Pfalzi Frigyes választófejedelmet.

A Habsburg-birodalom általános válságát végül is nem a magyarországi rendek, hanem – a központosított erdélyi fejedelemség szervezett erői élén – Bethlen Gábor használta ki. Miután támadásához a Porta jóváhagyását megszerezte, csatlakozásáról értesítette a cseh–morva rendeket és

1619. aug. végén megindította mintegy 20 ezer főnyi seregét. Felső-magyarországi szövetségese, Rákóczi György szept. 3-án Terebesnél menekülésre kényszerítette Homonnait, majd

1619. szept. 5-én váratlan támadással elfoglalta Kassát.

1619. szept. 20-án vonult be Kassára, ahonnét „Querela Hungariae" (Magyarország panasza) címmel kiáltványt intézett Európa fejedelmeihez. Ebben a felkelés okául a rendi és vallási szabadság háborgatását, valamint a hajdúk elleni akciókat tüntette fel. Másnap, szept. 21-én Kassán összeült a felsőmagyarországi rendek gyűlése. A kassai rendi gyűlés 22 törvénycikket alkotott, Bethlennek feltétlen engedelmességet fogadott, és a különböző vallásfelekezetűek Habsburg-ellenes összefogására törekedett. Ezután Bethlen serege egy részét Rákóczi György vezetése alatt Kassán hagyta Felső-Magyarország védelmére, s maga Szepes, Liptó és Turóc megyéken át okt. 9-én Nagyszombat alá érkezett.

1619. okt. 14-én elfoglalta Pozsonyt is, ahová

1619. nov. 11-re országgyűlést hirdetett. Az összegyűlt rendek látszólag egységesen foglaltak állást Bethlen mellett, de többségük csak a kényszernek engedett.

Bethlen gyors előnyomulása visszafordulásra kényszerítette a már Prágát fenyegető császári seregeket, és lehetővé tette, hogy a fölkelők ellentámadásba menjenek át. A szövetséges cseh–morva–magyar seregek 70 ezer fővel körülzárták Bécset. Bethlen nov. 27-én elfoglalta a császár nyári palotáját, Ebersdorfot is, s a Habsburg-székváros eleste már csak napok kérdése volt. Ekkor azonban Homonnai Lengyelországból betört a Felvidékre, és megverte Rákóczi György seregét. A fejedelem kénytelen volt abbahagyni Bécs ostromát.

1619. dec. 5-én Széchy Györgyöt Rákóczi megsegítésére küldte, maga pedig Pozsonyba vonta vissza hadát.

1620. jan. elején a pozsonyi országgyűlés Bethlennek ajánlotta föl a magyar koronát. A fejedelem azonban – részben külpolitikai megfontolásokból (a törökre való tekintettel), részben mert nem bízott a rendek áldozatkészségében – nem fogadta el az ajánlatot. Ehelyett

1620. jan. 15-én Frigyes cseh királlyal kötött szövetséget. A magyar–cseh szövetség kimondta, hogy a cseheknek nyújtott segítség ellenében a szövetséges országok az eddigi segélyen felül évi 50 ezer forintot fizetnek a magyar végvárak fönntartására. Fölvetődött az a terv is, hogy Magyarország bekapcsolódik a birodalmi választófejedelmek testületébe.

1620. máj. 31-re Bethlen újabb országgyűlést hirdetett Besztercebányára. Ezen főként a vallás ügyét tárgyalták: törvényt hoztak a három vallásfelekezet egyenjogúsítására, a jezsuiták kitiltására és az egyházi javaknak a végvárak fönntartására való fordítására.

1620. aug. 25-én a rendek Bethlent Magyarország királyává választották. Tekintettel a megváltozott viszonyokra (a török magatartása közben barátibbá vált!), Bethlen elfogadta a választott királyi címet, de megkoronázni most sem engedte magát.

1620. szept. 28-án Bethlen ostrom alá vette a Duna melletti Hainburgot, de a várat bevenni nem tudta. A budai pasa – kihasználva Bethlen lekötöttségét – 3 napos ostrom után,

1620. nov. 4-én elfoglalta Vácot.

1620. nov. 8-án a császári és birodalmi seregek a fehérhegyi csatában döntő győzelmet arattak a cseh fölkelők fölött. Pfalzi Frigyes koronáját elhagyva menekült, a rendek behódoltak. A győztes Habsburgok Csehországban fölszámolták a rendi alkotmányt, és abszolutisztikus kormányzást vezettek be.

1621. jan. 25-én a magára maradt Bethlen is béketárgyalásokat kezdett Ferdinánddal. Megegyezés azonban ekkor még nem jött létre, mert Ferdinánd feltételeit Bethlen nem fogadta el (Erdély mellett csupán 4 magyarországi vármegyét akart meghagyni a kezén, német csapatokat akart behozni az országba).

Fehérhegy után megindult Bethlen táborának szétmorzsolódása.

A főurak és nemesek sorra álltak át Ferdinánd oldalára. Bethlen ezért stratégiai visszavonulásra határozta el magát (május 8-án érkezett Kassára), de az így nyert időt erőgyűjtésre használta föl, s kipihent, ütőképes seregével

1621. jún. 22-én már ismét ellentámadásba lendült. A legnagyobb sikert a Bouquoi által körülzárt Érsekújvár alatt érte el, ahol vezére, Horvát István

1621. júl. 10-én nagy győzelmet aratott. (A császári fővezér Bouquoi maga is elesett.) A fejedelem seregei szept.-ben már ismét Morvaországban harcoltak. Újabb sikerei ellenére Bethlen belátta a további hadviselés céltalanságát, és újabb béketárgyalásokat kezdett. A két fél

1621. dec. 31-én megkötötte a nikolsburgi békét. (Bethlen 1622. jan. 6-án, Ferdinánd jan. 7-én erősítette meg.) A béke kimondta, hogy Bethlen lemond a királyi címről, és visszaadja a koronát, ennek fejében viszont Ferdinándtól megkapja a birodalmi hercegi címet, továbbá Oppeln és Ratibor javadalmait. A király Bethlen haláláig 7 magyarországi vármegyét átengedett a fejedelemnek (Erdélyhez került Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Abaúj, Borsod, Bereg és Ugocsa vármegye). Ferdinánd kötelezettséget vállalt, hogy a végvárak fönntartására a birodalmi segélyből 50 ezer forintot ad Bethlennek. Kötelezte magát a bécsi béke és az 1608-as törvények megtartására.

1622. jan.–márc.-ban Bethlen Morvaországból vallásuk miatt elüldözött anabaptista iparosokat és bányászokat telepített Erdélybe. Az

1622. máj. 1-én kezdődő kolozsvári országgyűléssel kimondatta, hogy a jövevények mentesüljenek minden adó alól, és vallásukat szabadon gyakorolhassák. Ugyancsak 1622-ben főiskolát is alapított Gyulafehérvárott. Ez Erdély szellemi életének egyik központja lett, ahol neves külföldi tanárok (Alsted, Bisterfeld, Piskator) tanítottak.

1623 tavaszán Bethlent egy újabb Habsburg-ellenes támadás terve foglalkoztatta. A birodalomban a protestánsok körében újabb mozgalom támadt Pfalzi Frigyes trónjának visszaszerzésére. Bethlen csatlakozni akart hozzájuk, de – még mielőtt seregével Erdélyből kiindulhatott volna – szövetségesei aug. 6-án Tilly császári hadvezértől vereséget szenvedtek.

1623. szept. közepén Bethlen ennek ellenére megindította hadjáratát. 40 ezer fős seregével a Morva folyónál meglepte, majd Hodomin városánál bekerítette Montenegró és Wallenstein császári vezéreket.

1623. nov. 3-án megkezdte Hodomin ostromát. Könnyűlovasságával uralta a terepet, és a vár őrségét kiéheztette. Minthogy azonban külső segítségre nem számíthatott, abbahagyta az ostromot, és

1623. nov. 20-án fegyverszünetet kötött.

1624. máj. 8-án Bethlen és Ferdinánd követei megkötötték az ún. második bécsi békét. Ez a nikolsburgi békén alapult, de a császár – Oppeln és Ratibor hercegségek helyett – Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya birtokát biztosította örök jogon Bethlennek. A végvárak fönntartására Bethlennek nyújtott összeget 50 ezerről 30 ezerre szállították le.

1625. máj. 28-án a Porta és a bécsi udvar követei megkötötték a gyarmati békét, amely megerősítette a zsitvatoroki béke határozatait.

1625. okt. 18-án megkezdte munkáját a soproni országgyűlés. A rendek Esterházy Miklóst választották meg nádornak. Ezzel az ország első közjogi tisztségébe a Habsburg-politika legállhatatosabb híve és Erdély önállóságának leghevesebb ellenzője került.

1625. dec.-ben a francia politikát irányító Richelieu bíboros ösztönzésére a nyugati protestáns országok, Anglia, Hollandia és Dánia megkötötték a Habsburg-ellenes hágai szövetséget, s Bethlent is fölszólították a csatlakozásra. A fejedelem a továbbiakban e szövetségi rendszerbe kapcsolta be Habsburg-ellenes harcát, és egyik főszereplőjévé vált a harmincéves háború ún. dán szakaszának (1625–1629).

1626. aug. végén indította meg Bethlen újabb hadjáratát, de az eredeti tervtől eltérően ismét szövetségesek nélkül maradt. Hadjáratában arra kellett szorítkoznia, hogy segítséget nyújtson a Németországból Wallenstein elől Magyarország felé menekülő Mansfeld protestáns hadvezérnek. A fejedelem Horvát István vezetésével 3 ezer lovast küldött Mansfeld elé, maga pedig 20 ezer fős seregével az Ipoly völgyében nyomult előre. Miután egyesült Murteza budai pasa 20 ezer főnyi segélyhadával,

1626. szept. 30-án Drégelypalánknál találkozott Wallenstein 35 ezer fős

seregével. Bethlen azonban nem fogadta el a döntő csatát. Hogy a bányavárosok felől közeledő Mansfeld seregét bevárja, és lovassága számára kedvezőbb harci terepet keressen, fegyverszünetet ajánlott föl ellenfelének, s visszavonult Szécsénybe. Mansfeld okt. 2-án csatlakozott a fejedelemhez, de ekkor már Wallenstein kerülte az összecsapást, és megkezdte visszavonulását a nyugati határ felé. Bethlen hadai szorosan a nyomában voltak. Wallenstein serege – ellenséges környezettől övezve, éhségtől és betegségtől gyötörve – teljesen széthullott állapotban futott ki az országból.

1626. dec. 20-án Bethlen és a bécsi udvar követei megkötötték a pozsonyi békét. Ez megújította a nikolsburgi béke pontjait, s a korábbi megállapodásoktól annyiban tért el, hogy Bethlen lemondott az egyébként is rendszertelenül fizetett 30 ezer forintos végvári segélyről. A pozsonyi békét az

1627. máj. 19-i tokaji szerződés egészítette ki, amely biztosította a két országrész közötti szabad kereskedelmet, és megállapította a vámtételeket.

1627. szept. 13-án II. Ferdinánd és a Porta követei Szőnyben 25 évre megújították a zsitvatoroki békét.

Élete utolsó éveiben Bethlen a lengyel trón megszerzését tervezte, s egy orosz szövetség létrehozásán fáradozott.

1628. jún.-ban szövetséget kötött a moldvai fejedelemmel.

1629. márc.-ban pedig két diplolmatát küldött Moszkvába. Mielőtt azonban tervei kibontakozhattak volna,

1629. nov. 15-én meghalt. – Halálával Erdély legkiemelkedőbb fejedelme szállt sírba. A fejedelmi székben özvegye, Brandenburgi Katalin követte. (1629–1630.)

Bethlen Gábor halála után Erdélyben föléledt a fejedelem által erős kézzel lefojtott rendi anarchia. Az

1630. jan. 25-én kezdődő gyulafehérvári országgyűlés elrendelte a kincstár számára lefoglalt birtokok visszavételét és a fiskus jogainak korlátozását.

1630. szept. 28-án a Brandenburgi Katalin kormányzásával elégedetlen kolozsvári országgyűlés az elhunyt fejedelem testvérét, Bethlen Istvánt választja meg fejedelemmé – az ő uralkodása csak két hónapig tartott,

mert a központosítás vívmányainak védelmére kelt ifj. Bethlen István, valamint az erdélyi mezei hadak parancsnoka, Zólyomi Dávid, a hajdúvárosok támogatásával a Felső-Tiszavidék leghatalmasabb földesurának, Rákóczi Györgynek ajánlotta fel a fejedelmi koronát. Ehhez a Porta is hozzájárulását adta,

1630. dec. 1-én a segesvári országgyűlés I. Rákóczi Györgyöt választotta meg Erdély fejedelmévé (1630–1648).

Az erdélyi hatalmi válságot a Habsburg-politika a 7 felvidéki vármegye visszaszerzésére akarta fölhasználni. Ezért Esterházy Miklós nádor közreműködésével katonaságot küldtek a tiszai részek bekebelezésére. A hajdúk élén azonban ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid megelőzték a támadókat: fölgyújtották Kállót, majd

1631. márc. 15-én Rakamaznál megverték a nádori seregek élővédjét. Erre Esterházy lemondott a beavatkozásról, és Rákóczi követeivel

1631. ápr. 3-án megkötötte a kassai békét. A bécsi udvar nevében a nádor elismerte Rákóczi György fejedelemségét, biztosította a hajdúk kiváltságait, Rákóczi viszont lemondott a 7 vármegye birtokáról. A hajdúk kötelezték magukat, hogy szökött jobbágyokat nem fogadnak maguk közé.

1631. júl.-ban a nádori katonaság és a földesúri kizsákmányolás ellen a parasztság fegyvert fogott: kitört a felső-tiszavidéki parasztfölkelés. A jobbágyság mozgalma Borsod megyéből indult ki, és szervezetileg a parasztvármegyékre támaszkodott. A felkelés kezdeményezője Csuka Imre sajókazai telkesjobbágy volt, aki kapcsolatba lépett Császár Péter aranyosi bíróval és parasztkapitánnyal. A császári katonaság ellen fegyverbe szólították a parasztvármegyék népét. A hamarosan 10 ezer főre szaporodó paraszti sereg

1631. aug. 15-én gyűlést tartott Göncön. Itt a fölkelés élére száztagú parasztttanácsot állítottak, és a mozgalom vezetőjévé – főkapitányi címmel – Császár Pétert választották. Császár Péter és hívei a Habsburg-katonaság elleni harcot és e célból a nemességgel való összefogást akarták. Velük szemben Csuka Imre körül egy radikálisabb csoport alakult ki, amely a császári katonaság elleni harc

mellett a robot havi 5 napra való leszállítását is követelte. A gönci gyűlés vitáiból Császár Péter került ki győztesen.

A fölkelők kísérletet tettek táboruk kiszélesítésére: csatlakozásra szólították föl a nemességet és a szabolcsi hajdúkat. Császár Péter 1631–32 telén Erdélyben is megfordult, hogy I. Rákóczi Györggyel tárgyaljon. De az Erdélyből visszatérő parasztvezért Forgách Miklós kassai főkapitány elfogatta, majd

1632. márc. 2-án rögtönzött bíróság elé állította. Császár Pétert válogatott kínzások után Kassán kivégezték, testét fölnégyelték.

A parasztság egy része még ezután sem tette le a fegyvert. Nagy Ambrus vezetésével ápr. 5-e táján átkeltek a Tiszán és a hajdúvárosok csatlakoztatására indultak. De a váradi alkapitány a bihari hajdúkkal a parasztok elé sietett és – együttműködve az I. Rákóczi György által küldött Zólyomival –

1632. ápr. közepén szétverte a fölkelők seregét.

1633. márc. 18-án – Esterházy javaslatára – II. Ferdinánd rendeletet adott ki, amely a jobbágyság szabad költözési jogát tovább korlátozta: elítélte azt a jelenséget, hogy egyes vármegyékben a földesurak még megengedték a jobbágyok szabad helyváltoztatását.

1633. ápr. 4-én I. Rákóczi György elfogatta és Kővár várába záratta Zólyomi Dávidot, aki a fejedelmi trónra tört.

1634. dec. 22-én megkezdődött az országgyűlés Sopronban. Az itt hozott 1635: 11. tc. szigorúan megtiltotta a végbelieknek, hogy a törökkel önnálló békét megzavarják. Az 1635: 21. tc. újabb lépést jelentett a magyar rendiség városellenes előretörésében, kimondva a nemesek szabad beköltözését a királyi városokba.

1635. máj. 6-án Pázmány Péter Nagyszombaton főiskolát alapít, amely később egyetemmé alakult át.

1636. okt. 6-án Bethlen Gábor unokaöccse, Bethlen István török támogatással támadást intézett I. Rákóczi György ellen, de a fejedelmi hadaktól Szalontánál vereséget szenvedett. Ennek eredményeként dec. 4-én megkötötték a szászvárosi egyezményt, amelyben Rákóczi kielégítette Bethlen István birtokkövetelését, de a töröktől ígéretet kapott fejedelmi hatalmának újbóli elismerésére.

1637. febr. 15-én meghalt II. Ferdinánd. A Habsburg-trónon fia, III. Ferdi-

nánd követte (1637–1657), aki apja ellenreformációs politikáját folytatta.

1637. szept. 21-re III. Ferdinánd országgyűlést hirdetett Pozsonyba. A tárgyalások nagyrészt ismét a vallási sérelmekről (templomfoglalások, erőszakos térítések stb.) folytak. Az 1638: 54. tc.-ben a rendek az ausztriai hatóságokkal szemben védelmére keltek egyes magyar nagybirtokos családok (Zrínyiek, Batthyányak stb.) Buccari (Adriai-tenger) felé folytatott kereskedelmének.

1639-től a sárospataki református iskolában (alap. 1531 k.) tanított az Angliában tanult Tolnai Dali János, aki az ott megismert puritánus reformokat akarta meghonosítani. Az ortodox egyházi párt emiatt 1646-ban hivatalvesztéssel sújtotta.

1642. márc. 19-én a császári udvar és a Porta biztosai megkötötték a második szőnyi békét. A császári küldöttek követelték, hogy az 1627. évi szőnyi béke óta erőszakosan behódoltatott 326 falut a törökök adják vissza, de a Porta ezt megtagadta.

1642. nov. 11-re III. Ferdinánd – többszöri halasztás után – országgyűlést hirdetett Pozsonyba. A rendek izgatott hangulatban gyülekeztek. A végvárak fizetetlensége, az ország védelmének elhanyagolása miatt Esterházy Miklós nádor maga is több emlékiratban fordult a királyhoz, és ismételten le akart mondani tisztségéről. Bécstől független, állandó rendi magyar hadsereg fölállítását és a kamarai jövedelmek e célra való fölhasználását sürgette – eredménytelenül. A király nem járult hozzá Esterházy javaslatainak országgyűlési tárgyalásához. Végül, tekintettel az ellenzéki hangulatra,

1642. nov. 29-én, az érdemi tárgyalások megkezdése előtt, föloszlatta az országgyűlést.

1643-ban I. Rákóczi György a Habsburg-ellenes erők oldalán beavatkozott a harmincéves háborúba. Elsősorban a Morvaországba betört Torstenson svéd hadvezérrel akarta fölvenni a kapcsolatot. Ezért a Porta jóváhagyását elnyerve,

1643. nov. 16-án a svéd követtel Gyulafehérvárott szövetséget kötött, amely kimondta, hogy a svédek 3 ezer gyalogost küldenek Rákóczi mellé, a fejedelem viszont 3 ezer lovast bocsát Torstenson rendelkezésére.

A két hadsereg együttes hadműveleteinek színhelyét Morvaországban jelölték ki.

1644. jan. 3-án a gyulafehérvári országgyűlés jóváhagyta I. Rákóczi György hadjáratának tervét. A háború megindításának indokául a fejedelem a magyarországi protestánsok jogainak korlátozását, valamint személyes sérelmeit tüntette föl, de elsőrendű célja a 7 magyarországi vármegye Erdélyhez csatolása volt. Rákóczi – miután a szultán a havasalföldi és moldvai vajdákat, továbbá a magyarországi törököket is támogatására rendelte – febr. 2-án indult el Gyulafehérvárról, és serege hamarosan 30 ezer főre szaporodott. Gyors előnyomulással

1644. márc. 12-én bevonult Kassára. Alvezérei sorra hódoltatták a felsőmagyarországi várakat: Füleket, Szendrőt, Szécsényt, Lévát stb.

A svédekkel való együttműködésre az 1644. évi hadjáratban e gyors sikerek ellenére sem került sor. A Habsburgokkal szövetségre lépő dán király támadásának visszaverésére Torstenson kénytelen volt kivonni hadait Morvaországból. A fölszabaduló császári erők

1644. jún. 3-án ostrom alá vették Kassát. De Rákóczi seregei a helybeli parasztság támogatásával elfogták a császáriak élelmiszer- és lőszerszállítmányait, és meghátrálásra kényszerítették őket.

1644. aug. 5-én Széchy Mária Murány várát a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc kezére játszotta. Ez Rákóczit és hadvezérét, Kemény Jánost a Felvidék nyugati részének kiürítésére kényszerítette.

1645-ben Torstenson a császáriak fölött Jenkaunál győzelmet aratott. Így lehetővé vált a svéd és az erdélyi hadsereg egyesülése. Rákóczi meg is kezdte előnyomulását, de

1645. jún. 20. körül rimaszombati táborában a Portától parancsot kapott, mely megtiltotta a további hadviselést. Rákóczi kénytelen volt békét kötni, és seregével visszatért Erdélybe.

A békét III. Ferdinánd

1645. dec. 16-án írta alá Linzben. A linzi béke – az 1606-os bécsi béke és az 1608-as törvények alapján – biztosította a protestánsok vallásszabadságát, s ennek érvényét kiterjesztette a mezővárosokra és falvakra is. A béke kimondta, hogy az 1621. évi nikolsburgi

békében megjelölt 7 vármegyét Rákóczi élete végéig Erdélyhez csatolják, Szatmár és Szabolcs megyéket pedig a fejedelem fiai is megtarthatják. Rákóczi örökjogon megkapta Tokaj, Regéc és Ecsed várait, összes tartozékaikkal együtt, továbbá Nagy- és Felsőbányát. De már az

1646. aug. 24-én kezdődő pozsonyi országgyűlésen nehézségek mutatkoztak a linzi béke végrehajtásában. A protestánsok a béke azonnali törvénybe iktatását követelték. A főpapság nevében Lippay György érsek óvást emelt, III. Ferdinánd érvénytelenítette a főpapság tiltakozását, de a protestánsok által visszakövetelt 400 templom közül

1647. febr. 10-én maga is csupán 90 átadásába egyezett bele. Az országgyűlésen hozott törvénycikkek közül az 1647: 78. tc. volt a legnevezetesebb, amely a szabad királyi városokban lakó nemesek kiváltságait bástyázta körül, függetlenítve őket a városi hatóságoktól.

1648. jan. 28-án megtörtént a 7 vármegye Erdélyhez csatolása. A fegyverrel kivívott területgyarapodás azonban nem lehetett tartós, mert I. Rákóczi György

1648. okt. 11-én meghalt. A linzi béke értelmében fiának, a fejedelmi hatalmat átvevő II. Rákóczi Györgynek (1648–1660) – Szabolcs és Szatmár kivételével – vissza kellett adnia az újonnan szerzett területeket.

1648. okt. 24-én megkötötték a harmincéves háborút befejező westfáliai békét, amely jelentős változásokat rögzített Európa hatalmi viszonyaiban. A kontinensen Franciaország emelkedett vezető szerepre. A Német Birodalom a szuverén államok és városok százainak laza szövetségévé hullott szét. A harmincéves háború megrendítette a Habsburg-ház nyugat-európai pozícióit, és az osztrák Habsburgokat keleti tartományaikba vetette vissza.

Az

1649. jan. 25-re összehívott pozsonyi országgyűlésen a rendek az 1649:2. tc.-ben az összes végvárak ellátását az uralkodóra bízták, törvényes lehetőséget adva ezzel Bécsnek, hogy növelje az országba hozott külföldi katonaság számát.

1650. júl. 28-án II. Rákóczi György követet küldött Ferdinándhoz, hogy fölajánlja egy törökellenes koalícióban való részvételét. Az udvari körök a fejedelem ajánlatát a Porta tudomására hozták. Bejelentésük megingatta a török bizalmát II. Rákóczi Györgyben.

1650. nov.-től 1654. jún.-ig I. Rákóczi György özvegye, Lorántffy Zsuzsanna hívására Sárospatakon tanított a világhírű cseh pedagógus Komensky (Comenius). Itteni működése alatt korszerűen átszervezte az oktatást, s meghonosította az iskolai színjátszást.

1651. jún.-ban a magyarországi marhakereskedelem monopolizálására a császári hatóságok létrehozták a „Kayserliche Ochsenhandlung" („Császári ökörkereskedelem") nevű társaságot. (Ez újabb kiadása volt az 1622-ben létesített, de rövidesen csődbe jutott „Landverlegerische Viehcompagnie"-nek.) E monopoltársaságok alaptőkéjét az udvar és az udvari kamara tagjai adták, és a marhakereskedés kizárólagos jogát – meghatározott bérleti díj ellenében – német kereskedőknek, olasz bankároknak stb. biztosították. (Ez volt az ún. appaldo-rendszer.) Egy éven belül az újabb monopólium is csődbe jutott.

1651 őszén a bécsi udvari haditanács német katonaságot helyezett a Felvidék keleti váraiba. Ez az intézkedés egy esetleges Erdély elleni támadás előkészületeit szolgálta. Ennek megfelelően 1652 elején már mintegy 4 ezer főnyi állandó császári katonaság tartózkodott a magyarországi végvárakban.

1652. aug. 25-én a királyi csapatok nagy győzelmet aratnak a török felett a Bars vármegyei Vezekénynél. A csatában négy Esterházy vesztette életét.

1653. márc. 15-én II. Rákóczi György jóváhagyta az „Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae" című törvénygyűjteményt, amelyet egy országgyűlési bizottság állított össze Kemény János vezetésével. A mű nyomtatásban 1653 őszén jelent meg Váradon.

1653. márc. 23-án II. Rákóczi György hadjáratot indított a Portán ellene vádaskodó Lupul moldvai fejedelem ellen.

1653. okt. 9-én elfoglalta a moldvai fővárost, Szucsavát, s Lupul helyett saját hívét, Gyorgye Stefant tette meg vajdává.

1653-ban tért haza Erdélybe ötéves hollandiai tanulás után Apáczai Csere

János (1625–59), aki élete fő céljának az iskolai nevelés megújítását, az általános műveltség emelését tekintette. Magyar Encyclopedia c. művében Descartes követőjeként a racionalista filozófia hívének vallotta magát. Kemény szavakkal ostorozta az elmaradt hazai kulturális állapotokat.

II. Rákóczi György sikerei nagy tekintélyt szereztek az erdélyi fejedelemségnek Magyarországon is, ahol egyre határozottabb formát öltött egy főurakból és nemesekből álló Habsburg-ellenes párt. E csoportosulás feje Zrínyi Miklós horvát bán (szül. 1620), a szigetvári Zrínyi Miklós dédunokája volt. Országos hírét a bécsi udvar tilalmai ellenére vívott törökellenes harcai alapozták meg. Hősi eposzában (Szigeti veszedelem, 1646) és hadtudományi munkáiban (Tábori Kis Tracta, 1646–1651 – Vitéz Hadnagy, 1650–1653) a török elleni háborúra buzdította és gyakorlati megvalósítására tanította kortársait. Egyre inkább úgy látta, hogy a török elleni harc legfőbb akadálya a bécsi udvar. Olyan politikai megoldást keresett, amely az országot kivezethetné a „két malomkő" közötti őrlődés állapotából. Eszménye az erőskezű nemzeti fejedelem volt, s erre legalkalmasabbnak II. Rákóczi Györgyöt tartotta. Megbízottja útján

1653 végén személyes kapcsolatot létesített a fejedelemmel, aki 1654 elején szintén elküldte a maga követeit Csáktornyára.

1655. jan. 24-re III. Ferdinánd országgyűlést hívott össze Pozsonyba. Ezen a rendek márc. 15-én a bécsi udvar és a katolikus főpapság emberét, Wesselényi Ferencet választották meg nádornak. Heves ellentétek robbantak ki a királyválasztás kérdésében. Pálfalvay János címzetes erdélyi püspök egy név nélküli röpiratot szerkesztett, amely a Habsburgok örökös királyságának elismerése mellett emelt szót. Az alsótábla Zrínyi Miklós körül tömörülő nemessége azonban megvédte a szabad királyválasztás elvét.

Közben II. Rákóczi György hadjáratot vezetett a zsoldosai lázadásától szorongatott Constantin Şerban havasalföldi vajda megsegítésére. A háborút II. Rákóczi György

1655. jún. 27-i ploeşti győzelme zárta le.

1655-ben X. Károly svéd király támadást indított Lengyelország

ellen. II. Rákóczi György csatlakozott támadásához, mert – fölelevenítve Báthory István példáját – meg akarta szerezni a lengyel koronát. Maga mögött tudva a moldvai és havasalföldi vajdákat,

1656. szept. 7-én szövetséget kötött Bogdan Hmelnyickij kozák hetmannal, majd

1656. dec. 6-án a svédekkel is szövetségre lépett. Háborús készülődései során sem a Porta ellenzésével, sem a bécsi udvar ellenséges lépéseivel nem törődött.

1657. jan. 6-án szamosújvári táborából megindította hadait János Kázmér lengyel király ellen. Hadjáratának magában Erdélyben is nagy ellenzéke volt, tervéről többek között anyja, Lórántffy Zsuzsanna és felesége, Báthory Zsófia is igyekeztek lebeszélni.

1656–57 telén írta meg Zrínyi Miklós „Mátyás király életéről való elmélkedések" című művét, amelyben Hunyadi Mátyás alakját a központosított nemzeti királyság uralkodói eszményképeként állította kortársai elé.

23 ezer főnyi seregével II. Rákóczi György átkelt a Kárpátokon.

1657. febr. 2-án Stry városából kiáltványt bocsátott ki, amelyben maga mellé igyekezett állítani a lengyel nemességet, de sikertelenül. Az erdélyi had febr. 18-án egyesült a kozák sereggel. Ezután Rákóczi a lengyelek által körülzárt krakkói svéd helyőrség fölmentésére sietett, és ápr. 7-én elfoglalta a lengyel fővárost.

1657. ápr. 2-án meghalt III. Ferdinánd. A Habsburg-trónra fia, I. Lipót (1657–1705) került.

1657. máj. 23-án az egyesült erdélyi–svéd hadak bevették Przemyślt. Ekkor X. Károly hírt kapott III. Frigyes dán király támadásáról, akit a bécsi udvar küldött a lengyel király megsegítésére. A svéd király ezért a dánok ellen sietett. Rákóczi

1657. jún. 16-án még elfoglalta Varsót, de a kiélt, elpusztult ellenséges ország közepén helyzete válságosra fordult. A Porta a tatár kánt megbüntetésére küldte. Az orosz cár a kozák seregeket visszarendelte. Elhagyták Rákóczit a moldvai és a havasalföldi segélyhadak is. A magára maradt II. Rákóczi György

1657. júl. 22-én megalázó feltételekkel békét kötött a lengyel királlyal. A lengyelek az erdélyi hadsereget kiszolgáltatták a tatároknak.

A fejedelem – 300 főnyi kísérettel – hazaszökött Magyarországra, a 20 ezer főnyi erdélyi sereg pedig

1657. júl. 31-én a tatárok fogságába esett. A kán a Krím félszigetre hurcoltatta foglyait.

A szultán elrendelte Rákóczi azonnali letételét. A rendek

1657. nov. 2-án Rhédey Ferencet választották meg fejedelemnek. Rákóczi azonban harcot indított a trón visszaszerzésére. A három nemzet képviselőit fegyveres erővel arra kényszerítette, hogy

1658. jan. 14-én visszahelyezzék őt a fejedelemségbe. Erre a török Porta, amelynek élére 1656-ban az erőskezű Köprili Mohamed nagyvezér került, 1658. febr.-ban a havasalföldi, márciusban a moldvai vajdát (Rákóczi szövetségeseit) előzte országukból, majd a tatár kánnal együtt rátámadt Erdélyre. II. Rákóczi György Várad tájékára húzódott vissza.

1658. szept. 14-én Köprili Mohamed Barcsay Ákost nevezte ki fejedelemmé. Az Erdélyből kivonuló török és tatár hadak több mint 100 ezer foglyot hurcoltak magukkal.

1659. aug.-ban II. Rákóczi György újra betört Erdélybe, Barcsay a temesvári pasához menekült.

1659. szept. 24-én a marosvásárhelyi országgyűlés harmadszor is fejedelemmé választotta Rákóczit. Erre Szidi Ahmed budai pasa benyomult Erdélybe, és

1659. nov. 22-én a zajkányi csatában legyőzte Rákóczit. A török sereg távozása után azonban Rákóczi újra összeszedte magát és

1660. jan. 7-én Barcsayt ostrom alá vette Szebenben. Szidi Ahmed újabb hadjáratára az ostromot abbahagyta. A török főseregelé vonult, de az

1660. máj. 22-i szászfenesi csatában vereséget szenvedett. A fejedelem egymaga 17 törököt levágott, de ő maga is súlyosan megsebesült, és

1660. jún. 6-án Váradon meghalt.

1660. júl. 14-én Szidi Ahmed ostrom alá vette a Tiszántúl legfontosabb végvárát, Váradot. Az 50 ezer főnyi török sereggel szemben a várat 850 fős magyar őrség védte Balogh Máté és Ibrányi Mihály

kapitányok parancsnoksága alatt. A védőrség egyenlőtlen harc után

1660. aug. 28-án feladta a várat. Várad elestével török kézre került a Tiszántúl nagy része, s a hódoltság határa mélyen benyomult Erdélybe.

Közben a székelység felkelt Barcsay Ákos ellen, és a krími fogságból hazatért Kemény Jánosnak ajánlotta föl a fejedelemséget. Kemény – bízva a bécsi udvar segítségében – összegyűjtötte Rákóczi seregének maradványait, és

1660 nov.-ében haddal támadt Erdélyre. Barcsay

1660. dec. 31-én önként lemondott. Az erdélyi rendek szászrégeni gyűlése

1661. jan. 1-én Kemény Jánost választotta fejedelemmé. A Porta azonban kijelentette, hogy Erdély élén „némethez vonó embert" nem tűr, és elhatározta letételét.

1660–61 telén (újabb feltevés szerint 1663-ban) Zrínyi megírta Az török áfium ellen való orvosság c. művét. Ebben állandó nemzeti hadsereg fölállítását javasolta.

1661. jún. 14-én Zrínyi a Muraközben – saját költségén – építtetni kezdte Új-Zrínyivárat, amely hídfőállásul szolgált a török elleni harchoz. A Porta tiltakozására a bécsi udvar elrendelte a félig elkészült vár lerombolását, de Zrínyi nem engedelmeskedett a parancsnak.

1661 nyarán Kemény János fejedelemségének megdöntésére újra török és tatár seregek törtek be Erdély területére. Kemény seregével Beregbe és Zemplénbe hátrált. Utolsó reményét a császári udvar segítségébe vetette. Az udvari haditanács az olasz származású Montecuccoli Raymond vezetésével mintegy 15 ezer főnyi sereget rendelt megsegítésére. A német sereg

1661. aug. 18-án érkezett Tokajba, majd Majténynál egyesült az erdélyiekkel. A sereg innét lassú menetben Kolozsvárig hatolt.

1661. szept. 14-én a török vezér, Ali pasa parancsára az erdélyi rendek Marosvásárhelyen egy addig ismeretlen ebesfalvi birtokos nemest, Apafi Mihályt választották fejedelemmé (1661–1690). Közben Kolozsvár megszállásával Montecuccoli befejezettnek tekintette küldetését. Ezer főt hátrahagyott Kemény védelmére, majd

1661. szept. 18-án harc nélkül megindult visszafelé. Harc nélküli visszavonulása Magyarországon nagy megütközést keltett.

1662. jan. 3-án Kemény János Apafi uralmának megdöntésére indult. A Segesvárra húzódó Apafi a jenői bégtől kapott segítséget. A két fejedelem közötti döntő csatára

1662. jan. 23-án Segesvár mellett, Nagyszöllösnél került sor. Kemény vereséget szenvedett, és a harcban maga is elesett. Ettől kezdve lassan megszilárdult Apafi hatalma.

1662. máj. 1-re I. Lipót Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A rendek a vallási és katonai sérelmek orvoslását sürgették, de az uralkodó – miután nem kellett már Erdélytől tartania – visszautasította követeléseiket. Erre a protestáns követek súlyos következményekkel járó lépéssel válaszoltak:

1662. szept. 2-án elhagyták az országgyűlést. A katolikus Zrínyi szolidaritást vállalt velük, és szeptemberben szintén távozott. A helyben maradt küldöttek ezután megszavazták a királyi előterjesztéseket. A Lipót által

1662. szept. 19-én megerősített 55 törvénycikk közül az 1662: 1. tc. kimondta, hogy – a vallási sérelmek félretételével – az országgyűlési tárgyalásokat a jövőben a királyi előterjesztésekkel kell kezdeni.

Az 1662. évi országgyűlésen Montecuccolinak egy kéziratos röpirata forgott közkézen, amelyben az 1661. évi erdélyi hadjárat kudarca miatt a felelősséget a hadakozáshoz nem értő magyarokra igyekezett hárítani. Zrínyi Miklós

1662 őszén választ írt Montecuccoli röpiratára. Maró gúnnyal cáfolta ellenfele érvelését.

A Porta 1662-ben elhatározta, hogy újabb hadjáratot indít Magyarország ellen. Az apja örökébe lépő Köprili Ahmed nagyvezér a támadás okául Montecuccoli erdélyi beavatkozását és Új-Zrínyivár fölépítését nevezte meg. A 120 ezer főnyi török sereg

1663. jún. 8-án érkezett Nándorfehérvárra, majd Buda felé vette az útját. Júl. 16-án Köprili Ahmed haditanácsot tartott Budán, amely elhatározta, hogy a török főserg Érsekújvárat támadja meg.

1663. aug. 7-én Forgách Ádám érsekújvári kapitány Párkánynál meglepe-

tésszerű támadást hajtott végre a török előhad ellen, de súlyos veresége szenvedett. A török főseregt

1663. aug. 16-án vette ostrom alá Érsekújvárt. A Montecuccoli vezette 15 ezer főnyi császári sereg – Bécs védelmében – Pozsonynál táborozott, és nem avatkozott közbe.

1663. szept. 26-án kapitulált Érsekújvár. (Forgách Ádámot haditörvényszék elé állították, de egyévi fogság után szabadon engedték.) Érsekújvár után a törökök kezére került Nyitra, Nógrád, Léva, Galgóc, Drégely, Szécsény és Buják is.

A török sikerei láttán, Zrínyi Miklós szeptember közepén öccsére, Zrínyi Péterre bízta a Muravidék védelmét, s maga 6 ezer fővel a főhadszíntérre sietett. A Vág folyó vonala mögött védelemre rendezkedett be, és biztosította a Csallóközt az ellenség beütéseitől. A támadó törökök fölött

1663. okt. 10-én Vízvár mellett győzelmet aratott. Sikeresen működött Zrínyi Péter is, aki az Új-Zrínyivár ellen vonuló boszniai pasát

1663. okt. 11-én Károlyvárosnál megverte.

1663. okt. 8-án Apafi Mihály fejedelem a nagyvezér érsekújvári táborából és annak parancsára a töröknek való behódolásra szólítja fel a királyi Magyarországot. Felhívása visszhangtalan marad, amiben nagy része van Wesselényi nádor ellenpropagandájának.

Az 1663–64. évi háború idején Regensburgban tanácskozott a birodalmi gyűlés, ahol főleg János Fülöp mainzi érsek-fejedelem szorgalmazta egy törökellenes nemzetközi koalíció összekovácsolását. Az érsek a magyarországi rendi politikusokkal is élénk kapcsolatokat ápolt. A birodalmi gyűlés mellett működő haditanács végül is 3 önállóan működő hadsereget állított föl az 1664. évi hadműveletekre: Felső-Magyarországon de Souches, a Duna mentén Montecuccoli, a Drávánál Zrínyi Miklós, illetve Hohenlohe német birodalmi és Strozzi császári hadvezérek parancsnokságával. A terv hibája a rendelkezésre álló erők szétforgácsolása volt. A haditanácstól Zrínyi engedélyt kapott a magyarországi török végvárak utánpótlását szolgáló eszéki híd felgyújtására. 26 ezer főnyi sereggel

1664. jan. 20-án megkezdte nevezetes téli hadjáratát. Berzence és Babocsa elfoglalása után

1664. jan. 28-án Pécs alá érkezett. A várost rövid harc után elfoglalta, s – a vár ostromára Hohenlohét hátrahagyva – 5 ezer lovassal az eszéki híd ellen indult. Jan. 31-én megvette a hídfő védelmére épült dárdai erődöt, majd

1664. febr. 1–2-án fölgyújtotta a 10 méter széles és több kilométer hosszú eszéki tölgyfa hidat. Innét visszatért Pécsre, és maga mellé véve az ottani német segélyhadat, febr. 9-én nagy zsákmánnyal megindult haza. Sikere egész Európában ismertté tette nevét.

Zrínyi ki akarta aknázni a téli hadjárat sikerét, és addigi eredményeit az utánpótlás nélkül maradt Kanizsa megvételével akarta betetőzni. A bécsi udvar halogatása miatt azonban Kanizsa ostroma csak

1664. máj. 1-én kezdődhetett meg. Köprili Ahmed nagyvezér szükséghídon már május közepén átkelt a Dráván, és a török főssereggel Kanizsa fölmentésére sietett. A nagy túlerő elől Zrínyi Új-Zrínyivár felé hátrált, amelyet a török főssereg

1664. jún. 8-án vett ostrom alá. A bécsi udvar ekkor Montecuccolit a déli hadszíntérre irányította. Egyben őt nevezte ki az egyesült hadak főparancsnokává. A császári hadvezér jún. 15-én érkezett Új-Zrínyivár alá, de a vár megmentésére nem tett semmit. Új-Zrínyivár

1664. jún. 30-án a nagyvezér kezére jutott, aki a várat júl. 7-én fölrobbantotta.

Új-Zrínyivár eleste után a Habsburg és a török sereg észak felé vonult, s

1664. aug. 1-én a szentgotthárdi csatában mérte össze erejét. A harcban a törökök vereséget szenvedtek. A bécsi udvar azonban Reninger követ útján már

1664. aug. 10-én békét kötött a törökkel Vasváron. A vasvári béke a fönnálló birtokállomány alapján jött létre, ami azt jelentette, hogy a török – katonai vereségei ellenére – megtarthatta összes újabb hódításait: Váradot, Lugost, Karánsebest, Jenőt, Érsekújvárt, a felsőmagyarországi várakat és a Muraközt. A szerződés biztosította Erdélyben a szultán főhatalmát. A vasvári béke, melyet I. Lipót

1664. szept. 27-én erősített meg, politikai nyugtalanságot, elégedetlenséget

váltott ki a magyar rendek között. Olyanok is szembefordultak a Habsburg-politikával, akik addig legszilárdabb támaszai voltak.

1664. nov. 18-án a kursaneci erdőben Zrínyi Miklós vadászat közben egy megsebesített vadkan áldozata lett. Halálával az ország legjelentősebb államférfiúi és hadvezéri egyéniségét veszítette el.

Az 1663–64. évi török háborúba visszanyúló előzmények után **1666-ban** kibontakozott az elégedetlen főurak és nemesek Habsburg-ellenes rendi szervezkedése.

1666. ápr. 5-én a Trencsén melletti Stubnyán Wesselényi Ferenc és Zrínyi Péter egyezményt kötöttek. Elképzelésük különbözött: Zrínyi Péter elsősorban a franciák, Wesselényi viszont főként a törökök segítségét kívánta igénybe venni.

1666. ápr. 19-én kiadott rendeletével Lipót a kassai főkapitányság területén megtiltotta a végvárakba szökött jobbágyok földesuraiknak való kiadását. Ez az intézkedés erőteljes lökést adott a Bécs ellen irányuló rendi szervezkedésnek.

1666. aug. 23-án Wesselényi Ferenc murányi várában csoportos megbeszélésre került sor. Ezen a protestáns köznemesség vezérei: Szepesy Pál, Szuhay Mátyás, Kende Gábor, Ispán Ferenc, Keczer Menyhért, Vitnyédi István stb. vettek részt, s Apafi is elküldte a maga követeit Teleki Mihály kővári kapitány és Bethlen Miklós személyében. A jelenlevők hűséget esküdtek egymásnak, s fölkérték Apafit: küldjön követeket a Portára, és behódolásuk ellenében eszközölje ki a szultán támogatását.

1667. márc. 27-én meghalt Wesselényi Ferenc nádor. A Habsburg-ellenes mozgalom irányítása ezután Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc országbíró kezébe került.

1667. jún. 19-én Köprili Ahmed nagyvezér Kréta szigetén fogadta Apafi követét. Válasza elutasító volt, de a tárgyalásokon részt vevő portai főtolmács, Panajotti a bécsi udvar szolgálatában állt, és az erdélyi fejedelem ajánlatát a császári miniszterek tudomására hozta.

1668. aug. 18-án az ellenzéki nemesek szendrői gyűlése fölkelési tervet dolgozott ki a császári seregek Magyarországból való kiszorítására. A megalapozatlan akció azonban nem került végrehajtásra.

1668. okt. végén Wesselényi Ferenc özvegye, Széchy Mária megbízásából

az összeesküvők egyike, Bory Mihály volt korponai kapitány is fölutazott Bécsbe, s a mozgalom egész történetét föltárta a bécsi udvar előtt. Lipót miniszterei – Lobkowitz, Montecuccoli és Auersperg – elhatározták, hogy egyelőre várakozó álláspontra helyezkednek.

1669. ápr. 26-án Zrínyi Péter Sárospatakon megegyezést hozott létre veje, Rákóczi Ferenc és a protestánsok között. Felső-Magyarország leghatalmasabb földesura, aki addig anyja, a nemrégiben rekatolizált Báthory Zsófia befolyása alatt állt, visszaadta a protestáns papok és iskolák korábban elvett jövedelmeit, és birtokain biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Az egyezmény a felvidéki nemesség körében megteremtette a Habsburg-ellenes összefogás politikai feltételeit.

1669. máj.-ban tanácskozott az ún. eperjesi tracta, ahol azonban nem sikerült közeledést elérni a bécsi kormány és az ellenzéki nemesség között.

A Habsburg-ellenes szervezkedés utolsó fejezetében Zrínyi Péter játszott vezető szerepet. Terveibe beavatta Tattenbach Erasmus stájerországi földesurat, majd sógorát, Frangepán Ferencet is.

1669. dec.-ben egyik kapitányát a Portára küldte, hogy a török segítségét kieszközölje. A követ évi 12 ezer tallér adó ellenében 30 ezer főnyi török segélyhadat és a rendi szabadságok megtartását kérte a Portától. Zrínyi emberét a Porta olyan üzenettel bocsátotta vissza, hogy a végleges választ a boszniai pasától fogják megkapni. E fejleményekről a bécsi udvar Panajotti útján ismét azonnal értesült. Zrínyi Péter nem várta meg a török végleges válaszát.

1670. márc. 12-én a földesúri terhek könnyítésének ígéretével fegyverbe szólította a környező parasztságot, s utasította Rákóczit, hogy ő is mozgósítsa Északkelet-Magyarországot. Erre a császári miniszterek

1670. márc. 20-án elrendelték Zrínyi letartóztatását, s Spankau tábornokot 6 ezer fővel Zrínyi várainak elfoglalására küldték.

1670. ápr. 9-én a felvidéki összeesküvő nemesek is akcióba kezdtek: Sárospatakon elfogták a Rákóczihoz érkező Starhemberg Rüdiger gróf tokaji német várparancsnokot. Az összegyűlt nemesség I. Rákóczi

Ferencet választotta fővezérévé, és megindította támadását a környező várak elfoglalására.

1670. ápr. 13-án Spankau hadai elől Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc grófok Bécsbe menekültek, hogy kegyelmet kérjenek. A császári fővárosba érkező két főurat azonban ápr. 17-én fogságba vetették.

1670. máj. 1-én Zrínyi letartóztatásának hírére a felvidéki fölkelők tállyai gyűlése elhatározta a fegyverletételt. A Felvidéket Spork tábornok vezetésével császári seregek árasztották el.

1670. jún. 29-én a magyar kancellária elrendelte az összeesküvésben gyanúsak letartóztatását. A fölkelők közül több százan Erdélybe menekültek, de százával kerültek a gyanúsítottak a császári börtönökbe is. Az összeesküvés kinyomozására az udvar bizottságot rendelt ki, amely Rottal János vezetésével

1670. aug. 18-án Lőcsén kezdte meg működését. A lőcsei bizottság vádat emelt Nádasdy Ferenc országbíró ellen is, akit a császári katonaság

1670. szept. 3-án ugyancsak letartóztatott.

1670. okt. 31-én a bizottság Lőcséről Pozsonyba helyezte át székhelyét, és kivételes bírósággá (judicium delegatum) alakult át.

1670. nov. 28-án Heister tábornok és Esterházy Pál ostrom alá vették Árva várát, melynek birtokosa – egy XVI. századi tőzsércsalád leszármazottja, a dúsgazdag gróf Thököly István – részese volt a Wesselényi-összeesküvésnek. A súlyos beteg Thököly

1670. dec. 3-án az ostrom izgalmaiba belehalt; a vár őrsége

1670. dec. 10-én megadta magát. Thököly István fia, a 13 éves Imre, nevelője kíséretében, álruhában Erdélybe menekült.

1671. febr. 21-én Báthory Zsófia megegyezett az udvarral, hogy fia, I. Rákóczi Ferenc – 400 ezer forint váltságdíj ellenében – büntetlen marad.

1671. márc. 21-én Lipót adórendeletet adott ki, amely kimondta, hogy minden megye maga tartsa el a területén tartózkodó császári katonaságot. Ez a rendelet a hadsereg összes természetbeni szükségleteinek (élelmiszer, takarmány, tüzelő) előteremtése mellett mintegy tízszeresére (40–60 Ft) emelte az egyes jobbágyportákra eső állami pénzadót. Néhány héttel később fogyasztási adót (ún. accisát) is kivetettek a hús, a szeszes italok és helyenként a gabona után. A bécsi udvar ekkor kezdődő abszolutista adópolitikája a jobbágyságot is érdekeltté tette a Habsburg-ellenes fölkelésben.

1671. ápr. 30-án Bécsújhelyen kivégezték Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet, Bécsben pedig Nádasdy Ferencet. Halállal sújtották Bónis Ferenc Zemplén megyei nemest – aki fegyveresen állt ellen a császári katonaságnak – és Drabik Miklóst is. (Pozsony, július 16.) Ellene az volt a fővád, hogy 1657-ben egy Habsburg-ellenes röpiratot jelentetett meg. Az 1670. évi fölkelés közvetlen megtorlását

1671. dec. 1-én Tattenbach Erasmus kivégzése zárta le.

1671. dec. 14-én Lipót rendeletet adott ki a mintegy 11 ezer főnyi magyar végvári katonaság létszámának 4 ezer főre való csökkentéséről. A rendelet végrehajtásához elsőként Kelet-Magyarországon láttak hozzá.

1672. aug. végén a Habsburg-megtorlás elől Erdély széleire menekült bujdosók szolgálatukba fogadták az elbocsátott végvári katonaságot, és támadást intéztek a felvidéki császári helyőrségek ellen. Seregük szeptemberre mintegy 15 ezer főre szaporodott. Mozgalmuk „a testi és lelki szabadságtalanság" leküzdését tűzte jelszavául. Céljuk a bécsi udvar által megsértett rendi szabadságok és a protestáns vallásgyakorlat szabadságának helyreállítása volt.

A bujdosók seregének zöme – Petróczy István, Szepesi Pál, Szuhay Mátyás és Kende Gábor vezetésével – Debrecenből kiindulva észak felé nyomult előre. A Kassa melletti Enyickénél

1672. szept. 14-én győzelmet arattak Spankau kassai főkapitány felett. Abaúj, Torna, Gömör, Sáros és Szepes megyék a kuruc fölkelők kezére kerültek. De a bujdosók másik csapata Teleki Mihály kővári kapitány vezetésével

1672. szept. 20-án Batiz-Vasvárinál a szatmári császári kapitánytól vereséget szenvedett. Maga Teleki Kővárba futott. Okt. 2-án a Felvidéken előnyomuló kuruc sereg elfoglalta Eperjes városát (lakói a fölkelőkkel rokonszenveztek), majd kezére került Bártfa és Késmárk is. A félreeső hegyi utakon előreküldött Pika Gáspár, a helyi szlovák parasztok fölkelésére támaszkodva,

1672. okt. 20-án elfoglalta a Thökölyek „sasfészkét", Árva várát.

A bécsi udvar 15 ezer főnyi sereget küldött a kurucok leverésére Spork és Cobb tábornokok parancsnoksága alatt. A császári sereg és a kurucok közötti döntő ütközetre

1672. okt. 26-án Györkénél került sor. Cobb, árulásra bírva a kuruc hadseregben harcoló hajdúvárosi csapatokat, vereséget mért a fölkelőkre. A vert sereg maradványai visszahúzódtak a török hódoltság és Erdély területére. Árva várát Spork tábornok

1672. nov. 24-én foglalta vissza. Karóba húzatta Pika Gáspárt és a fölkelés több vezetőjét, 24 falusi bírót fölakasztatott.

1673. febr. 27-én – a magyar rendi alkotmány fölfüggesztésével – Lipót a német lovagrend nagymesterét, Ampringen János Gáspárt nevezte ki Magyarország kormányzójává, s 4 német és 4 magyar tanácsost jelölt ki mellé. Ez a gubernium (kormányzóság) lett a következő években a magyar belügyi igazgatás legfőbb szerve.

Az 1670 után Magyarországon alkalmazott Habsburg-abszolutista politikának egyik főösszetevője az ellenreformáció erőszakos terjesztése volt. Az 1671–72. évi templomfoglalások után a bécsi udvar 1673-tól a protestáns egyházak papságának fölszámolására törekedett. Ennek során

1673. szept. 25-re Szelepcsényi György érsek 33 protestáns lelkészt idézett meg pozsonyi törvényszéke elé. A vád az volt, hogy együttműködtek a kurucokkal, és föllázadtak a király ellen. A halállal fenyegetett prédikátorok többsége áttért a katolikus vallásra.

1674. márc. 5-re újabb 730 protestáns lelkészt idéztek bíróság elé. Azokat, akik nem tértek át a katolikus vallásra,

1674. ápr. 4-én halálra ítélték. Büntetésüket később várfogságra változtatták, majd 1675-ben gályarabságra küldték őket. (Az életben maradt gályarabokat 1676. február 12-én, kormánya utasítására, de Ruyter holland tengernagy szabadította ki.) A perek után megindult a falvak rekatolizálása. Szelepcsényi maga 60 ezer embert térített vissza a katolikus egyház kebelébe. Az ellenreformációs vihar leghevesebb rohamának elvonulása után azonban, már az 1670-es években, ismét éledni kezdtek a protestáns gyülekezetek.

1674. dec. 18-án Apafi kivégeztette az erdélyi németbarát párt fejét, Bánffy Dénes kolozsvári főkapitányt. Az erdélyi pártharcokban megnövekedett Teleki Mihály hatalma.

1675. ápr. 28-án a bujdosók képviseletében Teleki Akakia Roger francia követtel megkötötte a fogarasi szerződést. A bujdosók kötelezettsé-

get vállaltak, hogy seregük létszámát 12 ezer főre emelik, viszont XIV. Lajos francia király ígéretet tett, hogy havonta 40 ezer forintot folyósít a sereg tartására. Sobieski János lengyel király 6 ezer főnyi segélyhad küldését vállalta sógora, Béthune márki varsói francia követ vezetésével, akit győzelem esetén a kurucok Magyarország királyának ismertek volna el. A fogarasi szerződés végrehajtására azonban nem került sor. A Porta és Lengyelország között háború folyt, s emiatt sem a lengyel, sem a francia király nem teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettségét.

1677. ápr. 24-én a bécsi udvar szövetségre lépett Sobieski Jánossal. A két király megfogadta, hogy nem segíti egymás lázadó alattvalóit. A lengyel udvar ettől kezdve egyre inkább elfordult a kuruc mozgalom támogatásától.

1677. máj. 27-én Béthune varsói francia követ és a bujdosók küldöttei újabb szerződést kötöttek Varsóban. A varsói szerződésben a bujdosók 15 ezer főnyi sereg kiállítására kötelezték magukat, viszont XIV. Lajos évenként 100 ezer, előlegesen pedig 20 ezer tallér segélyt ígért a kurucoknak. A francia király ezen kívül Lengyelország területén toborzott segélyhad küldését vállalta saját költségén.

1677. szept. végén Boham ezredes vezetésével mintegy 2 ezer főnyi francia–lengyel sereg érkezett Magyarországra. Egy másik francia tiszt, Forval ugyanakkor Erdélyben állított föl – ugyancsak francia pénzen – 2 ezer főnyi segélyhadat. Az egyesült francia–lengyel–kuruc sereg

1677. okt. 10-én a nyalábvári ütközetben szétverte Schmidt császári ezredes seregét.

Az 1670. évi menekülése óta Erdélyben tartózkodó 20 éves Thököly Imre azzal a kéréssel fordult Apafihoz, hogy a fejedelem engedje ki őt a bujdosók közé. Apafi megadta hozzájárulását, s Thököly

1677. nov. végén csatlakozott a kuruc ezredekhez.

1678. márc. 7-én a bujdosók somkúti gyűlése Telekit ismerte el a kuruc hadak főparancsnokának. A fővezér mellé 12 tanácsost állítottak, közöttük Thökölyt és Wesselényi nádor unokaöccsét, Wesselényi Pált.

1678. máj. 11-én Teleki átvette a parancsnokságot a kuruc seregek felett. Hadjárata azonban kudarcba fulladt. A Bécsből érkező császári főseregelől

1678. aug. végén visszamenekült Kővárra. Thököly ellenben különvált Teleki hadaitól, és mélyen benyomult a császári seregek által fedezetlenül hagyott Felső-Magyarországra.

1678. szept. 17-én elfoglalta Iglót, bevette Rózsahegyet, majd délre kanyarodott, és elfoglalta a nagy fontosságú Garam-menti bányavárosokat.

1678. nov. 1-én seregének egy része Barsszentkeresztnél vereséget szenvedett, így a bányavárosok ismét a németek kezére jutottak.

Thököly hadjáratának sikerét ez a vereség nem befolyásolta. A kuruc mozgalom vezéralakja ettől kezdve Thököly Imre lett, akinek szinte egyik hétről a másikra országos, majd európai hírneve támadt.

1679. febr. 5-én XIV. Lajos és I. Lipót megkötötték a nymwegeni békét, amely véget vetett a két hatalom között 1672 óta folyó háborúnak. XIV. Lajos ezért nem tartotta tovább kötelező erejűnek a varsói szerződést, és Bethune útján visszarendelte a francia segélycsapatokat. A szerződésben kikötött segélypénz folyósítását nem szüntette meg teljesen, de összegét jelentősen leszállította. A kurucok ezért egyre inkább arra kényszerültek, hogy szorosabbra fűzzék kapcsolatukat a Portával.

A kuruc táborban 1679-ben kiéleződött a hatalmi versengés Thököly Imre és Wesselényi Pál között.

1679. szept. 4-én Thököly szétugrasztotta Wesselényi kismarjai táborát és elfogatta őt. A Thököly alatt egyesült kuruc hadak ezek után az okt. 12-i miskolci gyűlésen kinyilvánították azt a szándékukat, hogy Erdélytől és Telekitől függetlenül maguk intézzék ügyeiket.

1679. nov. 3-án a szikszói ütközetben Thököly alvezérei, Harsányi István, Szücs János és Petneházy Dávid a hajdúles alkalmazásával megsemmisítették a sárospataki német parancsnok seregét.

1680. jan. 8-án a kurucok hajdúszoboszlói gyűlése Thököly Imrét választotta meg a bujdosó hadak fővezérévé. A téli fegyverszünet letelte után Thököly

1680. máj. végén indította meg a hadműveleteket. Seregei Felső-Magyarország elfoglalása után beütöttek Morvaországba is.

1681 febr.-jában a Porta megkötötte a radzini békét Oroszországgal. Ettől kezdve a Porta egyre nagyobb figyelmet fordított a magyarországi harcokra.

A kuruc sikerek hatására a bécsi udvar változtatott magyarországi politikáján. Lipót elhatározta, hogy véget vet az abszolutista kormányzásnak, s engedményeket tesz a magyarországi rendeknek.

1681. ápr. 28-ra országgyűlést hívott össze Sopronba. Erre Thököly követeit is meghívta, de a kuruc vezér – miután a Portáról újabb biztatásokat kapott – nem küldte el őket. A katonatömegek követelésére

1681. máj. 28-án fölmondta a fegyverszünetet, és megindította a hadműveleteket a császári hadak ellen.

A soproni országgyűlésen összegyűlt rendek

1681. jún. 13-án Esterházy Pált választották meg nádornak. Az országgyűlésen hozott törvénycikkek kimondták a magyar kamara egyenrangúságát az udvari kamarával, eltörölték az 1671-ben bevezetett új adókat, intézkedéseket tartalmaztak a német katonaság kihágásainak megszüntetéséről, amnesztiát biztosítottak az 1670 óta elkövetett cselekményekért stb. – A vallási kérdésben az 1681:25 és 26. tc. intézkedett. A 25. tc. kimondta a vallásgyakorlat szabadságát, de a „földesúri jogok fenntartásával". – A 26. tc. vármegyénként 2–2 helységet jelölt ki az ország nyugati területén, ahol a protestánsok templommal rendelkezhetnek (ezek voltak az ún. artikuláris helyek). – A soproni országgyűlésen tett engedmények hatására a nemesség nagy része megegyezésre hajlott, és kezdett elszakadni Thököly táborától.

1681. szept. 12-én az egyesült kuruc-erdélyi és török seregek bevették Böszörményt, majd Kálló alá szálltak. A vár vívása közben Thököly és Teleki között végleges szakításra került sor.

1681. nov. 13-án Thököly a császáriakkal fegyverszünetet kötött, s hadai számára téli szállásul 4 vármegyét biztosított.

1682 telén a kuruc vezér végleg kiszorította Apafit és Telekit a Porta kegyeiből.

1682. ápr. 28-án Thököly Ibrahim budai pasához látogatott, aki fejedelmi

pompával fogadta, s a tömeg „éljen a magyar király!" kiáltással üdvözölte.

1682. jún. 15-én Munkácson megtartották Thököly Imre és Zrínyi Ilona esküvőjét (Zrínyi Ilona első férje, I. Rákóczi Ferenc még 1676-ban meghalt). Ezzel a kuruc vezér kezére kerültek a roppant Rákóczi-birtokok.

1682. júl. 9-én Lipót császár elrendelte a végvárak magyar katonaságának a régi (1671 előtti) létszámra való megnövelését és magyar mezei ezredek fölállítását. A labanc hadseregben fizetett zsold összegét a kuruc hadsereg fizetési normáihoz igazították (lovasoknak havi 4, gyalogoknak havi 3 frt zsoldot fizettek). Az intézkedés célja Thököly seregének bomlasztása volt.

1682. júl. 20-án a kuruc seregek éjszakai rajtaütéssel elfoglalták a kassai fellegvárat, majd

1682. aug. 14-én bevették Kassa városát is. Ezzel a kurucok kezére került Felső-Magyarország fővárosa, s a szepesi kamara Thököly kamarájává alakult át. – A kuruc csapatok ezután elfoglalták Szádvárt, Eperjest, Lőcsét, Tokajt, Ónodot, Putnokot, és

1682. aug. 22-én Ibrahim budai pasa segélyhadaival együtt ostrom alá vették Füleket, melyet Koháry István védett. A füleki labanc őrség

1682. szept. 10-én kapitulált (Koháry Regéc, később Munkács várába került fogságba).

1682. szept. 16-án Ibrahim pasa Thökölyt a szultán athnaméja alapján Magyarország királyává nevezte ki. Thököly – Bocskai és Bethlen példáját követve – nem fogadta el ezt a címet, hanem fejedelemnek és „a magyarországi részek" urának neveztette magát.

1682. nov. 19-én a harcoló felek fegyverszünetet kötöttek, amelyben a császáriak a Felvidéket egészen a Garam folyóig a kurucoknak engedték át. Ily módon kialakult Thököly felső-magyarországi fejedelemsége.

1683. jan. 11-re Thököly gyűlésre hívta össze a rendeket Kassára. A kassai országgyűlésen kiütköztek Thököly és a nemesek ellentétei. A kuruc fejedelem adót, élelmet követelt hadserege számára, a rendek viszont sokallották az adót. A fejedelem a katonaságra támaszkodva és a törökökkel fenyegetőzve kényszerítette a gyűlést, hogy a kívánt 54 ezer forintnyi adót megszavazza.

Thököly sikereinek hatására és a francia diplomáciától biztatva a török Porta elhatározta a Habsburg-székváros, Bécs megtámadását.

1683. márc. 31-én Lipót szövetségre lépett Sobieski Jánossal. A lengyel király 40 ezer főnyi sereg küldését ígérte, ha a török Bécset ostrom alá venné. Ugyanezen a napon indult el 100 ezer főnyi sereggel és 300 ágyúval Kara Musztafa nagyvezér Bécs elleni hadjáratára.

1683. jún. 7-én a török hadsereg Eszékre érkezett. Kara Musztafa fogadta a tisztelgő látogatásra érkező Thökölyt. Ezután a török főerők Veszprémen, Tatán és Pápán át Győr alá érkeztek, amelyet a császáriak júl. 1-én föladtak. Lipót és udvara

1683. júl. 7-én Bécsből Linzbe menekült. A török seregek

1683. júl. 14-én körülzárták a Starhemberg Rüdiger által védett Habsburg-székvárost.

1683. júl. 29-én a Duna bal partján működő Thököly-hadak Pozsonynál vereséget szenvedtek a császári seregek fővezérétől, Lotharingiai Károlytól.

1683. aug. 30-án Sobieski serege egyesült Lotharingiai Károly hadával, s a két hadvezér Bécs fölmentésére indult. A török és a keresztény seregek közötti döntő csatára

1683. szept. 12-én került sor Bécs falai alatt. Ebben a 100 ezres török sereg súlyos vereséget szenvedett. A szövetséges seregek bécsi győzelme fordulatot hozott hazánk történetében: megkezdődött a 16 éves török háború, amelynek során egész Magyarország fölszabadult a török uralom alól.

1683. okt. 9-én Lotharingiai Károly Párkánynál újabb győzelmet aratott a törökön.

1683. okt. 27-én 3 napos ostrom után a császáriak megvették Esztergom várát.

1684. jan. 12-én Lipót amnesztiát adott ki, amelyben kegyelmet hirdetett Thököly mindazon híveinek, akik a Habsburg-uralkodóra a hűségesküt leteszik. Fölhívására 14 főúr, 17 vármegye és 12 szabad királyi város meghódolt Lipót előtt. Bomlott a kuruc katonaság is: az udvari kamara csábítására egyes kuruc egységek átálltak a császáriak oldalára.

1684. márc. 5-én XI. Ince pápa, I. Lipót, Sobieski János és Velence a török elleni harcra megkötötték az ún. „Szent Ligát". A hadjárathoz szükséges anyagi eszközöket a pápa, Velence, a Habsburg-tartományok és a német fejedelmek biztosították. A hadsereg ellátása a hadszíntér, azaz Magyarország népeire hárult.

1684. jún. 13-án Lotharingiai Károly elfoglalta Visegrádot, 27-én bevette Vácot, s 30-án a törökök által fölgyújtott Pest is a kezére került. Ezután

1684. júl. 14-én ostrom alá vette Budát is, de eredmény nélkül.

1684. szept. 17-én Schultz tábornok Eperjes mellett meglepte és szétverte a kurucok táborát.

1685. febr. 22-én a fogarasi országgyűlésen Apafi és Teleki hűtlenségi vádat emeltek Thököly ellen, és határozatot hozattak összes erdélyi birtokai elkobzásáról.

1685. ápr. 14-én Teleki Lipót követével megkötötte a titkos kercsesorai szerződést, amelyben kötelezte magát, hogy előmozdítja a császár érdekeit, s azon lesz, hogy Erdély csatlakozzék a németekhez.

1685. okt. 15-én a budai pasa utasítására Ahmed váradi pasa magához hívatta és elfogatta Thökölyt. (A budai pasa ezzel akarta a bécsi udvart békekötésre bírni.) Ezzel Thököly maradék tekintélyét is elveszítette, s fejedelemsége napok alatt széthullott.

1685. okt. 25-én kapitulált Kassa kuruc őrsége, majd a császáriak kezére került Sárospatak és Regéc is. A császári hadsereg szolgálatába átálló kuruc katonák száma meghaladta a 17 ezer főt.

A Portán hamarosan rájöttek, milyen hiba volt Thököly elfogatása. A szultán gazdag jóvátételt és hathatós támogatást ígért a fejedelemnek.

1686. febr. 1-én a törökök nagy pompával fogadták Thökölyt Váradon, de a kuruc vezér már nem tudta a mozgalmat újra föllendíteni. A kuruc ellenállás a Zrínyi Ilona által védett Munkács várába szorult vissza, amelyet Caraffa császári tábornok csapatai 1685 decemberében fogtak ostrom alá. A tábornok megadásra szólító leveleire Zrínyi Ilona az ellenállás jeléül

1686. márc. 15-én vörös lobogókat tűzetett ki a falakra.

1686. ápr. 24-én a császári seregek (Petneházy volt kuruc katonáival együtt) Szegednél súlyos vereséget mértek a törökre és Thökölyre.

1686. máj.-ban Lengyelország és Oroszország békét kötöttek egymással, s az orosz cár – a Szent Ligához csatlakozva – szintén hadat üzent a Portának. Az udvari haditanács ekkor Buda visszavételét tűzte ki célul. Miksa Emánuel bajor választófejedelem csapatai

1686. jún. 17-én elfoglalták Pestet, majd a Gellérthegy déli lábánál ütötték fel táborukat. A császári főerők Lotharingiai Károly vezetésével közben Óbudára érkeztek, és

1686. jún. 22-én megkezdték Buda ostromát. A szövetséges seregek együttes létszáma megközelítette a 80 ezer főt, melyből mintegy 14–15 ezer volt a magyar katonaság száma. A kb. 10 ezer főnyi török védősereg élén Abdurrahman pasa állott. A támadók sorozatos rohamokkal őrölték föl a védőrség ellenállását. A vár fölmentésére érkező Szulejmán nagyvezér aug. 14-én kísérletet tett az ostromgyűrű áttörésére, de támadását visszaverték. (E harcban különösen kitüntették magukat Petneházy huszárjai.)

1686. szept. 2-án du. 5 órakor kezdődött a támadók döntő rohama, amelynek eredményeként este 7 órára – 145 éves török uralom után – az ország fővárosa, Buda fölszabadult. A harcban elesett Abdurrahman pasa is. A várba behatoló első katonák között volt Fiáth János. Buda ostromában a magyarok közül részt vettek többek között Bottyán János, Batthyány Ádám, id. Bercsényi Miklós stb. – Buda fölszabadulását egész Európában örömmel fogadták.

1686. szept. 6-án Lotharingiai Károly a nagyvezér üldözésére indult, de a fővezérletet később Badeni Lajosnak adta át, aki szept. 23-án bevette Simontornyát, majd ostrom alá vette és

1686. okt. 22-én elfoglalta Pécset. A hadműveleteket okt. 30-án Siklós, végül november 12-én Kaposvár elfoglalása zárta le. A törökök békeajánlatát a bécsi udvar elutasította.

1687. febr. 16-án egy koholt összeesküvés fölfedésére az olasz származású felvidéki császári főparancsnok, Caraffa tábornok 12 tagú külön bíróságot állított fel Eperjesen. A bírák egyikének, Szentiványi Lászlónak és két tábori markotányosnőnek koholt vádjaira megkezdte a letartóztatásokat. A foglyokat kínpadon kényszerítette,

hogy neki tetsző vallomásokat tegyenek. Eperjes piacán vérpadot emelt, s

1687. márc. 5-én megkezdte a kivégzéseket.

1687. márc. 22-én, ápr. 16-án, 22-én, máj. 6-án és **14-én** összesen 24 embert végeztetett ki ártatlanul.

Az 1687. évi hadműveletek során újabb császári győzelmek születtek. Lotharingiai Károly 50 ezer fővel

1687. aug. 12-én Nagyharsánynál aratott nagy győzelmet Szolimán nagyvezér 60 ezres serege fölött. A hadműveletek színhelye a Dráva–Szávatorkolat vidékére helyeződött át.

A császári hadvezérek most már elérkezettnek látták az időt Erdély bekebelezésére. Okt. 18-án elfoglalták Kolozsvárt, majd Szamosújvárt és Szebent.

1687. okt. 27-én Apafi aláírta a balázsfalvi egyezményt, amely véget vetett az erdélyi fejedelemség önállóságának. Erdélyben a helyzet ura a császári katonaság lett.

Magyarországon Lipót országgyűlést hívott össze Pozsonyba, amely

1687. okt. 31-én kezdte meg tanácskozását. A királyi előterjesztés hangsúlyozta, hogy az uralkodó Magyarországot hódított tartománynak tekinthetné, s olyan törvényeket szabhatna, amilyeneket akar. De – hangoztatta Lipót – ő hajlandó a régi alkotmányt megtartani, ha a rendek 1. olyan hitlevelet fogadnak el, mint amilyen I. Ferdinándé volt; – 2. törvénybe iktatják a Habsburg-ház fiúági örökösödését; – 3. lemondanak az aranybulla 31. pontjáról, az ún. „ellenállási" záradékról, amely a Thököly-fölkelés igazolásául szolgált. A felső- és alsótábla nov. 7-én megszavazta Lipót követeléseit. Az 1687-ben hozott törvények közül nevezetes még a 17. tc. is, amely megtiltotta a szabad királyi városok számának növelését. Ennek jóváhagyása engedmény volt a császári abszolutizmus részéről a magyar rendiségnek, amely minden erővel a városfejlődés elrekesztésére törekedett.

1688 elején végső ínségbe jutott a munkácsi kuruc várőrség. Élelem és lőszer hiányában Zrínyi Ilona nem folytathatta harcát, hanem – több mint két esztendeig tartó ellenállás után – tárgyalásba bocsátkozott Caraffával.

1688. jan. 17-én viszonylag kedvező feltételek mellett átadta Munkács várát a császáriaknak. Ő maga Lipót kívánságára két gyermekével együtt Bécsbe utazott, ahová márc. 27-én érkezett. Két gyermekét elszakították tőle: Júliát kolostorba zárták, a 12 éves Ferencet a csehországi neuhausi jezsuita kollégiumba küldték.

1688. aug. 9-én a császári főerők Miksa Emánuel vezetésével ostrom alá vették, majd

1688. szept. 6-án bevették Nándorfehérvárat. A török őrségek Szendrő és Galambóc várát is föladták. De az 1688. évi hadműveleteknek váratlanul véget vetett XIV. Lajos támadása, aki megelégelte a Habsburg-seregek keleti győzelmeit (a bécsi udvar hatalmának túlságos megnövekedésétől tartott), és fölbontotta az 1684 óta fönnálló fegyverszünetet.

A Magyarországon berendezkedő Habsburg-uralom egyik legjellegzetesebb intézménye az 1688-ban létrehozott „Neoacquistica Comissio" (újszerzeményi bizottság) volt. A bizottság minden 1683 óta visszafoglalt területet „új szerzeménynek" minősített, s a régebbi birtokosoknak csak akkor adta vissza e területeken fekvő ingatlanaikat, ha igazolni tudták jogcímüket és fegyverváltság címen magas – általában a birtok értékének 10%-át kitevő – illetéket fizettek a kincstárnak.

Kollonics püspök, a magyar kamara korábbi elnöke, aki még 1688-ban megbízást kapott Lipóttól, hogy tervezetet készítsen Magyarország jövendőbeli katonai, pénzügyi és közigazgatási kormányzatáról,

1689. aug. 22-én rendeletet adott ki, amelyben Magyarországra való bevándorlásra szólította föl a külföldi országok lakosságát. A megtelepedőknek kedvezményeket ígért. Fölszólítása következményeképpen Pest, Baranya és más megyékben új német települések keletkeztek. Buda csaknem teljesen német lakosságot kapott.

1689. szept. 24-én Badeni Lajos győzelmet aratott Nisnél, ahol a töröknek mintegy 10 ezer fő veszteséget okozott. A szerb nép tömegesen fölkelt a török uralom ellen.

Kollonics tervezete, melynek szerzője az „Einrichtungswerk des

Königreichs Ungarn" (A magyar királyság berendezésének műve) címet adta,

1689. nov. 15-i kelettel ellátva, élénk vitát váltott ki a bécsi udvarban. Kollonics munkáját erős németesítő szellem hatotta át (a német telepítéseket pl. a „forradalomra és nyugtalanságra hajló" magyar lakosság „mérséklésére" sürgette), de olyan haladó követeléseket is tartalmazott, mint a nemesség megadóztatása, a belső vámok korlátozása, egységes mértékrendszer bevezetése, a városok függetlenítése a nemesi vármegyéktől stb. A tervezetet a bécsi udvar nem fogadta el. Az „Einrichtungswerk" legfőbb ellenzője Caraffa volt, aki a császári katonai uralom fölött gyakorolt bírálatban személye ellen irányuló támadást látott.

A török háború hadműveleteiben 1690-ben fordulat történt. Az új török nagyvezér, Köprili Musztafa megszilárdította a török birodalom belső helyzetét, és visszafoglalta a Habsburgok balkáni hódításait. Az új nagyvezér fölkarolta Thököly ügyét is, akit Apafi Mihály

1690. ápr. 15-i halála után erős haddal látott el, s

1690. jún. 8-án a szultán által kineveztetett erdélyi fejedelemmé. Thököly mintegy 20 ezer főnyi török–tatár sereggel átkelt a fogarasi havasokon és az Erdélyt védő német hadsereg hátába került. A döntő összecsapásra

1690. aug. 21-én került sor Zernyestnél, ahol Thököly győzelmet aratott. A csatában elesett Erdély főembere, Teleki Mihály is, a német parancsnokok, Heissler tábornok és Doria ezredes pedig Thököly fogságába kerültek.

1690. szept. 15–29-én a keresztényszigeti országgyűlésen a három nemzet képviselői fejedelmükké választották Thökölyt.

1690. szept. 19-én Bádeni Lajos a Vaskapu-szoroson át benyomult Erdélybe, hogy Thökölyt kiszorítsa onnét. Ezt a törökök kihasználták:

1690. okt. 8-án visszafoglalták Nándorfehérvárt. Az ismét török kézre került Szerbiából Csernovics Arzén ipeki pátriárka vezetésével mintegy 200 ezer szerb lakos menekült Magyarországra.

1690. okt. 16-án Lipót kiadta az ún. Diploma Leopoldinumot, amely szabályozta Erdély közjogi helyzetét. A Habsburg-uralkodó biztosította

Erdély rendi kormányzatának, intézményeinek és törvényeinek fönntartását s a négy bevett vallásfelekezet szabadságát. Az országot arra kötelezte, hogy béke idején 100 ezer, háború esetén 400 ezer forint adót fizessen, s váraiba német őrséget fogadjon.

Thököly erdélyi fejedelemsége nem bizonyult hosszú életűnek. A „kuruc király" nem mert nyílt csatába bocsátkozni Bádeni Lajossal, hanem

1690. okt. 25-én kihátrált az országból.

1691. jan. 20-án Erdély rendjei országgyűlést tartottak, amelyen elfogadták az új diplomát, és febr. 7-én letették a hűségesküt Lipótra.

1691. aug. 19-én a szalánkeméni csatában Bádeni Lajos 80 ezer fővel súlyos veresége mért a 100 ezer főnyi török seregre. A XVII. század végi török háború legvéresebb csatája volt ez. Mintegy 20 ezer török esett el, többek között Köprili Musztafa nagyvezér is. Magyar részről az elesettek között volt Zrínyi Ádám (Zrínyi Miklós fia).

1691. szept. 20-án Thököly egyezményt írt alá Heissler tábornokkal és Doria ezredessel. Ennek értelmében a foglyok 16 ezer arany lefizetése, továbbá a Bécsben őrizetben tartott Zrínyi Ilona szabadon engedése ellenében visszanyerték szabadságukat. A fogolycsere révén Zrínyi Ilona elhagyta a császári székhelyet, s

1692. máj. 14-én visszatért férjéhez a kuruc hadak passarovici táborába.

1693. máj. 14-én Lipót kiadta a Resolutio Alvinczíana c. rendeletét (a Bécsben tartózkodó erdélyi követség vezetőjéről, Alvinczy Péterről kapta elnevezését), amelyben kimondta az erdélyi kancellária elválasztását a magyarországitól. A kancellária székhelyét Bécsben jelölte ki.

1695. jan. 12-én Gyula vára a császári seregek kezére kerül. Ezzel a Marostól északra eső egész terület fölszabadult a török hódoltság alól.

1696. nov.-ben Lipót Bécsbe rendelte a magyar főurakat és Kollonics útján azt a kívánságát terjesztette elő, hogy a főurak és nemesek is vegyék ki részüket az adózásból. A megjelentek nevében Széchényi Pál kalocsai érsek elutasította a császár javaslatát, és kijelentette, hogy adót csak az országgyűlés szavazhat meg. Lipót azonban elzárkózott az országgyűlés összehívása elől, és elrendelte a kivetett adó

behajtását. 1696-ban az udvari kamara az országra összesen 2 millió forint adót vetett ki, melyet a császári katonaság a jobbágyokon kívül a nemesség alsóbb rétegein is behajtott.

A szegénységre nehezedő súlyos állami és katonai terhek megérlelték a Habsburg-uralom ellen irányuló újabb kuruc fölkelések feltételeit. Az elégedetlenség először a Bodrog menti Hegyalján lobbant lángra. A kuruc szervezkedés főszereplői, a „szegénylegények" foglalkozás és megélhetés nélkül maradt katonaelemek voltak. Élükön Thököly volt regéci hadnagya, Tokaji Ferenc, egy jómódú végardói parasztember, Szalontai György és egy egyházából kiközösített református prédikátor, Kabai Márton álltak. A hegyaljai kuruc fölkelés

1697. jún. 30-án a sátoraljaújhelyi vásáron tört ki. A sokadalomban elvegyült kuruc szegénylegények váratlan rajtaütéssel leszámoltak a vásárosokat megdézsmáló császári zsoldosokkal és a labanc urakkal. Azután Tokaji Ferenc és Szalontai György vezetésével az

1697. júl. 1-re virradó éjszaka megtámadták és bevették Tokaj és Sárospatak várát. A kuruc fölkelés vezetői csatlakozásra szólították fel a vármegyéket és a hajdúvárosokat. Mozgalmuk élére Rákóczi Ferencet akarták megnyerni, aki a neuhausi tanulóévek és egy olaszországi tanulmányút után 1694 óta, mint Sáros megye főispánja, magyarországi birtokain tartózkodott. De az ifjú arisztokrata 1697-ben még nem vállalt közösséget a kurucokkal. Nehogy a bécsi udvar gyanúját kihívja maga ellen, a Habsburg-székvárosba menekült.

A bécsi hatóságok mintegy 7 ezer főnyi sereget küldtek a fölkelés elfojtására. A császári erők a vármegyei nemesség támogatásával

1697. júl. 20-án bevették Tokajt, majd 23-án elfoglalták Sárospatakot. A kurucok egy része Tokaji Ferenc vezetésével a környező hegyekbe vetette magát, más része a temesvári török őrséghez menekült.

1697. szept. 11-én a Habsburg-seregek újonnan kinevezett hadvezére, Savoyai Jenő Zentánál tönkreverte a Tiszán átkelő török sereget. (A XVI–XVII. századi török háborúkban a császári seregek itt aratták legnagyobb győzelmüket.) A törökök remélt segítségétől megfosztva, a felvidéki kurucok sem folytatták küzdelmüket.

Belső meghasonlás következtében Tokaji Ferenc a császáriak kezére került, vezető nélkül maradt csapataik pedig

1697. okt. végén kivonultak az országból, és Thököly táborához csatlakoztak. Tokaji és Kabai életük végéig császári fogságban raboskodtak.

1698. szept.-ben kuruc szegénylegények támadást intéztek a székelyhídi császári gabonaház ellen.

1698. szept. 8-án Lipót elrendelte, hogy az 1690-ben betelepült szerbeket katonai egységekbe szervezzék. Ezzel megkezdődött a szerb határőrvidék kialakítása.

1698. szept. 10-re Lipót ismét Bécsbe hívatta az egyházi, világi főurakat, a megyék és városok követeit, s bejelentette, hogy az évi adót 2 millióról 4 millióra emeli föl. Az adó egy tizenhatodát a városoknak, kétharmadát a jobbágyságnak, egyharmadát a nemeseknek kellett fizetniük.

1698. dec. 24-én bocsátotta ki újabb adórendeletét, amely újabb termelési ágakat és termelő rétegeket vont állami adózás alá.

1699. jan. 26-án a Szent Liga országai és a Porta megbízottai megkötötték a karlócai békét, amely véget vetett a 16 éves török háborúnak. A béke a Habsburg-császár és a szultán között 25 évre szólt, és az egykori Magyarország területéből csupán a Temesközt hagyta meg a törökök kezén. A Porta elismerte Erdély Habsburg-fönnhatóságát. A szultán kötelezte magát, hogy Thökölyt és híveit birodalma belsejébe telepíti, nehogy – a határ közelében maradva – újabb nyugtalanságokat okozzanak.

1699. febr. 5-én Savoyai Jenő, Caprara és Vaudemont Bécsben tanácskoztak. Elhatározták a török háborút végigharcolt magyar ezredek föloszlatását. Egyben megállapodtak, hogy a déli várakba német és szerb katonaságot helyeznek, az ország belsejében pedig több mint 20 végvárat lebontanak.

1700. nov. 1-én Rákóczi Ferenc barátja, Bercsényi Miklós Ung megyei főispán biztatására levelet írt XIV. Lajosnak, melyben a francia király jóindulatát kérte maga és nemzete számára. Levelét a Magyarországon állomásozó badeni gyalogezred egyik századosára, a vallon származású Longuevalra bízta, aki azonban a bécsi udvar ügynöke volt, s a levelet bemutatta Lipótnak.

1701. ápr. 18-án Rákóczit nagysárosi kastélyában letartóztatták, majd Bécsújhelyre szállították, ahová

1701. máj. 29-én érkezett meg (Bercsényi Miklós a letartóztatás elől Lengyelországba menekült). Rákóczit ugyanabba a szobába zárták, ahonnan nagyapjának, Zrínyi Péternek az útja 1671-ben a vérpadra vezetett. Ügyének kivizsgálására a bécsi hatóságok

1701. aug. 16-án rendkívüli bíróságot állítottak fel. A császári miniszterek Rákóczi kivégzésére készültek. Mielőtt a halálos ítéletet kimondták volna, Rákóczi – felesége (Hessen-Rheinfelsi Sarolta-Amália hercegnő) segítségével és a börtön parancsnoka, Lehmann Gottfried kapitány közreműködésével –

1701. nov. 8-án megszökött börtönéből, és Lengyelországba menekült. Itt Bercsényivel találkozott, és vele együtt

1702. febr. végén a magyar határtól mintegy 140 km-re levő Brezna várában telepedett le. (Lehmann kapitányt a császári hatóságok kivégezték, testét felnégyelték.) A két száműzött ezután összeköttetésbe lépett XIV. Lajos lengyelországi követével, Du Héron márkival, és fölvette a kapcsolatot a francia udvarral.

1702-ben a bécsi udvar a Jász-Kunságot – mint újszerzeményi területet – 500 ezer forintért eladta a német lovagrendnek.

1702 tavaszán megkezdték a kijelölt magyarországi végvárak (Tata, Pápa, Veszprém, Kanizsa, Palota, Nyitra, Ecsed, Szendrő stb.) lebontását. A magyar végvári katonaságot a szolgálatból elbocsátották, illetve a földesuraknak szolgáltatták ki.

1702 májusában, 1701-be visszanyúló előzmények után, megindultak a spanyol örökösödési háború hadműveletei. A háború tétje a spanyol trón betöltése volt. Az osztrák Habsburgok (Angliával szövetségben) ismét Franciaországgal kerültek szembe. Az újabb európai konfliktus kedvező alkalmat teremtett a magyarországi Habsburg-ellenes küzdelem megindításához.

A nyugati háború katonai szükségleteinek kielégítésére a bécsi udvar csökkentette a magyarországi császári katonaság létszámát. Emellett Lipót

1702. okt. 8-án 8 magyar huszár- és 4 gyalogezred fölállítását rendelte el. Ezeket is a nyugati hadszíntérre akarta irányítani. A császári

hatóságok a toborzást a szegénylegény-mozgalmak fölszámolására is föl akarták használni.

1702. dec. 9-én Lipót rendeletet adott ki, amelyben a vármegyéket és a német katonai parancsnokokat arra utasította, hogy a kóborlókat akár erőszakkal is sorozzák be. A tiszaháti kurucság két vezére, Rákóczi tarpai jobbágya, Esze Tamás (aki az utóbbi években sókereskedéssel foglalkozott) és Thököly volt hadnagya, Kis Albert önként jelentkeztek Bagosi Pál gyalogezredébe. Bereg megye toborzási megbízását arra használták föl, hogy maguk köré gyűjtsék a szegénylegényeket. Vezetésükkel megindult a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő kuruc szervezkedés.

1703 elején megkezdődött a Magyarországon állomásozó császári ezredek elvonulása a spanyol örökösödési háború itáliai és rajnai hadszíntereire. Esze Tamás és Kis Albert bujdosó kuruc szervezők, akik már az 1697. évi hegyaljai fölkelés előkészítésében is részt vettek,

1703. márc. elején a tiszaháti bujdosókkal gyűlést tartottak a beregi erdőben, és elhatározták, hogy a Lengyelországba menekült II. Rákóczi Ferencet hívják meg mozgalmuk élére. Küldötteik több ízben fölkeresték Rákóczit Brezna várában.

1703. máj. 6-án Rákóczi – Esze Tamással folytatott tanácskozás után – kibocsátotta az ún. breznai pátenst, ebben fegyverbe szólította mind a nemes, mind a nem nemes magyarokat az idegen uralom ellen; egyúttal szabadságot ígért a fegyvert fogó jobbágyoknak, majd

1703. máj. 12-én átadta a tiszaháti bujdosók követeinek „Cum Deo pro Patria et Libertate" (Istennel a hazáért és a szabadságért) föliratú piros zászlóit. A bujdosók a zászlókat kibontották

1703. máj. 21-én Tarpa és Vári,

1703. máj. 22-én pedig Beregszász piacán. Ezzel megkezdődött a tiszaháti fölkelés. A fölkelők csatlakozásra szólították föl a nemeseket, a nemesi fölkelés azonban ellenük fogott fegyvert, és Károlyi Sándor szatmári főispán vezetésével

1703. jún. 7-én Dolhánál szétugrasztotta a fölkelő parasztok Rákóczi elébe indult csapatát.

II. Rákóczi Ferencet az ország határán

1703. jún. 14-én mintegy 200, rossz parasztpuskákkal fölfegyverzett gyalogos és 50 lovas fogadta; ezek kíséretében lépett

1703. jún. 16-án Magyarország területére. Érkezésének hírére megkezdődött a Felső-Tisza-vidék magyar és rutén parasztságának áramlása a kurucok táborába. Az első előnyomulási kísérlet

1703. jún. 24-én Munkács alatt kudarcot vallott. Rákóczi visszavonult a határra, és Zavadka faluban várta be Bercsényi Miklós megérkezését, aki néhány száz lengyel és moldvai román zsoldossal

1703. júl. elején csatlakozott a fejedelem táborához. Az ekkor már 400 lovasból és 2000 gyalogosból álló kuruc sereg

1703. júl. 7-én kezdte meg ismét az előnyomulást az Alföld felé, és

1703. júl. 17-én Esze Tamással az élen a naményi révnél átkelt a Tiszán. Az

1703. júl. 18-án kibocsátott naményi pátensben Rákóczi fegyverbe szólította a vármegyék nemességét. A nemesek egyelőre még tartózkodtak a nyílt állásfoglalástól, de a diószegi kurucok Rákóczi tiszai átkelésének hírére

1703. júl. 19-én Bóné András és Gödény Pál, Thököly egykori tisztjei vezetésével fegyvert fogtak. A kuruc sereg előnyomulásának és a városi szegénység szervezkedésének kettős nyomása alatt

1703. júl. 28-án Debrecen városa meghódolt Rákóczinak. Júl. végén megnyitotta kapuit a kuruc sereg előtt Kálló vára, s utána kénytelenek voltak kuruccá lenni a szabolcsi hajdúvárosok is.

1703. aug. elején a császári hadvezetés a dél-magyarországi szerbeket vetette harcba a bihari kurucok ellen, akik azonban – bár először vereséget szenvedtek – Bercsényi segítségével

1703. aug. 6-án már ellentámadásba mentek át. Rajtaütéssel bevették a szerbek támaszpontját, a Várad melletti Olaszit. Ekkorra már kuruccá lett Kővár vidékének román és magyar parasztsága is. Az előnyomuló kurucok és Grigore Pintea román szegénylegény katonáinak föllépésére csatlakozott Rákóczihoz

1703. aug. 14-én a kelet-magyarországi bányavidék központja, a pénzverdével is ellátott Nagybánya. A máramarosi sóbányák aug. 12-én kerültek kuruc kézre. Huszt várának őrsége pedig aug. 17-én kapitulált Majos János kuruc ezredeskapitány serege előtt.

A kuruc mozgalom gyors terjedésének és sikereinek hatása alatt a nemesség is kezdett csatlakozni a szabadságharccá szélesedő felkeléshez. Ez szükségessé tette a jobbágykérdés országos érvényű szabályozását. Rákóczi az

1703. aug. 28-án kibocsátott vetési pátensben mentesítette a kuruc táborban katonáskodó jobbágyokat, valamint otthon hagyott feleségüket és kiskorú gyermekeiket a földesúri szolgálat és a közterhek alól; az otthon maradt, nem katonáskodó jobbágyokat viszont kötelezte a földesuraknak eddig teljesített szolgálatra, csupán a szokott mértéken felüli megterhelésüket tiltotta meg. A katonáskodó családtag az otthon maradt gazdát nem mentesítette a terhek alól.

1703. aug. második felében megkezdte Rákóczi a már teljesen körülzárt Szatmár várának ostromát. Az ostrom első heteiben készült el az első kuruc katonai szabályzat, a szolgálat rendjét és a sereg fegyelmét biztosítani kívánó Edictum Militare. Ugyancsak

1703. aug. második felében kelt át néhány ezer kuruc Ocskay László és Borbély Balázs vezetésével a Tiszán. Míg Ocskay szept. folyamán a Felvidék déli részén, Rimaszombaton, Losoncon, Korponán át Léváig nyomult előre, és a Garam menti bányavárosokat is hódoltatta, Borbély szept. 21-én Szolnokot foglalta el.

1703. szept. végére pedig – anélkül, hogy Magyarországról kuruc csapatok hatoltak volna be a fejedelemségbe – Erdély népének jelentős tömegei is fegyvert fogtak Rákóczi mellett.

1703. okt. első felében az egész Tiszántúl, a Duna–Tisza köze és a Felvidék jelentős része, valamint az erdélyi határszél Rákóczi kezében volt.

1703. okt. 9-én Károlyi Sándor, a „dolhai győző", Bécsből hazatérőben ugyancsak a kurucok mellé állt, s megjelent a Tokajt ostromló Bercsényi táborában.

A bécsi udvar ekkor kezdett nagyobb figyelmet szentelni a magyar ügyeknek. Lipót császár

1703. okt. 9-én kiadott rendeletében az 1703. évre kivetett 4 millió frt. adóból 1 milliót elengedett, a katonai adóvégrehajtást megszüntette, és további könnyítéseket helyezett kilátásba,

1703. okt. 18-án pedig amnesztiát ígért a 6 hét alatt hűségére visszatérő

fölkelőknek, egyúttal minden kuruc fejére vérdíjat tűzött ki. Leopold Schlick és Forgách Simon császári tábornokok

1703. okt. 25-én a Felvidék visszahódítására indultak. Okt. 31-én kiűzték Ocskayt Léváról, és nov. elején benyomultak a bányavárosokba. A katonai helyzet azonban hamarosan ismét a kurucok javára változott. Míg Rákóczi

1703. nov.–dec.-ben a Tokaj alatti táborban az ostrom vezetése közben szervezte a szabadságharcot,

1703. nov. 10-én Orosz Pál ezereskapitány az erdélyi Bonchidánál nagy jelentőségű győzelmet aratott, amelynek hatására a székelyek Rákóczi mellé álltak, s a csatában kuruc fogságba esett Thoroczkay István erdélyi főnemes lett hamarosan az erdélyi kuruc csapatok főparancsnoka;

1703. nov. 11-én kapitulált a Szepesség és a Lengyelországba irányuló kereskedelem központja, Lőcse városa,

1703. nov. 15-én pedig Bercsényi és Károlyi hadai Zólyomnál megfutamították Forgách Simont, s visszaszerezték a gazdasági és katonai szempontból egyaránt nagy jelentőségű bányavárosokat a kurucoknak, a besztercebányai ágyúöntő műhellyel és a körmöcbányai pénzverdével együtt.

1703. dec. elején Bercsényi – Schlick hadait üldözve – megszállta Nagyszombatot. A kuruc portyák közvetlenül Pozsonyt és Bécset fenyegették.

1703. dec. 23-án az ország másik végében, az erdélyi Balázsfalván váratlan rajtaütéssel sikerült Guthi István ezereskapitánynak elfognia Pekry Lőrinc erdélyi főkapitányt, aki fogságában hamarosan Rákóczi hűségére esküdött. 1704 újesztendeje további kuruc sikereket hozott.

1704. jan. 9-én kapitulált Tokaj vára.

1704. jan. 11-én Károlyi Sándor 5000 főnyi sereggel a Csallóközből a Duna jegén átkelt a Dunántúlra, az ottani nemesek hívására, és a nép támogatásával néhány hét alatt a várak kivételével fölszabadította ezt az országrészt. Erdélyben a székelyek

1704. jan. 28-án vereséget szenvedtek a Holdvilág völgyében, de néhány nap múlva,

1704. febr. elején a törökországi Thököly-emigráció néhány száz főnyi csapata Orlay Miklós vezetésével megjelent Erdélyben, és csatlakozott az ottani kurucokhoz.

Míg a szerveződő kuruc hadsereg, a spontán népfölkelésre támaszkodva, a várak kivételével úgyszólván az egész országot felszabadította a Habsburg-uralom alól, Rákóczi Ferenc

1704. febr.-ban a miskolci táborban a független magyar állam szervezeti alapvetésén fáradozott. A hozzá csatlakozott középnemesi vezetőkből megalkotta az udvari tanácsot (consilium aulicum), és az ország kormányzásába, a szabadságharc ügyeinek intézésébe is bevonta. A felekezeti ellentétek áthidalására rendelettel biztosította a protestáns vallások szabad gyakorlatát, és ígéretet tett, hogy a protestánsoktól elvett templomok kérdését a legközelebbi országgyűlés elé terjeszti. A szabadságharc pénzügyi megalapozása érdekében – mivel a kevés arany- és ezüstpénzre a külfölddel való kereskedelemben volt szükség – a vármegyék beleegyezésével belföldi használatra rézpénzt veretett; a pénzérmékre az ország címerét és a Pro Libertate föliratot verette (nevük ezért libertás). Hogy a szabadságharc célkitűzéseit és igazságos voltát ország-világ elé tárja, „Recrudescunt vulnera..." („Megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei...") kezdetű Manifesztumában – melyet titkárával, későbbi titkos kancellárjával, Ráday Pállal fogalmaztatott meg – összefoglalta a magyar nemzetet és az őt személy szerint ért sérelmeket, s gondoskodott ez irat magyar és latin nyelven való kinyomtatásáról és mind belföldön, mind külföldön való terjesztéséről. Végül az európai egyensúlynak a spanyol örökösödési háború kimenetelétől független biztosítása érdekében, svéd–lengyel–magyar államszövetség megalakítását tervezve, Ráday Pált követségbe küldte a Lengyelországot meghódító XII. Károly svéd királyhoz (aki azonban nem akart a rebellis magyarokkal szövetkezni, s válasz nélkül hagyta Rákóczi ajánlatát).

A bécsi udvar tárgyalások útján akarta a magyar függetlenségi harcot leszerelni, vagy legalábbis a kurucok egységét fölbomlasztani. Ezért I. Lipót a fölkelők szemében is nagy tekintélyű Széchényi Pál kalocsai érseket küldte Rákóczihoz. Az érsek az

1704. márc. második felében tartott gyöngyösi értekezleten nagylelkű ígéreteket tett, de minden biztosíték nélkül, így semmiféle megállapodás nem jöhetett létre a tárgyaló felek között. A kurucok katonai helyzete eközben erősen megromlott. Károlyi a Dunántúlon nem boldogult a hadellátás megszervezésével, ezredei vagy szétszóródtak, vagy zsákmányolásból éltek. Amikor

1704. márc. 21-én Siegbert Heister tábornagy, a magyarországi császári erők új főparancsnoka a Dunántúl visszafoglalására indult, a kuruc védelem összeomlott. Károlyi átmenekült a Dunán, Heister pedig helyreállította a dunántúli megyékben a császári uralmat, és a felvidéki kuruc erők elleni támadásra készült.

A kurucok azonban nem mondtak le a Dunántúlról. Rákóczi a frissen kuruccá lett Forgách Simon tábornokot bízta meg a Dunántúl visszafoglalásával. Forgách

1704. máj. első napjaiban kelt át 4000 főnyi sereggel a Dunán. Vállalkozása sikeresnek indult, és ezzel magára vonta a közben a Dunántúlról Bercsényi tábora ellen fölvonult Heister seregét. Ezzel lehetővé vált, hogy Bercsényi – aki 1704. ápr. 2-án kiadott pátensében szabadságot ígért a hozzá csatlakozó jobbágyoknak –

1704. máj. 28-án Szomolánynál a magyar és szlovák jobbágyfölkelők segítségével döntő vereséget mérjen Ritschan császári tábornok seregére, s magát a vezért is elfogja. A nem várt kuruc siker nagy rémületet keltett az udvarban, de néhány nappal később Forgách

1704. jún. 13-án Koroncónál csatát vesztett Heisterrel szemben. Időközben 25 000 főre nőtt seregéből 18 000 katonája szétfutott, gyalogsága elpusztult. A vereség következtében – Károlyi Sándor

1704. júl. 4-i szentgotthárdi győzelme ellenére – a Dunántúl hamarosan ismét Heister kezére került.

Ezalatt Rákóczi

1704. jún. végétől aug. elejéig a Duna–Tisza közére vezetett hadjáratot, majd Szeged várát akarta elfoglalni, de fölhagyott az ostrommal, amint a temesvári pasa tudtára adta, hogy a szultán igényt tart a várra, ha az a kurucok kezére jut. Ezután Rákóczi seregével a Felvidék felé indult. Útközben értesült arról, hogy

1704. júl. 8-án Erdély rendei a gyulafehérvári országgyűlésen fejedelmükké

választották. Ez a választás a szabadságharc nemzetközi kapcsolatai szempontjából volt jelentős. Lehetővé tette, hogy a kurucok vezére mint egy független ország szuverén fejedelme tárgyaljon az európai hatalmakkal. Az

1704. aug. 13-i höchstädti csata viszont – amelyben Savoyai Eugén és Marlborough hercegek egyesült osztrák–angol serege megállította a franciák és bajorok előnyomulását a Duna völgyében – döntő csapást mért a magyar szabadságharc ügyére, mert nemcsak hogy meghiúsította a kurucoknak a franciákkal és bajorokkal való egyesülése reményét („Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba" – írta Emlékirataiban Rákóczi), hanem egyúttal a spanyol örökösödési háború fordulópontja is volt: a Habsburgok és szövetségeseik, Anglia és Németalföld, egyre inkább fölénybe kerültek XIV. Lajossal szemben. Egyelőre azonban a kurucokkal való fegyverszünet megkötése állt a Habsburgok érdekében, s ez az

1704. aug. 20-án megkezdődött második gyöngyösi értekezleten létre is jött. Az

1704. szept. 12-én életbe lépett fegyverszünetet a bécsi udvar – elsősorban szövetségesei, Anglia és Németalföld ösztönzésére – béketárgyalásokra kívánta fölhasználni. A békeértekezlet

1704. okt. közepén kezdődött meg Selmecbányán. A magyar küldöttséget Bercsényi, a császári békebiztosokat Seilern kancellár vezette. Részt vett az értekezleten Hamel-Bruyninx németalföldi és lord Stepney angol követ, mint közvetítő (mediátor). A béketárgyalások nem hoztak eredményt, mert a szembenálló felek javaslatai a másik fél számára elfogadhatatlanok voltak. A kurucok az 1687. évi országgyűlésen eltörölt szabad királyválasztási jognak és az Aranybulla hatályon kívül helyezett ellenállási záradékának helyreállítását, az erdélyi fejedelemség függetlenségének elismerését kívánták, továbbá nemzetközi garanciát, hogy a Habsburgok megtartják alkotmányos ígéreteiket. A császár viszont csak kegyelmet ígért a fölkelőknek, és sérelmeik orvoslását nagy általánosságban. A mediátorok ennél nagyobb engedményekre akarták rávenni Bécset, de a Habsburgok akkora hatalomvesztése, ami a kuruc követelések

teljesítéséből következett volna, Anglia és Németalföld számára is elfogadhatatlan volt. Így a tárgyalások okt. végén félbeszakadtak. Heister a fegyverszünet végét be sem várva, új támadást indított a Dunántúlon, Rákóczi pedig

1704. okt. 31-én Érsekújvár ostromára indult.

A selmecbányai béketárgyalások napjaiban csatlakozott a kurucokhoz Bottyán János tábornok, a török elleni harcokban kitűnt kiváló katona. Első fegyverténye Rákóczi táborában Érsekújvár megvétele volt

1704. nov. 16-án, a várbeli magyar katonák segítségével. Ugyancsak

1704. nov. folyamán nyitotta meg kapuit a kurucok előtt Kassa,

1704. dec. 1-én pedig Eperjes városa.

Rákóczi ezalatt Lipótvárat ostromolta, de nem tudta bevenni. Arra a hírre, hogy Heister Lipótvár fölmentésére indult, Rákóczi a fölmentő sereg elé sietett, s

1704. dec. 26-án a nagyszombati csatában vereséget szenvedett.

A kuruc hadsereg katonai tapasztalatokkal rendelkező magvát Thököly egykori katonái, a törökverő végvári vitézek és a császári seregből átállott magyarok alkották; ezek köré csoportosultak a fegyverre kelt jobbágytömegek. Nemzetiségi szempontból a kuruc sereg döntő többsége magyarokból állott, de voltak szép számmal rutének, románok, szlovákok és németek is; az idegen – francia, lengyel, svéd – zsoldosok katonai jelentősége számuknál nagyobb volt. Rákóczi seregének létszáma a szabadságharc első szakaszában átlagosan mintegy 70 000 főre tehető, a hanyatlás idejében pedig 30 000 körül mozgott. A nemesi vezetés mindvégig érvényesült: a kuruc hadsereg 26 tábornoka közül 8 volt gróf, 7 báró és 10 birtokos nemes. Birtoktalan nemes családból csak 1 tábornok származott (Bottyán János), a brigadérosok közé 2 nem nemes emelkedett (a jobbágy Esze Tamás és a mezővárosi polgár Czelder Orbán). A kuruc hadsereg két fegyvernemre: lovasságra és gyalogságra tagolódott, 1705 végén 52 lovas- és 31 gyalogezredből állt. Ehhez járult még 6 tüzérszázad. Kiképzés szempontjából az ezredek irreguláris (mezei) és reguláris hadakra oszlottak. Ez utóbbiak közül fegyelmezettségükkel kiemelkedtek a fejedelem udvari ezre-

dei. A Rákóczi 1704. nov.-i rendeletei alapján létesített reguláris ezredek főparancsnoka Forgách Simon, majd Esterházy Antal lett. A hadsereg fölszerelésének, ruházatának, fegyverzetének előteremtése, az élelmezés és a zsoldfizetés rendszeres biztosítása a főhadbiztosság (supremus bellicus commissariatus) feladata volt, az országos főhadbiztos Bercsényi sógora, Csáky István lett, mellette sok különböző hadbiztos működött. Rákóczi megszervezte a hadseregben az egészségügyi szolgálatot is (ezredfelcserek, sebesültgondozás). A hadsereg harcmodorában mindvégig a portyázó, könnyűlovas harcmodor volt túlsúlyban; a korszerű, reguláris harcmodor elsajátíttatásában Rákóczi jelentős, de azért nem kielégítő eredményeket ért el.

1705. elején az erdélyi kuruc seregek parancsnokává kinevezett Forgách Simon útban Erdély felé fogadta Szatmár várának kapitulációját; Károlyi Sándor pedig Ausztria és Morvaország határszélein portyázott. Rákóczi

1705. febr. 28-án Egerben ütötte föl főhadiszállását és itt fogadta

1705. márc. 11-én Des Alleurs márkit, XIV. Lajos francia király megbizottját.

1705. márc. 31-én Károlyi Sándor az osztrák határról a Dunántúlon keresztül visszavonulóban (Balaton-) Kilitinél az őt üldöző Heister tábornagytól vereséget szenvedett; két év alatt immár harmadszor veszett el a Dunántúl. A kuruc gyalogság viszont éppen ezekben a napokban,

1705. ápr. elején foglalta el a császáriaktól Szentgyörgy, Bazin és Modor városát.

Rákóczi egri táborából

1705. máj. 1-én bocsátotta ki újabb katonai szabályzatát, a Hadi Edictumot és a várparancsnokok számára készült Instructiót, majd

1705. jún. 18-án a külkereskedelmet állami ellenőrzés alá helyező rendeletét.

1705. máj. 5-én meghalt I. Lipót császár. Idősebb fia, az 1687-ben magyar királlyá koronázott I. József követte a trónon (uralk. 1705–1711). Az uralkodóváltozás időszerűvé tette Magyarország államjogi helyzetének rendezését. Rákóczi ezért megtette a szükséges lépéseket egy függetlenségi nyilatkozat előkészítésére. Első feladatának

a Dunántúl visszafoglalását tartotta, hogy az egész országnak birtokában legyen. Rákóczi dunántúli hadjáratára azonban nem kerülhetett sor, mert a kurucok egyetlen dunántúli hídfőállása, Botytyánvára

1705. jún. 22-én az ellenség kezére került. A fejedelem legalább Pest városát szerette volna elfoglalni, hogy a nemzeti hagyományoknak megfelelően Rákos mezején tarthasson országgyűlést, de ezt a tervét sem tudta megvalósítani. Ezért seregével a Vág vidékére vonult, és egyesült Bercsényivel.

1705. aug. 5–6-án kitűnő alkalom adódott arra, hogy az új császári fővezért, Herbeville tábornagyot seregével együtt bekerítsék, és elfogják a Dudvág mocsarai közt; az alkalmat azonban Rákóczi késlekedő alvezérei, Bercsényi és Esterházy Antal elszalasztották.

1705. aug. 11-én pedig a kuruc sereg vereséget szenvedett Pudmeric falunál, Vöröskő vára alatt. A sereg néhány nap alatt újra összeverődött, így a vereség nem akadályozta meg az eredetileg Rákos mezejére összehívott és onnan Szécsénybe áthelyezett országgyűlés megnyitását.

1705. szept. 12-én. A szécsényi országgyűlés – amelyen 6 püspök, 36 főrend, és 25 megye követei vettek részt – Bercsényi javaslatára megalkotta a magyarországi statusok és rendek szövetkezését (konföderációját), és a konföderáció vezérlő fejedelmévé választotta II. Rákóczi Ferencet (1. tc.); 24 tagú senatus és az állami jövedelmek kezelésére gazdasági tanács (Consilium Oeconomicum) fölállítását rendelte el (2. tc.); fölhatalmazta a fejedelmet a külügyek és az ország kormányzásának a senatussal egyetértésben való vitelére (4–5 tc.); a jezsuitákat fölszólította, hogy szakadjanak el a rend osztrák tartományától, vagy hagyják el az országot (6. tc.); elrendelte az önkényuralom idején, különösen az 1687. évi eperjesi vértörvényszék alkalmából elkobzott birtokok (7. tc.), továbbá az éppen ekkor,

1705. szept. 13-án a kisázsiai Nikomédiában meghalt Thököly Imre birtokainak visszaadását (8. tc.); követséget rendelt az erdélyi rendekkel való kapcsolat fölvételére (11. tc.); rendezte a vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyának és a vitás templomok hovatartozásá-

nak kérdését (13–17. tc.); fölhatalmazta a fejedelmet a fiskális birtokok eladományozására, jóváhagyta eddig tett adományait (18. tc.); végül kötelezte mindazokat, akik egyszer már fegyvert fogtak a szabadságharcban, hogy a háború végéig teljesítsenek katonai szolgálatot (19. tc.).

A szécsényi országgyűlés befejezése után Rákóczi Erdély felé indult, hogy megakadályozza Herbeville tábornagy benyomulását a fejedelemségbe, és ezután elfoglalja az erdélyi fejedelmi széket. Herbeville ugyanis

1705. szept.–okt. folyamán mintegy 20 000 főnyi seregével Komáromból Budán, a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon át haladt előre, és sem Bottyán János, sem Károlyi Sándor hadai nem akadályozták útját. Ezalatt Anglia és Németalföld kezdeményezésére – mert ez államoknak érdekük lett volna, hogy a Habsburgok teljes katonai erejükkel XIV. Lajos ellen fordulhassanak – Nagyszombatban

1705. okt. 27-én újabb béketárgyalások kezdődtek. A császári küldöttség vezetője Wratislaw cseh kancellár, a magyar küldöttségé Bercsényi volt. A tárgyalások rendkívül lassan haladtak, mert a mindenkori katonai helyzet változásai irányították mindkét félt s merevítették meg magatartásukat.

1705. nov. 4-én Bottyán János átkelt Dunaföldvárnál a Dunán, és rövid néhány hét alatt Simontornyán, Tatán és Pápán keresztül a nyugati országhatárra vonulva – néhány vár kivételével – fölszabadította a Dunántúlt. Eközben

1705. nov. 11-én a zsibói szorosban Herbeville serege áttört a Rákóczi személyes vezetése alatt álló kuruc vonalakon, megnyitotta az utat Erdélybe, és visszafoglalta a fejedelemséget a Habsburgoknak. Az erdélyi nemesség nagy része behódolt, a Rákóczihoz hű elemek Havasalföldre, Moldvába vagy Magyarországra menekültek.

1706. jan. végén a szécsényi országgyűlésen kinevezett senatus Miskolcon ülést tartott, jóváhagyta a nagyszombati béketárgyaláson Bercsényi által előterjesztett kuruc békefeltételeket, s a gazdasági nehézségek leküzdésére (egyébként eredménytelen) intézkedéseket hozott a rézpénz értékének védelmében. Nem segített a gazdasági bajokon

a mezőgazdasági termékek és iparcikkek árának limitációja sem, amelyet a vármegyék a fejedelem rendeletére

1706 tavaszán hajtottak végre.

Az Erdélyből Magyarországra menekült rendek

1706. márc. 8–20. közt Huszton országgyűlést tartottak, s ezen szövetségi szerződést kötöttek a magyarországi rendek konföderációjával.

A tavasz előrehaladtával a nagyszombati béketárgyalások túljutottak a holtponton.

1706. ápr. 13-án létrejött a fegyverszünet a nyugat-magyarországi hadszíntéren, s ezt fokozatosan kiterjesztették az egész országra. A béketárgyalásokon fölmerült problémákról

1706. máj.-ban Érsekújváron tanácskozott a senatus,

1706. jún. 30-án pedig nem hivatalos személyes megbeszélésre került sor Rákóczi és a császári küldöttség vezetője, Wratislaw kancellár között. Minthogy Rákóczi nem volt hajlandó lemondani az erdélyi fejedelemségről, a császár pedig visszautasította a magyar alkotmány biztosítására irányuló kuruc követeléseket, a béke nem jött létre. Az

1706. júl. 22-én megszakadt béketárgyalások történetét és a magyar álláspontot Rákóczi megbízásából Ráday Pál fejtette ki Veracius Constantius álnéven Animadversiones Apologicae... című röpiratban.

1706. júl. végén két jelentős hadművelet kezdődött. Rákóczi ostrom alá vette Esztergomot, Rabutin tábornagy, az erdélyi császári sereg parancsnoka pedig megkezdte kivonulását Erdélyből az Alföldre, azzal a céllal, hogy seregét az osztrák határra vezesse. Távollétében Károlyi Sándor csaknem egész Erdélyt ismét fölszabadította a Habsburg uralom alól.

1706. szept. 17-én kuruc kézre jutott Esztergom vára, s Rákóczi serege Rabutin ellen indult, aki

1706. szept. elején Szolnoknál átkelt a Tiszán, s Kassa ellen fordult. Kassát

1706. okt.-ben Radics András és Esze Tamás megvédelmezte, de Esztergom

1706. okt. 11-én – elsősorban Forgách Simon hibájából, aki Rákóczi írásban kiadott hadműveleti utasításait nem hajtotta végre – ismét a császáriaké lett. A fejedelem Forgáchot sorozatos mulasztásaiért elfogat-

ta, s bár ítéletet nem hozatott ellene, a szabadságharc végéig fogságban tartatta.

Míg Rabutin Kassa alól a Hegyalján keresztül Debrecenbe vonult vissza, s csak a tél beköszöntésekor folytatta útját Buda felé, a Dunántúlon Bezerédy Imre brigadéros és Balogh Ádám ezereskapitány

1706. nov. 6–7-én Győrvárnál legyőzte és elfogta Hannibal Heister császári tábornokot. A katonai helyzet tehát nagyjából egyensúlyban volt, a szabadságharc fokozatosan kibontakozó gazdasági válsága és a nemesi vezetés erősödő osztályönzése azonban erős társadalmi elégedetlenséget szült.

1706 őszén bányászzavargásokra került sor Selmecbányán, s ezek néhány hónapos időközökben egyre erősebben ismétlődtek, bérmunkásmozgalmak bontakoztak ki a felső-magyarországi (szepességi és gömöri) vasiparban, majd a hegyaljai szőlővidéken, a katonaság csalódásának pedig az ez időben keletkezett szegénylegény-énekek (Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése, A szegénylegények éneke) adtak hangot.

1707. jan. 22-én Rozsnyón a senatus nagy jelentőségű ülésszaka kezdődött. Elhatározták, hogy tavaszra országgyűlést hívnak össze, s ezen kimondják a Habsburg-ház trónfosztását, és kinyilatkoztatják Magyarország függetlenségét. Az infláció okozta gazdasági nehézségek leküzdésére kétmillió forint terményadót vetettek ki az országra, hogy az így szerzett mezőgazdasági cikkeket a hadsereg élelmezésére, a szarvasmarhákat pedig a külfölddel folytatandó cserekereskedelemre fordíthassák. Befejezték az ország főkapitányságokra való fölosztását, amely a senatus miskolci ülésekor kezdődött. A főkapitányok egy kézben egyesítették a maguk kerületében a legfőbb katonai és polgári hatalmat. A főkapitánysági szervezet kiépítése a kuruc hadseregnek a területi hadkiegészítés elve alapján történő átszervezésével (redukciójával) párhuzamosan haladt. Ezalatt,

1707. febr.-ban Bottyán János rendkívül nehéz téli hadjáratban megvédelmezte a Dunántúlt az Erdélyből ideérkezett Rabutin és az Ausztria felől előnyomuló Starhemberg tábornagyok együttes támadásával

szemben. Az ország területének legnagyobb része a kurucok kezén volt, amikor Rákóczi

1707. ápr. 5-én a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktattatta magát az erdélyi fejedelmi székbe. Az országgyűlésnek ezen túlmenő célja a háború folytatásához szükséges eszközök biztosítása lett volna. Ezt azonban Rákóczi nem tudta elérni, mert az erdélyi rendek a földesuruk engedélye nélkül katonának állt jobbágyokat visszaültették telkükre. Ez gyakorlatilag az erdélyi kuruc sereg leszerelését jelentette a háború kellős közepén.

1707. máj. 31-én nyílt meg Ónodon a rozsnyói senatusi ülésen elhatározott országgyűlés. A senatus költségvetési beszámolójának meghallgatása után 2 millió frt subsidiumot (hadiadót) vetettek ki az országra, nem mentesítve a subsidium fizetése alól a nemeseket sem (6. tc.); ez azonban még nem volt köztherviselés, mert egyrészt a nemes személye adómentes maradt, tehát végeredményben csak vagyona után fizetett, a jobbágyokénál kedvezőbb kulcs szerint, másrészt más adófajták alól ugyancsak mentesült. A rézpénzinfláció megszüntetésére 60%-os devalvációt rendeltek el (7. tc.), és csupán 2 200 000 frt névértékű rézpénzt hagytak forgalomban (8. tc.), de ezek az intézkedések nem oldották meg a pénzügyi nehézségeket. Kiadták az egész kuruc hadseregre egyaránt érvényes katonai szabályzatot, a Regulamentum Universale-t, amely egy bevezető indokolással ellátott szolgálati szabályzatból és az ehhez csatlakozó Haditörvénytárból (katonai büntető törvénykönyv) áll (10. tc.). Bercsényi Miklóst Rákóczi esetleges távolléte idejére vezéri helytartóvá (locumtenens) választották (5. tc.). A háborús események közepette elhanyagolt jogrend helyreállítására állandó ítélőtáblát létesítettek (12–14. tc.), amely 1708 tavaszától működött Korponán, majd Eperjesen. A fiskális jövedelmek jobb kezelése érdekében decentralizálták a Gazdasági Tanácsot. Gönc városát a szabad hajdúvárosok sorába emelték (24. tc.); ezen kívül a szabadságharc folyamán Simontornya (1704), Diószeg és Tarpa (1708) nyerte el a hajdúszabadságot. Az országgyűlés legfontosabb eseményei

1707. jún. 6-án az alattomban a szabadságharc folytatása ellen szervezkedő

békepárt vezetőinek, Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf Turóc megyei követeknek lekaszabolása, a békepárt megtörése volt, valamint

1707. jún. 13-án a senatus rozsnyói ülésén elhatározott trónfosztás kimondása (2. tc.). A Habsburgok detronizációját Rákóczi terjesztette elő az országgyűlésen, Bercsényi fölszólalása („Eb ura fakó!") támogatta, s a rendek közfelkiáltással fogadták el. A trónfosztáshoz fűzött külpolitikai reménységek azonban nem valósultak meg, XIV. Lajos továbbra sem kötött szövetségi szerződést az állami függetlenségüket kimondó magyarországi rendekkel.

Míg a franciákkal a formális szövetség nem jött létre,

1707. szept. 15-én I. Péter cár Varsóban titkos szövetséget kötött Rákóczival. A szerződés Rákóczi lengyel királlyá választásának elmaradása miatt betű szerint soha nem lépett életbe, a baráti kapcsolat azonban a szövetség szellemében fönnmaradt Péter és Rákóczi között, s ezzel megszűnt a magyar szabadságharc addigi diplomáciai elszigeteltsége. (A szerződés megkötését Péter cár kezdeményezte, magyar részről Bercsényi írta alá.)

1707 őszén a szabadságharc hanyatlása minden téren szembetűnővé lett. Az ország gazdasági erőforrásai kimerülőben voltak, s kiéleződtek a társadalmi ellentétek. A rézpénz miatt sztrájkoló selmecbányai bányászokra Hellenbach János Gottfried bányakamarai főadministrátor sortüzet adatott. A nemesség egyre jobban megszilárdította uralmát jobbágyai fölött Magyarországon is, de különösen Erdélyben, ahol megtörtént a katonáskodó jobbágyok visszavitele földesuraikhoz. Ezért nem volt hadsereg, amely megvédhette volna a fejedelemséget az Ausztriából friss csapatokkal visszatérő Rabutinnal szemben. Az erdélyi nemesség döntő többsége ismét – és most már végérvényesen – a császár hűségére tért.

1707. dec.-ben Kassán ült össze – a megyék követeivel kibővítve – a senatus, hogy megtanácskozza az ónodi országgyűlésen hozott törvények, különösen pedig a nemesség megadóztatásának végrehajtását. A kassai gyűlésen kivetett adó szolgált az 1708. évi hadműveletek anyagi alapjául.

1708. febr. 29-én nyílt meg Pozsonyban az I. József által összehívott országgyűlés. Ezen a szécsényi konföderáció hívei, bár meghívták őket, nem jelentek meg; megjelent viszont Keresztély Ágost herceg, esztergomi érsek vezetésével 16 püspök, 26 kanonok, apát és prépost, s a világi arisztokrácia nagy része, élén Esterházy Pál nádorral. Minthogy a kurucok nem jöttek el, az országgyűlés nagyon sokat veszített jelentőségéből, I. József sem jelent meg rajta, de az országgyűlési tárgyalások és az itt előkészített törvények alapjául szolgáltak a kuruc szabadságharc befejezése utáni politikai rendezésnek.

Az ónodi országgyűlésen megürültnek nyilvánított magyar királyi trón betöltésére Rákóczi olyan külföldi uralkodót akart megnyerni, aki meg is tudja védeni királyságát. Először Miksa Emánuel bajor választófejedelemre, XIV. Lajos szövetségesére gondolt, aki azonban nem kapott a franciáktól akkora katonai segítséget, hogy a siker reményével jöhetett volna Magyarországra. Ezután Frigyes Vilmos porosz trónörökös meghívására került sor, s Rákóczi – hogy számára az utat megnyissa – a hadműveleteket 1708 nyarán Szilézia földjére akarta áthelyezni. Lassan nyomult seregével nyugat felé, s került minden összetűzést az ellenséggel. Minthogy tervét titokban tartotta, sem serege, sem vezérei nem tudták mire vélni magatartását, hevesen követelték az ellenség megtámadását. Végül rávették Rákóczit, hogy Trencsén vára alá vonuljon. A várat azonban Viard tábornok az utolsó pillanatban megerősítette, a Rákóczi nyomába eredt Siegbert Heister tábornagy pedig

1708. aug. 3-án Trencsén közelében döntő vereséget mért a kuruc seregre. A csata legválságosabb pillanatában Rákóczi lebukott lováról, s a kuruc sereg ezt látva szétfutott, többet össze sem verődött. A vereség következményei katasztrofálisak voltak.

1708. aug. 24-én Pálffy János horvát bán, császári tábornok előtt kapitulált Nyitra vára.

1708. aug. 28-án labanccá lett a legendás hírű Ocskay László kuruc brigadéros, megnyitva az átpártolások hosszú sorát.

1708. szept. 2-án Balogh Ádám a Tolna megyei Kölesdnél ugyan győzelmet aratott egy nagyobb szerb sereg fölött, s Bottyán János a fegyverbe

hívott szlovák jobbágyok segítségével átmenetileg megállította Heister előnyomulását, Érsekújvár is sikeresen vészelte át az

1708. szept. 21-től okt. 12-ig tartó első ostromot, de

1708. okt. 25-én a kurucok kénytelenek voltak kiüríteni a Garam menti bányavárosokat. A szabadságharc ettől kezdve szinte megszakítás nélküli defenzívába szorult.

A nemesség békevágya a trencséni vereséget követően annyira megerősödött, hogy Rákóczi csak a hadseregre, a vitézlő rendre támaszkodva tudta elérni az

1708. nov. 28.–dec. 20. közt tartott sárospataki országgyűlésen a háború továbbfolytatását. Minthogy már a jobbágyság is belefáradt az évek óta tartó hadakozásba, Rákóczi a paraszti követelések kielégítésének törvényes ígéretével akarta visszaállítani a nép régi lelkesedését. Ezért kimondatta a sárospataki országgyűléssel, hogy mindazok a jobbágyok, akik a háború végéig szolgálnak a hadseregben, fölszabadulnak a földesúri hatalom alól, s lakóhelyeik hajdúszabadságot nyernek (9. tc.), továbbá, hogy a katonáskodó jobbágyok, illetve özvegyeik minden közteher alól mentesek (10. tc.). A kuruc államvezetés azonban elkésett ezekkel a törvényekkel; a hajdúszabadság ígérete öt és fél évi háború után már nem mozgósította a tömegeket. A hanyatlást nem lehetett többé megállítani.

1708. dec. 18-án fejezték le Sárospatakon Bezerédy Imre brigadérost, aki Ocskay példáját akarta követni, de tisztjei megakadályozták árulását.

1709'elején a kuruc hadsereg alig volt már elegendő a helyőrségek ellátására. A gazdasági erőforrások kimerülése folytatódott: a bányaművelés leállt, s az ország már csak a hadsereg élelmezését tudta biztosítani. Az évtizedes háborúk nyomorúságaitól sújtott országban kitört és pusztított a pestis. Több százezer embert ragadott magával, szinte teljesen megbénította a hadműveleteket. A kurucok liptói támadása

1709. aug. 4-én Csáky Mihály tábornok tehetetlensége miatt kudarcot vallott,

1709. szept. közepére az egész Dunántúl a császáriak kezére került.

1709. szept. 26-án váratlanul meghalt a legtehetségesebb kuruc hadvezér, Bottyán János.

1709. őszén császári seregek jelentek meg a Szepességben is, és

1709. dec. 13-án elfoglalták Késmárkot. Lőcsét ekkor még Czelder Orbán brigadéros megvédelmezte.

Az előnyomuló császári seregek hátában Érsekújvár még kuruc kézen volt, s a várőrség – a szlovák jobbágyokkal együttműködve – sok kárt okozott a császáriaknak.

1710. jan. 1-én Jávorka Ádám kuruc hadnagy foglyul ejtette Ocskayt. Az érsekújvári haditörvényszék halálra ítélte és kivégeztette.

Rákóczi udvari ezredeivel és svéd–lengyel segédhadakkal Érsekújvár megsegítésére indult, de

1710. jan. 22-én Romhánynál vereséget szenvedett. Ez volt a szabadságharc utolsó támadó hadművelete.

1710. febr. 13-án Andrássy István tábornok föladta Lőcsét. Kudarcot vallott Palocsay György tábornok és Balogh Ádám brigadéros

1710. júl-tól okt.-ig tartó dunántúli portyázása is. (Baloghot okt. 29-én elfogták a császáriak, és 1711. febr. 6-án a budai császári haditörvényszék kivégeztette.)

1710. szept. 24-én az ostromlók túlereje előtt kapitulált Érsekújvár,

1710. okt. 17-én Szolnok,

1710. nov. 30-án Eger vára. A szabadságharc az ország északkeleti megyéibe szorult vissza, s a kuruc hadsereg már a védekezésre is alkalmatlanná vált.

1710 őszén I. József a császári haditanács javaslatára Pálffy János tábornagyot, horvát bánt nevezte ki magyarországi főparancsnokká. Pálffy tárgyalások útján kívánta elérni a szabadságharc befejezését, ezért

1710. nov. 14-én magánlevélben felvette a kapcsolatot a kuruc seregek főparancsnokával, Károlyi Sándorral. Biztosította őt a császár kegyelméről, arról, hogy megtarthatja birtokait, és biztatta, hogy további jutalmat is remélhet, ha leteszi a fegyvert. Károlyi tájékoztatta erről a fejedelmet. Rákóczi már csak szövetségese, Péter cár segítségében bízott, s időnyerés céljából hozzájárult Károlyi Pálffyval való tárgyalásaihoz, sőt

1711. jan. 31-én a vajai kastélyban maga is találkozott Pálffyval. Pálffy

a császár kegyelmével biztatta a kurucokat, de Rákóczi a biztosíték nélküli ígéreteket elfogadhatatlanoknak találta, és kitartott a konföderáció 1706. évi nagyszombati békefeltételei mellett. A fejedelem álláspontját tette magáévá

1711. febr. 12-én a senatus is salánki ülésén.

1711. febr. 21-én Rákóczi Lengyelországba indult, hogy Péter cárral találkozzék, és orosz segédhadat kérjen tőle. Távollétében Károlyi Sándor folytatta a tárgyalásokat Pálffyval, és ezek során

1711. márc. 14-én titokban hűségesküt tett a császárnak.

Míg Rákóczi mindenáron el akarta húzni a szabadságharcot az európai békekonferencia összeüléséig, itthon maradt hívei nem akarták elszalasztani a Pálffy kínálta amnesztiát. A kuruc hadsereg Károlyit támogatta, aki az

1711. márc. 27-re Szatmárra összehívott gyűlésen előterjesztette Pálffy békefeltételeit. Bár I. József

1711. ápr. 17-én meghalt, Pálffy a császár halálát eltitkolva néhány nap alatt keresztülhajszolta a békét. A békeokmányt

1711. ápr. 30-án Szatmáron ünnepélyesen aláírták. A kuruc hadsereg

1711. máj. 1-én a majtényi síkon letette zászlóit a császári főparancsnok előtt, s fegyvereit megtartva hazaoszlott.

A Rákóczi-szabadságharcot befejező szatmári béke formailag nem két hadviselő fél között létrejött békeszerződés volt, hanem a győztes fél részéről a legyőzötteknek nyújtott közkegyelem. Ilyen minőségében azonban nagyvonalú volt, és kímélte a volt kurucok érzékenységét. Általánosságban ígéretet tett a magyar törvények megtartására és a protestáns vallásgyakorlat biztosítására. Mindenki, aki záros határidőn belül elfogadta a szatmári békét, amnesztiát kapott, megtartotta – vagy ha már elkobozták volna, visszakapta – birtokait. Azok a jobbágykatonák, akik a szabadságharc alatt fölszabadultak a jobbágyállapotból, gyakorlatilag a jobbágyokból lett tisztek, megtartották szabados státusukat. Végeredményben a szatmári béke visszaállította a Habsburg-uralmat Magyarországon, és megszilárdította a magyar rendiség helyzetét és privilégiumait.

Rákóczi nem fogadta el a szatmári békét;

1711. máj. 12-én a lengyelországi Jaworowban találkozott Péter cárral, aki azonban az orosz–török háború miatt nem tudott segítséget nyújtani Rákóczinak. Ebben a helyzetben

1711. jún. 24-én az utolsó kuruc vár, Munkács is kapitulált. Rákóczi 1712 végén elhagyta Lengyelországot. Franciaországba ment, hogy személyes jelenlétével érje el Magyarország és Erdély önállóságának elismertetését a spanyol örökösödési háborút befejező utrechti békekonferencián. Emigráns politikája azonban kudarcot vallott a nemzetközi erőviszonyok Magyarország függetlensége szempontjából szerencsétlen alakulása miatt.

B) A polgári átalakulás minimális feltételeinek létrejötte a Habsburg-birodalom keretei között (1711–1790)

A magyar korona országai (a magyar királyság, Horvátország, az erdélyi fejedelemség) és kapcsolt részei a török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc bukása után együttesen Habsburg-uralom alá kerültek. A középkori Magyarország területi integritását azonban a Habsburgok nem állították vissza. Horvátország megtartotta hagyományos társország-státuszát, Erdély Magyarországtól független ország maradt, és a török birodalommal határos területeket határőrvidékként közvetlenül Bécsből kormányozták. Magyarország horvát társországával, valamint Erdély formailag önálló országok voltak, a valóságban a Habsburg-birodalom részei lettek. A lényeges politikai döntéseket – legtöbbször megkérdezésük nélkül – Bécsben hozták.

Magyarország XVIII. századi fejlődésének első tekintetre legszembetűnőbb vonása a termelőerők megnövekedése: a parasztság áldozatos munkával tette termővé az Alföld török hódítás és évtizedes törökellenes hadjáratok következtében lakatlanná vált, elvadult földjét, s a paraszti munka termelékenysége a parasztság lélekszámának emelkedésénél nagyobb mértékben gyarapodott. A la-

katlan vagy ritkán lakott területek belföldi vándormozgalom és külföldi telepítés eredményeként történt benépesülése után országszerte megindult az árutermelő majorsági gazdálkodás föllendülése, különösen a század második felében. A majorságok árutermelése azonban nem a szórványosan alkalmazott bérmunkán, hanem a jobbágyság robotkötelezettségén nyugodott, s ez a helyzet késleltette a feudális termelési viszonyok válságának egyébként már küszöbön álló jelentkezését.

A magyarországi mezőgazdaság fejlesztését szívén viselte a bécsi udvar. A magyarországi ipar fejlesztésében viszont a birodalmi gazdaságpolitika nem volt egyértelmű. Általánosan érvényesülő alapelve volt a bécsi udvarnak, hogy a birodalom minden tartományában azokat az iparágakat kell fejleszteni, amelyek már megvannak. Ebből a szemléletből következett, hogy Magyarországon elsősorban a bányászat fejlesztésére fordítottak gondot, és az ezüst-, réz-, vas-, valamint sótermelésben nagy eredményeket értek el. A textilipar fejlesztését viszont nem támogatta, időnként akadályozta is a bécsi udvar, mert nem kívánt konkurrenciát támasztani az osztrák és cseh tartományok virágzó textiliparának. Az állami ipartámogatást vagy annak elmaradását azonban nem szabad túlértékelni: Magyarországon is keletkeztek textilmanufaktúrák, bár ezeket a birodalmi gazdaságpolitika általában nem támogatta, viszont az állami támogatás ellenére sem virágoztak föl a bőrfeldolgozó manufaktúrák. A magyarországi társadalom fejletlenségéből fakadó tőkehiány sokkal nagyobb akadálya volt a hazai iparfejlődésnek, mint a gazdaságpolitika. Az első manufaktúrák az 1720–1730-as években létesültek, elsősorban a nagybirtokokon; a kereskedő tőke manufaktúra-alapításaira csak a század második felében került sor. Manufaktúra iparunk növekedése különösen az 1780-as években szembetűnő; 1789-ben megroppanása nem valami állami beavatkozás, hanem az európai gazdasági válság következménye volt.

A magyar társadalom a XVIII. század második felében elérte a polgári fejlődésnek azt a minimumát, amely mellett lehetséges volt a fölvilágosodás ideológiájának befogadása. Ez a befogadás

természetesen nem jelentette a fölvilágosodás materialista elemeinek magyarországi elterjedését, s a társadalmi szerződés gondolata is csak különleges, a nemességre korlátozott formában honosodott meg Magyarországon. Anyagilag önálló polgárság és jómódú szabadparaszti réteg hiányában, a fölvilágosodás gondolatvilágának élharcosai nálunk a köznemességből és az 1780-as évektől kezdve jelentkező nem nemes értelmiségből kerültek ki. A fölvilágosodás hatására megindult szellemi erjedés és II. Józsefnek a Habsburg-birodalom egységesítése és korszerűsítése érdekében az ország formális függetlenségét is fölszámoló politikája vezetett az 1780-as évek végének nemesi-nemzeti mozgalmához, hogy – az 1789-i francia polgári forradalom visszhangjaként – 1790-ben fölvetődjenek a magyar közélet nyilvánossága előtt az állami függetlenség, a nemzeti fejlődés, a nemzetiségi kérdés és a polgári átalakulás egymással összefonódott, megoldásra váró kérdései.

A Rákóczi-szabadságharc veresége következtében Magyarország a Habsburg-birodalom katonai erővel meghódított tartománya lett, a bécsi udvar azonban a fegyveres alávetésnek – politikai meggondolásokból – megegyezés-, kompromisszum-formát adott. Az új király, III. Károly (uralk. 1711–1740.) távollétében kormányzó régens, Eleonóra özvegy császárné már

1711. máj. 26-án megerősítette a szatmári békét. A Spanyolországból hazatérő új király – akit

1711. dec. 22-én koronáztak VI. Károly néven német-római császárrá –

1712. jan. 26-án átvette Bécsben országainak kormányzását, és

1712. márc. 30-án maga is megerősítette a szatmári békét. A legközelebbi napokra Pozsony városába összehívta a magyar országgyűlést, s még annak megnyitása előtt,

1712. ápr. 15-én visszavitette Pozsony várába, régi őrzőhelyére, a magyar királyi koronát.

Az 1712–15. évi országgyűlés

1712. ápr. 20-án nyílt meg, s

1712. máj. 22-én koronázták meg III. Károlyt, aki ez alkalommal az 1687-i, I. József-féle hitlevélre tett esküt, és a Habsburg-ház fiágának (amelynek ő volt utolsó sarja) kihalása esetére biztosította a szabad

királyválasztást, bár a horvát rendek már előzőleg (1712. márc. 15-én) kimondották a Habsburg-ház nőágának örökösödését.

1713. ápr. 11-én a Habsburgok szövetségesei, Anglia és Németalföld, megkötötték Franciaországgal a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békét, amely Spanyolországot és annak tengerentúli gyarmatait Bourbon V. Fülöpnek, Spanyolország európai birtokait (Belga-Németalföld, Nápoly, Szardínia, Lombardia) pedig Habsburg VI. Károlynak adta. Ehhez Károly az

1714. márc. 6-án megkötött rastatti békében kénytelen volt hozzájárulni, lemondva a Habsburg-világbirodalom álmáról. Az ekkor Franciaországban, emigrációban élő II. Rákóczi Ferencnek nem sikerült a független erdélyi fejedelemségre vonatkozó igényét a béketárgyalásokon érvényesíteni. Magyarországot és Erdélyt a Habsburg-birodalom részeinek ismerték el az európai hatalmak. Ezen nem változtathatott (sőt napok alatt kudarcba fulladt) Czelder Orbán kuruc brigadéros

1714. szept.-ben megkísérelt fölkelése. A magyar rendek már a Habsburg-hatalomtól várták előjogaik megvédelmezését. Az országgyűlés

1714. okt. 14-én az aulikus arisztokrata Pálffy Miklóst nádorrá választotta, s az

1715. évi törvényekkel szabályozta a rendi Magyarország helyzetét. A szatmári béke törvénybe iktatását a rendek nem tudták elérni, a béke rendelkezéseiből azonban általában törvénycikkek lettek. Az ország önállóságának biztosítását célzó törvények: az ország területi épségét helyre kell állítani, s a hazát nem szabad más tartományok módjára kormányozni (3. tc.); a kancellária csak a királytól függjön, idegen hatóságoktól ne (17. tc.); a magyar kamara csak összeköttetésben álljon a császári udvari kamarával, és ne legyen annak alárendelve (18. tc.) – nem valósultak meg. A király azonban hozzájárult ahhoz, hogy a török uralom alól fölszabadított területekre vonatkozó birtokigényeket rendi hatóság és ne a rossz emlékű udvari Neoacquistica commissio tárgyalja (10. tc.). Ugyancsak megerősítette III. Károly az 1681. és 1687. évi vallásügyi törvényeket (30. tc.), ami a protestánsok számára a Rákóczi-szabadságharc előtti elnyomatásuk visszatérését jelentette. II. Rákóczi Ferencet

és emigráns társait az országgyűlés száműzetéssel sújtotta, és minden jószáguktól megfosztotta (49. tc.). A király iránti alázatos hűségben odáig ment, hogy felségsértés és hűtlenség gyanúja esetén a nemesek törvényes idézés nélküli elfogatásához is hozzájárult (7. tc.). A legnagyobb horderejű intézkedés azonban az állandó hadsereg fölállításáról alkotott 1715. évi 8. tc. volt. Ez egyrészt kimondta, hogy a nemesség a haza védelmére fölkelni köteles (nemesi insurrectio), és ezért adót nem fizet, másrészt elismerte, hogy a nemesi fölkelés már nem alkalmas a haza védelmére, ehhez állandó hadsereg fölállítása és fönntartása szükséges. A császár tehát tartson nagyobb részében idegenekből álló katonaságot az országban, s ezek eltartására adózzék a jobbágyság. Az állandó hadsereg magyarországi újoncait is a jobbágyok közül kell állítani. – Az adóalap megállapítása érdekében

1715-ben országos összeírást rendeltek el, s ezt

1720-ban megismételték. Ez összeírások alapján az ország lakosságát (Erdéllyel együtt, de Horvátország és Szlavónia nélkül) mintegy 4–4,5 millióra becsülhetjük. A népsűrűség északnyugatról délkelet felé haladva csökkent. Magyarország legsűrűbben lakott területe Sopron megye volt (32 lakos km^2-enként), a legritkább népesség pedig a Temesközben (1,7), illetve Arad és Békés megyében (1,8) található; a törököktől visszafoglalt területek népsűrűsége általában nem emelkedett 10 fölé. Erdély területén sűrűbb volt a lakosság, mint Magyarországon, a km^2-enként 33 főnyi maximumot Szeben szék és Küküllő vármegye érte el, de nagy területek népsűrűsége maradt itt is 10 alatt. – Az ország berendezésére, benépesítésére célzó reformjavaslatok kidolgozása érdekében az 1712–15. évi országgyűlés rendszeres bizottságot (commissio systematica) küldött ki Csáky Imre kalocsai érsek és Esterházy Imre zágrábi püspök elnökletével. A bizottság 1717–1722 között ki is dolgozta javaslatait, de országgyűlési tárgyalásukra nem került sor; egyes részleteik ettől függetlenül idővel megvalósultak.

1715-ben kitört a török–velencei háború. Mivel a törökök Moreában jelentős sikereket értek el, a Habsburg-birodalom

1716. ápr. 13-án szövetséget kötött Velencével, és megtámadta a török birodalmat. A császári sereg Savoyai Eugén vezetésével

1716. aug. 5-én Péterváradnál nagy győzelmet aratott,

1717. aug. 18-án pedig elfoglalta Belgrádot. A kuruc emigráció nagy reményeket fűzött e háborúhoz, de a beavatkozásra nem volt fölkészülve. Az itthoni, tiszántúli-partiumi kuruc szervezkedés megfelelő vezetők hiányában nem tudott tömegeket megmozgatni. Ugyancsak nem értek el eredményt az Esterházy Antal kuruc tábornagy pátenseivel, de kurucok nélkül

1717. aug. 22-én Erdélybe betörő és a Szamos völgyében gyújtogató-rabló tatárok sem, s kénytelenek voltak a nemesség és a nép ellenállása miatt

1717. szept. 2-án kitakarodni az országból. II. Rákóczi Ferenc a szultán hívására Franciaországból

1717. október 10-én Törökországba érkezett, hogy a kuruc emigráció élén török segítséggel szabadítsa föl Magyarországot a Habsburg-uralom alól, de a hadihelyzet már annyira a törökök hátrányára fordult, hogy vállalkozása minden időszerűségét elvesztette. A háborút az

1718. júl. 21-én megkötött pozsareváci béke zárta le, amely Észak-Szerbiát, a Maros–Tisza–Duna közét (a későbbi Temesi Bánságot) és Havasalföldnek az Olttól nyugatra fekvő részét a Habsburgoknak adta. Ezeket a területeket a magyar rendek kívánsága ellenére nem csatolták Magyarországhoz, hanem közvetlenül Bécsből igazgatták, sőt a Temesi Bánságban (amelyet Claudius Mercy tábornok kormányzatára bíztak) hosszú ideig tiltották magyar nemzetiségű lakosok betelepedését. A béke biztosította mind a török alattvalók magyarországi, mind a Habsburg alattvalók törökországi kereskedését, amiből a török és görög kereskedők – kezükbe kaparintva a magyarországi kereskedelem jelentékeny részét – meggazdagodtak, viszont a levantei kereskedelem kiaknázására alakult osztrák Keleti Társaság alig 20 év alatt csődbe jutott. – A pozsareváci béke rendelkezése szellemében telepítette le a török kormányzat a Rákóczi-emigrációt Rodostóban.

Minthogy III. Károlynak csak leánygyermekei voltak, szüksé-

gessé vált számára a nőági örökösödés elfogadtatása többi országai után Magyarországon és Erdélyben is. A Habsburg-családnak erről szóló, Pragmatica Sanctio elnevezésű, 1713-ban kihirdetett házi törvénye értelmében az erdélyi országgyűlés

1722. márc. 30-án fogadta el a nőági örökösödést, s ezután azt az

1722. jún. 27-én megnyitott magyar országgyűlés elé terjesztették, amely

1722. jún. 30-án Szluha Ferenc ítélőmester előterjesztését egyhangúlag magáévá tette. Az 1723. évi 1–3. tc. kimondja, hogy a Habsburg-ház fiágának kihalása után a magyar rendek nem élhetnek a szabad királyválasztás jogával, hanem a nőág örökli a trónt az elsőszülöttség rendje szerint, mégpedig először III. Károly, majd I. József, végül I. Lipót nőági leszármazottai. Az adott esetben tehát III. Károly legidősebb leánya, Mária Terézia a trónörökös. A rendek kifejezett kérésére mondja ki a törvény, hogy a Habsburgok összes Németországban és azon kívül fekvő országait Magyarországgal és tartozékaival együttesen, „föloszthatatlanul és elválaszthatatlanul" (indivisibiliter ac inseparabiliter) kell birtokolni. Nyilvánvaló, hogy a magyar rendek a birodalom fölosztathatatlanságához Magyarország védelme szempontjából, elsősorban a török veszély miatt ragaszkodtak. Az uralkodó a nőági örökösödés elfogadásáért cserébe megerősítette a nemesi szabadságot és adómentességet (1723. évi 5–6. tc.).

Az 1722–23. évi országgyűlés lényeges alkotásai a Pragmatica Sanctio elfogadása mellett a közigazgatási és törvénykezési reform voltak. A közigazgatást és az igazságszolgáltatást a király javaslatára felső fokon szétválasztották. A legfelső bírói fórum a nádor elnöklete alatt álló hétszemélyes tábla lett. Ez alatt – a szűkebb Magyarországra kiterjedő illetékességgel – a királyi tábla ítélkezett, élén a személynökkel (personalis). Az ország régi nagybíráinak külön törvényszékei megszűntek, és az ítélőmesterek vidéki vándorbíráskodása helyett kerületi táblákat szerveztek, Magyarországon négyet: Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes és Nagyvárad székhellyel (ez utóbbit hamarosan Debrecenbe helyezték át), az ötödiket Zágrábban, Horvátország számára. A királyi tábla és a kerületi táblák állandóan működő és ítélkező hivatalok voltak, így jelentős

lépés történt az igazságszolgáltatás folytonossága és folyamatossága érdekében (1723. évi 24–38. tc.). – A legfelső magyarországi kormányhatóság az 1723. évi 101–102. tc. alapján

1724-ben felállított helytartótanács lett, Pozsony székhellyel, a nádor, mint királyi helytartó elnöklete alatt, aki mellé 22 tanácsost (4 főpapot, 10 főurat és 8 köznemest) nevezett ki a király. A határozatokat a tanács tagjai szótöbbséggel hozták, ezáltal a főnemesség akaratának érvényesülése biztosítva volt.

Minthogy a török uralom alól fölszabadított területek lakossága igen gyér volt, a XVIII. század egyik központi kérdése a telepítés lett. Gyakran előfordult belföldi telepítés is. Az ország sűrűbben lakott északi és nyugati vidékeiről egyes földesurak átköltöztették jobbágyaik egy részét alföldi birtokaikra; nagy méreteket öltött, különösen a század első évtizedeiben a parasztok szervezetlen vándormozgalma, amely egyúttal a nyomasztó földesúri terhek elleni védekezés eszköze is volt; országos méretű telepítés azonban csak külföldi, elsősorban német telepesek beköltöztetésével folyt. Telepítéssel mind az állam, mind az egyes földesurak foglalkoztak, s az 1722–23. évi országgyűlés törvényben biztosított az országba költöző földművelőknek 6 évi, a kézműveseknek 16 évi állami adómentességet (103. és 117. tc.), s intézkedett, hogy ezt a Habsburg-birodalom és a német-római császárság tartományaiban kihirdessék. Az ország benépesítésére irányuló törekvés sikerrel járt. A lakosság a XVIII. század folyamán több mint kétszeresére nőtt, de a nagyszámú német telepes, illetve a Balkánról beköltöző szerb és román mellett a magyarság elveszítette abszolút többségét. Magyarország ekkor lett igazán soknemzetiségű ország.

A protestánsok visszaszorítása III. Károly uralkodása idején folytatódott, de már nem olyan erőszakos eszközökkel, mint I. Lipót idejében. A protestánsok helyzetét Magyarországon III. Károly

1731. márc. 21-én kiadott rendelete (Carolina resolutio) szabályozta az 1681. és 1687. évi törvények alapján. Különbséget tett nyilvános és magán vallásgyakorlat között. A nyilvános gyakorlatot az 1681. évi törvényben fölsorolt, ún. artikuláris helyekre korlátozta; csak

ezekben tarthattak a protestánsok papot, építhettek templomot. Más helyeken magángyakorlatot folytathattak, vagyis otthon vallásos könyveket olvashattak, ájtatosságot tarthattak, de erre idegeneket nem hívhattak meg. A protestáns papokat a Carolina resolutio a katolikus esperesek és püspökök felügyelete alá helyezte. Vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehetett kötni, s a vegyes házasságból született gyermekek mind katolikusok lettek. A protestánsok házasságát is csak a katolikus szentszékek bonthatták föl. A protestáns hitre áttérő katolikusokat (az ún. apostatákat) az állam büntetéssel sújtotta. A Carolina resolutio a közhivatalok viselői számára ún. decretális eskü letételét írta elő, amelyet – mivel többek között Máriára és a szentekre is esküdni kellett – hithű protestáns nem tehetett le, s ezzel a protestánsokat tulajdonképpen kizárták a hivatalviselésből.

1732. márc. 20-án meghalt Pálffy Miklós nádor. III. Károly hatalma Magyarországon ekkor már annyira vitathatatlan volt, hogy a király nem tartotta szükségesnek a nádorválasztó országgyűlés összehívását, hanem Lotharingiai Ferenc herceget, Mária Terézia trónörökös leendő férjét nevezte ki helytartóvá.

1733. márc. 27-én kiadott rendeletével megszervezte III. Károly a lelkészpénztár (cassa parochorum) intézményét, amely alapítvány rendeltetése új katolikus templomok, paplakok, iskolák létesítése, az alsópapság fizetésének megjavítása, tehát a katolikus vallás további megerősítése volt. Ezért kötelezte a király a főpapokat, hogy jövedelmük egy részét minden évben fizessék be a lelkészpénztárba.

A protestáns egyházi szervezet szabályozására szolgált viszont az

1734. okt. 20-án kibocsátott ún. második Carolina resolutio, amely a reformátusok és evangélikusok szuperintendenciáinak (püspökségeinek) számát 4–4-ben állapította meg. Ennek alapján alakult meg a reformátusoknál a dunántúli, dunamelléki, tiszántúli és tiszáninneni, az evangélikusoknál a dunántúli, dunáninneni, bányai és tiszai egyházkerület, s jutottak vezető szerephez a protestáns egyházakban a világi vezetők, az evangélikus egyetemes felügyelő és a református egyetemes főgondnok.

A Pragmatica Sanctio következtében Magyarországnak részt kellett vennie a Habsburgok dinasztikus háborúiban, s ezek érdekében jelentős vér- és pénzáldozatokat kellett hoznia. A dinasztikus háborúk sorában az első az

1733–1735. évi lengyel örökösödési háború volt, amely biztosította ugyan a lengyel trónt Ausztria jelöltjének, III. Ágostnak a franciák által támogatott Leszczyński Szaniszlóval szemben, de az itáliai harctéren a Habsburgok kudarcával, Nápoly és (az 1720-ban Szardíniával elcserélt) Szicília elvesztésével járt, és Magyarországon a Békés megyei parasztfölkelés kitörésére adott alkalmat.

Az állami és a földesúri adóterhek növekedése miatt

1735 tavaszán fegyveres fölkelésre szervezkedtek a békésszentandrási és mezőtúri parasztok. Kurucoknak nevezték magukat, és II. Rákóczi Ferenc visszatérésében bíztak, mert nem tudták, hogy Rákóczi

1735. ápr. 8-án Rodostóban meghalt; ezenkívül kapcsolatba léptek *Szegedinác Péró* pécskai szerb határőrkapitánnyal, aki a háborús megterhelések miatt elkeseredett szerb határőrök csatlakozását ígérte meg nekik. A fölkelés terve azonban idő előtt kipattant. Pérót elfogták, és a parasztok

1735. ápr. 27-én Békésszentandráson megindult fölkelését az ellenük fölvonultatott szerb határőrök verték le az

1735. máj. 9-i erdőhegyi ütközetben. A fölkelés vezetőit, Péró kapitányt, Pásztor Andrást, Sebestyén Jánost és Szilasi Istvánt kerékbe törték, további 8 fölkelőt lefejeztek, 68-at sáncmunkára ítéltek, 6 belehalt a vallatás gyötrelmeibe.

1735–1742 jelent meg Magyarország első tudományos történeti-földrajzi leírásának, Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico-geographica-jának 5 kötete az ország 10 északnyugati megyéjéről, Mikovini Sámuel térképeivel. A munka széles kutatógárda segítségével készült, további kötetei kéziratban maradtak.

A Habsburg-birodalom katonai ereje III. Károly uralkodásának utolsó éveiben lehanyatlott.

1736. ápr. 21-én meghalt Savoyai Eugén, a kor legkiválóbb hadvezére, az udvari haditanácsnak több mint 30 éven keresztül elnöke. A

birodalom így elismert hadvezér nélkül, a küzdőszellemet nélkülöző hadsereggel indult neki az

1737. júl. 11-én kitört török háborúnak, szövetségben Oroszországgal és újabb balkáni hódítások reményében. A háború azonban sikertelen volt.

1737. júl. 23-án a császári seregek elfoglalták Nist, de

1737. okt. 18-án már el is veszítették, s ettől fogva állandó defenzívában voltak. A török kormány a kuruc emigráció segítségével akarta a Habsburgok elleni fölkelést kirobbantani Magyarországon. Ezért a szultán

1738. jan. 25-én athnámét adott II. Rákóczi Ferenc fiának, Rákóczi Józsefnek, aki

1738. jan. 28-án kiáltványban szólította fölkelésre a magyarokat. A kiáltvány a császári udvarban nagy rémületet keltett, Magyarországon azonban nem volt hatása, csak kevés magyar katona szökött át a törökökhöz. Rákóczi József

1738. nov. 9-én meghalt, s a törökországi kuruc emigráció hamarosan visszatért Rodostóba. A háborút az

1739. szept. 1-én megkötött belgrádi béke zárta le, amelyben a pozsareváci béke balkáni hódításai (Észak-Szerbia és Havasalföld nyugati része) Belgráddal együtt elvesztek. A Habsburg-birodalom déli határa több mint 100 évre a Száva és a Duna lett. Az 1737–39. évi török háború következtében pusztított végig

1738–1742 közt az utolsó nagy pestisjárvány Magyarországon.

1740. okt. 20-án meghalt III. Károly, s a Pragmatica Sanctio értelmében összes országaiban Mária Terézia (uralk. 1740–1780) követte a trónon. III. Károly diplomáciájának fő célja a Pragmatica Sanctiónak az európai hatalmakkal való elismertetése volt, ennek érdekében komoly áldozatokat is hozott. Halála után Franciaország, Spanyolország és a bajor választófejedelem mégsem ismerte el Mária Terézia örökösödését, II. Frigyes porosz király pedig ennek elismerése fejében igényt emelt a Habsburgok iparilag legfejlettebb tartományára, Sziléziára, és

1740. dec. 16-án benyomult a Habsburg-birodalomba. Kitört az osztrák örökösödési háború (1741–1748). A poroszok

1741. ápr. 10-én Mollwitznál legyőzték a Habsburg-sereget, és ezzel elfoglalták Sziléziát, a bajor választó pedig francia segítséggel Felső-Ausztriába és Csehországba nyomult. Ha ekkor a magyarok is szembefordulnak Mária Teréziával, megsemmisül a Habsburg-birodalom. Az 1741. évi magyar országgyűlés azonban nem használta föl a kínálkozó alkalmat.

1741. jún. 22-én nádorrá választotta Pálffy Jánost, a szatmári béke létrehozóját, és

1741. jún. 25-én magyar királlyá koronázta Mária Teréziát, aki rögtön társuralkodónak vette maga mellé férjét, Lotharingiai Ferencet.

1741. szept. 11-én pedig „életüket és vérüket" (vitam et sanguinem) ajánlották fel a rendek Mária Terézia trónjának védelmére (63. tc.). A királynő viszont megígérte, hogy ha teheti, Magyarországon fog lakni (7. tc.), hogy a magyar ügyeket magyarok által fogja intéztetni (11. tc.), törvényben biztosította a tárnoki hivatal, a magyar kancellária és a magyar kamara függetlenségét az osztrák hatóságoktól (12–14. tc.), megígérte a Partium és a délvidéki területek visszacsatolását (16–18. tc.), engedélyezte a szarvasmarha-kivitelt az osztrák tartományokon keresztül Velencébe és a német birodalomba (27. tc.), s ami a legfőbb, sarkalatos alaptörvényben biztosította a nemesi föld adómentességét („ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat"; 8. tc.). A II. Frigyessel

1741. okt. 9-én megkötött fegyverszünet és a magyar országgyűlés törvénye alapján fegyverbe hívott magyar jobbágykatonák vitézsége lehetővé tette Mária Teréziának Ausztria és Csehország visszafoglalását.

1742. máj.-ban már az éppen akkor VII. Károly néven német-római császárrá választott (uralk. 1742–1745) bajor választófejedelem székvárosa, München is Mária Terézia seregeinek megszállása alá került.

Míg a Habsburg-birodalom helyzete szövetségesei – Anglia és Németalföld – segítségével megszilárdult Európában, Magyarországon megkezdődött egyes, az 1741. évi országgyűlésen tett ígéretek részleges beváltása.

1743–1744-ben megszüntették a tiszai és a marosi határőrvidéket, területüket a szomszédos vármegyék kapták meg, szerb lakosságuk jelenté-

keny része azonban a magyar nemesi uralom elől kivándorolt Oroszországba. A többi szerb kiváltságaik védelmére

1744-ben uralkodói engedéllyel és királyi biztosok jelenlétében nemzeti kongresszusra gyűlt össze, amely szinte törvényhozó gyűlésként viselkedett, s aggodalmat keltett a bécsi udvarban, hogy állam akar lenni az államban. Az első szerb nemzeti kongresszus követelései közül ezért csak azt az egyet teljesítették, hogy a szerbek ügyeivel külön udvari hatóság, az 1745-től működő illír commissio (1747-től deputáció) foglalkozzék. – Ugyancsak

1744-ben iktatta törvénybe az erdélyi országgyűlés a már 1722-ben elfogadott Pragmatica Sanctiót, eltörölve egyúttal a régebbi, szabad fejedelemválasztásra, a Portával való szerződésekre, az ellenállási jogra és a katolikus vallás érvényesülésének korlátozására vonatkozó erdélyi törvényeket.

1745-ben váltották meg magukat a jászkun kerületek a német lovagrend 1702 óta gyakorolt földesúri hatósága alól (jászkun redempció), s ezzel megkezdődött egy sajátságos gazdagparaszti társadalomfejlődés az Alföld számos nagy kiterjedésű mezővárosában.

Az osztrák örökösödési háború eközben végéhez közeledett. A Habsburgok helyzete II. Frigyes újabb támadása és

1745. jún. 4-i hochenfriedbergi győzelme ellenére megszilárdult a német birodalomban. Míg a poroszokkal

1745. dec. 25-én megkötött drezdai békében Mária Terézia kénytelen volt II. Frigyesnek átengedni Sziléziát, Lotharingiai Ferencet ugyancsak

1745-ben a választófejedelmek egyhangúlag német-római császárrá választották (uralk. 1745–1765).

1746-ban Oroszország is belépett a Habsburgok oldalán a háborúba. Az

1748. okt. 23-án megkötött aacheni béke helyreállította a Habsburgoknak az örökösödési háborúval megingatott nagyhatalmi állását. Csupán Szilézia és néhány kisebb olasz terület veszett el III. Károly birodalmából.

Ugyancsak

1748-ban csatolták vissza a határőrvidékből leszakított Szerém, Pozsega és Verőce vármegyéket, nem Magyarországhoz, amelyhez a török

hódítás előtt tartoztak, hanem Horvátországhoz, ami – tekintve délszláv lakosságukat – éppen az újkori nemzeti fejlődés szempontjából nem kifogásolható.

A Habsburg-birodalom iparilag legfejlettebb tartományának, Sziléziának elveszítése napirendre tűzte a protekcionista iparfejlesztést az osztrák és cseh tartományokban. Magyarországot viszont az ipari nyersanyagok termelőjévé és az egész birodalom éléstárává kívánták tenni. Ezért

1749-ben fölemelték a szarvasmarha osztrák kiviteli vámját, úgyhogy a magyar marha velencei piaca elveszett, Ausztria olcsó húsellátása viszont biztosítva volt.

1751-ben Mária Terézia összehívta a magyar országgyűlést, hogy az adót fölemelhesse. Az

1751. márc. 24-én elhunyt Pálffy János helyett

1751. máj. 11-én Batthyány Lajost nádorrá választották, az alsószlavóniai vármegyék (Szerém, Pozsega és Verőce) 1748-ban Horvátországhoz történt visszacsatolását becikkelyezték, de Győr, Komárom, Zombor és Újvidék szabad királyi városi rangra emelését már csak a királynő erélyes föllépésére fogadták el a politikai monopóliumukat féltő nemesek. Nehezen járultak hozzá a jobbágyság adójának évi 700 000 frt-tal való fölemeléséhez is, mert az állami adók növekedésétől földesúri jövedelmeiket félteték. Kárpótlásul az adóemelésért Mária Terézia az

1751. nov. 1-én kibocsátott új katonai regulamentumban eltörölte a jobbágyok ingyenes katonai fuvarkötelezettségét.

Elsősorban a növekvő állami terhek miatt

1753-ban kuruc szervezkedés kezdődött a hódmezővásárhelyi és mezőtúri parasztok között. Fölkelésre nem került sor, a vezetőket, Bujdosó Györgyöt, Pető Ferencet és Törő Pált mégis lefejezték, s több mint 50 résztvevőt ítéltek sáncmunkára vagy életfogytig tartó külföldi katonai szolgálatra.

1754. okt. 1-én új vámszabályzat lépett életbe (Vectigal des Königreichs Hungarn). Célja az ausztriai és csehországi iparfejlődés előmozdítása volt. Alacsony vámtételekkel támogatták az Ausztria számára szükséges nyersanyagok kivitelét, valamint az Ausztriából Magyar-

országra irányuló behozatalt; a vámpolitika fő célja a Habsburg-birodalmon kívül előállított iparcikkeknek a belföldi piacokról való kiszorítása volt. A magyar kormányhatóságok nem ismerték föl a vámreform gazdasági jelentőségét, és csak a nemesek és papok saját szükségletére szolgáló cikkek vámmentességére fektettek súlyt. Így Ausztria ipara olcsón hozzájutott a magyarországi nyersanyagokhoz, s az osztrák árut lényegében a külföldi verseny kizárásával lehetett elhelyezni Magyarországon. Minthogy azonban a hazai ipar termékei így nem a jó minőségű külföldi, hanem az ugyancsak nem kifogástalan osztrák cikkekkel versenyeztek a piacon, az új vámpolitikának nemcsak fejlődésgátló, hanem az iparfejlődést előmozdító hatása is lett.

1755-ben a kőrösi ezredhez tartozó határőrök és Kőrös megye parasztjai fölkeltek az állami és földesúri kizsákmányolás ellen. A vezetők, Ljubojević határőrkapitány és Kušić Mátyás raveni jobbágy több tízezernyi tömeg élén vonultak a horvát főváros, Zágráb ellen. A nemesi fölkelés azonban legyőzte a rosszul fölfegyverzett parasztokat, a császári sereg pedig leszámolt a fölkelő határőrökkel. Ljubojevićot életfogytiglani fegyházra ítélték, Kušićot hét társával kerékbe törték. A mindenütt mértéktelenül megnövekedett földesúri követeléseket a bécsi udvar a fölkelés tanulságaként először az

1756. évi szlavóniai úrbéri rendelettel szorította korlátok közé, az egésztelkes jobbágyot évi 24 nap igásrobotra kötelezve.

Noha a bécsi udvar mindent megtett, hogy az osztrák és cseh tartományok iparának kifejlesztésével pótolja a Szilézia elveszítésével okozott kiesést, Mária Terézia nem mondott le Szilézia visszaszerzéséről, sőt európai koalíciót hozott létre ennek érdekében II. Frigyes porosz király ellen. Az

1756–1763. évi ún. hétéves háborúban Oroszországon kívül a Habsburg-birodalom ősi ellensége, Franciaország is Mária Terézia oldalára állt, míg Anglia – hogy az európai hatalmi egyensúly föl ne boruljon – Poroszországot segítette. A háborút az

1756. máj. 1-én megkötött francia–osztrák szövetség nyilvánosságra hozatala után II. Frigyes kezdte meg

1756. aug. 29-én, megtámadva és lerohanva Szászországot; ez után benyomult Csehországba is. A porosz előnyomulást a Habsburg-sereg **1757. jún. 18-án** a Prága közelében fekvő Kolinnál állította meg. A császáriak győzelmében nagy része volt a Nádasdy Ferenc horvát bán vezette magyar lovasságnak.

1757. okt. 16-án pedig egy magyar huszárportya Hadik András tábornok vezetésével a porosz sereg háta mögött megsarcolta II. Frigyes fővárosát, Berlint. A magyar katonaság tehát hősiesen harcolt idegen érdekek szolgálatában. A magyar huszár európai hírnévre tett szert. Az országtól követelt véráldozat azonban súlyos volt, Magyarország hét év alatt 52 000 újoncot állított a császári seregbe.

1759–1761-ben nagy kiterjedésű román parasztmozgalom folyt le Erdélyben. Az évtizedek óta görög katolikus vallási unióra kényszerített görögkeleti románoknak ugyanis Mária Terézia

1759-ben kiadott türelmi rendeletével orthodox püspökség fölállítását ígérte, mire a román parasztok Sofronie kalugyer vezetésével Zalatnáról kiindulva sorra visszafoglalták az unitus templomokat. Az uniótól való elszakadást a jobbágyság igájának levetésével kapcsolva össze, megtagadták a földesúri tiszteknek az engedelmességet és az úrbéres szolgálatot. Csak

1761-ben fékezte meg a mozgalmat katonai erővel Buccow erdélyi császári katonai főparancsnok.

Mária Terézia uralkodásának második felében egyre inkább olyan tanácsosok jutottak szóhoz a kormányzatban, akik többékevésbé a fölvilágosodás hívei voltak, mint Kaunitz hg., évtizedeken át a birodalom külügyeinek irányítója, Van Swieten, a királynő udvari orvosa, aki a felsőoktatás reformját indította meg, Borié államtanácsos, aki állami feladatnak tekintette a földesúr-jobbágy viszony szabályozását. Megkezdődött a feudális társadalmi rendet bizonyos polgári reformok végrehajtásával megszilárdító felvilágosult abszolutizmus érvényesülése a Habsburg-birodalomban. A Haugwitz gr. kezdeményezte pénzügyi és igazgatási reformok során a fölvilágosult abszolutizmus jegyében szorosabbá vált a birodalom különböző országai és tartományai közötti kapcsolat. Külö-

nösen nagy lépéssel haladt előre az osztrák és cseh örökös tartományok közös kormányszerveinek kialakítása.

1760-ban pedig sor került a Habsburg-birodalom legfelső állami szervének, a közigazgatási hatáskör nélkül, a legfontosabb kérdésekben tanácsadó szerepet betöltő államtanácsnak (Staatsrat) megalakítására, amelynek – mint az uralkodó tanácsadó testületének – a magyar ügyek megvitatásában is döntő szava lett. A törvényei szerint független Magyarország tehát a valóságban egyre szorosabban illesztetett bele a centralizált összbirodalomba.

A hétéves háború – miután Anglia a tengeren és a gyarmatokon legyőzte Franciaországot, Oroszország pedig Erzsébet cárnő halála után semleges álláspontra helyezkedett – az

1763. febr. 15-i hubertusburgi békével ért véget. Sziléziát nem sikerült visszaszerezni II. Frigyestől, Ausztria a háborúban nem nyert semmit.

1763-ban az Erdély gubernátorává kinevezett Buccow tábornokot az udvar megbízta határőrvidék szervezésével Erdélyben, 2 román és 2 székely gyalogezred, valamint 1 székely huszárezred felállításával. A románok szívesen jelentkeztek, hogy a jobbágyságból megszabaduljanak, a székelyek között mozgalmak támadtak, s ezeket csak Siskovics tábornok

1764. jan. 7-i madéfalvi vérengzése után (amikor a békésen alvó falut ágyútűz alá vette és mintegy 400 menekülőt lekaszabolt a katonaság) lehetett elfojtani. A vérengzés és az erőszakos katonasorozás hatására megkezdődött a székelyek tömeges kivándorlása Bukovinába.

Az erősödő Habsburg-abszolutizmus és a magyar rendek között az összecsapás az

1764–1765. évi országgyűlésen következett be. Az udvar a papság és a nemesség megadóztatására törekedett, s ennek történeti megalapozásául adatta ki Kollár Ádám bécsi udvari könyvtáros jogtörténeti munkáját (De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra. Bécs, 1764), amely az országgyűlési követek akkora fölháborodását váltotta ki, hogy a könyvet be kellett tiltani.

Richvaldszky György esztergomi kanonok névtelenül megjelent válaszröpirata (Vexatio dat intellectum) pedig a nemesség alkotmányjogi követeléseit fogalmazta meg szélsőségesen rendi szem-

pontból. A hosszan elhúzódó országgyűlés a rendi privilégiumokat, elsősorban az adómentességet védelmezve kitért az udvar által fölvetett reformjavaslatok elől. Mária Terézia – miután a hadiadót sikerült 3 900 000 frt-ra fölemeltetnie – elkedvetlenedve zárta be az országgyűlést, és szakított a magyar rendi alkotmányosság formális tiszteletben tartásával is. Miután Batthyány Lajos, a kegyvesztett nádor

1765. okt. 26-án meghalt, a királynő legkedvesebb vejét, Albert szász-teschen-i herceget nevezte ki helytartóvá Magyarországon. Ugyancsak

1765-ben meghalt Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc társuralkodó és német-római császár. Utóda legidősebb fiuk, II. József lett, akinek azonban édesanyja életében alig volt beleszólása Magyarország kormányzásába. – Erdély Magyarországtól való különállásának megszilárdítását szolgálta

1765. nov. 2-án az erdélyi fejedelemség nagyfejedelemség rangjára emelése.

A termelőerők fejlődése, elsősorban a majorsági árutermelésben rejlő lehetőségek kihasználása a földesurak részéről, egyre elviselhetetlenebbé tette a parasztok számára a földesúri kizsákmányolás terheinek fokozódását.

1765–1766-ban a Dunántúlon, különösen Vas, Zala és Somogy megyében parasztmozgalmak bontakoztak ki a földesúri terhek, elsősorban a mértéktelenül megnövelt robotkényszer elleni tiltakozásul. A parasztok a „jó királynő" segítségében bíztak, Mária Terézia azonban katonai karhatalommal biztosította a rendet. A parasztmozgalmak hatására készült el mégis az

1767. jan. 23-án kibocsátott úrbéri rendelet, a földesúr és jobbágy viszonyának országos és egyöntetű szabályozása. Az úrbérrendezés megállapította megyénként a föld minőségétől függően a teleknagyságot. Az egész telek országos átlagban 7 kat. hold rétből és 18 kat. hold szántóból állt, ehhez járult egységesen ¾ kat. hold belső telek, összesen tehát 25 ¾ kat. hold. (A szélső értékek: Turóc megyében 19,3 kat. hold, az Alföldön általában 30–45 kat. hold között, Szerém megyében 45,8 kat. hold.) Megszabja az úrbéri rendelet a jobbágy terményszolgáltatásait (földesúri kilenced és

különböző konyhai ajándékok), pénz- és munkaszolgáltatásait. A robot maximuma évi 52 igás, illetve 104 kézirobot nap, s ennek legalább negyedrésze a téli félévre kell, hogy essék. Töredéktelkes jobbágy robotja arányosan kisebb, a zselléré 18, a házatlan zselléré 12 kézirobot nap. A jobbágyokat a földesúr kisebb vétségekért pénzbírsággal nem, csak botbüntetéssel vagy 1–2–3 napi kézi robottal büntetheti. A jobbágy bírói fóruma továbbra is az úriszék, de innen fellebbezhet a megyéhez. Az úrbéri rendeletben megyénként rögzített terheket súlyosbítani, a jobbágyot nagyobb kötelezettségek viselésére kényszeríteni nem szabad. – Az úrbérrendezést a királynő által kiküldött biztosok hajtották végre, zömében 1770–1774 közt. Jelentősége, hogy a földesúr–jobbágy viszonyt állami ellenőrzés alá helyezte, s – a földesúri kizsákmányolást korlátok közé szorítva – lehetővé tette az állami kizsákmányolás fokozását. Az ország különböző vidékeinek egyenlőtlen fejlettsége következtében az úrbéri rendelet végrehajtása a Dunántúlon és a Felvidéken általában javított, az Alföldön viszont helyenként nehezített a jobbágy helyzetén. Erdélyben a magyar és a szász uralkodóosztály meg tudta akadályozni az úrbérrendezést. Itt az

1769. nov. 11-én kiadott „Bizonyos punctumok" a jobbágy robotját heti 3 igás vagy 4 kézirobot napban, a zsellérét 1–2 kézirobot napban határozta meg, de nem arányosította a telek nagyságával; általában nem változtatta meg lényegesen a jobbágy addigi helyzetét.

1769-ben tartották a magyarországi szerbek második nemzeti kongresszusát, amely mind szervezetében, mind tárgyalásmódjában a nemzetgyűlés szerepének betöltésére törekedett. Nem érte be a királyi biztos által előterjesztett ügyek megtárgyalásával, hanem nemzeti sérelmeit is fölvetette. Az udvar ezért a szerbek jogállására és ügyeik intézésére vonatkozó szabályokat

1771-ben illír regulamentumban foglalta össze; a szerb nép kiváltságait általában megerősítette, némely vonatkozásokban azonban megszorította: a szerb metropolitát csak népe egyházi elöljárójának ismerte el, világi fejének nem, s beiktatását az uralkodó kegyétől tette függővé; kongresszusok tartását ugyancsak uralkodói engedélyhez kötötte, és kimondotta, hogy a határőrvidéken kívül élő

szerbek az illető országrész (tehát Magyar- és Horvátország) közigazgatási és bírói hatóságainak vannak alávetve.

1772. nov. 5-én csatolta vissza Mária Terézia Magyarországhoz az 1412-ben Zsigmond király által Lengyelországnak elzálogosított s 1769–70 óta osztrák katonai megszállás alatt álló 16 szepesi várost, amelyek Lengyelország 1772. évi első fölosztása alkalmából jutottak Galíciával együtt Habsburg-uralom alá. Galíciát és az

1774 őszén megszállott Bukovinát az uralkodó az osztrák örökös tartományokhoz kapcsolta.

A bécsi udvar

1774-ben kizárólag érsekválasztás céljából újabb szerb nemzeti kongresszus tartását engedélyezte, amelyen a követek újra fölhozták a szerb nép sérelmeit, és az illír regulamentum egyes megállapításai ellen is tiltakoztak, de eredménytelenül, mert az

1777-ben kibocsátott második illír regulamentum csak néhány részletkérdésben módosította az első szövegét.

A fölvilágosult abszolutizmus elvi követelményeinek megfelelően nyilvánította Mária Terézia a közoktatás addig egyházi jellegűnek tekintett kérdését politikumnak. A magyarországi közoktatást osztrák mintára szabályozta az Ürményi József kancelláriai előadó által kidolgozott és

1777-ben kiadott Ratio educationis-szal. Az országot – tudatosan eltérve a vármegyei rendi keretektől – 9 tankerületre osztották, élükön egy-egy főigazgatóval, aki a katolikus és nem katolikus iskolákra egyaránt felügyelt. Kerületenként egy-egy tanítóképzővel egybekötött „normál iskolát" (gyakorló iskolát) állítottak föl. Egyébként falun, mezővárosokban és városokban más-más típusú elemi iskolák voltak. Az oktatás anyanyelven és németül folyt, ausztriai tankönyvek alapján. Az elemi oktatás célja engedelmes, írni-olvasni-számolni tudó állampolgárok, a magasabb oktatásé jó államhivatalnokok nevelése volt. Az általános tankötelezettséget nem mondták ki. – Az átfogó állami iskolapolitika anyagi feltételeit – az 1773-ban föloszlatott jezsuita rend vagyonából létesített – 1,5 millió frt-os egyetemi és 2,7 millió frt-os tanulmányi alap biztosította. Ugyancsak

1777-ben helyezték át az immár négy karral rendelkező (1635: hittudományi és filozófiai, 1667: jogi, 1769: orvosi fakultás) nagyszombati egyetemet Budára.

1778. jún. 6-án Mária Terézia rendeletére visszacsatolták a Temesi Bánságot az országhoz, és megszervezték e területen Torontál, Temes és Krassó megyét,

1779. ápr. 23-án pedig Fiumét csatolták Magyarországhoz (1776 előtt Belső-Ausztriához, 1776–1779 Horvátországhoz tartozott).

1779. júl. 16-án a „Rescriptum declaratorium" hosszú időre szólóan rendezte a magyarországi szerbek helyzetét, az „illír" kérdést. Határozottan kimondotta, hogy a szerbek csak vallási dolgokban függenek metropolitájuktól, egyébként a megfelelő provinciális hatóságok alá tartoznak.

1780-ban lépett életbe az úrbérrendezés Horvátországban és a volt Bánságban. Lényeges eltérés a magyarországitól Horvátországban az, hogy a kilenced 12 napi igásrobottal megváltható, és bér fejében a jobbágy a maximális robotmennyiségen felül is robotra kényszeríthető, az egykori Bánságban pedig, hogy lehetséges a robot felének pénzen történő megváltása.

Mária Teréziának

1780. nov. 29-én bekövetkezett halálával fia, II. József, 1765 óta német-római császár, lépett a magyar trónra. (Uralk. 1780–1790.) Nagyszabású reformok végrehajtására készült, a birodalmi centralizáció fokozására, a népjólét és közműveltség emelésére. Hogy fölvilágosult abszolutista programjának megvalósítását a rendek korlátolt konzervativizmusa ne gátolhassa, nem hívott össze országgyűlést, nem is koronáztatta meg magát. Ezért nevezték „kalapos király"-nak. Uralkodása alatt többé-kevésbé átgondolt, gyakran túlzottan aprólékos rendeletek gyors egymásutánban követték egymást.

1781. márc. 26-án királyi engedélyhez kötötte minden pápai rendelet kihirdetését (placetum regium), a dogmatikus vonatkozásúakét is, és még ugyanebben az évben függetlenítette a szerzetesrendeket Rómától, illetve külföldön élő rendfőnökeiktől, és a területileg illetékes megyéspüspököknek rendelte alá őket. Míg e rendeletek – és a későbbi egyházi vonatkozású rendelkezések – célja az államnak

az egyház fölé helyezése volt, nem érintve a katolikus vallás elsőbbségét a többi felekezetekkel szemben, az

1781. máj. 13-án kiadott zsidórendelet a fölvilágosodás eszméinek megvalósítását szolgálta. Hatályon kívül helyezte a középkori megkötöttségek túlnyomó részét, és lehetővé tette a zsidók beilleszkedését a kialakulóban levő polgári társadalmi rendbe. Ugyanezt a célt szolgálta az

1781. jún.-ban kibocsátott sajtórendelet, amely kivette a cenzúrát az egyes országok főpapságának kezéből, és az egész birodalom sajtóügyét a Bécsben működő könyvvizsgáló bizottságnak rendelte alá. A cenzúra ettől kezdve a fölvilágosodás propagandájának eszköze lett, támogatta a természettudományos irodalmat és a politikai vitairatok megjelenését; II. József kifejezett kívánságára az uralkodót bíráló pamfletek is napvilágot láthattak. A „tiltott" könyvek száma erősen csökkent, és föllendült a modern szépirodalom. Ennél is nagyobb jelentőségű volt

1781. okt. 25-én a türelmi (tolerancia) rendelet kibocsátása. A türelmi rendelet lehetővé tette az ún. „akatolikusok" (nem katolikusok, tehát protestánsok és görögkeletiek) szabad vallásgyakorlatát; ahol ennek anyagi feltételei megvoltak, a templomépítést, paptartást. Senkit nem szabad a rendelet szerint idegen istentiszteletre kényszeríteni, s a nem katolikusok minden hivatalt betölthetnek, mert nem szabad őket meggyőződésükkel ellenkező esküre kötelezni. A vegyes házasságoknál egyoldalúan adott reverzálisok is megszűnnek, és a katolikus püspökök ezentúl nem ellenőrizhetik a protestáns egyházakat. A türelmi rendelet végrehajtását II. József nagy eréllyel vitte keresztül a katolikus klérus vezette ellenállással szemben. Az

1782. jan. 12-én kiadott szekularizáló rendelet föloszlatta mindazokat a kolostorokat, amelyek szerzetesei iskolákban nem oktatnak vagy betegeket nem ápolnak. Összesen 134 férfikolostort és 6 apácazárdát szüntettek meg, s az addig csak szemlélődő életet folytató szerzeteseket lelkipásztori vagy egyéb megfelelő munka végzésére kényszerítették; magukat a kolostorépületeket legtöbbször világi célra hasznosították, pl. manufaktúrákat helyeztek el bennük.

II. József egyházi rendelkezéseinek hatására VI. Pius pápa

1782. ápr.-ban személyesen kereste föl a császárt Bécsben, hogy intézkedéseinek módosítására rábírja, de semmi lényeges engedményt nem tudott elérni.

A birodalmi centralizáció felé vezető úton sor került a magyar főkormányszékek összevonására is.

1782. ápr. 2-án egyesítették a helytartótanácsot és a magyar kamarát,

1782. aug. 14-én pedig a magyar és az erdélyi kancelláriát.

1783. aug.-ban a helytartótanács – hogy elébe vágjon a császár 1781-i birodalmi jobbágyrendelete magyarországi kiadásának – a sokfelől befutó jobbágypanaszokra hivatkozva rendeletben mondta ki, ami elől már nem lehetett kitérni, hogy ti. a jobbágy szabadon házasodhat, rendelkezhet javaival, tanulhat és folytathat mesterséget; tilos őt telkéről elűzni, és tőle az urbáriumon felül szolgáltatásokat követelni.

II. József

1783-ban elrendelte, hogy minden prédikációról, az elmondás helyének és időpontjának megjelölésével írásbeli jelentést és összefoglaló kimutatást kell készíteni. A papnevelést is az állam vette kezébe.

1783. nov. 1-én állami papnevelő szemináriumokat (generale seminarium) állítottak föl Pozsonyban, Egerben (ezt csakhamar Pestre helyezték át) és Zágrábban. Hogy az alsópapság eleget tehessen az állam által ráruházott feladatoknak, fizetését az elkobzott szerzetesi vagyonból fölemelték. Végül II. József

1783 végén Rómában tett látogatásakor a pápa úgyszólván szabad kezet adott neki a Habsburg-birodalom egyházi ügyeiben, hogy elkerülje az osztrák birodalmi egyház elszakadását Rómától.

Magyarország függetlenségének szimbólumát, a koronát, II. József

1784. ápr. 13-án Bécsbe vitette, és a császári kincstárban helyeztette el, megbántva ezzel a nemzeti érzékenységet.

1784. máj. 1-én rendelte el II. József az első népszámlálást Magyarországon. Ezt Magyar- és Horvátországban 1784–1785-ben, Erdélyben 1785–1786-ban hajtották végre, s az eredményekben beálló változásokat 1787-ig nyilvántartották. A legteljesebben ránk maradt

1787-i adatok szerint Magyarország népessége 6 467 829, Horvátországé 647 017, Erdélyé 1 440 986 fő volt, a határőrvidéken feltételezett lakossággal együtt összesen mintegy 9 ½ millió.

A magyar nemzeti érzékenységet rendkívül megbántotta, de a nemzeti érzés fölkeltésére és a nemzeti nyelv és irodalom fölvirágoztatására szándéka ellenére nagy hatással volt II. József

1784. máj. 11-i nyelvrendelete, amely arra hivatkozva, hogy a latin holt nyelv, és a magyart az ország lakosságának tekintélyes része nem érti, a birodalom katonai és politikai igazgatásának nyelvét, a németet tette hivatalos nyelvvé Magyarországon. A kormányszékeknek 1784. nov. 1-től, a megyei és a városi hatóságoknak 1785. nov. 1-től át kellett térniök a német nyelvű ügyintézésre, az iskolai oktatásban 3 év alatt át kellett volna térni a német tanítási nyelvre, s minden közhivatal, és tanítói, tanári állás elnyerésének feltétele lett a német nyelvtudás. A rendeletet azonban az alacsonyabb hatóságok és a társadalom ellenállása miatt teljesen soha nem lehetett végrehajtani.

Az

1784. aug. 27-i vámrendelet a birodalom belföldi iparának további fejlesztése érdekében bevezette a tilalmi rendszert. A külföldi iparcikkek behozatalát vagy kifejezetten eltiltották, vagy magas vámtételekkel tették lehetetlenné. A birodalomban készült árukat jelzéssel kellett ellátni, s minden jelöletlen árut elkoboztak. Magyarország a külföld felé a birodalom egységes vámterületének része lett, de azért az osztrák–magyar határon továbbra is fönnmaradt a vámvonal. Magyarország kereskedelmi kapcsolatai a Habsburg-birodalmon kívüli külfölddel teljesen megszakadtak. A tilalmi rendszer bevezetéséből azonban a magyarországi ipar is profitált: a következő években ugrásszerűen megnőtt a hazai manufaktúrák száma.

1784 elején az erdélyi román határőrség megerősítése érdekében a Maros mellékén kísérleti összeírást rendelt el a császár. A román jobbágyok erre pópáik vezetésével tömegesen jelentkeztek határőrnek. A társadalmi nyugtalanság hatása alatt II. József az összeírást megszüntette. Az elkeseredett románok

1784. okt. 31-én a Zaránd megyei Mesztákonban tartott gyűlésükön megindították a XVIII. század legnagyobb magyarországi parasztfölkelését, amely Horia, Cloşca és Crişan vezetésével mintegy 300–400 község népét, kb. 20–30 000 jobbágyot mozgatott meg. A fölkelők haragja elsősorban a magyar földesurak, de egyúttal minden nem görögkeleti ellen irányult.

1784. nov. 7-én földúlták Abrudbányát és Verespatakot,

1784. nov. 29-én pedig Marosillyét. Az erdélyi császári katonaság csak hosszas várakozás után, közvetlen császári parancsra lépett föl a parasztok ellen. Crişan zarándi seregét

1784. dec. 7-én szórták szét, Horia és Cloşca Topánfalvánál

1784. dec. 31-én szenvedett vereséget. A fölkelés vezetői közül Crişan a kihallgatások során öngyilkos lett, Horiát és Cloşcát

1785. febr. 28-án kerékbe törték, majd fölnégyelték. A királyi biztos még 37 halálos ítéletet hozott, ezeket azonban a császár börtönbüntetésre változtatta át. – A fölkelés két legfontosabb tanulsága: a fölvilágosult abszolutizmus képviselője, a császár, a parasztfölkeléssel szemben megvédte a feudális társadalmi rendet; a parasztságon belüli vallási ellentétek megakadályozzák a földesurak elleni egységes föllépésüket.

II. József reformjaival, különösen a nyelvrendelettel és a népszámlálással szemben a vármegyék makacs ellenállást tanúsítottak. A császár azonban folytatta a birodalom újjászervezését célzó rendelkezések kiadását.

1785. márc. 18-i közigazgatási reformja megszüntette a megyei önkormányzatot és az országot tíz kerületre osztotta föl; a kerületi székhelyek Nyitra, Besztercebánya, Kassa, Munkács, Nagyvárad, Temesvár, Pest, Győr, Pécs és Zágráb lettek. A főispáni tisztségek megszűntek, a kerületek élére királyi biztosok kerültek (többnyire nagybirtokos arisztokraták), az alispánok kinevezett királyi tisztviselők lettek. Erdélyben megszűntek a székely és szász székek, a nagyfejedelemség ezentúl három kerületre, ezen belül 11 megyére oszlott. A szabad királyi városokat mindenütt a megyéknek rendelték alá.

II. József nemcsak a rendeket, hanem a társadalom haladó elemeit is állami ellenőrzés alá helyezte;

1785-ben rendelettel szabályozta a szabadkőműves páholyok működését, és tevékenységüket a rendőrség betekintésétől tette függővé.

A Habsburg-birodalom többi tartományai után

1785. aug. 22-én Magyarországon is kiadta II. József a jobbágyrendeletet. Ez megszünteti a „jobbágy" elnevezést, biztosítja a szabad költözést, kimondja, hogy a paraszt szabadon házasodhat, mesterséget tanulhat, ingó javaival rendelkezhet, és telkéről törvényes ok nélkül el nem üzhető. A jobbágyszolgáltatások régi rendjén a rendelet nem változtatott, ezért a jobbágyság helyzetét lényegesen nem javította meg, de – mivel a parasztok a rendeletet eleinte jobbágyfölszabadításként értelmezték, csalódásuk ellenére is – növelte öntudatukat, és erősítette osztályharcukat.

1785-ben II. József megkísérelte a Habsburgok régi tervének, a távol fekvő Belgiumnak az örökös tartományokkal szomszédos Bajorországgal való elcserélését, de ezt II. Frigyes porosz király – szövetségbe tömörítve számos német birodalmi fejedelmet (Fürstenbund) – megakadályozta.

II. József új alapokra – mégpedig a fiziokrata elmélet hatása alatt a földre – akarta helyezni az adóztatást. Az igazságos, a nemességre is kiterjedő adókivetés előfeltétele e szerint a földek fölmérése volt. Ezt

1786. máj.-ban rendelte el a császár. A munkálatok elhúzódtak, az új adórendszert soha nem vezették be, de elkészült az ország területének első pontos térképészeti fölmérése (Josephinische Aufnahme).

A földesúri és a megyei visszaélések, valamint az erősödő paraszti osztályharc korlátok közé szorítását célozta az

1787 elején az úriszéki eljárás és az úrbéri perek reformjáról kiadott császári rendelet. A szegények képviselete a felsőbb hatóságok előtt e szerint az állami parasztügyvéd feladata lett, aki hivatalból képviselte a jobbágyot földesurával szemben. A földesúr ellen izgató parasztot viszont ki kellett szolgáltatni urának és falujában megbüntetni, hogy példája féken tartsa a többieket.

1787-ben kitört az orosz–török háború, s II. Józsefnek II. Katalin cárnővel fönnálló szövetségi szerződése szerint be kellett lépnie a háborúba. Miután Belgrád

1787. dec. 2-án rajtaütéssel megkísérelt elfoglalása nem sikerült,

1788. febr. 9-én megtörtént a hadüzenet. A Habsburg-birodalom hadseregét a császár személyesen vezette. A várt katonai sikerek azonban elmaradtak, a török sereg

1788. aug. 7-én átkelt a Dunán, majd benyomult a Temesközbe és Hunyadba. A császári seregben egy éjszaka pánik tört ki, s a sereg szétfutott. II. József megtörten, betegen tért vissza Bécsbe. Magyarországon ezalatt

1788-ban és 1789-ben széles körű megyei ellenállás fejlődött ki az újoncozás és a gabonarekvirálás miatt, és a hadsereg ellátását sikerült megbénítani. A nemesi közvélemény országgyűlés összehívását követelte, és az Orczyak, Podmaniczky József, Balogh Péter irányítása alatt álló rendi ellenzék képviselői tárgyalásokat kezdtek a porosz udvarral a Habsburgok detronizációjáról. A politikai válságot a török háborúban nagy nehezen elért első siker, Belgrád

1789. okt. 9-én történt elfoglalása sem enyhítette, s mind a bécsi, mind a magyarországi közhangulatra kihatott a belgiumi rendi ellenállás erősödése a császár központosító abszolutizmusával szemben, még inkább a francia polgári forradalom kibontakozása.

II. József – már halálos betegen – a birodalom fönnmaradása érdekében

1789. dec. 18-i leiratában ígéretet tett az alkotmányosság visszaállítására és az országgyűlés összehívására,

1790. jan. 28-án pedig visszavonta valamennyi rendeletét, a türelmi rendelet, a jobbágyrendelet és az alsópapság fizetését biztosító rendelet kivételével. A rendi alkotmányosság visszaállításának szimbólumaként visszaküldte Magyarországra a koronát, s mialatt nemesi bandériumok diadalmenetben kísérték „István király koronáját" Budára, II. József császár

1790. febr. 20-án Bécsben meghalt, a forrongó Magyarország lecsillapításának és a francia forradalom okozta viharok átvészelésének gondját utódjára, II. Lipótra (uralk. 1790–1792) hagyva.

VII. A feudalizmus válsága Magyarországon. A reformkor (1790–1848)

A Habsburg-birodalomban a XVIII. század folyamán megindult, de kibontakozásában gátolt kapitalista fejlődés a század végére válságba juttatta a birodalomban uralkodó feudális abszolutizmust. Az egyes tartományok kapitalista fejlődése nemzeti mozgalmakat váltott ki, melyek a birodalmi politika nagyszabású fordulatát idézték elő. Mivel a válságba került Habsburg-abszolutizmus már nem rendelkezett a korábbi erővel, 1790 után, a francia forradalomtól megrettenve, új politikai szisztémára, a népek egymás elleni kijátszása politikájának rendszerére tért át. Az egyik elnyomott nép mozgalma ellen a másikét, a nemzeti mozgalmakat vezető uralkodó osztállyal szemben az elnyomottakat állították sorompóba, aminek azonban természetes következménye nem a birodalom erősödése, hanem az azt óhatatlanul támadó nemzeti mozgalmak szélesedése, elmélyülése lett. 1848 forradalmait a Habsburg-birodalomban e mozgalmak vívták meg, s küzdelmük eredménye a legfontosabb polgári jogok biztosítása, a tőkés viszonyok túlsúlyra juttatása volt.

1790 után válságba jutott a feudális rendszer Magyarországon is. A XVIII. század folyamán a roboton alapuló majorsági gazdálkodás általánossá vált, s megindult az eredeti tőkefelhalmozás folyamata is. A francia forradalom idejére, majd azután, a kedvező háborús konjunktúra éveiben, s később, a XIX. század 30–40-es éveiben, a gyapjúkonjunktúra időszakában jelentősen előrehaladt

a jobbágyság egy részének megfosztása termelőeszközeitől, elválasztása a földtől. A jobbágyság nagy része többé-kevésbé földnélkülivé vált, kialakult tehát a tőkés termelési viszonyok létrejöttének egyik feltétele.

A jobbágyság földtől való megfosztását azonban az korlátozta, hogy a gazdasági fejlődés általános visszamaradottsága következtében Magyarországon a tőkés termelési viszonyok létrejöttének másik szükséges kelléke, a pénzvagyon, illetve a tőke rendkívül kismértékben halmozódott föl. A földesurak tőkefölhalmozásának alapja a majorsági földek növelése és a jobbágyság robotterheinek fokozása volt. A jobbágyság kisajátítását csak olyan mértékben hajtották végre, hogy ez ne váljon gátjává a fölhalmozásnak. A jobbágyság földtől való teljes elválasztására csak akkor kerülhetett volna sor, ha a földbirtokos kellő tőkével rendelkezik, ez azonban Magyarországon 1848-ig csak igen kis mértékben valósulhatott meg. A bérmunka alkalmazása a robot mellett 1848-ig háttérbe szorult. Ez azonban csak lassíthatta, de nem akadályozhatta meg a jobbágyság kisajátítását. Jelentős munkaerő-kínálat alakult ki, melyet a mezőgazdaságban a földbirtokosok nem tudtak alkalmazni.

De nem tudta fölszívni a jelentkező munkaerő-fölösleget az ipar sem. A robotrendszer fönnmaradása, mely jelentősen hozzájárult az ipar tőkés fejlődése egyéb gátjainak – elsősorban a céhrendszernek – konzerválásához, a Habsburgoktól támogatott osztrák és cseh tőkés ipar versenye is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi ipar satnya maradt. Ezért Magyarországon a jobbágyság megfosztása a földtől nem vezethetett a tőkés viszonyok jelentős fejlődéséhez. Megjelent az új, kapitalista jellegű termelőerő, melyet azonban nem tudott alkalmazni a mezőgazdasági nagyüzem; ugyanekkor a mindinkább kapitalizálódó nagybirtok egyre jobban igényelte ezt az új termelőerőt, mert a jobbágygazdálkodás – melyen alapozódott – már nem emelhette a termelés színvonalát; az árutermelésbe erősen bekapcsolódott parasztságnak pedig útjában állt a feudális földtulajdon s általában a feudális termelési viszonyok. Ezekben az ellentmondásokban jutott kifejezésre a feu-

dalizmus rendszerének válsága a mezőgazdaságban. A kibontakozó tőkés termelés fejlődését a feudalizmus az egész mezőgazdaságban gátolta.

Válságba került a feudalizmus rendszere az iparban is. A céhes ipar szűk termelési módszerei ellenkeztek a kiszélesedő áruforgalommal. A jobbágyrendszer fönnmaradása, a feudális földtulajdon rendszere akadályozta a tőkés ipar fejlődését, és konzerválta a céhes ipart. Ehhez járult a Habsburg-hatalom egyoldalú gazdaságpolitikája, mely hátráltatta ugyan a fejlődő magyar tőkés ipar kibontakozását, de ugyanekkor – elősegítve az osztrák és cseh ipar termékeinek nagyarányú beáramlását – elő is mozdította a céhes ipar válságát.

Mivel a kisajátított paraszttömegek fogyasztása nem volt jelentős, mert az ipar nem tudta fölszívni őket, a belső piac igen szűk volt, így átlagos kivitel esetén is – eladhatatlan termékek halmozódtak föl a nagybirtokon, míg a földtől megfosztott jobbágyok tömegeinek sokszor az éhínség jutott osztályrészül. A feudalizmus válsága tehát a termelt javak elosztása terén is megmutatkozott.

A feudális rendszer fölszámolásáért vívott harc vezetése ilyen viszonyok között – mivel Magyarországon a fejletlen polgárság nem volt képes a küzdelem irányítására – a középnemesség kezébe került. A nagybirtokos arisztokrácia többsége ugyanis csak kevéssé érezte a feudalizmus válságát. Hatalmas birtokainak jövedelmei még a válság viszonyai között is jelentősek voltak. A nincstelen – ún. bocskoros – nemesek nagy tömegei pedig még hosszú ideig csak kiváltságaik, a feudális rendszer fönntartásában látták a jobbágysághoz képest előnyösebb helyzetük megtartásának módját. Az árutermelésbe már erősen bekapcsolódó középbirtokos nemesség számára viszont a feudális rendszer már gáttá is vált, s e réteg részben érdekeltté lett a feudalizmus fölszámolásában. Így a középnemesség vált a polgári átalakulásért vívott harc és az ennek részét képező Habsburg-ellenes küzdelem vezető erejévé. A II. József uralmának második felében kibontakozó nemesi-nemzeti küzdelem, mely ekkor még feudális jellegű volt, mert az ország függetlenségének védelme mellett a feudális kiváltságok védelmének célját

tűzte zászlajára, a nemzetté válás folyamatában a francia forradalomtól való félelem okozta átmeneti megtorpanás után mindinkább polgári tartalommal telítődött meg.

A magyar nemzeti mozgalom kibontakozása azonban nagyjából egybeesett a Magyarországon élő nem magyar népek nemzeti mozgalmainak létrejöttével. E népek körében is – ha valamivel lassabban s később – megkezdődött a tőkés termelési rend csíráinak fejlődése, ami maga után vonta saját vezető rétegeinek törekvéseit a politikai hatalom megszerzésére, azaz a nemzetiségi mozgalmakat, melyeknek kibontakozását a magyar nemzeti mozgalom természetszerűleg gátolta. Ez eredményezte a nemzeti ellentétek létrejöttét, majd – a kapitalista viszonyok kialakulásának meggyorsulásával – azok kiéleződését.

Ilyen erőviszonyok között a magyar középnemességnek a polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenségért vívott harca attól függött, sikerül-e a közös ellenség, a Habsburg-elnyomás ellen az általa elnyomott parasztsággal és a nemzetiségekkel egységfrontot létrehoznia, vagy pedig a Habsburg-abszolutizmus tudja-e ellene fordítani elsősorban a nemzetiségeket, de a parasztságot is.

Az 1790–1848 közötti korszak történetének fő tartalmát tehát az egész feudális rendszer válsága, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet, a magyar népnek a polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenség megvalósításáért vívott küzdelme, valamint a Magyarországon élő magyar és nem magyar népek nemzeti mozgalmainak kibontakozása jelenti.

A II. József uralkodásának második felében kirobbant nemzeti ellenállás az uralkodó halála körül érte el tetőpontját. A nemzeti függetlenség kivívása mint cél ekkor még a nemesség feudális kiváltságai helyreállításának céljával fonódott egybe. A korona visszatérésének megünneplésében, a hatalmas, az egész országot elöntő nemzeti lelkesedésben, mely elsősorban a magyaros viseletben, a II. József kinevezte hivatalnokok el nem ismerésében, a föltett házszámok eltávolításában, a földmérési iratok elégetésében mutatkozott meg, már ott voltak a nemesség nyelvfejlesztő törekvései,

sőt a belső átalakulásra vonatkozó reformtörekvések mellett (Berzeviczy, Hajnóczy) a haladó józsefi reformok teljes eltörlésére irányuló törekvések is. A nemesi mozgalom természetes szövetségesére lelt Poroszországban, mely részint a magyarországi protestánsok védnökeként lépett föl, részint már korábban kapcsolatba lépett az ellenállás vezetőivel.

A nemesi mozgalommal egyidejűleg

1790 tavaszán országszerte parasztmozgalmak kezdődtek. Szepes vidékén, Bihar, Zaránd, Szabolcs és Zemplén megyékben, a Dunántúlon pedig Fejér és Zala megyékben voltak e paraszti mozgalmak gócai. A mozgalmak célja általában a robotterhek csökkentése volt, de a feudális kizsákmányolás teljes fölszámolására irányuló törekvések is éltek a parasztság köreiben. Ezeknek leghatározottabb kifejezője a „parasztok dekrétuma" volt, melyet Zemplénben és Szabolcsban terjesztettek, s mely az urak ellen, a „jó király" védelmére irányult. Az udvar igyekezett e megmozdulásokat a nemesség ellen kijátszani, s így bírni rá nemzeti követelései föladására.

Megmozdultak 1790 tavaszán a magyarországi nemzetiségek is. Elsőnek a szerbek léptek föl követeléseikkel. Mindjárt II. József halála után a főpapság, élén Putnik Mózes szerb metropolitával, követelte a korábbi szerb privilégiumok megerősítését. A metropolita

1790. márc. 22-én azzal a követeléssel lépett föl, hogy szerb világi és egyházi személyeket is hívjanak meg az országgyűlésre. Az udvar, mely a nemzetiségi mozgalmakat is támogatta a magyar nemesség törekvései ellen, Putnik és hét más püspök részére megküldte a meghívót.

1790. márc. 29-én II. Lipót kibocsátotta az országgyűlésre szóló meghívókat, s

1790. jún. 10-én Budán nyílt meg az országgyűlés, melynek naplóját – a nemesség nyelvi követelései jeleként – latinul és magyarul vezették, és ki is nyomtatták. Ezen az országgyűlésen alakult ki a későbbi országgyűlések rendszere: a nem hivatalos kerületi üléseken vitatták meg az egyes javaslatokat, s amelyekről itt megyegyeztek, azt vitték a hivatalos országos ülések elé.

A nemesség arra törekedett, hogy – miként azt Ocsai Balogh

Péter Bars megyei középbirtokos programjában kidolgozta – a rousseau-i „társadalmi szerződés" gondolatára támaszkodva fölhasználja a trónváltozást, s új hitellevelet állíttasson ki Lipóttal, melyben a király biztosítaná az ország független kormányzatát és a nemesi kiváltságokat. A legtöbb megyei utasítás tartalmazott erre irányuló követeléseket.

A birtokos nemesség vezetői széles körű szervezkedésbe kezdtek. Megnyerték a szegényebb nemeseket, s fegyverbe állították őket. Tárgyalásokat kezdtek a hadsereg magyar ezredeinek tisztikarával is, s megindultak a tisztikar mozgalmai.

1790. jún. 18-án adták át az országgyűlésnek a Károlyi–Nádasdy–Splényi–Pálffy gyalog- és Erdődy lovasezredek főtisztjeinek folyamodványát.

1790. júl. 5-én pedig a Graeven-huszárezred tisztikarának folyamodványát, melyek az önálló magyar hadsereg létrehozását követelték.

1790. júl. 21-én az országgyűlés elhatározta, hogy követeket küld a törökkel történő béketárgyalásokra. Ehhez

1790. júl. 24-én a király is hozzájárult.

A nemesi mozgalom előretörése arra kényszerítette az udvart, hogy félretegye a poroszokkal való ellentéteit, s kiegyezzen II. Frigyes Vilmossal. II. Lipót már júl. 16-án Boroszlóba küldte tárgyalások céljából Spielmann referendáriust. A tárgyalások előrehaladásával egyidejűleg pedig az udvar hozzálátott a nemesi mozgalom elszigeteléséhez és megfélemlítéséhez is.

1790. júl. 10-én – miután az országgyűlés elutasította a szerbek kérését, s nem ismerte el a szerb „natiót" egyenrangú nemzetként – II. Lipót a hozzáforduló Putnik Mózes kérésére engedélyt adott szerb nemzeti kongresszus összehívására.

1790. júl. 25-én pedig Reichenbachban megállapodott a poroszokkal, hogy a status quo fönntartása mellett köt békét a törökkel, aminek fejében Poroszország lemond Ausztriával szembeni követeléseiről. (Reichenbachi konvenció.)

A poroszokkal történt megállapodást követően, miután a nemesség elvesztette egyetlen reális külső szövetségesét, az udvar először júl. végén, aug. folyamán a hadsereg mozgalmait törte le, majd

megkezdte támadásait az országgyűlési ellenzék ellen. Tervszerűen hirdették, hogy a poroszok kiszolgáltatták a velük érintkezésbe lépett ellenzéki vezetők névsorát, röpiratok jelentek meg a Habsburgok mellett stb.

1790. szept. 1-én megnyílt a temesvári szerb nemzeti kongresszus, mely – noha azon egy magyar orientációjú irányzat is föllépett Tököly Sava vezetésével – területi autonómiát és önálló közigazgatást követelt, és követeléseivel Bécshez fordult. Lipót

1790. szept. 13-án betiltotta minden hatósági intézkedés bírálatát,

1790. szept. 17-én – egyidejűleg azzal, hogy a koronázási hitlevéllel kapcsolatban az országgyűlésnek kedvezőtlen választ adott – kilátásba helyezte az illír kancellária újbóli fölállítását, s általában kedvezően fogadta a szerb nemzeti kongresszus kéréseit. Ilyen nyomás mellett a nemesi mozgalom fokozatosan föladta követeléseit.

1790. okt. 5-én az országgyűlés beleegyezett abba, hogy a régi koronázási hitlevelet újítsák meg. Az országgyűlés székhelyét Budáról Pozsonyba tették át, s ott

1790. nov. 12-én nádorrá választották Sándor Lipót főherceget.

1790. nov. 15-én megkoronázták II. Lipótot (1790–1792).

1791. febr. 20-án – a szerb követeléseket átmenetileg támogató politikájának megfelelően – ismét külön illír udvari kancelláriát állítottak föl. Ennél többet azonban a szerbek nem tudtak elérni. A nemesség és az udvar kompromisszuma után a király már nem támogatta a nemzeti mozgalmakat, sem a parasztság és a városok törekvéseit. Az

1791. márc. 13-án berekesztett országgyűlés törvényei is a kompromisszumot mutatják az udvar és a nemesség között. Az országgyűlés törvényei kimondták, hogy a király a koronát köteles Budán őriztetni, hogy az ország önálló, hogy adót és katonát csak az országgyűlés szavazhat meg, hogy a protestánsok vallásukat szabadon gyakorolhatják. Törvénybe iktatták a görögkeleti vallás szabadságát is. A nyelvi törekvések – nem utolsósorban a horvátok ellenállása miatt, akik a latin nyelv mellett szálltak síkra – nem jártak sikerrel. Mindössze azt sikerült elérni, hogy a fő- és középiskolákban rendkívüli tárgyként tanítható lett a magyar nyelv is. A job-

bágyság vonatkozásában az országgyűlés törvényesítette a meglévő állapotokat, törvénybe iktatta a józsefi szabad költözést s hogy a jobbágy a királyi tábláig föllebbezhet, valamint a Mária Terézia-féle úrbérrendezés rendelkezéseit. Az országgyűlés ezen kívül elhatározta, hogy a legközelebbi országgyűlésre a törvényjavaslatok kidolgozása céljából 9 bizottságot (külpolitikai, adóügyi, úrbéri-kereskedelmi, harmincadi és közgazdasági, bányászati és pénzverési, jogügyi, tudományi, egyházi, az országos kívánalmak és sérelmek kidolgozását elvégző bizottságot) küld ki.

Hasonló eredménnyel dolgozott az 1790. dec. 21-én összehívott erdélyi országgyűlés is, melyen a rendek – inkább csak az erdélyi alkotmány biztosítása céljából – az unió mellett léptek föl. Az

1791. febr. 20-i királyi leirat azonban különválasztotta a magyar és az erdélyi kancelláriákat, az országgyűlés pedig nem ért el sok eredményt. A magyar nyelv hivatalossá tételéről a szászok tiltakozása miatt lemondtak, de elutasították a román főpapság és értelmiség követeléseit tartalmazó Supplex Libellus Valachorumot, amely a román nyelv egyenjogúságát kérelmezte az uralkodótól, aki azt az országgyűlésnek adta át.

1791. máj. 17-én a király visszautasította az országgyűlés azon kérését is, hogy a törökkel való béketárgyalásokon küldöttséggel vehessen részt.

A francia forradalom közben mindinkább egymás karjaiba kergette az európai feudális államokat, elsősorban Poroszországot és Ausztriát.

1791. júl. 6-án II. Lipót padovai fölhívásában Európa uralkodóit a francia király védelmére szólította föl.

1791. aug. 9-én bezárták az erdélyi országgyűlést.

1791. aug. 21-én Szisztovóban megkötötték a békét a törökkel, mely a reichenbachi konvenció alapján a status quo-t biztosította. Az

1791. aug. 25–27. között Pillnitzben tartott találkozón II. Lipót és II. Frigyes Vilmos megállapodtak, hogy seregeiket hadilétszámra emelik, hadiállapotba helyezik.

1792. febr. 7-én formális szövetség jött létre az osztrák és porosz uralkodók között.

1792. márc. 1-én meghalt II. Lipót. Utóda I. Ferenc (1792–1835) alatt bontakozott ki, a francia forradalomtól való félelemtől indíttatva, az udvar és a magyar birtokososztály összefogása.

1792. ápr. 20-án a francia Törvényhozó Gyűlés hadat üzent Ferencnek. Az

1792. máj. 20-ára összehívott országgyűlés

1792. jún. 6-án megkoronázta Ferencet, majd

1792. jún. 16-án megszavazta a kért 5000 újoncot, 1000 lovat és 4 millió forint hadiadót. Az országgyűlés elutasította a II. Supplex Libellus Valachorumot, mely már azt tűzte programul, hogy a román nemzeti gyűlésre a parasztságot is hívják meg, s törvénybe iktatta a magyar nyelv rendes tárgyként való tanítását a fő- és középiskolákban.

1792-ben a II. Lipót uralma alatt megkezdődött reakciós fordulatot teljes rendszerváltozás követte, melyet megerősített a nemesség és a király szövetsége. A most kezdődő francia háborúk hatalmas konjunktúrát idéztek elő, melynek hatása Magyarországon is érezhető volt. A bécsi kormány a nemességgel való összhang megszilárdítása érdekében néhány gazdasági kedvezményt nyújtott.

1793. ápr. 12-én elrendelte a Magyarországra behozott osztrák árucikkek megvámolását. Ez a látszatintézkedés ugyan nem szüntette meg az osztrák ipar kedvező helyzetét, sőt a háború folyamán mindinkább növekedtek a magyar árukra kivetett vámtételek, a gazdasági konjunktúra azonban letompította a vámrendszer eddig jól érezhető hatását. Meggyorsult – noha továbbra is szűk keretek között maradt – az eredeti tőkefelhalmozás, jelentősen fejlődött az árutermelés a nagybirtokon, sőt a parasztság körében is. Nőtt a kereskedelmi tőke, megkezdődött az ipari tőke kialakulása, elsősorban a textiliparban, de a vasiparban is. A magyar iparfejlődés megindult a manufakturális fejlődés útján.

Az udvar és a nemesség reakciós szövetségének gazdasági hátterét ez a konjunktúra adta, kiváltó oka pedig a francia forradalomtól való félelem volt. A beállott rendszerváltozás azonban az értelmiség legjobbjainak balratolódását eredményezte. A haladás híveі-

nek táborát az értelmiség, az ifjúság egy része alkotta. A fönnálló helyzettel szembeni elégedetlenségüket, a francia forradalom iránti lelkesedésüket kívánta egybefoglalni a magyar jakobinus mozgalom.

1793 tavaszán jelent meg Martinovics nyílt levele Ferenc császárhoz, mely Hajnóczy József, Szentmarjay Ferenc és Laczkovics János révén terjedt el az országban. Martinovics a nyílt levelet követő nyomozást fölhasználva (rendőrségi ügynökként jött ekkor Magyarországra) s az udvar reakciós intézkedései nyomán keletkezett elkeseredésre alapozva (1794-ben még a kölcsönkönyvtárakat is betiltották) létrehozta a magyar jakobinusok szervezeteit. A jakobinusok forradalmi céljaikat kettős szervezet létrehozásával akarták megvalósítani. A Reformátorok Társasága elsősorban a köznemességet kívánta egyesíteni, s programja – a Magyarországi Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja – elsősorban a nemzeti függetlenség kivívását célozta, s a király, az arisztokrácia és a főpapság ellen irányult. Magyarországot föderatív köztársasággá kívánta alakítani, melyben minden nemzetiség külön tartományt alkot, és saját nyelvével él. A jakobinusok valódi terveiket a forradalmi értelmiségre alapozva kívánták megvalósítani. Ezért egy másik szervezetet is létrehoztak, a Szabadság és Egyenlőség Társaságát, melynek programját Martinovics az Emberek és Polgárok Katekizmusában foglalta össze. Ebben Martinovics a polgári demokratikus köztársaság megalkotását tűzte ki célul. A mozgalom élén Martinovics állt. A vezetésre 4 igazgatót (Hajnóczyt, Laczkovicsot, Szentmarjayt és Sigray Jakab grófot) nyert meg. A mozgalom azonban mindössze 8–10 hétig fejlődhetett. A birtokos nemesség – mely az uralkodóval állt szövetségben, s élvezte a háborús konjunktúrát – nem csatlakozott hozzájuk, a parasztsággal pedig nem voltak kapcsolataik. Így – miután a mozgalom nyomára jutottak – hamar fölszámolhatták a szervezkedést.

1794. júl. 24-én Bécsben osztrák jakobinusok társaságában elfogták Martinovics Ignácot is, aki első vallomásában nem tett említést a magyarországi szervezkedésről, de aug. 13-án föltárta a magyar jakobinus szervezkedést is. Martinovics vallomása alapján, aug. 16-án a ná-

dor parancsára Pesten elfogták s Bécsbe szállították Hajnóczyt, Szentmarjayt és Laczkovicsot, majd Kőszegen elfogták Sigrayt is. Az elfogatások hatalmas visszhangot váltottak ki. A megyék, elsősorban Pest megye tiltakozó feliratokat intéztek a nádorhoz a rendi alkotmány megsértéséért. A megyei nemesség azonban csak lanyhán tiltakozott, s ezt a lanyhaságot is – mihelyt napfényre került a szervezkedés célja – helyeslés váltotta föl. A vallomások alapján így semmi sem gátolta a letartóztatások kiszélesítését.

Az udvari vizsgálóbizottság

1794. szept. 17-i jelentése azt javasolta, hogy a magyar bíróság fogja perbe a vádlottakat.

1794. okt. 20-án a király utasítást adott a felségsértési per megindítására.

1794. dec. 10–15. között országszerte nagyarányú letartóztatásokat hajtottak végre.

1795. márc.-ban megindult a peres eljárás is, melynek során végül is 7 személyt végeztek ki.

1795. máj. 20-án a budai Vérmezőn fejezték le Sigrayt, Szentmarjayt, Laczkovicsot, Hajnóczyt és Martinovicsot.

1795. jún. 4-én került sor Őz Pál és Szolárcsik Sándor kivégzésére. A per többi vádlottját, 27 személyt, hosszabb várfogságra ítélték.

A magyar jakobinus szervezkedés föltárása után egyrészt fokozódott az országra nehezedő terror, a haladó törekvések kíméletlen elnyomása (ápr. 6.: Sándor Lipót memoranduma az ország kormányzásáról), másrészt erősödött az udvar és a nemesség szövetsége.

1795. júl. 12-én meghalt Sándor Lipót főherceg nádor, helyére a király

1795. szept. 3-án József főherceget nevezte ki királyi helytartóvá.

A francia háborúk mind nagyobb terhet jelentettek az ország számára. A nemesség azonban minden különösebb ellenkezés nélkül, rendszerint lojalitását hangsúlyozva szavazta meg a mind nagyobb adókat, a mind több katonát. Az

1796. nov. 8-án megnyílt országgyűlés, mely József főherceget nádorrá választotta, megszavazta a kért 50 000 katonát, 2 400 000 mérő rozst, 3 760 000 mérő zabot, 20 000 ökröt, 10 000 lovat.

1797-ben sor került a nemesség fegyverbe hívására is, de a béke megkötése

miatt a nemesi fölkelés harcba vetésére már nem volt szükség. Ugyanez történt 1800-ban is.

A nemesség a francia háborúk idején elsősorban a jobbágyság anyagi erejét, vérét szolgáltatta ki a Habsburg-birodalom érdekeinek, s ezzel párhuzamosan maga is fokozta kizsákmányolását. A korszak tele van kisebb-nagyobb, elsősorban a robotkizsákmányolás ellen irányuló parasztmegmozdulásokkal. Különösen föllendült a jobbágyság mozgalma az

1802. évi országgyűlés idején, mikor kérvények tömegét küldték az országgyűléshez. Az országgyűlés azonban természetesen nem védte meg a jobbágyságot a földesúri kizsákmányolással, de az államival szemben sem.

A máj. 6-tól okt. 31-ig ülésező országgyűlés 5 000 000 forint adót, 64 000 katonát szavazott meg. Hozzájárult a só árának emeléséhez, és visszaállította Magyarországon a bencés, ciszterci és premontrei szerzetesrendeket.

A nemesség általános Habsburg-barát hangulata mellett időnként Habsburg-ellenes hangok is hallatszottak. Elsősorban az értelmiség egyes körei mozgolódtak. Bizonyos szervezkedés nyomaira is bukkantak.

1802-ben Pest megye izgatásért kivégeztette Zsarnóczay János ügyvédet és Mikola István jurátust. Ez évben zajlott le az első munkássztrájk, a pesti vargalegények sztrájkja is. E föllépések azonban elszigeteltek voltak, s nem változtatták meg a nemesség alapvetően Habsburg-barát álláspontját. A reakció fokozódását jelentette, hogy

1803-ban fölállították az újracenzúrázó bizottságot, mely az 1791 előtt megjelent munkákból rövidesen 2500-at tilalom alá helyezett.

Az udvar fölhasználta a nemesség félelmét a francia forradalomtól, és – ha a korábbinál kisebb mértékben is – folytatta a birodalom egységesítésének politikáját. Megkönnyítette ezt az, hogy – miután a német császárság Napóleon csapásai alatt széthullott, s megalakulóban volt az örökletes francia császárság is –

1804. aug. 11-én Ausztria örökös császársággá alakult. Ezután megerősödtek a magyar rendi alkotmány megváltoztatására irányuló törekvések. Ez azonban még nem mutatkozott meg közvetlenül, hiszen

1805-ben az osztrák csapatok Napóleonnal szemben hatalmas vereséget szenvedtek; az udvar a katonai segítség fejében további engedményeket tett. Az

1805. okt. 13-án megnyitott pozsonyi országgyűlés elérte annak törvénybe iktatását, hogy ezentúl az országgyűlés feliratai és a törvényhatóságok kancelláriához intézett feliratai kéthasábosak, latin és magyar nyelvűek legyenek, hogy a magyar törvényszékeknél a pereket magyar nyelven lehessen megkezdeni (de a curia nem köteles azokat magyarul befejezni). A magyar nyelvhasználat ügye körül a megyékben is harc folyt. Pest megye 1806. jan. 1-től a megyei élet minden terén a magyar nyelv használatát vezette be. Az országgyűlés után,

1805. nov.-ben a francia csapatok elérték a magyar határt, és Davoût marsall seregei Pozsonyig nyomultak. A nemesi fölkelés vezére, gróf Pálffy Lipót tárgyalásokba bocsátkozott a franciákkal, akik hajlandók voltak elismerni Magyarország semlegességét. Az udvar azonban megtagadta hozzájárulását a megegyezéshez, mire a franciák elfoglalták Pozsonyt.

A XVIII. század legutolsó éveiben és a XIX. század elején a nemzetiségek politikai mozgalmai általában a visszaesés állapotában voltak. Ennek oka – amellett, hogy a kapitalista fejlődés náluk még a magyarországihoz viszonyítva is elmaradt – az volt, hogy a magyar nemességgel kötött szövetség után a bécsi udvar sem támogatta többé törekvéseiket. Így a nemzetiségi mozgalmak egyelőre a nemzetiségi kultúráért és nyelvért vívott küzdelemre szorítkoztak. Még a horvátok mozgalmának középpontjában is a nyelvi kulturális küzdelem állt. Ezt mutatja az

1805. évi horvát tartománygyűlés, melyen először követelték a horvát hivatalos nyelv bevezetését. Egészen a XIX. század 30-as évéig, amikorra a kapitalizmus fejlődése a nemzetiségeknél is nagyobb lendületet vett, ez a nyelvi-kulturális harc nem ütközött össze a magyar nemesség hasonló törekvéseivel: a magyar és horvát rendek politikai szövetsége igen szoros volt.

Az árutermelés föllendülése a nagybirtokokon erősen fokozta a robotkizsákmányolást. A parasztság elégedetlensége kisebb-na-

gyobb fölkelésekben jutott kifejezésre, melyek közül a legkiemelkedőbb

1807. ápr.-ban a Szerémségben robbant ki.

Az udvar vámpolitikájának kérdései – noha hatásukat tompította a háborús konjunktúra – az országgyűlés tárgyalásában is fölmerültek. Az

1807. évi országgyűlésen (ápr. 9–dec. 15.) több ellenzéki megye utasítása követelte a kereskedelem szabaddá tételét. Az országgyűlés, melyen az ellenzék legtekintélyesebb vezetője Felsőbüki Nagy Pál volt, mindaddig nem akarta megszavazni a kért 12 000 újoncot és a nemesség jövedelmének 1/6 részét kitevő adót, míg a sérelmek elintézést nem nyernek. Mivel azonban a király elutasította a kérelmeket, az országgyűlés végül is megszavazta az adót. Hasonlóképpen az

1808. aug. 31-én megnyílt országgyűlés is megszavazta a kért 20 000 újoncot, melyért cserébe viszont törvénybe iktatták egy magyar tisztek képzését szolgáló katonai akadémia létesítését (Ludovica Akadémia). A háborús kiadások céljából fedezet nélkül kibocsátott papírpénz mennyisége már elérte a 706 millió forintot.

Napóleon, hogy a Habsburgokat meggyöngítse, igyekezett velük Magyarországot szembeállítani. Így az 1809-es hadjárat folyamán Bécs elfoglalása után

1809. máj. 15-én proklamációt intézett Magyarországhoz, s a függetlenség ígéretével próbálta szembeállítani a nemességet a Habsburgokkal. A magyar nemesség azonban, mely Napóleonban a francia forradalom örökösét látta, egyöntetűen elutasította fölhívását, sőt fegyverbe szállt a magyar határokat veszélyeztető ellenség ellen. A nemesi fölkelő sereget a francia csapatok

1809. jún. 14-én Győrnél megverték, majd bevonultak a városba.

1809. jún. 26-án elesett Pozsony is.

Az osztrák birodalom vereségei nem ingatták meg a magyar nemesség és az udvar szövetségét, annál inkább aláásták azonban a birodalom gazdasági életét. A vesztett háború következtében hatalmasan megnőtt az infláció,

1809-ben már 1060 millió forint fedezetlen papírpénz volt forgalomban,

1810-ben 100 ezüst forintért 397 papírforintot,

1811-ben pedig már 960 papírforintot adtak. A gazdasági összeomlás küszöbön állt, a devalváció elkerülhetetlenné vált. Nem segített az egyre romló gazdasági helyzeten, nem növelte lényegesen az udvar jövedelmeit, legfeljebb csak élezte az udvar és a nemesség ellentétét, hogy 1810–11-ben voltak a legnagyobbak a vámok Ausztria és Magyarország között.

1811. febr. 20-án végrehajtották a devalvációt. A forgalomban lévő papír- és rézpénz értékét 1/5-ére csökkentették; rendezték az új, 212 millió forint névértékben kibocsátott váltócédulák nemesfém alapját, az államadósságok fedezését és a régi adósságok valorizációját. A Magyarországra is kiterjesztett devalváció hatalmas felháborodást keltett a nemesség körében. A megyék feliratokban tiltakoztak, az

1811. aug. 25-ére összehívott országgyűlés pedig elutasította, hogy a kibocsátandó 212 millió forintnyi váltócédula fedezetéből Magyarország 100 millióét vállalja magára, elutasította a kontribúció emelését is. Azt követelte, hogy törvény biztosítsa: Magyarországon senki sem köteles papírpénz elfogadására. Az országgyűlésen jelentős előrelépés történt a nyelvkérdés tárgyalása során, ha e követelések a gyakorlatba még nem is mehettek át. A rendek azt követelték, hogy tisztviselő, katonatiszt, pap csak magyarul tudó egyén lehessen, a hivatalokban magyar nyelvű ügyvitelt vezessenek be, az országgyűlésen a magyar nyelvet használják. Az udvar azonban az összes követeléseket elutasította, majd – miután nem remélhette a pénzügyi rendelkezések elfogadását – feloszlatta az országgyűlést. Ferenc utasítást adott ki a pénzügyi intézkedések Magyarországra való kiterjesztésére, s

1813 elején elrendelte a sorozást és újoncozást, majd hozzálátott a teljes központosítás kiépítéséhez. E törekvése ugyan nem járt sikerrel, de a nemesség – tekintve a külpolitikai helyzetet – rendszerint nem ellenezte a törvénytelen adóbehajtást és sorozást, sőt a megyék hajtották végre az erre vonatkozó utasításokat. A megyék egyedül a devalváció, a papírpénz ellen tiltakoztak. A nemesség és az udvar szövetségét azonban Bécs véglegesen széttépte, és az abszolutizmus

útjára lépett. A bécsi udvar erőszakos föllépése, a feudalizmus válságának elmélyülése és a francia háborúkat követő gazdasági dekonjunktúra hamar az ellenállás útjára terelte a magyar nemességet. Véglegesen fölbomlott a bécsi udvar és a magyar uralkodó osztály szövetsége. Nem gátolhatta meg ezt a fejlődést az sem, hogy az

1815. márc. 29-én elrendelt 30 000 újonc állításáról a megyék fölháborodása miatt az udvar lemondott. Az újabb devalváció végképp fölbontotta a szövetséget. A király

1816. jún. 1-i pátensével a magyar udvari kamarát az osztrák pénzügyigazgatása alá rendelte, hogy megkönnyítse az újabb devalváció végrehajtását, melyre októberben került sor. Az

1816. okt. 29-i pátens a papírpénz értékét $^{2}/_{5}$-ére csökkentette. A birtokos nemesség számára ez a devalváció, mely már nem gazdasági föllendülés, hanem az 1815-ös dekonjunktúra viszonyai között ment végbe, hatalmas katasztrófát jelentett: tőkefölhalmozásának jelentős részét elvesztette. A nemesség ellenállásának megtörésére az udvar az alkotmány félretétele után hozzákezdett a megyék átszervezéséhez.

1817-ben elrendelték, hogy a megyék választott táblabírái a megyeszékhelyeken tartózkodjanak. Ők vigyék a folyó ügyeket is, hogy ne kelljen közgyűlést összehívni.

1819-ben szavazati jogot adtak a bocskoros nemességnek. Ezzel próbálták megtörni a vezető megyei középnemesség ellenállását. Ugyanekkor 1819-ben megkísérelték az urbáriumot bevezetni Erdélybe. Ez a törekvés azonban az erdélyi nemesség ellenállásán megbukott. Heves ellenkezésre találtak az udvar más intézkedései is, különösen az újonc- és adókövetelések. Mindjárt a nápolyi forradalom kitörése után,

1820-ban az udvar 35 000 újonc kiállítását követelte és azt, hogy az 1811–12-i országgyűlésen megszavazott 5 200 000 forintnyi váltócédula helyett ugyanennyi ezüstforintnyi adót fizessen az ország, ami tulajdonképpen az adónak 13 000 000 forintra emelését jelentette. A nápolyi forradalom leverése után,

1821. ápr. 4-én adta ki a király Laibachban kelt leiratát, mely elrendelte,

hogy ami hiányzik az 1813-ban kért 60 000 és az 1815-ben kért 30 000 újoncból, az állíttassék ki.

1822. aug. 13-án jelent meg a rendelet arról, hogy nov. 1-től az adó pengőpénzben fizetendő. A vármegyék ismét megmozdultak, feliratokban tiltakoztak a rendelet végrehajtása ellen, s az országgyűlés összehívását követelték. Az udvar azonban ragaszkodott követeléseihez, mire a megyék többsége a rendeletet végrehajtotta. 15 megye, köztük Bars, Nógrád, Zemplén, Nyitra, Borsod, Gömör, Sopron, Komárom, Vas, Zala eltiltotta tisztviselőit az adó ezüstben történő beszedésétől, mire az udvar az ellenálló megyékbe katonai erőre támaszkodó királyi biztosokat küldött ki, akik erőszakkal szereztek érvényt a királyi rendeleteknek. Az udvar tehát relative könnyen megtörte a megyék ellenállását. Az ellenállás azonban nem volt hiábavaló. A király először több engedményre kényszerült.

1822-ben visszacsatolták az országhoz a magyar tengerpartot, majd

1824-ben több áru vámját mérsékelték, s föloldották a bőr, faggyú, kender, méz, hamuzsír kiviteli tilalmát.

Miután pedig a megegyezés létrehozásának megkönnyítésére e rendeleteket végrehajtották,

1825. júl. 3-án a király 13 évi szünet után összehívta az országgyűlést. A megyei követutasítások általában összekapcsolták az alkotmányvédelmet a nemesi kiváltságok védelmével, és az egyoldalú vámrendszer elleni küzdelemmel, valamint a magyar nyelv fejlesztésének követelményeivel.

1825. szept. 11-én Pozsonyban megnyílt az országgyűlés. Az ellenzék vezetői Felsőbüki Nagy Pál, Vay Ábrahám és Ragályi Tamás voltak. Szept. 25-én megkoronázták a királynét, majd

1825. okt. 22-én feliratban hangoztatták az ország sérelmeit. A feliratban a rendek kérték, hogy a király ezentúl 3 évenként tartson országgyűlést, a végrehajtó hatalom az 1791. évi XII. tc. értelmében gyakoroltassék, s ne akadályozzák a törvényhatóságok egymás közti levelezését, a közhivatalnokok – s egyházi személyek is – az ország alkotmányára, törvényeire esküt tegyenek, a király ismerje el, hogy adót és katonát csak az országgyűlés ajánlhat stb.

A kerületi üléseken pedig a nemesség azt követelte, hogy a volt királyi biztosokat mint hazaárulókat büntessék meg. A felirat fölküldése után az alsótábla azonnal hozzákezdett a sérelmek tárgyalásához. Ennek során az

1825. nov. 2-i ülésen került sor a magyar nyelv ügyének tárgyalására.

1825. nov. 3-án Felsőbüki Nagy Pál szónoklata után, melyben fölszólította a mágnásokat, hogy hozzanak áldozatokat a magyar nyelvért, Széchenyi István gróf a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia fölállításának céljaira egyévi jövedelmét (60 000 forint) ajánlotta föl. Példáját több arisztokrata követte; az országgyűlés végére összesen 250 000 frt. fölajánlás történt e célra.

A rendek sérelmeket hangoztató feliratát a király

1825. nov. 9-i resolutiója elutasította. A rendek és a király azonban egyaránt kompromisszumra törekedtek, így kapóra jött a nádor ajánlkozása a közbenjárásra. A kerületi üléseken megállapított üzenet szövegét, mely a királyi felirat alapja lett volna, a rendek átadták a nádornak, de nem hivatalos jelleggel, így az üzenetet az országgyűlés iratai közé sem vették föl. A nádor pedig az abban foglaltakat fölterjesztette a királyhoz. Ezzel egyidejűleg Széchenyi István is átnyújtott egy memorandumot Metternich kancellárnak, melyben a kibontakozásra tett javaslatokat. Az

1825. nov. 26-án kelt s több engedményt tartalmazó királyi leirat után a rendek

1826. jan. 20-i feliratukban föladták a királyi előterjesztések merev elutasításának politikáját. A felirat utolsó pontja ellen azonban, mely a törvények párhuzamos, magyar és latin szövegezését kéri, a horvátok tiltakoztak.

Ekkor kezdődött meg a magyar és horvát uralkodó osztályok politikai szövetségének lazulása. Az 1825. évi horvát tartománygyűlés is föllépett az osztrák abszolutizmus ellen. A horvát nemzeti mozgalom még mindig elmaradt a magyar mögött. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy nyelvi követelései terén a horvát nyelv bevezetése helyett az országgyűlésen a latin nyelv fönntartása mellett szállt síkra. De már a horvát nemesség köreiben is fölütötte

fejét az anyanyelv uralomra juttatásának gondolata, amit ezután a politikai mozgalom kibontakozása követett.

A királyi leirat után a rendek hozzákezdtek a törvényjavaslatok tárgyalásához. Ennek során kérték, hogy az előző években ezüstben beszedett adóból a megajánlotthoz mérhető többletet számítsák be az új adóba. Az ellenzék vezetői, elsősorban Felsőbüki Nagy Pál követelték az egyoldalú vámrendszer fölszámolását, az önálló magyar hadsereget. A jómódú középnemesség azonban megelégedett az adó- és újoncmegajánlási jog újbóli elismerésével. A nyelvkérdés terén a rendek többsége követelte, hogy a központi kormányszékek nyelve a magyar legyen, a hivatalviseléshez magyar nyelvtudás legyen szükséges, az iskolákban a magyar tanítási nyelvet vezessék be, s a törvények szövege kétnyelvű legyen. A magyar nyelv uralomra juttatásáért vívott küzdelmek az országgyűlésen kívül az egyes megyékben is folytak.

1826-ban Vas megye határozatot hozott a magyar nyelv kizárólagos használatáról a közigazgatásban és a népoktatás magyarrá tételéről és megjavításáról. Példáját több megye követte. A jobbágykérdés vonatkozásában azonban nem történt lényeges előrehaladás. A birtokos nemesség többsége ragaszkodott kiváltságai fönntartásához. A király és a főrendek ellenállásán a legtöbb reformkísérlet megtört.

1827. márc. 27-én a király leiratban közölte, hogy máj. 18-án berekeszti az országgyűlést. Később ugyan aug. 18-ig meghosszabbították, de az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött bizottmányok munkálatainak megtárgyalására már nem kerülhetett sor.

Az 1825–27. évi országgyűlés a feudalizmus belső gátjainak fölszámolása terén tehát nem tett semmit, a Habsburg-abszolutizmus fölszámolásában pedig megalkudott. Az 1827. évi III. tc. kimondotta, hogy a király megőrzi az ország alkotmányát, a IV. tc. elismerte az országgyűlés adó- és újoncmegajánlási jogát, az V. tc. pedig előírta, hogy az országgyűlést ezután 3 évenként kell összehívni. A nemesség megelégedett az alkotmány körülsáncolásával, ami annyiban haladó volt, hogy a nemzeti elnyomás elleni küzdelmek egyik formáját jelentette. A magyar nyelv körül vívott

harcok során pedig már az előzőknél jóval határozottabb lépések történtek, bár a döntő fordulat még váratott magára. Az országgyűlés bezárása után még

1827-ben összeültek az újonnan kiküldött bizottságok, melyek az előző munkálatokat elvetették, s újakat, a régebbieknél konzervatívabbakat készítettek. Ezzel egyidejűleg kezdte meg azonban intenzívebb politikai és társadalmi tevékenységét Széchenyi István gróf, aki a feudális rend válságából le tudta vonni a logikus következtetést.

Széchenyi István megállapította, hogy a fönnálló viszonyok tarthatatlanok, ezért szembefordult a feudalizmussal, és hozzákezdett olyan reformok kidolgozásához, amelyek végső soron törvényes intézkedések révén a kapitalista társadalmat valósították volna meg. Széchenyi külföldi utazásai során fölismerte az ország elmaradottságát, észrevette, hogy a feudális termelési viszonyok és a fönnálló politikai rendszer is válságba jutott. Mint nagybirtokos tapasztalta a hitelszerzés nehézségeit, a jobbágyi munkaerő elégtelen voltát, látta a jobbágyság nyomorát, fölismerte elnyomott voltát. Humanizmusa és hazaszeretete egyik fő tényezője volt annak, hogy osztálykorlátait áttörhette, és szembeszállt a nemesi kiváltságok, a feudális kizsákmányolás rendszerével. Széchenyi azonban nem érte be elméleti megállapításokkal, eszméit a gyakorlati életben is igyekezett megvalósítani. Ezért kezdeményezte az Akadémia megalapítását. 1827-ben létrehozta a Pályafuttatási Társaságot,

1828-ban pedig megírta a Lovakrul c. munkáját.

1828. máj. 29-én tartották Pesten az első lóversenyt.

1829-ben Széchenyi a jobbágysors megreformálására irányuló konkrét tervekkel foglalkozott. Jobbágyaival az örökváltságról és a tagosításról tárgyalt. Korábban kialakult gondolatait

1830. jan. 27-én megjelent munkájában, a Hitelben fejtette ki. Abból indult ki, hogy a Habsburgokkal való viszony megváltoztatása nélkül is megvalósítható az ország polgárosítása. Az átalakulás folyamatának vezetésére az arisztokráciát látta hivatottnak. Munkájában bebizonyította a jobbágymunka elégtelenségét, s hangoztatta, hogy a földesúr és jobbágy között megegyezést kell létrehozni. Széchenyi

azzal érvelt, hogy az arisztokráciának, a nemességnek is érdeke az ősiség, továbbá a céhek, a limitáció eltörlése. Eszméinek, a Hitelnek visszhangja arra mutat, hogy munkájában a társadalom szükségleteinek adott hangot, a kor égető problémáit vetette föl. Munkája nyomán a birtokos nemesség legjobb tagjai kezdtek rádöbbenni, mennyire szükséges a belső viszonyok reformja. A Hitel különösen nagy hatást gyakorolt az értelmiségre és a nemesi fiatalságra. Széchenyi kezdeményezései, különösen a 30-as években jelentős sikereket arattak.

1830. júl. 7-én a király megerősítette az Akadémia alapszabályait és igazgatósági tagjait, kiket a 4 alapító (Széchenyi István gr., Vay Ábrahám br., Andrássy Gyula gr. és Károlyi György gr.) választott. Ugyancsak ez évben alakult meg a Dunagőzhajózási Társulat, melynek első hajója

1830. szept. 4-én végezte el próbaútját Pest és Bécs között.

A 20-as évek végén az osztrák kormány fölismerte, hogy Franciaországban forradalom van kialakulóban, s igyekezett megerősíteni katonai erejét. Ezért a király még a forradalom kitörése és a törvényben megállapított 3 éves időszak letelte előtt, 1830. júl. 15-én szétküldte az országgyűlésre szóló meghívókat. Az országgyűlés azonban még nem ült össze, mikor kitört a francia, majd a belga és a svájci forradalom. Később függetlenségük védelmében fölkeltek a lengyelek is az orosz cárizmus elnyomása ellen. A forradalmi hullám egységbe kovácsolta az udvart és a magyar birtokos nemességet. Az előző országgyűlés egyik legbaloldalibb résztvevője, Felsőbüki Nagy Pál is lelkesen szólalt föl az újoncozás mellett, s hűségesen szavazta meg a kért 30 000 katonát. Az

1830. szept. 8-án megnyitott országgyűlésen az ellenzék vezérei Bezerédj István Tolna megyei és Beöthy Ödön Bihar megyei követek voltak. A rendek

1830. szept. 24-én küldték a királyhoz feliratukat, melyben Ferdinánd főherceg megkoronázásával kapcsolatban azt kérték, hogy a megkoronázandó király a kormány átvétele után 6 hónappal hívjon össze országgyűlést, s lakjék állandóan Magyarországon. Miután

az udvar elfogadta e feltételeket (az utóbbit azonban nem tartotta meg),

1830. szept. 27-én királlyá koronázták V. Ferdinándot. Ugyanaznap határozták el a rendek, hogy a jövőben a főrendekhez minden üzenetet magyar nyelven fogalmaznak. A nádor ugyan fölhívta a rendeket: számoljanak be neki, miért van erre szükség, a rendek azonban erre nem válaszoltak, hanem

1830. okt. 5-én átküldték az első magyar nyelvű üzenetet a főrendi táblához. Több üzenetváltás után végül a főrendek is beleegyeztek ebbe. A tárgyalások során, miután

1830. okt. 23-án a király késznek mutatkozott egy vegyes bizottság előtt fölfedni az újoncozás szükségességének okát, az országgyűlés megszavazta a kért újonckontingenst, de új kulcsot dolgozott ki e kontingens elosztására. Felsőbüki Nagy Pál javasolta, hogy a katonafogás helyett a sorshúzást vezessék be. A rendek ugyan feliratban kérték, hogy a magyar ezredekben csak magyar tiszteket alkalmazzanak, de elfogadták az

1830. dec. 20-i királyi leiratot, s elálltak követelésüktől. Az adómegajánlás vita nélkül történt. A törvények jóváhagyása után

1830. dec. 30-án zárták be az országgyűlést, melynek egyetlen jelentős eredménye az 1830. évi VIII. tc. volt. Ez kimondotta, hogy a helytartótanács a magyar nyelven felíró törvényhatóságoknak magyarul válaszoljon, rendeleteit – közhirdetményei kivételével – magyarul bocsássa ki, a törvényszékek magyarul elkezdett perekben magyar nyelven hozzanak ítéletet, közhivatalt pedig csak magyarul tudók viselhessenek. 1841. jan. 1-től kezdve ügyvédi vizsgára csak magyarul tudó egyén bocsátható, a magyar ezredek pedig kötelesek a törvényhatóságoktól magyar nyelvű irományokat elfogadni.

Míg az 1830. évi országgyűlést a forradalmi mozgalmaktól való félelem miatt a nemesség és a király egymásra találása, szinte szövetkezése jellemezte, alig néhány héttel az országgyűlés bezárása után e hangulat a lengyel szabadságharc hatására jelentősen megváltozott. Bars megye nyomán 33 megye követelte, hogy a birodalom lépjen közbe a lengyel szabadságharc védelmére. Szinte országos méretű mozgalom bontakozott ki a lengyel hazafiak megsegíté-

sére. Élelmet, pénzt gyűjtöttek a lengyelek javára. A fölkelés leverése után bújtatták és külföldre szöktették a lengyel menekülteket. A megyék föllépésének eredményeképpen az udvar elnézte a birodalom területére menekült lengyel hazafiak támogatását, de – reakciós politikájához híven – nem támogatta a lengyeleket, hanem a be nem avatkozás politikáját folytatta.

Széchenyi föllépése, a Hitel megjelenése – a birtokos nemesség haladó tagjainak helyeslése mellett – a nagybirtokos főurak és a középnemesség felső rétegének ellenzését is kiváltotta. Ez azonban lehetővé tette Széchenyi számára, hogy megvédve fölfogását, egyúttal jelentősen ki is bővítse azt. Az ellene irányuló támadásokra, elsősorban az

1831-ben Dessewffy József gr. tollából megjelent Taglalatra válaszolva írta meg Világ c. munkáját (júl. 9.). Ez mutatja, hogy az 1830. évi júliusi francia forradalom és lengyel fölkelés Széchenyit jelentősen tovább vitte a haladás útján. Világosan fölismerte, hogy a nemzeti újjászületés szükséglete megkívánja a magyar nyelv fejlesztését és uralomra juttatását, a központosítást, vagyis az egyesülést, s e célnak kell alárendelni minden intézményt, olyanokat, mint a kaszinó, a lóversenyek, az állóhíd Buda és Pest között stb. Ezek előfeltétele azonban a szabadság megvalósítása, ami szemben áll a nemesi előjogokkal. Széchenyi ekkor még nem jutott el a jobbágyság fölszabadításának gondolatáig, de igen éles szavakkal bírálta a nemesi előjogokat.

Széchenyi munkásságának kibontakozása, főleg a Világ megjelenése jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy 1830 után kibontakozhassék a polgári átalakulásért vívott küzdelem. Létrejött az az egyelőre még kisszámú ellenzéki csoport, mely a Hitel eszméinek zászlóvivőjévé, terjesztőjévé vált, s a belső reformok szükségességének mind élesebben adott hangot. E politika kibontakoztatását, a döntő fordulatot e téren azonban még nem vitték véghez. Ez csak akkor valósulhatott meg, amikor a középbirtokos nemesség túlnyomó része fölismerte, hogy céljai, a belső átalakulás csak az ország önállóságának kiharcolása során valósítható meg, ez azonban elképzelhetetlen földesúr és jobbágy összefogása, a nemzeti egység-

front megvalósítása nélkül. Döntő fordulat csak akkor következett be, mikor a nemesség fölismerte: a jobbágyság megnyerése útján kell létrehoznia a nemzeti egységfrontot. E politika kibontakozását jelentősen elősegítette az 1831. évi parasztfölkelés. Az

1831. évi parasztfölkelés közvetlen kirobbantó okai a kolerajárvány megszüntetésére irányuló túlzott védelmi intézkedések voltak. A helytartótanács már

1831. jan. 14-én megtette javaslatait a járvány elleni intézkedésekre vonatkozólag, s ezek megvalósítását még e hónapban megkezdték.

1831. jan. 28-án a Kárpátok szorosainál (Körösmező, Verecke, Uzsok stb.) „veszteglő intézeteket" állítottak föl,

1831. máj. 29-én pedig az északi megyéket katonai kordonnal vették körül. Miután a határ menti megyékben (Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör) elterjedt a járvány, a nádor a védőintézkedések közül a katonai kordonra helyezte a fősúlyt. A különben is rendkívül rossz körülmények között élő felvidéki jobbágyságot – melynek túlnyomó többsége már csak negyed vagy nyolcad telekkel rendelkezett, s jórészt az Alföldön nyáron vállalt napszámból élt – a katonai kordon, az egészségügyi övezetek fölállítása mindennapi kenyerétől fosztotta meg. A jobbágyok élelmiszerkészletei hamar kifogytak, és éhínség tört ki. A fölkelést az orvosi előírások rossz és erőszakos végrehajtása robbantotta ki. A kolera ellen orvosságként használt bizmut túlságosan nagy mennyiségben való adagolása következtében többen meghaltak, mire a parasztság körében elterjedt, hogy az urak meg akarják mérgezni a jobbágyságot. A szlovák és ukrán jobbágyság körében megerősödött az a hiedelem is, hogy a lengyel fölkelést leverő cári csapatok rövidesen betörnek Magyarországra, és fölszabadítják a jobbágyokat. E tényezők hatására

1831. júl. 25-én a Zemplén megyei Bácskeresztúron kitört a fölkelés. Július végén, augusztus folyamán azután a mozgalom átterjedt Abaúj, Sáros, Szepes, Gömör és Bihar megyékre is. A fölkelésben, mely 1514 óta a legnagyobb összefüggő területre terjedt ki, és a legnagyobb tömeget mozgatta meg, 45 000 ember vett részt. Nem csupán a kolerajárvány következtében kirobbant mozgalomról volt szó,

hanem arról, hogy a feudalizmus válságba jutott. Ezt bizonyítja, hogy egyidejűleg más vidékeken is nagyarányú parasztmozgalmak zajlottak le. Belső-Szolnok megyében, Krassó megyében, Közép-Szolnokban, Kolozs és Hunyad megyékben, Zaránd megye északnyugati részén voltak kisebb-nagyobb megmozdulások. Ekkor kezdődött Abrudfalva, Kerpenyes és Bucsum román jobbágyainak úrbéri pere is a kincstári uradalom ellen.

A nemesség és az udvar minden eszközt igénybe vett a mozgalom elfojtására. A Zemplén megyei fölkelést az

1831. aug. 5-i terebesi sortűzzel nyomták el, majd aug. 18-án Sáros-Zemplén-Szepes és Abaúj megye területére Eötvös Ignác br. alkancellárt királyi biztossá nevezték ki. A király

1831. aug. 19-én utasította Gyulay grófot, a haditanács elnökét, hogy bocsásson a királyi biztos rendelkezésére megfelelő létszámú katonaságot. Eötvös katonai erővel elnyomta a felkelést, melyet nagyarányú megtorlás követett. A vérengzés olyan mérvű volt, hogy maga a király utasította Eötvöst annak abbahagyására.

Az ősz folyamán a járvány átterjedt Ausztriára is.

1831. okt. 3-án fölszámolták a katonai kordonokat, és szabaddá tették a közlekedést az örökös tartományokkal. A járványnak végeredményben összesen 56 000 ember esett áldozatul.

Az 1831. évi parasztfölkelés tudatosította a nemesség egy részében, hogy politikájának tengelyévé a polgárosítást kell tennie, ha az ország önállóságát ki akarja vívni, sőt kívánatos ez saját léte szempontjából is. E politika nyitányát báró Wesselényi Miklós mozgalma jelentette, aki 1831 elején harcot indított azért, hogy Erdélyben megszüntessék a katonafogást. Wesselényi föllépésére Kolos és Közép-Szolnok megyék s példájukra más törvényhatóságok is megtiltották tisztviselőiknek a katonafogást. A kormány ezután nem merte alkalmazni az újoncozás eddigi módját, az országgyűléstől pedig nem kívánt hadisegélyt kérni, így Erdélyben másfél évtizeden át nem újoncoztak katonákat. 1831 végén bontakozott ki az országos rendszeres bizottságok munkálatainak megyei vitája, melynek során az ellenzék, elsősorban Nógrád és Zemplén megyékben mindazon reformokat fölvetette, melyeket az

1832–36. évi országgyűlés vitatott meg. Az átfogó, összefüggő liberális programot Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklós dolgozta ki, középpontba elsősorban ők állították a nemzeti egységfront létrehozásának gondolatát. Az ellenzéki mozgalomnak, az ellenzéknek erősödését elősegítette, hogy az egész országban széles körben alakultak meg a Széchenyi István által népszerűsített kaszinók, melyek a politikai véleménycsere középpontjaivá váltak.

1832-ben megalakult a szintén Széchenyi propagálta Híd Egyesület is.

1832. okt. 24-én a király dec. 16-ára Pozsonyba összehívta az országgyűlést. Az országgyűlést megelőző megyei küzdelmek során csupán a megyék kisebb része kívánta első helyen napirendre tűzni az 1828–29. évi úrbéri munkálatot, nagy többségük elsőnek a kereskedelmi bizottmány munkálatait, vagyis a gazdasági függés problémáit kívánta megvitatni. A kormány célja az volt, hogy megossza az ellenzéket, ezért az

1832. dec. 20-i megnyitó ülésen bemutatott királyi propozíciók a rendszeres munkálatok vitáját javasolták, s első helyre az úrbéri kérdés megvitatását tűzték ki. Ezzel a kormánynak sikerült polarizálnia az ellenzéket, melynek nagy része elsősorban a jobbágyság állami terheinek csökkentésével kívánta annak sorsát könnyíteni. Kölcsey, Bezerédj, Beöthy Ödön s 1833-tól a Zala megye által következőként delegált Deák Ferenc, valamint Wesselényi Miklós br., az ellenzék kimagasló képviselői azonban – nem törődve azzal, hogy a követek többsége hazaárulóknak tartja őket – kiálltak amellett, hogy fogadják el a kormány javaslatát, és először az úrbéri kérdést tárgyalják meg.

Mindjárt az országgyűlés kezdetén Prónay János Nógrád megyei követ fölvetette azt a gondolatot, hogy országgyűlési újság adassék ki, mely az összes elhangzott beszédeket tartalmazza. Javaslata azonban nem valósult meg. Ezután az országgyűlésen egy távol levő főúr helyetteseként (ablegatus absentium) részt vevő Kossuth Lajost szólították föl barátai, köztük Lónyay Gábor, egy írott újság megindítására. Kossuth hozzá is kezdett az Országgyűlési Tudósítások írásához, a lapot a haladás ügyének szolgálatába állí-

totta. Jelentős mértékben hozzájárult a liberális eszmék országos méretű terjesztéséhez.

Szintén az országgyűlés elején kérték a rendek a főrendi táblától, hogy üzeneteiket az alsótáblához ezentúl magyarul fogalmazzák. Ebbe a főrendi tábla beleegyezett. A főrendek

1833. jan. 26-tól az alsótáblához magyarul írtak át, az országgyűlési naplók kiadásának gondolatát azonban elvetették.

Hosszas vita után

1833. márc. 30-án elkészült a királyi leiratra adott válasz az előleges sérelmekkel és 3 felirattal. Azt kérték, hogy az országgyűlést tegyék át Pestre, a király lakjék az országban, a feliratok, a válaszok és a törvények pedig magyar nyelvűek legyenek. A királyi javaslatokkal kapcsolatban a belső átalakulást még szükségesnek nem látó többség azt kérte, hogy elsőnek ne az úrbéri kérdést, hanem a kereskedelmi munkálatokat tárgyalják, és az úrbér és az adó ezzel összefüggésben vitattassék meg, törvényjavaslataikat pedig e három tárgyban együttesen terjeszthessék föl (junctim). Az ellenzék haladóbb részének azonban az újabb, elutasító királyi leirat után sikerült keresztülvinnie, hogy a rendek lemondtak a junctimról is. Miután a király ígéretet tett, hogy az összes rendszeres munkálatot tárgyalni fogják, végül is beleegyeztek, hogy először az úrbéri munkálatokat tárgyalják.

Még a királyi leiratra adott válasz előtt, február végén megkezdték a protestánsok vallási sérelmeinek tárgyalását. A rendek harcoltak azért, hogy a protestánsok vallási sérelmeit külön, a többi országos sérelemtől elválasztva vitassák meg. A főrendi tábla – a főpapságra és a Habsburgokra támaszkodva – leszerelte azt a mozgalmat, mely a protestánsok vallásszabadságának törvénybe iktatását követelte. Az alsótábla liberális többsége azonban

1833. júl. 19-én e tárgyban utolsó, nyolcadik üzenetében kijelentette: soha nem egyezik bele abba, hogy a protestánsok sérelmeit a többi országos sérelem sorába illesszék. Az alsótábla ezen álláspontja jelentős visszhangot váltott ki a megyékben is. Szatmár megye

1833. szept.-i közgyűlésének kezdeményezésére több megye vette határozatba, hogy – mindaddig, amíg a vallási ügyeket nem orvosolják

– a reverzálisokat s mindazon dolgokat, melyek nem törvényen alapulnak, megszűntnek tekintik, s törvénytelen rendeletek végrehajtásához nem nyújtanak segédkezet.

Néhány nappal a vallásügyi kérdések tárgyalásának befejezése előtt került sor az úrbéri javaslatok vitájára. Az ellenzék kimagasló vezérei igen sokat vártak e tárgyalásoktól.

1833-ban jelent meg Széchenyi István Stádium c. munkája, melyben – legmesszebbre jutva nézetei megformálásában – az 1831. évi parasztfölkelés hatására kimondotta, hogy a jobbágyságot politikailag föl kell szabadítani. Széchenyi e művében az ország minden lakosa számára megvalósítandónak tartotta a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést, a vámok mindenkire kiterjedő fizetését. Leszögezte, hogy a jobbágyot önkéntes örökváltság útján földje tulajdonosává kell emelni. Ugyanez évben jelent meg Wesselényi Miklós Balítéletekről c. munkája, melyben Wesselényi szintén haladó reformokat sürgető gondolatokat fejtett ki. A hosszas vita után elkészült új úrbéri javaslat – melyeknek alapja az 1828–29. évi úrbéri bizottság munkálata volt, de amelyet a kerületi üléseken az országgyűlési ellenzék több vonatkozásban a jobbágyok javára változtatott meg – az úrbéri viszonyból eredő legtöbb kérdést érintette. Igen nagy jelentőségűek voltak a jobbágytelki haszonvételek szabad átruházásának biztosítását, a tagosítást és legelő elkülönözést érintő törvényjavaslatok. A jobbágyság számára biztosított végrendelkezési jog is nagy előrelépést jelentett. A törvénytervezet lehetővé kívánta tenni – s ennek volt a legnagyobb jelentősége – a jobbágyszolgáltatások örökre szóló megváltását, s korlátozni kívánta az úriszék jogát, valamint biztosítani a jobbágy személyét és vagyonát. Az ellenzék vezető liberális politikusainak azonban nem sikerült keresztülvinniük sem a robot és a kilenced eltörlését, sem megváltását, a jobbágytelek megvehetőségét, a jobbágy személyes szabadságát. Néhány, a jobbágyság szempontjából jelentős javaslatot (papi tized eltörlése stb.) több fontos antifeudális javaslattal (majorátusok eltörlése) egyetemben a jogügyi bizottság munkálatainál vitattak meg. Az alsótábla e javaslatai legnagyobb részének törvénybe iktatását a főrendek meg akarták hiúsítani. A főrendi

tábla reakciós többsége ellenezte mindazt, ami e javaslatokban a haladást célozta. A főrendek által végképp megcsonkított 8 úrbéri törvényjavaslatot

1833. nov. 19-én terjesztették föl az uralkodónak.

A magyar országgyűlés javában folyt, mikor

1834. máj. 26-ára (1811 óta először) összehívták az erdélyi országgyűlést, mely

1834. jún. 7-én nemzeti gyűléssé alakult át. Törvénytelennek nyilvánította az előzőleg hivatalba helyezett kormányszéki tisztviselők kinevezését, s elhatározta, hogy a kormány erőszakoskodásaival szemben a királyhoz és a magyar országgyűléshez fordul. Béldi Ferenc grófot bízta meg, hogy utazzék Pozsonyba, és vegye föl a kapcsolatot a magyar országgyűléssel. Majd országos küldöttség útján

1834. okt. 3-án Brünnben közvetlenül a király elé terjesztette panaszait. Az erdélyi országgyűlés kimondotta, hogy a jegyzőkönyvön kívül naplót is kíván vezetni az ülésekről. Aug. 6-án azonban a királyi biztos megtiltotta a naplók kinyomtatását. Erre Wesselényi Miklós maga állított föl egy kőnyomdát, és az

1835. jan. 11-i ülés anyagával megkezdte az országgyűlési napló publikálását. Ezért, valamint azért, mert a rendek nem voltak hajlandók a királyi propozíciókról tárgyalni, míg panaszaikat nem orvosolják, a király 1835. febr. 6-án föloszlatta az erdélyi országgyűlést.

Az erdélyi országgyűléshez kapcsolódik a román nemzeti mozgalom újabb politikai föllépése.

1834-ben Moga szebeni görögkeleti és Lemény balázsfalvi görög katolikus püspök kérvényt intéztek az uralkodóhoz, melyet az osztrák kormány az erdélyi országgyűlés ellenzékiségének letörésére kívánt fölhasználni. A kérvényre, mely a románok negyedik rendnek történő elismerését kérte, még a román főpapságnak a nemzeti mozgalomban játszott vezető szerepe nyomta rá a bélyegét.

A magyar országgyűlésen az ellenzék – elsősorban, mert nagy tömegei még nem értették meg, hogy saját létük szempontjából mennyire fontosak az úrbéri törvények – nem tudta keresztülvinni törekvéseit. Nem tehette ezt meg annak ellenére, hogy az 1832–36. évi országgyűlésen már jelentős szerepet játszott az országgyűlési

ifjúság, mely a jobb módú vagy szegényebb birtokos nemesség értelmiségi foglalkozást űző ifjainak sorából verbuválódott. Ezek az ifjak alapították meg

1834. júl. 14-én szervezetüket, a „Társalkodási Egyletet", melynek keretei között haladó irányú könyveket olvastak, politikai vitákat rendeztek stb. Az országgyűlési ifjak Lovassy László, Lovassy Ferenc és mások vezetésével közbeszólásaikkal és mindenféle más módon igyekeztek segíteni a haladás híveit, de ez nem mentette meg a reformokat. Az

1834. aug. 28-án kelt, az úrbéri javaslatokra adott királyi leirat visszautasította a jelentősebb reformokat. A király, hogy jobbágyvédő színben tűnjék föl, kisebb módosításokat elfogadott, de azokat a reformjavaslatokat, melyek a feudalizmus alapjait érintették (örökváltság, a jobbágy személyes és vagyonbiztonsága), elutasította. Az ellenzék azonban, Kölcsey fölhívására nem fogadta el a leiratot, hanem folytatta a harcot a reformokért. Erre az udvar, hogy megtörje az ellenzék ellenállását, elsősorban a főispánokon, de a főpapok és több nagybirtokos útján is megkezdte törekvéseit az alsótábla összetételének megváltoztatására, a megyei utasítások átalakításának formájában. A megyék szegényebb nemesei, elsősorban a bocskoros nemesek körében azt terjesztették, hogy az úrbéri javaslat elfogadása egyértelmű lenne a nemesi kiváltságok elvesztésével. A királynak az a kísérlete, hogy az alsótábla maga változtassa meg elhatározását, sikerrel járt, s politikája eredményeképpen, míg korábban 33 megye támogatta az örökváltságot,

1834. nov. 10-re ez a szám 25-re olvadt le. Ezután az örökváltsághoz hasonló sorsra juttatták a többi haladó úrbéri javaslatot (az úriszék korlátozása, a jobbágy személyi és vagyonbiztonsága) is. Novemberben már Szatmár megye is visszavonta az örökváltság ügyében korábban adott utasítását, és a decemberi közgyűlésen Kölcsey és Wesselényi hiába szólottak föl mellette, a gencsi és nagykárolyi bocskoros nemesek tömegei végleg megbuktatták az örökváltság ügyét. Kölcsey lemondott követi megbízatásáról, s

1835. febr. 9-én elbúcsúzott a rendektől. Távozása után – mivel Wesselényi

az erdélyi országgyűlésen vett részt – az ellenzék vezetését Deák Ferenc vette át.

Miután a kormány leszerelte az örökváltságért és a polgári haladás más fontos feltételeiért indított mozgalmat, s elszigetelte az ellenzék belső reformokat követelő szárnyát, kiszélesítette támadását. 1835 elején perbe fogták Bod János ügyvédet, az Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz c. pamflet írásáért. Folytatódtak az egységesítő, beolvasztó törekvések is.

1835. márc. 2-án meghalt I. Ferenc, s utóda I. Ferdinánd néven mutatkozott be az országgyűlésen (bár Magyarországon e néven V. lett volna), hogy ezzel is dokumentálja birodalma egységét.

1835. márc. 18-án az erdélyi királyi tábla közkeresetet rendelt el Wesselényi ellen az erdélyi országgyűlésen kiadott naplók miatt, s miután a perfölvételen nem jelent meg, kiadták ellene a letartóztatási parancsot. A Magyarországra jött Wesselényi ellen ezután

1835. máj. 5-én a magyarországi királyi tábla indított hűtlenségi pert az 1834. dec. 9-i Szatmár megyei közgyűlésen az örökváltság mellett mondott beszéde miatt. Wesselényi védelmét Kölcsey Ferenc vállalta el.

Ezek az intézkedések a rendek hatalmas fölháborodását váltották ki. A király politikája egységesítette az ellenzék két szárnyát, mely nagyarányú oppozícióba kezdett. Elmaradt a király trónra lépését üdvözlő felirat, mert a két tábla nem tudott megegyezni a király címében, a felsőtábla ugyanis elismerte a leiratban használt (I. Ferdinánd) címet. A különböző feliratokat sem tudták fölterjeszteni, mert az alsótábla ragaszkodott az V. Ferdinánd címhez. Elmérgesítette a helyzetet, hogy mikor

1835. jún. 22-én a Wesselényi Miklós érdekében készített feliratot a rendek elfogadták, Balogh János Bars megyei követ pedig megismételte Wesselényi inkriminált szavait, a kormány őellene is hűtlenségi pert indított. Békés megyébe királyi biztost küldött, mert a megye febr. 3-i közgyűlése elhatározta, hogy körlevélben szólítja föl a megyéket a megbuktatott úrbéri javaslatok jövőbeni támogatására. Az alsótábla tiltakozó feliratait, melyekben kijelentik, hogy mindaddig nem tárgyalnak, míg a sérelmeket nem orvosolják, a felsőtáb-

la elgáncsolta, az egyöntetű ellenállás mégis elért bizonyos eredményt, Balogh János ellen megszüntették az eljárást, s

1835. aug. 12-én a király javasolta, hogy a rendek és az udvar között a nádor lépjen föl közvetítőnek. A rendek azonban ebbe nem egyeztek bele, mire az udvar kénytelen volt meghátrálni; az

1836. márc. 28-i, az országgyűlés berekesztését máj. 2-ára kitűző királyi leiratban a király már az V. Ferdinánd nevet használta.

A sérelmi harcok következtében nem maradt idő az országos bizottmány legtöbb munkálatának megjavítására. A rendek azon feltétel mellett, hogy meghatározzák a következő, Pesten tartandó országgyűlés kitűzésének időpontját, és orvosolják a sérelmeket, beleegyeztek, hogy az úrbéri törvényeken kívül a többi bizottsági munkálatot a következő országgyűlésen vitassák meg.

Hosszas viták után megállapodtak abban, hogy az úrbéri javaslatokról és néhány vele összefüggő kérdésről törvényt hoznak. Az 1836. máj. 2-án berekesztett országgyűlésen az ellenzéknek tehát még nem volt elég ereje, hogy a legfontosabb reformokat kivívja. A rendek ugyan eltörölték a kisebb dézsmákat, egyszerű robotra változtatták a hosszú fuvart, engedélyezték az évi jobbágyterhek egy összegben történő megváltását, az állami adózást kiterjesztették a jobbágytelken élő nemesekre. Törvényt fogadtak el a legelő elkülönözéséről, a tagosításról, megerősítették az ugar dézsmamentességét. Engedélyezték a telki haszonvételek eladását, fontos törvényeket hoztak a parasztközségek önkormányzatáról (szabad esküdt- és bíróválasztás a földesúr 3 jelöltje közül, szabad jegyzőválasztás). De nem valósulhatott meg az örökváltság és a jobbágyság szabad örökhagyási és birtokszerzési joga. A nyelvkérdés terén a törvények kimondották, hogy a törvények hivatalos szövege ezentúl a magyar, a tábla előtt magyarul kezdett pereket végig magyar nyelven folytassák, az anyakönyveket ott, ahol a prédikáció nyelve a magyar, magyarul vezessék, s az aradi tanítóképző és papnevelőben magyar nyelvű tanszéket állítsanak föl. Az udvar beleegyezett a Részek (Partium) Magyarországhoz csatolásába is, de ezt 1848-ig nem hajtották végre. Az 1832–36. évi országgyűlés azonban – noha a feudalizmus felszámolását célzó legfontosabb

törvényjavaslatok megbuktak – elősegítette az ellenzék, a liberális politika híveinek egységesülését, hogy ezentúl összefogottabban, összehangoltabban lépjenek föl. A rendi sérelmi politikát a haladás szolgálatába állította, s föltárta az uralkodó osztály belső ellentéteit, a haladó és reakciós csoportok közti mély szakadékot. Az országgyűlés jelentőségére az is rámutatott, hogy az 1830-as években már állandósuló parasztmozgalmak 1836 után jellegükben jórészt megváltoztak. Sok mozgalom éppen az 1836. évi törvény hatására keletkezett, s a feudális földtulajdon ellen irányult. A parasztmozgalmakat ugyan kegyetlenül elnyomták, s intézkedéseket hoztak, irtóhadjáratot viseltek a mindinkább elszaporodó betyárbandák ellen is, de az újabb föllendülés következménye a liberális nemesi politika további kibontakozása volt. Ebben az irányban hatott a liberális elvek képviselői ellen a kormány részéről intézett hajsza, az udvar terrortámadása az országgyűlés bezárása után.

Az 1836. évi országgyűlés berekesztése után leváltották Reviczky Ádám gróf kancellárt, s helyére Pálffy Fidél grófot nevezték ki, alkancellárrá pedig Majláth Antal grófot tették meg. Az országbírói székbe Cziráky Antal grófot helyezték. Az udvar már

1836. máj. végén letartóztatta az országgyűlési fiatalok vezetőit, Lovassy Lászlót és Ferencet, Tormássy Jánost és a besúgó Lapsánszkyt, s

1836. júl. 29-én felségsértési közkeresetet adatott ki ellenük. A megyék tiltakozó feliratai ellenére Lovassy Lászlót 10 évi várfogságra, Tormássyt másfél évre, Lovassy Ferencet a már eltöltött fogságon kívül 3 havi börtönre ítélték. Lovassy Lászlót Spielbergbe szállították, ahonnan 1840-ben elborult elmével bocsátották szabadon. A reakció intézkedett arra vonatkozóan is, hogy a megyék ellenállási mozgalmait elnyomhassák. Egy

1836. szept. 23-án kelt királyi rendelet jelentősen megnövelte a főispánok jogkörét. Fölhatalmazta őket, hogy – amennyiben a korteskedés a választásokon nagyarányú lenne – a tisztújítást elnapolhassák, a tisztviselőket önhatalmúlag nevezhessék ki s erősíthessék meg. Metternich mindent megtett Kossuth Lajos elhallgattatására is.

Kossuth az országgyűlés berekesztése után folytatta lapszerkesztői munkásságát, s 1836. máj. 15-én megkezdte a Törvényhatósági

Tudósítások kiadását. A Törvényhatósági Tudósításoknak nagy szerepe volt a megyei ellenzék egységesítésében. A lapnak kiterjedt vidéki levelező hálózata volt. Kossuth részletesen beszámolt Wesselényi és az országgyűlési ifjak peréről, mire a kormány elhatározta, hogy lehetetlenné teszi a szerkesztő tevékenységét, s betiltotta a lap működését. Kossuth azonban Pest megye védelme alatt folytatta a kiadást. Ezért

1836. okt. 4-én a helytartótanács megtiltotta a postának, hogy a lapot szétvigyék, mire Kossuth a pesti főpostahivatal igazgatóját beperelte. Miután a kormány összes kísérletei hiábavalónak bizonyultak, Metternich hozzájárult a reakciós magyar főurak javaslatához.

1837. máj. 5-ére virradó éjjel elfogatta Kossuthot, s hűtlenségi pert indított ellene. Kossuth pere Wesselényiével egy időben zajlott le, akit

1839-ben 3 évi börtönre ítéltek.

1839. febr. 23-án Kossuthot is 3 évi börtönre ítélte a királyi tábla, amit a hétszemélyes tábla márc. 1-én 4 évre súlyosbított.

A magyarországi nemzetiségek mozgalmai a 30-as évek második felében mindinkább élénkültek. A magyar kulturális élet és az egyes nemzetiségek kulturális szervei között épültek ugyan ki kapcsolatok, de ezek nem vezethettek a magyarság és a nemzetiségek összefogásához. A magyar középnemesség ugyanis ekkor már hozzáfogott a magyar nyelvnek a nemzetiségek közötti terjesztéséhez, s ez szembeállította a magyar nemzeti mozgalmat az egyes nemzetiségekével. A magyar köznemesség azon túlmenően, hogy a magyar nyelvet a hivatalos nyelvvé kívánta tenni, a nemzetiségek teljes elmagyarosítására törekedett. Ez természetesen a nemzetiségek reakcióját váltotta ki.

A nyelvi küzdelem elsősorban a magyar–szlovák viszonyt jellemezte. A szlovákok ugyanis nem rendelkeztek olyan, korábban érvényben volt feudális privilégiumokkal, mint a románok, szerbek, horvátok, s ezért körükben nagyobb lehetőség nyílt a magyar köznemesség nyelvi elnyomó politikája számára. A szlovák polgárság gyöngesége okozta, hogy a szlovák nemzetiségi mozgalom vált a szláv kölcsönösség ideológiájának hirdetőjévé, melynek kimagasló képviselője Kollár s mellette Šafařik volt. A szlovák mozgalom

központjai a felvidéki városok evangélikus líceumai melletti szláv tanszékek, elsősorban a pozsonyi líceum mellett működő szlovák tanszék és a Jednota-egyesület voltak. Az éleződő küzdelem során a kormány 1838-ben beszüntette a Jednota működését.

Ezekben az években megélénkült az erdélyi román nemzetiségi mozgalom is.

1837-ben Moga és Lemény püspökök ismét kérvényt intéztek az erdélyi országgyűléshez, mely ugyan még mindig a főpapság befolyását mutatta, de már polgári követeléseket is tartalmazott.

1838-ban pedig a Gazeta de Transilvania c. lap Brassóban történt megindulásával a román mozgalom már túljutott nyelvi-kulturális szakaszán. A mozgalom azonban Béccsel volt szövetségben, s ezért vezetői kénytelenek voltak a polgári haladás kérdésében engedményeket tenni az udvar számára. Így a nyelvi kérdés továbbra is nagy súllyal szerepelt a román nemzeti mozgalmakban. A magyarországi románok viszonyát az erdélyi román nemzetiségi és a magyar nemzeti mozgalmakkal szemben az határozta meg, hogy legerősebb ellentétük a szerb görögkeleti egyházzal volt. (Az egyház híveinek többségét a románok alkották, de a papság zöme szerb volt, s ők töltötték be a főpapi tisztségeket is.) Mivel pedig a szerbek az udvarral álltak összeköttetésben, a magyarországi román nemzetiségi mozgalom a magyar nemzeti mozgalomhoz csatlakozott.

A 30-as évek során a horvát nemzeti mozgalomban a nyelvi kulturális küzdelmet mindinkább politikai tartalom itatta át. A politikai jellegű nyelvi-kulturális törekvés megnyilvánulása volt az illírizmus, melynek fő képviselője Gaj volt, aki 1834-ben indította meg Novine Hrvatske c. lapját. Az illírizmus reakciós oldalát mutatta, hogy a bécsi udvarra támaszkodott. Gaj maga az osztrák abszolutizmus ügynöke volt. Az 1830-as évek országgyűlésein a horvátok szembefordultak a magyar nyelvi követelésekkel. Ez időre azonban kialakult egy magyarbarát horvát nemesi párt is.

A kormány terrorakciója, a perek, letartóztatások óriási fölháborodást keltettek. E politika az ellenzék megtörése helyett a reformmozgalom megerősödését vonta maga után. A megyék egy-

más közti levelezése kiszélesedett, az ellenzék vezetői alkalmanként Bártfán, Balatonfüreden, Parádon jöttek össze, hogy egységes föllépést dolgozzanak ki. A megyei közgyűlések során már a népfelség elvét állították szembe az abszolutizmussal, mozgalom indult a teljes sajtószabadság megvalósítására, ha az ellenzék többsége még be is érte volna egy országgyűlési újság engedélyezésével. A megyei közgyűléseken hatalmas harc folyt az érdekegyesítés politikájának megvalósításáért. Az ellenzéki mozgalom azonban nagy eredményei ellenére sem jutott túl kis csoportok alakulásánál, s nem alakult egységes párttá. Nem volt egységes programja sem. Az egységes program és a szervezettség hiánya jellemezte az ellenzék tevékenységét az 1839–40. évi országgyűlésen is.

Az ellenzéki politika sikerei, s mellettük a keleti kérdés kiéleződése az 1830-as évek végén meghátrálásra késztette, s arra intette a kormányt, hogy ismét keresse a megegyezést a magyar nemességgel. Ezért az udvar hozzákezdett a nemesség kiengeszteléséhez. Igaz, hogy csak a felületi tüneteket kívánta orvosolni.

1839. febr.-ban Deák közbenjárására megengedték a súlyos szembajban szenvedő Wesselényinek, hogy – a büntetést fölfüggesztve – orvosi kezelés céljából Gräfenbergbe utazhassék. Az ellenzéki mozgalom megerősödése miatt a kormány az alsótáblán kívánt ekkor pártot kialakítani, s annak vezetésével Dessewffy Aurél grófot bízta meg. Dessewffy rugalmas politikával, a „fontolva haladás" elvével lépett föl, s olyan reformokat ajánlott, melyek alkalmasak voltak a fönnálló helyzet konzerválására. Javasolta – az arisztokrácia mellett a középbirtokos nemesség jobbszárnyának és az ingadozóknak a megnyerése céljából – hitelbank fölállítását, 10 millió forintos nemzeti beruházási kölcsönt, a jobbágyterhek megváltásának törvénybe iktatását (az ősiség fönntartásával) stb. Dessewffy javaslatait az udvar elfogadta, menesztette a kormány leggyűlöltebb tagjait. Pálffy Fidél gr. főkancellár helyére Majláth Antal grófot nevezte ki. Cziráky Antal gr. országbíró tisztségébe Majláth Györgyöt ültették, Somssich Pongrác gr. személynök helyett Szerencsy Istvánt nevezték ki. Dessewffy Aurél feladata az alsótábla kormánypárti követeinek vezetése lett volna, de egyetlen megyében sem

választották meg, így az alsótáblán a kormánypárt vezető nélkül maradt. Dessewffy a felsőtáblai kormánypártot irányította, ahol ekkor alakult ki Batthyány Lajos gr. vezetésével a főrendi ellenzék, mely szemben állt a „fontolva haladók" csoportjával, de valamivel elmaradt az alsótábla Deák Ferenc vezette ellenzéke mögött. Az **1839. jún. 6-án** megnyitott országgyűlésen 39 megye küldöttei követelték a sérelmek, elsősorban a szólásszabadság ügyének napirendre tűzését. Az alsótábla mindaddig nem akarta tárgyalni a királyi propozíciókat (katonai beszállásolás, élelmezés, újoncmegajánlás, adómegszavazás), míg a szólás- és személyi szabadságon, a Partium visszacsatolásának elmulasztásával és a követválasztások szabadságán elkövetett sérelmeket nem orvosolják. Júl. 3–4-én az ellenzéki többség a szólásszabadságon ejtett sérelmeket tárgyalta. Deák Ferenc azt javasolta, hogy a Kossuthot, Wesselényit, az országgyűlési ifjakat elítélő bírákat a törvénykezés által vonják felelősségre. Az ellenzék azonban, melynek elgondolásait elsősorban a főrendi tábla akadályozta meg, kénytelen volt föladni eredeti álláspontját. Először kimondották, hogy míg a sérelmeket a kormány nem orvosolja, nem tanácskoznak. Majd hozzáfogtak ugyan a királyi előterjesztések tárgyalásához, de úgy határoztak, hogy az elvégzett ügyeket nem terjesztik föl a királyhoz. Később ettől is elállni kényszerülvén, fölküldték azt a feliratot, melyben az újoncozás iránt kértek fölvilágosítást. Kerületi ülésen kimondották, hogy az újoncozás okát addig nem kívánják megtudni, míg a főrendek a szólásszabadság tárgyában készült felirat elküldésébe bele nem egyeznek. Az országos ülés ettől is elállt, de végül is meghallgatta az újoncozás okát, megajánlott 38 ezer újoncot (a kért 38 500 helyett).

1840. febr. 7-én a kerületi ülés úgy határozott, hogy mindaddig, amíg a két tábla között nem jön létre megegyezés a szólásszabadságra vonatkozó feliratról, az újoncmegajánlásra vonatkozó üzenetet nem küldik át a főrendekhez. Ez a határozat, mely lényegében meggátolta volna az országgyűlés normális menetét, arra intette a kormányt, hogy szerelje le az ellenzéket. Miután azzal sem ért célt, hogy az országgyűlés bezárásának napját máj. 2-ában jelölte meg, a király

1840. márc. 24-i leirata az elítélteknek amnesztiát helyezett kilátásba. Az alsótábla többsége erre – Deákot leszavazva – visszavonult, s az újoncmegajánlást tartalmazó üzenetet átküldték a főrendeknek.

1840. ápr. 29-én a király kegyelmi úton szabadon engedte Kossuthot, Wesselényit és Lovassy Lászlót. Wesselényi erdélyi perét töröltette, amit a rendekkel máj. 1-én közölt a nádor.

Az 1839–40-es országgyűlés törvénybe iktatta az önkéntes örökváltságot a földesúri joghatóság fönntartásával, szabályozta a jobbágyörökösödést. Törvénybe iktatta, hogy mindazok, akik kellő tőkével rendelkeznek, alapíthatnak gyárakat, ami hatalmas csapást jelentett a céhrendszerre, szabályozta a gyermekmunkát (12 éves korig a gyermekek csak egészségükre ártalmatlan munkát vállalhatnak, 12–16 év között a napi munkaidő legfeljebb 9 óra), a váltótörvény a kereskedelmi tőke fejlődése számára nyitott utat. Ezek mellett a közkereseti és részvénytársaságokról a zsidók kereskedésének és gyáralapításának biztosításáról szóló törvények is azt mutatják, hogy a haladó nemesség ekkor már képes volt betölteni a burzsoázia képviselőjének szerepét is az országgyűlésen. A magyar nyelv használata terén is értek el eredményeket. Az országgyűlés megnyitása után az ellenzék elérte, hogy a királyt a megnyitáskor magyar nyelven üdvözölhették, s a feliratokat csak magyarul szerkeszthetik. Az új nyelvtörvény lehetővé tette, hogy az országgyűlés, valamint a törvényhatóságok feliratai egyedül magyarul szerkeszthetők, az udvari kamara is köteles magyarul levelezni, az anyakönyveket 3 éven belül mindenhol magyarul kell vezetni, pap csak magyarul tudó egyén lehet, a magyar ezredeknek a magyarországi törvényhatóságokkal magyarul kell levelezniük. A horvátok tiltakozására e törvényt azonban a király a „kapcsolt részekre" nem terjesztette ki. 1840. febr. 25-től a főrendiházi naplót is kinyomtatták. Az országgyűlési újság és a kerületi napló terve azonban még nem ment keresztül.

Az 1839–40. évi országgyűlés után hatalmas mértékben föllendült a politikai élet, addig ismeretlen mélységben terjedtek el a liberális gondolatok, ellenzéki szellem hatotta át a nemességet.

Mindjárt 1840-ben nagy vita indult meg a következő országgyűlés feladatairól.

1840. aug. 31-én Vas megye a követi utasítás kidolgozására állandó választmányt küldött ki, és a többi megyét is fölszólította a hasonló cselekedetre. A politikai viták során az ellenzéki követelések mindinkább átalakultak, kezdett bennük túlsúlyra jutni a belső átalakulást célzó újítások kívánalma. A polgári átalakulás szinte valamennyi feltétele (a kötelező örökváltság, a megyei háziadó közös viselése, céhek, monopóliumok eltörlése, a tízes mértékrendszer bevezetése, börtönügyreform, nem nemesek hivatalviselési joga, zsidók emancipációja, városok szavazati joga az országgyűlésen, az esküdtszék bevezetése, felelős minisztérium, nemzeti bank, jelzálog hitelbank, váltótörvényszék, vámok eltörlése) szerepelt a különféle elgondolásokban. Az ellenzéki eszmék elterjesztésében, az egységes reformprogram kialakulásában jelentős szerepet játszott az

1841. jan. 2-án Kossuth szerkesztésében meginduló Pesti Hírlap. Az újságot a bécsi udvar szolgálatában álló Landerer pesti nyomdatulajdonos a kormány felszólítására hozta létre. A kormány ugyanis azt remélte, hogy Kossuth tevékenységét a legjobban akkor tudja ellenőrizni, ha nyilvánosan fejti ki nézeteit, s abban bízott, hogy a cenzúra eszközével képes lesz Kossuth tollának irányítására. A kormány azonban csalódott. A Pesti Hírlap az ellenzék legfontosabb orgánumává vált. Hasábjain Kossuth vezércikkekben mutatott rá a feudális rendszer korhadtságára, elavultságára. Követelte, hogy az örökváltságot tegyék kötelezővé, s állami hitelt nyújtsanak a parasztság számára a megváltás céljára. Követelte a köteherviselést, illetőleg első lépésként a megyei háziadó közös viselését, az ősiség eltörlését, újabb hitbizományok alapításának megtiltását, s a meglevők lassú fölszámolását. Programként tűzte ki a városok szavazati és a szabad községek képviseleti jogát is. 1841. dec. 6-án Magyar Iparegyesület létesítésével, melynek elnöke Batthyány Lajos lett, az ipar fejlődését elősegíteni kívánó szervet hozott létre. Kossuth összekapcsolta a függetlenség kérdését az ipar fejlődésével. 1841 végén, mikor a kormány a német Zollvereinhez való csatlakozást kezdte

szorgalmazni, Kossuth előtt már világos volt, hogy Magyarország számára – az osztrák ipar versenye miatt – nem a vámhatárok eltörlése, hanem az ipart támogató védővámok bevezetése a kívánatos.

Az ellenzéki mozgalom fejlődését, az ellenzék balszárnyának előretörését jelentette a – Vas megye felhívása nyomán – Szatmár megye közgyűlésén

1841. febr. 22-én elfogadott ún. szatmári 12 pont. Az első ellenzéki program az ősiség eltörlésének, a hiteltörvények kiegészítésének (telekkönyv után földhitelintézet fölállítása), a kötelező örökváltságnak, céhek, monopóliumok, útvámok eltörlésének, a szekularizálandó egyházi javakból iskolák állításának, a sajtószabadságnak, a városok belszervezete rendezésének, új polgári és büntető törvénykönyvnek, a közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztásának, esküdtszék megválasztásának, a népképviseletnek a követelését tartalmazta. A szatmári pontok körül kialakult vita mutatja, mennyire megérett a helyzet egységes ellenzéki program létrehozására, még akkor is, ha Szatmár megye decemberi közgyűlésén a tyukodi és csengeri bocskoros nemesség le is szavazta a 12 pontot.

Az ellenzéki mozgalom föllendülése, Kossuth mind nagyobb népszerűsége a reakció fokozott tevékenységét váltotta ki. Az arisztokrácia rugalmas politikát követő tagjai

1841 nyarán alapították a Világ c. lapot, amely Dessewffy Aurél vezetésével arra törekedett, hogy megossza az ellenzéket, s Deák vezetésével középpártot alapítva, a kapitalizmus egyes elemeinek megvalósításával a mezőgazdaságban, konzerválja a feudalizmus alapjait, az arisztokrácia és a Habsburgok gazdasági és politikai hatalmát. A főúri reakció föllépése azonban nem érte el célját, s a Világ és a konzervatív politikai irányvonalat követő Nemzeti Újság olvasóinak száma is egyre csökkent, a Pesti Hírlapé viszont állandóan növekedett (1844-ben már 5100 példányban jelent meg).

Kossuth föllépése, programja a konzervatív főurak mellett kihívta Széchenyi István ellenzését is. Széchenyi úgy vélte, hogy a polgári átalakulást a Habsburgok támogatásával kell végrehajtani. Szerinte a Habsburg-birodalom megvédi Magyarországot a cári hatalom-

mal szemben, s akkora erőt képvisel, hogy a vele való szembefordulás a nemzet halálát jelenti. Attól félt, hogy Kossuth politikája népforradalomhoz vezet, mely megszünteti az arisztokrácia vezető szerepét, s a nemzetet a Habsburgok elleni harcba sodorja. Ezért 1841-ben Kelet népe c. könyvében igen élesen támadta Kossuth programját, s forradalom szításával vádolta meg. Kossuth ugyan Feleletében visszautasította Széchenyi vádjait, Széchenyi azonban tovább folytatta harcát a Kossuth körül fölsorakozó ellenzék tagjainak megnyerésére. A Kossuth–Széchenyi vitában részt vevő Eötvös József br., Fáy András, Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály stb. egyaránt Kossuth mellé álltak. A vita folyamán Széchenyi mindinkább a kormánypárti konzervatív főurakhoz közeledett, akikkel közös elvi alapon állt, mivel a Habsburgokkal való kapcsolatok fönntartását azok is célul tűzték ki.

A nemzetiségi kérdés a 40-es évek elején fokozottan éleződött. A magyar-román és magyar-szász ellentétek világosan kifejezésre jutottak az

1841. nov. 15-én Kolozsvárott megnyitott erdélyi országgyűlésen, különösen a nyelv kérdésében, mert az erdélyi nemesség ekkor kezdte harcát a magyar nyelv országgyűlési hivatalos nyelvvé tételéért.

Az 1840-es évek elején általában fokozódott a fönnálló viszonyokkal szembeni elégedetlenség. A jobbágyság körében fokozódott az elkeseredettség érzete, mivel az önkéntes örökváltság engedélyezése helyzetükön alig segített. (A földesurak többsége nem egyezett bele, vagy ha igen, akkor túl magas árat szabott meg. A jobbágyság többségének emellett egyáltalán nem volt megfelelő anyagi erőforrása az örökváltsághoz.) A polgárság is politikai követelésekkel lépett föl. A nemességet pedig az 1840. évi hiteltörvény után nagyarányú tönkremenési hullám lepte el. Ennek következtében az ellenzéki röpiratokban kifejtett álláspontok széles körben terjedtek el, megerősödött az ellenzék baloldala. A szatmári pontok körül országszerte kiéleződött harc során Dessewffy Emil gr.

1842-ben könyv alakban megjelent Alföldi levelek c. munkájában a „fontolva haladók" nevében kijelentette, hogy a közügyek vezetésére a legtöbb adót fizetők a hivatottak. A fontolva haladók is magukévá

tették a háziadó ügyét, de azzal a fönntartással, hogy azt külön nemesi adóként – tehát nem a jobbágyokkal közösen – kell viselni.

Éleződtek a nemzetiségi ellentétek is. Ekkorra már az eddig a magyar uralkodó osztállyal összeütközésbe alig jutó szerb mozgalom is megélénkült. A szerbek ugyanis, noha a legfejlettebb nemzetiségek közé tartoztak, eddig azért nem jutottak ellentétbe a magyar nemzeti mozgalommal, mert a Határőrvidéken élt többségükre nem vonatkoztak a magyar nyelvet terjesztő országgyűlési törvények, másik részük pedig a horvátországi szabad királyi városokban élt. A 40-es években azonban megélénkült mozgalmuk, melynek első jele az 1842. évi karlócai szerb nemzeti kongresszus volt, ahol ápr. 14-én Josip Rajačičot választották metropolitává. Ezután a szerb nemzetiségi mozgalom rohamosan haladt a magyar nemzeti mozgalommal való éles összeütközés felé.

Széchenyi föllépett az ellenzék nemzetiségi politikája ellen is, s Garat c. munkája után

1842. nov. 27-én megtartott akadémiai beszédében is – megfelelően annak, hogy a magyar nemzetet nem tartotta elég erősnek – elítélte az erőszakos magyarosítást, a nemzetiségek kultúrájának lebecsülését. Az új országgyűlés közeledtével a háziadó körül mindinkább éleződő küzdelemben – melynek során sok helyen véres jelenetek zajlottak le a politikai pártok vetélkedése következtében – a liberális párt végül is vereséget szenvedett. Csak 18 megyében sikerült az ellenzéknek kivívnia a háziadóra nézve kedvező utasításokat. A kormánypárt győzelmét jelentette az is, hogy a horvát tartománygyűlés ápr. 22-én – a magyar párt távoltartásával – az illírizmus híveit választotta képviselővé a magyar országgyűlésre. Ezek a képviselők az országgyűlésen a magyar nyelv követelésének győzelemre jutását igyekeztek akadályozni.

Széchenyi, aki Kossuth javaslatával szemben teljesen passzívan viseltetett, a háziadó ügyének bukásáért a „Pesti Hírlap pártját", elsősorban Kossuth – szerinte – túlságosan merész, felületes politikáját okolta. Mikor a megyék állásfoglalása után megbizonyoso-

dott a reform Kossuth tervezte alakjának bukásában, mindjárt az

1843. máj. 18-án megnyílt országgyűlés munkálatainak megkezdése után egy, a Jelenkorban közzétett cikksorozatban fölvetette, hogy a háziadó helyett inkább telekadó fizettessék az országos alap céljaira. Azt javasolta, hogy az ország vegyen fel 100 millió forint kölcsönt 35 évi törlesztésre 3,5% kamatra. A kamatok és a tőke letörlesztése céljából pedig minden birtokos fizessen holdanként évi 2 garast, azaz összesen kb. évi 5 millió forintot. A kölcsönből 10 milliót beruházásokra, a többi részt pedig földbirtokosoknak 5% kamatra adott hitel céljaira fordíthatnák. Kossuth támogatta Széchenyi javaslatát, csak azt a feltételt szabta, hogy a jelzálogkölcsönre fordított összeg felét jobbágyok kapják örökváltság céljaira.

Az 1843–44. évi országgyűlésen az udvar más taktikát alkalmazott, mint korábban. Hogy az ellenzék föllépését megakadályozza, illetve tompítsa, sőt megossza sorait, és a mérsékelt reformok híveit a maga oldalára hajtsa, a kormány maga lépett föl mérsékelt reformjavaslatokkal. A kormány a királyi előterjesztésben javasolta az országos bizottságoknak a katonai élelmezés és beszállásolás, a Duna és más folyók szabályozása és a büntető- és törvényrendszer vonatkozásában kidolgozott javaslatainak, a vármegyei visszaéléseknek, a városi törvényhozásban való részvételének, a közlekedés fejlesztésének, s e célból megfelelő pénzalap létesítésének, a hiteltörvények hézagai pótlásának, hitelintézet szervezésének stb. napirendre tűzését és megvitatását. A királyi előterjesztések azonban nem tartalmazták a közteherviselést és a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos kérdéskomplexumot, a fölmerült sérelmeket. Az országgyűlés tárgyalásainak középpontjában a jobbágykérdéssel kapcsolatos problémák, elsősorban a közteherviselés állt. Az ellenzék, noha többsége azt vallotta, hogy szükséges a közteherviselés és az örökváltság törvénybe iktatása s általában a belső átalakulás, megoszlott ebben a kérdésben. Ennek ellenére sikerült a közteherviselés elvét kimondani, amennyiben a rendek 35–13 arányban megszavazták azt. A gyakorlatban azonban a háziadó kérdésében más volt a helyzet. A megyékben már korábban vívott hatalmas

küzdelem során, melynek következtében pl. Deák Ferenc lemondott követi megbízatásáról, mert a Zala megyei nemesség elutasította a háziadót, csak 18 megye támogatta a háziadó ügyét. Az országgyűlésen ez a szám is 15-re olvadt le, majd az e kérdésben kiküldött országos választmány végleg elvetette e javaslatot. Széchenyi két garasos adóterve is hasonló sorsra jutott. Az 5 millió forintnyi összeget a főrendek először 2 és $^1/_2$, majd 1 millióra faragták le. Széchenyi ugyan a közteherviselés elvének megvalósítása érdekében elfogadta volna ezt a megoldást is, de az alsótábla végül is azzal, hogy a főrendi tábla nem jogosult az alsótábla javaslatainak részletmódosítására, elsüllyesztette a javaslatot. A haladás hívei erre társadalmi kezdeményezéssel próbálták meg népszerűsíteni a közteherviselés ügyét. 1845 elején elsőnek Bezerédj István íratta be magát az adózók közé Tolna megyében, majd példáját követték Kossuth Lajos, Rosty Albert, Eötvös József br. és Trefort Ágoston Pest megyében és 200 Zala megyei nemes is, élükön Deák Ferenccel. Ez a megoldás ugyan nyilvánvalóan nem vezethetett célra, de hozzájárult a belső reformok népszerűsítéséhez.

A közteherviselés ügyének bukása után a rendek elvben elfogadták a papi tized megváltását. Az ősiség és az örökváltság vonatkozásában, miután az előző országgyűlés elvben elfogadta, a gyakorlati módozatok kidolgozását egy választmányra bízták, s ezzel a javaslat tárgyalását lényegében elnapolták. Elfogadták azonban a nem nemesek birtokszerzési jogának és hivatalviselési képességének törvénybe iktatását. A földhitelintézet ügye – Bécs manőverei következtében – megbukott, míg a városok szavazati jogának kérdése nagy vitát váltott ki. A városok kérésére, hogy vessenek véget annak, hogy összesen csak egy szavazattal rendelkeznek, a rendek azzal válaszoltak, hogy ki akarták terjeszteni a városi választójogot. Végeredményben azonban, mivel a felső- és alsótábla nem tudott a kérdésben megegyezni, e javaslatból sem lett semmi. Nem ért el eredményt az ellenzék a büntetőtörvénykönyv tárgyalása során sem, melynek tervezetét Deák Ferenc munkálatai alapján készítették el. A rendek ugyan elfogadták a halálbüntetés, a bot-

büntetés és az úriszék eltörlését, valamint az esküdtszék bevezetését, de a főrendi tábla konzervatív többsége meghiúsította, hogy a javaslat törvénnyé váljék. A vegyes házasságokkal kapcsolatban azonban eltörölték a reverzálist, s szabaddá tették az áttéréseket.

A nemzeti függetlenségért vívott harc során az országgyűlésen a rendek ezúttal is eredménytelenül követelték a Partium visszacsatolásának végrehajtását és az uniót Erdéllyel. Az 1844. évi II. tc.-kel azonban véget ért a magyar államnyelvért folytatott hosszas küzdelem. A magyar nyelv ezután a nemzeti és államélet egész területén jogaiba lépett. Kiterjesztették a magyarnyelvűséget az összes iskolákra és egyetemekre, közhivatalokra stb. A nemzeti függetlenségért vívott harc középpontjába ezután – már ezen az országgyűlésen – a vámkérdés került. A kereskedelmi bizottmány munkálatai azt javasolták, hogy bizonyos iparágak védővámjában állapodjanak meg Ausztriával. Kossuth azonban a sajtóban továbbra is kitartott eredeti javaslata, a védővámok bevezetése, a vámrendszernek országgyűlésen történő megállapítása és annak elismerése mellett, hogy az ország külföldi államokkal önállóan köthet kereskedelmi szerződéseket. A vita során az ellenzék balszárnya föllépett Kossuth javaslata mellett. Szentkirályi Móric javasolta: alkossanak olyan egyesületet, melynek tagjai arra köteleznék magukat, hogy nem vesznek külföldi iparterméket, hanem csak hazait használnak. Az országos ülés végül is a védvámrendszer mellett foglalt állást, az uralkodó azonban – a főrendek által már jelentősen módosított – javaslatra is azt válaszolta, hogy a következő országgyűlésen kell megvalósítani az anyagi érdekek előbbre vitelét célzó javaslatokat, vagyis megtagadta beiktatásukat. Erre válaszul az ellenzék még az országgyűlés tartama alatt megkezdte a védegyleti mozgalom országos méretű szervezését.

Az 1843–44. évi országgyűlés vitái és eredményei az ellenzéki politika korlátozott előrehaladását és a konzervatív törekvések visszaszorulását mutatják, noha a leglényegesebb reformokat még nem lehetett megvalósítani, s a konzervatív erők görcsösen ragaszkodtak a régi állapotok fönntartásához. Bebizonyosodott az is, hogy az ellenzék még nem eléggé szervezett, még nem képes össze-

fogni az összes haladó elemeket s egységesen harcba vinni törekvései megvalósításáért. Az országgyűlési kudarc hatására az ellenzék, mely eddig eszméit csak a nyomtatott szó útján terjesztette, tömegbázisának kiszélesítése céljából, hogy a kormányt tömegnyomás útján kényszerítse, a közvetlen meggyőzés, a széles körű tömegagitáció eszközéhez nyúlt. Az ellenzék baloldala és az

1844. jún. 30-án a Pesti Hírlaptól a kormányügynök Landerer akadékoskodása miatt megvált Kossuth olyan új eszközt keresett, mellyel úgy viheti előbbre a haladás ügyét, hogy ne taszítsa, hanem közelítse magához a reformok mérsékelt híveit. Kossuth már szeptemberben javasolta az ellenzék vezetőinek, hogy a megyei értekezletekre hívják meg a szabad községek, majd pedig az összes úrbéres községek képviselőit. Ezzel a javaslatával a nép felé közeledvén már több lett egyszerű liberális politikusnál. A baloldali ellenzéki vezetők a védegyleti mozgalomban találták meg azt a formát, mely a nemességet és a rendi kereteken kívül álló tömegeket összefogta. Miután Kossuth megnyerte a védegyleti mozgalom számára az ellenzék mérsékelt elemeit, Deákot s Wesselényit is, az ellenzéki egység kezdett kikovácsolódni. Az

1844. okt. 6-i alakuló közgyűlésen létrejött az Iparvédegylet. Elnöke Batthyány Kázmér gr., alelnöke Teleki László gr., igazgatója pedig Kossuth Lajos lett. A védegylet megszervezése Kossuth elképzelései alapján ment végbe. A vidéki szervezetek hálózatára épülő védegylet tagjai kötelezték magukat, hogy 6 évig nem vásárolnak olyan külföldi iparcikket, melyeket Magyarországon is előállítanak. Az egyesület közvetlen célja a magyar ipar fejlesztése volt, ezen túlmenően azonban a Pesti Hírlap gárdájára épült védegyleti hálózatnak jelentős politikai szerepe volt. Összefogta és szervezte az ellenzéket, előkészítette a nemzeti egységfront létrejöttét. Kossuth politikájának, az összefogásnak propagálása céljából hozta létre a Gyáralapító Társaságot (1844. dec. 22-én) is, melynek elnökéül Széchenyi Istvánt kérte föl, hogy megnyerje elképzelései számára az arisztokrácia kapitalizálódó rétegét. Ekkorra már egyre világosabban ismerte föl az ipari fejlődés és társadalmi haladás

összefüggését is. Vasútterve, a Vukovár–Fiume vonal megvalósítása is e fölismerésből fakadt.

Az ellenzéki politika, Kossuth föllépésének újabb sikerei arra ösztönözték Széchenyi Istvánt, hogy ismét harcba szálljon politikája – az udvarral való összefogás – védelmében. Széchenyi – miután kilépett a Gyáralapító Társaságból, mert Kossuth azt a Védegylet irányítása alá akarta helyezni – élesen támadta a védegyleti mozgalmat. Arra törekedett, hogy a nemesség mérsékelten haladó s ingadozó rétegeit állítsa politikája mellé. Deákot is megkísérelte megnyerni. Kossuth azonban képes volt a védegylet körül megtartani az ellenzék egységét. Mellé állt Deák is.

Széchenyi föllépésénél jóval veszedelmesebb volt a kormány támadása az ellenzék ellen. Az országgyűlésen nem érte el az ellenzék szétforgácsolódását, és a mezőgazdaság tőkés fejlődésének lassú fejlesztését célzó javaslatai sem zavarták meg az ellenzék jómódú birtokos tagjait. E politika továbbfolytatása mellett – – a „fontolva haladó" főurak politikai elképzeléseit magáévá téve – e csoport tagjait megtéve végrehajtóul, hozzálátott az ellenzék szétzúzásához.

1844. nov. 21-én válaszul a védegyleti mozgalomra, rendeletileg megszigorították az egyesületek helyzetét. A kormány célja az volt, hogy az alsótáblán is kormánypárti többséget hozzon létre. E célt az adminisztrátori rendszer bevezetésével kísérelte megvalósítani. November végén a „fontolva haladók" vezérét, Apponyi György grófot nevezték ki második alkancellárrá, az erdélyi kancellária alelnöke pedig Jósika Samu br. lett. Ők irányították ténylegesen a kormány akcióját. Az adminisztrátori rendszer megvalósítása során,

1845. febr. 25-én kinevezték a megyék élére az első adminisztrátorokat és több új főispánt.

1845. márc. 6-án a kormány ismét megszigorította az egyesületi jogot. A cenzorok kezéből a helytartótanács hatáskörébe utalta az egyesületek alakítására vonatkozó előzetes értekezletekre szóló meghívások kinyomtatásának engedélyezését.

Az adminisztrátori rendszer fölállításával egyidejűleg a kormány

egyfajta reformpolitika véghezvitelét is megkezdte. Miután 100 ezer forintot biztosítottak a közlekedésügy fejlesztésére,

1845. máj. 1-én Metternich fölszólította Széchenyit, vállalja el a helytartótanács közlekedési osztályának vezetését. Az újonnan kinevezett megyefőnököknek

1845. jún. 27-én küldték meg a legfelsőbb rendeletet, hogy vármegyéjük igazgatását haladék nélkül vegyék át.

1845. aug. 16-án egy királyi leirat fölállította a helytartótanács új közlekedésügyi bizottságát, s élére Széchenyi Istvánt nevezték ki, aki királyi biztosként azonnal hozzá is látott a Tisza-szabályozás megindításához.

Az 1844–45-ös években a nemzetiségek mozgalmai is jelentősen előre léptek, s a küzdelem itt-ott a forrpontra hevült. A nyelvi harc a szlovákokkal elmélyült. A szlovák mozgalomban kialakult balszárny Stur vezetésével, a Slovenskje Narodňje Novini c. lap körül fölsorakozva, túllépett Kollárnak csak a cseh burzsoáziára támaszkodó politikáján, s polgári liberális következéseket is hangoztatott. A balszárny elszakadt a cseh burzsoáziától, s a szlovák nyelv fejlesztésének útjára lépett. Sokkal élesebbé vált a küzdelem a horvátokkal is. 1844 után elmélyült a harc, mely 1845. júl.-ban a Zágráb megyei tisztújításkor érte el tetőpontját. Itt a magyar párt hívét, Zunich Józsefet választották alispánná, s az illírek

1845. júl. 28–29-én tüntetést rendeztek, mire katonaság lépett föl ellenük. Az összeütközésnek 17 halálos és 60 sebesült áldozata volt.

Az ellenzék, mely hamar fölismerte, hogy az adminisztrátori rendszer ellene irányul, nagyarányú ellenakcióba kezdett. Ezen akciókban egyesült minden árnyalata, noha a nemesség soraiban megindult polarizálódás 1845-re már tovább mélyült. A Kossuth körül tömörülő baloldal azonban arra törekedett, hogy létrehozza az ellenzék egységét, ezért az ellenzék politikai mozgalmainak centrumába az adminisztrátori rendszer elleni harcot állította. A megyei nemesség többsége elítélte az adminisztrátorok erőszakoskodását, s ezt a helyzetet fölismerve, Kossuth hevesen támadta a kormányt. Az egyszerű sérelmi politikán túlnőve, azt már összekapcsolták a polgári fejlődés egyes követelményeivel. Az admi-

nisztrátori rendszert, a védegyleti mozgalom elleni intézkedéseket Kossuth és az ellenzék baloldala arra használta föl, hogy polgári szabadságjogokat követeljen. Kossuth az abszolutizmus rendszerével szemben a küzdelem középpontjába a független felelős minisztérium követelését állította. Az ellenzéknek a nemzeti egységfront kialakítására törekvő politikája következtében a megyegyűlések véres jelenetek színhelyei lettek, ahol az adminisztrátorok katonai erőfölhasználásával nyomták el az ellenzék tiltakozását. Ez viszont tovább erősítette az egyes ellenzéki csoportok egységét a sérelmi politikában. Erre az időre ugyanis már egészen világosan kialakult a Kossuth körül tömörülő baloldal, a mérsékeltek Deák vezette csoportja és a mindkettőn kívül álló centralisták irányzata. Deák irányzata – mely nem bízott az ellenzéki politika sikerében – arra törekedett, hogy a radikális cselekvéstől visszatartsa a Kossuth vezette baloldalt. Minden eredményt országgyűlésen, a törvényes keretek betartásával, a néptömegek bevonása nélkül akart elérni. Az udvar alkotmányellenes lépései ellen be kívánta ugyan venni a népet az alkotmány sáncaiba, de a jobbágysággal való szövetségre nem törekedett. Tömegbázis hiányában ezért nem bízott Deák az ellenzéki mozgalom sikerében. Kossuth és a baloldal viszont – ragaszkodva a legalitáshoz – föl kívánta használni az élesebb harci eszközöket is az átalakulás minél gyorsabb végrehajtása érdekében. A Deák és Kossuth képviselte főirányzatok közötti ellentét oka tehát részint a módszerek megválasztásában, részint a haladás mértékében, ütemében való eltérés volt. A harmadik irányzat, a centralistáké – mely azonban programjuk száraz, a reális politikai helyzettel nem számoló volta miatt elszigetelt maradt – elsősorban a feudalizmus belső gátjainak lerombolását tűzte ki célul. Véleményük szerint a Habsburg-birodalom előnyére volt Magyarországnak is. Programjuk csak a polgári haladás belső feltételeinek megvalósítását követelte, de azt annál radikálisabban. Nyugati tapasztalataik alapján úgy kívánták megvalósítani a kapitalizmust Magyarországon, hogy elkerüljék annak összes hátrányait. Fő céljuk az osztálybéke megteremtése, a forradalom módszereinek elkerülése volt. A polgárságot akarták bevonni a törvényhozásba és a

haladás tengelyébe állítani. Programjuk szerint az új társadalom teljes demokratizmust valósít meg (szabad községek, felelős minisztérium, széles körű választójog, sajtószabadság, esküdtszék, egyesületi jog stb.). Programjuk gyökeresen a nemzeti függetlenség és a megyerendszer kérdésében tért el az ellenzék többi csoportjáétól. Ez utóbbit ugyanis – mint a nemesség uralmának egyik fő formáját – föl akarták számolni, míg az ellenzék más csoportjai a megyében látták a függetlenségi harc sikerének legfőbb biztosítékát. Az ellenzéki csoportok közti legfőbb ellentét a centralistáknak a megyéről vallott fölfogása volt. Az adminisztrátori rendszer bevezetése azonban közelítette a csoportokat, s miután

1845. szept.-ben Szemere Bertalan azt hangoztatta, hogy az ellenzék egységét erősíteni kell, a centralisták, elsősorban Eötvös József hozzájárultak, hogy abbahagyják a Pesti Hírlapban folytatott támadásokat a nemesi megye ellen. Az ellenzék vezetőinek

1845. nov. 19-i tanácskozásán pedig úgy döntöttek, hogy a Pesti Hírlap az ellenzék közös irányvonalát fogja követni. Kossuth az értekezleten javasolta, hogy dolgozzanak ki egységes ellenzéki programot, amit az értekezlet el is fogadott, s Deák Ferencet bízta meg annak formába öntésével. Deák azonban – Kossuthhoz írt levelében – a megbízatásról lemondott, mivel látta, hogy a legfőbb kérdésekben nagy ellentétek választják el az ellenzék egyes csoportjait. A kormányellenes küzdelem azonban mégis az egyesülés irányába hatott. Az

1845. dec.-i ellenzéki értekezleten Batthyány Lajos elnökletével megalakult az ellenzék központi bizottmánya, majd ténylegesen is létrejött a centralistákkal való összefogás.

1846. jan. 1-én a Pesti Hírlap bejelentette, hogy az ország integritásának és az alkotmányos biztosítékoknak a védelmében a központosítás kérdésének további tárgyalását elhalasztja. Az ellenzéki csoportoknak az adminisztrátori rendszer elleni együttes föllépése, a nagyarányú ellenállás a kormány újabb lépéseit váltotta ki. Apponyi jelentősen kiterjesztette az adminisztrátorok, a főispáni helyettesek hatáskörét. A katonai karhatalom fölhasználása tekintetében – a megyétől már akkor is teljesen függetlenül – a főispán és adminiszt-

rátor hatáskörét kiszélesítette azáltal, hogy elrendelte: a megyei törvényszékek tagjaiul csak a főispán vagy adminisztrátor által kinevezett táblabíró választható, s a törvényszék ülésein az adminisztrátorok elnököljenek. E rendeletek hatalmas fölháborodást keltettek országszerte. Elsőnek

1846. márc.-ban Szabolcs megye tiltakozott a rendelet ellen, s a megye közgyűlése eltiltotta a tisztikart a törvényszéki ülésben való részvételtől. Az

1846. ápr. 5-én másodfőkancellárrá kinevezett Apponyi György azonban megsemmisítette a Szabolcs megyei határozatot. Szatmár megye erre körlevélben szólította föl a többi megyét a tiltakozásra. A kormány a megyei ellenállás megtörése mellett már engedmények tételére is kényszerült.

1846. aug. 1-én új vámrendeletet léptetett életbe, mely néhány vámtételt kedvezőbbé tett az ország számára, de olyan minimális mértékben, hogy az nem változtatott a Magyarországra hátrányos vámrendszer egészén.

Az ellenzék politikájának újabb lökést adott az 1846-os év egyik nagy eseménye, a februári galíciai fölkelés, amelynek során az osztrák kormány az ukrán parasztságot a függetlenségért harcoló lengyel földesurak ellen fordította. Az ukrán parasztság megmozdulása a magyarországi parasztságban nagy visszhangot keltett. A paraszti mozgalmakat jelentősen fokozta az 1846-ban kezdődő éhínség. Az érlelődő parasztforradalom, különösen a galíciai eseményeknek az a figyelmeztetése, hogy a parasztság könnyen a nemesség ellen fordulhat, ha az nem tesz engedményeket számára, nem törődik sorsa javításával, nagymértékben előrehajtotta az ellenzék baloldalának követeléseit. A már ekkor szervezkedő radikális értelmiség mellett, mely a reformok azonnali bevezetésére gondolt, a baloldal politikáját Kossuth szabta meg.

1846. márc. 18-án a Pest megyei közgyűlésen a közteherviselést és népképviselet bevezetését, valamint felelős nemzeti kormányt követelt. Kossuth a galíciai parasztfölkelés hatására elvetette az eddigi, a nemesség iránti kíméletet hangoztató politikáját, és teljes népképviseletet, kötelező örökváltságot sürgetett. Kossuth programjához most már

közeledtek a Deák vezette mérsékelt ellenzékiek is. Az ellenzéknek Pesten az

1846. jún. 1-i országos vásár idején tartott értekezletén, Deák elfogadta Kossuthnak az általános közteherviselésre és a felelős minisztériumra, valamint a kötelező örökváltságra vonatkozó javaslatát. Az értekezlet elhatározta, hogy küzd a kétkamarás parlamenti rendszerért, a szabad királyi városok szavazati jogáért, az Erdéllyel való unióért. A konferencia többsége azonban – élén Deákkal – még mindig nem tartotta lehetségesnek a közös ellenzéki program elfogadását. Hozzájárult ehhez, hogy a védegyleti mozgalom mindinkább lehanyatlott, s a Védegylet – miután lényegében teljesítette feladatát – aug. 20-án tartott utolsó közgyűlésével meg is szűnt. Az ellenzék mérsékelt szárnya ezt a tényt is Kossuth visszatartására próbálta fölhasználni.

1846. aug. 25-én az ellenzék újabb konferenciáján Kossuth ismét javaslatot terjesztett elő a népképviseletre vonatkozóan. Azt javasolta, hogy minden 25 ezer választó alkosson egy kerületet, melynek képviselője utasítás nélkül vegyen részt az országgyűlésen. A mérsékelt elemek azonban, akiket ezúttal Batthyány Lajos vezetett, nem álltak Kossuth mellé, aki e javaslatával nagy lépéssel közeledett a nép felé.

A galíciai parasztfölkelés Erdélyben is nagy visszhangot váltott ki. Az erdélyi arisztokrácia mellett azonban a birtokos középnemesség is görcsösen ragaszkodott kiváltságaihoz. A kormány ezért

1846. szept. 9-re országgyűlést hívott össze, hogy az úrbérrendezés napirendre tűzésével megerősítse a jobbágyságnak a „jó királyba" vetett bizalmát. Az országgyűlésen hatalmas vita bontakozott ki az úrbérrendezés körül, melynek során az ellenzék a parasztfölkelés veszélye miatt támogatta a kormány javaslatait. Hosszas viták után az 1847. nov. 10-én berekesztett országgyűlés, melyben az ellenzék, hogy elfogadtassa az úrbérrendezést, lemondott az örökváltságról, úrbéri törvényt alkotott, mely az 1836. évi magyarországi törvényeknél valamivel kedvezőtlenebb volt az erdélyi parasztság számára. A törvény megállapította az úrbéri terhek nagyságát, és bevezette az Erdélyben addig nem használt egész-, fél- stb, telkes

jobbágyrendszert. Az úrbérrendezést azonban, mely nem sokat javított az erdélyi jobbágyság helyzetén, 1848-ig nem hajtották végre.

A kormány 1846 folyamán bizonyos sikereket ért el. A védegyleti mozgalom lehanyatlott, az adminisztrátori rendszer a felületen sikeresnek bizonyult. A konzervatívok úgy vélték, hogy eljött az ideje egy kormánypárt sikeres létrehozásának, az ellenzékre mért döntő csapásnak. Azt gondolták, hogy szét tudják forgácsolni az ellenzéket, és a mérsékelteket végképp a kormány mellé tudják állítani. Ezért

1846. nov. 12-én a kormánypárti politikusok közül 125-en megalakították a Konzervatív Pártot, és programot fogadtak el, melyet nov. 14-én tettek közzé a sajtóban. A program legfőbb pontját az ellenzéktől sajátították el (a véleménynyilvánítás szabadsága, az úrbéri viszonyok kiegyenlítésének könnyítése, büntetőtörvények és a börtönügy javítása, a megyei igazgatás javítása, szabad királyi városok országgyűlési szavazata és belső szerkezetük átalakítása, földbirtokhitel stb.). Ezen kívül a birodalom és a kormány politikájának híveként mutatkoztak be. Teljesen mellőzték azonban az örökváltság és a közteherviselés problémáját.

A Konzervatív Párt megalakulását követő időben lépett föl ismét Kossuth politikája, a néppel való összefogás ellen Széchenyi István.

1847. jan.-ban jelentette meg Politikai programtöredékek c. munkáját, melyben Kossuthot forradalom szításával vádolta, s demagógnak nevezte. Széchenyi elsősorban Kossuthnak az adózással kapcsolatos álláspontját támadta.

1847. jan. 13-án meghalt József nádor, és a király jan. 15-én a következő országgyűlésig királyi helytartóvá a volt nádor fiát, István főherceget nevezte ki.

A kormánypárt megalakulása után az ellenzék baloldala, élén Kossuthtal, fokozta törekvéseit az egységes ellenzéki program létrehozására. Az 1846. nov.-i ellenzéki értekezlet elhatározta, hogy 1847. márc.-ra ellenzéki konferenciát hív össze. Kossuth tevékenysége e siker után fokozódott, 1847. jún.-ban sikerült létrehoznia Teleki László elnökletével az Ellenzéki Kört, melynek célja szintén

az egységes politikai felfogás kialakítása volt. A márciusi konferenciát nagyarányú szervezés előzte meg. A megvitatásra kerülő program előkészületei januárban kezdődtek meg. Febr.-ban az ellenzék vezetői már kidolgozták a tervezetet, Deák azonban még most is ellenezte közös program kiadását. Csak azt fogadta el, hogy a konferencia a főbb alapelveket szögezze le. De a párt tömegei – főleg Szabolcsból, Zemplénből, Borsodból, Vasból jöttek sokan, a konferencián kb. 1200 fő vett részt – ezt ellenezték, s az előkészületek során az alapelvek – Kossuth fogalmazásában – folyamatosan kiszélesedtek. Az alapszöveg a közjogi kérdéseket állította előtérbe a magyar köznemesség kívánalmainak megfelelően.

1847. márc. 14-én terjesztette be Szemere Bertalan Kossuthénál óvatosabb programtervezetét, melyből a javaslat a gyülekezési és sajtószabadságra, a nemzetiségek ügyének fölkarolására, az Erdély uniójára vonatkozó pontokat vette át, míg Lónyay Gábor és Teleki László tervezetéből azt a követelést fogadta el, hogy nyilvánítsák törvénytelenné az adminisztrátori rendszert s a Konzervatív Párt törekvéseit. A márc. 15-én összeült ellenzéki konferencia az alapelveket jóváhagyta és elkészítette a konferencia határozataként terjesztésre került, 15 pontból álló nyilatkozatot. 6 tagból álló bizottságot küldött ki (Deák, Kossuth, Eötvös, Pulszky, Teleki, Szemere), hogy az alapelvek figyelembevételével kidolgozza a programot, melyet majd a júniusi konferencián vitatnak meg. Az Ellenzéki Nyilatkozat végleges szövegét, az

1847. jún. 5-i ellenzéki értekezlet fogadta el. Kossuth fogalmazta meg, s Deák – akinek neve alatt napvilágot látott – csak tompította szövegét. A nyilatkozat fősúllyal a gazdasági kiszolgáltatottság ellen támadott, s a nemzetiségi kérdésről egyáltalán nem ejtett szót. A belső átalakulás, a feudális gátak lerombolása terén leszögezte, hogy az ellenzék legfőbb célja a közteherben való osztozás, a nem nemesi osztályok törvényhatósági jogokban való részeltetése, a törvény előtti egyenlőség, az úrbéri viszonyok kármentesítés mellett történő kötelező örökváltsága, az ősiség eltörlése. Kossuth és Deák a nyilatkozat szövegének óvatos megfogalmazásával a mérsékelt liberális nemesi politikusokra voltak tekintettel, s csak

azokat a pontokat körvonalazták teljes érettséggel, melyekben az ellenzék minden csoportja egyetértett. A nyilatkozattal a baloldal és Kossuth az összefogást próbálta erősíteni, ezért engedményt tett a mérsékelt szárnynak, mely ilyenformán előretört a liberális párton belül. A mérsékeltek még nem akartak gyökeres átalakulást, nem akarták gyökeresen fölszámolni a fennálló viszonyokat. A Habsburg-birodalom válsága, a magyarországi feudalizmus mindenoldalú válsága ekkor még nem kovácsolta össze azt az osztályt, mely a válságot betetőző forradalmat vezeti. Már elváltak azonban a liberalizmus és a demokrácia eszméi, s a forradalom vezetéséhez hiányzó belpolitikai feltételek kialakításában jelentős szerepük volt a már szervezkedő radikális értelmiségieknek, a demokrácia híveinek.

A 40-es évek második felében a pesti értelmiségi fiatalok ellen, akik eddig Kossuth hívei, s az ellenzék balszárnyának legnagyobb támaszai voltak, a reakció és az ellenzék ingadozó része is politikai kampányt kezdett. Az értelmiségi fiatalok ugyanis – élükön a következetesen demokrata, sőt már az utópikus szocializmus eszméit is megcsillogtató Petőfi Sándorral – az 1846. évi galíciai parasztfölkelést örömmel üdvözölték. A parasztfölkelés híveinek vallották magukat, és közülük többen a köztársaságot követelték. A „Fiatal Magyarország" csoportjának jelentős része ugyan lemaradt Petőfi következetesen plebejus állásfoglalása mögött, de közülük még a liberális nemesi eszmék hívei is elismerték Petőfi vezető szerepét. Petőfi pedig, aki a Pesti Divatlap körül csoportosította a fiatalokat, meg akarta alakítani a forradalmi demokraták híveinek szervezetét is. Törekvései azonban – a Tizek Társaságának megalapítása a Pilvaxban tömörülő írók közül – egyelőre nem járt sikerrel. Az írók csoportjának szervezkedésével egyidejűleg indult meg Vasvári Pál vezetésével a fiatal jurátusok, egyetemi hallgatók szervezkedése is. Erre az időre vált egyre ismertebbé az ország problémáit a parasztság oldaláról szemlélő Táncsics Mihály munkássága is, aki munkáiban a nemesi liberális programmal szemben agrárforradalmat hirdetett, ha a nemesség önszántából nem hoz radikális reformokat.

Az utolsó rendi országgyűlés követválasztásait hatalmas küzdelem jellemezte. A megyék már jóval az országgyűlés összehívása előtt megkezdték a követi utasítások kidolgozását. Az ellenzék állásfoglalásának kialakulása szempontjából oly nagyjelentőségű Pest megyei követi utasításokat a kiküldött megyei választmány tagjaként Kossuth Lajos fogalmazta meg. A Pest megyei utasítás volt a többi megye számára a példa. Felelős kormányt és a vámügyek újjáalakítását követelte mint a nemzeti függetlenség fő feltételeit. A feudalizmus fölszámolása vonatkozásában a legdöntőbb követelése a teljes közteherviselés és a kötelező országos örökváltság volt. Az utasítás megyei vitája során

1847. aug. 31-én az ellenzék egyes csoportjai közötti ellentétek az örökváltság kötelező volta körül robbantak ki. Végül is Kossuth javaslata alapján megkerülték a kérdés kiélezését, és egyelőre a szabad megegyezéses örökváltságot fogadták el. Ezen kívül a követi utasítás az ősiség eltörlését, a szabad királyi városok országgyűlési szavazati jogát, a szabad községek megyei képviseletét követelte. Tehát kompromisszumot jelentett az ellenzék baloldala és a reformokhoz hű nemesség többsége között, s egy-két ponton továbbment az ellenzéki nyilatkozatban lefektetett kívánalmaknál.

1847. szept. 1-én István főherceg megnyitotta a Pest–Szolnok közötti vasútvonalat.

Az országgyűlés előkészületei során a kormánypárt is hatalmas erőfeszítéseket tett azért, hogy győzelmesen kerüljön ki a küzdelemből. A kormánypárt, hogy a jobbra tolódó jómódú birtokos nemességet megnyerje, több mérsékelt reformot ígért. Közzétett programjában a Konzervatív Párt a szólásszabadság biztosítását, az úrbéri viszonyok rendezését, az önkéntes nemesi adózás megvalósítását stb. ígérte.

1847. szept. 17-én megjelent a királyi leirat, mely az országgyűlést nov. 7-re hívta össze. Az erre fokozott erővel föllobbanó választási küzdelemben a kormánypárt több helyen ért el eredményt. Az ellenzék vesztett számából az előző országgyűléshez képest, de megőrizte többségét az alsótáblán, és igen nagy győzelmét jelentette, hogy

1847. okt. 18-án Pest megye egyik követévé Kossuth Lajost sikerült megválasztani.

A kormány arra törekedett, hogy szétforgácsolja az ellenzéket, s megnyerje a maga számára az ingadozó elemeket. Ezért még az országgyűlés megnyitása előtt átalakították a kormányt.

1847. okt. 31-én Majláth Antal grófot államminiszterré kinevezve, fölmentették a magyar udvari főkancellári méltóság alól, s helyére nov. 6-án Apponyi György grófot nevezték ki, amivel lényegében elfogadták, jóváhagyták Apponyi eddigi kormányzati rendszerét. Emellett azonban a kormány egyúttal az ellenzék javaslataiból többet a magáévá tett. Az

1847. nov. 12-én megnyitott országgyűlés elé a királyi javaslatok programként a nádorválasztást, a katonaság élelmezésének és beszállásolásának ügyét, a szabad királyi városok szavazati jogát, a telekkönyv és az állandó megyei törvényszékek megvalósítását, az örökváltságot, a vámvonal megszüntetését, a közlekedés megjavítását, a Részek egyesítését az országgal, új büntető törvénykönyv kidolgozását terjesztették elő. Ezek a javaslatok több ponton túlléptek az ellenzék előző országgyűlésen tett reformjavaslatain. A kormány politikája ért is el bizonyos sikert. Egyes ingadozók, – többek közt Szentkirályi Móric, Lónyay Menyhért – hajlandók voltak áthidalni az ellentéteket a kormány és az ellenzék között. Látva, hogy az ellenzék egy része hajlamos a kormánnyal való megegyezésre, Kossuth törekvései arra irányultak, hogy az ellenzék egyszerre küzdjön a belső átalakulásért és a nemzeti függetlenségért, de úgy, hogy különféle irányzatai közeledjenek egymáshoz. Az elválasztó kérdésekben – mint pl. a köztehervíselés, az örökváltság – az ellenzéki követek egyéni szándékaik szerint szavazhatnak. Kossuth az országgyűlés menetének középpontjába az adminisztrátori kérdést, az abszolutizmus elleni sérelmi küzdelmet állította, hogy megbuktatva a kormányt, a törvényes keretek között a lehető legtöbbet valósítson meg a nemzeti függetlenségből. E helyesnek bizonyult taktika következtében Kossuth az ellenzék vezéralakjává vált, s mind nagyobb befolyásra tett szert.

1847. nov. 22-én kezdődött meg a felirati javaslat vitája, melyen először

csapott össze a kormánypárt és az ellenzék. A konzervatívok azt javasolták, hogy az országgyűlés köszönje meg az ügyrendi javaslatot, és lásson mindjárt hozzá megtárgyalásukhoz. E javaslat elfogadása esetén azonban lényegében bizalmat szavaztak volna a kormány eddigi politikájának is, ezért Kossuth olyan válaszfelirati javaslatot szerkesztett, mely tartalmazta az országos sérelmeket is.

1847. nov. 26-án Széchenyi, hogy megmentse a kormánypárt javaslatait, új javaslatokat terjesztett elő. Annyit kívánt módosítani Kossuth indítványán, hogy a kormány újabb alkotmánysértéseit ne sorolják föl részletesen, hanem csak általánosságban említsék. Kossuth ekkor

1847. nov. 27-én szavazást indítványozott, s az alsótábla 26 szavazattal 22 ellenében az ő javaslatát fogadta el. Ezután a felirati javaslatot a főrendi tábla elé küldték át.

A felirati vita befejezése után az alsótáblán megindult a belső kérdések tárgyalása.

1847. nov. 29-én Szemere Bertalan az ellenzék nevében benyújtotta a teljes közteherviselésről, a háziadó, hadiadó és az országos pénztár vállalásáról szóló javaslatát, s a törvényjavaslat konkrét megvalósításának kimunkálására választmány kiküldését kérte. Szemere javaslatának tárgyalásakor ismét felszínre bukkant az ellenzék sorain belüli nézeteltérés.

1847. nov. 30-án az alsótábla elfogadta a háziadó és az országos pénztár szükségleteinek fizetését, de elutasította a hadiadót, ami arra mutat, hogy a nemesség többsége a radikális polgári reformok szükségességét még nem ismerte föl egész valójában. A javaslat ezután a főrendekhez került át.

1847. dec. 3-án az ellenzék nevében Lónyay Gábor nyújtotta be az örökváltságról szóló javaslatot. Javaslata szerint – mivel egyelőre az általános kötelező örökváltságot nem lehet megvalósítani – ott lenne az örökváltság kötelező, ahol a lakosságnak több mint a fele kívánja. Közben

1847. dec. 4-én a főrendi tábla előtt megkezdődött a felirati javaslat vitája.

A főrendek elvetették az alsótábla felirati javaslatát, és visszaküldték azt a rendeknek.

1847. dec. 6-án Szemere Bertalan javaslatára az alsótábla az örökváltság kötelező módjának megvalósítására országos választmányt küldött ki.

1847. dec. 9-én az ősiség ügyében a konzervatív Somssich Pál tett javaslatot. Annak kimondását kérte, hogy az ősiség káros, feltétlenül módosítani kell, s egy bizottmány kiküldését kérte e feladat végrehajtására. Ezt az alsótábla meg is szavazta.

Miután a főrendi tábla visszautasította a felirati javaslatot,

1847. dec. 15-én Kossuth azt javasolta, hogy ha a feliratot a főrendek nem engedik fölküldeni az uralkodóhoz, akkor tegyék félre, és az egyes sérelmeket külön-külön, reform törvényjavaslatok és feliratok formájában egyenként küldjék föl. A javaslat célja az volt, hogy a kormány a megyékben ne változtassa meg az utasításokat és ne buktassa meg a felirati javaslatot. Ez a javaslat nagy zavarba hozta a kormánypárt híveit, mert lényegében az ellenzék győzelmét jelentette. A királyi személynök ezért dec. 20-án újból javasolta, hogy tanácskozzanak a feliratról, de az alsótábla 25 szavazattal 22 ellenében Kossuth javaslatát fogadta el. Az ellenzék győzelme a kormányt annyira megingatta, hogy Apponyi György főkancellár már ekkor fölvetette az országgyűlés föloszlatásának, az Ellenzéki Kör bezáratásának és az esetlegesen együttmaradó követek elfogatásának, a megyei közgyűlések ideiglenes fölfüggesztésének gondolatát. Ezzel egyidejűleg Széchenyi Pázmándy Dénessel, Szentkirályi Móriccal, Lónyay Gáborral és Lónyay Menyhérttel, a mérsékelt ellenzékiek vezetőivel tárgyalt egy középpárt megalakításáról. Erre a lehetőség meg is volt, mert – mint az országgyűlés tárgyalásai mutatták – a liberális nemesi politika válságba jutott. Az ellenzék balszárnya, élén Kossuthtal ugyan radikálisabb megoldásokra hívott föl, de az ellenzék többsége csak lassan, bizonytalanul követte e lépéseket. Ezért folyamodtak félmegoldáshoz, ami arra mutatott, hogy a nemesség saját erejéből nem képes a döntő lépéseket megtenni. A liberális nemesség nagy része a nemzeti függetlenség kérdésében is kezdett a Béccsel való megegyezésre gondolni. A liberális

politika válságának felelt meg az ellenzéki párt válságának kirobbanása is. Így a Széchenyi betegsége után Apponyi György megbízásából a mérsékeltekkel tárgyaló Lónyay János beregi főispán meg tudott egyezni az ellenzék jobbszárnyával, hogy – miután Kossuth az adminisztrátori rendszer elleni nagy föllépésen dolgozott – amennyiben a királyi leirat megígéri az adminisztrátori sérelem orvoslását, ők támogatják a kormány politikáját az örökváltság, a közteherviselés és a városok reformja kérdésében, és abbahagyják az adminisztrátori rendszer elleni küzdelmet. A középpárt létrehozására irányuló kísérlet azonban a kormány merevségén megbukott. Miután az ellenzék felelős, független magyar kormányt követelt, s Apponyi megbuktatására törekedett, az István nádor által az alsó- és felsőház vegyes ülésén

1848. febr. 1-én bemutatott királyi leirat nem említette a reformokat. Azt hangoztatta, hogy az adminisztrátorok kinevezésével a kormány csak a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás hathatósabbá tételét kívánta előmozdítani. Ez nem elégítette ki az ellenzék jobbszárnyát sem, s mikor Kossuth is föllépett a leirat ellen, az

1848. febr. 4-i ellenzéki értekezlet úgy döntött, hogy az adminisztrátori rendszer elleni harcot csak akkor hagyja abba, ha azt még az országgyűlés tartama alatt fölszámolják. Az ellenzék azonban még nem volt egységes, így

1848. febr. 5-én 24 szavazattal 23 ellen Lónyay Menyhért javaslatát fogadták el. Ez nem kívánta megszabni az adminisztrátori rendszer fölszámolásának idejét. Kossuth föllépésére azonban az ellenzék

1848. febr. 9–10-i értekezlete, tekintve, hogy az adminisztrátori rendszer ellen utasított 29 megye közül csak 23 szavazott előzetes utasítása szerint, Szemere Bertalan indítványát tette magáévá, mely elfogadta ugyan a királyi leirat homályos ígéretét az adminisztrátori rendszer fölszámolására, de nem vette le a rendszer okozta sérelmek tárgyalását a napirendről.

1848. febr. 12-én az alsótábla 38 szavazattal 18 ellen ezt a felirati javaslatot fogadta el. Az ellenzék egysége ugyan e szavazással helyreállt, de a párt válsága nem oldódott meg. Ez Kossuthot is arra intette, hogy – társainak nézeteihez hasonlóan – ő is az érlelődő európai

forradalomtól várja az átalakulás megvalósításának lehetőségét. Ezért

1848. febr. 25-én az ellenzék értekezletén azt javasolta, hogy az országgyűlés feliratban kérjen alkotmányt a birodalom olasz és osztrák tartományai számára. Javaslatát azonban elutasították.

1848. febr. 29-én a főrendek is elfogadták az alsótábla feliratát az adminisztrátori rendszerről. Ugyanaznap terjedt el Bécsben a febr. 24-i párizsi forradalom híre.

1848. márc. 1-én már a pozsonyi országgyűlés is tudomást szerzett a forradalomról. Az ellenzéki értekezlet elhatározta, hogy felelős kormányt kérnek. Az udvar ekkor kísérletet tett arra, hogy a nemességet visszatartsa a forradalomtól. Apponyi márc. 1-én Széchenyit arra kérte, hogy kísérelje meg létrehozni az ellenzék mérsékelt szárnyának és a kormánypártnak az összefogását. Széchenyi ennek megfelelően

1848. márc. 2-án vegyes követi értekezleten javaslatot tett arra, hogy az országgyűlés tegyen hűségnyilatkozatot, és tárgyalások céljából királyi biztos kirendelését kérje. Kossuth ekkor az ellenzéki értekezlet javaslatát a követek elé tárta, amit azok el is fogadtak.

1848. márc. 3-án pedig Kossuth nyilvános ülésen nagy beszédben ismertette az előző napi javaslatot, az abszolutizmus fölszámolását és belső átalakulást követelt. Felirati javaslatot terjesztett elő, mely független felelős minisztériumot követelt, illetve annak fölállításáig teljhatalmú királyi biztosok kiküldését kérte, alkotmányos rendszert ajánlott az örökös tartományok számára is. Felirati javaslata a belső reformok vonatkozásában az eddigi eredmények törvényesítését követelte. Az alsótábla a felirati javaslatot elfogadta, s Madarász László javaslatára

1848. márc. 8-án fölhívta a főrendeket a felirat azonnali tárgyalására. A főrendek azonban a felirat megtárgyalásának elodázására törekedtek. Arra való hivatkozással, hogy a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a felsőház elnöke is Bécsbe utaztak, kitért a tárgyalás megkezdése elől. Kossuth ekkor azt javasolta, hogy az alsótábla most a főrendek megkérdezése nélkül külön küldöttséggel vitesse a feliratot Bécsbe, Pázmándy Dénes fölszólalására azonban bele-

nyugodott, hogy még egyszer megsürgessék a főrendeket. Ugyanezen a napon Bécsben István nádor elnökletével tanácskozás folyt, melyen Széchenyi azt javasolta, hogy a király írjon alá egy olyan kiáltványt, melyet Széchenyi fogalmazna, nevezze ki őt teljhatalmú királyi biztossá, rendelje alá az országban tartózkodó hadsereget is, ellenrendeleteket visszahívásáig ne adjon ki, bízzák meg őt, hogy a reformokkal kapcsolatban az országgyűléssel tárgyaljon, s az országgyűlés föloszlása után 6 hónappal új országgyűlést hívjon össze. Széchenyi javaslatát azonban elvetették, helyette egy dorgáló leirat szövegezését fogadták el, melyet azonban a márc. 13-i bécsi forradalom kitörése miatt már nem küldhettek el.

Pesten márc. 7-én közölték a lapok Kossuth márc. 3-i pozsonyi beszédének szövegét. Kossuth márc. 3-i javaslata után az Ellenzéki Körhöz fordult, hogy a legfontosabb követeléseket petíció formájában terjessze az országgyűlés elé. Az Ellenzéki Kör vezetői tudták, hogy ilyen petíciónak csak akkor van értelme, ha azt a Fiatal Magyarország hívei támogatják.

1848. márc. 9-én fölkérték az ifjakat a petíció szövegének elkészítésére. Petőfiék elfogadták a megbízatást, s ekkor határozták el, hogy márc. 19-én népgyűlést tartanak majd a Rákoson, s itt elfogadtatják követeléseiket, mert a József-napi vásárra nagy tömeg, több ezer paraszt jön majd össze.

1848. márc. 11-én megfogalmazták a 12 pontot, mely a radikális ifjak fölfogásának megfelelően jóval túlment az ellenzék követelésein. A 12 pont a sajtószabadság megvalósítását, felelős minisztériumot, évenkénti országgyűlést Pesten, törvény előtti egyenlőséget, nemzetőrséget, közteherviselést, az úrbéri terhek megszüntetését, esküdtszéket, nemzeti bankot, magyar nemzeti hadsereget, a politikai foglyok szabadon bocsátását és az Erdéllyel való uniót követelte. Ugyanaznap Petőfi megírta Dicsőséges nagyurak c. versét, melyet kéziratban terjesztettek, s mely a Rákoson állomásozó nagyszámú parasztsereg rémhírével együtt érkezett meg Pozsonyba.

1848. márc. 13-án éjjel a nádornál tartott kormánypárti értekezleten a bécsi forradalom hírére elhatározták, hogy Kossuth és Batthyány segítségét kérik a rend fönntartására. Széchenyi az ülésen azt java-

solta, hogy a király hatalmazza föl az országgyűlést a márc. 3-i felirat elfogadására.

1848. márc. 14-én reggel azonban már elterjedt Pozsonyban a bécsi forradalom híre. A kerületi ülésen Kossuth a márc. 3-i programot a polgári átalakulás teljes programjává fejlesztette tovább. Hogy a nemesség kezében maradjon a mozgalom vezetése, azt javasolta, hogy a főrendi tábla vita nélkül fogadja el a márc. 3-i felirati javaslatot, dolgozzon ki sajtótörvényt és egy javaslatot a belső rend védelméről. A nádor e javaslatokat elfogadta, s délután a főrendek is vita nélkül tették magukévá a felirati javaslatot, az alsótábla pedig bizottságot küldött ki a honvédelmi rendszer módosítására. Ezután az alsótábla 59, a felsőtábla 13 tagot választott, hogy a feliratot küldöttség vihesse Bécsbe. Az országgyűlésen létrejött egységben nagy része volt a bécsi forradalomnak s az olyan híreknek, hogy Petőfi 40 ezer paraszttal Rákos mezején van, s az országgyűlés ellen kíván indulni. Ennek következtében a vezetés az ellenzék balszárnya és Kossuth kezébe került. A nemesség általános célja az volt, hogy megfelelő reformokkal fönntartsa uralmát, visszatartsa a forradalmat, a Kossuth vezette baloldal célja pedig emellett a polgári átalakulás végrehajtása is volt.

Kossuth javaslatának elfogadása után az országgyűlési ifjúság este fáklyás zenét adott tiszteletére. Kossuth ekkor Batthyányt leendő miniszterelnökként mutatta be, majd

1848. márc. 15-én reggel az országgyűlési küldöttség Bécsbe indulása előtti kerületi ülésen – a népforradalom lehetőségétől félve – a rendek elfogadták az általános köztehervíselést, az úrbéri viszonyok eltörlését állami kárpótlással. A városok szavazati jogát is megszavazták, elfogadták a megyéknek küldendő közös követi nyilatkozat szövegét. A küldöttség célja tekintetében is előreléptek. Azt akarták, hogy a király nevezze ki a felelős minisztériumot és a nádort teljhatalmú helytartóvá tegye. Márc. 15-én reggel tehát a rendek újabb döntő lépéssel haladtak előre. S előrehaladásuknak az eddiginél nagyobb forrása támadt: a kirobbanó népforradalom, mely a márciusi fiatalokkal az élén éppen aznap győzött Pesten.

VIII. A forradalom és szabadságharc (1848–1849)

1848. márc. 15-én a pesti nép kivívta forradalmának győzelmét, s ezzel olyan lökést adott a liberális politikának, hogy az – leküzdve további megrekedését, miután már létrejöttek a kapitalizmus győzelmének minimális előfeltételei Magyarországon – a fejlődés élére állva megvalósíthatta a polgári átalakulást. Az udvar is kénytelen volt elfogadni az adott helyzetet, hozzájárulni a felelős minisztérium kinevezéséhez, a polgári átalakulás törvénybe iktatásához. A bécsi kamarilla azonban természetesen nem mondott le arról, hogy helyreállítsa korábbi abszolút uralmát az egész birodalomban, s természetesen Magyarországon is. Március végi kísérlete ugyan megbukott; de szövetségeseivé váltak a céljai megvalósításában a nemzetiségi mozgalmak, elsősorban a horvátok, szerbek és az erdélyi románok törekvései. A Batthyány-kormány ugyanis nem szakitott a liberális nemesség korábbi politikájával, hanem hü maradt hozzá. Részint bízott az udvarban, s nem várta az ellenforradalom támadását, részint elnyomta az 1848 nyarán annak következtében kirobbant parasztfölkeléseket, hogy a jobbágyfölszabadítás elsősorban csak a telkes jobbágyok igényeinek kielégítését jelentette. S miután a kormány nem osztott földet, a zsellérek – főleg a majorsági zsellérek – széles tömegei alig érzékelték a jobbágyfölszabadítás eredményeit. Ezzel egyidejűleg a kormány folytatta a liberális nemesség korábbi nemzetiségi politikáját is, holott 1848 tavaszán meg lett volna a lehetőség a velük való összefogásra,

mert a nemzetiségi mozgalmakon belül általában a balszárny került előtérbe.

A Batthyány-kormány az első népképviseleti országgyűlés összeülése után, még 1848 nyarán is a tárgyalások politikáját kívánta folytatni az udvarral szemben, holott ekkor már nyilvánvaló volt – s erre a csekély számú országgyűlési baloldal meg a radikálisok ismételten rámutattak –, hogy a tárgyalásokhoz erőt kell mutatni. Ehelyett a kormány arra ajánlkozott, hogy a magyar forradalom vívmányainak biztosítása fejében segítséget nyújt a Habsburgoknak az olasz szabadságharc eltiprásában. Ez a politika azonban – s ezt Kossuth és a baloldal előre látta – kudarcra volt ítélve.

Az ellenforradalom újabb rohama a magyar forradalom és szabadságharc ellen azonban 1848 őszén nem a forradalom vereségét, hanem balratolódását eredményezte. A Batthyány-kormány politikája kudarcot vallott, és a liberális nemesség többsége is a baloldal álláspontjára helyezkedve elhatározta az ellenállást, a szabadságharcot. A lemondott kormány helyett létrehozták a Honvédelmi Bizottmányt, melyben Kossuthnak volt vezető szerepe. Ez a lépés hatással volt a nemesség parasztpolitikájára is. A szabadságharc sikeres kimenetelének belső előfeltétele ugyanis a paraszti tömegekkel való szövetség erősítése volt.

A nemesség többségének balratolódásával egyidejűleg azonban föllépett a békepárt is, mely – ekkor még elsősorban a hadsereg vezetésére, elsősorban Görgeire és tisztikarára támaszkodva – a megegyezést követelte. Az országgyűlés liberális többsége visszautasította a békepárt javaslatait, és Windischgraetz seregei elől Debrecenbe költözött. Ezt követően, Bem erdélyi győzelmeire s a Kossuth vezette Honvédelmi Bizottmány, a kormánybiztosok hatalmas szervezőmunkájára, a nép áldozatkészségére támaszkodva, a tavaszi hadjárat folyamán sikeresen megtisztították az ország túlnyomó részét az ellenségtől. A tavaszi hadjárat azonban – a nemesség többségének politikája s a békepárt törekvéseit tükröző Görgei stratégiájának megfelelően – nem érte el alapvető célját, az ellenség hadseregének megsemmisítését. A teljes győzelmet sürgető Kossuth – miután nem lépett túl a nemesség parasztpolitiká-

ján, s ezért nem foghatott össze a néppel – személyi intrikákkal kísérelte meg Görgei semlegesítését. Ez a tisztikar ellenállásán megbukott, így a hadsereg forradalmi vezetését nem sikerült megvalósítani, Görgei nem Bécs ellen vonult, hanem Buda ostromát kezdte meg, s ezzel elveszett az ellenforradalom teljes szétzúzásának lehetősége.

A tavaszi hadjárat eredményeit Kossuth arra kívánta fölhasználni, hogy az ingadozó nemességet a szabadságharc oldalán tartsa. Ezért vitte keresztül a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadását. A liberális nemesség többsége azonban abban a hitben volt, hogy a katonai sikerek, a taktikai győzelmek nem biztosíthatják az ország teljes függetlenségét, de a függetlenség jelentős alkotóelemeinek biztosítását tárgyalások útján lehetővé teszik. A függetlenség kikiáltásának ürügyén Kossuthot és a baloldalt háttérbe szorította, s fölszámolta a forradalmi intézkedéseket. Fölbomlott Kossuth és a baloldal szövetsége, s meglazult az egységfront is, éppen akkor, amikor a cári intervenció következtében a szabadságharcot a legnagyobb veszély fenyegette. Most már hiábavalónak bizonyult a törekvés a nemzetiségekkel – elsősorban a románokkal – való összefogásra, s a keresztes háború hirdetése. Az ellenforradalom katonai túlereje elnyomta a magyar szabadságharcot. Az utolsó napokban felülkerekedett a békepárti Görgei, aki átvéve a teljhatalmat, aug. 13-án az orosz sereg előtt letette a fegyvert.

1848. márc. 14-én miután Pesten az Ellenzéki Kör nyilvános gyűlése Klauzál Gábor indítványára úgy döntött, hogy a 12 pontot nem küldi föl az országgyűléshez, hanem előzőleg Batthyány Lajosnak, a kör elnökének mutatja be, a Pilvaxba megérkezett a bécsi forradalom győzelmének híre. Erre a fiatalok elhatározták magukat a forradalmi föllépésre.

1848. márc. 15-én reggel a Pilvaxban Jókai felolvasta a 12 pontot tartalmazó kiáltványt, Petőfi pedig elszavalta a Nemzeti dalt. Az ifjak az egyetemre vonultak, majd a Landerer–Heckenast-féle nyomdában cenzúrázatlanul kinyomtatták a 12 pontot és a Nemzeti dalt. Délután 3-kor majd 10 ezer ember jelenlétében a Nemzeti Múzeum

előtti népgyűlésen bizottságot választottak, hogy az a városi tanáccsal elfogadtassa a 12 pontot. A városi tanács azt a tömeg nyomására elfogadta, majd megválasztották a közbátorsági bizottmányt (közcsendi bizottmány) melybe Petőfi, Vasvári, Irinyi, Klauzál és Nyári Pál mellett jobbára a városi tanács tagjai kerültek be. A tömeg ezután a Pozsonyból megérkezett Almásy Móric gróf törekvései ellenére Budára, a helytartótanácshoz vonult, elfogadtatta a 12 pontot, eltöröltette a cenzúrát, és kiszabadította börtönéből Táncsics Mihályt, akit 1846-ban megjelent Népkönyv c. munkájáért börtönöztek be. Pesten győzött a forradalom.

Ugyanaznap az országgyűlés küldöttsége az országgyűlési ifjúsággal Pozsonyból Bécsbe utazott. Az országgyűlési küldöttség a bécsi tapasztalatokat figyelembe véve elhatározta, hogy az uralkodótól kötelező ígéretet vesz a felirat alapján hozandó törvények szentesítésére, azonnal kinevezteti Batthyányt miniszterelnökké és István nádort királyi helytartóvá. István főherceg

1848. márc. 16-án az udvari konferencián hosszas viták után kisebb változásokkal elfogadtatta a feliratot. Az

1848. márc. 17-én aláírt leiratból azonban kimaradt a törvények kötelező szentesítésére vonatkozó ígéret és a miniszterelnök neve. A nádor az ellenzék nyomására Batthyányt azonnal kinevezte miniszterelnökké, s később jóváhagyta a budai helytartótanács márc. 15-i intézkedéseit is.

Erre az időre már országszerte elterjedt a pesti forradalom híre, s a vidék mindenhol csatlakozott a forradalomhoz. Sok helyen közbátorsági bizottmányokat alapítottak, megkezdték a nemzetőrség szervezését. A forradalomhoz csatlakozott a nemzetiségek egy része is. A szlovákok, ukránok, magyarországi és erdélyi románok, szászok, magyarországi szerbek, sőt a horvátok is lelkesen üdvözölték a forradalmat. A nemzetiségi mozgalmakon belül általában a balszárny került előtérbe. A csatlakozással egyidejűleg azonban jelentkeztek az első nemzetiségi követelések is. A szerbek

1848. márc. 17–19-e közötti pesti gyűléseken nemzetiségük elismertetését, nemzeti nyelv használatát az egyházi életben, évenkénti nemzeti

kongresszust stb. követeltek. A kormány azonban elutasította mérsékelt követeléseiket.

1848. márc. 18-án, a bécsi küldöttség visszaérkezett, s az országgyűlés megkezdte munkáját. Aznap törvénybe iktatta a köztehervíselést, az úrbéri viszonyok megszüntetését és az egyházi tized eltörlését. A nemesség csatlakozása a forradalomhoz azonban nem volt egyértelmű. A nemesség természetesen igényelte a vezető szerepet, hogy az átalakulást saját érdekeinek megfelelően vezethesse.

1848. márc. 19-én az alsótábla nyilatkozatban hangsúlyozta a népképviseleti országgyűlés összehívásának szükségességét. Kimondta, hogy néhány nap múlva föloszlik, amivel azt kívánta elérni, hogy megakadályozza a népmozgalmakat. Ezért utasította el a pesti közbátorsági választmány kérését, hogy tegyék át az országgyűlés székhelyét Pestre. Hogy megnyerje a rendek többségét, Kossuth is visszautasította a rendek kérését. Az országgyűlés igyekezett a pesti népmozgalmat fölszámolni. Márc. 23-án Pesten megalakították a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt Szemere és Klauzál személyében, hogy az semlegesítse a közcsendi bizottmányt.

A forradalom sikereket ért el Erdélyben is.

1848. márc. 20-án a forradalom hírére az ellenzék követelte a sajtószabadságot és az uniót kimondó országgyűlés összehívását, mely a polgári átalakulás kívánalmait iktatja törvénybe.

1848. márc. 21-én Teleki József főkormányzó is elfogadta e követeléseket, melyhez a konzervatívok is csatlakoztak. A forradalomtól megriadt Teleki, nem várva be az udvar válaszát, önhatalmúlag összehívta máj. 29-ére az országgyűlést. Az unió mellett voltak ekkor még a román ifjúság képviselői is.

Az országgyűlés törekvései ellenére sem sikerült a pesti nép forradalmiságát leszerelni. A nép nyomása az országgyűlésen keresztülvitte a sajtótörvény kedvezőbb megfogalmazását, a választójog szélesebbre tárását. A főváros népe jelentős fegyveres erőt, nemzetőrséget is létrehozott. Erre szükség is volt, mert a bécsi udvar támadásra indult a forradalom ellen.

1848. márc. 23-án Josip Jelačič br. altábornagyot horvát bánná nevezték ki, s a kamarilla Horvátországra támaszkodva próbált ellenállni

a forradalomnak. A horvát nemzetiségi mozgalom ugyanis a legfejlettebb lévén, alkalmat nyújtott arra, hogy erejét a magyar forradalom ellen használják föl. A magyar kormány ugyan hozzájárult, hogy a horvátok belügyeikben anyanyelvüket használják, de az

1848. márc. 25-i zágrábi horvát nemzeti gyűlés 30 pontos petíciója ennél többet követelt. A petíció a 12 ponthoz hasonló pozitív nemzeti és polgári demokratikus követelések (horvátlakta területek egyesítése, horvát nemzeti bank, pénzügyminisztérium, nemzeti hadsereg) mellett Habsburg-barát követeléseket is tartalmazott. A király ugyan elutasította a kérvényt, de támogatta Jelačič elszakadási törekvéseit.

1848. márc. 28-án két királyi leirat több törvény átalakítását követelte az országgyűléstől. Ezek értelmében az osztrák államadósságok egy részét Magyarországra lehetett volna hárítani, s a hadsereg vezetése is a király közvetlen alárendeltségében maradt volna. A leirat megkísérelte a jobbágyfölszabadítás határidejének kitolását is. – Ugyanaznap lépett föl a szlovák nemzeti mozgalom, mely a liptói megyegyűlésen a szlovák nyelvnek a bíróságok előtt és a megyei közgyűlésen való használatát kérte. A kormány azonban elutasította e csekély kérést is.

A márc. 28-i leiratokról Pozsonyban

1848. márc. 29-én szereztek tudomást. A hír hatalmas fölháborodást keltett. Az alsótábla egyöntetűen ragaszkodott a fölküldött törvények eredeti formájához. Miután 30-án Pesten is tudomást szereztek az udvar sakkhúzásáról,

1848. márc. 31-én a pesti közbátorsági bizottmány kiáltványban fordult a vidékhez. A pesti nép és a vidék megmozdulására az udvar visszavonulót fújt, s

1848. márc. 31-én a király elfogadta a minisztériumról szóló törvénycikket.

1848. ápr. 7-én megalakult a koalíciós Batthyány-kormány (belügyminiszter Szemere Bertalan, igazságügy-miniszter Deák Ferenc, földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Klauzál Gábor, vallás- és közoktatásügyi miniszter Eötvös József, hadügyminiszter Mészáros Lázár, közmunka- és közlekedésügyi miniszter Széchenyi

István, pénzügyminiszter Kossuth Lajos, a király személye körüli miniszter Esterházy Pál hg.).

1848. ápr. 11-én Pozsonyban a király szentesítette a törvénycikkeket, s föloszlatta az utolsó rendi országgyűlést. Az áprilisi törvények törvénybe iktatták az ország függetlenségét (évenkénti országgyűlés Pesten, felelős minisztérium, miniszteri ellenjegyzés, országos költségvetés parlamenti jóváhagyása, nemzetőrség fölállítása, a Részek visszacsatolása, unió Erdéllyel) és a polgári átalakulás feltételeit (jobbágyfölszabadítás kármentesítéssel, ősiség megszüntetése, közteherviselés, országgyűlési, megyei bizottmányi, városi közgyűlési választások elrendelése). Az áprilisi törvények azonban tükrözték a nemesség politikájának jellegzetességeit. A függetlenség biztosítása mellett a törvény hangsúlyozta a Pragmatica Sanctio csorbítatlan voltát, a hadsereg tisztikarának és a főpapoknak a kinevezését az uralkodó hatáskörében hagyta. A jobbágyviszonyok fölszámolása mellett, a volt földesurak érdekében a törvény nem törölte a jogilag nem úrbéres jellegű jobbágyszolgáltatásokat, nem változtatta meg a birtokviszonyokat. A képviselők választását, a nemzetőrségbe való fölvételt magas cenzushoz, napilap indítását nagy óvadék letételéhez kötötte. A polgári Magyarországot megteremtő áprilisi törvények egyik legnagyobb hiányossága azonban az volt, hogy nem rendezte külön törvény a nemzetiségek helyzetét.

A Batthyány-kormány elfogadta a forradalom eredményeit, de továbblépni nem akart. Fölmentette ugyan az adminisztrátorokat, de egyúttal leszerelte a forradalmi szervezeteket is. Átvette a régi hivatalok királyhű személyzetét, a megyei bizottmányokból és a nemzetőrségekből kiszorította a szegényebb népelemeket.

1848. ápr. 15-én föloszlatta a pesti közbátorsági bizottmányt. A kormány hitt az udvar őszinteségében, s nem lépett föl Jelačič ellen. Csak Kossuth követelte sikertelenül

1848. ápr. 16-án Jelačič mielőbbi leváltását.

A legnagyobb hiba azonban a parasztmozgalmakkal és a nemzetiségek követeléseivel szemben követett politika volt. Míg a kormány a március–április folyamán a fővárosban és a bányavidékeken kitört munkásmozgalmakat a sztrájkolók követeléseinek rész-

leges teljesítésével szerelte le (s ebben volt szerepe annak is, hogy a baloldal egyes radikális elemei, pl. Kecskés Ede ügyvéd fölléptek a munkások mellett, vezették mozgalmaikat), a nemzeti követeléseket nem fogadta el, noha az

1848. ápr. 25-én az udvar által kiadott osztrák alkotmány hatására (mely egyenjogúságot ígért a nemzetiségeknek) a nemzetiségek mindinkább Bécs felé orientálódtak. A jobbágyfölszabadítás eredményeit továbbfejleszteni kívánó parasztmozgalmakkal szemben is erőteljesen föllépett a kormány. Pedig az ellenforradalom készülődése miatt éppen az egységfront kiszélesítésére lett volna szükség, amit azonban a kormány nem értett még meg. Jelačič ugyanis, noha tárgyalások céljából Pestre hívták, megtiltotta, hogy Horvátországban végrehajtsák a magyar kormány rendeleteit. Az új főispánokat nem engedte hivatalba lépni, adót szedetett, s jún. 5-re összehívta a horvát tartománygyűlést. Ez intézkedések miatt a kormány

1848. máj. 1-én úgy döntött, hogy teljhatalmú királyi biztost küld Jelačič megfékezésére. Hrabovszky János br. altábornagy útja azonban sikertelen volt. A kormány politikája természetesen nem elégítette ki a baloldalt s a márciusi fiatalokat, akik – ha nem akartak is még föllépni a kormány ellen – igyekeztek saját szervezeteiket kialakítani.

1848. máj. 8-án megalakult a Márciusi Klub, mely a francia forradalom jakobinus klubjának példája szerint szerveződött meg. A baloldalnak, mely a parasztsággal a szövetséget elhibázott parasztpolitikája miatt ekkor még nem volt képes kiépíteni (csak Táncsics követelte a jogilag nem úrbéres földek után járó szolgáltatások eltörlését), fő követelése a mozgó nemzetőrség fölállítása és fölfegyverzése volt.

1848. máj. 10-én tüntettek Pesten a fölfegyverzést akadályozó Lederer Ignác br. altábornagy ellen, aki a tüntetés ellen katonákat vezényelt. A Márciusi Klub népgyűlésének nyomására a kormány eltávolította Lederert, és elhatározta az első tíz honvédzászlóalj fölállítását.

Május elején kiszélesedett a nemzetiségi mozgalom is.

1848. máj. 10–11-én országos petíció megfogalmazása céljából ült össze a szlovákok liptószentmiklósi gyűlése. A petícióban annak jele-

ként, hogy a nemzetiségi mozgalom a legtöbb helyen összefonódott a parasztság követeléseivel, bevették az úrbéri törvények kiterjesztésének követelését a zsellérekre, kurialistákra és irtvánnyal rendelkezőkre. Emellett nyelvi követeléseket, nemzetiségi gyűlést, a demokratikus szabadságjogok kiterjesztésének követelését tartalmazta a kérvény. A követeléseknek nagy hatásuk volt a szlovák mozgalmakra. A magyar forradalommal való szakítás terén jelentős lépést tett előre az

1848. máj. 13-i karlócai szerb kongresszus, mely az osztrákbarát, Rajačičot szerb pátriárkává választotta, követelte a szerb vajdaság fölállítását és a szövetséget Horvátországgal. Az udvar azonban egyelőre elutasította a szerb vajdaság fölállítását. Éleződött a helyzet az erdélyi románokkal is. Az

1848. máj. 15–17-i balázsfalvi gyűlés határozatai elutasították az uniót, követelték a román nemzet és a román egyház egyenjogúsítását és a mozgalom balszárnyának és a jelenlevő nagy tömegű parasztságnak a nyomására a jobbágyság fölszámolását. A követelések nem nyíltan, de tartalmazták az autonómiát is. A király egyelőre a román küldöttséget is elutasította. Ezzel egyidejűleg a magyarországi románok – mivel a szerbekkel ellentétben álltak – közvetítőként léptek föl a kormány és az erdélyi románok között.

1848. máj. 21-én Pesten korlátozott román nyelvhasználatot kértek, s föllépték a szerbek beolvasztó kísérletei ellen.

Az udvar ellenforradalmi politikájával szemben a kormány – elsősorban azonban Kossuth – arra törekedett, hogy erőt mutasson föl. A honvédelem szükségleteinek fedezésére

1848. máj. 24-én államkölcsönt hirdetett meg. A nagybirtokos osztály azonban nem volt hajlandó a forradalom érdekében áldozatot vállalni, ezért a kölcsön az egyszerű emberek önfeláldozása ellenére sem járt sikerrel. A kormány sikere volt azonban, hogy az

1848. máj. 29-én megnyílt az erdélyi országgyűlés, s megszavazta az uniót, s a polgári átalakulást biztosító törvényeket, amelyek a magyarországinál több feudális maradványt tartalmaztak. Az erdélyi sikerrel egyidejűleg azonban mind élesebbé váltak a nemzetiségekkel való ellentétek.

A horvát mozgalom balszárnya sem ismerte föl Jelačič és az udvar kapcsolatait, s ezért

1848. jún. 1-én ők is tiltakoztak a báni tanácsban az ellen, hogy Jelačič a király leiratára Innsbruckba utazzék. A nemzetiségi mozgalmak, elsősorban a szlovák mozgalom jobbratolódását jelentette a prágai fölkelés leverése. A szlovákok vezetői az ellenforradalomtól kértek támogatást, a magyar forradalom elleni fegyveres akcióhoz, ami azonban egyúttal a magyar forradalmat nagyobbrészt támogató szlovák néptől való elszakadásukat jelentette.

1848. jún. 5-én megnyílt a horvát tartománygyűlés is, mely a Magyarországtól való elszakadást és az Ausztriához való csatlakozást követelte.

1848. jún. 10-én – mivel Jelačič nem volt hajlandó találkozni Innsbruckban a magyar király kiküldötteivel – a kormány nyomására a király fölfüggesztette Jelačičot báni tisztségétől, egyúttal azonban az udvar titokban fölszólította, hogy ne engedelmeskedjék a kormánynak. A magyar kormány paraszt- és nemzetiségi politikája még ilyen körülmények között sem változott meg.

1848. jún. 12-én az egész országban statáriumot hirdettek a parasztmozgalmak ellen.

1848. jún. 21-én a horvát tartománygyűlés elutasította Jelačič fölfüggesztését, majd diktátori teljhatalmat szavazott meg számára. Hozzájárult ehhez a horvát nemzetiségi mozgalom baloldala is, mely csak később, júliusban ismerte föl Jelačič igazi arcát. Akkor azonban Jelačič egyszerűen föloszlatta a tartománygyűlést. Június folyamán erősödött a magyarországi románok mozgalma is. A lugosi népgyűlésen,

1848. jún. 27-én már ők is autonómiát követeltek. A magyar forradalommal azonban elsősorban a szerbek fordultak júniusban fegyverrel szembe. A szerb fegyveres fölkelést fejedelemségi szerb önkéntesek is támogatták.

1848. júl. 5-én megnyílt az első magyar népképviseleti országgyűlés, melyben 426 képviselő közül csak 36 volt baloldali. A magas cenzus és a hibás parasztpolitika okozta a baloldal választási kudarcát. A baloldali csoportok azonban megalakították az Egyenlőségi Társulatot, és megkezdték hibás parasztpolitikájuk kijavítását is.

1848. júl. 9-én Táncsics a szőlődézsma, a regálé és a majorsági jobbágyok kötelezettségeinek eltörlését követelte. Ezekben a napokban pedig – Madarász László indoklása alapján – a baloldal konferencián fogadta el, hogy az országgyűlés elé terjeszti a szőlődézsma állami megváltásának és a majorsági jobbágyok fölszabadításának követelését. A baloldal mellett az országgyűlés többsége is híve volt a nemzeti függetlenségnek. Ez jutott kifejezésre

1848. júl. 11-én, mikor Kossuth a kormány nevében 200 000 újonc és 12 millió forint megajánlását kérte, és azt a képviselőház egyhangúlag szavazta meg. Ennek hatására

1848. júl. 13-án a minisztertanács elfogadta Kossuth javaslatát arra a kérésre vonatkozólag, amelyben az udvar az olaszországi forradalom leverésére 40 000 újoncot kívánt. Míg a kormány liberális tagjainak fölfogása szerint a segélyt feltétel nélkül kellett volna megadni, Kossuth is megígérte a 40 000 újoncot, de ennek fejében követelte, hogy előbb számolják föl Jelačič tevékenységét és a segélyt ne használják föl az olasz szabadság elfojtására. Júl. 22-én Kossuth javaslatát fogadta el a képviselőház az olasz segély ügyében. A határozat azonban nem jelentette a segítség tényleges megadását addig, míg a szerb és horvát fölkeléssel számolni lehetett.

1848. júl. 14-én megindult a délvidéki magyar és német falvakat és városokat földúló szerbek szenttamási erőssége elleni támadás. A délvidéki sereg parancsnoka, Bechtold Fülöp br. altábornagy azonban erélytelenül vezette az ostromot, így az sikertelen maradt.

A képviselőház ugyan megszavazta a kért pénzt és katonát, de többsége még bízott abban, hogy az udvarral nem kerül összeütközésbe. A kormányon belül is jelentős nézeteltérések voltak a hadsereg fölállítását illetően. Batthyány, aki nem akarta kiélezni a viszonyt az udvarral, az újoncokat a sorezredekbe akarta beosztani, míg Kossuth álláspontja szerint újabb honvédzászlóaljakat állítottak volna ki. Kossuth javaslatát Batthyány csak akkor látta megvalósíthatónak, ha az udvar aug. 6-ig engedelmeskedik a frankfurti parlament fölhívásának, és hadseregét az össznémet haderőbe olvasztja be. Batthyány

1848. aug. 1-én a képviselőházban azt javasolta, hogy halasszák el a katona-

állítási törvényjavaslat vitáját egy héttel. Az országgyűlés számított rá, hogy Ausztria beolvad a német unióba, ezért hozzájárult a vita elhalasztásához, majd

1848. aug. 3-án kimondta, hogy Ausztria háború esetén Magyarország támogatására Frankfurt ellen nem számíthat.

1848. aug. 6-án az osztrák csapatok ki is tűzték a német nemzetiszínű zászlót, de az egységes német jelvényeket már másnap, aug. 7-én levették a zászlókról. A helyzet tehát nem tisztázódott, s nehezítette a kibontakozást, hogy Mészáros László hadügyminiszter ekkor indult szemleútra a délvidékre. Így a hadszervezeti vita csak kétheti késéssel,

1848. aug. 16-án kezdődött meg. Mészáros László a kormány javaslataként azt indítványozta, hogy az újoncokat a sorezredekbe olvasszák be, ami ellen a baloldal hevesen tiltakozott. E kérdésben Kossuth is a baloldal álláspontját tette a magáévá. Ennek hatására a többség

1848. aug. 19-én úgy határozott, hogy csak a sorezredek harmadik zászlóalját töltik föl, míg az újoncok nagyobb részéből új honvédzászlóaljakat hoznak létre. – Szenttamás második ostroma is sikertelen.

A bécsi udvar, miután leverte a prágai fölkelést, és az olasz szabadságharc is vereséget szenvedett, hozzálátott a Magyarország elleni támadáshoz. Aug. 26-án Jelačičnak tudtára adták, hogy visszavonják felfüggesztését, mire a bán fokozottan készült a Magyarország elleni támadásra. Az összeütközést elkerülendő

1848. aug. 27-én a magyar kormány elfogadta a horvát törvényjavaslatot. Kijelentette, hogy ha a horvátok azt nem fogadnák el, kész belemenni Horvátország teljes elszakadásába is, Fiume és a magyar tengerpart kivételével. Ez az elhatározás azonban elkésett, a horvát mozgalom ekkorra már végleg az ellenforradalom zsoldjába szegődött. De a nemesség többsége még mindig reménykedett a kiegyenlítésben, ezért a kormány Batthyányt és Deákot

1848. aug. 29-én Bécsbe küldte azzal az utasítással, hogy Magyarország kész elismerni Jelačič bánságát, Horvátország elszakadását, kész lemondani az önálló had- és pénzügyminisztériumról, elvállalja az államadósság egy részét is, ha az udvar visszatartja Jelačičot. Egyidejűleg azonban Szemere Kossuth javaslatára elrendelte az

újoncösszeíratás megkezdését. Bécsben azonban már elhatározták a végleges szakítást. Nem fogadták a kormányküldöttséget, majd

1848. aug. 31-én provokatív célzatú intézkedéseket valósítottak meg. Ezen a napon Jelačič bevonult Fiumébe, és megszállta a várost. Bechtold altábornagy is lemondott a délvidéki sereg parancsnokságáról, és a kamarilla leiratot intézett István nádorhoz. A leirat, mely a Pragmatica Sanctio megsértésével vádolta a kormányt, a magyar had- és pénzügyminiszter hatáskörének szűkítését követelte. Az udvar Horvátország elleni katonai támadás előkészítésével vádolta a kormányt, és azt követelte, hogy a katonai határőrvidéket az osztrák hadügyminisztérium hatáskörébe helyezzék, a Jelačič elleni intézkedéseket számolják föl, s küldjenek magyar kormányküldöttséget Bécsbe e kérések rendezésére. A leirat tehát jóval kevesebbet követelt, mint amennyinek megadására Batthyányt és Deákot fölhatalmazták. Ez arra mutat, hogy kiadását csak azzal a céllal tették meg, hogy a magyar kormány azt elutasítva magára vegye a békés viszony megszakításának ódiumát.

1848. szept. 4-én a leiratot a nádor a minisztertanács elé terjesztette, egyúttal katonai diktatúra bevezetése céljából megerősítette a budai helyőrséget. A király miniszteri ellenjegyzés nélkül visszahelyezte Jelačičot báni tisztébe. Az ellenforradalom azonban nem diadalmaskodhatott, mert a magyar forradalom az események hatására balra tolódott. A liberális nemesség a nemzeti függetlenség híve maradt, s kész volt az udvarral is szembeszállni. Az országgyűlés Kossuth javaslatára 100 tagú küldöttséget indított Bécsbe, hogy tisztázza a helyzetet. A küldöttséget a király

1848. szept. 9-én fogadta, de a tárgyalások nem vezettek eredményre. Az országgyűlési küldöttség visszaérkezte után,

1848. szept. 10-én a politikai csődbe jutott kormány benyújtotta lemondását. Ugyanaznap Teleki Ádám gr., a dunántúli sereg új parancsnoka, a Dráva vonalról Keszthelyig vonult vissza, mert nem kívánt ellenállni a bánnak.

1848. szept. 11-én a nádor levélben tudatta a képviselőházzal, hogy a kormány lemondása után átvette a hatalmat. A képviselőház azonban ezt egyöntetűen elutasította, s azt kérte, hogy a lemondott

miniszterek az új kormány megalakulásáig tartsák meg tárcáikat. Erre Kossuth visszaült miniszteri székébe. Javaslatára a képviselőház jóváhagyta a király szentesítése nélküli papírpénz-kibocsátást és az újoncozást. István nádor erre – nehogy a hatalom egyedül Kossuth kezébe menjen át – Batthyányt új kormány alakításával bízta meg. A megbízást Batthyány azzal a feltétellel vállalta el, hogy a király Jelačičot megfékezi, és 1 millió forint kölcsönt nyújt az országnak. Jelačič azonban szept. 11-én már átlépte a Drávát, és megindult a főváros ellen. A támadás hírére a Dunántúlon Batthyány népfölkelést hirdetett, ahol valóban nagyarányú partizánháború bontakozott ki Jelačič ellen. Ezt elősegítette, hogy a veszély idején a liberális nemesség képviselői a nemzeti egységfront erősítését látták szükségesnek, s ezért

1848. szept. 15-én a képviselőház eltörölte a szőlődézsmát. Batthyány a ház elé tárta Teleki árulását, javasolta, hogy a nádor vegye át a hadsereg vezetését, amit a képviselőház el is fogadott. A nádor el is vállalta a fővezérséget, mire a képviselőház 3 tagját a nádor ellenőrzése céljából a sereghez küldte, s egyúttal 6 tagú bizottmányt választott a miniszterelnökkel való állandó érintkezés céljára, azzal a feladattal, hogy a honvédelmi jellegű kérdéseket tanácskozzák meg.

1848. szept. 16-án a bizottmányba (melyből a későbbi Honvédelmi Bizottmány alakult) Kossuthot, Pálfy Jánost és 4 baloldali képviselőt, Nyáry Pált, Madarász Lászlót, Patay Józsefet és Zsembery Imrét választották. Ekkor érkezett meg az udvar leirata, melyben a király beleegyezett Batthyány miniszterelnökségébe, de mindaddig nem válaszolt a kijelölt miniszterelnök feltételeire, míg Batthyány föl nem terjeszti a leendő kormány névsorát. Erre Batthyány lemondott, a képviselőház ismét bizalmat szavazott neki, mire

1848. szept. 17-én előterjesztette az új kormányt, melybe jobboldali politikusokat jelölt.

Az ellenforradalom támadásában részt vettek a nemzetiségi mozgalmak is. Szept. 18-án Hurban csapatai betörtek Szlovákia területére, noha a szlovák nép többsége a forradalom mellé állt. Szept. 19-én hat szász képviselő lemondott mandátumáról, mire az or-

szággyűlés hazaárulóknak nyilvánította őket. A kormány azonban nem ismerte föl a nemzetiségi mozgalmak összefonódását a paraszti követelésekkel.

1848. szept. 19-én ugyan megkezdték a fönnmaradt úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslat vitáját, de néhány nap múlva (szept. 25-én) levették a napirendről a vitát. Pedig már megmozdultak a szerbek is, miután Szenttamás szept. 21-i harmadik ostroma is eredménytelen maradt.

Miután a nádort az udvar figyelmeztette, hogy ne álljon ellent Jelačičnak, a bánnal való tárgyalás után,

1848. szept. 22-én lemondott tisztségéről, s elhagyta az országot.

1848. szept. 24-én Kossuth toborzóútra indult az Alföldre. Bécsben a nádor tanácsára

1848. szept. 25-én királyi helytartóvá Majláth Györgyöt (aki a kinevezést nem fogadta el), a hadsereg főparancsnokává pedig Lamberg Ferenc gróf altábornagyot nevezték ki, s az országgyűlést dec. 1-ig elnapolták.

1848. szept. 26-án Jelačič bevonult Székesfehérvárra. Miután Lamberg kinevezését megtudta, Batthyány

1848. szept. 27-én a hadsereghez indult, azt hivén, hogy ott találkozik majd Lamberggel. Ezalatt az Alföldről visszatért Kossuth javaslatára a képviselőház érvénytelenítette Lamberg kinevezését, a sereget ellenállásra szólította föl, s

1848. szept. 28-án Batthyány visszaérkeztéig a végrehajtó hatalmat a Honvédelmi Bizottmány kezébe adta. A pesti nép ugyanaznap a hajóhídon megölte Lamberget. Ezzel a nép fölégette a visszavonulás útját a liberális nemesség mögött is.

Értesülvén az eseményekről, Batthyány lemondott kormányalakítási megbízatásáról. Ekkorra megérkeztek a pákozdi táborba az országgyűlés küldöttei, s a sereg biztatásukra

1848. szept. 29-én Pákozd és Sukoró között megütközött Jelačičcal és megverte a bán seregét. Jelačič

1848. szept. 30-án 3 napos fegyverszünetet kért, amit Móga altábornagy meg is adott.

1848. okt. 1-én, mikor a népfelkelők már elvágták utánpótlását Horvátor-

ság felől, megkezdte hátrálását Bécs irányába. Ezzel egyidejűleg a képviselőház liberális többsége – hogy megszüntesse a Honvédelmi Bizottmányban a baloldal többségét – beválasztotta Mészáros Lázárt, Szemere Bertalant, majd a felsőház is 4 tagját (Perényi Zsigmond br., Esterházy Mihály gr., Jósika Miklós br., id. Pázmándy Dénes) delegálta a bizottmányba.

1848. okt. 3-án Móga megindult seregével Jelačič üldözésére, de nem volt hajlandó támadólag föllépni ellene, mert

1848. okt. 4-én Jelačičot az udvar a magyarországi hadak főparancsnokává nevezte ki, s föloszlatta az országgyűlést. A leiratot Récsey Ádám br., a király által e célra kinevezett miniszterelnök ellenjegyezte. A hadügyminiszter ezzel egyidejűleg utasította a bécsi helyőrség egyes alakulatait, hogy induljanak Jelačič erősítésére. Az udvarnak ez a lépése Bécsben

1848. okt. 6-án forradalomhoz vezetett. Okt. 7-én a dunántúli népfölkelés Ozoránál megadásra kényszerítette Roth tábornok hadtestét. A képviselőház, miután értesült az okt. 4-i rendeletekről, azokat semmisnek mondta ki.

1848. okt. 8-án a Honvédelmi Bizottmányt teljhatalmú kormánynak ismerte el, s elnökévé Kossuthot választotta, akinek kezébe úgyszólván abszolút hatalmat adott.

A bécsi nép a magyar seregeket hívta a császári csapatok ellen.

1848. okt. 10-én Kossuth javasolta, hogy az országgyűlés utasítsa a határon megállt magyar sereget Jelačič további üldözésére. A liberális tisztikar vezette sereg azonban megállt a határon. Ez időben indított Erdélyben is támadást az udvar a magyar forradalom ellen. A székelyek azonban okt. 16-án Agyagfalván gyűlést tartottak, s elrendelték az általános népfölkelést. Okt. 18-án Puchner Antal br. főhadparancsnok megtagadta az engedelmességet a Honvédelmi Bizottmánynak. A székely fölkelés ugyan kezdetben sikert aratott, de Puchner Háromszék kivételével lassan egész Erdélyt uralma alá hajtotta.

Miután a Honvédelmi Bizottmány megkapta a bécsi birodalmi gyűlés fölszólítását, segítségére sietett a bécsi forradalomnak, de már elkésett. Az udvar

1848. okt. 16-án Windischgraetz Alfréd hg. altábornagyot tábornaggyá és az olaszországi csapatok kivételével a birodalom egész haderejének főparancsnokává nevezte ki, és a bécsi fölkelés leverésével bízta meg. Kossuth ugyan elrendelte a magyar sereg támadását, de mire okt. 21-én a támadás megindult, Windischgraetz már egyesült Jelačičcal, s Móga visszavonult. Kossuth maga is a táborba ment. Utasítására okt. 28-án a magyar sereg újból átkelt a Lajtán, de a túlerővel szemben

1848. okt. 30-án Schwechatnál vereséget szenvedett. Ezzel elveszett Bécs, és az ellenforradalom módot nyert a Magyarország elleni támadásra. A vereség után Móga lemondott, fővezérré Kossuth

1848. nov. 1-én a tábornokká előléptetett Görgei Artúrt, Roth tábornok egyik legyőzőjét nevezte ki. Görgei ekkor az áruló Zichy Ödön gr. kivégeztetése miatt radikális fölfogásúnak tűnt, a valóságban azonban a középbirtokos nemesség jobbszárnyának politikáját képviselte a hadseregben.

Noha a bécsi fölkelést Windischgraetz leverte, a bécsi nép mégis 6 hétig lekötötte a birodalom főerőit, s így Magyarországnak lehetőséget adott a fölkészülésre. A Honvédelmi Bizottmány megszervezte a hadsereget, a régi sorezredeket föleskette az alkotmányra, s új honvédzászlóaljakat alakított. Fegyvereket vásárolt, és megszervezte a hadsereg belső ellátását is.

1848. nov. 14-én államosították a pesti fegyvergyárat. Új fegyvergyárakat is fölállítottak. Biztosították a háború pénzügyi alapjait a Kossuth-bankók kibocsátásával. Átalakították az államgépezetet is. Minden sereg mellé, majd a megyék élére és a gyárakba kormánybiztosokat küldtek, akiknek feladata a Honvédelmi Bizottmány utasításainak gyors életbe léptetése, az ellenállás letörése volt. Megkezdődött, ha nem is megfelelő módon, a hadsereg tisztikarának megtisztítása is.

A szabadságharc első kezdeti sikerei azonban megbontották a nemzeti egységfrontot. A liberális nemesség többsége ugyan még nem számolt le a baloldallal, de azt már megakadályozta, hogy Madarász László vegye át a belügyminisztérium vezetését a Honvédelmi Bizottmányon belül. Madarász személyén keresztül a balol-

dalnak csak a rendőri osztály vezetését sikerült megszereznie. A Honvédelmi Bizottmány jobbszárnya ellenezte azt is, hogy Bemet nevezzék ki az erdélyi csapatok főparancsnokává, ezt azonban

1848. nov. 28-án Kossuth keresztülvitte. A jobboldali elemek politikai csoportosulását, az ún. békepárt kialakulását siettette, hogy a Magyarország elleni katonai támadás közvetlen előkészítéseként

1848. dec. 2-án V. Ferdinánd lemondott a trónról. Visszalépett öccse is, fiának, Ferenc Józsefnek a javára, aki az áprilisi törvényeket nem szentesítette, s így – az udvar fölfogása szerint – erkölcsileg nem volt kötve a forradalom vívmányaihoz.

A képviselőház megkérdezése nélkül végrehajtott trónváltozás híre nagy fölháborodást keltett. A liberális nemesség érvénytelennek tekintette Ferenc József uralkodását.

1848. dec. 6-án csak a békepárt javasolta az országgyűlés titkos ülésén, hogy ismerjék el őt uralkodónak. Ezt azonban a többség elutasította, s nyílt ülésen trónbitorlónak nyilvánította Ferenc Józsefet.

Az uralkodóváltozás után hamarosan megindult az ellenforradalom újabb fegyveres támadása Magyarország ellen. Dec. 4-én a szlovák csapatok nyomultak be az országba, majd

1848. dec. 6-án Schlick seregei törtek át a Duklai-hágón. A nemzetiségek közül a szerbek, a horvátok, románok többsége fölsorakozott az ellenforradalom mellett, míg a szlovákok túlnyomó része a forradalom mellé állt. Kezdetben az ellenforradalom támadása sikerrel járt.

1848. dec. 11-én elesett Kassa, s e vereséget nem ellensúlyozhatta, hogy

1848. dec. 12-én Damjanich elfoglalta, a szerbek alibunári táborát. A kilenc oldalról megindított támadás fő erejét Windischgraetz hadserege alkotta, mely

1848. dec. 13-án lépte át a magyar határt. Az ország halálos veszedelembe került.

1848. dec. 16-án Kossuth az egész népet szabadcsapatok alakítására, gerillaháborúra hívta fel. A főseregét, Görgeit is fölhívta, hogy hangolja össze cselekedeteit a népfölkeléssel, Görgei azonban erre nem volt hajlandó, sőt a nemzetőröket igyekezett hazaküldeni.

Az ellenforradalom főerőinek támadásával egyidejűleg Puchner is megindította seregeit Nagyvárad elfoglalására.

1848. dec. 18-án azonban Bem serege Csucsánál visszaverte támadását, majd

1848. dec. 20-án Bem indult támadásra. A háromszéki fölkelést Puchner az

1848. dec. 24-i hídvégi ütközésbe leverte. A fölkelés vezetői letették a fegyvert. Bem támadása azonban sikerrel járt.

1848. dec. 25-én bevonult Kolozsvárra, s ezzel kettészakította az erdélyi császári hadsereget.

Windischgraetz támadása elől Görgei úgy vonult vissza, hogy csupán passzív védelemre szorítkozott, s nem gyöngítette az ellenséget. Kossuth arra számított, hogy még a Dunántúlon taktikai sikerrel föl lehet venni a támadók ellen a harcot, de Görgei olyan gyorsan vonult vissza, hogy a tervezett csapatösszevonások itt nem történhettek meg.

1848. dec. 30-án Perczel serege Mórnál csatát vesztett s ezzel elveszett a főváros védelmének minden lehetősége. Ezért

1848. dec. 31-én Kossuth azt javasolta, hogy az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány folytassa a harcot, és tegye át székhelyét Debrecenbe. A békepárt képviselői ekkor azt indítványozták, hogy az országgyűlés küldjön küldöttséget Windischgraetzhez, s annak visszatértéig maradjon Pesten, csak a Honvédelmi Bizottmány menjen Debrecenbe. A liberális nemesség többsége elfogadta a javaslatok első részét, s megválasztotta a küldöttséget (Batthyány, Deák, Majláth György, Majláth Antal gr., Lonovits József érsek), majd úgy döntött, hogy az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány másnap menjen Debrecenbe.

1849. jan. 1-én megkezdődött Pest és Buda kiürítése. Ezalatt Erdélyben tovább folyt Bemnek Debrecent és Nagyváradot biztosító hadjárata. Bem, miután kettészakította a császári hadsereget,

1849. jan. 2-án Tihucánál megverte Urban seregét, s fölszabadította Észak-Erdélyt.

Az országgyűlés küldöttségét Windischgraetz nem volt hajlandó

elismerni, de közölte, hogy feltétel nélküli meghódolást követel, és folytatta előnyomulását.

1849. jan. 4-én Görgei csapatai Vác felé elhagyták Pestet, ahová Windischgraetz seregei jan. 5-én nyomultak be. Windischgraetz az egész országban katonai diktatúrát rendelt el, és megkezdte az elfogatásokat. Az elfogottak között volt Batthyány is. Görgei, Kossuth fölfogása ellenére, a pesti haditanácsban jan. 2-án keresztülvitte, hogy a sereget kettéosztották, Szolnok felé Perczelt küldték, az ő seregtestét pedig Vác felé indították azzal, hogy a Duna bal partján nyomuljon Komáromig, s fenyegesse átkarolással Windischgraetzet. Görgei azonban a tervet nem hajtotta végre, hanem

1849. jan. 5-én Vácott nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelentette, hogy az áprilisi törvények híve, a Honvédelmi Bizottmánytól nem fogad el utasításokat, csak a törvényes hadügyminisztertől, s csak akkor teszi le a fegyvert, ha az ellenség elismeri az alkotmányt és a tisztikart nem bünteti. A nyilatkozat kiadása után pedig nem nyugatra tört, hanem, hogy biztosítsa seregét, s béketárgyalásokra kényszerítse az ellenséget, északra, a bányavárosokba nyomult. Görgei akciójával egyidejűleg Debrecenben, az országgyűlésen a békepárt, melyet már nem tartott lefogva a pesti nép, először lépett föl nyíltan.

1849. jan. 13-án azt javasolták képviselői, hogy az országgyűlési küldöttség tovább folytassa munkáját Windischgraetznél. A többség azonban elutasította ezt a kísérletet is. A baloldal, az Egyenlőségi Társulat vezetői elhatározták, hogy föllépnek a békepárt tevékenysége ellen. Jan. 22-én javasolták, hogy azon képviselők helyett, akik febr. 10-ig nem mennek Debrecenbe, másokat válasszanak. Az országgyűlés a javaslatot el is fogadta.

Bem erdélyi győzelmeinek hírére a háromszéki fölkelés ismét föllángolt. Székelyföld jelentős részét megtisztították a császári csapatoktól, majd

1849. jan. 13-án Bem bevonult Marosvásárhelyre. Jan. 17-én megverte Puchner seregeit Gálfalvánál, s Nagyszebenig nyomta vissza csapatait. Bem ezután – helytelenül – nem várta be a székely fölkelőket,

hanem támadást indított Nagyszeben ellen, de jan. 21-én Puchner visszaverte.

1849. jan. 24-én ugyan Szelindeknél visszaverte Puchner támadását, mégis Vízaknáig kellett visszavonulnia, hogy bevárja a székely erősítést.

Windischgraetz, miután Pesten berendezkedett, sikereitől elbizakodva nem nyomult Debrecenig – amiben a népfelkelőknek és a jan. 22-én Szolnokot visszafoglaló Perczelnek is volt bizonyos szerepe –, hanem szétszórta hadseregét. Úgy vélte, hogy Görgei kész letenni a fegyvert, amire

1849. jan. 28-án föl is szólította. Görgei azonban elutasította az ajánlatot, és a váci nyilatkozatot küldte el Windischgraetznek. Windischgraetz nem válaszolt, Görgei pedig, miután Guyon

1849. febr. 5-én áttört a branyiszkói hágón, Kassa környékén egyesült Klapka csapataival.

Erdélyben Puchner a havasalföldi orosz seregektől kért erősítést, majd – miután febr. 4-én 11 000 főnyi orosz sereg érkezett Erdélybe – megtámadta Bemet, aki

1849. febr. 4–8 között szakadatlan harcban vonult vissza Déváig.

1849. febr. 9-én azonban ellentámadásba ment át, Piskinél megverte Puchnert, és Nagyszebenbe szorította őt vissza.

Debrecenben az országgyűlés baloldala jelentősen meggyöngült. Több tagja a hadseregben szolgált, vagy más fontos posztokat töltött be. A legnagyobb csapás azonban az volt, hogy nélkülöznie kellett a pesti nép támogatását, melyet nem pótolhatott a debreceni szegénység tömege, mert a baloldal most sem alakított ki megfelelő parasztpolitikát. Így rögtön föllépése után vereséget szenvedett.

1849. febr. 8–13. között zajlott le a képviselőházban a vésztörvényszékek fölállításáról szóló javaslat vitája, melynek során a békepártiak több lényeges módosítást eszközöltek a törvényjavaslaton. Vereséget szenvedett a baloldal a képviselőház megtisztításáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor is. A békepárt az igazoló eljárások során sok képviselő mandátumának igazolását keresztülvitte, s ezzel megerősítette sorait.

A Honvédelmi Bizottmány szervezőtevékenysége, a nép önfeláldozó munkája következtében február végére megteremtődtek a

stratégiai ellentámadás lehetőségei. De az új fővezér, Dembinski Henrik, akit Kossuth elsősorban Görgei semlegesítésére tett a sereg élére, rosszul hajtotta végre a támadási tervet, s

1849. febr. 26–27. között a kápolnai csatában vereséget szenvedett. Ezzel egyidejűleg Bem is támadásba ment át. Medgyesre vonult, majd ismét kiverte Erdélyből Urbant, visszatért Medgyesre, s itt

1849. márc. 2-án Puchner megtámadta. Bem csapatai kénytelenek voltak Segesvárig visszavonulni.

A kápolnai csata után Windischgraetz azt jelentette, hogy leverte a magyar fölkelést. E hírre az udvar föloszlatta a Birodalmi Gyűlést, s

1849. márc. 4-én új alkotmányt tett közzé. Az olmützi oktrojált alkotmány megszüntette Magyarország önálló államiságát, s a végrehajtó hatalmat teljesen a császár kezébe tette le.

A kápolnai csata lehetőséget adott Görgeinek a Dembinski elleni föllépésre. Márc. 3-án Tiszafüreden a tisztikar Szemere Bertalannak kijelentette, hogy nem bízik meg Dembinskiben, mire Szemere ideiglenesen Görgeit bízta meg a fővezérlettel. Kossuth jóváhagyta ugyan Szemere eljárását, de nem bízott Görgeiben. Miután

1849. márc. 5-én Damjanich bevette Szolnokot, őt nevezte ki a harmadik hadtest parancsnokává, Görgeit pedig csupán a másik három hadtest vezényletével bízta meg.

1849. márc. 8-án a két seregcsoport egységes irányítása céljából, fővezérré Vetter Antal altábornagyot nevezte ki.

Segesvárra történő visszavonulása után Bemet Puchner tovább üldözte. Bem

1849. márc. 9-én Segesvárról Nagyszebenbe vonult. Márc. 11-én be is vette a várost. Azután Brassó ellen vonult, bevette a várost. Márc. 19-re Erdélyt megtisztította az ellenségtől. Szeben elfoglalása után Bem kiáltványt adott ki, melyben a szászoknak teljes bocsánatot ígért, majd a románokkal is tárgyalni kívánt.

A fővezérré kinevezett Vetter új haditervet dolgozott ki, melynek alapján márc. 17-én meg is indult a honvédség támadása. A tiszafüredi események miatti időveszteség következtében azonban a táma-

dás sikertelen maradt, mire Görgei azonnal megkezdte támadásait Vetter ellen is, aki márc. 28-án beteget jelentett. Kossuth

1849. márc. 30-án kénytelen volt Görgeit helyettes főparancsnokká kinevezni. Görgei főparancsnoksága megerősítette a debreceni békepártot, mely március utolsó hetében nagyszámú távolmaradt képviselő igazolását vívta ki. A békepárt fölhasználva a liberális nemesség többségének álláspontját, mely – miután nem kellett félni az ellenforradalom közeli győzelmétől – már a baloldallal való szakítást is fontolóra vette, s először a baloldal fölszámolására törekedett.

1849. márc. 17-én megrágalmazták Madarász Lászlót, a baloldal egyik vezető alakját. A baloldal fölismerte, hogy a forradalom eredményei vannak veszélyben, s elhatározta, hogy ellentámadásba megy át, s a forradalmi diktatúra bevezetésére törekszik. A diktatúra megvalósítására

1849. márc. 24-én föl is szólították Kossuthot. A diktatúra kialakításának szükséglete fölismertette a baloldallal parasztpolitikája megváltoztatásának szükségességét is.

1849. márc. 25-én az Egyenlőségi Társulat fölhívást tett közzé, melyben a hazaáruló nagybirtokosok földjének fölosztását követelte. A baloldaliak kísérlete azonban megbukott. Kossuth – bár jórészt helyeselte terveiket – elutasította javaslataikat. Arra számított, hogy a katonai győzelmek hatására a békepárt gyöngülni fog.

Március végére ismét megteremtődtek a honvédsereg stratégiai ellentámadásának feltételei. Bem erdélyi győzelmei, Perczel délvidéki sikerei (márc. 27-én bevonult Újvidékre és Pétervárad) biztosították a hadsereg hátát, így az

1849. márc. 30-i egri haditanács elhatározta a támadás megindítását.

1849. ápr. 1-én a VII. hadtest megindult a gyöngyösi országúton azzal a céllal, hogy magára vonja Windischgraetz figyelmét, s a hadsereg zöme közben a Tápió vonalán bekerítse őt. A terv kezdetben sikerült.

1849. ápr. 2-án Hatvannál megverték az osztrák csapatokat, s a győzelem azt hitethette el az ellenséggel, hogy a hadsereg zöme Hatvannál van.

1849. ápr. 3-án Perczel bevette Szenttamást, a szerb fölkelők egyik fő erősségét. Windischgraetz bekerítésének terve azonban nem sikerült, ugyanis

1849. ápr. 4-én a Tápió vonalán mozgó sereg Tápióbicskénél megütközött Jelačič csapataival, és megverte azokat. Ez világossá tette Windischgraetz előtt, hogy a magyar támadás súlypontja a Tápió vonalára esik. Ezért átcsoportosította haderőit, melyek

1849. ápr. 6-án Isaszegnél ütköztek meg a magyar sereggel, s vereséget szenvedtek. Bár ekkor meg lett volna a lehetőség Windischgraetz seregének teljes bekerítésére, ez nem történt meg. Windischgraetz ápr. 7-én seregeit Pestre vonta vissza. Gödöllőn a haditanács már ekkor elhatározta, hogy az osztrák főserget a Dunántúlon semmisíti meg. Egy hadtestet Pest körül hagyott, s főerőit a Duna balpartján Komárom felé indította, hogy ott a Dunán átkelve kerítse be az ellenséget.

1849. ápr. 10-én Damjanich seregei Vácnál fényes győzelmet arattak. Áttörtek az osztrák csapatokon, s megindultak Komárom felé.

A hadsereg első győzelmei – Kossuth elgondolásával szemben – a békepártot erősítették, mert a liberális nemesség úgy vélte, hogy távolabb került az ellenforradalom közvetlen veszélyétől. Kossuth a belpolitikai helyzetet próbálta konszolidálni. Elhatározta, hogy ráveszi az országgyűlést a Habsburgok detronizációjára, amivel fölégeti a hidat a békepárt mögött is. A baloldal támogatta e tervet. Ápr. 5-én megalakult a Radical Párt, mely egyesítette a radikálisokat és a liberális képviselők baloldali csoportját, s mozgósította Debrecen népét. Így a békepárt is – bár ápr. 13-án az országgyűlés titkos ülésén ellenezte a trónfosztást – a nép nyomására

1849. ápr. 14-én a debreceni nagytemplomban megszavazta Magyarország függetlenné nyilvánítását. Az országgyűlés a kormányforma megállapításáig kormányzóelnökké Kossuthot választotta. Bizottmányt küldött ki a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazására, melynek szövegét az országgyűlés ápr. 19-én fogadta el. A Függetlenségi Nyilatkozat azonban az ellenkező hatást váltotta ki, mint amit Kossuth elképzelt. A békepárt ezután arra törekedett, hogy

a balszárnyat teljesen kiszorítsa a hatalomból, s Kossuthot is ártalmatlanná tegye. Ezért a kormányzóelnök hatáskörét jelentősen megnyirbálták.

A váci ütközet után a sereg továbbnyomult előre.

1849. ápr. 18-án átkelt a Garam jobbpartjára, s

1849. ápr. 19-én Nagysallónál Damjanich megverte a Nyitra vonalát védő Wohlgemuth altábornagy csapatait. Ezzel megnyílt az út Komárom felé, ahová a honvéd seregek ápr. 22-én vonultak be. Közben azonban az ápr. 12-én Windischgraetz helyére kinevezett Welden br. táborszernagy ápr. 19-én támadást intézett a Pest körül csoportosuló magyar sereg ellen, mely visszavonult, s

1849. ápr. 20-án elrendelte Pest kiürítését, s Komárom felé irányította seregét. A magyar sereg csak lassan kelt át a Duna jobbpartjára, így Welden egyesülhetett a Komárom körüli császári seregekkel. Ennek következtében

1849. ápr. 26-án a magyar sereg nem semmisíthette meg az eldöntetlen Komárom–Szőny-i ütközetben a császári csapatokat. A tavaszi hadjárat második szakasza sem tudta tehát elérni stratégiai célját: az ellenfél megsemmisítését. Az ország nagy része azonban fölszabadult. Fölszabadult a Dunántúl is, ahol Somogy és Zala megyéből is kiűzték a császáriakat. Ezzel egyidejűleg Windischgraetz vereségével a birodalom 1848 előtti kormányzatát visszaállítani kívánó arisztokrácia háttérbe szorult, s a hatalom a Bach–Schmerling–Bruck-féle nagyburzsoá centralizációs irányzat hívei kezébe került. Ilyen körülmények között került hatalomra

1849. máj. 2-án a Szemere-kormány (Batthyány Kázmér gr. külügyminiszter valamint földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, Duschek Ferenc pénzügyminiszter, Csányi László közlekedési miniszter, Vukovics Sebő igazságügyminiszter, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter. A belügyi tárcát Szemere miniszterelnök töltötte be. Hadügyminiszter ideiglenesen Mészáros Lázár lett (máj. 6-ig), majd Görgei Artúr (máj. 7.–júl. 14.) és Aulich Lajos (júl. 14.–aug. 11.).

1849. máj. 2-án Szemere miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy a kormány köztársasági irányú, de ez csak Kossuth túllicitálása céljából tör-

tént, akit sikerült teljesen elszigetelni. A kormány tevékenységét a forradalom vívmányainak fölszámolása jellemezte. Szemere és társai úgy vélték, hogy az országot már nem fenyegeti veszély, azért a békepárt nyomására hozzáláttak a forradalmi államgépezet fölbomlasztásához.

1849. máj. 11-én Szemere fölosztatta a rendőrséget, azután visszahívták a kormánybiztosok jó részét, és fölosztották a vésztörvényszékeket. Pedig ekkor veszélyesebb volt a helyzet, mint valaha. Az udvar ugyanis belátta, hogy saját erejéből képtelen leverni a magyar szabadságharcot s a cárhoz fordult segítségért. Máj. 9-én Miklós cár kiáltványban tette közzé, hogy megsegíti Ausztriát.

1849. máj. 21-én pedig Ferenc József Varsóban személyesen állapodott meg a cárral, hogy Magyarország ellen 200 000 főnyi sereget küld. Elősegítette a helyzet ilyen alakulását az is, hogy Görgei lehetőséget teremtett az udvar számára a támadás megszervezésére. Ugyanis lett volna mód arra, hogy – a legyöngült ellenséget megtámadva – a magyar honvédsereg Bécs ellen induljon, és a bécsi néppel fogjon össze. Görgei azonban visszafordult, és máj. 4-én megkezdte Buda ostromát. Ez hosszan elhúzódott, Budát csak

1849. máj. 21-én sikerült visszafoglalni. Ekkorra azonban a kormány előtt is világos volt a cári intervenció bekövetkezte, ezért még

1849. máj. 18-án az ország egész népét fölkelésre szólította föl. De Görgei ekkor sem változtatott politikáján. Debrecenbe ment, és a békepárttal katonai puccsról tárgyalt. Erről azonban – főként a fenyegető cári intervenció miatt – le kellett mondania.

Június elejére Görgeinek is be kellett látnia, hogy eddigi politikája elhibázott volt, az udvar nem hajlandó a kibékülésre. Ekkor úgy vélte, hogy ha a cári intervenció bekövetkezte előtt meg tudja verni a máj. 30 óta Haynau br. táborszernagy vezényelte osztrák sereget, akkor az udvart rá tudja venni a békülésre. Ezért támadást vezényelt, de

1849. jún. 16-án a zsigárdi ütközetben a magyar seregek vereséget szenvedtek.

1849. jún. 18-án megkezdődött a kb. 200 000 főnyi cári sereg benyomulása

az országba. A zsigárdi vereség hírére az eddig hadügyminiszterként Pesten tartózkodó Görgei a hadsereghez utazott, s

1849. jún. 20–21-én a peredi ütközetben próbálta kierőszakolni a támadást. Az ütközet ismét vereséggel végződött.

Az orosz és osztrák csapatok offenzívájára válaszul a kormány

1849. jún. 27-én ismét népfölkelésre hívta fel az ország lakosságát. A népfölkelést keresztesháború formájában kívánta megvalósítani, lelkészek vezetésével. A kormány azonban még a tavaszi hadjárat után keletkező parasztmozgalmakból kivilágló sérelmeket sem orvosolta, nemhogy földosztást tervezett volna. Részleges földosztást, az áruló, az orosz hadsereget támogató „muszka vezető" nagybirtokosok földjeinek fölosztását csak a radikálisok követelték, a 2000 holdon felüli birtokok teljes fölosztására pedig csupán Táncsics Mihály gondolt. Így a népfölkelésre szóló fölhívás, bár jelentős erők keltek föl, lényegében sikertelen maradt.

A kormány belátta, hogy az intervenció fölött csak úgy remélhet sikert aratni, ha erőit teljes mértékben koncentrálja. Ezért a Pesten tartózkodó tábornokokkal egyetértésben

1849. jún. 29-én úgy döntött, hogy a seregeket a Maros vidékén összpontosítja, s támaszkodik a jún. 27-én meghódolt aradi várra is. Itt kívánták egyesíteni a fősereget, az északi, délvidéki és erdélyi seregtestekkel, hogy azután az egyesített sereg a siker reményében mérkőzhessék meg külön az orosz és külön az osztrák seregekkel. Az egyesítési terv sikertelenségét az okozta, hogy Görgei nem engedelmeskedett a parancsnak. Jún. 30-án közölte Kossuthtal, hogy Haynau seregeinek előretörése miatt nem képes Komáromból a Dunántúlra nyomulni. E hírre

1849. júl. 1-én a kormány leváltotta Görgeit, s Mészáros Lázárt nevezte ki a honvédsereg főparancsnokává. Görgei azonban még mindig elvonulhatott volna a Dunántúlon, mert

1849. júl. 2-án sikerrel verte vissza Haynaunak a Komárommal szembeni parton fölállított sáncok elleni támadását. De ekkor érkezett meg leváltásának híre, mire a tisztikar soraiban ismét zendülés tört ki Görgei főparancsnoksága mellett. Végül is a júl. 8-án Pestet kiürítő kormány és a Görgei közötti tárgyalásokon úgy döntöttek,

hogy Görgei még egyszer megtámadja Haynaut, s ha győz, a Dunántúlon marad, ha nem, akkor a Duna bal partján a Maroshoz vonul.

1849. júl. 11-én Görgei a Komárommal szembeni oldalon megvívott ütközetben vereséget szenvedett. Most már belátta, hogy egyesülnie kell a többi sereggel, s megkezdte az elvonulást a Duna bal partján délre. Ezzel megnyílt az út Haynau seregei előtt, melyek

1849. júl. 13-án bevonultak Budára. Ugyanaznap Pestet orosz csapatok foglalták el, ami nyilvánvalóvá tette, hogy Görgei a Duna bal partján sem képes délre vonulni. Júl. 15-én csapatai Vácnál az orosz sereg előhadával ütköztek meg. Görgei arra kényszerült, hogy észak felé forduljon, és a dél felé nyomuló cári hadsereg hátában kísérelje meg az átkelést a Tisza bal partjára, ami lehetetlenné tette serege gyors megjelenését a Maros vonalán.

A cári intervenció hatására a Szemere-kormány jelentősen módosította nemzetiségi politikáját. Az összes nemzetiségek közül a megegyezés a románokkal volt leginkább lehetséges. A magyarországi románok által az erdélyiekkel közvetített tárgyalásokon a megbékülés ugyan kudarcot vallott, de Bălcescu, a havasalföldi román nemzeti mozgalom balszárnyának vezetője Debrecenben tárgyalt Kossuthtal, és részben az ő javaslatai alapján dolgozták ki a nemzetiségi törvényt.

1849. júl. 14-én megkötötték a Project de pacificationt (megbékélési terv), mely elismerte a román nemzetiséget, s Bălcescu és Kossuth megállapodtak egy román légió fölállításában is. A megegyezés, majd az 1849. júl. 28-án elfogadott nemzetiségi törvény azonban már nem változtatta meg a szabadságharc kimenetelét.

1849. júl. 20-án Perczel serege vereséget szenvedett Turánál, mire Szegedre vonult, s ezzel megnyitotta a szegedi utat Haynau előtt, aki követte őt Szeged felé. Ilyen körülmények között követelte júl. 27-én Szegeden a békepárt, hogy fővezérré Görgeit nevezzék ki, mert ő talán képes lesz kegyelmet kieszközölni számukra. Görgei kihasználva a turai ütközetnek az orosz sereg fölvonulását akadályozó hatását, Miskolcra vonult. Itt azonban megállt, és egy hétig táborozott. Paszkevics, az orosz seregek vezére arra fordította ezt az időt,

hogy seregét átdobja a Tiszántúlra. Így mikor Görgei júl. 29-én átkelt a Tiszántúlra, kénytelen volt még keletebbre kerülve vonulni dél felé.

Ezzel egyidejűleg Bem hadserege is – mely egész júliusban képes volt föltartóztatni az Erdélybe tört orosz hadsereget s megakadályozni, hogy az egyesüljön Paszkeviccsel – nagy veszteségeket szenvedett. Utánpótlás nélkül a sereg felőrlődött, s

1849. júl. 31-én a segesvári ütközetben, ahol Petőfi is elesett, véres vereséget szenvedett. Súlyossá vált a Szeged mellett álló magyar sereg helyzete is. Júl. 29-én Mészáros helyett ismét Dembinski vette át a fővezérséget, aki júl. 31-én úgy döntött, hogy Arad felé, a Tisza bal partjára vonul vissza. Ide vezényelték Görgeit is, aki

1849. aug. 1-én elfogadta a békepárti képviselők javaslatait, s katonai diktatúrára és a béketárgyalások megkezdésére törekedett. Aug. 1-én Dembinski átkelt a Tiszán, és Szőregnél táborozott, mire

1849. aug. 2-án Haynau bevonult Szegedre, majd átkelt a Tisza bal partjára, s

1849. aug. 5-én megtámadta Dembinski seregeit. Dembinski ekkor úgy döntött, hogy Arad helyett Temesvár felé vonul vissza, ezzel azonban elszakadt Görgeitől, s így Haynau seregei kettévágták a magyar főerőket.

1849. aug. 6-án Bem Nagycsűrnél megsemmisítő vereséget szenvedett az oroszoktól, s Szászsebesre vonult vissza. Ugyanaznap az Arad felé vonuló Görgei elküldte követeit Rüdiger tábornok főhadiszállására, hogy az orosz seregek előtti fegyverletételről tárgyaljanak.

1849. aug. 9-én, mikor Aradra érkezett, Kossuth kívánságára már Bem vette át Dembinskitől a Temesvár körül álló sereg főparancsnokságát. Bem elhatározta, hogy egyesül Aradon Görgeivel. Hogy visszavonulását biztosítsa, ütközetbe bocsátkozott Haynauval, és serege vereséget szenvedve, fölbomlott.

1849. aug. 11-én az oroszok értesítették Görgeit, hogy hajlandók elfogadni fegyverletételét. Görgei Kossuthtól a kormány és saját lemondását, valamint a teljhatalmat követelte. Kossuth először megbízta a tárgyalások folytatásával, majd lemondott, és átadta a hatalmat. Görgei ezután

1849. aug. 13-án Világosnál teljes seregével együtt lerakta a fegyvert. A szabadságharc azonban ezzel még nem ért véget. Néhány vár még ellenállt az intervenciós seregeknek. Ezeknek feladásában nagy szerepet játszott Görgei, aki leveleivel vette rá a parancsnokokat a megadásra.

1849. aug. 17-én Kossuth, Batthyány Kázmér, Perczel, Vetter, Mészáros, *Dembinski stb. átlépték a török határt. Ugyanaznap Damjanich* föladta Aradot, 18-án az erdélyi seregek szétoszlottak, 19-én Lázár Vilmos és serege adta meg magát Karánsebesen, 21-én pedig Vécsey Károly tette le Borosjenőn a fegyvert. Kegyelmet azonban csak Görgei kapott, akit a cár közbenjárására

1849. aug. 26-án Klagenfurtba száműztek.

1849. okt. 2-án megadta magát Komárom is, melynek hosszas ellenállása biztosította a helyőrségi tisztikar sértetlenségét. Az egész országban az osztrák katonai diktatúra, az abszolutizmus uralma kezdődött.

IX. A Habsburg-önkényuralom időszaka (1849–1867)

Az 1848–49. évi szabadságharc vereségét az ellenforradalom nyílt diktatúrája, az abszolutizmus követte. De az ellenforradalom nem volt képes fölszámolni a forradalom összes vívmányait. Az 1848-as forradalom eredményeként Magyarországon a feudalizmust a kapitalizmus váltotta föl, ha a forradalom befejezetlensége következtében a kapitalista fejlődést jelentős feudális maradványok korlátozták is. A jobbágyfölszabadítás után a kapitalista társadalmi viszonyok váltak uralkodóvá, de a tőkés termelés feltételei a mezőgazdaságban nem lettek azonnal uralkodóak. A földbirtokosok nem rendelkeztek elég tőkével, nem biztosította ezt számukra az abszolutizmus által végrehajtott kármentesítés sem, s a fönnmaradt jelentős feudális maradványok megléte is a tőkés termelésre való lassú átmenetet eredményezte. A mezőgazdaságban az átmeneti rendszer vált uralkodóvá, mely egyesítette a feudalizmus és a kapitalizmus jellegzetességeit. A fejlődés azonban a kapitalizmus érvényrejutását eredményezte, melyet elősegített a gabonakonjunktúra, a jelentős gabonakivitel. A mezőgazdaságban a nagybirtokon fokozatosan tért nyert a gépek, a bérmunkaerő nagyméretű alkalmazása, mely szoros összefüggésben volt a parasztság kezdődő fölbomlásával, proletarizálódásával.

Míg a mezőgazdaság fejlődésére az abszolutizmus korszaka nagy egészében nem volt kedvezőtlen, az ipar, noha 1848 megteremtette a kapitalista iparfejlődés alapjait, továbbra is kedvezőtlen helyzet-

ben maradt. A vámvonal megszüntetése után az osztrák ipar termékei öntötték el az országot, és elnyomták az amúgy is tőkehiányban szenvedő és a feudális maradványok által fejlődésében nagy mértékben korlátozott magyar gyáripart. A kapitalista viszonyok azonban önmagukban is olyan jelentős változást jelentettek a korábbiakhoz képest, hogy az osztrák ipart pártoló kormánypolitika ellenére is megindult a magyar ipar – sokban a nagybirtok érdekeit kiszolgáló – fejlődése. A közlekedés fejlődése a magyarországi vasútépítések nyomán, melyek mind a magyar nagybirtoknak, mind az osztrák kereskedőtőkének érdekében állottak, fokozódott az alapanyag-termelés, ha a nyersanyag-kitermelés túlnyomó része osztrák kézben volt is. Fejlődött a gépgyártás is, bár még csak a későbbi eredmények kezdetei jelentkeztek. Fejlődött az élelmiszeripar, elsősorban a malom-, cukor- és szeszipar. Az iparfejlődés nyomán kialakult a még csekély súlyú ipari burzsoázia, és létrejött az ipari proletariátus.

Az 1849–1867 közötti korszakot az abszolutizmus erői és a néptömegek közötti éles harc jellemezte. A magyar uralkodó osztály felső rétege, az arisztokrácia jelentős része, az „ókonzervatívok" szívesen visszatértek volna az 1848 előtti állapotokhoz, de háttérbe szorultak a birodalmi centralizációs politika következtében. A középnemesség, az 1848-as szabadságharc vezető ereje, 1849 után már nem volt hajlandó az aktív küzdelemre a Bach-rendszer ellen, elutasította a forradalmat, s maga is mindinkább konzerváló erővé vált, de nem rokonszenvezett az abszolutizmussal, hanem a kivárás, a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett. A burzsoázia nem kívánt harcolni a Bach-rendszer ellen, különösen azért, mert jelentős rétegei voltak érdekelve az abszolutizmus fönntartásában. Így a következetesen harcoló néptömegek vezető réteg hiányában nem tudták megdönteni az abszolutizmust akkor sem, amikor pedig a Habsburg-birodalom ereje 1859-ben jelentősen megrendült, s kormányzati válság alakult ki. Képtelen volt a forradalom vezetésére az emigráció is, mely – kimagasló alakjait, elsősorban Kossuthot leszámítva – nem állt kapcsolatban a néppel, s nem látta egy újabb forradalom lehetőségét. Kossuth, látva, hogy külső támoga-

tás nélkül Magyarország nem vívhatja ki függetlenségét, a nagyhatalmaktól remélte Magyarország fölszabadulását, s csak reményeinek bukása után dolgozta ki Duna-konföderációs tervét, vette föl az összeköttetést a nemzetiségekkel, s lépett a velük való együttműködés útjára. A középnemesség azonban mindinkább elutasította magától az újabb forradalmat, s a kiegyezést kereste. A kormányzati válság elmúltával az abszolutizmus helyreállt, de már nem tudta hosszú ideig föltartóztatni a birodalom szélesedő válságának újabb kirobbanását, mely 1866-ban következett be. A fenyegető néptömegek és a nemzetiségek egyre erősebb elszakadási törekvései ellen összefogott az osztrák burzsoázia és a magyar nagy- és középbirtok, s az 1867. évi kiegyezéssel, a polgári forradalom korszakának felülről történő lezárásával, a dualizmus megteremtésével konszolidálta a burzsoá rendet a Habsburg-monarchiában.

A szabadságharc leverése után a korlátlan centralizációs politikát megvalósító abszolutizmust Haynau diktatúrája vezette be. Haynau, a magyarországi osztrák seregek főparancsnokaként mint a császár alteregója járt el, a polgári közigazgatás teendőinek ellátására melléje rendelt br. Geringer Károlynak csak alárendelt szerep jutott. Haynau a legnagyobb kegyetlenséggel kezdte meg a megtorlást. Ha nem is tudta elérni a török területre menekült emigrációt, melynek élén Kossuth

1849. aug. 31-én Vidinbe érkezett, mindazokat, akik részt vettek valamilyen formában a szabadságharcban, büntetni kívánta.

1849. szept. 1-én rendeletet adott ki, melyben befejezettnek nyilvánította a magyar forradalmat, és fölhívta a benne részt vett katonatiszteket, hivatalnokokat, képviselőket, főrendiházi tagokat, a Honvédelmi Bizottmány és a forradalmi törvényszékek tagjait, a kormánybiztosokat stb., hogy 3 hónapon belül jelentkezzenek a haditörvényszékek előtt. Rendelete értelmében minden volt honvéd és nemzetőr, aki föl volt fegyverezve, a császári hadseregbe volt besorozandó. Ennek alapján kb. 45–50 000 embert soroztak be és vittek a birodalom különböző területeire. A szabadságharc elfo-

gott katonai és polgári vezetőin Haynau kíméletlen kegyetlenséggel hajtatta végre a halálos ítéleteket. Több kivégzés után,

1849. okt. 6-án Aradon kivégeztetett 13 honvédfőtisztet (Kiss Ernő, Schweidel József, Lázár Vilmos, Dessewffy Arisztid, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, Láhner György, Knézich Károly, Nagy-Sándor József, Leiningen-Westerburg Károly gr., Aulich Lajos, Damjanich János, Vécsey Károly gr.), Pesten pedig gr. Batthyány Lajost, az első felelős miniszterelnököt. Okt. 10-én Pesten kivégezték Csány Lászlót és Jeszenák János br. kormánybiztost, okt. 20-án Woronieczki Miciszláv hg. ezredest és Abancourt Károly lengyel forradalmárt, okt. 24-én Csernus Manót, Perényi Zsigmond br.-t, Szacsvay Imrét végezték ki. Az ellenforradalmi bíróságok összesen 500 halálos ítéletet hoztak, ezek közül 114-et hajtottak végre. Ezen kívül 1765 volt a súlyos börtönbüntetésre ítéltek száma. Az ítéletek országszerte hallatlan fölháborodást keltettek, ezért okt. 30-án megszüntették a halálos ítéletek végrehajtását, s átváltoztatták hosszú börtönbüntetésre. Dec. 9-én pedig az 1 évnél kisebb büntetésre ítéltek kegyelmet kaptak. A börtönök azonban így is megteltek politikai foglyokkal.

Az osztrák kormány teljesen fölszámolta Magyarország régi kormányzati rendszerét.

1849. okt. 24-én Haynau kiadta a magyarországi provizóriumra vonatkozó rendeletét („Ideiglenes közigazgatási szervezet") és az arra vonatkozó végrehajtási utasítást. E szerint Magyarországon a politikai közigazgatás szervei a hadsereg-főparancsnok és a császári biztos, a katonai kerületi parancsnokok a melléjük rendelt miniszteri biztosokkal. Megmaradt a korábbi, még Windischgraetz által bevezetett 5 katonai és polgári kerület (pest-budai, soproni, pozsonyi, kassai, nagyváradi), Erdélyt elválasztották Magyarországtól, s fönntartották a határőrvidéket is. Megszüntették a vármegyei autonómiát, a megyék élére királyi biztosokat küldtek.

1849. nov. 18-án létrehozták a „Szerb vajdaságot és temesi bánságot". 1850. jan. 12-én Fiumét Horvátországhoz csatolták.

A közigazgatási szervezet kiépítése mellett gondoskodtak az elnyomó apparátus szélesítéséről is.

1850. jan. 18-án fölállították a zsandárságot, melynek fölfegyverzéséhez az aulikus főurak jelentős összegekkel járultak hozzá. A zsandárságot széles körű jogokkal ruházták föl, és a rendőrminiszter alá helyezték.

A Habsburg-abszolutizmus uralma nem kedvezett a nemzetiségeknek sem. A szerbeket nem elégítette ki a vajdaság fölállítása, ahol az elégedetlenség miatt már

1850. jan. 25-én be kellett vezetni a rögtönbíráskodást. Kérvényeket intézett az uralkodóhoz a többi nemzetiség is, de az abszolutizmusnak most már nem volt szüksége rájuk.

Az abszolutizmus berendezkedése, a birodalmi centralizáció együtt járt a polgári jellegű reformok bevezetésével is.

1850. márc. 4-én bevezették a földadót,

1850. ápr. 7-én kibocsátották a Horvátország ideiglenes politikai szervezetét megállapító pátenst, mely föloszlatta az országgyűlést, s megszüntette az önkormányzatot.

1850. ápr. 9-én eltörölték a placetumot, a királyi tetszvényjogot, és később visszaengedték az országba a jezsuita rendet is.

1850. máj. 7-én rendezték a határőrvidék státusát.

Az abszolutizmus katonai diktatúrája országszerte elkeseredést, ellenállást váltott ki. A besorozott volt honvédek nem voltak megbízhatóak a rendszer szempontjából, a kivégzések országszerte és külföldön nagy fölháborodást keltettek. Az udvar arra törekedett, hogy fokozatosan áttérjen a katonai diktatúráról a polgári közigazgatásra. Az eddigi kivégzésekért a felelősséget igyekeztek Haynaura hárítani, ő azonban ezt fölismerte, s megtudván a közelgő amnesztiát, több vonatkozásban megelőzte az udvart. Márc. 10-én mentesítette azokat a nemzetőröket a sorozás alól, akik csak 1849. jan. 5-ig teljesítettek szolgálatot. S ha ápr. 27-ig 136 újabb ítéletet hoztak is – miután Haynau az udvar nagyarányú amnesztiatervéről értesült, s leváltását már elhatározták –

1850. júl. 5-én a politikai elítéltek egy részének, köztük a debreceni országgyűlés tagjainak kihirdette a halálos ítéletet, egyúttal azonban teljes kegyelemben is részesítette őket. Erre az udvar

1850. júl. 8-án leváltotta Haynaut, s szélesebb amnesztiát hirdetett. Haynau

bukása után Bach belügyminiszter nyomására korlátozták az új katonai parancsnok hatáskörét.

1850. szept. 13-án kibocsátották az új ideiglenes közigazgatási rendeletet. Megszervezték a helytartóságot, melynek ideiglenes elnöke Geringer Károly br. lett. A korábbi kerületeket meghagyták, de csak polgári közigazgatást szerveztek.

A birodalmat a gazdasági összeomlástól elsősorban Magyarország gazdasági erőforrásainak kiaknázása mentette meg. A centralizációs, egységesítő politikának megfelelően, az osztrák nagyburzsoázia érdekében

1850. okt. 1-én eltörölték a vámhatárt Ausztria és Magyarország között. Ez természetesen együttjárt más intézkedésekkel is, köztük a dohánymonopólium behozatalával. Novemberben kötelezővé vált az egyenes adó fizetése, elsősorban a földadóé. Új adónemek egész sorát vezették be. A magyar vasutat beolvasztották az osztrák hálózatba. Dec. 16-án nyitották meg a Bécs–Pozsony–Pest vasútvonalat. 1851 márciusában bevezették a fogyasztási adót is, aminek révén hatalmas összegeket sajtoltak ki az országból.

Az abszolutizmus berendezkedése 1849 után eleinte ideiglenesnek mutatkozott. 1850 végén azonban a feudális körök mind nagyobb mértékben törtek előre. Kezdett fölbomlani az osztrák arisztokrácia és a burzsoázia szövetsége, illetve azon belül az arisztokrácia javára tolódtak el az erőviszonyok. 1851. jan.-ban menesztették a kormányból Schmerling igazságügyminisztert. Az arisztokrácia előretörése terén jelentős lépés volt az

1851. ápr. 13-án fölállított birodalmi tanács, a Reichsrat, mely a minisztertanács ellensúlyozását szolgálta. Ennek hangadói ugyanis az arisztokráciából kerültek ki, elnöke Kübeck br. lett. Májusban azután lemondott tárcájáról a burzsoázia másik képviselője, Bruck pénzügyminiszter. Tovább folyt az egységesítő politika is.

1851. júl. 1-én eltörölték a határt Magyarország és Ausztria között.

1851. aug. 20-án a császár rendeletileg elvetette a miniszteri felelősség elvét, és kimondta, hogy a miniszterek ezentúl csak neki felelősek.

1851. szept. 12-én leváltották Geringert, és helyére polgári és katonai kormányzóként Albrecht főherceget nevezték ki.

1851. dec. 31-én pedig egy császári pátens hatályon kívül helyezte az olmützi alkotmányt. A vele egyidejűleg kibocsátott „alapelvek" a koronatartományok berendezkedéséről a centralizációban és az abszolutisztikus kormányzatban fektették le a kormánypolitika irányát. Az „alapelvek" jelentős kedvezményeket adtak a nagybirtokosoknak, s megszilárdították a feudális erők helyzetét a kormányzatban.

Az abszolutizmus első éveiben, a kíméletlen diktatúra időszakában sem szűnt meg a magyar nép ellenállása. A szabadságharc és Kossuth emlékét nem lehetett kiirtani a nép szívéből. Erre számított az emigráció is, elsősorban az 1849 novemberében Sumlában, majd később a kisázsiai Kiutahiában tartózkodó Kossuth. A Habsburg-birodalom és Oroszország ugyan fölléptek a Portánál Kossuth és az emigránsok kiadatása érdekében, de Anglia és Franciaország megakadályozta ezt. Az amerikai kormány meghívta Kossuthot az Egyesült Államokba. Kossuth, ha nem is kívánt végleg letelepedni Amerikában, elfogadta a meghívást. Útját

1851. szept. 11-én kezdte meg az amerikai Mississippi fregatton. A Földközi-tengeri kikötőkben mindenütt lelkesedéssel fogadta a nép.

1851. okt. 15-én Gibraltárból – miután elhagyta az amerikai hajót – angol hajón Nagy-Britanniába utazott, ahol a nép szintén lelkesedéssel fogadta. Több heti angliai tartózkodás után

1851. dec. 5-én érkezett Amerikába, ahol 1852. júl. 14-ig tartózkodott. Célja a magyar szabadság propagálása, az emigráció céljaira anyagi bázis megteremtése volt.

Kossuth európai körútjának idején figyelt föl az osztrák rendőrség egy forradalmi szervezkedésre, melynek vezetője Makk József volt. Makk érintkezésbe lépett még Törökországban Kossuthtal, és megbízólevelet is nyert tőle. A szervezkedés elsősorban a Székelyföldre és Pestre terjedt ki. Az összeesküvőknek azonban nem voltak széles kapcsolataik a néptömegekkel, elsősorban a parasztsággal, tevékenységük ezért eleve kudarcra volt ítélve. Dec. 1-én a rendőrség házkutatást tartott Kossuth nővéreinél, s elfogta őket, valamint Jubál Károlyt.

1852. jan. 24-én Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és más erdélyi városokban nagyarányú letartóztatásokat eszközöltek. Az elfogottak között

voltak a szervezkedés fejei, Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly is. Az összeesküvéssel egyidejűleg, attól függetlenül indult meg Noszlopy Gáspár szervezkedése.

A kormányzaton belül a feudális erők megerősödését jelentette, hogy miután

1852. ápr. 5-én meghalt Schwarzenberg miniszterelnök, az uralkodó megszüntette a miniszterelnöki tisztséget (hogy ne Bachot kelljen kineveznie). Külügyminiszterré Boul-Schauenstein grófot nevezte ki, aki Kübeckkel együtt vezette az államügyeket. A minisztertanácsi ülések helyett egy, a miniszterekből és a birodalmi tanácsosokból álló bizottság (miniszteri értekezlet) vette át az ügyek intézését. A legfőbb vezetést a császár magának tartotta fönn. Bach háttérbe szorulását jelentette, hogy

1852. ápr. 25-én az összes rendőri ügyeket kivették a belügyminiszter hatásköréből, s önálló rendőrségi főhatóságot szerveztek a zsandárság parancsnoka, Kempen altábornagy vezetésével. Májusban megszüntették a hadügyminisztériumot, s a hadügyek intézését Grünner gr., az uralkodó főhadsegéde vette át. A feudális erők előretörése, az új kormány fölállítása után került sor

1852. jún. 5.–aug. 14 között az uralkodó első, már régóta tervezett magyarországi körútjára. Erre azért volt szükség, hogy igazolják a bécsi kormányzatot, amely azt hangoztatta, hogy a magyarság túlnyomó része elégedett a helyzettel. Már előzőleg elrendelték – hogy engedményeket tegyenek –, hogy a magyarországi tisztviselők hivatalos ténykedéseikkor kötelesek magyar ruhát hordani (Bach-huszárok). A körutazás azonban nem hozta meg a várt eredményt. Ebben az időben is folytatódott a Makk–Jubál-féle összeesküvés fölgöngyölítése. Ekkor fogták el Gasparich Kilit ferencrendi szerzetest, Sárosy Gyula költőt, Vachott Sándort, s okt. végén megkezdődtek az első perek Budán. Fölfedezték Noszlopy Gáspár szervezkedését is. Nov. folyamán letartóztatták Gál Józsefet, Sárközi Lajost, Nagy Albertet, s végül magát Noszlopy Gáspárt is.

A centralizációs politikának megfelelően, a császár látogatása után is tovább tartott az osztrák törvények átültetése Magyaror-

szágra. Novemberben életbe léptették az ideiglenes földadókatasztert,

1852. nov. 22-én kiterjesztették Magyarországra is az 1844. évi osztrák regulativumot a takarékpénztárakra vonatkozóan, ami nem engedélyezte azok részvénytársasági alapon való létesítését stb., s ezzel akadályozta a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődését.

1852. nov. 26-án új egyleti törvényt adtak ki, mely minden egyesület, a kulturális egyesületek alakulását is a kormány engedélyéhez kötötte, működésüket pedig teljesen ellenőrzése alá vetette.

1852. nov. 29-én egy császári pátens eltörölte az ősiséget, egy másik pátens pedig Magyarországra is kiterjesztette az osztrák polgári törvénykönyvet.

1853. jan. 1-én életbe lépett az új ideiglenes polgári perrendtartás. Ezen intézkedések egységesítő jellegük mellett természetesen elősegítették a magyarországi polgári fejlődést is.

1853. jan. 19-én került sor a végleges magyarországi közigazgatási rendelkezés (definitívum) kiadására, mely az egyes polgári kerületeket kerületi helytartótanácsokra alakította át, és nagyobb önállósággal ruházta föl, csökkentve egyúttal a magyarországi helytartóságnak a bécsi kormánnyal szembeni súlyát. Ezután indult meg végleges szervezés alapján a hivatalnoki kar kiépítése, ekkor áramlottak be Magyarországra a cseh, osztrák, délszláv hivatalnokok tömegei. Ezek az intézkedések természetesen nem szerették le a magyarországi lakosság ellenséges érzületét, ezt csak fokozták az

1853. febr. 6-i milánói fölkelés utáni terrorhullám eseményei. A milánói fölkeléssel s vezetőjével Mazzinivel kapcsolatban állt Kossuth is, aki a nagyhatalmi kormánykörök mellett összeköttetésbe lépett az európai kispolgári forradalmi emigráció vezetőivel is. Mazzinival való viszonya azonban a fölkelés elfojtása után elhidegült, mert Kossuth a sajtóban – hogy a fölkelés előkészítésével kapcsolatos felelősség alól tisztázza magát – nyilvánosságra hozta, hogy Mazzini, a magyar katonákhoz intézett fölhívását engedélye nélkül tette közzé. A milánói fölkeléssel, az emigráció megélénkülő tevékenységével egyidejűleg

1853. febr. 18-án Libényi János szabólegény sikertelen merényletet követett

el a császár ellen. Az udvar a forradalmi mozgalmakra újabb terrorhullámmal válaszolt.

1853. febr. 26-án kivégezték Libényit, márc. 3-án Noszlopy Gáspárt és társait, Jubál Károlyt, Andrásffy Károlyt, Sárközi Sámuelt és a többi elfogottat hosszabb börtönbüntetésre ítélték. Máj. 25-én Teleki Blanka grófnőt 10, Leövey Klárát 5 évi börtönre ítélték. Szept. 2-án kivégezték Gasparich Kilitet. Megszaporították az őrjáratokat, házkutatásokat rendeltek el, sőt aug.-ban Pesten és Budán betiltották a házaló kereskedést is, mert olyan könyvekre bukkantak, amelyeknek fedőlapjába Kossuth képét rejtették.

Az abszolutizmus még a szabadságharc leverése előtt programjába vette a volt földesurak kármentesítését. Már az általános rendezés előtt, 1850-ben megkezdődött az előlegek folyósítása, ami egyik eszköze volt a dinasztiához hű nagybirtokos arisztokrácia jutalmazásának. A végleges rendezésre az

1853. márc. 2–3-i úrbéri pátens kibocsátásával került sor, mely – az 1848. évi törvényekre való hivatkozás nélkül – kimondotta a jobbágyszolgáltatások megszüntetését és a volt földesurak kártalanítását az országos jövedelmekből. A pátens telkenként 300–700 forint kárpótlást állapított meg. A földadókataszternek megfelelően a megyéket 8 osztályba sorolták, és a kárpótlás arányát osztályonként állapították meg. A besoroláskor is arra törekedett a kormányzat, hogy a nagybirtoknak kedvezzen, ezért az első, a legnagyobb kárpótlást élvező osztályba főleg azok a megyék kerültek (Fejér, Sopron, Moson, Tolna, Vas, Pozsony), ahol a nagybirtok volt túlsúlyban. A gyakorlati végrehajtás azonban csak vontatottan haladt, így a magyar mezőgazdaság tőkehiányán nem nagyon segített. A kárpótlási összegeket nem készpénzben fizették, hanem helyette 5%-kal kamatozó földteher-mentesítési kötvényeket adtak. A kötvények teljes kifizetésére 1857 után évenként sorsolás útján került sor. A kármentesítési pátenst Erdélyben 1854. jún. 24-én léptette életbe a kormányzat.

A szabadságharc leverésekor elrejtett koronázási jelvények utáni kutatás 1853-ban sikerrel ért véget.

1853. szept. 8-án Orsován föllelték a koronát és a koronázási jelvényeket.

A korona megtalálása alkalmával rendezett ünnepségek azonban nem érték el céljukat, nem tették népszerűvé a Bach-rendszert. Rossz hatása volt a Makk-féle összeesküvés erdélyi résztvevőinek (Török János, Gálfi Mihály, Horváth Károly)

1854. márc. 10-én és Váradi József, Bartalics Ferenc ápr. 19-én történt kivégzésének is.

A közigazgatási és bírósági területi beosztásnak Magyarországra nézve végleges szabályozás után,

1854. ápr. 6-a után sor került az abszolutizmus valamelyes enyhítésére, Ferenc József ápr. 24-én történt házassága alkalmából

1854. máj. 1-én megszüntették az ostromállapotot Magyarországon (Erdélyben dec. 15-én), de olyan korlátozásokkal, hogy az nem jelentett lényeges változást. Részleges kegyelmet is gyakoroltak az ellenállás leszerelése céljából, noha ezzel párhuzamosan folytak újabb elítélések, és kivégzések is történtek: így az természetesen nem érte el célját.

Az abszolutizmus látszólagos enyhítésére azért volt szükség, mert az 1853. nov. 1-én kitört orosz–török háború igen nehéz helyzet elé állította Ausztriát, és ebben a helyzetben a belső mozgalmak, fölkelések fokozottabban veszélyesek voltak számára. Ausztria a háborúba nem lépett be, mert belső helyzete ezt nem engedte meg, de föllépett Anglia és Franciaország mellett. Így külpolitikailag – elvesztve Oroszország szövetségét – teljesen elszigetelődött. A krími háború kitörésekor az emigráció tagjai, elsősorban Kossuth abban bízott, hogy Ausztria is belekeveredik a háborúba Oroszország mellett, és akkor mód nyílik Magyarország fölszabadítására.

1854. jún. 5–nov. 29. között Kossuth Angliában gyűléseket tartott, ezeken a közvéleményt a magyar ügy támogatására szólította föl. Az angol kormány azonban nem támogatta a magyar emigráció törekvéseit, mert érdekei az osztrák birodalom fönntartását diktálták, s többször föl is lépett Kossuth ellen. Kossuth tehát csalódott az angol kormánykörökben, de a végső következtetést még nem vonta le, hanem továbbra is hitt a nagyhatalmak segítségében.

Az arisztokrácia hatalmi térnyerése mellett az 50-es években

jelentős befolyásra tett szert a katolikus klérus is, ami az egyházi politika mellett elsősorban az iskolapolitikában nyilvánult meg. A nemzeti elnyomást szolgáló, de már polgári jellegű iskolapolitika tervszerűen fölszámolta a jozefinizmus összes eredményeit. Az 1849-ben ideiglenesen életbe léptetett „Entwurf"-ot

1854. dec. 16-án szentesítették. A rendelkezés bizonyos határok között megengedte a gimnáziumoknak az anyanyelv használatát, de arról gondoskodott, hogy minden tanuló csak német nyelvtudással fejezhette be tanulmányait. Bevezették a 6–12 éves gyermekek tankötelezettségét is, de ezt a valóságba nem ültették át. Az egyház befolyását a már 1853-ban megkezdett tárgyalások eredményeként

1855. nov. 5-én kihirdetett konkordátum biztosította teljes egészében. A konkordátum végleg eltörölte a királyi tetszvényjogot, biztosította a papság szabad érintkezését Rómával, az alsópapságot a főpapságnak szolgáltatta ki, az iskolai oktatást a katolikus egyház dogmáinak bilincseibe kötötte, s biztosította az egyház birtokait.

Az 1856. márc. 30-án aláírt párizsi béke után Ausztria külpolitikailag teljesen elszigetelődött. A német kérdésben Oroszország Poroszországot támogatta, mert a krími háború idején Ausztria sem állt mellé, az olasz egység vonatkozásában pedig Franciaország és Anglia Piemontot támogatta. Az udvar nem ismerte föl világosan, hogy külpolitikai helyzete több mint problematikus. Nem kívánta fölszámolni abszolutisztikus kormányrendszerét, de mindenesetre a felületen enyhítette az abszolutizmust. Elsősorban egyes foglyok számára adandó amnesztiáról volt szó.

1856. jan. 16-án megszüntették a kerületi katonai parancsnokságokat, melyek még a katonai közigazgatásra emlékeztettek. Majd egyes esetenkénti megkegyelmezés és hazatérés engedélyezése után,

1856. ápr. 3-án 63 várfogságra ítélt hazafit engedtek szabadon. Engedélyezték Kölcsey Ferenc síremlékének fölavatását is, melyen több ezren vettek részt. Júniusban több vagyonelkobzást megszüntettek, majd júliusban ismét nagyobb méretű amnesztiára került sor. Az abszolutizmus emellett megkísérelte a magyarság és a nemzetiségek egymás ellen való fölhasználását. Ezért engedélyezték 1856 Szent István napján több nemzetiségi városban az ünnepi beszédeknek is-

mét magyar nyelven történő megtartását. Miután a birodalom többi tartományait meglátogatta,

1857. máj. 4-én megkezdődött Ferenc József második körútja Magyarországon, mely a rendszer szilárdságát és az alattvalók hűségét volt hivatva dokumentálni. Az utazás alkalmából

1857. máj. 9-én amnesztiát adtak az összes politikai elítéltnek. A kivégzettek elkobzott vagyonát is visszaadták családjaiknak, de azoknak, akik elmenekültek a büntetőeljárás elől, nem adtak amnesztiát. Több emigránsnak is megengedték a hazatérést. Ekkor jött vissza az országba Andrássy Gyula gr., és hagyott föl a bujdosással Táncsics Mihály.

Az abszolutizmus felszínes enyhülését kihasználva, a magyar arisztokrácia „ókonzervatív" része – mely a császárhűség és a birodalom egységének alapján állt, helyeselte a kivégzéseket, a megtorlást, de elítélte a germanizálást, a túlzott centralizációt – petíciót intézett a császárhoz, melyben az 1847-es kormányrendszer visszaállítását kérelmezte. Az uralkodó és az udvar azonban mereven ragaszkodtak az eddigi kormányzati rendszerhez, s visszautasították a petíciót. Magyarországi útjának befejezése után az uralkodó

1857. szept. 9-én Laxenburgban kelt kiáltványában leszögezte ragaszkodását az eddigi kormányzati rendszerhez. A laxenburgi leirat szellemében, az eddigi kormányzati rendszer igazolására íratta meg Bach belügyminiszter az

1857. okt.-ben megjelent Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns c. röpiratát, mely az ország polgári haladását a Bach-rendszernek tulajdonította. A többszöri amnesztia, az abszolutizmus felszíni enyhülése azonban természetesen nem szerelte le a népi ellenállást, s nem változtatta meg a középnemesség passzív magatartását sem. Különösen fokozta ezt, hogy a germanizáció nem szűnt meg, s még az Akadémia új,

1858. márc. 3-i alapszabályaiból is kihagyták, hogy a tudományt magyar nyelven tartozik művelni. Az új alapszabályok ellen lépett föl a Döblingben tartózkodó Széchenyi István is, aki az 1848-as állapotok némi módosítása alapján szükségesnek tartotta a megegyezést

az uralkodóval, de nem volt hajlandó az ókonzervatívok módjára behódolni a rendszernek.

1858. nov. 6-án az Akadémiához intézett levelében tiltakozott az új alapszabályok ellen, kérte levele nyilvános fölolvasását. Erre ugyan nem került sor, de a levél kéziratban országszerte elterjedt, s nagy hatása volt a nemzeti ellenállásra. Ez időben írta meg Bach röpirata elleni munkáját is, mely azonban csak 1859-ben látott napvilágot.

Az abszolutizmus „enyhülése", az amnesztiák stb. nem tudták meggátolni, hogy a rendszer válsága a felszínre ne törjön. A kormány Ausztria belső rendjét külpolitikai sikerekkel kívánta megszilárdítani. Ausztria azonban külpolitikailag elszigetelődött, s küszöbön álló veresége 1859-ben be is következett. Az emigráció, mely az 50-es években nem volt egységes, hanem részekre hullott, s nagy része – a magyarországi helyzetnek, a középnemesség passzív politikájának megfelelően – belenyugodott az adott helyzetbe, az olasz háború lehetőségére fölélénkült. Az együttműködés létrejött, a különböző csoportok elismerték Kossuth vezetését. Kossuth már

1859. febr. 25-én Magyarországra küldte Tájékoztatását, melyben jelezte, hogy a háború alkalmat ad az ország függetlenségének kivívására. Franciaországgal és Piemonttal a magyar nemzet az ő személyén keresztül fog szövetkezni.

1859. ápr. 26-án megkezdődött az ellenségeskedés Ausztria és Piemont, valamint Franciaország között. A magyar emigráció fölfokozott tevékenysége azonban abban a hibában szenvedett, hogy – bár ismerték a nagyhatalmak, elsősorban III. Napóleon álláspontját, mely csak kihasználni igyekezett az emigrációt, csak fenyegette vele Ausztriát –, nem lépett föl önállóan, hanem csak III. Napóleon eszközeként.

1859. máj. 5-én a francia császár fogadta Kossuthtot, s minden támogatást – anyagit is – megígért, mire

1859. máj. 6-án Párizsban Kossuth, Teleki és Klapka megalakították a „Magyar Nemzeti Igazgatóságot", mely ideiglenes székhelyéül Genovát választotta. Fölvették a kapcsolatot Romániával és Szerbiával is. Elhatározták, hogy hozzáfognak az önálló magyar hadsereg megszervezéséhez. Ezután Kossuth – mivel III. Napóleonnak meg-

ígérte, hogy a folyamatban lévő angol választási hadjárat folyamán olyan kormányt segít hatalomra, amelyik semleges álláspontra helyezkedik Ausztria fölbomlasztásával kapcsolatban,

1859. máj. 8-án visszatért Londonba, s bekapcsolódott az angol választási hadjáratba. Palmerston írásbeli ígéretet is tett neki, hogy kormányra jutása esetén semleges álláspontot foglal el. Közben a Szerbiával és Romániával folyó tárgyalások is sikert értek el. Románia megengedte fegyverraktárak fölállítását, aminek fejében a magyar emigráció képviselői megígérték, hogy segítik Romániát Bukovina megszerzésében, és messzemenően biztosítják a magyarországi románság jogait. Beleegyeztek, hogy a háború után Erdély maga dönt jövőbeni hovátartozásáról. A végcélt Magyarország, Szerbia és Románia konföderációjában jelölték meg.

1859. máj. 20-án Klapka és Perczel kiáltványt adtak ki, melyben fölszólították az olaszországi magyar katonákat, hogy álljanak át, lépjenek be a magyar légióba.

1859. jún. 4-én az osztrák seregek montebellói és a Magentánál elszenvedett veresége után a genovai Castellatio erődben megalakult a magyar légió. A magyar emigráció erőfeszítései azonban nem vezettek sikerre. Miután a császár által vezényelt osztrák seregek

1859. jún. 24-én Solferinónál vereséget szenvedtek, III. Napóleon gyorsan kihasználta győzelmét, s

1860. júl. 11-én Villafrancában fegyverszünetet kötött Ausztriával. Ez végleg lezárta azt a lehetőséget, hogy az emigráció katonai erővel törjön be az országba. Kossuth azonban nem hagyott föl a reménnyel, hogy az országot föl lehet szabadítani. Ezért kötötte meg

1859. júl. 20-án a Nemzeti Igazgatóság a román fejedelemmel az egyezményt a magyar fölkelés részére Romániában letétben lévő fegyver és lőszerkészletről.

Az 1859-i vesztett háború, ha az emigráció tervei nem valósultak is meg, megremegtette a Habsburg-birodalmat, s mély válsága újabb szakaszának közvetlen előidézőjévé vált. Az abszolutizmus vitathatatlanul csődbe jutott, a birodalom összes elnyomott népe előtt világossá vált az abszolutizmus külpolitikai elszigeteltsége és belső gyöngesége. Az udvar is más politika folytatására kénysze-

rült. Az első engedmények igen csekélyek voltak. Júl. 20-án megengedték, hogy a gimnáziumok fönntartói válasszák meg a tanítási nyelvet, mely eddig egységesen német volt. A további változások sem érintették a rendszer lényegét. Az udvar nem fogadta el az ókonzervatívok mérsékelt javaslatát sem, melyet aug. 15-én Dessewffy Emil gr. terjesztett Rechberg gr. külügyminiszter elé, s mely ismét az 1847-i állapotok visszaállítását kérte. E javaslatot elutasították, csupán személycserét határoztak el.

1859. aug. 22-én a császár fölmentette Bachot és Kempent, és ismét visszaállította a miniszterelnöki funkciót. Miniszterelnökké Rechberget, az arisztokrácia képviselőjét nevezte ki, belügyminiszter Goluchovski Agenor gr., rendőrminiszter Hübner br. lett, akinek a magyar ókonzervatívokkal szoros kapcsolatai voltak. Ferenc József laxenburgi kiáltványa ezzel egyidejűleg kilátásba helyezte az állami kiadások szigorú ellenőrzését, a protestánsok autonómiáját és szabad vallásgyakorlatát, a zsidók helyzetének rendezését, az önkormányzatok nagyobb hatáskörrel való fölruházását. Az új program és a személycserék, melyek tükrözték az erőviszonyoknak bizonyos mértékű eltolódását az arisztokrácia javára, igen kevés jelét mutatták a változásnak, és így senkit sem elégítettek ki.

Az udvar politikája nem járhatott sikerrel. A kormányban végrehajtott személyi cserékkel, minimális engedményekkel nem lehetett leszerelni a néptömegek és a nemesség elégedetlenségét, mely csak lehetőséget várt a kirobbanásra. Ez először a protestáns egyházak helyzetét rendező pátens kibocsátásával érkezett el. Az 1859. szept. 1-én kelt és

1859. szept. 11-én nyilvánosságra hozott protestáns pátens a protestáns egyházak autonómiáját s a protestáns egyházak igazgatását úgyszólván teljesen az állam irányítása alá helyezte, ami országszerte hatalmas tiltakozó mozgalmat indított el. A protestáns pátens elleni tiltakozás végeredményben az egész abszolút rendszer ellen irányult, amire jellemző, hogy nagy számban vettek részt a tiltakozó tüntetéseken más vallásúak is. A protestáns pátens elleni küzdelem, mely

1859. szept. 27-én az evangélikus tiszai egyházkerület késmárki közgyűlésén

kezdődött meg, országszerte nagy méreteket öltött. Ezzel párhuzamosan azonban nyíltan nemzeti tüntetésekre is sor került. Október folyamán látott napvilágot Londonban Széchenyinek Bach Rückblickjére névtelenül írott válaszröpirata (Ein Blick auf den anonymen „Rückblick". . .) mely az országban hetek alatt elterjedt, és igen forradalmasítóan hatott. A nemzeti mozgalom jelentős formái voltak az országszerte megrendezett Kazinczy-emlékünnepélyek. Kisfaludy Károly sírjának megkoszorúzásakor és Berzsenyi szobrának fölavatásakor is nemzeti tüntetésekre került sor. Széles körben terjedt el a magyar ruházat tüntető viselete, a csárdás táncolása stb. A nemzeti mozgalom az ókonzervatívokat is az abszolutizmus elleni mérsékelt föllépés útjára vitte.

1859. nov. 6-án a Scitovszky János esztergomi érsek pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából Esztergomban tartott ünnepélyen Cziráky János gr. és Jósika Samu br. is nemzeti szólamokat hangoztattak. Az abszolutizmus helyzetét tovább rontotta az

1859. nov. 10-én aláírt zürichi béke, mely Ausztriát további engedmények megtételére kényszerítette. Nagymértékben rosszabbodott a birodalom pénzügyi helyzete is.

1859. nov. 11-én fölállítottak egy bizottságot, melynek hivatása a költségvetés átvizsgálása és az államháztartás egyensúlyának helyreállítása volt. A birodalom válságának fokozódásával a rendőri intézkedéseket megszigorították, nem engedélyezték a különféle gyűléseket, 1860. márc. 2-án házkutatást tartottak Széchenyinél is. Mindez azonban nem fékezhette meg a mozgalmakat, sőt most már nagyobb megmozdulásra is sor került.

1860. márc. 15-én az egyetemi ifjúság tüntetve, fölvonulva ünnepelte meg a 48-as forradalom emlékét. A rendőrség azonban a Kerepesi temetőnél tüzet nyitott a fölvonulókra, hárman megsebesültek. A rendőrség 11 embert tartóztatott le. A sebesültek közül ápr. 2-án sebeibe belehalt Forinyák Géza egyetemi hallgató, s – a rendőrség akadékoskodása ellenére – temetése

1860. ápr. 4-én hatalmas nemzeti tüntetéssé vált, melyen kb. 60000 ember vett részt. Pár nappal később,

1860. ápr. 8-án lett öngyilkos Széchenyi István, aki Forinyák temetéséről

híreket szerzett, és az új összeütközéstől megrettent. Tettében jelentős szerepe volt a nála tartott házkutatásoknak is. Széchenyi halálának híre újabb alkalmakat teremtett a rendszer elleni tüntetésekre. A Széchenyi gyászünnepélyek egészen az őszbe nyúltak, s ha az ápr. 11-i temetést Nagycenken a rendőrség utasítása miatt egy nappal a meghirdetett időpont előtt kellett is elvégezni, az országszerte megtartott emlékünnepségeket nem tudták megakadályozni.

A magyarországi nemzeti mozgalmak föllendülése az udvart arra késztette, hogy bizonyos személyi változásokat hajtson végre.

1860. ápr. 19-én ideiglenesen fölmentették főkormányzói és hadfőparancsnoki tisztsége alól Albrecht főherceget s utódjává Benedek Lajos táborszernagyot nevezték ki. Egyúttal megszüntették az ország ötfelé osztását, a kerületi helytartótanácsokat Budán egyesítették. Az új rendszer júl. 1-én lépett életbe. Benedek kinevezése azonban nem oldhatta meg a válságot, melyet a kirobbant sikkasztások, panamák – ezeknek során maga Bruck pénzügyminiszter is öngyilkos lett ápr. 23-án – még súlyosbítottak. Az udvar kénytelen volt összehívni a birodalmi tanácsot, melyet

1860. máj. 1-én nagyszámú magyar arisztokratával is kibővítettek. A kormány intézkedései azonban nem csillapították le a mozgalmakat.

1860. máj. 16-án Debrecenben volt összeütközés a kollégiumi diákok és a katonák között. Júniusban a Berzsenyi-ünnepségek adtak alkalmat a nemzeti tüntetésekre. Július folyamán Pesten több napig tartó tüntetés zajlott le, ennek során a diákokhoz mesterlegények is csatlakoztak, akik Kossuthot és Garibaldit éltették. Az egyszerű ünneplésen túlmenő lelkesedéssel ülték meg

1860. aug. 20-át, mely napon a Városligetbe több ezer főnyi tömeg vonult ki. Aug. utolsó napjaiban 15 évi börtönre ítélték Táncsics Mihályt, aki a népek összefogását hirdette kéziratban terjesztett röpirataiban.

A magyar nemzeti mozgalom hatalmas föllendülése az udvart nagyobb engedmények megtételére szoritotta. Meg is indultak a tárgyalások az ókonzervatív főurak és az udvar között. A kibővített birodalmi tanácsban részt vevő arisztokraták a 47-es állapotok visszaállítását követelték. Programjukat legvilágosabban Des-

sewffy Emil újabb memoranduma fejezte ki. A tárgyalások az udvarral sikerre is vezettek.

1860. okt. 20-án a császár kiadta az „Októberi diplomát", mely az arisztokrácia követeléseinek kielégítésével az egyes tartományoknak nagyobb autonómiát biztosított. Ennek során Magyarországon megszüntették a kerületi helytartóságokat, visszaállították a helytartótanácsot, a kancelláriát és a megyerendszert. A közigazgatásban ismét bevezették a magyar nyelvet. Főkancellárrá Vay Miklós bárót, helyettesévé Szőgyény-Marich Lászlót, a helytartótanács elnökévé nov. 1-én ifj. Majláth Györgyöt nevezték ki. A diploma módosította az eddigi abszolutisztikus kormányzati rendszert, a birodalmi tanács hatáskörébe utalta a főbb államügyek megtárgyalását, a költségvetés, az államadósságok, a jegybank, a vám- és kereskedelemügyek, az újonc- és adómegajánlás megvitatását. Ennek megfelelően a magyar országgyűlés csak tartományi hatáskört nyert. A törvényhozási jogot a jövőben az uralkodó és az országgyűlés közösen gyakorolja, de csak azokban az ügyekben, melyek nincsenek fönntartva a birodalmi tanács részére. Az ideiglenes választótörvény kimunkálására az esztergomi érsek elnökletével tanácskozmányt szerveztek, melynek fölterjesztése alapján dönt majd az uralkodó.

Az októberi diploma nem elégítette ki a tömegeket, s a nemességet sem.

1860. okt. 23-án Pesten heves tüntetések zajlottak le a diploma ellen. s vidéki városokban is megmozdulásokra került sor. Ilyen körülmények között az arisztokrácia egy része nem vállalta el a főispáni állásokat. 41 kinevezett főispán közül 15 mondott le. A megyegyűlések egymás után tiltakoztak a diploma ellen, és követelték a 48-as törvények életbe léptetését. Az udvar azonban tovább folytatta politikáját.

1860. dec. 9-én kinevezték az erdélyi kancellária élére Kemény Ferenc bárót, a kormányszék vezetésével pedig Mikó Imre grófot bízták meg. A tüntetések, mozgalmak tovább folytak. A császári címerek eltávolítása körül nagy mozgalom keletkezett. A nép megtagadta az adófizetést, az újoncozást. A megyei nemesség öntevékenyen

hozzálátott a megyebizottságok összehívásához. Sok helyen emigrációs politikusokat (Kossuth, Klapka, Teleki stb.) is beválasztottak a bizottmányokba. A nemzeti ellenállás föllendülésének hatására az esztergomi értekezlet

1860. dec. 17-én úgy döntött, hogy az országgyűlés összehívását az 1848. évi 5 tc. alapján javasolja.

Az októberi diploma kibocsátása utáni hatalmas ellenállás tovább gyöngítette az osztrák kormányzatot, ezért a kormány újabb átalakítását határozták el. Még dec. 13-án fölmentették Goluchovski Agenor br. államminisztert, és helyére az osztrák burzsoázia képviselőjét, Schmerlinget nevezték ki.

1860. dec. 27-én az uralkodó kihallgatáson fogadta Deákot és Eötvöst, s meghívta őket a kormányba, amit azonban a már az esztergomi értekezletre szóló meghívásról is lemondott Deák és példájára Eötvös is visszautasított.

Az októberi diploma nemcsak a magyarság, hanem a nemzetiségek mozgalmait is kiváltotta. Elsőnek a románok mozdultak meg. A bécsi udvarral szoros kapcsolatban álló Saguna püspök vezetésével Nagyszebenben nemzetiségi kongresszust tartottak

1861. jan. 14-én, melyen tiltakoztak az unió ellen, s külön erdélyi gyűlést követeltek. A román nemzetiségi mozgalom azonban elszigetelődött a néptől, ezért nem képviselhetett jelentős erőt. Elvetették az uniót a jan. 31-én Nagyszebenben gyűlést tartó szászok is.

A nemzeti ellenállás kiszélesedése miatt a magyar konzervatívok arra határozták el magukat, hogy meggátolják a mozgalom továbbfejlődését. Erre a célra egy leiratot szántak, melyet hercegprímási körlevéllel kívántak támogatni. A megyékhez intézett leirat

1861. jan. 16-án látott napvilágot, s benne az uralkodó leszögezi, hogy ragaszkodik az októberi diplomához, s megparancsolja, hogy az adófizetést továbbra is eszközöljék. A leirat azonban ellenkező hatást váltott ki. Országszerte mind nagyobb méreteket öltött az adómegtagadás, az esztergomi érsek körlevelét pedig a megyék visszautasították.

1861. jan. 21-én tették közzé a helytartótanács rendeletét az országgyűlésnek ápr. 8-ra történő összehívásáról. Hogy azonban még formailag

se az 1848-as törvényeket vegyék alapul, nem Pestet, hanem Budát jelölték meg az országgyűlés színhelyéül.

1861. jan. 23-án nyílt meg az országbírói értekezlet, melyen az előző napon kinevezett hétszemélyes tábla tagjain kívül az ország neves jogászai és politikusai közül Deák, Ghyczy Kálmán, Eötvös, Dessewffy Emil, Horvát Boldizsár és mások is részt vettek. Az országbírói értekezleten Ghyczy Kálmán javasolta, hogy állítsák vissza a magyar törvények hatályát. Deák Ferenc és társai azonban azt az álláspontot képviselték, hogy – miután az ősiséget eltörölték, és az osztrák polgári törvénykönyv behozatala tényleg megváltoztatta a jogviszonyokat – a magyar jog visszaállítása lehetetlen. Az országbírói értekezlet ezt az álláspontot tette magáévá.

Az októberi diploma ellen irányuló mozgalmak hatására a kormányon belül mindinkább előtérbe került a burzsoázia képviselője, Schmerling államminiszter. Helyzete

1861. febr. 4-én, mikor Rechberg miniszterelnök helyére Rainer főherceget nevezték ki, még inkább megszilárdult. A kormányban bekövetkezett változások eredményezték az

1861. febr. 26-án kibocsátott, ún. februári pátenst, mely a különböző tartományi országgyűlések által a birodalmi tanácsba küldendő képviselők számát határozta meg. A képviselőház 343 tagból áll, melybe Magyarország 85, Erdély 26, Horvátország 8 képviselőt küld. A követek számának ilyen megnövelése azt jelentette, hogy a birodalmi tanács mellett az egyes országgyűlések szerepe eltörpül, s a kormányzat – az oszták burzsoázia felé tett alkotmányos lépéssel – ismét a birodalom centralizációs kormányzását kívánja megvalósítani. Erre mutat az is, hogy

1861. febr. 28-án a császár saját elnöklete alatt összehívta a kormányt, hogy nyomatékosan kijelentse: a pátens kibocsátása által elment a legvégsőkig a maga szuverén hatalmának megszorításában, s elvárja minisztereitől, hogy azok minden további engedménnyel szembe fognak szállni. Különösen arra kell felügyelniük, hogy a birodalmi tanács a külügyek és hadvezetés ügyeibe ne avatkozzék bele.

A magyar közvélemény egyöntetűen elutasította a februári pá-

tenst. A törvényhatóságok végzéseket hoztak, melyekben leszögezték, hogy a pátenst nem ismerik el, hazaárulóknak tekintik azokat, akik a birodalmi tanácsba való kiküldetést elfogadják. Az

1861. márc. 2-án megkezdődött választások során csupa olyan képviselőt választottak, akik az 1848-as törvények alapján állottak. A választók általában arra hívták föl a képviselőket, hogy az emigrációból hazakerült Teleki Lászlót támogassák. Telekit, miután a szász kormány Drezdában 1860. dec. 17-én elfogta és kiszolgáltatta Ausztriának, fogadta a császár és ígéretét vette, hogy szabadon engedése után egy ideig nem avatkozik a politikai életbe. Miután meghívót kapott a főrendi házba, mégis képviselőként lépett föl az abonyi kerületben. Személye körül kristályosodott ki az az irányzat, amely Ferenc József uralmát törvénytelennek tartotta, s túlment a passzív rezisztencia politikáján. A középnemesség másik szárnya Deák Ferencet tartotta vezérének, aki szintén szemben állt az októberi diplomával és a februári pátenssel. A 48-as törvények alapjára helyezkedett, de tekintélyét arra igyekezett fölhasználni, hogy a törvényes úton tartsa a mozgalmakat, és ellensúlyozza a kossuthi forradalmi politikát.

Az országgyűlési képviselők egy része már ápr. 1-én összegyűlt a fővárosban, és elhatározta, hogy ragaszkodik az országgyűlés pesti ülésezéséhez. Az udvar végül is beleegyezett, hogy a trónbeszédet Budán tartsák, de az ünnepélyes megnyitás után az országgyűlés Pesten ülésezzék. Az országgyűlés megnyitásával egyidejűleg

1861. ápr. 3-án nyílt meg a karlócai nemzetiségi kongresszus, mely a vajdaság fölállítását, a vajdaságban a szerb hivatalos nyelv bevezetését, s bizonyos fokú autonómiát követelt. Követelései teljesítéséért felirattal fordult az uralkodóhoz.

A magyar országgyűlésen már a megnyitás előtt kialakult az a két párt, mely az országgyűlés további menetét meghatározta.

1861. ápr. 4-én a képviselőknek a pesti megyeházán tartott megbeszélésén Teleki kijelentette, hogy nem megy Budára a megnyitásra, s hozzá csatlakozott a túlnyomó többség. Deák Ferenc azonban hajlandónak nyilatkozott elmenni, s vele együtt 80 képviselő vett részt ápr. 6-án az országgyűlés megnyitásán.

1861. ápr. 15-én nyílt meg a horvát tartománygyűlés, mely elutasította a februári pátenst. De kimondotta Horvátország elszakadását Magyarországtól s hogy a két ország között csak perszonálunió áll fönn. Követelte Horvátország egyesítését a határőrvidékkel, Trieszttel, Dalmáciával és a Muraközzel. Kimondották azt is, hogy ha a magyar országgyűlés hajlandó elismerni a horvát állam függetlenségét, akkor hajlandók tárgyalni a két ország közötti szorosabb államjogi kapcsolatokról.

A magyar országgyűlés két pártja abban egyetértett, hogy nem követi a kossuthi forradalmi politikát, hanem a 48-as törvények alapján kíván megegyezést létrehozni Ausztriával. A két pártot csak formai kérdések választották el egymástól. Deák elismerte, hogy Ferenc József de facto uralkodó, az országgyűléshez intézett uralkodói leiratra felirat formájában kívánt válaszolni. A középbirtokos nemesség képviselőinek többsége, hogy kifogja a szelet a forradalmi politikából, formailag radikálisabb álláspontot képviselt, s határozat formájában kívánta kinyilatkoztatni ragaszkodását a 48-as törvényekhez. A határozati párt vezére, Teleki László, látva pártjának ingatag voltát, elkeseredésében

1861. máj. 8-ra virradó éjszaka öngyilkosságot követett el. Az országgyűlés e hírre elnapolta ülését, majd

1861. máj. 13-án Deák előterjesztette felirati javaslatát. Még tartott a felirati vita, amikor a román nemzeti mozgalom ismét porondra lépett.

1861. máj. 15-én a Balázsfalván tartott gyűlésen a románok Erdély uniója ellen léptek föl, és a román nemzetgyűlés összehívását követelték. Megmozdultak a szlovákok is. Jún. 6–7-én Túrócszentmártonban tartott gyűlésükön, ahol nagyszámú parasztttömegek is jelen voltak, autonóm szlovák terület fölállítását, a szlovák nyelv hivatalos használatát és más kulturális jogokat követeltek.

A határozati és felirati párt vitájában felszínre jutottak azok a korlátok, melyek a középnemesség többségét elterelték a forradalmi cselekvés útjáról. A képviselők féltek a parasztság és a nemzetiségek mozgalmától, s ezért nem akartak erélyesebben szembefordulni Béccsel.

1861. jún. 5-én 155 szavazattal 152 ellenében a felirati párt győzött, az

országgyűlés Deák javaslatát tette magáévá. A részletes tárgyalás során azonban a felirat szövegén módosítást eszközöltek. A megszólításnál a „Fölséges Császár és Király" helyett a „Fölséges Úr" kifejezést alkalmazták, majd

1861. jún. 12-én Várady Gábor javaslatát fogadták el, melynek szövege szerint az országgyűlés addig, míg nem egészül ki az 1848. évi V. tc. alapján (Erdély uniója stb.), és a minisztérium helyreállítása nem történik meg, V. Ferdinánd lemondásának „megbírálásába nem bocsájtkozhatik". Jún. 24-én – miután a főrendek is hozzájárultak a felirathoz – az országgyűlés fölküldte azt Bécsbe. Az uralkodó erre válaszul

1861. jún. 30-án leiratot intézett az országgyűléshez, melyet júl. 1-én hoztak nyilvánosságra. Fölszólítja benne a képviselőházat, hogy változtassa meg a felirat formáját. Az országgyűlésen ezt Deák és pártja arra használták föl, hogy álláspontjukat végleg érvényesítsék. Az

1861. júl. 5-i ülésen kivívták, hogy a feliratot eredeti formájában küldjék föl. A feliratot júl. 8-án adták át az uralkodónak. A minisztertanácsban a magyar konzervatívok bizonyos fokig védték a felirati javaslatot, de a schmerlingi centralizációs irányzat kerekedvén felül,

1861. júl. 18-án fölmentették tisztsége alól Vayt és Szécsent, s főkancellárrá a muszkavezető Forgách Antal grófot, tárcanélküli miniszterré Esterházy Móric grófot nevezték ki. Júl. 19-én fölmentették Szőgyényt is. Ezután

1861.júl. 21-én adták ki az uralkodói válaszleiratot, mely az októberi diploma álláspontjáról elutasította az 1848-as törvényhozás közjogi vívmányait. A határozati párt részéről ekkor Tisza Kálmán határozati javaslatot készített, a felirati javaslatot pedig Deák Ferenc terjesztette elő. Az

1861. aug. 8-i ülésen a képviselőház többsége Diák felirati javaslatát fogadta el, mely ismét a 48-as törvényekre hivatkozva és a Pragmatica Sanctio alapján utasította el az októberi diplomát, a februári pátenst és a birodalmi tanácsot. A főrendek aug. 10-én fogadták el a felirati javaslatot, s 14-én adták át az uralkodónak. A felirat

elfogadása után várható volt az országgyűlés azonnali föloszlatása, ezért, a képviselők

1861. aug. 21-én Deák javaslatára jegyzőkönyvileg óvást emeltek ez ellen. Ezt a főrendek is követték.

1861. aug. 22-én Haller Ferenc gr. királyi biztos átadta az országgyűlés föloszlatását elrendelő királyi leiratot. Az országgyűlés jegyzőkönyvi tiltakozás után föloszlott.

Az 1861-es országgyűlés tárgyalásaiból már előrevetette árnyékát a kiegyezés. A középnemesség zöme, miután elutasította a parasztmozgalmakat és a nemzetiségek követeléseit, a 48-as törvények alapján kész volt bizonyos engedményekre. Az országgyűlés berekesztése után ez a felszínen még nem jutott kifejezésre. A középnemesség megyei ellenállást hirdetett, mely Pest megye

1861. aug. 26-i közgyűlésén kezdődött meg. A kormány azonban súlyos rendszabályokhoz folyamodott. A megyei ellenállást királyi biztosokkal nyomta el,

1861. okt. 27-én a kancellária betiltotta a megyei gyűléseket. Ezzel azonban nem oldódott meg semmi. A helyzetet még élezte, hogy a horvát országgyűlés

1861. szept. 27-én szintén elutasította a birodalmi tanácsban való részvételt, mire az uralkodó nov. 12-én berekesztette a horvát tartománygyűlést is. Nov. 17-én pedig, hogy kedvezzen a horvát mozgalomnak, mely Magyarország ellen is irányult, fölállította a horvát kancelláriát. Megkísérelték Erdélynek az abszolutizmus mellé állítását is.

1861. okt. 29-én Nádasdy Ferenc grófot nevezték ki erdélyi kancellárrá, az országgyűlés összehívása elé azonban nagy nehézségek hárultak, így az udvar egyelőre elállt tőle.

Már a magyar országgyűlés elnapolása után fölmerült a kérdés: hogyan rendezze az udvar a közigazgatást Magyarországon. Okt. 29-én lemondott Majláth. A megyei ellenállási mozgalom megtörése céljából azután helytartóvá

1861. nov. 5-én Pálffy Móric grófot nevezték ki, s kiadták a „provizóriumot" megvalósító rendelkezéseket. Megszüntették a helytartótanácsot, föloszlatták a megyei, kerületi bizottmányokat és a városi képviselőtestületeket. Az udvar bevezette a kivételes állapotot is:

katonai bíróságot állítottak föl Pozsonyban, Komáromban, Sopronban, Pécsett, Budán, Kassán, Debrecenben, Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Temesvárott és Pétervárad on. A provizóriumot bevezették Erdélyben is.

A középbirtokos nemesség többsége a provizórium bevezetése után Deákhoz hasonlóan – passzív rezisztenciába vonult. Várta az újabb abszolutizmus előbb-utóbb feltétlenül bekövetkező összeomlását, mely módot nyújt majd a kiegyezésre. Kisebb részük, élükön arisztokratákkal pedig már ekkor a kiegyezésre törekedett. E kiegyezési tervek ellen jött létre

1862-ben Kossuth Duna-konföderációs terve, melynek előterében a magyarság és a nemzetiségek összefogása állott a Habsburg-birodalom ellen. A terv előzményei az 1859-es szerbiai és romániai tárgyalásokra nyúlnak vissza. Kossuth úgy vélte, hogy újabb olasz–osztrák háború törhet ki, s akkor a szomszéd népek szövetségében fölszabadulhat Magyarország. Ezért tervezetében Erdély számára autonómiát biztosított, elismerte Horvátország teljes függetlenségét, a szerb autonómia szükségességét. Magyarországot Romániával és Szerbiával államszövetségbe kívánta összekapcsolni. A konföderációs tervet a magyar középnemesség igen éles hangon ítélte el. Kossuth

1862. máj. 25-i nyilatkozatában megpróbált ugyan tervezete védelmére kelni, a hazai nemesi közvélemény azonban egyöntetűen elutasította azt.

A kormányzat a provizóriumot azért vezette be, hogy segítségével megtörje a nemzeti ellenállást, kiegyezésre késztesse a magyar középnemességet. A középnemesség egy része, valamint az arisztokrácia hajlamos is lett volna már 1862-ben elfogadni valamifajta kiegyezést, a 48-as törvényekről is letérve. E kísérletek ellen lépett föl Deák

1862. nov. 4-én. A Pesti Naplóban nyilatkozatot tett közzé, melyben elhatárolta magát a tervektől. Ez azonban nem térítette el az udvart szándékától. Igyekeztek hangulatot kelteni a kiegyezés mellett. Azért az uralkodó az 1862-ben megalakult Magyar Földhitelintézet küldöttségét fogadván, még októberben kifejtette, hogy szívén vise-

li Magyarország anyagi érdekeinek fölvirulását. Tervbe vették a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum segélyezését

1862. nov. 19-én kegyelemben részesítették mindazokat, akiket katonai bíróságok ítéltek el politikai cselekmények miatt és azoknak a politikai menekülteknek, akik engedély nélkül tértek vissza Magyarországra, amnesztiát adtak. Az amnesztia azonban hatástalannak bizonyult, mire az uralkodó erőteljesebb lépésekre szánta el magát. 1862. dec.-ben kihallgatáson fogadta Apponyi Györgyöt, s fölszólította egy kiegyezési memorandum elkészítésére Apponyi a munkálatot Majláth György, Sennyey Pál br. és Ürményi József részvételével el is készítette. Ebben először formulázta meg a dualizmus gondolatát, a 48-as törvények revízióját, a közös ügyeket, a delegációk intézményét. Apponyi és a mögötte álló ókonzervatív arisztokraták kiegyezést hirdettek, a korábbinál rugalmasabban, már nem 47-es alapon, hanem 48 revíziójával Széles kereteket kívántak viszont engedni az uralkodói abszolutizmusnak Az ókonzervatívok a kormányban Esterházy Móricra, lefelé Deákra és csoportjára igyekeztek támaszkodni Deák azonban továbbra is a passzív ellenállás politikáját hirdette, s ha közeledett is az arisztokraták e csoportjához, túl korainak tartotta a kiegyezést. Deák is kívánta a kiegyezést, s nem a memorandum tartalma ellen emelt kifogást. Tudta, hogy a középnemesség többsége is a kiegyezés mellett van, de tudta azt is, hogy nem megy bele annak akármilyen formájába. A középnemesség Deákot csak annyiban tekintette vezérének, amennyiben a kiegyezést érdekeinek megfelelően hajtja végre. Egyelőre elutasította a kiegyezést az uralkodó is, aki

1863. márc. 9-én elutasító választ adott Apponyinak. Márc 11-én Schmerling megbuktatta Forgách kancellár kiegyezési javaslatát is. Ugyanekkor márc. 28-án Deák és Eötvös is, az 1861. évi országgyűlés tagjainak arcképét tartalmazó emlékalbum Deáknak történt átadásakor mondott beszédeikben hangsúlyozták a 48-as törvényekhez való ragaszkodásukat. Márc. 30-i határozatával azután az uralkodó levette a napirendről a magyar kérdést, fölhagyott a kiegyezési kísérletekkel, és a 48-as törvények figyelmen kívül hagyásával összehívta az erdélyi országgyűlést.

Az osztrák kormány erdélyi politikája arra irányult, hogy az erdélyi országgyűlés küldjön képviselőket a birodalmi tanácsba. Ezzel a magyarországi ellenállásra is csapást akartak mérni. Ápr. 21-én össze is hívták az országgyűlést Nagyszebenbe, mely heves harc után

1863. júl. 15-én nyílt meg. Az uralkodó leirata az októberi diploma és a februári pátens törvénybeiktatását kérte, mire

1863. júl. 22-én az országgyűlés magyar és székely tagjai, válaszul a leiratra, visszavonultak az országgyűlésről. Az országgyűlés tudomásul vette a távozást, míg az uralkodó leiratban szólított föl a választás megismétlésére, mely azonban aug. 16-án nem sok eredményt hozott. A megválasztott magyar képviselők ismét lemondtak mandátumaikról. Az országgyűlés

1863. aug. 21-én elfogadott felirata elismerte az októberi diplomát és a februári pátenst, majd az országgyűlés

1863. szept. 30-án be is cikkelyezte azokat.

1863. okt. 11-én megválasztotta a birodalmi tanácsba küldött követeket. Ezután az országgyűlést elnapolták.

Kossuth – noha látta, hogy a középnemesség mindinkább megalkuszik Ausztriával – mégsem adta fel a reményt. Mikor 1863-ban kitört a lengyel fölkelés, elérkezettnek látta az időt magyarországi fölkelés szervezéséhez. A fölkelés megindításának előkészítésével Nedeczky Istvánt bízta meg Torinóban, aki volt honvédtiszteket, elszegényedett középnemeseket vont be a szervezkedésbe. A szervezkedés egybeesett a paraszti és munkásmozgalmak föllendülésével. 1863-ban a parasztok országszerte fölléptek a tagosítások, a legelőelvételek ellen. Föllendültek a munkássztrájkok is. Ilyen körülmények között Nedeczkyék több tüntetést tudtak szervezni, melyben munkások, egyetemi hallgatók vettek részt, noha a szervezkedők nem támaszkodtak a népre, s pusztán a lengyel fölkelés sikerétől várták a magyarországi fölkelés kirobbanását. A népi mozgalmak és a Nedeczky-féle szervezkedés arra késztette a középnemesség vezetőinek egy részét, hogy a forradalmi mozgalom irányítását kezébe vegye. Ezért Almássy Pál, az 1848–1849-i képvise-

lőház alelnöke körül csoportosultak a 48-as alapon kiegyezést kívánó nemesek, akik fölvették a kapcsolatot Nedeczkyékkel is.

1864. márc. 16-án az osztrák rendőrség, miután Asbóth Lajos volt honvéd ezredesben a mozgalom árulójára akadt, az ő följelentései alapján letartóztatta Almássy Pált, Nedeczky Istvánt és társaikat. Az összeesküvés fölfedezése megerősítette Schmerling pozícióját, aki ekkor vitte keresztül a kormányzattal sokban egyet nem értő Forgách menesztését.

1864. ápr. 22-én főkancellárrá Zichy Hermann grófot nevezték ki.

Már az Almássy–Nedeczky-féle szervezkedés bukásának körülményei is mutatták, hogy a középnemesség mind nagyobb mértékben válik a kiegyezés hívévé. Erre az útra terelte a néptömegektől és a nemzetiségi mozgalmakból való félelem mellett a nagyméretű tőkehiány is, mely különösen az 1863–64-es súlyos aszály idején mutatkozott meg. Az eladósodás hatalmas méreteket öltött, és az 1864 utáni föllendülés, melyet a tőkehiány miatt nem tudott kihasználni, fokozta vágyát a kiegyezés iránt. A középnemesség soraiban mind nagyobb tért hódítottak az arisztokrácia kiegyezési tervei. Erre az útra lépett a középnemesség reprezentatív politikusa, Deák Ferenc is.

1865.elején a Budapesti Szemlében Lustkandl Wenczelnek Das ungarisch-österreichische Staatsrecht c. munkájára válaszolva Adalékok a magyar közjoghoz címen még élesen polemikus nyelven védte meg a magyar államjogot, és utasította vissza azt a teóriát, mely szerint Magyarország a forradalommal elvesztette alkotmányos jogait, de ezután maga is a gyors kiegyezés útjára lépett. Erre valóban meg is érett a helyzet. A Schmerling-kormány belpolitikájával szemben egyre nagyobb volt az elégedetlenség, ami a birodalmi tanácsban is kifejeződött. Ugyanekkor Ausztria német birodalmi politikája is csődbe jutott. A birodalmi politika csődje pedig szükségelte a belpolitika átalakítását is, ami Schmerling közeli bukásának lehetőségét villantotta föl. Ebben a pillanatban lépett a porondra Deák

1865. ápr. 16-án a Pesti Naplóban közzétett, ún. „Húsvéti cikkével", melyben egyenesen az uralkodóhoz fordult, azzal a fölhívással, hogy

hozza helyre, amit a rossz tanácsosok elrontottak. Magyarország nem akar elszakadni Ausztriától, és a törvényesség visszaállítása után kész alaptörvényeit összhangba hozni a birodalom érdekeivel. Deák ezután részletesebben körvonalazta kiegyezési tervét az ún. Májusi levelekben, melyeket az ő intenciói alapján tettek közzé a bécsi Debatte-ban. Itt kifejtette a közös ügyekre, azok kezelési módjaira, a delegációkra, előfeltételként azonban a felelős minisztérium kinevezésére vonatkozó nézeteit. Deák közeledése meggyorsította a kibontakozást.

1865. jún.-ban az uralkodó a városligeti mezőgazdasági vásár megnyitásán mondott beszédében kifejtette: maga is azon van, hogy Magyarország kielégítést nyerjen. Ez természetesen maga után vonta Schmerling bukását. Megszüntették a provizóriumot, helyreállították a helytartótanácsot, Pálffy Móric helytartót fölmentették, s a helytartótanács elnökévé Sennyey Pált nevezték ki. Főkancellár Majláth György lett. Schmerling helyére a birodalom föderalisztikus átszervezésének híve, Belcredi lépett.

1865. szept. 17-én dec. 10-re összehívták az országgyűlést, majd

1865. szept. 22-én fölfüggesztették a februári pátenst. A fordulat azonban az arisztokrácia térnyerésével járt, melynek képviselői, Belcredi és Majláth a kiegyezést az októberi diplomához hasonló tartományi kormányzat fölállításával gondolták megvalósítani. Az

1865. dec. 14-én megnyílt országgyűlésen a Deák-pártnak a kolozsvári erdélyi országgyűlés dec. 15-én történt fölosztalása és az erdélyi képviselők megérkezése után abszolút többsége volt. A kiegyezés Deák elképzelte végrehajtásának azonban az uralkodói leirat is igyekezett útját állni, mely a megegyezés feltételeül a 48-as törvényeknek a minisztérium kinevezése előtti revízióját nevezte meg. A kiegyezés híveinek egy csoportja még ilyen súlyos áldozatok árán is létrehozta volna a kiegyezést, a középnemesség jelentős része azonban nem volt hajlandó ebbe a formába belemenni. Így Deák saját pártjával szemben bizonyos fokig a volt határozati pártból alakult balközépre támaszkodott.

1866. febr. 22-én terjesztette elő válaszfelirati javaslatát, melyben leszögezte, hogy az 1848-as törvények revíziójára csak azok előzetes elismerése

és a felelős minisztérium kinevezése után kerülhet sor. Az uralkodó azonban ezt elutasította, mire az országgyűlés

1866. márc. 19-én elfogadta a második feliratot, amiben kitartott eredeti álláspontja mellett. Ezzel egyidejűleg azonban Deák az uralkodónak is gesztust kívánt tenni, s javasolta, hogy válasszák meg a közös ügyekkel foglalkozó 67-es bizottságot, mely

1866. máj. 4-én saját kebeléből egy 15-ös bizottságot küldött ki a kiegyezés terveinek elkészítésére. A bizottságban Deák mellett többek közt Andrássy, Eötvös, Lónyay, Csengery, Apponyi, Tisza, Ghyczy vettek részt. A bizottság munkájának alapjául a májusi levelek szolgáltak. A bizottság tagjai a kiegyezés tervében nagyjából egyetértettek, a Tisza vezette balközép csoport azonban elutasította a delegációt, s helyette az egyes parlamentek közvetlen érintkezését javasolta.

1866. jún. 25-én a bizottság elkészült munkájával, kinyomatta a javaslatokat.

A javaslat vitájára már nem került sor, mert a kitört porosz–osztrák háború miatt Deák javaslatára is,

1866. jún. 26-án az országgyűlést elnapolták. Deák pedig az emigráció forradalmi politikája ellen a kiegyezési tervek népszerűsítését szorgalmazta. Egyelőre azonban elutasította azt a Belcredi-kabinet is.

A kitört háború ismét lehetőséget adott Kossuthnak és az emigrációnak a magyar kérdés felvetésére, Kossuth azonban ezúttal is függővé tette a belső fegyveres fölkelést a nagyhatalmaktól, Bismarcktól. Nem volt ugyan személyes kapcsolatban Bismarckkal, de az emigráció Csáky–Komáromy csoportja az ő nevében járt el Bismarcknál. Ezek nem fogadták meg Kossuth utasításait, s tudta nélkül szervezték meg a Klapka-légió betörését Magyarországra, mely azonban kudarcot vallott. A magyar középnemesség a menekülő császári családot hódolattal fogadta Pesten, és biztosította hűségéről.

A háború elvesztése után (königgrätzi csata, 1866. júl. 3.; prágai béke, aug. 30.) az osztrák kormányzat arra kényszerült, hogy szembenézzen a tényekkel, és elfogadja a kiegyezési tervet. A konzerva-

tív arisztokrácia képviselői azonban nem akartak meghátrálni. A júliusban ismét megindult tárgyalások nem vezethettek eredményre. Deák és társai ellenálltak annak a követelésnek, hogy a közös ügyek körét a tervezettnél jobban szélesítsék ki. Így a megfeneklett tárgyalások csak akkor indulhattak meg ismét, amikor az osztrák nagyburzsoázia érdekeit képviselő Beustot

1866. okt. 30-án külügyminiszterré nevezték ki. Beust revansot akart venni a poroszokon, ezért, hogy a belső helyzetet biztosítsa, a dualizmus alapjára helyezkedett. Az ő nyomására

1866. nov. 19-én ismét megnyílt a magyar országgyűlés, és az uralkodói leirat már a dualizmus alapjára helyezkedett, de még követelte a 15-ös bizottság javaslatainak módosítását. Ugyanekkor a balközép is megmozdult. Ki akarván fogni a szelet a kiegyezés ellen küzdő szélbal vitorlájából, azt javasolta, hogy a 67-es bizottság az alkotmány helyreálltáig függessze föl tárgyalásait. A Deák-párt azonban megszavazta a tárgyalások folytatását.

Az országgyűlés többsége a kiegyezés mihamarabbi létrehozását szorgalmazta, és Deák is hozzájárult a 48-as törvények revíziójához, de azt a felelős magyar minisztérium kinevezésétől tette függővé. E cél érdekében Deák engedékenyebb híveivel, elsősorban Andrássyval, Eötvössel, Lónyayval is hajlandó volt szembefordulni. Miután

1866. dec. 20-án Deák Beusttal folytatott tárgyalásai eredménytelenek maradtak, Beust és az uralkodó a megalkuvóbb szárnnyal kezdett tárgyalásokat.

1867. jan. elején Andrássy és társai Bécsben tárgyaltak az uralkodóval, s jelentős engedményeket tettek. A delegációk hatáskörébe utalták a vám- és kereskedelmi szerződésekre vonatkozó ügyeket, a pénzrendszer és pénzláb kérdését, míg a pénzverés továbbra is fejedelmi jog maradt. Andrássy magára vállalta, hogy a 67-es bizottságban keresztülviszi a módosításokat a felelős minisztérium kinevezése előtt. Deák ugyan szembeszállt ezzel a tervvel, de miután látta, hogy pártját a kettészakadás fenyegeti,

1867. jan. 27-én elfogadta a módosításokat azzal a feltétellel, hogy a Bécsben

megállapított közös ügyek nem a delegáció, hanem a parlamentek hatáskörébe tartoznak. A 67-es bizottság tárgyalásait

1867. febr. 6-án fejezte be, amivel megnyílt a lehetősége a kiegyezésnek. Az arisztokrácia, élén Belcredivel megkísérelte ugyan meghiúsítani a kiegyezést, Beust és Andrássy közbeléptére azonban az uralkodó

1867. febr. 7-én leváltotta Belcredit, és helyére Beustot nevezte ki. A király a miniszterelnöki tisztet Deáknak szánta, Deák azonban maga helyett Andrássyt javasolta.

1867. febr. 10-én azután véglegesen megállapodtak Bécsben, eszerint a külön magyar hadügyminiszter helyett – melyet az uralkodó mereven ellenzett – a honvédelmi miniszteri tisztséget is Andrássy vállalta el.

1867. febr. 12-én fölmentették Majláthot kancellári tisztsége alól, országbíróvá és a főrendiház elnökévé nevezték ki.

1867. febr. 15-én már részt vettek a bécsi minisztertanácson a leendő magyar miniszterek is.

1867. febr. 17-én az uralkodó kinevezte Andrássy Gyulát a felelős magyar kormány miniszterelnökévé. Febr. 20-án kinevezték a minisztérium tagjait is. Megszületett a kiegyezés.

X. A dualizmus kora (1867–1918)

A soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte a polgári demokratikus és nemzeti forradalmak korszakának lezárulását jelentette Közép-Európában. Magyarország státusa a kettős birodalomban ellentmondásosan alakult: osztozott a hatalomban Ausztriával, de nem volt egyenrangú partnere. Az uralkodó osztályok hatalma megszilárdult a történeti Magyarország keretében élő népek fölött, egyes csoportjaik azonban a birodalmi magyar túlsúly megteremtésére törekedtek.

A kiegyezés a politikai konszolidáció révén utat nyitott a tőkés gazdasági fejlődés meggyorsulásának, a polgári állam kiépítésének, a társadalom polgári átalakulásának. E folyamatot a történeti előzmények, a dualista korszak társadalmi, politikai erőviszonyai határozták meg.

1867 után a gazdasági fejlődést kedvezően befolyásolta az általános európai konjunktúra, a nemzetközi piac. Ez mindenekelőtt a mezőgazdaság modernizálását és exportképességének megteremtését kívánta meg és tette lehetővé. Ezzel összefüggésben épült ki az ország vasúthálózata, történt meg a folyók szabályozása. Tért hódított az intenzív és belterjes gazdálkodás, rohamosan fejlődött az élelmiszeripar. A szembetűnő eredmények ellenére részben a gazdasági fejlődést is akadályozták, de méginkább társadalmi és politikai következményeikkel váltak nyomasztókká a birtokvi-

szonyok: a nagybirtok túlsúlya, a paraszti gazdaságok alárendelt helyzete, a földtelenek tömege.

A külföldi tőke nagyarányú beáramlása megkönnyítette a hitelszervezet, a bankrendszer kiépítését, mely nélkül a mezőgazdaság föllendítése sem lett volna megoldható és elősegítette az iparosodást. Az élelmiszeripar, a bányászat, a nehézipar- és építőanyagipar nagy fejlődése mellett jelentősen elmaradt azonban a könnyűipar. A kapitalizmus alapozó szakaszát követő, a századforduló táján kibontakozó új szakasz monopolista tendenciáival együtt is a modern gyáripar megteremtését, struktúrájának kedvező változását, az iparban és mezőgazdaságban egyaránt a technikai fejlődést, a termelési és terméseredmények növekedését hozta magával. A finánctőke a gazdasági élet irányítójává vált. Mindez súlyos ellentmondásokkal járt, amelyek egyrészt magából a tőkés fejlődésből, másrészt a dualista viszonyokból következtek.

Nemcsak az ország gazdasága, hanem társadalma is átalakult a fél évszázad alatt, a korábbi ellentmondásokat részben megőrizve, részben újakkal váltva föl. A nagybirtokos osztály – az agrárstruktúra következtében – továbbra is vezető szerepet játszott; a politikai élet legfőbb irányító tényezője, a feudális maradványok reprezentánsa és őrzője. Mellette megjelenik és meghatározó gazdasági szerephez jut a nagyiparos és nagytőkés uralkodó osztály, a finánctőke képviselete. Politikai befolyása nő, de messze elmarad a nagybirtok és az arisztokrácia mögött. Kialakul és megerősödik a közép- és kistőkések rétege, a közép- és kispolgárság, amely azonban sem társadalmi, sem politikai téren nem tud a nyugat-európaihoz hasonló súlyra és befolyásra szert tenni. Ezt az egész hazai kapitalista fejlődés jellege (s az ebből következő tény, hogy ti. a polgárság csak részben magyar eredetű) lehetetlenné tette. A köznemesség eladósodása és hivatalba szorulása folyamatában formálódott ki a dzsentri, mely sajátos bélyegét az egész társadalom képére rányomta. A polgári állam szerveinek, a közigazgatásnak a kiépülése révén a dzsentri-hivatalnoki réteg az államtól, a hatalomtól függő pozícióba kerül s a modern polgári törekvések ellenzőjévé válik. A dualizmus évtizedeiben bontakozik

ki a közép- és kisbirtokos paraszti rétegek önálló arculata, de e folyamat lassan halad előre. A kapitalizálódás nem tudja fölszívni a nincstelen agrárnépességet, amelynek birtokszerzési kilátásai nincsenek s az osztályharcos mozgalmak egyik bázisává válik. Korszakunk elején kialakul, majd osztállyá szerveződik az ipari munkásság, amely nemcsak a társadalom képét változtatja meg, hanem a politikai harcokba is új irányt, célt és formákat hoz.

A technika, a gazdaság fejlődése, a társadalmi változások, a polgárosodás folyamatának előrehaladása következtében az életformában, az életviszonyokban is jelentős átalakulások történtek. Az urbanizálódás meggyorsult. Budapest, az ország fővárosa, a gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi élet centruma, a kapitalizmus egész produktumának szimbóluma lett.

Az 1867-ben létrehozott dualista keretek nem tudtak rugalmasan alkalmazkodni azokhoz a változásokhoz, amelyeket maga a korszak teremtett meg: az osztrák és magyar uralkodó osztályok közötti ellentétek alkalmanként válságot idéztek elő; az ipari munkásság és szegényparasztság osztályharca a tőkés rendszer ellen irányult; a polgári progresszió szellemi téren kimagasló értékeket képviselő tábora demokratizálódásért, a polgári fejlődés kiteljesítéséért lépett föl; a történeti Magyarország lakosságának több mint felét kitevő nem magyar népesség a polgárosodás útját járva követelt magának szabad nemzeti kibontakozást. A századforduló éveiben, 1905–1907-ben a dualista Magyarországot támadó erők ösztönzést kaptak az Oroszországban lezajlott forradalomtól. A XX. sz. első évtizede eszmeileg, szervezetileg is megerősítette a demokratikus átalakulásért küzdő erőket, a polgári radikális s a szociáldemokrata mozgalmat.

Az első világháború tehertételét – melynek kirobbantásában a Monarchia – Németország oldalán – döntő szerepet játszott, a nem szerves fejlődésből kinőtt dualista rendszer nem tudta elviselni. A belső feszítő erők, a szociális, gazdasági, politikai, nemzetiségi ellentétek a háború folyamán olyan mozgalommá nőttek, amelyek a béke kivívásán túl az egész rendszer ellen irányultak. A polgári demokratikus átalakulás programja mellett a szocialista követelé-

sek is nagy tömegeket mozgattak meg. Az oroszországi szovjet forradalom rendkívüli vonzerőt gyakorolt. A társadalmi és nemzeti törekvések azonban egymást keresztezték: a nem magyar népek körében az elszakadás, az önálló nemzeti lét megteremtése vált elsőrendű követeléssé.

Az első világháború a központi hatalmak s így a Monarchia katonati vereségével végződött. Magyarország 3 800 000 katonát vesztett halottakban, sebesültekben, hadifoglyokban. A háborús összeomlás maga alá temette a Monarchiát és a történeti Magyarországot. Mindez teljesen megváltoztatta a Duna-medence képét, a függetlenné vált Magyarország társadalma elé pedig a nehézségek sora mellett hatalmas feladatok tömegét állította.

Az Andrássy-kormány kinevezése után

1867. ápr. 10-én visszaállították a vármegyék autonómiáját.

1867. máj. 22-én Kossuth Lajos levelet intézett Deák Ferenchez (ún. Cassandra levél), melyben élesen bírálta a kiegyezési politikát, megjósolta annak következményeit.

1867. máj. 29-én a magyar országgyűlés megszavazta az 1867. XII. tc.-et Ausztria és Magyarország kiegyezéséről. E szerint a két ország élén közös uralkodó áll, az országok belügyeit önálló minisztériumok intézik; a külügy, a hadügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügyek azonban közösek. E közös költségeket az osztrák és a magyar parlament arányosan osztotta meg (kvóta). Mind az osztrák, mind a magyar parlamentből közösügyi bizottságot (delegációt) választottak, s a közös minisztérium ezeknek tartozott felelősséggel. Magyarország magára vállalta az államadósságok egy részének kifizetését. Kimondta az alaptörvény, hogy Magyarország vám- és kereskedelmi szövetségre lép Ausztriával.

1867. jún. 8-án, a kiegyezés befejezéseként, Ferenc Józsefet rendkívüli pompa közepette magyar királlyá koronázták. Ez alkalomból általános amnesztiát hirdettek, amely lehetővé tette a szabadságharc emigránsainak hazatérését.

A kiegyezéssel szembeni ellenállás fészke a vármegye volt.

1867. jún. 26-án Heves utasította tisztviselőit, hogy a kormány rendeleteit csak megyei engedéllyel hajtsák végre.

1867. szept. 30-án a pénzugyminiszter bejelentette az országgyűlésnek, hogy Magyarország számára 60 millió forint kulföldi (főként osztrák) kolcsont biztosított otven évi torlesztésre Ezt elsősorban vasutak és csatornák építésére kívánták fordítani

1867. okt. 6-án a kormány betiltotta a honvédegyletek országos gyűlésének megtartását, mert ezt is az ellenallás jegyében szervezték Bortonbe vetettek Boszormenyi László képviselőt Kossuth levelenek nyilvanosságra hozatala miatt

1867. okt. 9-én folfuggesztették Heves vármegye autonómiáját

1867. dec. 27-én az uralkodo szentesiti a következo torvényeket· Az 1867 XIV tc -et a kvótáról A részesedés arányát 70–30%-ban állapította meg Az 1867 XVI tc. kimondta, hogy Ausztria és Magyarország közös vámterületet, kozos vám- és kereskedelmi szovetséget alkotnak.

Az 1867. XVII tc – az 1849-es torvény alapján – biztositotta az ország izraelita lakosainak polgári és politikai jogegyenlőségét

1867–68 telén nagy számban alakultak Demokrata Korok az Alfoldon Szervezésukben kimagasló szerepet jatszott Asztalos János kecskeméti ugyvéd E korokhoz kapcsolódott a nincstelenek, szegényparasztok, az ún pusztakeresők mozgalma, mely az 1868-as év tavaszán bontakozott ki Nevuket a legelők, puszták igazságosabb folosztásának koveteléséből kapták

1868. febr. 9-én megalakult az Általanos Munkásegylet, lassalleánus nezeteket hirdetve Ez az első szocialista szervezet harcba szállt a mozgalom „onsegelyező" irányzatával, melyet az

1868. febr. 16-án létrejott Budapesti Munkásegylet képviselt Ez politikamentes szervezkedéssel, takarékossággal kívánt javitani a munkások helyzetén

1868. márc. 6-án Wenckheim belugyminiszter – Deák Ferenc közreműködésevel – betiltatta a Demokrata Koroket.

1868. márc. 17-én Nagyváradon értekezletet tartott a kozjogi ellenzeket képviselő Balkozép Párt. Vezetői nemesi nagybirtokosok, bázisát a kozepbirtokos nemesség adja Programját Tisza Kálmán „bihari pontjai" foglalták ossze az ország fuggetlenségével ellentétben álló torvények megszuntetése, magyar hadsereg, a pénz- és kereske-

delemügyek függetlensége, a rendszert veszélyeztető „osztálygyűlölködés" elnyomása.

1868. ápr. 2-án a kiegyezés szélsőbal ellenzéke felvette a 48-as Párt nevet. Madarász József vezetésével a 48-as törvények betartását és továbbfejlesztését követelte, Kossuthtal szoros kapcsolatot tartott.

1868. ápr. 14-re Asztalos János Kiskunfélegyházára gyűlést hívott össze. A katonaság tüzet nyitott a tömegre, Asztalost letartóztatták és bebörtönözték.

1868. jún. 25-én az országgyűlés elfogadta az 1868: XXX. tc.-et a magyar–horvát kiegyezésről. Magyar- és Horvátország egy államközösséget képeznek, Horvátország élén a király által kinevezett bán áll. A törvény biztosította a horvát nyelv használatát a belső közigazgatásban. Horvátország és Szlavónia a bel-, igazság-, vallás- és közoktatásügy terén önkormányzati jogot kapott. Magyarországgal közös ügy volt az udvartartás költsége, az újoncmegajánlás, a védelem, az ezekkel kapcsolatos pénzügyek stb. A magyar országgyűlésbe a horvát országgyűlés kezdetben 29, majd a katonai határőrvidék fölöszlása után 40 képviselőt küldött.

1868. jún. 26-án Zágrábban nagy tüntetés felelt a kiegyezésre, mivel azt a horvát nemzeti párt nem tartotta kielégítőnek.

1868. nov. 14-én a delegációk második ülésszaka megállapította a dualista államnevét: Osztrák–Magyar Monarchia vagy osztrák–magyar birodalom (A gyakorlatban az első vált általánossá.)

1868. nov. 25-én szentesítette az uralkodó az 1868: XXXIII. tc.-et, amely az úrbéri örökváltság ügyét rendezte olyan módon, hogy az örökváltságért országos alapból biztosított kártérítést.

1868. dec. 5-én érvénybe lép az 1868: XXXVIII. tc. Eötvös József liberális javaslata alapján a népiskolai rendszer és közoktatás reformjáról, melyet a főpapság heves tiltakozása közepette sikerült csak keresztülvinni. Ez kötelezővé tette a nyilvános iskolák látogatását 6–12, illetve 15 esztendős korig, biztosította az anyanyelvi oktatást és állami népiskolák fölállítását is előirányozta. Később nacionalista oldalról sokan támadták e törvényt, mert, mint mondták, nem adott kellő lehetőséget a nemzetiségek elmagyarosítására.

Az uralkodó hozzájárult a magyar honvédség újbóli fölállítása-

hoz. Az év folyamán hozott további három törvény (1868: XL., XLI., XLII.) a hadsereg, a véderő kérdéseivel foglalkozott. Kimondták az általános védkötelezettséget, a honvédség magyar vezényleti nyelvét s azt, hogy a honvédség az ország határain túlra csak az országgyűlés hozzájárulásával vezényelhető.

1868. dec. 6-án szentesítette a király az 1868: XLIV. tc.-et, az ún. nemzetiségi törvényt. „Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan és egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármily nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja." Az államnyelv magyar, de a törvény a nemzetiségek számára is biztosítja az anyanyelv használatát az alsófokú oktatásban, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban; engedélyezi nemzetiségi társulatok, egyletek fölállítását, ha alapszabályaikat előzetesen bemutatják. A valóságban kevés valósult meg a törvényből, nem készült el végrehajtási utasítása sem.

Szintén e hónapban hirdették ki az 1868: XLIII. tc.-et Magyarország és Erdély uniójáról, kimondva, hogy Erdélyre is az országgyűlésen meghozott törvények érvényesek.

Az 1868: LIII. tc. szabályozta a vegyes házasságból született gyermekek vallását; a fiúgyermek az apa, a lánygyermek az anya vallását követi. Egyik felekezetről a másikra csak a 18. életév betöltése után lehetett áttérni. Ezt a római katolikus egyház sérelmesnek tartotta.

1869. febr. 24-én a börtönben meghalt Böszörményi László.

1869. márc. 9–13-án az országgyűlési választások során a Deák-párt több mint 60 választókerületet vesztett, míg a balközép és a 48-as párt koalíciója 32-t meghódított. 1869. márc. 29-én az Általános Munkásegylet Pozsonyban, majd aug. 22-én Pesten tartott gyűlései magukévá tették az 1868-as bécsi első szociáldemokrata programot. Ezek voltak az első szocialista tömeggyűlések Magyarországon.

1869. jún. 14-én szentesítette a király az 1869: IV. tc.-et, mely a közigazgatástól elválasztotta az igazságszolgáltatást, és részletesen megszabta a bírói hivatal ellátásának feltételeit.

1869. aug. 19-én királyi leirat oszlatta föl a határőrvidéket. Ennek végrehajtása azonban csak komoly összetűzések után történt meg.

A konszolidáció gazdasági következményeként új alapítású nagybankok jöttek létre, s megkezdődött a vasútépítési láz.

1869. szept. elején megalakult a Pestbudai Munkásképző Egylet, majd

1870. ápr. 19-én az Általános Munkás Beteg és Rokkant Pénztár Farkas Károly kezdeményezésére. Ez volt az első ilyen jellegű intézmény az országban.

Az esztendő nyarán a külpolitikai események foglalkoztatták a politikai életet. Poroszország

1870. júl. 17-én háborút indított Franciaország ellen, s nagy volt a veszélye annak, hogy a Monarchia a franciák oldalán belekeveredik a háborúba. A parlamentben Madarász József, Tisza Kálmán és mások követelték, hogy a Monarchia őrizze meg semlegességét. Andrássy szintén ezt az álláspontot képviselte.

1870. júl. 18-án a koronatanács is a be nem avatkozás mellett foglalt állást. Budapesten a munkásság az

1870. júl. 24-i nagy tüntetésen tiltakozott a francia–porosz háború ellen, s „üdvözli a francia és müncheni munkások határozatát" a szolidaritásról.

1870. aug. 1-én szentesíti a király az 1870: XLII. tc.-et, mely tovább vitte a megye és állam által intézett ügyek szétválasztását. Elismerte a vármegye, város stb. önkormányzatát, meghatározta a megyei, városi törvényhatósági bizottságok összetételét, hatáskörét, a főispán jogkörét. Kimondta, hogy a törvényhatósági bizottságok tagjainak felét virilisták (a legtöbb egyenes állami adót fizető polgárok) alkotják, és csak a másik felét lehet választani.

1870. okt.-ben heves viták lángoltak föl az ún. csalhatatlansági dogma körül, melyet a vatikáni zsinat fogadott el. Bár a dogma kihirdetését a király megtiltotta, a főpapság mégis fokozatosan kihirdette. Az esztendő végén összehívták az első katolikus autonómiai kongresszust is.

1871. febr. 2-án meghalt Eötvös József.

1871. jún. 11-én a Párizsi Kommün bukásának hírére az Általános Munkásegylet tüntető fölvonulást rendezett, amelyen a munkások fekete

gyászszalagos kalappal vettek részt. A tüntetés szervezőit, a Munkásegylet vezetőit a rendőrség letartóztatta, és pert indítottak ellenük.

1871. nov. 14-én a cseh kiegyezés elbuktatása után Andrássy Gyula lett a Monarchia külügyminisztere. A magyar kormány élére gr. Lónyay Menyhért került. Belügyminiszter Tóth Vilmos, vallás- és közoktatásügyi miniszter Pauler Tivadar, majd Trefort Ágoston, igazságügy-miniszter Bittó István, utóbb Pauler Tivadar, honvédelmi miniszter Lónyay Menyhért gr., pénzügyminiszter Kerkápoly Károly, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Szlávy József, közmunka- és közlekedésügyi miniszter Tisza Lajos gr., horvát–szlavón–dalmátországi miniszter Petar Pejacevic gr., a király személye körüli miniszter Wenckheim Béla br.

1871. dec.-ben hirdették ki az 1871: LXIII. tc.-et, amely lezárta az 1848-as jobbágyfölszabadítást, rendezte a hátramaradt ügyeket.

Az

1872. febr.-i ipartörvény (1872: VIII. tc.) fölszámolta a céheket, biztosította az ipargyakorlás szabadságát. A munkaidőt a felnőtt munkásoknál 16 óra maximumban, a fiatalkorúaknál 8–10 órában állapította meg. Eltiltotta a sztrájkokat, s a munkaviszony tekintetében a munkaadó jogait biztosította.

1872. márc. 5-én az országgyűlés elfogadta tárgyalásra a választójogi reform tervét. A 48-as Párt, amely általános és titkos választójogot követelt, obstrukcióba kezdett. Ez volt a magyar országgyűlés első obstrukciója. Ehhez csatlakozott hamarosan a Tisza vezette balközép is. Így

1872. ápr. 15-én az országgyűlés fölöszlatásakor a javaslat még elintézetlen volt.

1872. ápr. 22-én „hűtlenségi pert" indítottak a munkásmozgalom több vezetője: Farkas Károly, Ihrlinger Antal, Politzer Zsigmond és mások ellen az 1871-es szervezkedés és tüntetés miatt. A per fölmentésükkel végződött, csupán Politzer kapott kisebb börtönbüntetést. Az

1872. jún. 12–júl. 9-i választásokon – visszaélések közepette – a Deák-párt biztosította többségét. Ennek ellenére a párton belüli ellentétek

egyre erősödtek. Lónyay Menyhért miniszterelnököt pártjában leszavazták, majd egy korrupciós ügy kapcsán lemondásra késztették

1872. nov. 30-án. Távozása tovább bomlasztotta a kormánypártot.

1872. dec. 5-én hivatalba lépett az új kormány, amelynek élén Szlávy József állt. Belügyminiszter Tóth Vilmos, majd Szapáry Gyula gr., vallás- és közoktatásügyi miniszter Trefort Ágoston, honvédelmi miniszter néhány napig a miniszterelnök, majd Szende Béla, pénzügyminiszter Kerkápoly Károly, akitől Szlávy veszi át a tárcát, földművelés-, ipar- és közlekedésügyi miniszter Tisza Lajos gr., ill. Zichy József gr., horvát–szlavón–dalmátországi miniszter Petar Pejacevic gr., a király személye körüli miniszter Wenckheim Béla br.

A vasútépítési láz ez évben érte el csúcspontját: 937 km vasútvonalat építettek.

1873. jan. 1-én megtörtént Pest, Buda és Ó-Buda egyesítése. A fölállított Közmunkatanáccsal és a főváros szabályozási tervének végrehajtásával kívánták Budapestben megteremteni Bécs ellenpólusát.

1873. jan. 5-én megjelent a Munkás Heti Krónika és az Arbeiter Wochen-Chronik Farkas Károly kezdeményezésére. Mindkét lap nagy szerepet játszott a munkásság szervezésében, amelynek eredményeként

1873. márc. 23-án kimondták a Magyarországi Munkáspárt megalakítását Ihrlinger Antal, Farkas Károly, Külföldi Viktor vezetésével. A párt működését azonban a belügyminiszter nem engedélyezte.

1873. máj.-ban a bécsi tőzsdén az európai gazdasági válság részeként hatalmas árzuhanás következett be. Ennek hatására Magyarországon az 1868–1873 között alakult bankok nagy része tönkrement. A kormány novemberben újabb 153 milliós kölcsönt vett föl. Az ország tele volt a legkülönbözőbb panamákkal, botrányokkal. Kiemelkedő volt ezek között az ún. keleti vasút (Brassó–Nagyvárad vonal) ügye, melynél az állam volt kénytelen átvállalni a magánvállalkozó minden terhét.

Ez évben vezették be az 1873: VIII. tc.-kel az egységes tízes fölosztású mértékrendszert (kiló, liter stb.).

1873. okt. 22-én a három császár (orosz, német, osztrák) egyezménye –

az előző évi tárgyalások folytatásaként – egyelőre a status quo fönntartását mondta ki a Balkánon.

1874. jan. vége felé a Deák-párt – Ferenc József fölhatalmazásával – tárgyalásokat kezdett ellenzékével, Tiszával és annak pártjával a közeledés érdekében. A tárgyalások előrehaladása, valamint Tiszával való ellentéte miatt

1874. márc. 18-án Szlávy József beadta lemondását.

1874. márc. 21-én Bittó István elnökletével alakult kormány: Belügyminiszter Szapáry Gyula gr., vallás- és közoktatásügyi miniszter Trefort Ágoston, igazságügy-miniszter Pauler Tivadar, honvédelmi miniszter Szende Béla, pénzügyminiszter Ghyczy Kálmán, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Bartal György, közmunka- és közlekedésügyi miniszter Zichy József gr., horvát–szlavón–dalmátországi miniszter Petar Pejacevic gr., a király személye körüli miniszter Wenckheim Béla br.

Az előző évben megbuktatott választójogi törvényjavaslatot az új kormány nagyobb vita nélkül elfogadtatta. (1874: XXXIII. tc.) Ez a törvény a választójogot magas vagyoni cenzushoz, iskolai végzettséghez, egy helyben lakáshoz kötötte. Nőknek nem volt választójoguk. A kormánypárti többség biztosítását célozta a választókerületek beosztása.

1874. dec. 30-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston elrendelte a nagyrőcei, turócszentmártoni és zinóváraljai szlovák tannyelvű gimnáziumok bezárását.

Ez évben alakult a Függetlenségi Párt, mely az állami önállóság kiterjesztését követelte és a Negyvennyolcas Párttal (Irányi Dániel) a nemzeti ellenzéket képviselte.

1875. jan.-ban érvénybe lépett az 1875: I. tc., az ún. összeférhetetlenségi törvény, amely kizárta a parlamentből az állami tisztviselőket, a kormánnyal szerződéses viszonyban álló vállalkozókat, a pénzintézeteket és vasúttársaságok igazgatóit.

1875. febr. 3-án a parlament költségvetési vitájában Tisza Kálmán – a bihari pontoktól lényegesen eltérve – elfogadta a közös vámterületet, a bankkérdésben is megegyezést hirdetett, s egyelőre a közjogi

kérdések kikapcsolását ajánlotta. Ez meggyorsította pártja és a Deák-párt fúziójának létrehozását.

1875. febr. 21-én a fúzióról folytatott tárgyalások befejeztével, a király Budapestre érkezett.

1875. márc. 1-én megtörtént a kormánypárt és a balközép fúziója. Az új párt Tisza javaslatára, Deák hozzájárulásával a Szabadelvű Párt nevet kapta. Tagjai sorába elsőnek Deák Ferenc írta be nevét.

1875. márc. 2-án hivatalba lépett a Wenckheim-kormány, ideiglenes jelleggel. Belügyminiszter Tisza Kálmán, vallás- és közoktatásügyi miniszter Trefort Ágoston, igazságügy-miniszter Perczel Béla, honvédelmi miniszter Szende Béla, pénzügyminiszter Széll Kálmán, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Simonyi Lajos br., közmunka- és közlekedésügyi miniszter Péchy Tamás, horvát–szlavón–dalmátországi miniszter Petar Pejacevic gr., a király személye körüli miniszter a miniszterelnök.

A fúzióval a Deák-párt tagjainak egy része nem értett egyet. Az ún. konzervatív csoport Sennyei Pál vezetésével

1875. márc. 3-án bejelentette, hogy az új pártba nem megy át, annak jobboldali ellenzékeként fog föllépni.

1875. máj.-ban Tisza belügyminiszter rendeletet adott ki a nemzetiségek egyesülési jogának korlátozásáról.

1875. máj. 24-én az országgyűlést föloszlatták. A választások után

1875. okt. 20-án Tisza Kálmán alakított kormányt. A fúzió s e kinevezés új szakaszt nyitott a dualizmus történetében. Az 1890-ig hivatalban levő kormányban a belügyminiszteri tárcát kezdetben Tisza tartotta meg, majd Orczy Béla br., Baross Gábor, végül Teleki Géza gr. vette át. Vallás- és közoktatásügyi miniszter Trefort Ágoston, akit Csáky Albin gr. követ. Igazságügy-miniszterek Perczel Béla, Pauler Tivadar, Fabiny Teofil, Szilágyi Dezső. Honvédelmi miniszter Szende Béla, Orczy Béla br., ifj. Ráday Gedeon gr., majd ismét Orczy, végül Fejérváry Géza br. Pénzügyminiszter Széll Kálmán, Tisza Kálmán, Szapáry Gyula gr., ismét Tisza, végül Wekerle Sándor. Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Simonyi Lajos br., Trefort Ágoston, Kemény Gábor br., Széchenyi Pál gr., Szapáry Gyula gr. Közmunka- és közlekedésügyi miniszter

Péchy Tamás, Szapáry Gyula gr., Ordódy Pál, Kemény Gábor br., Orczy Béla br., Baross Gábor. Horvát–szlavón–dalmát miniszter Petar Pejacevic gr., Bedekovics Kálmán, Josipovich Imre. A király személye körüli miniszter Wenckheim Béla br., Tisza Kálmán, Orczy Béla br.

1875. nov. 28-án a Tisza-kormány fölmondta az Ausztriával 1867-ben megkötött vám- és kereskedelmi szövetséget, annak ellenére, hogy ez csak 1877 végén járt volna le.

Az országgyűlés megnyitása után az ún. felirati vitában a szerb képviselők javaslata minden nemzetiség számára autonómiát követelt. Tisza Kálmán nemcsak ezt utasította el, hanem

1875. nov.-ben föloszlatta a „Matica Slovenska"-t, a szlovákok irodalmi társaságát is.

1876. jan. 2-án megkezdődtek a gazdasági kiegyezési tárgyalások, melyeken ellentétes vámpolitikai szempontok ütköztek össze. Magyar részről a jegybank újjáalakítását, a fogyasztási adó rendszerének reformját követelték.

1876. jan. 29-én meghalt Deák Ferenc.

1876. ápr. 4-ére Tisza összehívta a Szabadelvű Párt értekezletét, mivel a kiegyezési tárgyalások – a magyar követelések elutasítása miatt – elakadtak. Itt végül engedményt tettek az osztrák kormánynak, s ezért a következő tíz évre szóló megállapodás kedvezőtlenebb lett, mint maga az 1867-es megegyezés volt. A Szabadelvű Pártból ezért több képviselő kivált, és létrehozta az ún. Független Szabadelvű Pártot.

1876. ápr. 8-án életbe lépett az 1876: XIII. tc., az ún. cselédtörvény. Ez biztosította a földbirtokosoknak a szerződéses cselédekkel szemben a hatósági támogatást, a testi fenyítés jogát, s teljesen kiszolgáltatta a cselédeket munkaadóiknak.

1876. jún.-ban az 1876: XXIX. tc.-kel kénytelenek intézkedéseket foganatosítani az ország szőlőtermő vidékein egyre nagyobb méreteket öltő filoxéra pusztítása ellen.

1876. júl. 8-án a Balkánon kirobbant törökellenes fölkelés, illetve török–szerb háború miatt kormányfői értekezletre került sor Reichstadtban I. Ferenc József, II. Sándor cár, Gorcsakov orosz külügymi-

niszter és Andrássy Gyula részvételével. A Monarchia az orosz túlsúly veszélyének elhárítására, befolyásának növelésére s egy veszélyessé válható délszláv állam létrejöttének megakadályozására törekedett.

1876. okt.-ben Budapesten diákok, egyetemisták számos tüntetést rendeztek a törökök mellett, noha ezt Tisza a leghatározottabban eltiltotta.

1876. okt. 10-én az Általános Munkáspárt lapja, a Munkás Heti Krónika már Frankel Leó irányításával jelent meg. Frankel, aki a Párizsi Kommün egyik minisztere volt, széles tapasztalataival nagy segítséget adott a hazai munkásmozgalom föllendüléséhez.

Az esztendő végén életbe lépett az 1876: XXXIII. tc., amely megszüntette a kunok, jászok, hajdúk, székely és szász székek területét, ezeket a vármegyékbe olvasztva be.

1877. jan. 15-én az ún. budapesti szerződés – a reichstadti tanácskozás folytatásaként – biztosította a Monarchia jóindulatú semlegességét Oroszországgal szemben orosz–török háború esetére, jogot adott a Monarchiának Bosznia és Hercegovina katonai megszállására, korlátok közé fogta a balkáni orosz hódító terveket, s nagyobb délszláv állam létrehozása ellen foglalt állást.

Januárban tovább folytak a gazdasági kiegyezési tárgyalások. Ezek során az önálló magyar bank fölállítását a király elutasította. Ekkor Tisza

1877. febr. 8-án beadta lemondását. A király sikertelen tárgyalásokat folytatott az új kormány alakítása ügyében. A bank főtanácsának összetételében igért változások mellett Tisza ismét vállalta a miniszterelnökséget.

1877. ápr. 24-én megindult az orosz–török háború. A magyarországi közvélemény szinte egységesen Törökország mellett foglalt állást. A parlamentben követelték Törökország földarabolásának meggátlását. A háború nagy hatással volt Kossuth Lajosra és az emigrációra. Úgy gondolták, ismét meg lehet kísérelni Magyarország függetlenségének visszaszerzését.

1877 májusában jelent meg a Népszava c. újság.

1877. dec. 16-án az orosz csapatok Plevnánál győzelmet arattak, s így az oroszellenes tüntetések ismét föllángoltak az országban. A Helfy

Ignác és Eötvös Károly vezetésével tartott budapesti nagygyűlés követelte, hogy a kormány fegyveresen avatkozzék be Oroszországgal szemben.

1878. febr. 19-én az országgyűlés harminchat szavazatnyi többséggel, hatalmas viták után elfogadta a kormány gazdasági kiegyezési javaslatát. A Szabadelvű Pártból kivonult mintegy száz politikus továbbra is fönntartotta különállását, sőt

1878. ápr. 13-án Simonyi br. Független Szabadelvű Pártjából, Szilágyi Dezső csoportjából létrejött a 67-es „Egyesült Ellenzék", melyet a függetlenségiek „habarék párt"-nak csúfoltak.

1878. ápr. 21–22-én Frankel Leó pártszervező munkája eredményeként Budapesten összeült az első szocialista kongresszus. A kormány nem engedélyezte szocialista munkáspárt megalakítását, ezért a párt a „Választásra nem jogosultak pártja" nevet vette föl, s a választójog kivívása érdekében kapcsolatot tartott a Függetlenségi Párttal.

1878. jún. 13-án összeült a berlini kongresszus Francia-, Német-, Olasz-, Orosz-, Törökország, Anglia és a Monarchia részvételével. Ez a Monarchiát fölhatalmazta Bosznia-Hercegovina okkupálására, míg Oroszországot csapatai kivonására kötelezte, s Bulgáriát megosztotta. A létrejött ún. berlini szerződés (júl. 13.) a balkáni orosz befolyás korlátozására irányult, de gátolta a balkáni népek önállósulását is.

1878. jún. 18-án Svetozár Miletic képviselőt, a magyarországi szerb nemzeti párt vezetőjét – noha a képviselőház mentelmi jogát nem függesztette fel – perbe fogták, és elítélték felségsértés címén. A per a szerb mozgalom megfélemlítését célozta.

1878. júl. 29-én megkezdődött Bosznia-Hercegovina megszállása, mely fegyveres harcok, vérengzések között ment végbe. E területeket a közös pénzügyminiszter és katonai igazgatás alá helyezték, tehát sem Magyarországhoz, sem Ausztriához nem csatolták.

A kormány politikájával szemben megnyilvánult ellenállást a Függetlenségi és a 48-as párt tovább szította, s az kiterjedt a vármegyékre is. Tisza, hogy példát statuáljon, Pest megye alispánját

fölfüggesztette állásából. Az elégedetlenség a választásokon is megmutatkozott.

1878. aug. A kormánypárt ugyan 78 szavazatnyi többséghez jutott, de Tisza Kálmán megbukott ősi választókerületében, Debrecenben. Ezért

1878. szept. 28-án beadta lemondását, és Széll Kálmán is kivált a kormányból.

1878. okt. 5-én azonban ismét Tisza kapott megbízást kormányalakításra. Ez évben szentesítette az uralkodó a büntető törvénykönyvet, mely az alkotmányos államberendezkedés, a magántulajdon, a személyes szabadság védelmét biztosította, viszont a bérköveteléseket, sztrájkot magánosok elleni erőszakként határozta meg.

1879. márc.-ban heves viták közepette került tárgyalásra a népiskolai törvény tervezete. Ez a magyar nyelv tanítását minden elemi iskolában kötelezővé tette. A törvényjavaslat ellen határozottan tiltakoztak a nemzetiségi képviselők, őket szenvedélyesen támogatta Mocsáry Lajos magyar politikus. Mocsáry azonban elszigetelt maradt nézeteivel, a Függetlenségi Párt kilépésre kényszerítette, s az oktatási törvényt elfogadták (1879: XVIII. tc.)

Az orosz–török háború után meglehetősen megromlott a Monarchia és Oroszország viszonya. Ezt kihasználva, Andrássy és Bismarck kezdeményezésére

1879. okt. 7-én létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország szövetsége, a kettősszövetség, amely orosz támadás esetére a két ország kölcsönös segítségét biztosította. A szerződés a német orientáció megerősödését jelentette a Monarchia külpolitikájában.

1879. dec. 27-én lépett életbe az 1879: L. tc., az ún. honossági törvény. E szerint elveszti magyar honpolgárságát az a külföldön élő állampolgár, aki a törvény életbelépésétől számított tíz esztendő alatt (1889. december 27-ig) nem kéri annak megtartását.

1880. márc.-ban Frankel Leó Táncsics Mihállyal összefogva nagy munkásgyűléseket szervezett az 1848-as forradalom és a Párizsi Kommün évfordulója alkalmából. Frankel szívós harcot folytatott az egységes munkáspárt megteremtéséért, a kormánytámogatással működő

frakciók ellen (Külföldi Viktor, Cserny József stb.) Ennek eredményeként

1880. máj. 16–17-én munkáskongresszus ült össze, amely megalakította a Magyarországi Általános Munkáspártot. A kormány nem engedélyezte, hogy a párt a szociáldemokrata nevet vegye föl. A párt programja szocialista volt, részleteiben munkás és polgári demokratikus követeléseket tartalmazott (földbirtok és „mindennemű munkaeszköz" társadalmi tulajdonba vétele, általános választójog, politikai szabadságjogok, szociális intézkedések). A Népszava – mint a Munkás Heti Krónika utóda – a párt hivatalos lapja lett.

Ez évben vált jelentősebbé a vasútvonalak államosítása. Lényegében véve a tiszavidéki vasút államosításától és a rákos–újszászi vonal kiépítésétől számíthatjuk a Magyar Államvasutak létrejöttét.

1881. márc. 3-án Frankel Leót perbe fogták, izgatás címén elítélték, és bebörtönözték. Kiszabadulása után elhagyta az országot (1883), s mindez károsan éreztette hatását a munkásmozgalomban.

Az 1881: III. tc. elrendelte a csendőrség fölállítását főként a vidék rendjének fönntartására. Ezzel együtt újjászervezték a rendőrséget.

1881. máj.-ban érvénybe lépett az 1881: XLIV. tc., az első ún. iparpártolási törvény, mely bizonyos iparágakban a termelés fokozása, illetve új alapítások esetén, valamint korábban nem gyártott iparcikk bevezetésére biztosított adó- és illetékmentességet. Ez és a hasonló további intézkedések elősegítették az ország kapitalizálódását.

A választásokat a kormány nagy fölháborodást kiváltó erőszakoskodás közepette rendezte meg, s pártja 225 mandátumot nyert. Tiszát a régi Deák-párti politikusok is támadták a pártban kialakult „mamelukrendszer" miatt.

Ez évben alakult meg Verhovay Gyula vezetésével az antiszemita párt, mely

1882. ápr.-ban a tiszaeszlári vérvádat és pert igyekezett kihasználni hangulatkeltésre. (A per aug. 3-án ért véget.) Az antiszemita párt élén ekkor Istóczy Győző állt. (Tiszaeszláron eltűnt egy cselédlány, aki vallásos zsidó családnál szolgált. Hamarosan kiderült, hogy

a leány a Tiszába fulladt, s nem zsidó rituális szertartás áldozata lett.)

1882. máj. 20-án Olaszország csatlakozott Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségéhez, és így létrejött az ún. hármasszövetség. E szerint a felek egymás ellen háborút nem viselnek, Franciaés Németország háborújában a Monarchia csak semlegességre köteles.

Ez évben öltött először nagyobb méreteket a kivándorlás. A hivatalos jelentések szerint 16 014 fő hagyta el az országot.

1883. máj.-ban jelent meg az 1883: XXX. tc. a középiskolákról, mely a nemzetiségi iskolákban is kötelezővé tette a magyar irodalom és történelem magyar nyelvű tanítását.

1883. aug.-ban nagyerejű horvát nemzeti mozgalom lángolt föl, mivel az addig csak horvát nyelvű pénzügyigazgatósági címtáblákat kétnyelvűre cserélték ki. (Címerügy.) A mozgalom mögött nemzeti és paraszti elégedetlenség húzódott meg. Erőszakos letörése után az új bán gr. Khuen-Héderváry Károly lett.

1883. dec. 11-én a főrendiház egyelőre megbuktatta a polgári házasságkötés bevezetéséről még 1881-ben benyújtott javaslatot.

A Monarchia balkáni terveit s Oroszországgal szembeni biztonságának megteremtését szolgálta az ez évben Romániával kötött titkos katonai egyezmény, melyet később többször megújítottak.

1884. márc.-ban a kormányzat fölszámolta a Szalay András és Essel András vezette radikális szocialista csoportot, mely Frankel távozása után vált külön. Harminchat tagját hamis vádak alapján letartóztatták. Szalay András börtönben halt meg.

Ez évben alakult meg a Függetlenségi és 48-as párt Irányi Dániel vezetésével a régi Függetlenségi Párt baloldalibb tagjait tömörítve.

1884. máj.-ban hirdették ki az 1884: XVII. tc.-et, az ipartörvényt. Mivel részletesen foglalkozott a tanoncok helyzetével, foglalkoztatásuk feltételeivel, a köztudatban a törvényt tanonc- vagy gyermekmunkás törvény néven emlegették.

Az 1884: XVIII. és XIX. törvények Budapest fejlesztését, új építkezések megindítását írták elő.

1884. jún. 28-án meghalt Táncsics Mihály.

Az 1884-es európai gabonaválság Magyarországon is sokoldalúan éreztette hatását és meggyorsította a mezőgazdaság intenzív fejlődését.

1885. elején került sor a főrendiház megreformálására, amely addig lényegében azonos volt az 1848 előtti „felsőtábla" szervezetével. A reform nyomán létszáma jelentősen csökkent, tagjainak egy részét a király nevezte ki. (1885: VII. tc.)

1885. máj. 2-án Ferenc József ünnepélyesen megnyitotta az „országos kiállítást", amelyen bemutatták a magyar ipar és mezőgazdaság produktumait.

Az 1880-as évek derekán bontakozott ki a második nagy vasútépítési hullám. Ekkor épültek meg a Budapestet a környező helységekkel összekötő HÉV-vonalak is.

A nyári hónapoktól csaknem egy esztendőn át a balkáni események (bolgár–szerb háború) álltak a külpolitika előterében. A Monarchia Szerbiát támogatta a konfliktusban az orosz politika szférájába tartozó Bulgáriával szemben.

1886. jan. 1-től – mivel a lejárt kereskedelmi szerződést nem sikerült megújítani – 1889 közepéig vámháború dúlt a Monarchia és Románia között.

1886. márc. 21-én a belügyminiszter engedélyével megalakult a szabadkőművesek Magyarországi Symbolikus Nagypáholya.

1886. máj. 21-én Budavár visszafoglalásának évfordulóján Jansky tábornok megkoszorúztatta az osztrák Hentzi tábornok emlékművét. Ezért a parlamentben interpellációkra került sor, majd

1886. jún. 10-én a fővárosban tüntetést rendeztek a 48-as forradalom jelszavaival. A kivezényelt katonaság szuronyrohammal tisztította meg a főváros utcáit. Több mint 700 embert letartóztattak.

1886. aug. 22-én XIII. Leó pápa enciklikát bocsátott ki Budavár visszafoglalásának évfordulójára. Ebben fölszólította a magyarországi papságot: vigye keresztül a vegyes házasságokból származó gyermekek vallását szabályozó 1868: LIII. tc. megváltoztatását.

Az 1886: XXII. tc. a közigazgatásról, fölszámolta a szabad kerületeket, szabályozta a községi közigazgatást és a közigazgatási költségek pénzügyi fedezetét, csökkentette a törvényhatósági joggal

fölruházott városok számát, növelte a kormány által kinevezett főispánok szerepét.

1887. máj. 21-én a király szentesítette a pénzügyi kiegyezést Ausztriával, és ezt a XXIII. tc.-ben rögzítették. A kiegyezés további tíz esztendőre szólt, s a közös ügyekben vállalt terhek arányát változatlanul szabta meg.

1888. ápr. 1-én országos munkásgyűlést hívtak össze. A munkásgyűlés a parlamenttől kérte a munkások számára is jogot biztosító választási reformot, valamint a gyári, munkásvédelmi törvények megalkotását.

1888. dec. 30-án Ausztriában megalakult az osztrák Szociáldemokrata Párt, amely gyakorlati tevékenységével, elméleti munkásságával rendkívül nagy hatást gyakorolt a magyarországi munkásmozgalomra.

1889. jan. 10-én kezdte meg a parlament a kormány véderőjavaslatának tárgyalását. A vita rendkívül szenvedélyes formákat öltött, és főleg két paragrafus körül folyt (az újoncmegajánlás ideje, tiszti vizsga német nyelvből is). A fővárosban és a vidéken egymást érték a kormányellenes tüntetések. A Függetlenségi Párt és a Mérsékelt Ellenzék támadta a javaslatot. Tisza és a pártjához tartozó képviselők csak rendőri és katonai fedezet mellett merték elhagyni a parlament épületét. Előfordult, hogy szabadelvű képviselőket megvertek.

1889. febr. 12-én kezdődött meg a javaslat részletes tárgyalása. Az utcai tüntetések ekkor ismét megszaporodtak. Tisza Kálmán – miniszterelnöksége alatt első ízben – kénytelen volt meghátrálni az újoncmegajánlást illetően.

1889. ápr.-ban a véderőtörvény mint 1899: VI. tc. lépett érvénybe. E törvény tárgyalása, a körülötte fölcsapott országos izgalom nem csupán Tisza személye iránti ellenszenv megnyilatkozása volt, hanem egyben jele a dualista rendszer válságának.

A véderőtörvény vitája után Tisza átalakította kormányát. Ennek során a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium hatáskörében csak a földművelésre vonatkozó ügyek maradtak,

míg a többi a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumhoz került. Ez utóbbi a kereskedelemügyi minisztérium nevet kapta.

1889. júl. 14-én Engels vezetésével megalakult a II. internacionálé. A párizsi kongresszuson a magyar munkásság is képviseltette magát. A kongresszus szükségesnek látta a magyarországi mozgalom támogatását, radikális irányzatának megerősítését. E feladattal az osztrák szociáldemokratákat bízták meg.

1889. szept. 15-én a magyar és osztrák vezetők pozsonyi értekezletén új pártvezetőséget választottak, amelynek élére Engelmann Pál, az osztrák mozgalom egyik radikális vezető tagja került. Ezt követően a szervező- és a szocialista eszméket terjesztő propagandamunka nagyobb lendületet vett.

1890. febr. 25-én Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter kibocsátotta rendeletét az „elkeresztelés" ellen, pénzbüntetés terhe mellett előírva az 1868: LIII. tc. rendelkezéseinek betartását.

1890. márc. elején Tisza javaslatot tett a minisztertanácsnak a honossági törvény módosítására, hogy Kossuth honpolgársága megmaradhasson. Javaslatát leszavazták, ennek ürügyén Tisza

1890. márc. 9-én lemondott. Tisza Kálmán tizenöt évig volt Magyarország miniszterelnöke, sikerrel konszolidálta a 67-es kiegyezéssel létrejött kormányzati rendszert, s távozása egyben lezárását is jelezte a rendszer nyugalmi periódusának.

1890. márc. 13-án Szapáry Gyula gróf követte őt a miniszterelnöki székben, aki a „non movere" elve helyébe liberális reformokat kívánt állítani. Kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszter Csáky Albin gr., igazságügyminiszter Szilágyi Dezső, honvédelmi miniszter Fejérváry Géza br., pénzügyminiszter Wekerle Sándor, földművelésügyi miniszter Bethlen András gr., kereskedelemügyi miniszter Baross Gábor, majd Wekerle Sándor, végül Lukács Béla, horvát–szlavón–dalmát miniszter Josipovich Imre, a király személye körüli miniszter Orczy Béla br., akit Szögyény-Marich László és Fejérváry Géza br. követ. A belügyminiszteri tárcát Szapáry tartotta meg.

A honossági törvény változatlan maradt, s így Kossuth Lajos elvesztette magyar állampolgárságát.

1890. máj. 1-én először került sor Magyarországon a munkásosztály nem-

zetközi ünnepének megtartására. Mintegy 60 000 főnyi tömeg vonult a Városligetbe, s határozatba foglalták fontosabb követeléseiket. Itt hangzott el először a magyar mozgalomban a „háromszor nyolc" jelszó: nyolc óra munka, nyolc óra szórakozás, nyolc óra pihenés. Megünnepelték május 1-ét a vidéki városokban is. A föllendülés eredményeként az

1890. dec. 7–8-án tartott kongresszuson megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, melyet Engels levélben üdvözölt. Ezzel a munkásmozgalom új szakaszába lépett. A párt Elvi Nyilatkozata a termelőeszközök köztulajdonba vételét jelölte meg végső célnak, hangsúlyozta a párt nemzetközi jellegét, közvetlen programként pedig polgári demokratikus követeléseket állított.

1891. máj. elejétől kezdve az agrárproletár-mozgalmak álltak a politikai élet előterében. Orosházán fegyveres összetűzésre került sor

1891. máj. 1-én a munkások és a kirendelt karhatalom között. A munkásegylet vezetőit letartóztatták. Másnap Békéscsabán heves tüntetések zajlottak le a főszolgabírói hivatal előtt. Egy munkás belehalt az összetűzés során szerzett sebeibe. Tüntetésekre került sor Gyulán, Szőregen, Csorváson, Eleken, Meggyesbodzáson, Nagykamaráson.

1891. máj. 29-én kezdte meg az országgyűlés a közigazgatás államosításának vitáját. Már a tárgyalás megindulásakor kitűnt, hogy a Függetlenségi Párt obstrukcióval akarja megbuktatni a javaslatot.

Battonyán magyar, román és szerb munkások

1891. jún. 21.-én közösen léptek föl munkabéremelést és letartóztatott vezetőjük szabadon bocsátását követelve. Az Alföldön ostromállapotot hirdettek ki, s több mint száz munkást ítéltek el, összesen csaknem kilencven évi börtönbüntetésre. Az elítéltek között sok asszony volt.

1891. aug. 4-én Szapáry kénytelen volt meghátrálni a parlament közigazgatási vitájában, s javaslatát oly mértékben korrigálta, hogy a közigazgatás államosítása elmaradt.

1891. aug. 16-án az 1891. XIII. tc. kötelezővé tette a vasárnapi munkaszünetet, míg a XIV. tc. betegsegélyezési pénztár fölállítását rendelte el az ipari és gyári alkalmazottak részére.

1891. aug.-ban Engelmann Pál (a reformista nézetekkel szemben) keresztülvitte a Szociáldemokrata Párt és a betegpénztár kettéválasztását.

1892. jan. 5-én gr. Apponyi Albert Nemzeti Párt néven újjászervezte a Mérsékelt Ellenzéket, s meghirdette programját: „nemzeti politikát – 67-es alapon." Ugron Gábor frakciója viszont 48-as alapon nyugvó kormányképes politikát hirdetett.

1892. jan. 20-án a román nemzeti párt konferenciáján memorandumot dolgoztak ki nemzetiségi sérelmeikről.

1892. jan. végén–február elején került sor a választásokra, amelyeken a Szabadelvű Párt sok régi tagja kibukott.

1892. máj. 14-én Wekerle Sándor pénzügyminiszter valutareform terve alapján az ezüst alapú forintról áttértek az aranykoronára, amely Európa stabil pénznemei közé emelkedett.

1892. máj. 28-án a román nemzeti párt eljuttatta memorandumát Ferenc Józsefhez, aki azt olvasatlanul továbbította a magyar kormánynak.

1892. júl. 18-án több mint ezer román és magyar bányász kezdett sztrájkot Petrozsényban.

Az év derekán Szapáry – jórészt a nemzeti jelszavakkal föllépő ellenzék leszerelése érdekében – ismét napirendre tűzte az egyházpolitikai kérdéseket, javaslatával azonban kisebbségben maradt. Az

1892. okt. 10-i minisztertanács Szapáry ellen szavazott, mert többsége ragaszkodott a polgári házasság bevezetéséhez. Mivel Szapáry a király támogatását nem tudta megszerezni,

1892. nov. 6-án lemondott. Helyére Wekerle Sándor lépett

1892. nov. 17-én. Ő feltétlenül keresztül akarta vinni a kötelező polgári házasságkötés megvalósítását s reformprogramjával kívánta háttérbe szorítani a közjogi ellentéteket. Kormányának tagjai: belügyminiszter Hieronymi Károly, vallás- és közoktatásügyi miniszter Csáky Albin gr., majd Eötvös Loránd br., igazságügy-miniszter Szilágyi Dezső, honvédelmi miniszter Fejérváry Géza br., földművelésügyi miniszter Bethlen András gr., majd Fejérváry Géza br., végül Festetits Andor gr., kereskedelemügyi miniszter Lukács Béla, horvát–szlavón–dalmát miniszter Josipovich Imre, a király szemé-

lye körüli miniszter Tisza Lajos gr., majd Andrássy Gyula gr. A pénzügyminiszteri tárcát Wekerle tartotta meg.

1892. dec. 29-én a Szociáldemokrata Párt vezetőségi ülésén Engelmann Pált és három társát kizárták, a vezetés ismét a reformisták kezébe került.

1893. ápr. 18-án a kormány betiltotta a katolikus népgyűlések megtartását. Az egyház ennek ellenére, folytatta harcát az egyházpolitikai reformok ellen, s katolikus köröket szervezett.

1893. ápr. 26-án a képviselőház elé került a zsidó vallás recepciójáról és az állami anyakönyvvezetés bevezetéséről szóló törvényjavaslat, majd

1893. máj. 17-én követte ezt a vallás szabad gyakorlására vonatkozó törvénytervezet.

1893. jún.-ban a fővárosban és a vidéken sztrájkok robbantak ki, háromezren szüntették be a munkát a Pécs környéki bányákban

1893. jún. 18-án Budapesten munkásgyűlés foglalt állást az egyház és állam szétválasztása mellett.

1893. aug. 31-én pert indítottak Aurel Popovici román nemzetiségi politikus ellen, s a román nemzeti sérelmeket ismertető röpirata miatt elítélték. (Replika-per).

1893. szept. 2-án XIII. Leó pápa újabb enciklikát bocsátott ki (Constanti Hungarorum) további ellenállásra buzdítva a kormányzat egyházpolitikai terveivel szemben.

1893. dec. 2-án a képviselőház elé került a házasságjogi törvény a polgári házasságkötés bevezetéséről.

1894. jan. 6-án Engelmann Pál vezetésével Aradon megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt, osztályharcos programmal. Lapja A munkás.

Az év elején Hódmezővásárhelyen – a már korábbi szervezkedés folytatásaként – Szántó Kovács János létrehozta az Általános Munkás Olvasó Egyletet, melynek tagsága igen gyorsan növekedett.

1894. jan. 16-án megtartották az első katolikus nagygyűlést, tiltakozva az egyházpolitikai javaslatok ellen.

1894. febr.-ban a képviselőház megkezdte a beterjesztett törvényjavaslatok

fölötti vitát. A hangulat s a politikai légkör rendkívül feszült volt. Ekkor érkezett a hír, hogy Kossuth Lajos

1894. márc. 20-án Turinban meghalt. Temetésére Budapesten került sor

1894. ápr. 2-án rendkívüli gyászpompával.

1894. ápr. 21-én Szántó Kovács Jánost Hódmezővásárhelyen elfogták, fiát a csendőrök megverték.

1894. ápr. 22-én a tömeg megostromolta a városházát, mire a csendőrség a munkások közé lőtt. Az összetűzés halálos áldozatának eltemetésére egyetlen pap sem vállalkozott. A kormány ostromállapotot hirdetett az Alföld egész területére.

Az esztendő elején hirdették ki az 1894:V. tc.-et, a telepítési törvényt. Ez lehetővé tette, hogy az állam, egyes földbirtokosok vagy községek földteleneket telepítsenek, s így új községeket hozzanak létre. Ez elsősorban a nagybirtok munkaerőszükségletének biztosítását célozta. A nemzetiségi vidékeken a telepítést magyarosításra kívánták fölhasználni.

1894. máj. 17–25-én folyt Kolozsváron az ún. Memorandum-per a román nemzeti párt vezetői ellen. A komité vezetőit, a memorandum szerzőit több évi börtönre ítélték, a pártot pedig betiltották (jún. 18).

1894. máj. 10-én a főrendiház elutasította a polgári házasságra vonatkozó törvényjavaslatot, s ez kormányválságot idézett elő.

1894. máj. 13-án tartott kongresszusán a Szociáldemokrata Párt helyreállította egységét. A párt élére Silberberg Ignác került. Új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki, harcot hirdettek a választójogért, az ipari és mezőgazdasági munkások összefogásáért, nemzetiségi különbség nélkül.

1894. máj. 26-án Wekerle bejelentette Ferenc Józsefnek, hogy a polgári házassági törvények elfogadásához köti kormányelnöki tisztének megtartását, majd

1894. máj. 31-én beadta lemondását. A király ezt elfogadta. A párt azonban bizalmat szavazott a kormánynak, s a fővárosban tüntetésekre került sor a kormány mellett.

1894. jún. 4-én a király Budapesten folytatott tárgyalásokat, amelyek eredményeként

1894. jún. 10-én ismét csak Wekerle alakított kormányt.

1894. jún. 21-én a főrendiház elfogadta a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot.

1894. nov. 17-én kezdte meg a Néppárt szervezését gr. Zichy Nándor a székesfehérvári katolikus gyűlésen.

Novemberben letette az állampolgári esküt az Olaszországból hazatért Kossuth Ferenc. Jelenléte növelte a Függetlenségi Párt népszerűségét, s egy ideig erősítette a hozzá fűzött illúziókat.

1894. dec. 10-én Wekerle bejelentette: a király szentesítette a XXXI. tc.-et a házasságkötési jogról, a polgári házasságkötés bevezetéséről. Ez, valamint a XXXII. tc. a gyermekek vallásáról, a XXXIII. tc. az állami anyakönyvvezetés bevezetéséről részlegesen megvalósította az állam és egyház szétválasztását.

1894. dec. 21-én Wekerle Sándor lemondott.

1895. jan. 14-én utóda br. Bánffy Dezső lett; belügyminiszter Perczel Dezső, vallás- és közoktatásügyi miniszter Wlassics Gyula, igazságügy-miniszter Erdélyi Sándor, honvédelmi miniszter Fejérváry Géza br., pénzügyminiszter Lukács László, földművelésügyi miniszter Festetits Andor gr., majd Darányi Ignác, kereskedelemügyi miniszter Dániel Ernő br., horvát–szlavón–dalmát miniszter Josipovich Imre, utóbb Cseh Ervin, a király személye körüli miniszter előbb a miniszterelnök, majd Jósika Samu br., végül Széchenyi Manó gr. A kormány befejezte az egyházpolitikai küzdelmek javaslatainak törvényerőre emelését. Az 1895:XLIII. tc. biztosítja a szabad vallásgyakorlást és a felekezetek egyenrangúságát.

Bánffy erélyes kézzel kívánta letörni a tömegmozgalmakat és a nemzetiségek akcióit. Ez utóbbi érdekében szervezte meg a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát.

1895. jan. 28-án formálisan is megalakult a Katolikus Néppárt Zichy Nándor gróf vezetésével, antiliberális programmal.

1895. márc.-ban lezárult a hódmezővásárhelyi bíróság pere Szántó Kovács János és 26 társa ellen. Szántó Kovácsot ötesztendei börtönre és pénzbüntetésre, a többi vádlottat összesen 32 évi börtönre ítélték. A szociáldemokrata vezetőség tiltakozott az ítélet ellen, s így őket is perbe fogták. A kormány fölöszlatta a földmunkásköröket.

1895. ápr.–máj.-ban Magyarországon időzött Agliardi pápai nuncius, akinek jelenlétét Bánffy – a katolikus ellenállás miatt – nem tartotta kívánatosnak. Ezzel kapcsolatban Kálnoky külügyminiszterrel is összeütközésbe került, amelynek eredményeként a magyar kormány kikényszerítette Kálnoky lemondását.

Noha a kormány eltiltotta a május 1-i tüntetéseket,

1895. máj. 1-én mégis több fölvonulásra került sor, s a tüntetőket karhatalom verte szét.

1895. máj.-ban Salgótarjánban, majd

1895. jún.-ban Resicán került sor nagyarányú bányászsztrájkra.

1895. aug. 10-én Budapesten országos kongresszust tartottak a nemzetiségek, szembeszállva a magyar nemzeti állam eszméjével, tiltakozva Bánffy politikája ellen. Követelték a nemzetiségek jogainak biztosítását, s közös programot dolgoztak ki.

1895. szept. 19-én a király amnesztiát adott a Memorandum-per elítéltjeinek.

1895. szept. 20-án a Szociáldemokrata Pártnak a kormányterror következtében is megerősödött reformista vezetősége elérte, hogy Silberberg és társai kiszorultak a pártvezetésből, sőt kiváltak a pártból is.

A millenniumi ünnepségek előkészítése jegyében Apponyi Albert

1895. dec. 25-én azt javasolta, a pártok egy esztendőre kössenek Treuga Deit.

1896.-ra a millenniumi ünnepségek, az ország ezeréves fönnállásának ünneplése nyomta rá bélyegét. A kormány és a hatóságok a magyarság nemzetfönntartó képességeit, a múlt dicsőségét hangoztatták.

1896. jan. 1-én az ország minden templomában hálaadó istentiszteleteket tartottak. A képviselőház

1896. ápr. 21-i ünnepi ülésén törvénybe iktatta a honfoglalás emlékét (1896: VII. tc.). A millennium további ünneplését foglalta törvénybe a VIII. tc.

1896. máj. 2-án nyílt meg a millenáris országos kiállítás és a budapesti földalatti vasút, a kontinensen az első.

1896. máj. 24–25-én ült össze a Szociáldemokrata Párt IV. kongresszusa, ahol a küldöttek nagy része földmunkás volt. Követelésükre az

új pártvezetőségbe beválasztották Várkonyi Istvánt és Csizmadia Sándort.

1896. aug. 20-án megjelent a Földmívelő c. lap, amelyet az orosházi szervezet és Várkonyi István hoztak létre. A Szociáldemokrata Párt vezetősége túlzottan radikálisnak tartotta programjukat, s mindent elkövetett a Várkonyi körül kialakuló csoport elszigetelésére.

1896. okt. 29–nov. 4-én új választásokra került sor. A Bánffy-kormány – érezve helyzete bizonytalanságát – a választásokat föltűnően erőszakos módon rendezte meg, s így végül 287 szabadelvű képviselő került be a parlamentbe.

1896. nov.-ben Károlyi Sándor gróf kezdeményezésére megalakult a Magyar Gazdaszövetség az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az OMGE védnöksége alatt

1897. jan. 10-én nagy bányászsztrájk kezdődött Resicán.

1897. jan. 31-én összeült a Szociáldemokrata Párt háromnapos földmunkáskongresszusa, amelyen azonban mindössze tizenöt földmunkás vett részt, mert nagy részük a Várkonyi mozgalomhoz csatlakozott. A kongresszus követelte a tizenkét órás munkaidőt, az átalánymunkabér helyébe a napszámot, a robotmaradványok eltörlését, az általános titkos választójogot.

1897. febr. 14-én Cegléden a Várkonyi-csoport tartott kongresszust 53 község 105 küldöttével. E kongresszus előkészítője volt a pártalakításnak.

1897. máj. 8-án a Monarchia és Oroszország szerződése a balkáni status quo fönntartására irányult.

1897. jún. 4-én a Függetlenségi Párt Justh Gyula vezetésével obstrukciót kezdett a parlamentben a bűnvádi perrendtartás sajtószakasza ellen. A sajtó korlátozására irányuló intézkedés kiváltotta a Szociáldemokrata Párt tiltakozását is.

1897. jún.–júl.-ban hatalmas aratósztrájkok bontakoztak ki Hajdú, Torontál, Csanád, Csongrád és Bács megyékben, annak ellenére, hogy a hatóságok mindent megtettek ezek letörésére. A csendőrség számos helyen fegyvert alkalmazott. A Felvidékről és máshonnan munkásokat hoztak a sztrájk letörésére. A földmunkások szocialis-

ta mozgalma (agrárszocialista mozgalom) ez évben érte el csúcspontját.

1897. júl.–aug.-ban munkásmegmozdulásokra is sor került. Budapesten 12 000 téglagyári munkás lépett sztrájkba béremelést és szociális intézkedéseket követelve. Nem sokkal később 15 000 építőmunkás kezdett négy héten át tartó sztrájkba.

1897. szept. 8-án kezdődött a Várkonyi-csoport újabb kongresszusa, amelyen megalakult a Független Szocialista Párt. Programja a paraszti mozgalom részéről először fogalmazta meg a földosztás demokratikus követelését. A mozgalom erejét mutatta, hogy az ősz folyamán a Nyírségben földosztó mozgalomra került sor.

Mindezek hatására Darányi Ignác földművelésügyi miniszter **1897. nov. 27-én** javaslatot terjesztett az országgyűlés elé. Ez megszüntetett néhány visszásságot, ugyanakkor a mezőgazdasági munkások munkaviszonyával kapcsolatos kérdéseket a szolgabírákhoz utalta, a sztrájkba lépést, annak szervezését súlyosan büntette. E törvényt (1898:II. tc.) mint rabszolgatörvényt emlegették. Várkonyi lapját betiltották, őt magát bebörtönözték, s így sikerült elérni a mozgalom leszerelését.

Az esztendő végén lejárt gazdasági kiegyezés megújítási tárgyalásait, a Bánffy és Badeni osztrák miniszterelnök egyezményének elfogadtatását az osztrák parlament munkaképtelensége lehetetlenné tette. Bánffy azt ajánlotta, egyelőre magyar részről tartsák fönn a vámszövetséget amíg osztrák részről is sor kerülhet megújítására. A függetlenségi ellenzék azonban az önálló vámterület követelésével támadást indított Bánffy ellen.

1898. elején a kormány rendeletet adott ki a családnevek magyarosítása érdekében, s ugyanakkor a nemzetiségi területeken a községek magyar nevét tették hivatalossá.

1898. aug. 4-én a kiegyezési tárgyalásokat az osztrák és magyar kormány olyan egyezsége zárta le, amely szerint a gazdasági kiegyezés mindaddig érvényben marad, amíg egyik fél föl nem mondja, ha 1903 végéig nem újítják meg törvényesen. Tíz év után bármely fél fölbonthatta a szerződést. Ez a megállapodás ischli klauzula néven

vált ismertté, a király nyári tartózkodási helye nyomán. Az ellenzék a klauzulát nagy fölháborodással fogadta.

1898. szept. 10-én Erzsébet királyné merénylet áldozata lett.

1898. okt.-ben Bánffy az országgyűléstől négyhavi indemnitást, fölhatalmazást kért az ügyek intézésére az év végén lejáró költségvetés alapján Az ellenzék ekkor obstrukcióba kezdett a kormány megbuktatására Az obstrukciót a Szabadelvű Párt egy része is helyeselte Szilágyi Dezső vezetésével

1898. dec. 5-én a képviselőház egész tisztikara lemondott

1898. dec. 7-én Tisza Kálmán azt javasolta, a kormánypárti képviselők írásban nyilatkozzanak arról, hogy Bánffynak megadnák-e a pénzügyi fölhatalmazást, ha ebben az ellenzék nem akadályozná őket. Ezt nevezték „lex Tiszának". Tiltakozásul a javaslat ellen, Andrássy Gyula vezetésével 32-en kiléptek a pártból.

1899. jan. 1-én bekovetkezett az „ex-lex" állapot. Széll Kálmán a kormány álláspontját és az ellenzék követelését

1899. febr.-ban a következő módon próbálta áthidalni. Magyarország az önálló vámterulet jogi állapotában van, mivel a régi vámszovetség lejárt; ennek ellenére, nem kívánja megszakítani a vámszovetséget osztrák partnerével (Széll-formula).

1899. febr. 26-án hivatalba lépett Széll Kálmán kormánya: vallás- és kozoktatásügyi miniszter Wlassics Gyula, igazságügy-miniszter Plósz Sándor, honvédelmi miniszter Fejérváry Géza br , pénzügyminiszter Lukács László, földmüvelésügyi miniszter Darányi Ignác, kereskedelemügyi miniszter Hegedűs Sándor, majd Horánszky Nándor, ill Láng Lajos, horvát–szlavón–dalmát miniszter Cseh Ervin, a király személye körüli miniszter Széchenyi Manó gr , akit Széll Kálmán, végul Széchenyi Gyula gr. követ. A belügyminiszteri tárcát Széll tartotta meg Ezt megelőzően, Széll egyezséget kötött az ellenzékkel: a Nemzeti Párt és a Szabadelvű Párt kozott fúzió jott létre. A 67-esek és a 48-asok között egyre inkább elmosódtak az ellentétek; a nemzetiségek fölötti hegemónia megőrzésében, a munkásság és a földtelenek mozgalmainak megfékezésében teljes volt az egyetértés közöttük.

1899. ápr. 2-án kezdődott kongresszusán a Szociáldemokrata Párt az ország

és a szocializmus fejlődésének feltételeivel foglalkozott, s ezzel összefüggésben (ipari állammá alakulás) kívánatosnak tartotta az ország gazdasági önállóságát.

1899. máj. 1-én megnyílt a szakszervezetek első országos kongresszusa, mely a szervezkedés kiterjesztését, a szakszervezetek központi irányítását tűzte feladatul. Ez a következő években meg is valósult.

1899. jún. 10-én a kormány megegyezett az osztrák kormánnyal oly módon, hogy a vámszövetség bizonyos módosításokkal 1907 végéig érvényben marad (1899: XXX. tc.).

1899. nov. 1-én megindult a Szabad Szó c. földmunkáslap, melynek szerkesztését hamarosan Mezőfi Vilmos vette át.

1900 elejétől kezdve Mezőfi már vezető szerepet játszott a lap körül kialakult új pártban, amely szemben állt a szociáldemokrata országos vezetéssel, s a vidék szervezését követelte.

1900. jan. 1-én indult meg a Huszadik Század c. folyóirat, a haladó polgárság radikális csoportjának (Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Szende Pál, Madzsar József stb.) lapja. E lap, valamint a következő évben alapított Társadalomtudományi Társaság nagy szerepet játszott a polgári demokratikus Magyarországért folyó küzdelemben.

1900. ápr. 16-án Mezőfi vezetésével megalakult a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt, amelynek programja elmaradt a szociáldemokrata program mögött, a törvényességet hangsúlyozta, viszont nagy lendülettel szervezte a vidéket.

1900. máj. 11-én hivatalosan is országos párttá alakult a Vázsonyi Vilmos vezette Demokrata Párt, mely a kispolgári, polgári rétegek önálló politikai szervezésére törekedett.

A századfordulón a szabadversenyen alapuló kapitalizmussal szemben megerősödtek a monopolkapitalista tendenciák. Ekkor öt nagybank (Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Leszámító- és Pénzváltó Bank, Magyar Bank) tartotta kézben a hitelszervezet tőkeerejének 56%-át. 1900-ban a húsznál több munkást foglalkoztató üzemekben dolgozott az ipari munkásság 43,7%-a. A nagyipari vállalatok az összes ipari vállalatok 0,48%-át tették ki,

viszont az összes termelés értékének 64,7%-át adták. Ez időre a mezőgazdasági termésátlagok 50–100%-kal növekedtek.

Az a gazdasági változás, amelynek következtében Magyarországon rövid idő alatt megerősödött a nagyburzsoázia, természetszerűleg politikai következményekkel is járt. Míg addig a gazdasági és politikai életben a nagybirtokos arisztokrácia vezető szerepe dominált, most a nagybirtok és a nagytőke ellentétei kiéleződtek, a nagytőke a maga súlyának megfelelő befolyást követelt. Az uralkodó osztályokon belüli ellentétek azonban nem érintették azt az alapkérdést, hogy a kiegyezéssel létrehozott hatalmi rendszert fönn kell tartani. Bár az imperializmus korszaka egymásra utalta az osztrák és magyar uralkodó osztályokat, közöttük is éleződtek az ellentétek mind gazdasági, mind politikai kérdésekben.

1901-ben a gazdasági világválság Magyarországot is elérte; a termelés visszaesett, nőtt a munkanélküliség. A tüntetések egymást követték.

1901. febr. 16-án Budapesten csaknem ötezer munkanélküli vonult föl: „Le a burzsoákkal! Kenyeret adjatok! Jogot a népnek!" Resicán

1901. máj. 18-án sztrájk robbant ki. Mintegy 4000 bányász szállt szembe a csendőrséggel. Az összecsapásnak több halottja s igen sok sebesültje volt. Kolozsvárott a munkások nemcsak sztrájkoltak, hanem

1901. aug. 5-én kiszabadították a börtönbe zárt politikai foglyokat.

1901. szept.-ben gr. Károlyi Sándor nevezetes gönci levelével zászlót bontottak az agráriusok, akik a földbirtok érdekeit szolgáló gazdaságpolitikát követeltek.

1901. okt.-ben zajlottak le a képviselőházi választások, amelyeket most föltűnő erőszakoskodások nem jellemeztek. A parlament képe meglehetősen megváltozott. Az összeférhetetlenségi törvény következtében kiestek Lánczy Leó, Chorin Ferenc és mások. Viszont bekerültek azok, akik a következő évtizedekben nagy szerepet játszanak majd: Vázsonyi Vilmos, Csernoch János, Simonyi-Semadam Sándor, gr. Bethlen István, Lovászy Márton stb.

1902. febr.-ban Fiumében általános sztrájk tört ki, amelynek elfojtásakor a hatóságok csaknem kétszáz munkást is letartóztattak. Győrben

1902. okt. elején a Vagongyár munkásai léptek sztrájkba, tiltakozva a terve-

zett bércsökkentés ellen. A mintegy három hétig tartó sztrájk eredményes volt.

1902. dec. 31-én megegyezés jött létre az osztrák–magyar vámszövetség megújításáról (Széll–Körber-paktum). A megegyezés mindkét részről kompromisszum eredménye volt, de az agrárvám emelését a magyar közvélemény sikernek tekintette.

Ez évben alakult meg a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége (GyOSz) Chroin Ferenc és Hatvany Deutsch Sándor kezdeményezésére.

1903. jan. 24-én kezdte meg az országgyűlés a kormány újonc-megajánlási javaslatának tárgyalását, amely az újonclétszámot mintegy tízezer fővel emelte volna. A függetlenségiek heves támadást indítottak, Apponyi is bizonyos nemzeti követelések teljesítéséhez (a hadsereg zászlói, jelvényei) kívánta kapcsolni a megajánlást. A vita ismét obstrukciós jelleget öltött.

1903. febr. 15-én a tattersalli munkásgyűlés tiltakozott a katonai létszám fölemelése ellen, amelyet

1903. márc. 22-én újabb, hasonló gyűlés követett.

1903. ápr. 12–14-én tartott kongresszusán a Szociáldemokrata Párt új programot és szervezeti szabályzatot dolgozott ki. A program a mozgalom végcélját a szocializmusban jelölte meg, a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetését, a politikai hatalom megszerzését, a proletariátus nemzetközi összefogását hangsúlyozta. Közvetlen követelései között első helyen szerepelt az általános választójog, a politikai szabadságjogok követelése, a munkaviszonyok megjavítása. A sajátos hazai viszonyokból fakadó feladatok azonban nem kaptak kellő súlyt a programban.

A parlamentben az obstrukció tovább tartott, noha

1903. máj. 1-től lejárt a kormány pénzügyi fölhatalmazásának ideje (ex-lex). Tisza erőszakos közbelépést követelt, s maga Ferenc József is helyeselte ezt. Ennek következtében Széll Kálmán

1903. jún. 16-án beadta lemondását. Tisza azonban sikertelenül próbálkozott kormányalakítással, mert a Szabadelvű Párt többsége is elítélte tervezett intézkedéseit.

1903. jún. 23–24-én Khuen-Héderváry megállapodott Kossuth Ferenccel:

a kormány elejti az újoncmegajánlási törvényt, viszont a Függetlenségi Párt beszünteti az obstrukciót a rendes évi újoncjutalék megajánlása ellen.

1903. jún. 24-én Szerbiában a Monarchia-barát Obrenovics-dinasztiát a Karagyorgyevicsek váltották föl. Ez nagy hatással volt a délszláv propaganda föllendülésére.

1903. jún. 27-én megalakult Khuen-Héderváry gr. kormánya: vallás- és közoktatásügyi miniszter Wlassics Gyula, igazságügy-miniszter Plósz Sándor, honvédelmi miniszter Kolossváry Dezső, pénzügyminiszter Lukács László, földművelésügyi miniszter Darányi Ignác, kereskedelemügyi miniszter Láng Lajos, horvát–szlavón–dalmát miniszter Nikola Tomasic; a miniszterelnök tartotta meg a belügyi tárcát és látta el a király személye körüli miniszter feladatait.

E napon az annavölgyi, dorogi bányákban sztrájk kezdődött, amelyet több fővárosi üzem, valamint vidéki város munkásainak sztrájkja követett (Miskolc, Veszprém, Pozsony, Nagyvárad stb.). A kormány munkásellenes terrorja ellen a munkásság

1903. júl. 15-i nagygyűlése tiltakozott.

1903. aug. 10-én Khuen-Héderváry – egy vesztegetési ügy kipattanása miatt – kénytelen volt visszaadni megbízatását, bár egyelőre a kormány helyén maradt. Ekkor Ferenc József Budapestre jött, s itt személyes tárgyalásokat folytatott. Majd a galíciai hadgyakorlatokon, Chlopyban hadparancsot adott ki

1903. szept. 17-én, hangsúlyozva a hadsereg egységének fontosságát. A hadparancs a Monarchia néptörzseiről beszélt, a magyarságot nem említette. A fönti szellemben intézett kéziratot Khuen-Héderváryhoz is. A hadparancs és a kézirat rendkívül nagy fölháborodást keltett. Tetézte ezt Körber osztrák miniszterelnök egyik beszéde, amelyben a hadseregre vonatkozó magyar követeléseket elutasította. A Szabadelvű Párt 9-es bizottságot állított föl

1903. szept. 28-án a katonai követelések megfogalmazására. Khuen-Héderváry kormánya

1903. szept. 29-én lemondott, mivel a miniszterelnököt saját pártja leszavaz-

ta, de az új kormány megalakulásáig helyén maradt. Elérkezettnek látszott az idő a kozjogi és nemzeti ellenzék letörésére

1903. okt. 3-án írta alá Oroszország és a Monarchia a murzstegi egyezményt balkáni politikájuk egyeztetéséről, macedóniai befolyásuk növeléséről

1903. nov. 3-án megalakult Tisza István kormánya· vallás- és kozoktatásugyi miniszter Berzeviczy Albert, igazságügyminiszter Plósz Sándor, honvédelmi miniszter Nyíri Sándor, pénzugyminiszter Lukács László, foldmüvelésugyi miniszter Tallián Béla, kereskedelemugyi miniszter Hieronymi Károly, horvát-szlavón-dalmát miniszter Cseh Ervin, a belügyminiszteri tárcat Tisza tartotta meg, s kezdetben ő volt a király személye koruli miniszter is. majd e feladatot Khuen-Héderváry Károly vette át Tisza politikája a 67-es alap változatlan fonntartására irányult.

1903. nov. 12-től az ellenzék obstrukciója tovább folyt a napirenden levó újoncjavaslat ellen Erre Tisza meghosszabbította az ulések idejét, majd

1903. nov. 21-én a Szabadelvu Párttal elfogadtatta a delelőtti és délutáni ulések (párhuzamos ulések) bevezetését Tiltakozásul

1903. nov. 25-én Apponyi és hívei kiléptek a kormánypártból A hónap végén targyalások kezdődtek Kossuth Ferenc és Tisza kozott Ezek, mint

1903. dec. 5-én Kossuth Ferenc a parlamentben bejelentette, azzal a megallapodassal végződtek, hogy a Fuggetlenségi Párt eláll az obstrukciótol, viszont Tisza folfuggeszti a párhuzamos üleseket, felreteszik a katonai kérdéseket· napirendre tűzik a választójogot Az Ugronpárt és a Néppárt azonban folytatta az obstrukciót

1903. dec. 6-án a Szociáldemokrata Párt tiltakozó gyülésen foglalt állást a Fuggetlenségi Párt politikája ellen

1904. jan. 20-án a Belugyminiszteriumban – a Szociáldemokrata Párt reszvételével – ankétot hívtak ossze a választójog kérdesében

1904. febr.-ban Budapesten sztrajkba lépett minden lakatos, majd nehany hét múlva nyolcezer szabómunkás

1904. márc. 1-én Tisza korrendeletet adott ki a szocialista agitáció megaka-

dályozására. Ugyanakkor határozott lépésekre szánta el magát az obstruáló ellenzékkel szemben is.

1904. márc. 5-én a házszabályok revízióját, szigorítását javasolta, amelyet az ellenzék heves tiltakozása fogadott.

1904. márc. 10-én azonban Thaly Kálmán javaslatára létrejött a parlamenti béke. „Thaly békéje" abban állt, hogy az országgyűlés megszavazza a rendes évi újoncjutalékot, aminek fejében Tisza eláll a házszabályok tervezett revíziójától.

1904. márc. 19-én Apponyi és hívei újjáalakították a Nemzeti Pártot, magyar nemzeti követelésekkel.

1904. ápr. 19-én megindult a vasutasok hatalmas sztrájkja, mely kiterjedt az egész országra, s így a forgalom teljesen megbénult. A kormány elrendelte a vasutasok katonai behívását és kivezényelték őket a vasúti forgalom lebonyolítására, majd statáriumot hirdettek ki. A sztrájkolókat perbe fogták, védőjük Landler Jenő szociáldemokrata ügyvéd volt.

1904. ápr. 24-én Élesden a 48-as párt nagygyűlésére kb. 3000 magyar és román földmunkás és szegényparaszt vonult fel. A csendőrök meg akarták akadályozni, hogy a földmunkások csatlakozzanak a gyűlés résztvevőihez. Vezetőiket letartóztatták, s erőszakoskodni kezdtek. Ekkor az egész tömeg a csendőrökre támadt, mire azok sortűzzel feleltek: 33 halott s csaknem kilencven sebesült maradt a helyszínen. Letartóztattak száz földmunkást és szegényparasztot.

1904. máj. 1-én Budapesten több mint 50 000 munkás rendezett tüntetést, Debrecenben általános sztrájk volt. A kormány a szakszervezetek általános betiltásával fenyegetőzött, ez ismét nagyarányú tüntetéseket, tiltakozásokat váltott ki. Végül, csupán a pékek szakegyletét oszlatták föl.

1904. jún.-ban azonban tovább tartottak a mozgalmak. Aradon általános sztrájk kezdődött, majd az aratási idény közepén, augusztusban a malommunkások szüntették be a munkát. Bérharcot kezdett mintegy tízezer építőmunkás is, mire a vállalkozók

1904. szept. 10–29 között minden építőmunkást kizártak.

1904. okt. 7-én, a képviselőház őszi ülésszaka előtt jelent meg a lapokban Tisza Istvánnak ugrai választóihoz intézett levele, mely véget vetett

a parlamenti békének. Élesen elítélte az ellenzék obstrukciós magatartását, és hangsúlyozta: „a magyar parlament nem lehet játékszer jelentéktelen töredék kezében" s ennek megfelelő intézkedéseket helyezett kilátásba.

1904. okt. 10-én Kossuth Ferenc a házszabály-revízió helyett a választójogi reform napirendre tűzését ajánlotta.

1904. nov. 3-án Tisza a kormánypártban bejelentette, a házszabály-revíziót kardinális kérdésnek tartja. Ezért

1904. nov. 4-én a képviselőházban azt javasolta, küldjenek ki külön bizottságot a revízió kidolgozására. Ezt nyomban technikai obstrukciós vita követte. Ennek ellenére Daniel Gábor br. kormánypárti képviselő

1904. nov. 15-én beterjesztette a házszabályok módosításáról szóló új javaslatot (technikai obstrukció kiküszöbölése stb.)

1904. nov. 18-án a kormánypárt párhuzamos ülések elrendelését javasolta, mire az ellenzék kivonult, a javaslatot pedig elfogadták. (Lex Daniel). Este 9-kor Tisza nagy beszédet tartott, majd a kormánypárt szavazást követelt. Ekkor a legteljesebb zűrzavar tört ki, s ezt kihasználva, az elnök elfogadottnak jelentette ki a javaslatot (zsebkendőszavazás). Ezt követően fölolvasták a királyi leiratot az országgyűlés berekesztéséről. Tisza eljárása a Szabadelvű Pártban is megütközést keltett. Tagjainak egy része (mágnáscsoport) Andrássy vezetésével kivonult a pártból, Széll pedig lemondott mandátumáról.

1904. nov. 19-én az ellenzéki pártok, valamint a Szabadelvű Pártból kilépett 160 képviselő – Tisza erőszakos politikájától hajtva, az országos elégedetlenség légkörében – koalíciót hoztak létre, melynek vezéralakjai Justh Gyula, Kossuth Ferenc, Vázsonyi Vilmos, Apponyi, Bánffy, Ugron, Andrássy voltak. A koalíció programja mérsékeltebb volt a Függetlenségi Párténál is, magyar vezényszó, magyar jelvények és zászló használata a hadseregben, s a „nemzetgazdasági érdekek" biztosítása.

1904. dec. 13-ra, az országgyűlés következő ülésére Tisza az épületet, az üléstermet parlamenti őrséggel szállatta meg. Ennek láttán az ellenzéki képviselők összetörték a terem szinte teljes berendezését.

1904. máj. 22-én kezdte meg tevékenységét az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE).

1905. jan. 3-án a parlamentet föloszlatták, s kiírták a választásokat. A közhangulat teljesen szembefordult Tiszával és a Szabadelvű Párttal, a rendszerrel szembeni elégedetlenség általános volt. A januári választásokon így a Szabadelvű Párt teljes vereséget szenvedett: mindössze 159 mandátumot szerzett, míg az ellenzék 254-et. A koalícióban tömörült ellenzéki pártok győzelme a dualizmus válságának volt megnyilatkozása.

Az új kormány kinevezése késett, egyelőre továbbra is Tisza vitte az ügyeket, s a politikai mozgalom mind nagyobb méreteket öltött.

1905. jan. 10-én a román nemzeti párt nagyszebeni konferenciája elhatározta, hogy ismét az aktív cselekvés útjára lép.

1905. jan. 25-én megérkezett a pétervári tüntetés, az orosz polgári demokratikus forradalom híre. Budapesten a munkásság

1905. febr. 5-i nagygyűlése lelkesen üdvözölte az orosz munkásokat.

1905. febr. folyamán az új országgyűlés érvénytelenítette a házszabályrevíziót.

A tartós kormányválság, az oroszországi forradalmi események hatása, a szociális és politikai elégedetlenség olyan lendületet adott a már előző évben megindult sztrájkmozgalmaknak, amelyre korábban nem volt példa. A politikai föllendülés jeleként

1905. ápr. 1-től a Népszava napilappá lett.

1905. ápr.-ban Nagyváradon általános sztrájk kezdődött, s a Szociáldemokrata Párt

1905. ápr. 23-án megnyílt kongresszusán egy jelentősen megerősödött baloldali ellenzék követelte általános sztrájk meghirdetését, az orosz példa követését. Élesen támadta a pártvezetést Szabó Ervin.

1905. máj. 15-én megkezdődött a budapesti vas- és fémöntők hathetes sztrájkja, amely néhány nap alatt 25 000 munkásra terjedt ki. Többek között a munkaidő csökkentését, kötelező bérmegállapítást követeltek. Sztrájkba léptek a gázgyári munkások is.

1905. máj. 24-én a Dunántúlon Baranya megyében kitört az első aratósztrájk, amely futótűzként terjedt tovább. A dunántúli arató- és

cselédsztrájkok hatására további tíz megyében robbantak ki hasonló mozgalmak. A dunántúli sztrájkolók száma meghaladta a tízezret. Az aratómunkások és a gazdasági cselédek béremelést, a feudális maradványok eltörlését, emberséges bánásmódot követeltek.

1905. máj. 29-én a fővárosi vasmunkások szüntették be a munkát.

Ebben a helyzetben még nem volt kormánya az országnak. Ferenc József – miután az ellenzéki koalíció a katonai kérdésben nem volt hajlandó engedni, s mert a munkásság akciói hatalmas méreteket öltöttek – végül is az alkotmányos szokásokat fölrúgva báró Fejérváry Gézát nevezte ki miniszterelnöknek

1905. jún. 18-án (darabont kormány). Belügyminiszter Kristóffy József, vallás- és közoktatásügyi miniszter Lukács György, majd Tost Gyula, igazságügy miniszter Lányi Bertalan, majd Gegus Gusztáv, honvédelmi miniszter Bihar Ferenc ill. Papp Béla, pénzügyminiszter először Fejérváry, majd Hegedűs Ferenc, földművelésügyi miniszter György Endre, ill. Feilitzsch Artúr br., kereskedelemügyi miniszter Vörös László, horvát-szlavón-dalmát miniszter Stevan Kovacevic, a király személye körüli miniszter feladatait Fejérváry látta el.

1905. jún. 21-én mutatkozott be az új kormány a parlamentben, amely azt parlamenten kívül állónak nyilvánította, nem ismerte el. Az ellenzéki koalíció „nemzeti ellenállás" megszervezésére hívta föl az országot, a megyéket az adófizetés és az újoncállítás megtagadására szólítva föl. Ennél tovább azonban nem ment.

1905. júl. 4-én kezdődött meg Pécsett mintegy háromezer bányász hatalmas méretű másfél hónapon át tartó sztrájkja, amely sikerrel végződött.

E hónapban Kristóffy memorandumot intézett Ferenc Józsefhez, amelyben a rendkívül súlyos politikai helyzetre való tekintettel s a közjogi vita leszerelése érdekében az általános választójog napirendre tűzését javasolta.

1905. júl. 27-én Kristóffy tárgyalásokat kezdett a Szociáldemokrata Párttal a választójog ügyében. A kormány ígéretet tett az általános választójog bevezetésére, aminek fejében a Szociáldemokrata Párt támogatásáról biztosította a kormányt (Kristóffy–Garami paktum). A paktum széles körű vitát váltott ki, s támadta azt a koalíció is,

mely a választójogot nem volt hajlandó a nemzeti követelések elé állítani.

Ugyanakkor a szervezett munkásság folytatta harcát, s mellé álltak a polgárság, értelmiség legjobb, radikális képviselői is.

1905. júl. 30-án munkásgyűlés követelte az általános választójog bevezetését.

1905. aug. 22-én a koronatanács ülésén az osztrák kormány és Ferenc József elutasította azt a javaslatot, hogy a választójogi programot hivatalossá tegyék, mivel ez hasonló lépést követelt volna Ausztriában is.

1905. szept. elején, a koronatanácsi döntés következtében, a Fejérváry-kormány lemondott. A választójogi tüntetések azonban folytatódtak. Föllendült a választójogi mozgalom Ausztriában is.

1905. szept. 10-én a Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század, a Szabadgondolkodók Egyesülete, tudósok, írók, művészek, haladó polgári politikusok létrehozták az Általános Titkos Választói Jog Ligáját.

1905. szept. 15-én, a „vörös pénteken", százezres tömeg vonult a parlament elé választójogot követelve, s ennek általános sztrájk adott nagyobb nyomatékot.

Az ellenzék folytatta a megyei ellenállást. A főispánok egymás után kérték fölmentésüket, az új főispánokat a megyék nem voltak hajlandók beiktatni. Az

1905. szept. 23-i „ötperces audiencia" Bécsben tovább szította a tüzet: a király nem tárgyalt, hanem öt pontban foglalva közölte követeléseit a koalíció vezetőivel.

1905. okt. 3-án megtartott fiumei értekezletükön a délszláv egységre törekvő horvátok - Horvátország önállóságának elismerése esetén - az önálló Magyarország, a koalíció támogatása mellett foglaltak állást (fiumei rezolúció).

1905. okt. 18-án az uralkodó ismét Fejérváryt bízta meg kormányalakítással, most már azonban - a választójogot ígérő cári manifesztum és a bécsi tüntetések után választójogi programmal. Az osztrák kormány kénytelen volt megígérni az általános választójog ausztriai bevezetését is.

1905. nov.-ben a kormány jelentette a királynak, hogy helyzete teljesen kilátástalan. Az ellenzéki ellenállás ekkor 63 megyéből 45-re terjedt ki. Kristóffy ezért

1905. nov. 25-én olyan kivételes intézkedéseket ajánlott, amelyek az alkotmány fölfüggesztését jelentették volna.

1905. dec. 19-én nyilvánosságra hozták Kristóffy választójogi tervezetét, mely a 24 éven felüli írni-olvasni tudó magyar nemzetiségű férfiaknak kívánt választójogot adni. A választóik száma így kb. 10%-kal emelkedett volna.

1905. dec. 20-án a Szociáldemokrata Párt kongresszusa elhatározta, hogy végső szükség esetén az általános sztrájkot használja politikai fegyverként.

Az év végén Lukács László tárgyalásokat kezdett a koalíció vezetőivel a megegyezés érdekében, s a koalíció több ponton mérsékelte követeléseit.

1906. jan. 7-én megalakult a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége, mely a „földműves proletárok" szervezésére törekedett. Kristóffy belügyminiszter egyszerre hagyta jóvá e szervezet, valamint a Mezőfi-féle Országos Munkásvédő Szövetség alapszabályait. A hónap végén a Krassó-Szörény megyei vasgyárak munkásai sztrájkba léptek, majd Fiumében

1906. februárban a kikötő- és hajómunkások szüntették be a munkát.

1906. febr. 19-re az országgyűlés mindkét házát ülésre hívták össze. A termet katonaság szállta meg, ugyanígy az egész országházat és annak környékét. Az országgyűlés a királyi biztos által benyújtott leiratokat azonban nem volt hajlandó meghallgatni. Amikor a képviselők szinte kivétel nélkül elhagyták a termet, a leiratokat fölolvasták, az országgyűlést föloszlatták. A vármegyei ellenállás letörésére királyi biztosokat küldtek ki, beszüntették a megyék állami dotációját.

Ugyanezen a napon létrejött a szerb–horvát koalíció, egyesítve a délszlávok nemzeti egységre törekvő erőit.

1906. márc. 1-én rendeletileg életbe léptették a külkereskedelmi szerződéseket,

1906. márc. 16-án a kormány föloszlatta a koalíció vezérlő bizottságát.

1906. márc.-ban a budapesti Gázgyár és Miskolc összes munkásai beszüntették a munkát Folyt a szervezkedés falun is Áchim L András

1906. márc. 17-én létrehozta a Magyarországi Fuggetlen Szocialista Paraszt Szovetséget, amely többek között a kotott birtok államosítását, általános választójogot, szociálpolitikai reformokat kovetelt A párt lapja a Paraszt Újság volt

Kossuth tárgyalásokat kezdett Fejérváryval, s

1906. ápr. 4-én a koalíció feltétel nélkul kapitulált Ferenc József

1906. ápr. 6-án kihallgatáson fogadta Kossuthot és ifj Andrássy Gyulat

1906. ápr. 8-án Wekerle Sándor elnokletével megalakult a koalíciós kormány A mintegy masfél évig tartó s még ekkor is heves tomegmozgalmaktól való félelem létrehozta a megegyezést a király és az ellenzék között, a koalíció foladta programját, s igy kormányra jutott Belugyminiszter Andrássy Gyula gr , vallás- és közoktatásügyi miniszter Apponyi Albert gr , igazságügy miniszter Polonyi Géza, ill Gunther Antal, majd Wekerle Sándor, honvédelmi miniszter kezdetben Wekerle, majd Jekelfalussy Lajos, pénzugyminiszter Wekerle, foldművelésugyi miniszter Darányi Ignác, kereskedelemügyi miniszter Kossuth Ferenc, horvát–szlavón–dalmat miniszter Wekerle, majd Josipovich Géza, a király személye koruli miniszter Zichy Aladár gr

1906. ápr. 29.–máj. 8. között került sor a választásra Ezt megelőzően a Szabadelvű Párt kimondta foloszlását A választáson a Fuggetlenségi Párt teljes győzelmet aratott, a koalíciós kormány helyzete megszilárdult

A szervezett munkások azonban folytatták tovább a harcot Temesváron, Debrecenben, Lugoson, a salgótarjáni bányákban sztrájkok voltak

1906. máj. 29-én Kossuth Ferenc előterjesztésében csaknem teljesen változatlan formában szavazták meg az új („szerződéses") vámtarifát Az e napon benyújtott másik javaslat (1906. III tc) rendezte a kulkereskedelmi és forgalmi viszonyokat

1906. jún. 4-én a Szociáldemokrata Párt XIII kongresszusán az ellenzék élesen támadta a pártvezetőség megalkuvó politikáját A kongresz-

szus elhatározta a politikai tömegsztrájk mint harci fegyver alkalmazását szükség esetén.

1906. jún. 19-én lett Budapest polgármestere Bárczy István, akinek liberális vezetése kedvezően befolyásolta a főváros továbbépítését és szellemi életét, a progresszió szervezkedését.

1906. júl.-ban a Monarchia vámháborút indított Szerbia ellen, amely 1909. március végéig tartott. Célja Szerbia gazdasági és politikai meggyöngítése volt.

1906. nyarán 24 vármegyére kiterjedő, mintegy 50 000 embert mozgósító aratósztrájkok zajlottak, amelyeken kb. 20%-os béremelést értek el.

1906. aug.-ban a Társadalomtudományi Társaságból kiszorult a konzervatív, kormánypárti csoport (Gratz Gusztáv, Hegedűs Lóránt stb.)

1906. szept. 17-én Áchim András megfosztották mandátumától.

1906. okt. 22-én az országgyűlés – a nemzeti érzéseknek tett gesztusként – törvényt hozott (1906:XX. tc.) Rákóczi hamvainak hazahozataláról s a kassai székesegyházban, valamint Thököly Imre hamvainak a késmárki templomban történő elhelyezéséről.

1906. nov. 8-án új elméleti folyóiratot indított a Szociáldemokrata Párt Szocializmus címmel, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond szerkesztésében.

1906-ban kezdte meg működését a Magyarországi Magánalkalmazottak Egyesülete.

1907. jan. 12-én Lukács László kezdett tárgyalásokat a koalícióval az új kiegyezés megkötése érdekében. Ezeket

1907. jan. 26–27-én követte Andrássy kihallgatása Ferenc Józsefnél.

1907. jan. 29–30-án a koalíció - megtárgyalva a király üzenetét - gazdasági tekintetben hajlandó volt engedményekre, kevésbé merev álláspontot foglalt el a katonai kérdésekben is, s ezért némi engedményt várt a királytól. Ez azonban elmaradt.

1907. febr. 20-ára tehát összehívták az országgyűlés közgazdasági bizottságát, hogy foglalkozzék a magyar autonóm vámtarifa ügyével. E tárgyalásokat Bécsben elítélték, mert korábban megállapodás tör-

tént arra, hogy a magyar országgyűlés a gazdasági kiegyezési tárgyalások lezártáig nem foglalkozik e kérdéssel.

A Szociáldemokrata Párt

1907. márc. 31-én kezdődött kongresszusán a baloldali ellenzék (László Jenő, Varga Jenő, Alpári Gyula, Vágó Béla és mások) erélyesen föllépett a pártvezetőség ellen, s aktívabb, harcosabb politikát követelt. Nem engedte vitára a pártvezetőség azt az agrárprogramot, amelyet Szabó Ervin, Dániel Arnold, Rácz Gyula dolgoztak ki (szocializálás, a nagybirtok parcellázása stb.), s nem változott a párt nemzetiségi politikája sem.

Ekkor tartották első országos értekezletüket az ifjúmunkások. A tanácskozáson Alpári terjesztett elő határozati javaslatot.

Az 1907:III. tc., az új ipartámogató törvény fölhatalmazta a kormányt bármely iparág és vállalat támogatására, elsősorban az osztrák konkurrencia által fenyegetett területeken.

1907. ápr.-ban lépett életbe az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset elleni biztosításáról szóló törvény.

1907. máj.-ban rendezték a vasutasok fizetését, ezzel együtt azonban új szolgálati szabályzatot léptettek életbe, mely a vasutasok szervezkedését és sztrájkját eltiltotta (1907:XLVII. tc., „bilincstörvény"). Az 1907:XXVII. tc. (lex Apponyi) bevezette az ingyenes népoktatást, fölemelte a tanítók fizetését, de csökkentette a nemzetiségi iskolák számát.

1907. jún.–júl.-ban a vasúti rendtartás a horvát képviselők obstrukciójára vezetett, mivel az kimondta, hogy vasúti szolgálatra csak magyarul tudókat alkalmazhatnak.

1907. jún. 6-án fogadta el a képviselőház az 1907:LXI. tc.-t, az ún. „derestörvényt", mely az 1898. évi „rabszolgatörvény" mintájára szabályozta a gazda és cseléd viszonyát. A feudális maradványok további eltörlése mellett a cseléd kiszolgáltatottságát törvényesítette a gazdával szemben.

1907. okt. 8-án megkötötték az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelmi és forgalmi viszonyokat szabályozó újabb szerződést (1908:XII. t. c.) A kvóta emelkedett, s a kiegyezés több pontja az osztrák fél javára módosult, aminek fejében csupán azt sikerült

elérni, hogy ezentúl nem vámszövetségről, hanem vámszerződésről beszélt a kiegyezés. Az elégedetlenség következtében többen kiléptek a Függetlenségi Pártból. Ez a gazdasági kiegyezés volt az utolsó a dualizmus történetében.

1907. okt. 10-én a Szociáldemokrata Párt új vezetősége megszervezte a főváros addigi legnagyobb politikai tüntetését az általános választójog mellett. A tüntetést országos politikai sztrájk kísérte. Budapesten hatalmas tömeg vonult föl az utcákon. E napot „vörös csütörtök" néven emlegették.

1907. okt. 27-én a csendőrök több szlovák parasztot megöltek Csernován, amikor azok Hlinka Antallal, a tisztéből fölfüggesztett plébánossal akarták fölszenteltetni az általuk épített templomot. Megszaporodtak a nemzetiségek ellen indított sajtó- és politikai perek.

1907. dec. 12-én feloszlatták a horvát tartománygyűlést, majd ugyanebben a hónapban ún. felségárulási pert indítottak a délszláv nemzetiségi mozgalom vezetői ellen.

1907. dec. 31-én több mint hatvanezer tüntető vonult föl Budapesten, tiltakozva a kormány ama szándéka ellen, hogy fölfüggessze a vasas szakszervezet működését.

E napon Conrad vezérkari főnök, aki már hosszabb ideje az Olaszországgal, majd Szerbiával való katonai leszámolást követelte, memorandumban azt javasolta, hogy sürgősen valósítsák meg legalább Bosznia-Hercegovina annexióját.

Ez évben megalakult Giesswein Sándor vezetésével a Keresztényszocialista Párt, mely azonban nagyobb befolyást nem tudott elérni.

1908. jan. 1-én indult meg a Nyugat Ignotus főszerkesztő, Fenyő Miklós és Osvát Ernő szerkesztők gondozásában. A lap maga köré gyűjtve az irodalom legjobbjait, élükön Adyval, a haladó gondolatnak az irodalmon túl ható fóruma lett.

1908. jan. 15-én az új horvát bánt Zágrábban heves tüntetések fogadták, s a következő hónapban megtartott választásokon a szerb-horvát koalíció döntő győzelmet aratott.

Január folyamán a monarchia vezető politikusai (Aehrenthal külügyminiszter, mások) sürgetően hozták elő Bosznia-Hercegovi-

na annexiójának végrehajtását, hiszen a vámháború nem mutatkozott hatékony fegyvernek.

1908. márc.-ban megalakult az ellenzéki Függetlenségi és 48-as Balpárt a Függetlenségi Pártból kilépett politikusokból – közjogi programmal – Nagy György és Szappanos István vezetésével.

1908. tavaszán tették közzé a Szociáldemokrata Párt agrárprogramját, melynek kidolgozásában Csizmadia Sándor, Szabó Ervin stb. vettek részt. A nagybirtok kisajátítása mint közvetlen feladat, a parasztbérletek létrehozása voltak a tervezet új elemei.

1908. ápr. 4-én kelt emlékiratában Burián szintén az annexiót sürgette Ferenc Józsefnél.

1908. jún.-ban Áchim András pártja kongresszust tartott kb. 40 község küldöttének részvételével. Képviseltették magukat a nemzetiségek is. A kongresszus programjában leszállította a földreform birtokhatárát.

1908. júl. 25-én az ifjútörökök pártjának forradalma Törökországban meggyorsította a Monarchia döntését Bosznia-Hercegovina ügyében, s most már a zágrábi felségárulási per eredményét sem kívánták bevárni. Ilyen értelemben foglalt állást Aehrenthal és Burian.

1908. aug. 5-én az annexióra az alapot a berlini kongresszus és a budapesti szerződés szolgáltatta.

1908. aug. 19-én a közös minisztertanácsi ülésen Wekerle Sándor a magyar kormány részéről szintén támogatta a tervet.

1908. szept. 15-én Aehrenthal külügyminiszter tárgyalást folytatott Izvolszkij orosz külügyminiszterrel, amelynek során csupán általánosságban jelezte a Monarchia annektálási szándékát. Ezt követően

1908. okt. 6-án, váratlan gyorsasággal, Ferenc József kimondta Bosznia-Hercegovina annektálását. Az annexió kiváltotta Anglia, Törökország, Olaszország és Oroszország tiltakozását, s csak hosszabb diplomáciai csatározás után ismerték el. Bosznia-Hercegovina státusát oly módon rendezték, hogy közvetlenül a közös pénzügyminiszter és katonai igazgatás alá került.

1908. nov. 11-én Andrássy beterjesztette a kormány választójogi tervét, amely a plurális választási jog elvén alapult. A terv szerint a nyílt szavazásos választási rendszerben a vagyoni cenzus és az iskolai

végzettség alapján a 24 éven felüli magyar választók akár háromszoros szavazathoz jutottak volna, míg a vagyontalan, iskolázatlan választók csak közvetve választhattak volna (pl. tizenketten adhattak volna le egy szavazatot). A terv széles körű ellenkezést keltett.

1908. nov. 22-én alakult meg a Galilei-kör, a haladó szellemű egyetemi ifjúság szervezete, amely kezdetben 256 tagot számlált. Szerepe a háború idején vált különösen jelentőssé.

1908-ban alakult meg a Martinovics nevét viselő szabadkőműves páholy. Ez Jászi Oszkár vezetésével programot dolgozott ki, amely először fogalmazta meg a polgári demokratikus mozgalom célkitűzéseit.

1909. jan. 24-én Ferenc Ferdinánd trónörökös emlékiratban tiltakozott az ellen, hogy a Magyarországtól kért újoncemelés fejében engedményeket tegyenek. Ferenc Ferdinánd és köre a dualista rendszer trialista átalakítására, a csehek uralkodó nemzetté emelésére dolgozott ki terveket. Ez erős ellenszenvet váltott ki a magyar uralkodó osztályok körében, amelyeknek egy része nemcsak a dualista rendszer fönntartására, hanem annak olyan átalakítására törekedett, hogy a birodalom súlypontja Magyarország legyen.

Az esztendő elején mind erőteljesebbé váltak a koalíció és a Függetlenségi Párt ellentétei, amelyek most a bankkérdés körül kulmináltak. A függetlenségiek többsége ugyanis nem akarta meghosszabbítani az Osztrák–Magyar Bank 1910-ben lejáró mandátumát.

1909. jan. 30-án Wekerle azt a közvetítő javaslatot tette, hogy egyelőre elégedjenek meg két, egymással szorosan együttműködő, független jegybank (kartellbank) létrehozásával. Justh ekkor kijelentette, hogy a Függetlenségi Párt nem fogja akadályozni az évi rendes újonclétszám megajánlását.

A király kihallgatáson fogadta Justh Gyulát, aki Wekerle közvetítő javaslatát nem fogadta el. A kormány

1909. márc. 3-án azzal fenyegetőzött, hogy lemond, ha Justhék az önálló bank követelésétől nem állnak el, s nem hagynak időt az osztrák kormánnyal folytatandó tárgyalásokra. A feszültséget növelte a még tartó annexiós válság, melynek során a Monarchia katonai

mozgósítást rendelt el. A háborús feszültség akkor szűnt meg, amikor Szerbia

1909. márc. 31-én elismerte az annexiót, mivel Oroszország támogatására még nem számíthatott.

1909. ápr. 19–22-én folytatódtak a tárgyalások bankügyben. Az osztrákok igen határozottan elutasították a magyar kormány kompromisszumos javaslatát is. Ezért Kossuth Ferenc és Apponyi Albert

1909. ápr. 24-én azt kérték Ferenc Józseftől, engedélyezze törvényjavaslat előterjesztését az önálló magyar jegybank fölállításáról. A király ezt elutasította.

1909. ápr. 25-én Wekerle bejelentette a kormány lemondását az országgyűlésnek, de egyelőre helyén maradt. Ferenc József

1909. máj. elején Budapestre jött, s tárgyalásokat folytatott vezető politikusokkal,

1909. jún. 8-án magához hívatta Kossuthot és Andrássyt. Leszögezte, hogy ha az országgyűlés az önálló magyar jegybank fölállítására törvényjavaslatot fogadna el, akkor annak szentesítését megtagadja. Kossuth Budapestre visszatérve, most már a választójog előtérbe helyezését javasolta. Justh – Kossuthtal szemben – általános választójogot kívánt.

1909. jún. 15-én, majd

1909. jún. 29-én Lukács László, az uralkodó bizalmasa, tárgyalt Kossuthtal, majd Justhtal. Ennek eredménytelensége után

1909. júl. 7-én a király ismét kinevezte a kormányt, s a Függetlenségi Párt úgy határozott, hogy a nyári hónapokra maradjon minden változatlanul.

1909. szept. 28-án azonban a kormány ismét lemondott, mivel a király nem volt hajlandó engedményekre. Sőt a bécsi miniszteri értekezleten

1909. okt. 20-án leszögezte: az új kormánynak csak egy feladata lehet, mégpedig a választójogi törvény létrehozása. Az ezzel kapcsolatos vita

1909. nov. 11-én a Függetlenségi Párt kettészakadásához vezetett. Justh és hívei, ragaszkodva az önálló magyar bank követeléséhez, kivál-

tak a Függetlenségi Pártból, és megalapították a Függetlenségi és 48-as Pártot.

1909. nov. 21-én Szentgálon Nagyatádi Szabó István, aki szintén a Függetlenségi Pártból vált ki, megalapította az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártot (Kisgazdapárt), Áchiménál mérsékeltebb, de ekkor demokratikusnak számító programmal.

1909. dec. 23-án a király Lukács Lászlót bízta meg kormányalakítással. A Justh-párt ekkor indítványt terjesztett az országgyűlés elé az önálló bank 1911-ben történő fölállítására, amit az országgyűlés 139 szavazattal 89 ellenében el is fogadott.

1910. jan. 1-től exlex állapotok következtek be. A Függetlenségi Párt nem volt hajlandó megszavazni Lukács Lászlónak a kért indemnitást, ami után nem maradt más hátra, mint az országgyűlés föloszlatása. Mivel ezt Lukács magára vállalni nem akarta, visszaadta a királynak kormányalakítási megbízatását. A király

1910. jan. 17-én megadta a fölmentést, és hivatalba lépett Khuen-Héderváry Károly gr. kormánya. Vallás- és közoktatásügyi miniszter Székely Ferenc, ill. Zichy János gr., igazságügyminiszter Székely Ferenc, honvédelmi miniszter Hazai Samu, pénzügyminiszter Lukács László, földművelésügyi miniszter Serényi Béla gr., kereskedelemügyi miniszter sorrendben Hieronymi Károly, Lukács László, Beöthy László. A miniszterelnök tartotta meg a belügyi, a horvát-szlavón-dalmát és a király személye körüli miniszteri tárcákat. Az új kormány

1910. jan. 24-i parlamenti bemutatkozásakor a miniszterelnök hangoztatta, hogy az országgyűlés vagy segíti a kormányt, vagy sor kerül föloszlatására.

1910. febr. 19-én megalakult a Nemzeti Munkapárt Tisza István vezetésével. Ez a párt az arisztokrácia, a nagybirtok és a nagytőke pártja volt, kifejezve egyenrangú szövetségüket. Sokan csatlakoztak az új párthoz Andrássy föloszlatott pártjából.

1910. márc. 23-án az országgyűlés – mivel nem volt hajlandó támogatást adni a kormánynak – már csak azért jött össze, hogy meghallgassa a király házföloszlató leiratát. A Függetlenségi Párt tagjainak egy része tintatartókkal, törvénykönyvekkel dobálta meg a miniszterel-

nököt. Az ülést föl kellett függeszteni. Komoly ellenállásra azonban a koalíció vezérei képtelenek voltak.

1910. márc. 27-én tartotta meg XVIII. kongresszusát a Szociáldemokrata Párt. A pártvezetőség konzervatív tagjai elérték, hogy Alpári Gyulát, a baloldali ellenzék egyik jeles tagját, kizárták a pártból.

1910. márc. 30-án indult a Világ c. lap, melyet a szabadkőművesség támogatott s a demokratikus polgári törekvések szócsöve lett.

1910. jún. 1-én megkezdődött a dualista Magyarország utolsó választása, amelyen a Tisza-féle Munkapárt – erőszakot és korrupciót igénybevéve – nagy többséggel győzött. (258 mandátumot szerzett.) Bekerült a parlamentbe tíz párton kívüli 48-as képviselő is, akik között gróf Károlyi Mihály személye és nézetei kerültek egyre inkább előtérbe. A választásokon a Függetlenségi Párt megbukott. A kormány

1910. dec. 1-én beterjesztette a bankszabadalom 1917-ig történő meghosszabbításáról szóló javaslatát. A vita némileg közelebb hozta a Függetlenségi Párt két szárnyát. Az országgyűlés elfogadta a javaslatot.

1910-ben a VIII. tc. alapján népszámlálást tartottak. Magyarország összlakossága e szerint meghaladta a 18 milliót, viszont alig valamivel több mint 10 millió lakos vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A lakosság 62,4%-a élt mezőgazdaságból, 25,1%-a bányászatból, iparból és kereskedelemből. Az ezer és annál több munkást foglalkoztató üzemek száma elérte a 37-et. Budapest központtá válásának előrehaladását tükrözte, hogy ezekből 17 a fővárosban működött. Az ország lakosságának 39,6%-a analfabéta volt, számuk a Tiszántúlon, s a nemzetiségi területek nagy részén meghaladta az országos átlagot.

1911. jan.-ban lépett érvénybe a polgári perrendtartás bevezetéséről szóló I. tc., amely 792 §-ban részletesen foglalkozott a bírói hatáskörrel, az illetékesség, a bíróságok belső szervezetének kérdéseivel, a peres eljárás összes módozataival.

1911. máj. 14-én Áchim L. András meggyilkolták politikai ellenfelének, Zsilinszky Endrének a fiai.

1911. máj. 23-án Hazai Samu honvédelmi miniszter új véderőtörvényt,

honvédségi törvényt és a katonai bűnvádi perrendtartásra vonatkozó javaslatot terjesztett elő. A kétéves szolgálati idő előirányzása létszámemelést jelentett. A munkapárti kormány e törvénnyel kívánta rendezni a hadseregfejlesztés hosszú évek óta megoldatlan ügyét. A javaslatok vitája

1911. júl. 18-án kezdődött, és obstrukciós jelleget öltött. Apponyi Albert ez alkalommal is követelte a magyar hadsereg megteremtését, míg Andrássy és Tisza a közös hadsereg megerősítése mellett foglalt állást.

A hadseregfejlesztés javaslat ellen új koalíció jött létre az ellenzéki pártokból, melynek súlypontja a Justh-párt, a polgári radikálisok és a Szociáldemokrata Párt volt. A javaslattal az általános választójog követelését állították szembe. Az új koalíciót Választójogi Blokknak nevezték; hamarosan csatlakozott hozzá Kossuth, Apponyi, Andrássy is. A Választójogi Blokk parlamenti harcának a munkások tüntetései adtak nyomatékot.

1911. júl. 30-án a fővárosban hatalmas tüntetésre került sor; a munkások összecsaptak a rendőrökkel, többen megsebesültek.

A Képviselőház elnöke, Berzeviczy Albert, a nyár elején egyeztető tárgyalásokat kezdett Justh Gyulával, Károlyi Mihállyal és Kossuth Ferenccel. Ezek azonban nem vezettek eredményre, noha az ellenzék nem ragaszkodott a véderőjavaslatok teljes visszavonásához, csupán bizonyos módosításokat követelt.

1911. nov. 7-én Berzeviczy lemondott, s ekkor a Munkapárt megkísérelte Tiszát házelnökké megválasztani.

A katonai vitát megszakítva, napirendre tűzték a költségvetés tárgyalását.

1912. jan. 19-én Justh bejelentette, hogy az obstrukciót addig folytatják, amíg a kormány visszavonja véderőjavaslatát. A Kossuth-párt egy része Justh mellé állt, míg mások – köztük Bethlen István is – szembefordultak vele.

1912. márc. 2-án a függetlenségi képviselők megrohanták az elnöki tribünt, és korlátait összetörték.

1912. márc. 4-én hatalmas méretű fővárosi munkástüntetés biztosította támogatásáról a továbbra is obstrukcióban levő ellenzéket.

1912. márc. 7-én a kormány lemondott. A király azonban nem volt hajlandó engedményekre.

1912. márc. 29-én kijelentette, hogy inkább lemond a trónról, semhogy hozzájáruljon a véderő terén kért rezolúcióhoz, amely uralkodói hatáskörét korlátozná.

1912. márc. 30-án tehát újra a régi kormányt nevezte ki.

1912. márc. 31-én az új horvát bán föloszlatta a tartományi gyűlést, fölfüggesztette a horvát alkotmányt, előzetes cenzúrát vezetett be, megszüntette a gyülekezési szabadságot, a városokban állami rendőrséget szervezett.

1912. ápr. 17-én a kormány ismét beadta lemondását, melyet a király elfogadott, és

1912. ápr. 22-én Lukács Lászlót nevezte ki miniszterelnöknek, aki a kormány első feladatát az obstrukció letörésében jelölte meg. A kormány tagjai: vallás- és közoktatásügyi miniszter Zichy János gr. ill. Jankovich Béla, igazságügy-miniszter Székely Ferenc, majd Balogh Jenő, honvédelmi miniszter Hazai Samu, pénzügyminiszter Teleszky János, földművelésügyi miniszter Serényi Béla br., kereskedelemügyi miniszter Beöthy László, horvát–szlavón–dalmát miniszter Josipovich Géza, belügyminiszter Lukács, aki kezdetben a király személye körüli miniszter tisztét is ellátta, míg azt Burián István br. vette át.

1912. máj. 22-én a képviselőház elnöke Tisza István gr. lett. Mindez általános támadással fenyegette a parlamenti ellenzéket, de a munkásságot is. Az általános választójog jelszavával Tisza távozását követelve, Budapesten

1912. máj. 23-án, a „vérvörös csütörtökön" hatalmas méretű politikai sztrájk és tömegtüntetés zajlott le. A fővárosi és Pest környéki gyárak beszüntették a munkát, és a munkások a kora reggeli órákban a város központjában gyülekeztek. A Ganz-gyár munkásainak csellel sikerült átjutniuk Pestre. A Ferdinánd-hídnál azonban az Újpestről érkező munkástömegeket már megállásra kényszerítette a rendőrség. A rendőrök és katonák rohamot intéztek a tömeg ellen: egy halott és igen sok sebesült maradt az úttesten. A város különböző pontjain a nap folyamán számos fegyveres összetűzésre

került sor a rendőrök, katonák és a tömeg között, amely most már a forradalmat éltette. „A vörös október szelleme megint fölébredt az egész országban" – írta a Népszava, utalva az 1905. évi eseményekre. A Szociáldemokrata Párt országos vezetősége azonban már délután elrendelte a tüntetések befejezését; nem igyekezett engedmények kicsikarására fölhasználni a helyzetet.

1912. máj. 24-én a fővárosi gyárak egy része kizárta a sztrájkolókat.

1912. jún. 4-én Tisza erőszakos módon letörte az ellenzék obstrukcióját. Az ellenzéki képviselőknek, akik a házszabályokhoz kívántak szólni, nem adott szót. Erre azok lármázással szinte lehetetlenné tették Tisza beszédét. Tisza a legteljesebb zűrzavarban elfogadottnak jelentette ki a véderőjavaslatokat. A délutáni ülésre már rendőrök szállták meg a képviselőházat, és Tisza az ellenzéki képviselők tekintélyes részét rendőrökkel vezettette ki a teremből. A mentelmi bizottság számos képviselőt eltiltott az országgyűlésen való megjelenéstől. Összesen 31 képviselőt távolítottak el erőszakkal, köztük Justh Gyulát és gróf Károlyi Mihályt. Ekkor az egész ellenzék kivonult az országgyűlésről. A Tisza iránti gyűlölet olyan méreteket öltött, hogy Kovács Gyula függetlenségi képviselő

1912. jún. 7-én revolverrel Tiszára lőtt. Az ellenzék ekkor manifesztummal fordult az ország közvéleményéhez a Tisza-féle erőszakos módszerekkel szemben.

A munkapárti országgyűlés közben elfogadta az 1912:LXIII. tc.-t a kivételes hatalom bevezetéséről háború vagy háborús veszély esetére. E törvény lehetővé tette a polgári szabadságjogok fölfüggesztését és statárium kihirdetését. További két törvény (1912:LXVIII. és LXIX.) a gazdasági élet katonai felügyelet alá helyezésének módjait s a hadi szolgáltatásokat szabta meg.

1912. szept. 7-én megalakult Nagy György vezetésével – a korábbi Balpártból – az Országos Köztársasági Párt. Erőteljes szociális követelései mellett a nemzetiségekkel szemben nacionalista álláspontot foglalt el. A Balkán-szövetség – mely ez év márciusában jött létre Bulgária, Szerbia, Montenegró, Görögország részvételével, Törökország s részben a Monarchia ellen – Oroszország helyeslése mellett

1912. okt. 9-én megtámadta Törökországot. Megkezdődött az első Balkán-

háború. A Monarchia részleges mozgósítást rendelt el, s Szerbiával szemben támogatta Albánia létrehozását.

1912. okt. 30-án – a II. internacionálé háborúellenes határozatainak megfelelően – a Szociáldemokrata Párt hatalmas antimilitarista tüntetést szervezett a Balkán-háborúba való beavatkozás, Szerbia megtámadása ellen. Aktívan tevékenykedett a parlamentből kivonult ellenzék is, amely tanácskozásait a Royal Szállóban folytatta.

1912. okt. 31-én törvényt hoztak a képviselőházi elnök jogkörének kiterjesztéséről, parlamenti őrség fölállításáról.

1912. nov. 4-én, amikor Ferenc József Budapesten tartózkodott, a munkásság tovább tüntetett személye, valamint Lukács László és Tisza István ellen. A tömeg választójogot követelt, a békét éltette, tiltakozott a Balkán-háború ellen. A rendőrség és a csendőrség fegyverrel teremtett rendet, sok munkás megsebesült.

1912. nov. 17-én a munkásság a Körúton és más utcákon fölvonulva a Tattersallba gyülekezett, ahol határozatban foglalt állást a béke mellett.

1912. nov. végén terjesztette be a miniszterelnök javaslatát a háború esetére szóló kivételes rendelkezésekről (1912:LXIII. tc.). E törvény a háború utáni időkben is fontos szerephez jutott.

1912. dec. 3-án létrejött a fegyverszünet a Balkán-háborúban, majd Londonban sor került a béketárgyalásra és a nagyhatalmak konferenciájára. A tárgyalások eredménytelenek maradtak, s a fegyveres harcok ismét kiújultak.

1912. dec. 31-én Lukács László miniszterelnök beterjesztette rendkívül szűk választójogi törvénytervezetét. A javaslat nem elégítette ki sem a tömegeket, sem a polgári radikálisokat. A javaslat miatt lemondott Székely Ferenc igazságügyminiszter, és igen sokan kiléptek a Munkapártból.

1912. dec.-ben a magyarországi Román Nemzeti Párt összegezte követeléseit (vallási, egyházi, iskolai, polgári szabadságjogok). Tisza 1913 folyamán többször tárgyalt ezekről román vezetőkkel és egyes kérdésekben (egyház, iskola) tett engedményeket.

1913. jan. 4-én az ellenzék bejelentette, hogy bojkottálja a képviselőház tanácskozásait. A Szociáldemokrata Párt

1913. jan. 26-ára rendkívüli pártgyűlést hívott össze, amely tiltakozott a kormány választójogi javaslata, az általános választójog megtagadása miatt és politikai tömegsztrájk megszervezését mondta ki. Az előkészületekben tevékeny részt vettek a polgári haladás legjobbjai, írók, művészek. A demokrácia megnövekedett erői komoly harcra készültek. Az összefogás jegyében a Reformklub vezetői (Jászi Oszkár, Szende Pál, Kernstok Károly) fölszólították a polgárságot, értelmiséget, hogy a Szociáldemokrata Párttal közösen harcoljon a demokratikus jogokért.

1913. márc. 4-én azonban, teljesen váratlanul, a szociáldemokrata pártvezetés a sztrájkot elhalasztotta. Ez az intézkedés általános fölháborodást váltott ki, mivel nagy csapást mért a demokrácia táborára, amely ekkor kezdte komolyabb méretekben szervezni erőit.

1913. máj. 27-én került sor arra a perre, amelyet Désy Zoltán függetlenségi képviselő bejelentései alapján indítottak Lukács miniszterelnök ellen panamázás, megvesztegethetőség, jogtalanul fölvett pénzösszegek miatt. Lukács kénytelen volt lemondani.

1913. máj. 30-án Londonban aláírták a Balkán-háborúban rövid időre fegyvernyugvást hozó békét.

1913. jún. 10-én a király Tisza István grófot bízta meg kormányalakítással. Belügyminiszter Sándor János, vallás- és közoktatásügyi miniszter Jankovich Béla, igazságügy-miniszter Balogh Jenő, honvédelmi miniszter Hazai Samu br., ill. Szurmay Sándor br., pénzügyminiszter Teleszky János, kereskedelemügyi miniszter Beöthy László, majd Harkányi János br., földművelésügyi miniszter Ghillány Imre br., horvát–szlavón–dalmát miniszter sorrendben Tisza, Teodor Pejacevic gr., Tisza, Hidegh éthy Imre, a király személye körüli miniszter Burián István br., Tisza, majd Ruszmer Ervin br.

1913. jún. 14-én Károlyi Mihály vezetésével az Egyesült Függetlenségi és 48-as Pártban egyesült a két függetlenségi frakció. Ez a párt a belpolitikában demokratizálódást, a külpolitikában antant-orientációt hirdetett.

1913. jún. 29-én megindult a második Balkán-háború, amelyben a Monarchia Bulgáriát támogatta Szerbiával szemben. Noha

1913. aug. 10-én aláírták a bukaresti békét, mely Bulgáriát sújtotta, Szerbia

hamarosan mozgósított, és Albánia egy részét megszállta. Ez további beavatkozásra sarkallta a Monarchiát. Tisza maga is erélyes lépéseket követelt az

1913. okt. 3-i közös minisztertanácson, de Szerbia bekebelezését határozottan elutasította a trializmus veszélye miatt. A trializmus a kettős hatalmú rendszer átalakítását jelentette volna a szláv népeknek az uralkodó két nemzet mellé való fölemelésével.

1913. okt. 17-én a Monarchia ultimátumban követelte Szerbiától csapatainak kivonását. Szerbia – mivel Oroszországtól segítségre ekkor nem számíthatott – ezt meg is tette. Így a katonai beavatkozás elmaradt.

Tisza és br. Skerlecz István tárgyalásai a horvát–szerb koalícióval eredményesen zárultak.

1913. nov. 27-én Skerleczet horvát bánná nevezték ki, a nyílt abszolutizmust fölszámolták.

1914. márc. 3-án a máramarosszigeti nemzetiségi perben 32 rutén vádlottat ítéltek hosszú börtönbüntetésre.

Március folyamán Vilmos császár Bécsbe látogatott.

1914. máj. 25-én meghalt Kossuth Ferenc.

1914. jún. 6-án megalakult az Országos Polgári Radikális Párt Jászi Oszkár vezetésével, Bíró Lajos, Szende Pál, Kernstok Károly aktív közreműködésével. A párt a demokratikus szabadságjogok, az általános választójog, a földreform, az önálló vámterület megteremtéséért küzdött. Nemzetiségi programja az 1868. évi törvény érvényesítését követelte.

1914. jún. 12-én Konopistben sor került Vilmos császár és Ferenc Ferdinánd trónörökös találkozójára, amelyen a háború lehetőségével kapcsolatban a politikai és katonai erőviszonyokat tárgyalták meg.

1914 nyarán Ferenc Ferdinánd trónörökös részt vett a boszniai hadgyakorlatokon, majd felesége kíséretében látogatást tett Szarajevóban. Itt

1914. jún. 28-án mindkettőjüket meggyilkolták. Ez a politikai merénylet adott alkalmat a Monarchia már régóta tervezett katonai leszámolására Szerbiával. A merénylet hírére a parlamentben ünnepélyes

beszédek hangzottak el, és egyre határozottabban kezdték emlegetni a háború szükségességét.

E napon indult az Egyesült Államokba Károlyi Mihály – néhány függetlenségi képviselő és Kunfi Zsigmond kíséretében –, hogy egy propaganda- és pénzgyűjtő körút nyomán pártja tevékenységét föllendítse.

1914. júl. 1-én Tisza István fölterjesztést nyújtott be Ferenc Józsefhez, amelyben kifejtette, hogy a nemzetközi helyzet, az erőviszonyok nem alkalmasak a katonai leszámolásra. Aggasztotta Románia magatartása s ezzel összefüggésben Erdély biztonsága. Tisza a trializmus veszélye miatt ellene volt Szerbia annektálásának.

1914. júl. 4-én Berchtold gróf külügyminiszter emlékiratban – amelyet Vilmos császárnak is megküldtek – rámutatott arra, hogy a hármas szövetség diplomáciai helyzete kedvezőtlen, Törökország támogatását elvesztette, ezzel szemben megerősödött az Oroszország támogatását élvező Szerbia. Romániában a Monarchia elleni hangulat olyan erős volt, hogy Károly román király kijelentette, egy esetleges háború esetén nem támogathatja a Monarchiát.

1914. júl. 5-én Vilmos császár és a német kormány tudtul adta a Monarchiának, hogy feltétlenül támogatják egy katonai akció esetén, amelyet meg is követelnek szövetségesüktől. 1914 nyarán a német imperializmus már készen állt a háborúra.

1914. júl. 8-án a közös minisztertanácsi ülésen Tisza az azonnali háború ellen foglalt állást, azt javasolta, intézzenek ultimátumot Szerbiához. Ha ennek feltételeit Szerbia nem fogadja el, akkor elkerülhetetlen a háború. Fontosnak tartotta Bulgária és Törökország bevonását a hármas szövetségbe. A közös miniszterek Tiszával együtt

1914. júl. 19-én megállapították a Szerbiával szemben támasztott követeléseket. Ezeket már létrehozóik is teljesíthetetleneknek ítélték. Németország a leghatározottabb politikát követelte Szerbiával szemben: azaz háborút. Ekkor már Tisza is támogatta az azonnali háború tervét, nem utolsósorban Németország föllépése miatt.

1914. júl. 23-án a Monarchia belgrádi követe átadta a Monarchia jegyzékét.

1914. júl. 25-én a szerb kormány válaszában több követelést elfogadott, de azt, hogy a vizsgálatot osztrák–magyar hatóságok folytassák

a gyilkosság ügyében, mint szuverenitását durván sértő követelést, visszautasította. Erre a Monarchia megszakította diplomáciai kapcsolatait Szerbiával.

1914. júl. 28-án hadat üzent, s elrendelte a hadsereg részleges mozgósítását.

1914. júl. 30-án Oroszország szintén mozgósítást rendelt el, amire a Monarchia

1914. júl. 31-én általános mozgósítással válaszolt. Németország

1914. aug. 1-én hadat üzent Oroszországnak.

E napon mozgósított Franciaország. A német kormány

1914. aug. 3-án hadat üzent Franciaországnak, de már az előző napon ultimátumot intézett Belgiumhoz.

1914. aug. 4-én Anglia és Németország között is beállt a hadiállapot.

1914. aug. 5-én a Monarchia hadat üzent Oroszországnak. Így a megindult háború világháborúvá szélesedett.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország szövetségével (központi hatalmak) Oroszország, Franciaország és Anglia állt szemben (antant). Hamarosan csatlakozott hozzájuk Japán. Az olasz és a román kormány egyelőre a semlegesség álláspontjára helyezkedett. A háború kitörésekor az ellenzék, beleértve a demokratikus pártokat is, fölajánlotta támogatását a kormánynak. A II. internacionáléhoz tartozó szociáldemokrata pártok túlnyomó többsége nem lépett föl a háború ellen, hanem csatlakozott kormányainak álláspontjához. A hazai szociáldemokraták szintén nem voltak képesek szembefordulni a kormány háborús politikájával. A hatásos jelszavak egy ideig az egész közvéleményt félrevezették (gyors győzelem, mire a lombok lehullanak, a csapatok győzelmesen visszatérnek, a cári zsarnokság elleni harc).

A háború megindulásakor Németország 2 300 000 főnyi jól felszerelt és kiképzett hadsereggel rendelkezett. A Monarchia 1 400 000 katonával kezdte meg a háborút. Az antant hadereje 5 700 000 katonát számlált.

1914. aug.-ban több fronton indultak meg a harcok. A hónap elején a német csapatok lerohanták Belgiumot, majd Franciaországot támadták meg

1914. aug. 12-én Franciaország és Anglia hadat üzent a Monarchiának.

E napon a Monarchia csapatai átlépték Szerbia határát. A 23-áig tartó Drina menti harcokban Potiorek táborszernagy csapatai súlyos vereséget szenvedtek.

1914. aug. 23-án kezdődött a Monarchia hadseregének nagy veszteségekkel járó első galíciai hadjárata. Japán ugyanekkor csatlakozott az antanthoz.

1914. aug. 29-én Hindenburg német tábornok csapatai Tannenbergnél szétverték az orosz erőket, Lembergnél azonban a Monarchia csapatai

1914. szept. 3-án vereséget szenvedtek.

1914. szept. 5-én az antanthatalmak megállapodtak abban, hogy különbékét nem kötnek, s a központi hatalmak békefeltételeit közösen szabják meg.

1914. szept. 7-én a mazuri tavaknál elkezdődött harcok Hindenburg győzelmével végződtek. Ugyanakkor a francia fronton a Marne folyó mentén Moltke vezetésével nem sikerült eredményt elérniük a német csapatoknak, s így a villámháborúra épített német haditerv elbukott. E szerint ugyanis a franciák gyors lerohanása után a keleti frontra átvitt csapatokkal kellett volna döntő győzelmet elérni. A Monarchia seregeinek el kellett készülniük arra, hogy az orosz fronton magukra maradnak, s a harcok is elhúzódnak.

1914. szept. 22-én Tisza a legtekintélyesebb magyarországi román egyházi vezetőkkel lépett kapcsolatba s ezt követően a kormány több engedményt tett (román nemzeti színek használatának engedélyezése stb.)

1914. okt.-ben megindult Potiorek második szerbiai offenzívája.

1914. nov. 30-án a nemzetgyűlésben Károlyi bejelentette, hogy a győzelem érdekében pártja fölfüggeszti a belpolitikai harcot. Az ellenzék általában hasonló magatartást követett. Az 1914: L. tc. elfogadásával megkezdődött az 1912. évi kivételes törvények továbbfejlesztése.

A második szerbiai offenzíva során

1914. dec. 2-án a Monarchia csapatai bevették Belgrádot. E hónapban Limanowánál az orosz fronton is nagy harcok zajlottak.

1915. jan. 27-én az orosz csapatok Bruszilov vezetésével benyomultak a

Kárpátokba, Conrad és Falkenhayn (Moltke utóda) egységei visszavonultak.

1915. febr. 14-én az antant országok szocialista pártjai Londonban megvitatták a háborús helyzetet.

1915. febr. 20-án a magyar kormány a hadsereg további föltöltését és azt határozta el, hogy egyes osztrák alakulatokat magyar katonákkal egészítenek ki.

1915. márc. 22-én több hónapos harc után az orosz csapatok bevették Przemyśl várát, és ellentámadást kezdtek.

1915. ápr.-ban a német csapatok Belgiumban, majd 22-én az Ypernnél támadtak, a hadászat történetében először, mérges gázt használva a francia csapatok ellen.

1915. ápr. 12-én és 13-án Németország, Ausztria és Magyarország szociáldemokrata pártjai tanácskozást tartottak. Megállapították, hogy „a hadviselő államok szociáldemokrata pártjai országukat és népüket védelmezik". Ugyanakkor szót emeltek a háború okozta gazdasági bajok és nehézségek, a munkásosztállyal szemben hozott háborús intézkedések ellen.

A kormány ugyanis a jelentősebb ipari üzemeket, szénbányákat katonai ellenőrzés alá helyezte (militarizálta), a sztrájkokat betiltotta, az üzemek élére katonai parancsnokot állított.

Az 1915:XIII. tc. kiegészítette a kivételes állapotokról hozott 1912-i törvényt; kivételes intézkedéseket léptettek életbe a nemzetiségi területeken.

A Szociáldemokrata Párt ebben és a következő évben elállt május 1-e megünneplésétől.

1915. ápr. 18-án az ellenzék vezetői (Apponyi, Károlyi, Batthyány stb.) Tisza részvételével alakuló koalíciós kormány tervét dolgozták ki. Tárgyaltak Tiszával és az uralkodóval is, eredménytelenül.

1915. ápr. 19-én kezdődött meg a nemzetgyűlés tavaszi időszakasza, ahol a függetlenségi párti képviselők – az országosan megváltozott hangulatot is tükrözve – már ellenzéki követelésekkel léptek föl, és több kormányjavaslatot nem szavaztak meg.

1915. ápr. 26-án az antant államai és Olaszország között létrejött a londoni egyezmény. Ennek értelmében Olaszország a központi hatalmak

ellen hadba lép, a szövetségesek viszont Olaszországnak ígérték Trentinót, Tirolt, Isztriát, Triesztet és egyéb területeket.

1915. máj. 1-én az emigrált jugoszláv vezetők megalakították a Jugoszláv Bizottságot, amely a délszlávok egyesítését és független államának megteremtését tűzte ki célul.

1915. máj. 2-án Gorlicénél a központi hatalmak seregei áttörték az orosz frontot. A cári csapatok hatalmas veszteségeket szenvedtek.

1915. máj. 4-én Olaszország fölbontotta a hármas szövetségi szerződést, Károlyi a képviselőházban Tisza és a kormány lemondását követelte.

1915. máj. 23-án Olaszország hadat üzent a központi hatalmaknak. Az olaszok első,

1915. jún. végén megindított támadása az Isonzó mentén nem vezetett eredményre, bár egy teljes héten át tartottak a csatározások.

1915. jún. 18-án már az egész olasz arcvonalon megindult az általános támadás (második isonzói csata), amelynek központja Doberdó volt. Ezen a karsztos vidéken az állások megtartása az osztrák–magyar csapatok nagy véráldozatába került.

1915. júl. végén a szlovák Nemzeti Párt lapja a magyar nemzeti állam eszméjével való szakításról jelentetett meg határozott hangú vezércikket.

1915. aug. 18-án a szövetségesek aide-mémoire-t intéztek Szerbiához, megígérve Bosznia, Hercegovina, Horvátország, a Bácska, a Bánát stb. odaítélését a háború végén.

1915. szept. 5-én kezdődött a szociáldemokrata pártok zimmerwaldi konferenciája, amely elítélte a háborút.

1915. okt.–nov.-ben Mackensen tábornok hadjáratot vezetett Szerbia ellen, s az osztrák–német csapatok az egész országot megszállták.

1915. okt. 14-én Bulgária a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba, hadat üzent Szerbiának.

Az ősz folyamán Doberdónál, az Isonzónál is folytatódtak a harcok, amelyek során közel 67 000 katonát vesztett a Monarchia hadserege. (A támadó olaszok veszteségei még nagyobbak voltak.) A nyugati fronton ekkor Verdunnél és a Somme-nál folytak csaták, amelyekben egyik fél sem ért el döntő sikert.

1915. nov. 14-én az emigráns vezetők (Beneš, Masaryk, Štefanik) megalakították a Cseh Külföldi Bizottságot.

1915. dec. 7-én Károlyi Mihály a képviselőházban nagy feltűnést keltő beszédében békeakció lehetőségét hozta szóba, belső reformokat követelt, s javaslatot tett az általános és titkos választójogra.

Ez évben jelent meg Fr. Neumann Mitteleuropa c. könyve, mely a német imperializmus közép-európai programját összegezte.

1916. jan. 17-én rendelet szabályozta a militarizált üzemek munkásainak helyzetét, és ún. panaszbizottságokat állított föl.

Az 1916. év fordulatot hozott a háború menetében. Míg az 1915. esztendőben a központi hatalmak sikereket értek el, vissza tudták szorítani a különböző frontokon megindult támadásokat, jelentős területeket szálltak meg, addig 1916-ban döntő vereségeket kellett elszenvedniük. A nyugati fronton Verdunnél

1916. febr. 21-én hosszú és véres harc bontakozott ki, amely a világháború azóta is sokat emlegetett eseménye lett. Az ostrom hosszú hónapokon át tartott, eredménytelenül.

E hónapban megalakult az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács Masaryk, Beneš, Štefanik vezetésével.

1916. ápr. 24–30-án került sor a szociáldemokrata pártok kienthali konferenciájára, mely követelte a háború elleni harcot, de a forradalmi módszereket nem tette magáévá.

1916. máj. 24-én a Monarchia csapatai az Isonzó vonalánál áttörték az olasz frontot.

1916. jún. 2-án Petrozsényben magyar és román bányászok közös sztrájkjára került sor. Ezt követte

1916. jún. 3-án a csepeli tölténygyár sztrájkja. A hátországban erősödött a háborúellenes hangulat. A katonai vereségek híre, az élelmiszer- és iparcikkhiány, a politikai jogok erős korlátozása megélénkítette a munkásmozgalmat, s lendületet adott a baloldal tevékenységének. Mindez szerepet játszott abban, hogy júniusban a parlamentben egy esetleges földbirtokreformról zajlott vita. Ezt a Magyar Gazdaszövetség is helyeselte volna a növekvő elégedetlenség leszerelése érdekében.

1916. jún. 4-én az orosz fronton Bruszilov tábornok hatalmas támadást

indított a Luck–Okna arcvonalon. A harcok során a Monarchia óriási veszteségeket szenvedett: itteni hadserege csaknem teljesen megsemmisült.

1916. júl. 9-én Károlyi Mihály lemondott a Függetlenségi Párt elnöki tisztéről, s mintegy húsz társával kilépett a pártból.

1916. júl. 17-én új pártot alapított Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt néven. A párt annexió nélküli békét, a területi integritás fönntartását, perszonáluniót, általános választójogot követelt. A nemzetiségi kérdésben nem adott részletes programot.

1916. júl. 24-én az antant lendült támadásba a Somme mindkét partján, s az angol és francia csapatok visszanyomták a német arcvonalat.

1916. aug. 5-én a hatodik isonzói csata a központi hatalmak vereségével végződött. Doberdó elesett.

1916. aug. 17-én Románia és a szövetséges hatalmak aláírták a bukaresti szerződést: Románia hadba lépése fejében ígéretet tettek a román területi követelések teljesítésére (Erdély, Bánát, Bánság, Bukovina, Tiszántúl egy része stb.).

1916. aug. 27-én Románia hadat üzent a központi hatalmaknak. A román csapatok azonnal támadásba kezdtek és átlépték Erdély határát. A parlamentben

1916. szept. 5-én rendkívül viharos ülésre került sor. Az ellenzéki képviselők valamennyien Tiszát tették felelőssé a történtekért, követelték lemondását, valamint új koncentrációs kormány megalakítását.

A román hadüzenet s a sorozatos vereségek után a német hadsereg főparancsnoka Hindenburg lett, majd a központi hatalmak együttes támadást indítottak Románia ellen.

1916. nov. 21-én meghalt Ferenc József, aki hatvannyolc éven át volt Ausztria császára és Magyarország királya. Utóda a magyar trónon IV. Károly lett. Károly maga vette át a hadsereg főparancsnokságát.

1916. dec. 6-án a központi hatalmak romániai hadjárata Bukarest elfoglalásával véget ért.

1916. dec. 12-én IV. Károly a német kormánnyal közös – általánosságban mozgó s a döntő kérdéseket mellőző – jegyzéket intézett az antanthatalmakhoz a békéről folytatandó tárgyalások ügyében.

1916. dec. 18-án Wilson elnök konkrét békeajánlatot kért a központi hatalmaktól.

1916. dec. 30-án IV. Károlyt magyar királlyá koronázták.

1916. dec. 31-én hozták nyilvánosságra az antant válaszát, amely IV. Károly ajánlatát elutasította.

1917. jan. 10-én az antant – válaszolva a német kormány 1916. dec. 26-i jegyzékére – többek között a Monarchia nemzeti elv alapján való átrendezését jelölte meg hadicélnak.

1917. jan. 22-én Wilson üzenetet küldött az amerikai szenátushoz, kimondva a „béke győzelem nélkül" elvet, mely nagy hatást gyakorolt a központi hatalmak antantorientációjú köreire, növelte a Wilsonhoz és a szövetségesekhez fűzött illúziókat.

1917. jan. 24-én Lovászy Márton a képviselőházban fölhívta a kormányt, fejezze ki egyetértését Wilson üzenetével.

1917. febr. 1-én a német hadvezetőség bejelentette a korlátlan tengeralattjáró-háború megindítását, amely súlyos károkat okozott az Egyesült Államoknak. A tengeralattjáró-háború a Monarchia vezető köreiben nem volt népszerű. Amikor Tisza István

1917. febr. 5-én bejelentette megindulását, a parlamentben is széles tiltakozás fogadta. Az ellenzék e hónapban sorozatosan támadta Tiszát és politikáját, s nagy vitát kényszerített ki a választójogról.

A háború további menetére, a nemzetközi politika alakulására nagy befolyást gyakorolt az Oroszországban kitört februári polgári demokratikus forradalom, amely elsöpörte a cári rendszert. A forradalom hatására Magyarországon is jelentősen megélénkült a politikai légkör. A háborúellenes hangulat megerősödött, növekedett a kormány elleni akciók száma.

1917. márc. 24-én IV. Károly sógora, Sixtus pármai herceg útján kísérletet tett az antanttal való kapcsolat megteremtésére, különbéke létrehozására, de sikertelenül.

1917. ápr. 4-én nyilvánosságra kerültek Lenin ún. áprilisi tézisei.

1917. ápr. 6-án a tengeralattjáró-háborúra hivatkozva, de messzebb néző érdekektől vezetve, az Egyesült Államok belépett a háborúba, hadat üzent Németországnak.

1917. ápr. 8-án, 9-én az SZDP pártértekezlete üdvözölte az oroszországi

forradalmat s annak polgári demokratikus irányát. Az SZDP a bolsevikok és a mensevikek harcában az utóbbiak oldalán foglalt állást, hazai vonatkozásban pedig elsősorban a politikai szabadságjogokért való harcot hirdette.

1917. ápr. 12-én Czernin külügyminiszter memoranduma sötét színekkel ecsetelte a Monarchia helyzetét. A béke megkötését legkésőbb őszig azért is elengedhetetlennek tartotta, hogy megakadályozzák a forradalom várható kitörését.

1917. ápr. 28-án IV. Károly leiratában Tiszát bizalmáról biztosította, de egyben fölszólította, tegyen előterjesztést népjóléti reformokra és a választójog kiterjesztésére. Tisza erre nem volt hajlandó, ami általános fölháborodást váltott ki a munkásság és a polgári ellenzék körében.

1917. máj. 1-ét, a háború óta először, ez évben ismét megünnepelték a munkások. Mind a fővárosban, mind vidéken gyűléseket, tüntetéseket tartottak, rokonszenvüket fejezték ki az oroszországi munkásokkal, követelték a béke mielőbbi megkötését, a választójogot, a gazdasági helyzet gyors javítását. Tatabányán, Dorogon, Tokodon

1917. máj. 10-én sztrájk kezdődött. A statáriális bíróság öt bányászt halálra ítélt.

1917. máj. 22-én IV. Károly – fölhasználva a munkásság, a baloldali polgárság határozott föllépését és elégedetlenségét – lemondásra szólította föl Tiszát.

1917. máj. 23-án Tisza beadta lemondását, amit az ellenzék saját győzelmeként ünnepelt. A fővárosban számos gyűlést tartottak.

E napon sztrájkba léptek a MÁV-műhely és a fűtőház munkásai, ami megbénította a közlekedést. Az 1917-i nyári sztrájkok során a munkások elérték gazdasági követeléseik teljesítését.

1917. máj. 25-én Károlyi Mihály visszautasította József főherceg ajánlatát, hogy vegyen részt az általa alakítandó kormányban.

1917. máj. 29-én a cseh képviselők a Reichsratban Ausztria föderációs átalakítását, Csehország és Szlovákia egyesítését követelték.

1917. máj. 30-án a szlovén képviselők a Monarchiában élő délszlávok egyesüléséről tettek nyilatkozatot.

1917. jún. 6-án létrejött a Választójogi Blokk a Szociáldemokrata, a Károlyi-, a Radikális, valamint a Vázsonyi vezette Demokrata Pártból. Csatlakozott hozzá Giesswein Sándor keresztényszocialista politikus és mások is. A blokk elnöke Károlyi Mihály lett. A Választójogi Blokk programja többek között az általános, titkos választójogot, a hódítás és kárpótlás nélküli békét követelte. Szervezésében

1917. jún. 8-án mintegy százezer fővárosi munkás tüntetett az általános választójog mellett. A követeléseket Bárczy polgármester vitte a Budapesten tartózkodó királyhoz.

1917. jún. 15-én foglalta el helyét az új kormány gr. Eszterházy Móric vezetésével; helyet kapott benne a mérsékelt ellenzék és a Választójogi Blokk is. Esterházy szeretett volna megegyezni a Szociáldemokrata Párttal is. A kormány tagjai lettek: belügyminiszter Ugron Gábor, igazságügy-miniszter Vázsonyi Vilmos, majd Grecsák Károly, honvédelmi miniszter Szurmay Sándor br., pénzügyminiszter Gratz Gusztáv, kereskedelemügyi miniszter Serényi Béla gr., földművelésügyi miniszter Mezőssy Béla, népjóléti (tárca nélküli) miniszter Batthyány Tivadar gr., választójogi (tárca nélküli) miniszter Vázsonyi Vilmos, átmenetgazdasági (tárca nélküli) miniszter Földes Béla, horvát–szlavón–dalmát miniszter Zichy Aladár gr., ill. Unkelhäusser Károly, a király személye körüli miniszter Batthyány Tivadar gr., majd Zichy Aladár gr.

E napon indította meg a Monarchia hadserege utolsó nagy támadását az olasz fronton.

A júniusi stockholmi szocialista kongresszusra készített magyar szociáldemokrata emlékirat a béke mielőbbi megkötését, de ugyanakkor, a Monarchia és Magyarország területi integritásának programját tartalmazta.

1917. júl. 1-én az orosz csapatok nagy offenzívát indítottak meg, azonban

1917. júl. 19-én Tarnopolnál a központi hatalmak áttörték a frontot, és visszaszorították az orosz csapatokat. Az ezzel egyidejűleg zajló flandriai csatában az angolok – először a hadtörténelemben – tankokat vetettek be, nagy veszteségeket okozva a németeknek.

1917. júl. 20-án a korfui nyilatkozat rögzítette a délszlávok programját:

Szerb–Horvát–Szlovén királyság megteremtése a Karagyorgyevics-dinasztia alatt, a teljes egyenlőség alapján.

1917. aug. 21-én Wekerle Sándor vezetésével új kormány alakult, mivel a választójog halogatása s az emiatt növekvő fölháborodás Esterházyt lemondásra kényszerítette. Belügyminiszter Ugron Gábor, vallás- és közoktatásügyi miniszter Apponyi Albert gr., igazságügy-miniszter Grecsák Károly, honvédelmi miniszter Szurmay Sándor br., pénzügyminiszter Gratz Gusztáv, majd Wekerle Sándor, kereskedelemügyi miniszter Serényi Béla gr., földművelésügyi miniszter Mezőssy Béla, népjóléti (tárca nélküli) miniszter Batthyány Tivadar gr., közélelmezési (tárca nélküli) miniszter Hadik János gr., választójogi (tárca nélküli) miniszter Vázsonyi Vilmos, átmenetgazdasági (tárca nélküli) miniszter Földes Béla, Horvát–szlavón–dalmát miniszter Unkelhäusser Károly, a király személye körüli miniszter Zichy Aladár gr.

1917. szept. 27-én koronatanács ült össze, amely többek között a délszláv területek problémájával foglalkozott, tekintettel a Horvátországban egyre erősödő függetlenségi törekvésekre. A koronatanács a dualizmus rendjének bárminő megváltoztatását továbbra is a leghatározottabban elutasította.

1917. szept.-ben Károlyi Mihály, Jászi Oszkár – akik a politikai harcban egyre közelebb kerültek egymáshoz – és mások részt vettek a Tartós Béke Ligája berni konferenciáján, ahol igyekeztek megerősíteni kapcsolataikat antant politikusokkal. Tárgyalásaik során a területi integritáshoz ők is ragaszkodtak.

E hónapban kezdték meg tevékenységüket a forradalmi szocialisták, akik a forradalmakban s előkészítésükben nagy szerepet játszottak.

1917. okt. 20-án zajlott le a caporettói ütközet az Isonzónál, amelyben az osztrák–magyar csapatok az olaszokat visszavetették a Piave mögé.

1917. nov. 7-én Oroszországban győzött a proletárforradalom. Ez új fejezetet nyitott az egyetemes történet egészében, s kihatott a háború további menetére is. A szovjet kormány nem volt hajlandó folytatni a háborút, béketárgyalásokat kezdett, és a béke követelésére és

megteremtésére szólította föl a világ munkástömegeit. A proletárforradalom jelszavai: békét, földet munkáshatalmat – mindenütt nagy visszhangra találtak.

1917. nov. 25-én Budapesten az Iparcsarnokban munkásgyűlést tartottak. A tömeg lelkesen éltette az orosz munkásokat. A gyűlés követelései: béke és demokrácia, föld és kenyér, szabadság és egyenlőség volt. Fölszólították a Monarchia kormányát, hogy fogadja el az orosz forradalmi kormány által ajánlott fegyverszünetet. A népgyűlés állást foglalt az annexió és hadisarc nélküli béke mellett. Hasonló összejövetelt tartottak minden jelentősebb vidéki városban. E gyűlések, tüntetések az év végéig folytatódtak. A munkásmozgalom föllendülését jól mutatja, hogy 1917-ben a szakszervezetek létszáma csaknem megháromszorozódott.

1917. december 5-én létrejött a fegyverszünet a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között, s megkezdődtek a tárgyalások a különbékéről Breszt-Litovszkban.

1917. dec. 7-én az Egyesült Államok hadat üzent a Monarchiának.

1917. dec. 21-én Vázsonyi beterjesztette mérsékelt, az általános választójogot megtagadó választójogi tervét.

1918. jan. 8-án Wilson elnök az amerikai kongresszushoz intézett üzenetében közölte híressé vált 14 pontját, amelyek a Monarchia jövőjét illetően még nem adtak világos programot. Az erre vonatkozó 10. pont azt hangsúlyozta, hogy a nemzetiségek szabad fejlődését a legteljesebb mértékben biztosítani kell.

1918. jan. 12-én a belügyminiszter föloszlatta a Galilei-kört; vezetőit letartóztatták.

1918. jan. 13-án Budapesten békegyűléseket tartottak, s határozatot hoztak munkástanácsok alakítására.

1918. jan. 18-án – a bécsi sztrájkot követve – háromnapos általános sztrájk kezdődött Budapesten, amelyhez a vidéki nagyobb városok munkássága is csatlakozott. A sztrájkolók békét, a választójogi reform gyors letárgyalását és a közellátás megjavítását követelték. Sok helyen munkástanácsot alakítottak. A hatalmas akció végső célja az volt, hogy rákényszerítse a hadvezetőséget a breszti béke megkötésére és követeléseinek mérséklésére. Wekerle ígéretet tett a válasz-

tójog megteremtésére, a hódítás nélküli békére. Ezért a Szociáldemokrata Párt vezetősége a sztrájk mielőbbi befejezése mellett foglalt állást, s amikor a munkásság erre nem volt hajlandó (22-én), lemondott. A sztrájkot letartóztatások követték.

1918. jan. 23-án Wekerle lemondott, s kormányát átalakította. Az új kormány

1918. jan. 26-án lépett hivatalba, ugyancsak az ő vezetésével. Belügyminiszter Tóth János, vallás- és közoktatásügyi miniszter Apponyi Albert gr., igazságügy-miniszter Vázsonyi Vilmos, honvédelmi miniszter Szurmay Sándor br., pénzügyminiszter először Wekerle, majd Popovics Sándor, kereskedelemügyi miniszter Szterényi József br., földművelésügyi miniszter Wekerle, utóbb Serényi Béla gr., népjóléti (tárca nélküli) miniszter Esterházy Móric gr., átmenetgazdasági (tárca nélküli) miniszter Földes Béla, közélelmezési (tárca nélküli) miniszter Windischgraetz Lajos hg., horvát–szlavón–dalmát miniszter Unkelhäusser Károly, a király személye körüli miniszter Zichy Aladár gr.

Ezzel együtt új kormánypárt is alakult: 48-as Alkotmány Párt. Tagjai között volt Andrássy, Apponyi csoportja, néhány munkapárti politikus. Hamarosan csatlakozott hozzá a Katolikus Néppárt a keresztényszocialistákkal és Vázsonyi Demokrata Pártja is önállóságát megtartva.

1918. febr. 1-én robbant ki a cattarói matrózfölkelés, a flottában szolgáló különböző nemzetiségű matrózok közös akciója. Ez volt az első jelentős mozgalom a Monarchia hadseregében. A fölkelést Horthy Miklós verte le.

1918. febr. 6-án Vázsonyi igazságügy-miniszter kíméletlen hadjáratot hirdetett meg a „bolsevikizmus" ellen.

1918. febr. 7-én a minisztertanács foglalkozott az egyre erősödő forradalmi mozgalmak megfékezésével. Ennek nyomán sok letartóztatást hajtottak végre s br. Lukachich Géza altábornagy vezetésével külön karhatalmi parancsnokságot állítottak föl. Pert készítettek elő Károlyi Mihály ellen is.

1918. febr. elején komoly eredményt ért el az Oroszországban élő magyar hadifoglyok szervezkedése. Az omszki táborban Ligeti Károly ve-

zetésével megjelent Forradalom c. lap a magyar hadifoglyokat az orosz példa követésére buzdította.

1918. márc. 3-án aláírták Breszt-Litovszkban a központi hatalmak és Oroszország különbékéjét. A bolsevik kormány az igen kemény feltételeket is vállalta, hogy a belső problémák rendezésére fordíthassa erőit.

1918. márc. elején a délszláv polgári politikusok Zágrábban tanácskoztak az egységes délszláv állam megalakításáról. Szövetségükhöz hamarosan csatlakozott a horvát SZDP is.

1918. márc. 24-én megalakult az OK/b/P magyar csoportja Kun Béla vezetésével. Ez volt az első magyar kommunista szervezet. Lapjuk a Szociális Forradalom

1918. ápr. 3-ától jelent meg.

1918. ápr. 8-án a Monarchia nemzetiségeinek vezetői közös értekezletet tartottak Rómában. Kijelentették, hogy nem kívánnak tovább a Monarchiában élni.

1918. ápr. 14-én a fővárosban és vidéken több gyűlés követelte az általános választójogot.

Az oroszországi forradalom hatására, az egyre erősödő követelések nyomására a kormány napirendre tűzte a választójogi reform tárgyalását. Az ezzel kapcsolatos ellentétek miatt Wekerle

1918. ápr. 17-én lemondott, de egyelőre helyén maradt.

1918. ápr. 19-én a képviselőház elfogadta a választójogi tervet tárgyalási alapul. Ez szigorú cenzusos rendszerhez kötötte a választójogot, viszont a frontokon kitüntetett katonákat szavazathoz juttatta.

1918. ápr. 22-én országos sztrájk és tüntetés zajlott le a választójog követelésével.

1918. máj. 1-ét a hatóság intézkedései ellenére megünnepelték a munkások. Sok helyen nemcsak fölvonulást rendeztek, hanem beszüntették a munkát is. A hónap folyamán az ország különböző részein került sor sztrájkokra, amelyekkel békét, politikai jogokat, a gazdasági helyzet javítását követelték. Román és magyar munkások közös akciója volt pl. a resicabányai sztrájk. Nemcsak Magyarországon, hanem az egész Monarchiában is szaporodott a katonalázadások és a katonaszökevények száma.

1918. máj. 7-én a központi hatalmak aláírták Romániával a bukaresti békét. E különbéke következtében akkor, amikor a Monarchia leteszi a fegyvert, Románia nincs hadiállapotban a központi hatalmakkal.

1918. máj. 10-én hivatalba lépett Wekerle Sándor harmadik kormánya. A belügyminiszteri tárcát Wekerle tartotta meg, vallás- és közoktatásügyi miniszter Zichy János gr., igazságügy-miniszter Tőry Gusztáv, honvédelmi miniszter Szurmai Sándor br., pénzügyminiszter Popovics Sándor, kereskedelemügyi miniszter Szterényi József br., földművelésügyi miniszter Serényi Béla gr., közélelmezési (tárca nélküli) miniszter Windischgraetz Lajos hg., horvát–szlavón–dalmát miniszter Unkelhäusser Károly, a király személye körüli miniszter Zichy Aladár gr.

1918. máj. 20-án Pécsen katonalázadás robbant ki, amelyet csak egynapos fegyveres harc után sikerült leverni.

1918. máj. 24-én a liptószentmiklósi gyűlésen a szlovák szociáldemokrata és polgári vezetők közösen léptek föl: önrendelkezési jogot, demokratikus békét követeltek.

1918. máj. 29-én az Egyesült Államok,

1918. jún. 3-án a francia, angol, olasz kormányfők és az USA is elismerték a római nemzetiségi kongresszus követeléseit.

1918. jún.-ban előkészületek történtek arra, hogy a Monarchia szorosabb gazdasági viszonyba lépjen Németországgal. Ezt a Monarchia gazdasági bomlásával indokolták. Károlyi és Apponyi élénken tiltakoztak a vámunió ellen. Tisza

1918. jún. 5-én a parlamentben szintén ellene nyilatkozott.

1918. jún. 12-én Tatabányán több hétig elhúzódó bányászsztrájk kezdődött.

1918. június 13-án a Monarchia csapatai a Piavén több helyen átkeltek, támadásuk azonban hamarosan összeomlott.

1918. jún. 20-án a MÁV Gépgyárban a béremelést követelő munkásokra lövetett a gyár katonai parancsnoka. Ennek hírére a város minden üzemében beszüntették a munkát. A fővárosi munkások sztrájkját támogatta a vidék is. Az akció során, akárcsak januárban, ismét munkástanácsok alakultak. A kormány és a Szociáldemokrata Párt országos vezetősége végül elérte, hogy 27–28-ára az általános

sztrájk véget ért. A sztrájkolók és vezetőik közül igen sokat letartóztattak.

1918. jún.-ban Párizsban megalakult az erdélyi, bánáti és bukovinai románok nemzeti bizottsága.

1918. jún. végétől kezdve az antanthatalmak elismerték hadviselő félként és önálló kormányként a csehszlovák nemzeti tanácsot, valamint a Korfu szigeti szerb kormányt.

1918. júl. 13-án Pittsburghban (USA) egyezmény jött létre a cseh és szlovák emigráns politikusok között arról, hogy a csehszlovák államban Szlovákia autonóm jogokat kap. Utóbb ez nem valósult meg.

1918. júl. 25-én a londoni délszláv konferencia a Monarchia széttörését és Jugoszlávia megalakulását követelte.

1918. júl. 26-án az országgyűlés elfogadta a választójogi reformot, amely lényegében Tisza koncepcióján alapult. A reform az ellenzéki képviselők nagy részét nem elégítette ki, s jogos fölháborodást váltott ki a munkásságból. Heves támadások érték Vázsonyit, aki a Választójogi Blokk tagja volt ugyan, de mint miniszter ellenezte a széles körű választójog megadását.

1918. aug. 8-án a nagy erővel támadó antantcsapatok áttörték a német frontot, s a német csapatok saját határaik felé vonultak vissza.

1918. aug. 13–19-én a központi hatalmak vezetői megbeszéléseket tartottak, amelyeken a megegyezéses béke érdekében teendő újabb lépésről hoztak határozatot.

1918. aug. 16-án megalakult a Jugoszláv Nemzeti Tanács.

1918. szept. 9-én elítélték Hamburger Jenőt, a januári sztrájk egyik szervezőjét.

1918. szept. 14-én Burián közös külügyminiszter jegyzékben kérte az antantot, kezdjen tárgyalásokat a békekötés feltételeinek tisztázására. A jegyzék még a wilsoni pontokat sem ismerte el, s a megegyezésig a harcokat folytatni kívánta.

1918. szept. 15-én az antant csapatai Szalonikinél áttörték a bolgár frontot.

1918. szept. 16-án megérkezett az angol, majd a következő napokban a francia és az amerikai elutasító válasz is Burián jegyzékére. Az antant nem volt hajlandó megegyezéses békéről tárgyalni a hódításokról lemondani nem akaró központi hatalmakkal.

1918. szept. 20–21-én Tisza István Szarajevóban folytatott eredménytelen tárgyalásokat a délszláv vezetőkkel, mereven elutasítva minden követelésüket.

1918. szept. 28-án hirdettek ítéletet a Galilei-kör vezetői ellen hozott perben. Duczynska Ilonát és Sugár Tivadart börtönbüntetésre ítélték, a másik három vádlottat fölmentették.

1918. szept. 29-én a bolgár hadsereg letette a fegyvert.

1918. szept. 30-án meghalt Szabó Ervin.

1918. okt. 4-én – miközben Franchet d'Esperey balkáni hadserege Magyarország felé nyomult előre – Burián jegyzéket intézett Wilson elnökhöz, s azonnali fegyverszünetet javasolt.

1918. okt. 12-én a román nemzeti párt nagyváradi gyűlése önrendelkezési jogot követelt az erdélyi románoknak.

1918. okt. 13-án a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszust hívott össze, amely új, demokratikus kormány megalakítását, az általános titkos választójog életbe léptetését, a wilsoni elvek alapján kötendő békét, a nemzetiségek autonóm jogainak elismerését, a közigazgatás demokratizálását, az agrárreformot, bizonyos üzemek szocializálását, új adópolitikát, munkásvédelmi intézkedéseket, a hazatért katonák támogatását követelte. E helyes követelések azonban csak akkor hozhattak volna megoldást, ha határozott politikai akciókkal párosítják őket az új demokratikus kormány hatalomra juttatása érdekében.

1918. okt. 14-én Wekerle kormánya beadta lemondását, de a király nem fogadta el.

1918. okt. 16-án IV. Károly manifesztumot adott ki, amelyben Ausztriát szövetséges államma nyilvánította, hogy ezzel próbálja elejét venni a birodalom szétesésének, a nemzetiségek elszakadásának. A kísérlet azonban már elkésett.

E napra az ellenzék összehívatta a képviselőházat, ahol többen élesen támadták Károlyit antantbarátsága miatt. Lékai János sikertelen merényletet kísérelt meg Tisza ellen.

1918. okt. 17-én a képviselőházban Tisza nyíltan kijelentette: „A háborút elvesztettük."

Törökország e napon letette a fegyvert; a német csapatok a

nyugati fronton szüntelen visszavonulásban voltak. Az olasz fronton még egy nagyobb szabású összecsapásra került sor, ami végérvényesen fölmorzsolta a bomlófélben lévő közös hadsereget.

Wilson elnöknek a Monarchiához intézett

1918. okt. 18-i üzenete kijelentette, hogy a 14 pont a Monarchia vonatkozásában már túlhaladott.

Masaryk ugyanekkor kibocsátotta a Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozatot, mely kimondta elszakadásukat a Monarchiától. A magyar képviselőházban Vajda-Vojvoda román képviselő önrendelkezési jogot követelt.

1918. okt. 20-án a magyar kormány tervezetet fogadott el az osztrák–magyar perszonálunióról, amely a nemzetiségek vonatkozásában semmi változást nem tartalmazott.

1918. okt. 22-én a képviselőházban Károlyi Mihály – pártja programját ismertetve – elismerte Horvátország elszakadásának jogát, sürgette a nemzetiségekkel való tárgyalást s különbéke kérését.

1918. okt. 23-án érkezett hír Budapestre arról, hogy Fiumében a katonaság föllázadt, és a rendőrséget lefegyverezte. E bejelentés után a képviselőház ülését fölfüggesztették.

1918. okt. 23-án Wekerle beadta a kormány lemondását, de helyén maradt. A Piavénál az olasz–amerikai–francia csapatok ellentámadásba kezdtek.

1918. okt. 25-én megalakult Budapesten is a Nemzeti Tanács Károlyi vezetésével. A Nemzeti Tanács programja – amelyet Jászi Oszkár fogalmazott meg – 12 pontba foglalva követelte a független Magyarország megteremtését, az azonnali különbéke megkötését, ígéretet tett az általános, titkos választójogra, a földreformra, a nemzetiségek jogainak elismerésére. Károlyi és a Nemzeti Tanács a wilsoni elvek alapján állt, feltétlenül bízott az antanthatalmak jóindulatú támogatásában.

Közben a király folytatta tárgyalásait az új kormány megalakítása érdekében Gödöllőn, majd Bécsben. Szinte elkerülhetetlennek látszott, hogy az új miniszterelnök Károlyi legyen. A király azonban egyelőre habozott, noha Károlyit Bécsbe rendelték.

1918. okt. 26-án IV. Károly értesítette Vilmos császárt, hogy különbékét

és azonnali fegyverszünetet kért. Ugyanezen a napon br. Lukachich Gézát nevezték ki Budapest városparancsnokává.

1918. okt. 27-én elküldték Wilsonhoz a Monarchia különbékét kérő jegyzékét.

1918. okt. 28-án hatalmas tömeg indult el tüntetni József főherceg palotája elé, hogy követelje Károlyi kinevezését. A Lánchíd pesti hídfőjénél rendőrkordon állta útjukat, összetűzésre került sor, amelynek nemcsak sebesültjei, de halottja is volt. (Lánchídi csata.)

A hadseregben egymást követték a lázadások, számos egység egyszerűen hazatért a frontról.

Prágában a nemzeti tanács a csehszlovák állam kormányának nyilvánította magát és kimondta Csehszlovákia megalakulását.

1918. okt. 29-én minden várakozás ellenére a király Hadik János grófnak adott megbízást kormányalakításra. Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a „felül levők" csak erőszakra hagyják el helyüket. A kormánylistán Návay Lajos, Rakovszky István, Huszár Károly, Kürthy Lajos gr., Fenyő Miksa, Szabó István, Balás Manó br., Juhász Andor, Grünn János szerepelt.

E napon megalakult a Nemzeti Tanács intézőbizottsága: Károlyi, P. Ábrahám Dezső, Batthyány Tivadar gr., Hock János, Jánosi Zoltán, Lovászy Márton, Jászi Oszkár, Szende Pál, Bíró Lajos, Purjesz Lajos, Böhm Vilmos, Garami Ernő, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Weltner Jakab.

A Nemzeti Tanácshoz csatlakozott több más szervezet mellett a budapesti rendőrség is.

A horvát nemzetgyűlés e napon határozatilag kimondta Horvátország függetlenségét és belépését a szerb–horvát–szlovén államba.

1918. okt. 30-án kezdődött Budapesten a forradalom. Kiszabadították a politikai foglyokat, a Katonatanács letartóztatta Lukachichot, a tömeg az Astoria épülete előtt fölesküdött a Nemzeti Tanácsra. E napon a túrócszentmártoni szlovák nemzeti tanács elhatározta Szlovákiának Csehországhoz történő csatlakozását, a magyarországi és erdélyi románok pedig megalakították nemzeti tanácsukat, Bécsben pedig győzött a forradalom.

XI. A polgári demokratikus forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság (1918–1919)

Az első világháborút követően Közép- és Kelet-Európa teljesen átalakult: Németországban a forradalmi mozgalmak s a háborús vereség okozta válság a weimari köztársaság megteremtéséhez vezetett, az orosz cári birodalom szovjet köztársasággá lett, az Osztrák–Magyar Monarchia darabokra hullott, Lengyelország visszanyerte egységét és függetlenségét.

Magyarország 1918 őszén szintén függetlenné vált, de területének több mint $^{2}/_{3}$-át, magyar anyanyelvű lakosainak $^{1}/_{3}$-át elvesztette. 1919 novemberéig az antant egyetlen magyar kormányt sem ismert el. 1920 júniusáig nem voltak az országnak nemzetközileg szentesített határai. Az ország egy része 1918–1921 között idegen katonai megszállás alatt állt. A termelést és az ország ellátását az antant gazdasági blokádja bénította meg.

A magyarországi újjárendeződésre távolról sem csupán a győztes antant politikája, s a nemzeti önállósulási törekvés voltak hatással. Az oroszországi szovjet forradalom példát adott a társadalmi egyenlőtlenségek, a kapitalista viszonyok fölszámolásáért küzdő erőknek. Mindez együttesen határozta meg azoknak az erőfeszítéseknek a sorsát, amelyek a válságból és összeomlásból polgári demokratikus, majd szocialista alapon akarták kivezetni az országot.

A hatalomra került polgári demokrácia, a Károlyi-rendszer megpróbált beilleszkedni az antant közép-kelet-európai politikájába,

a kialakuló új nemzetközi viszonyokba; belpolitikai ideálja is a nyugati típusú polgári demokrácia volt. Antantbarátsága és wilsonizmusa azonban nem volt képes megváltoztatni vagy enyhíteni a nagyhatalmak, s főleg Franciaország politikáját, amely a vesztesek, Németország egykori szövetségesei ellen irányult. A szomszédos országok a nemzeti egység megteremtését a lehető legnagyobb területszerzésre használták ki, míg a magyar kormányzat még Jászi terveiben is a történeti Magyarország területi egységének megőrzésére törekedett. A külpolitikai remények így meghiúsultak, ez pedig csalódást váltott ki a tömegekben, s mind erőteljesebb támadásokra sarkallta a volt uralkodó osztályok tagjait, a konzervatív, nacionalista csoportokat.

A polgári demokratikus forradalom a nemzeti függetlenség, a politikai szabadságjogok, a gazdasági és egyéb reformok terén a demokratizálódás nagy távlatokat sejtető folyamatát indította el. E folyamatot a kormány – demokratikus jellege mellett – polgári irányítás alatt akarta tartani és alkotmányos keretek közé kívánta fogni. Az adott forradalmi helyzetben ez nem sikerülhetett. Az ipari munkásság, a szegényparaszti tömegek gyors és mélyreható változásokat követeltek, törekvéseiket, akcióikat 1918 novemberétől egyre inkább átfogta és bátorította a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely egy második forradalom kivívását tűzte ki célul. Ami a kormány intézkedéseiben kevésnek bizonyult a munkások, szegényparasztok számára, azt veszedelmesen radikálisnak minősítették az uralkodó osztályok, a polgárság különböző rétegei. A munkástanácsok s a mögöttük álló tömegek a gyár- és földfoglalásokkal, a közigazgatás átvételével 1919 elején jelentős mértékben meggyöngítették a kormányzat pozícióját.

A belső és többrétű válság természetes kibontakozásába és megoldásába beleszólt a békekonferencia. Egy semleges övezet fölállítására, további, teljesen magyarlakta területek kiürítésére vonatkozó döntése (Vix-jegyzék) a megoldhatatlan nehézségekkel küzdő kormányt és Károlyit lemondásra kényszerítette.

Ebben a helyzetben a két munkáspárt egyesült, közös programot fogadott el, átvette a hatalmat. Létrejött a tanácshatalom. A nem-

zetközi viszonyok alakulása biztatónak látszott, a forradalmi mozgalmak Németországban fölfelé íveltek, a társadalmi elégedetlenség Magyarország szomszédainál is mutatkozott, remény volt a közvetlen magyar és szovjet-orosz kapcsolatok megteremtésére. A Tanácsköztársaság jövője a nemzetközi forradalom helyzetének alakulásától függött.

A munkáshatalmat nemcsak a dolgozó tömegek, de kezdetben a polgári rétegek is rokonszenvvel fogadták. A Tanácsköztársaság nagyszabású gazdasági és társadalmi programja iránti bizalom fejeződött ki abban a nagy lendülettel megindult munkában, amely nemcsak a munkásságot, a földteleneket, de az értelmiséget is magával ragadta. A Tanácsköztársaság a proletárdiktatúrák szövetsége formájában a társadalmi és nemzeti problémákra egyszerre kínált megoldási lehetőséget az egész Duna-medence számára.

Ha korábban a nagyhatalmak nem fordítottak figyelmet Magyarországra, most annál többet; a Tanácsköztársaság révén a szovjet rendszer közép-európai valósággá lett. A nagyhatalmak kezdeti bizonytalanságából kibontakozott a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló politika, amely a területszerzésre törekvő kisállamok burzsoá politikáját igyekezett kihasználni.

A magyar munkáshatalom, miután a forradalom nem terjedt tovább, s elszigetelődve magára maradt, nem tudott tartósan berendezkedni. Az áprilistól június végéig tartó és sikeres fegyveres harc az intervenció ellen kimerítette a társadalom tartalékait. A kormányzótanács egyes intézkedései, s a mind súlyosabb gazdasági helyzet elégedetlenséget, fásultságot okoztak; a kedvezőtlen nemzetközi erőviszonyok a kilátástalanság érzését erősítették. Mindezt az ellenforradalom szervezett erői a maguk javára fordították. Az antant túlereje, a román hadsereg támadása végül megdöntötte a Tanácsköztársaságot.

A forradalmak tapasztalatai és tanulságai nemcsak a munkásmozgalmat, szellemi életünket, de a hatalomra került ellenforradalom politikáját is befolyásolták.

A) A polgári demokratikus forradalom

1918. okt. 31-ére virradó éjjel a Nemzeti Tanácshoz átállt munkások és katonák megszállták a középületeket, a postát, a telefonközpontot, a Keleti pályaudvarról visszahozták a bevagonírozott katonákat. Semmiféle erő nem volt, amely szembeszállhatott volna a tömegekkel. Az emberek – kabátjukon őszirózsával – lelkesen ünnepelték a győzelmet. Hadik lemondott, s a király gr. Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. A kormány a Károlyi-, a Polgári Radikális és a Szociáldemokrata Pártból alakult meg néhány párton kívüli szakember bevonásával. A kormány tagjai: belügyminiszter gr. Batthyány Tivadar, aki a király személye körüli miniszter feladatait is ellátta, kereskedelem-, ipar- és közlekedésügyi miniszter Garami Ernő, földművelésügyi miniszter Búza Barna, aki egyúttal ideiglenesen az igazságügy-miniszter tisztét is betöltötte, vallás- és közoktatásügyi miniszter Lovászy Márton, honvédelmi miniszter Linder Béla: tárca nélküli miniszterek: Nagy Ferenc (közélelmezés), Jászi Oszkár (nemzetiségi ügyek), Kunfi Zsigmond (népjóléti ügyek).

A kormány programja kimondta az ország függetlenségét, de elismerte Károlyt királynak, választójogot és politikai szabadságjogokat, radikális birtokpolitikát, munkaügyi és népjóléti intézkedéseket ígért. Az esküt a király kezébe tették le.

Az est folyamán néhány katona lelőtte Tisza István grófot, a régi rendszer s a háború gyűlöletessé vált jelképét.

1918. nov. 1-én a forradalmat köszöntő munkásgyűléseken (MÁV Gépgyár, Csepeli lőszergyár stb.) már a köztársaság kikiáltását követelték. Ennek hatására Károlyi fölmentést kért és kapott a királynak letett eskü alól. A kormány úgy határozott, az államforma kérdését az alkotmányozó gyűlés fogja eldönteni.

A forradalom győzelmének híre vidéken azonnal radikális akciókat váltott ki: a jegyzőknek mintegy harmadát elkergették, sok helyen lefoglalták a nagybirtokok magtárait, az üzletek árukészle-

teit, lefegyverezték a csendőrséget. Az egész országban munkás és helyi nemzeti tanácsok alakultak.

1918. nov. 2-án a Szociáldemokrata Párt szervezésében megalakult a budapesti Központi Munkástanács, amely legfontosabb feladatát a rend megőrzésében jelölte meg. Kunfi Zsigmond fölhívta a munkásságot, hogy a konszolidáció érdekében hat hétre függessze föl az osztályharcot. Elrendelték a fegyverek beszolgáltatását. E napon hangzott el Linder pacifista beszéde: „Nem kell hadsereg többé!" Megkezdődött ugyanakkor a katonatanácsok átszervezése.

1918. nov. 3-án Páduában az Osztrák–Magyar Monarchia megbízottai aláírták a fegyverszüneti szerződést. Az olaszok által kijelölt demarkációs vonal azonos volt a történeti Magyarország határaival.

E napon a szovjet kormány Lenin, Szverdlov, Kamenyev által aláírt üzenetében üdvözölte Ausztria–Magyarország népeit, forradalmuk győzelmét, a Habsburgok elkergetését. Ugyanakkor óva intette a népeket attól, hogy saját burzsoáziájuk elnyomása alá kerüljenek, s proletárforradalmi összefogást ajánlott további harcukban.

1918. nov. 4-én Moszkvában az OK/b/P magyar csoportjának tagjai Kun Béla vezetésével határozatot hoztak önálló párt megalakítására.

1918. nov. 5-én megjelent a „Munkástanácsok szervezeti szabályzata", amely előírva ezek megalakításának, működésének módozatait, igyekezett biztosítani az SZDP országos vezetőségének befolyását az új, forradalmi szervek fölött.

1918. nov. 6-án Károlyi Mihály vezetésével kormányküldöttség utazott Belgrádba, mivel a francia Balkán-hadsereg folytatta előnyomulását és parancsnoka, Franchet d'Esperey nem ismerte el a páduai szerződést.

1918. nov. 8-án a cseh hadsereg egységei megkezdték Szlovákia megszállását.

1918. nov. 9-én a minisztertanács megbízta Károlyi Mihályt az önálló magyar külügyminisztérium és külképviseleti szervek fölállításával. A külügyi igazgatásról az 1918:V. néptörvény intézkedett.

Magyarországnak azonban ekkor csupán Ausztriával voltak diplomáciai kapcsolatai.

E napon Románia formálisan hadat üzent Németországnak.

1918. nov. 11-én Bartha Albert az új hadügyminiszter rendeletet adott ki az új hadsereg fölállításáról, ugyanakkor megpróbált különleges egységeket is létrehozni a forradalommal szemben.

1918. nov. 12-én Bécsben kikiáltották a köztársaságot, a császár lemondott. Eckartsaui vadászkastélyában

1918. nov. 13-án nyilatkozatot adott ki: lemondott az államügyek vitelében való részvételéről, de magáról a trónról nem.

E napon a kormány aláírta a belgrádi katonai konvenciót, amely a demarkációs vonalat a délszláv és román érdekeknek megfelelően módosította, de Északon változatlanul hagyta.

Ugyanekkor kezdett tárgyalásokat Jászi Oszkár a román vezetőkkel, majd a szlovák Milán Hodžával. A tárgyalások eredménytelenek maradtak.

1918. nov. 16-án – miután Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában kikiáltották a köztársaságot – a hazai tömegkövetelésnek engedve; a Nemzeti Tanács a parlament kupolacsarnokában kihirdette az öt cikkelyből álló néphatározatot, amely szerint: „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság."

A képviselőház föloszlott, a főrendiház berekesztette üléseit.

1918. nov. 17-én Budapestre érkezett Kun Béla és az Oroszországban szervezett kommunista csoport sok más vezetője. Kun már kint nagy tekintélyre tett szert, egy ideig Lenin mellett dolgozott. A hazatértek tárgyalásokat kezdtek a baloldali szociáldemokratákkal és a forradalmi szocialistákkal.

E napon, nov. 17-én, az osztrák államtanács határozatban rögzítette igényét Nyugat-Magyarországra.

1918. nov. 21-én a kormány állami kezelésbe vette a budapesti közúti és helyiérdekű vasutakat.

1918. nov. 22-én fölhívták a lakosságot, adja be fölösleges ruhaneműjét, cipőjét, hogy fölruházhassák a hazatért hadifoglyokat, leszerelt katonákat.

1918. nov. 23-án nyilvánosságra hozták az 1918. évi I. néptörvényt a válasz-

tójogról. Választójogot kapott minden 21. életévét betöltött férfi, aki hat éve magyar állampolgár volt. A nők választójogát valamivel szűkebben állapították meg. Ez az addigi legszélesebb választójogot biztosította, és ugyanakkor a választást titkossá is tette.

Debrecenben e napon a munkások – a radikális polgárság támogatásával – lemondatták a város polgármesterét. A példát Túrkeve és még néhány helység követte.

A román hadsereg átlépte a határt, a hónap végére elérte a belgrádi demarkációs vonalat.

1918. nov. 24-én Kun Béla vezetésével megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, megválasztották Központi Bizottságát. Néhány nap múlva a Visegrádi utca 15. sz. alatt rendezték be a párt helyiségeit. A KMP tevékenysége fordulatot hozott a belpolitikai eseményekbe.

1918. nov. 29-én a minisztertanács hozzájárult a rendőrség és csendőrség létszámának fölemeléséhez.

1918. nov. 30-án a Hivatásos Tisztek Szövetségéből létrejött a Magyar Országos Véderő Egyesület, a MOVE, amelynek vezetését rövidesen Gömbös Gyula vette át. A MOVE az ellenforradalom egyik legfontosabb bázisa lett.

E napon az SZDP keretében, de kommunista többséggel létrejött az Ifjúmunkások Országos Szövetsége.

November végén a parasztmozgalmak ellen fegyveres alakulatokat vetettek be, több száz embert kivégeztek. Ugyancsak ez időben a jugoszláv csapatok előnyomultak a belgrádi demarkációs vonalig.

A korszak pusztító járványa, a „spanyol nátha", novemberben már csaknem ezer halálos áldozatot követel.

November folyamán a kormány a régi főispánok helyére ún. főispán-kormánybiztosokat nevezett ki, hogy megyéjükben a rendet fönntartsák, és a kormány rendeleteit végrehajtsák.

1918. dec. 1-én az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlése elhatározta a Romániához való csatlakozást.

1918. dec. 2-án alakult meg Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája nacionalista, konzervatív csoportokból.

E napon a balkáni haderők francia főparancsnoka engedélyt adott a román csapatoknak a demarkációs vonal átlépésére.

1918. dec. 3-án pedig a csehszlovák kormány kapott engedélyt Párizsban Szlovákia megszállására. A megszállást és a magyar visszavonulást Erdélyben és Szlovákiában fegyveres összecsapások kísérték.

1918. dec. 6-án Budapesten tüntetést rendeztek a frontról hazatért katonák, gazdasági és politikai követelésekkel.

1918. dec. 7-én megjelent a Kommunisták Magyarországi Pártjának lapja, a Vörös Újság, Vezércikke (Osztályharcot!) körvonalazta a párt törekvéseit, amelyek a proletárdiktatúra megteremtésére irányultak.

1918. dec. 8-án megjelent az 1918. évi II. néptörvény, amely biztosította a sajtó teljes szabadságát, s még a forradalommal szembenálló nézetek terjesztését sem akadályozta. E napon tárgyalta a minisztertanács a földreformtervezetet, de határozatot még nem hozott; ezért továbbra is nyugalomra intették a földkövetelőket.

Vidéken nemcsak a földkövetelő mozgalom, hanem a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének helyi csoportjai is szaporodtak. Ekkor bízták meg Latinka Sándort Somogy és Tolna megye Földmunkás Szövetségének szervezésével.

1918. dec. 10-én a minisztertanács szociáldemokrata és radikális tagjai Bartha és Batthyány lemondását követelték, mivel a kormány és Károlyi politikáját akadályozni igyekeztek.

1918. dec. 11-én Kaposváron a leszerelt katonák kifosztották az üzleteket. A zavargások átterjedtek a falvakra is.

1918. dec. 12-én a budapesti helyőrség több ezer katonája vonult a várbeli Szent György téren álló miniszterelnöki palota elé, követelve az ellenforradalomhoz húzó Bartha hadügyminiszter lemondását.

Bartha és Batthyány lemondása kisebb kormányválságot idézett elő, s fölmerült az a gondolat is, hogy a szociáldemokrata miniszterek lépjenek ki a kormányból. Ezt azonban elvetették, mert tiszta polgári kormány nem tarthatta volna meg a hatalmat.

1918. dec. 13-án a Munkástanács ülésén vitatták meg a KMP és az SZDP agrárprogramját. A kommunisták javaslatát Vágó Béla terjesztette be. Ez a földkérdés forradalmi rendezését, a nagy- és középbirtok

megváltás nélküli lefoglalását követelte. Ellenezte a nagybirtokok fölosztását, viszont az ebben való végső döntést a földművesek országos kongresszusára akarta bízni. A Szociáldemokrata Párt szintén helyeselte a szövetkezetek alakítását, azonban a földért kártalanítást akart adni.

1918. dec. 17-én a minisztertanács ülésén ismét hangot kapott az antant magatartása és a megszállás folytatása miatti elkeseredés. Károlyi és néhány miniszter szóba hozta a kormány lemondását. Egyes politikusok a balratolódás megállítása érdekében szívesen fogadták volna az angol vagy amerikai megszálló csapatokat.

E napon az Aszódi Repülőgépgyár munkásai csatlakoztak a KMP-hez.

1918. dec. 18-án a famunkások alakítottak kommunista csoportot.

1918. dec. 19-én nagy katonagyűlésre és tüntetésre került sor a fővárosban, amelyen a tanácshatalom megteremtését követelték. A Vörös Újság szerkesztősége elé vonult tüntetőkhöz Kun Béla és Pór Ernő beszélt.

1918. dec. 20-án a hadügyminiszter elrendelte, hogy a hazatérő hadifoglyok fogadására táborokat állítsanak föl. Így akarta megakadályozni a forradalmi eszmék „széthurcolását" az országban.

1918. dec. 22-én Lovászy, ellenezve a kormánypolitika balratolódását, lemondott.

1918. dec. 25-én hirdették ki az 1918. évi X. néptörvényt, amely a Magyarország területén élő ruszin nép számára autonómiát biztosított, és Ruszja-Krajna néven autonóm jogterületet szervezett (Ez a Tanácsköztársaság idején is megmaradt.)

1918. dec. 26-án Zemplén megyében az SZDP kongresszusa és a megyei munkás-paraszt-katona tanácsok küldötteinek közgyűlése kimondta csatlakozását a KMP-hez. Hasonlóan döntöttek Salgótarjánban. E napon megalakították kommunista csoportjukat a magyarországi románok is.

Karácsony táján mind több helyen vették át a gyárak vezetését munkások.

1918. dec. 28-án megjelent a KMP ideiglenes szervezeti szabályzata. 11 pontja között szerepelt az üzemi pártszervezetek alakítása, amely

korábban ismeretlen volt a magyar munkásmozgalomban. A szabályzat hangsúlyozta a pártdemokrácia szükségességét.

A munkások szervezettségének növekedését mutatta, hogy 1918-ban a szakszervezetek több mint 500 000 új taggal szaporodtak, és tagjaik száma meghaladta a 700 000-et.

1918. dec. 29-én Lovászy Márton bejelentette, hogy P. Ábrahám Dezsővel megalakították a Polgárszövetséget.

1918. dec. 30-án francia csapatok vonultak be Szegedre, majd a Bánátba, hogy a jugoszláv–román összetűzéseket megakadályozzák. Ez időre Erdély román, Szlovákia cseh megszállás alá került.

Decemberben a kormány megbízásából Fiumében tárgyalások kezdődtek olasz politikusokkal. A tárgyalások később Budapesten, illetve Bécsben a magyar követség közvetítésével folytatódtak a két ország együttműködésének lehetőségeiről. A magyar kormány azonban elsősorban a jugoszlávokkal való jó viszony megteremtését tartotta szükségesnek, s így velük is tárgyalásokat kezdett.

1919. jan. 3-án a salgótarjáni bányászok nem álltak munkába, birtokukba vették a bányákat, az igazgatósági épületet, a postát, a távírót és a vasutat. A kormány azonnal statáriumot rendelt el, karhatalmat küldött ki. A sztrájk letörésében közreműködött Peyer Károly szociáldemokrata vezető is.

1919. jan. 4-én Budapesten a munkások elfoglalták a Fegyvergyárat, a Ganz Villamossági Gyárat. A gyárfoglaló mozgalom a fővárosban is és vidéken is gyorsan terjedt.

1919. jan. 6-án Festetics hadügyminiszter megkezdte a baloldal ellen tervezett *puccs közvetlen előkészítését. Tervét a Katonatanács hiúsította* meg. Pápán, Békéscsabán, KMP szervezetek alakultak. Ugyanekkor Nyíregyházán merényletet követtek el Szamuely Tibor, a Vörös Újság egyik szerkesztője, a KMP KB egyik tagja ellen.

1919. jan. 6–8. között súlyos kormányválság bontakozott ki. A szociáldemokrata vezetők egy része úgy vélte, hogy pártjuknak ki kell lépnie a kormányból.

1919. jan. 7-én kezdte meg tanácskozását az SZDP választmánya – Károlyi részvételével – a kormányválság megoldásáról. Károlyi a szociáldemokratákkal való együttműködés mellett foglalt állást. A vita

1919. jan. 8-án három javaslatról folyt: 1. tiszta szociáldemokrata kormány vegye át a hatalmat; 2. a szociáldemokraták váljanak ki a kormányból; 3. az eddiginél több szociáldemokrata miniszter vegyen részt a kormányban. Heves viták után a legutolsó javaslat kapott többséget.

1919. jan. 9-én Budapestre érkezett A. E. Taylor vezetésével a párizsi békekonferencia Legfelső Gazdasági Tanácsának Bécsben székelő bizottsága, hogy személyesen tájékozódjék a magyarországi gazdasági viszonyokról. A látogatástól a kormány az antant gazdasági segélyének megindulását remélte, de hiába.

1919. jan. 11-én a Nemzeti Tanács – a kormányválság megoldásaként – Károlyi Mihályt köztársasági elnökké nevezte ki.

1919. jan. 14-én jelent meg a Magyar Polgári Párt, a GYOSZ, a nagybankok, a nagyipar szervezetének nyilatkozata.

1919. jan. 15-én A. C. Coolidge és kísérete Budapesten tárgyalt néhány napig a legkülönbözőbb irányzatot képviselő politikusokkal. Coolidge annak a békekonferencia által kiküldött különleges bizottságnak volt a vezetője, amely a Monarchia egykori országainak politikai viszonyait tanulmányozta. A bizottság szükségesnek tartotta a Károlyi-rendszer támogatását, különös tekintettel a kommunista mozgalom növekvő erejére.

1919. jan. 18-án nevezte ki Károlyi az új kormány tagjait. Miniszterelnök Berinkey Dénes, kereskedelemügyi miniszter Garami Ernő, közoktatásügyi miniszter Kunfi Zsigmond, népjóléti miniszter Peidl Gyula, hadügyminiszter Böhm Vilmos, pénzügyminiszter Szende Pál, földművelésügyi miniszter Búza Barna, belügyminiszter Nagy Vince, közélelmezési miniszter Baloghy Ernő, igazságügyi miniszter Juhász Nagy Sándor, vallásügyi miniszter Vass János, tárca nélküli miniszter Nagyatádi Szabó István.

Ugyancsak e napon a KMP tiltakozó gyűlést szervezett Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása miatt.

Párizsban ünnepélyesen megnyitották a békekonferenciát, noha a tanácskozások már korábban megkezdődtek.

1919. jan. 19-én az ellenforradalom különböző szervezetei (MOVE, Ébredő

Magyarok Egyesülete stb.) nacionalista, antiszemita tüntetést szerveztek Budapesten.

1919. jan. 23-án Debrecenben a Hajdú megyei munkások, földnélküliek gyűlése követelte a közigazgatási rendszer demokratizálását, mert a régi apparátust nem tartották alkalmasnak a földreform végrehajtására.

A minisztertanács e napon hatalmazta föl Nagy Vincét a KMP elleni preventív intézkedésekre.

1919. jan. 24-én a román parlament ratifikálta a törvényeket a magyarországi részben románlakta területekkel, Bukovinával, Besszarábiával való egyesülésről, noha a békeszerződések területi döntései még nem születtek meg.

1919. jan. 25-én formálisan is kettévált a Függetlenségi Párt. Károlyi hívei megalakították az Országos Függetlenségi Károlyi Pártot Hock János elnökletével.

1919. jan. 26-án Latinka Sándor nyílt levélben hívta föl a figyelmet arra, hogy a Somogy megyei nagybirtokosok szabotálják a mezőgazdasági munkát.

1919. jan. 27-én munkanélküliek tüntettek az Országház-téren, sürgetve a kormány hatékony gazdasági intézkedéseit. Miután a kormány már novemberben fölfüggesztette a főváros autonómiáját, az 1919: VII. tc. e napon ideiglenesen módosította Budapest közigazgatási szervezetét.

E napon halt meg Ady Endre, akit a forradalom saját halottjaként, nagy gyászpompával temetett el.

1919. jan. 28-án a Budapesti Munkástanács Weltner Jakab előterjesztésére kizárta a tanács kommunista tagjait, elítélte a KMP tevékenységét, és törölte a kommunistákat a szakszervezetekből.

1919. jan. 29-én Makón fegyveres harcra került sor a tömegek és a csendőrség között. A város vezetését a munkástanács vette át.

1919. jan. 30-án törvényesen a néptanácsok kezébe került a régi törvényhatósági bizottságok és képviselőtestületek hatásköre.

1919. febr. 3-án Nagy Vince belügyminiszter rendeletére házkutatást tartottak a KMP helyiségében, a Vörös Újság szerkesztőségében és a nyomdában. E napon gr. Károlyi József Fejér megyében a kor-

mány tilalma ellenére összehívta a megyei közgyűlést, amely a régi rendszer visszaállítását követelte. Válaszként a munkások

1919. febr. 5-én megszállták a megyeházát, és a hatalmat direktórium kezébe tették le.

1919. febr. 6-án Gyöngyös városában szintén ellenforradalmi városi közgyűlést tartottak. Somogyból, Biharból ugyanakkor követelték a földosztó bizottságok sürgős kiküldését. Csongrád, Szatmár, Arad, Bihar megyékben a földosztás megkezdését sürgették.

1919. febr. 8-án megalakult az Országos Munkaügyi Tanács a közmunkák irányítására.

1919. febr. 9-én megkezdődött az SZDP rendkívüli kongresszusa, amely az ország helyzetét és a párt teendőit vitatta meg. A kongresszus egyaránt követelte a szervezkedő ellenforradalom letörését, valamint a KMP tevékenységének megakadályozását.

1919. febr. 11-én kormányrendelet jelent meg az üzemi választmányok megalakításáról a 25 munkásnál többet foglalkoztató üzemekben. A választmány részt vett az üzem irányításában, de az öntevékenyen alakult munkástanácsok ellen is föl akarták használni. Ekkor lépett érvénybe a XI. sz. néptörvény a köztársasági államforma védelméről. Ez lehetővé tette a kormány számára, hogy a bal- és jobboldal ellen törvényes keretek között föllépjen.

A Vörös Újság élesen támadta a kormányt, mivel Vix francia megbízott utasítására hadianyagot szállított – nyersolaj és szén fejében – a Szovjet-Oroszországgal harcban álló lengyeleknek.

1919. febr. 12-én a kormány elrendelte néptanácsok megválasztását a feloszlatott megyei törvényhatósági bizottságok helyébe. Vidéken a választás megnövelte a baloldali szociáldemokrata szervezetek befolyását.

A fővárosban a leszerelt katonák szakszervezetének nagygyűlése – a KMP támogatásával – jelentős leszerelési segélyt, ruhaneműt és munkaalkalmat követelt.

1919. febr. 19-én gróf Bethlen István megalakította a Nemzeti Egyesülés Pártját, amely a konzervatív, ellenforradalmi erőket tömörítette.

1919. febr. 16-án tették közzé az 1919. évi XVIII. néptörvényt a földrendezésről. E szerint minden földbirtok 500 holdon felüli része kerül

kisajátításra, egyes esetekben a határ csak 200 hold, szőlőbirtok esetében 50 hold. A kormány elsősorban kisparaszti gazdaságokat kívánt teremteni, de lehetővé tette szövetkezetek alakítását is. A földért kártérítést kellett fizetni, az önkényes földfoglalásokat szigorúan eltiltotta. A törvény forradalmi előrelépést jelentett minden korábbi tervhez képest, azonban a pillanatnyi igényeket már nem elégítette ki, elkésett.

1919. febr. 18-án új elvek alapján folytatták a hadsereg szervezését.

1919. febr. 22-én a kormány fölöszlatta a MOVE-t.

1919. febr. 20-án a Munkanélküliek Központi Bizottsága a Vigadóban nagygyűlést rendezett, ahonnan a Vörös Újság szerkesztősége elé vonultak, majd a Népszava előtt tüntettek. Itt lövöldözésre került sor, több halálos áldozattal.

1919. febr. 21-én hajnalban a minisztertanács döntése alapján letartóztatták a KMP vezetőit.

1919. febr. 22-én életbe léptették az 1919. évi XX. néptörvényt, amelynek alapján rendőri felügyelet alá helyezhettek, internálhattak minden, a polgári demokratikus rendszerre veszélyes személyt. A minisztertanács elhatározta a bankjegyek lebélyegzését és a nagy vagyonok megadóztatását. A végrehajtásra már nem került sor.

A Galilei-kör nagygyűlése már e napon tiltakozott a kommunisták letartóztatása miatt, akárcsak az aszódi repülőgépgyár munkásai, a vas- és fémmunkások és más szakmák dolgozói, valamint a munkanélküliek (febr. 24.).

1919. febr. 23-án Kál-Kápolnán, saját birtokán, Károlyi Mihály ünnepélyesen megkezdte a földosztást. Az ország többi részében azonban a földosztó bizottságok alig tettek valamit. Ezért Bihar megyében a földtelenek

1919. febr. 25-én elfoglalták a nagybirtokokat.

1919. febr. 26-án a minisztertanács elhatározta, hogy a nemzetgyűlési választásokat április első felében tartják meg.

A párizsi békekonferencia e napon fogadta el a jan. 17-i javaslatot, amely semleges övezetet kívánt teremteni az ország keleti részében a magyar és román csapatok között, az utóbbiak javára. Ez

része volt Foch marsall nagy tervének a Szovjet-Oroszország elleni intervenció kiszélesítéséről.

E napon tartotta alakuló ülését a Fővárosi Néptanács.

Február végén már meglehetősen komoly formában zajlottak a magyar–jugoszláv tárgyalások szoros gazdasági szövetség megteremtéséről, a Dráva menti helységek sorsának méltányos rendezéséről, Fiume és a hozzá vezető út használatáról.

1919. márc. 1-én ismét megjelent a Vörös Újság, a párt szabadon maradt vezetői folytatták a szervező munkát, és röplapokon szólították föl a munkásokat a letartóztatás elleni tiltakozásra.

Fejér megyéből jelentések érkeztek arról, hogy számos helyen a gazdasági cselédek termelőszövetkezetet alakítottak.

1919. márc. 2-án Moszkvában megnyílt a Kommunista Internacionálé I. kongresszusa. Szegeden az alföldi munkástanácsok képviselői kongresszusukon követelték a váltság nélküli földkisajátítást, az SZDP-től pedig a pártközi béke fölfüggesztését.

1919. márc. 3-án Somogy megyében is megalakították az első szövetkezetet. Ebben s a mozgalom terjedésében nagy szerepet játszott Latinka Sándor és Hamburger Jenő.

Még e napon pártközi értekezlet vitatta meg a helyzetet Károlyi Mihálynál, elítélve az önkényes földfoglalást, szövetkezetalakítást, követelve a „túlkapások" megfékezését. A Munkástanács és az SZDP vezetősége fölhívta a kommunistákat: lépjenek be ismét az SZDP-be.

1919. márc. 6-án a minisztertanács kénytelen volt megállapítani, hogy a földtörvény elkésett, egységes megvalósításról szó sem lehet. Ezért kormánybiztosok kiküldését, és a földreform propagálására 500 000 koronát szavaztak meg. Közben a tömegek mind több helyen mondatták le a főispán-kormánybiztosokat (Hajdú, Bars, Békés stb. megyék).

1919. márc. 7-én a Munkástanács – Varga Jenő javaslata alapján – határozatot hozott az államosítások megkezdéséről.

1919. márc. 8-án az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) választmányi ülése tiltakozott a földfoglalások ellen, de ugyanakkor

fölajánlotta közreműködését a kormánynak a reform végrehajtásában.

1919. március 9-én Budapesten, Szegeden, Egerben és másutt számos gyűlésen követelték a kommunisták szabadon bocsátását, radikális szociális és politikai intézkedések végrehajtását.

Az e napon megjelent törvény állami felügyelet alá helyezte a biztosító intézeteket.

1919. márc. 10-én a kormány Kaposvárra küldte nagyatádi Szabó Istvánt a helyzet tisztázására. A munkások sztrájkba léptek, majd Latinka Sándor vezetésével direktóriumot állítottak a megye élére. Így nagyatádi Szabó nem tehetett mást, mint jóváhagyta a történteket.

1919. márc. 11-én Szegeden heves összetűzésre került sor kommunista és szociáldemokrata munkások között. A városban statáriumot hirdettek ki, francia csapatok szállták meg a postát, vasutat. Ennek ellenére

1919. márc. 14-én leváltották a régi vezetőséget, és a város igazgatását direktórium vette át. Ez történt Szekszárdon is ugyanezen a napon, majd 15-én Kiskunfélegyházán, 17-én Mezőkövesden.

1919. márc. 17-én a kormány határozatot hozott az államosítások megkezdéséről és Szocializálási Minisztérium fölállításáról. De egy újabb válság jeleként fölajánlotta lemondását Károlyinak.

1919. márc. 18-án és az azt követő napokban Budapesten számos tüntetés zajlott le a kommunisták szabadon bocsátását követelve. A KMP Központi Bizottsága fölhívása 23-ára népgyűlést hívott össze, hogy kiszabadítsák a párt börtönben lévő vezetőit.

1919. márc. 19-én a Népjóléti Minisztérium előtt tizenötezer munkanélküli tüntetett. Ugyanakkor Sátoraljaújhelyen a kommunisták megszállták a városházát, átvették a város vezetését. A letartóztatott kommunista vezetők közül 22-t szabadlábra helyezett a kormány.

1919. márc. 20-án Vix francia alezredes átadta Károlyi Mihálynak azt a jegyzéket, amely semleges övezet fölállítását s így a magyar csapatok visszavonását írta elő. A jegyzék teljesen lehetetlenné tette a kormány helyzetét, mert a követelések teljesítését nem vállalhatta. Károlyi azt javasolta, hogy tiszta szociáldemokrata kormány vegye át a hatalmat. Ehelyett azonban gyorsan befejeződtek azok

a már korábban megindult tárgyalások, amelyek az SZDP és a KMP vezetői kozott folytak.

1919. márc. 21-én falragaszokon tudatták, hogy a Berinkey-kormány lemondott Az új kormányt a szociáldemokrata és kommunista vezetők alakították meg, miután a két munkáspárt egyesult. Az egyesult párt neve: Magyarországi Szocialista Párt lett Ezen a napon kikiáltották a Tanácskoztársaságot

B) A Magyarországi Tanácsköztársaság

1919. márc. 21-én megalakult az új kormány, a Forradalmi Kormányzótanács Elnoke Gaibai Sándor, tagjai voltak: Belugyi népbiztos Landler Jenő, helyettese Vágó Béla, földművelésügyi kollégium· Csizmadia Sándor, Vántus Károly, Hamburger Jenő, Nyisztor Gyorgy, pénzugyi népbiztos Varga Jenő, helyettese Székely Béla, közoktatasugyi népbiztos Kunfi Zsigmond, helyettese Lukács Gyorgy, munkaugyi népbiztos Bokányi Dezső, helyettese Fiedler Rezső, kulugyi népbiztos Kun Béla, helyettese Ágoston Péter, kereskedelmi népbiztos ideiglenesen Landler Jenő, helyettesek Rákosi Mátyás, Haubrich József, hadügyi népbiztos Pogány József, helyettesek Szántó Béla, Szamuely Tibor, igazságugyi népbiztos Rónai Zoltán, helyettese Ládai István, szocializálási népbiztos Bohm Vilmos, helyettesek Hevesi Gyula, Dovcsák Antal, német népbiztos Kalmár Henrik, ruszin népbiztos Stefán Ágoston, közélelmezési népbiztos Bohm Vilmos, helyettese Illés Artúr. Kun Béla nem csupán a kulugyi népbiztos feladatait látta el, hanem lényegében az új kormány vezetője lett

1919. márc. 22-én a Forradalmi Kormányzótanács és az egyesült munkáspárt Mindenkihez! címzett folhívásában hitet tett a különböző nemzetiségű munkások internacionalista összefogása mellett, és szövetséget hirdetett Szovjet-Oroszországgal

A Kormányzótanács statáriumot, szesztilalmat rendelt el, s előír-

ta a fegyverek beszolgáltatását. Még e napon Bolgár Eleket bízta meg a bécsi magyar követség vezetésével. Később e tisztet Czóbel Ernő, illetve Böhm Vilmos töltötte be. E naptól Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Kun Béla naponta váltottak táviratot.

1919. márc. 22–25. között országszerte lelkesen csatlakoztak a Tanácsköztársasághoz, a hatalom átvételét ellenállás sehol nem akadályozta. Mivel a munkáshatalom visszautasította a Vyx-jegyzék teljesítését, a proletárdiktatúrával egyébként nem rokonszenvező társadalmi osztályok, rétegek is várakozó semlegességgel fogadták.

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusa táviratban üdvözölte a Tanácsköztársaságot. A kommunista mozgalom világszerte s a magyar vezetők is úgy ítélték meg a helyzetet, hogy hamarosan Ausztriában, Németországban, majd Nyugaton is győz a munkáshatalom.

1919. márc. 24-én a Szociális Termelés Népbiztossága elrendelte az üzletek bezárását és a készletek leltározását, hogy az áruelosztást tervszerűen megszervezhessék.

1919. márc. 25-én megjelent a XXIII. sz. rendelet a Vörös Hadsereg fölállításáról. A hadseregbe átvették a korábbi alakulatok tagjait. A csapattestekhez, önálló osztagokhoz a párt előterjesztésére politikai biztosokat neveztek ki. Parancsnokképző tanfolyamot szerveztek az új vezetői kar kiképzésére.

A IV. sz. kormányzótanácsi rendelet a régi bíróságok helyébe forradalmi törvényszéket állított, amelynek bármely munkás tagja lehetett.

1919. márc. 26-án a régi rendőrség, a csendőrség helyett a belső rend fönntartására elrendelték a Vörös Őrség fölállítását. Később létrehozták a Vörös Őrség politikai nyomozóosztályát Korvin Ottó és Sallai Imre vezetésével.

Ugyancsak e napon jelent meg a IX. sz. rendelet a húsz munkásnál többet foglalkoztató ipari, bánya- és közlekedési üzemek állami kezelésbe vételéről. Az üzemek élére termelési biztosokat állítottak, a munka és a fegyelem ellenőrzésére munkástanácsokat szerveztek. Ezzel egyidejűleg szocializálták a pénzintézeteket, korlátozták a

bankbetétek fölhasználását (XX. sz. rendelet). Állami tulajdonba vették a bérházakat is.

Ugyancsak 26-án E. Beneš csehszlovák külügyminiszter levelet intézett Pichon francia külügyminiszterhez, fölajánlva közreműködésüket a Tanácsköztársaság fölszámolásában. Hasonló lépést tett a román kormány, elrendelve az erdélyi csapatok ennek megfelelő megszervezését.

1919. márc. 27-én a szegedi direktórium kénytelen volt elhagyni a francia megszállás alatt álló várost.

1919. márc. 28-án intézkedtek a nagy lakások, illetve azok egy részének lefoglalásáról a sokgyermekes és nyomorúságos viszonyok között élő munkáscsaládok számára.

A békekonferencia Legfelső Gazdasági Tanácsa úgy határozott, hogy a Tanácsköztársaság létrejötte miatt továbbra is fönntartja a háború eleje óta érvényben levő gazdasági blokádot Magyarország ellen.

1919. márc. 29-én tárgyalta a Négyek Tanácsa Párizsban Kun Béla 24-én kelt jegyzékét. A jegyzék a Kormányzótanács békés szándékait hangsúlyozva, diplomáciai misszió kiküldését kérte Budapestre.

A XXIV. sz. rendelettel a Kormányzótanács köztulajdonba vett minden nevelési és oktatási intézetet, valamint azok ingó és ingatlan vagyonát. A tanító papokat, szerzeteseket, apácákat továbbra is alkalmazták, ha azok rendjüket elhagyva az állam szolgálatába álltak. Megkezdték a kötelező, nyolcosztályos iskolarendszer kiépítését; az oktatást ingyenessé tették. A Közoktatási Népbiztosság írás-olvasás tanfolyamokat szervezett az analfabéta felnőttek számára.

A XXI. sz. rendelet kiszélesítette a munkások betegségi és baleseti biztosítását.

Március végén Budapesten megalakult a Nemzetközi Szocialista Föderáció 15 szekcióval. A föderáció internacionalista alapon tömörítette a nem magyar munkásokat, és hozzájárult az egyes nemzetek baloldali mozgalmának megerősödéséhez.

1919. ápr. 2-án megjelent az Ideiglenes Alkotmány, amely a választójogot kiterjesztette minden 18 éven felüli, munkából élő állampolgárra.

Ekkor lépett érvénybe a XXXI. sz. rendelet is a kis- és nagykereskedelmi üzletek köztulajdonba vételéről. A Pogány és Szamuely közötti ellentétek, mint a párton belüli nézeteltérések részei Pogány lemondásával végződtek. Helyére Böhm került.

1919. ápr. 3-án Ausztriával sikerült árucsere-forgalmi szerződést kötni, s a határ menti áruforgalmat az antant bécsi megbízottjai is elnézték. Ez azért volt jelentős, mert a békekonferencia továbbra is fönntartotta a gazdasági blokádot Magyarország ellen.

1919. április 4-én jelent meg a XXXVIII. sz. rendelet, amely szerint „Minden közép- és nagybirtok minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt, minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át." A rendelet megtiltotta a földosztást. Az e miatti elégedetlenség enyhítésére utóbb engedélyezték némi házhely és föld kiosztását. A nagybirtokon termelőszövetkezeteket alakítottak.

E napon a Forradalmi Kormányzótanács eltörölte a helyettesi címeket és átalakult. Elnök Garbai Sándor, belügyi, vasúti, hajózási népbiztos Landler Jenő, Vágó Béla; földművelésügyi népbiztos Hamburger Jenő, Nyisztor György, Vántus Károly; hadügyi népbiztos Kun Béla, Böhm Vilmos, Fiedler Rezső, Haubrich József, Szántó Béla; igazságügyi népbiztos Rónai Zoltán, Ládai István; közélelmezési népbiztos Erdélyi Mór, Illés Artúr, Kondor Bernát; közoktatásügyi népbiztos Kunfi Zsigmond, Lukács György, Szabados Sándor, Szamuely Tibor; külügyi népbiztos Kun Béla, Ágoston Péter, Pogány József; munkaügyi és népjóléti népbiztos Bokányi Dezső, Guth Antal; német népbiztos Kalmár Henrik; pénzügyi népbiztos Székely Béla, Lengyel Gyula; ruszin népbiztos Stefán Ágoston; a szociális termelés népbiztosa Varga Jenő, Dovcsák Antal, Hevesi Gyula, Kelen József, Rákosi Mátyás és a később kinevezett Bajáki Ferenc.

Ugyancsak e napon a békekonferencia döntése nyomán – amelyet hosszú viták előztek meg a Tanácsköztársasággal szemben alkalmazandó módszerekről – Budapestre érkezett Smuts brit tábornok és kísérete. Smuts küldetése az angolszász politika felülkerekedését fejezte ki az azonnali katonai beavatkozást követelő,

főként francia katonai vezetőkkel szemben. Bár Smuts ragaszkodott a semleges övezet fölállításához, annak határait kész volt a Tanácsköztársaság számára kedvezően módosítani. Személy szerint helyeslően fogadta Kun javaslatát egy nemzetközi tanácskozás összehívására, és javasolta a Kormányzótanács meghívását Párizsba, a követelések elfogadása fejében azonban nem adott biztosítékot a magyar félnek. A tárgyalások nem vezettek eredményre, mégis mind kül-, mind belföldön a Kormányzótanács sikereként könyvelték el Smuts útját.

1919. ápr. 6-án a katonai szemle alkalmából alakult meg a Vörös Hadsereg nemzetközi ezrede, amelynek osztrák, orosz, román, olasz stb. munkások is tagjai voltak. A nemzetközi ezred az egyik legjobb katonai egység volt, amely hősiesen harcolt júliusban is a tiszai offenzíva idején.

Ugyanakkor Franchet d'Experey és a román katonai vezetők megállapodtak, hogy amint fölkészültek, támadást indítanak a Tanácsköztársaság ellen.

1919. ápr. 7-én Münchenben kikiáltották a Bajor Tanácsköztársaságot.

1919. ápr. 7–10. között került sor a tanácsválasztásokra, amelyeket ünnepélyes keretek között tartottak meg országszerte. Megválasztották a falusi, városi, megyei tanácstagokat, valamint a Tanácsok Országos Gyűlésének küldötteit. Szegeden, a francia megszállás ellenére, szintén a Tanácsköztársaságra szavaztak.

1919. ápr. 10-én a román koronatanács határozatot hozott a Tanácsköztársaság elleni katonai támadás megindítására. A szövetségesek balkáni hadseregének vezetői minden segítséget megadtak az előkészületekhez. Hamarosan készen álltak az olasz vezetés alatt álló csehszlovák egységek is. A jugoszláv kormány – részben az erős baloldali munkásmozgalom nyomására – elutasította a részvételt.

1919. ápr. 11-én megalakult Budapest 500 tagú munkás- és katonatanácsa, majd öttagú direktóriuma (Bokányi, Barna Jenő, Biermann István, Bogár Ignác, Ágoston Péter).

1919. ápr. 12-én a Kormányzótanács létrehozta operatív szervét, az öttagú politikai bizottságot (Böhm, Fiedler, Garbai, Kun, Landler).

1919. ápr. 13-án az Ukrán Vörös Hadsereg parancsot kapott, hogy hadmű-

veletei során törekedjék kapcsolatba kerülni Tanács-Magyarországgal.

1919. ápr. 13-án – Bethlen István gróf vezetésével Bécsben ellenforradalmi komité alakult az emigráns politikusok, katonatisztek részvételével. Tagjai az antant missziók támogatásának megnyerésén és a dunántúli ellenforradalmi kapcsolatok kiépítésén fáradoztak.

1919. ápr. 16-án a francia katonai vezetők támogatásával, a többi nagyhatalom hallgatólagos jóváhagyásával a román királyi csapatok átlépték a demarkációs vonalat.

A Vörös Hadseregnek ekkor kb. 55 000 katonája volt.

1919. ápr. 17-én a Kormányzótanács általános bérrendezést rendelt el.

1919. ápr. 18-án a román csapatok már Nagyváradnál álltak. Az intervenciótól bátorítva, számos helyen (Debrecen, Nyíregyháza, Beregszász, Munkács) ellenforradalmi megmozdulásra került sor.

1919. ápr. 19-én a Budapesti Munkás- és Katonatanács előtt Kun ismertette a nehézségeket és a tennivalókat, hangoztatva, hogy ki kell tartani. Az ellenforradalmárok megfélemlítésére e napon túszokat kezdtek szedni.

1919. ápr. 20-án a Kormányzótanács, a munkáspárt és a munkástanács közös fölhívást adott ki: „Veszélyben a forradalom! Fegyverkezzetek!" A fővárosban és vidéken megtartott toborzógyűléseken a munkások, diákok tömegesen léptek be a hadseregbe. A jugoszláv megszállás alatt levő Pécsről a bányászok nagy számban szöktek át, és jelentkeztek katonának.

1919. ápr. 21-én fölállították a Keleti Hadseregparancsnokságot Böhm Vilmos vezetésével. Vezérkari főnök Stromfeld Aurél lett. A front mögötti területeken a rend fönntartását Szamuely Tibor elnöklete alatt álló bizottságra ruházták.

1919. ápr. 23-án a román csapatok tovább nyomultak előre, és elfoglalták Debrecent. A helyzet napról napra súlyosabbá vált.

1919. ápr. 24-én a Közellátási Népbiztosság húsjegyet vezetett be, hogy a hadsereg ellátását biztosítsák.

1919. ápr. 26-án a védelem magját alkotó ún. székely hadosztály parancsnoka, Kratochwill Károly, megegyezve a román parancsnoksággal, letette a fegyvert. Így Stromfeld kénytelen volt elrendelni a csapa-

tok visszavonulását. Szegeden megalakult az Antibolsevista Comité Kelemen Béla nyugalmazott főispán vezetésével.

1919. ápr. 27-én a csehszlovák csapatok is támadást kezdtek, elfoglalták Csapot, s összeköttetést teremtettek a románokkal. A jugoszláv csapatok megszállták Makót, Nagylakot, de a támadást nem folytatták. Aze napon tartott kormányzótanácsi ülésen Kun beszámolt azokról a tárgyalásokról, amelyeket Ph. M. Brown amerikai megbízottal folytatott a román csapatok megállítása és visszavonása érdekében. A Kormányzótanács e lépéssel csak időt akart nyerni, noha egyes szocidáldemokrata tagjai hajlandók lettek volna elfogadni Brown ama tervét, amely új kormány megalakítására s a proletárdiktatúra fokozatos fölszámolására vonatkozott.

1919. ápr. 30-án a román csapatok elérték a Tisza vonalát, a csehszlovákok bevonultak Sátoraljaújhelyre és Miskolc felé nyomultak. Ekkor Kun Béla fölhívással fordult Wilson elnökhöz, valamint a szomszédos országok kormányaihoz. Hangsúlyozta, hogy a Kormányzótanácsnak soha nem voltak agresszív szándékai, nem áll a területi integritás alapján, és sürgette a béke helyreállítását.

1919. máj. 1-ét a LXXX. sz. rendelet munkaszüneti és ünnepnappá nyilvánította. Budapestet a legjobb művészek bevonásával soha nem látott módon földíszítették, s hatalmas tömegek vettek részt a fölvonuláson. Délután majálisokat rendeztek. Hasonlóan zajlott le az ünnep vidéken is.

Este a kormányzótanács rendkívüli ülést tartott. Itt két álláspont alakult ki: a kormány mondjon le, illetve a döntést bízza a munkásokra. Böhm jelentése a katonai helyzetről a lemondás híveit támogatta. A vita, éles ellentétek közepette, folytatódott.

1919. máj. 2-án Szamuely Tibor, Erdélyi Mór, Szántó Béla, Landler Jenő az ellenállás mellett foglaltak állást. A Kormányzótanács elhatározta, hogy helyén marad, de kikéri a munkások véleményét. Délután Kun tárgyalt a munkásezredek bizalmiaival, akik a harc folytatását céltalannak tartották. Este azonban a Munkástanács ülése – ahol Kun maga is a harc folytatását követelte – elhatározta, hogy harcba száll az intervencióval, s a kormány helyén marad.

E napon a bécsi ellenforradalmi komité megtámadta és kirabolta

a Tanácsköztársaság követségét, így teremtve anyagi alapot további tevékenységéhez.

A Kormányzótanács helyzetét lényegesen megkönnyítette, hogy a békekonferencia egy április 26-án kelt határozata, valamint a szovjet kormány föllépése és saját katonai megfontolásaik következtében a román csapatok az előnyomulást beszüntették. A csehszlovák csapatok azonban 2-án már Miskolcot is elfoglalták.

1919. máj. 3-án Ph. M. Brown Kun Béla fölkérésére megpróbált tárgyalást kezdeni a román katonai vezetőkkel, de sikertelenül.

1919. máj. 4-én a Kormányzótanács fölhívása nyomán megkezdődött a hadsereg átszervezése, kiegészítése, melynek során a vezető politikusok vidéki körúton toboroztak. Május 14-ig több mint 44 000-en jelentkeztek a hadseregbe. Közben azonban a Kormányzótanács folytatta puhatolózó tárgyalásait is, részben Brown, részben az olasz misszió útján.

1919. máj. 5-én Aradon gr. Károlyi Gyula vezetésével megalakult az első ellenforradalmi kormány.

A májusi válság nyomán az ellenforradalmi propaganda vidéken azt terjesztette, hogy a Kormányzótanács lemondott.

1919. máj. 5-én és 6-án Zala és Veszprém megyében, valamint a bécsi komité támogatásával a Nyugat-Dunántúlon több ellenforradalmi megmozdulásra került sor. (Devecser, Ajka, Csorna.)

1919. máj. 6-án a Vörös Hadsereg vezérkari főnökévé Stromfeld Aurélt nevezték ki, aki nagy szakértelemmel és odaadással szervezte az ellentámadást.

1919. máj. 7-én a békekonferencia átadta a békefeltételeket Németországnak,

1919. máj. 8-án jóváhagyta a magyar–román, magyar–csehszlovák határokat. Ezek azonosak voltak a trianoni szerződésben előírtakkal.

1919. máj. 9-én a Vörös Hadsereg már előrelendült Salgótarján irányában.

1919. máj. 10-én elfoglalta Szécsényt, majd néhány nap múlva Füleket.

1919. máj. 12-én Budapestre érkezett G. Romanelli, az olasz misszió vezetője. A Kormányzótanáccsal folytatott tárgyalásai nyomán megállapodás jött létre olasz cégekkel élelmiszer- és részben fegyver-lőszer szállítására.

E napon a Kormányzótanács eltörölte a 100 holdnál kisebb földbirtokok adóját. Az intézkedés azonban zavart okozott, mert a parasztok úgy vélték, ez az első lépés birtokaik szocializálása felé.

1919. máj. 14-én a Kormányzótanács – részben a papírhiány miatt – betiltotta a polgári lapokat.

1919. máj. 17-én a Kormányzótanács proklamációban ítélte el az aradi ellenforradalmi kormány megalakulását.

1919. máj. 20-án megindult a Vörös Hadsereg északi ellentámadása 73 zászlóaljjal és 46 tüzérüteggel. Másnap elfoglalta Miskolcot és sikeresen haladt előre. Szegeden újjáalakult (máj. 20.) az ellenforradalmi kormány, mely Aradról költözött át. A hadsereg szervezését Horthy Miklósra bízták.

1919. máj. 21-én Szamuely Tibor Leninhez utazott, tájékoztatta őt a Magyarországi helyzetről.

1919. máj. 27-én megjelent a Pravdában Lenin Üdvözlet a magyar munkásoknak c. üzenete, amely a harc folytatására, a megalkuvókkal szembeni kíméletlen harcra szólított fel.

1919. máj. 29-én Muraszombaton a vend nacionalisták kikiáltották a Mura Köztársaságot.

1919. máj. 30-án a Vörös Hadsereg elfoglalta Losoncot, a következő napon Rimaszombatot. E napon a Kormányzótanács leleplezte Peyer és Miákits tárgyalásait az angol misszióval.

1919. máj. 31-én a Kormányzótanács elrendelte az általános védkötelezettséget a háború idejére.

1919. jún. 1-én kezdődött Budapesten a kétnapos Földmíves Kongresszus, amely a termelés, a munkafegyelem, a produktivitás kérdéseivel, a város és falu együttműködésének szükségességével foglalkozott. Megvitatta és további kidolgozásra javasolta a termelőszövetkezetek működésére vonatkozó rendelet tervezetét.

Az intervenció okozta helyzetet a megerősödött ellenforradalmi csoportok támadásra használták föl. Szombathelyen június 1-én sztrájk kezdődött, amely tovább terjedt a Délivasút társaság vonalain, Vas, Moson, Sopron megyékben pedig fegyveres fölkelés

támogatta. A szervezésben részt vett a bécsi ellenforradalmi komité is.

A sztrájk és fölkelés leverésében nagy szerepe volt Szamuely Tibornak.

Az északi fronton a Vörös Hadsereg elvágta egymástól a csehszlovák és román csapatokat, elfoglalta Szerencset, majd 3-án Lévát, 4-én Tokajt, Érsekújvárt, 5-én Sátoraljaújhelyt.

1919. jún. 5-én megkezdte munkáját az Országos Gyermeküdültetési Hivatal, amely a Balatonhoz vitte nyaralni a fővárosi és vidéki munkásgyerekeket.

1919. jún. 6-án a Vörös Hadsereg megszállta Korponát, Selmecbányát és Kassát. A sikereket országszerte nagy lelkesedéssel ünnepelték. Szegeden ekkor kezdődött a több hétig tartó politikai sztrájk, amely az ellenforradalmi kormány lemondását és a Budapesttel való kapcsolat megteremtését követelte.

A békekonferencián kínos meglepetést keltett a csehszlovák csapatok veresége. Csehszlovák részről gyors és hathatós támogatást követeltek. A nagyhatalmak a katonai beavatkozás nyílt formáját elvetették. Viszont

1919. jún. 7-én jegyzéket intéztek a Kormányzótanácshoz. Ebben követelték az előnyomulás beszüntetését, és ennek fejében kilátásba helyezték, hogy a Kormányzótanács megbízottját meghívják a békekonferenciára. Kun válasza nem zárkózott el a tárgyalások elől, de a feltételt nem fogadta el. A Vörös Hadsereg tovább nyomult előre. 9-én elfoglalta Eperjest és Bártfát, 10-én Rozsnyót.

1919. jún. 12-én összeült az egyesült párt első kongresszusa. A kétnapos tanácskozáson élesen ütközött össze a kommunisták és a szociáldemokraták ellentétes felfogása a proletárdiktatúra módszereiről, a párt elnevezéséről. Kísérlet történt arra, hogy az új pártvezetőségből a kommunistákat kirekesszék. Az összecsapás – az adott erőviszonyok közepette – kompromisszummal végződött, amely kifejezésre jutott az egyesült párt új nevének megállapításában is (Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja).

A békekonferencia

1919. jún. 13-án kelt újabb távirata a visszavonulás fejében a Tiszántúl

kiürítését és átadását ígérte meg. A Kormányzótanács a jegyzékre elfogadó választ küldött, s ennek jóváhagyását kérte a Tanácsok Országos Gyűlésétől.

1919. jún. 14-én kezdődött meg a Tanácsok Országos Gyűlésének 23-ig tartó tanácskozása, melyen számos külföldi küldött is részt vett. A gyűlés megvitatta a gazdasági, hadügyi és külügyi helyzetet, elfogadta a Tanácsköztársaság alkotmányát, megválasztotta a Központi Intézőbizottság tagjait. A külügyi vita középpontjában az a kérdés állt, elfogadják-e a békekonferencia követelését a visszavonulásról. Végül jóváhagyták a Kormányzótanács döntését.

1919. jún. 15-én Bécsben – Bettelheim Ernő szervezésében, Kun Béla irányításával – kommunista megmozdulásra került sor. A remélt célt, az osztrák proletárdiktatúra kikiáltását, nem sikerült elérni.

1919. jún. 16-án az északi hadjárat sikerei, a szlovák munkások elhatározása folytán Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot, amely szoros szövetséget kívánt fönntartani a Magyar Tanácsköztársasággal. A hír országszerte nagy visszhangot keltett.

1919. jún. 17-én a hadsereg-főparancsnokság elrendelte a hadműveletek folytatását az északi fronton, mivel a visszavonuló csapatokat a csehszlovák egységek megtámadták.

1919. jún. 18-án a Komintern Végrehajtó Bizottsága fölhívta a világ dolgozóit, követeljék a Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenció beszüntetését.

1919. jún. 19-én Budapesten elfogták a Perényi Zsigmond br. vezette ellenforradalmi összeesküvőket, de a Duna–Tisza közén nagyszabású ellenforradalmi fölkelés indult meg. Ez a kalocsai és dunavecsei járásból továbbterjedve a Dunántúlra is átcsapott. Szekszárdon jún. 23-án volt lázadás. A fegyveres fölkelésben részt vettek a szegedi ellenforradalmárok. Leverését Szamuely Tiborra bízta a Kormányzótanács.

1919. jún. 20–22-én került sor az Ifjúmunkások Országos Szövetségének IV. kongresszusára, amelyen fölszólalt Kun Béla, Lukács György, Rákos Ferenc, Hevesi Gyula, Bokányi Dezső is. A szövetség nevében Lékai János beszélt. A kongresszus résztvevői hitet tettek a proletárdiktatúra mellett.

1919. jún. 23-án a Tanácsok Országos Gyűlése elfogadta az alkotmányt, amely összefoglalta a Tanácsköztársaság addigi eredményeit. Megállapította, hogy a legfőbb államhatalmi szerv a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése. Létrehozta a Szövetséges Központi Intézőbizottságot, amely az Országos Gyűlés tárgyalási időszakai között annak feladatait látta el, némileg csökkentett hatáskörrel. Az államigazgatás legfőbb szerve a Kormányzótanács lett.

E napon kapta meg a Kormányzótanács a békekonferenciának a hadműveletek beszüntetésére vonatkozó ultimátumát. Másnap létrejött a fegyverszünet a csehszlovák fronton.

1919. jún. 24-én első ülését tartotta a Szövetséges Központi Intézőbizottság. Ugyanekkor ellenforradalmi fölkelés tört ki Budapesten, szoros kapcsolatban a vidéki akciókkal. A hadsereg flottájának néhány hajója, a Ludovika Akadémia és az Engels laktanya katonái kíséreltek meg lázadást, de mivel a főváros munkásai nem csatlakoztak hozzájuk, sikerült gyorsan helyreállítani a rendet.

1919. jún. 28-án Németország aláírta a békét s ezt követően a békekonferencia megkezdte a Tanácsköztársaság megdöntésének előkészítését.

E napon az egyesült párt vezetősége elhatározta Szlovákia kiürítését.

1919. jún. 30-án kezdődött meg a Vörös Hadsereg általános visszavonulása, amit több városban (pl. Eperjes) tiltakozó gyűlés kísért. A hátországban és a hadseregben sem értették meg e lépés szükségességét, romlott a hangulat, a Kormányzótanács és a tömegek viszonya.

1919. júl. 1-én lemondott tisztéről Stromfeld Aurél. Utóda Julier Ferenc lett. Julier kész volt támogatni az ellenforradalmat.

1919. júl. 2-án a román kormány közölte a békekonferenciával, hogy amíg a Vörös Hadsereget le nem fegyverzik, nem hajlandó visszavonulni a Tiszántúlról. Így Kun Béla és Böhm Vilmos hiába követelte Párizstól ígéretének beváltását. Ez természetesen tovább rontotta a közhangulatot, gyöngítette a Kormányzótanács helyzetét.

1919. júl. 4-én, a belpolitikai helyzet megszilárdítása érdekében, gazdasági és politikai reformok bevezetését határozta el a Kormányzótanács.

1919. júl. 5-én a békekonferencia megkezdte a Tanácsköztársaság fölszámolására vonatkozó katonai tervek vitáját. Ugyanakkor néhány szo-

ciáldemokrata vezető – Böhm Vilmos kezdeményezésére – megbeszélést tartott ahol az a javaslat is elhangzott, hogy fegyveresen mondassák le a Kormányzótanácsot. Ezt követően Böhm leköszönt a hadsereg vezetésében viselt tisztéről, és a Kormányzótanács

1919. júl. 10-én bécsi követté nevezte ki. Utóda a hadsereg élén Landler Jenő lett.

1919. júl. 11-én levélváltásra került sor Julier Ferenc és Gömbös Gyula között, aki Szegeden az ún. nemzeti hadsereget szervezte. Julier biztosította támogatásáról Gömböst. Kun Béla Clèmenceauhoz intézett újabb jegyzéke a román csapatok kivonását, a Tiszántúl átadását sürgette, eredménytelenül.

1919. júl. 12-én jelent meg a Kormányzótanács rendelete az általános védkötelezettség bevezetéséről.

Július derekára a Kormányzótanács súlyos helyzetbe került. Noha csapatait visszavonta északon, a Tiszántúlt nem sikerült birtokba vennie, és nem látta tisztán, milyen tervei vannak a nagyhatalmaknak. Böhm útján megpróbált tájékozódni ebben az irányban, s ugyanakkor Julier Ferenc, valamint Landler Jenő javaslatára elhatározta, hogy fegyverrel biztosítja jogait a Tiszántúlon.

1919. júl. 20-án a hadsereg parancsot kapott az ún. tiszai offenzíva megindítására. A döntés elhibázott volt: a belpolitikai feltételek nem voltak kielégítőek a sikeres hadműveletekre, ugyanakkor siettette is a végső katonai leszámolást a Tanácsköztársasággal, amelyre nyílt formában Párizs még akkor sem határozta el magát. Ettől kezdve az események gyors ütemben követték egymást.

1919. júl. 21-ére várták a nemzetközi proletariátus sztrájkját, tüntetését a Tanácsköztársaság mellett. Bár a tüntetés sok országban sikerrel járt, éppen Nyugat-Európában nem vezetett a kívánt eredményhez, s ez leverőleg hatott a hazai munkásságra.

1919. júl. 24-én döntő változás következett be a tiszai fronton: a román csapatok ellentámadásba mentek át, amelynek sikerét növelte, hogy minden jel szerint tájékozottak voltak a Vörös Hadsereg erejéről.

1919. júl. 25-én Böhm Vilmos ismertette Kun Bélával azokat a feltételeket, amelyek fejében a szövetséges hatalmak hajlandók megállítani a

román előnyomulást. Ezek között első helyen szerepelt a Kormányzótanács eltávolítása.

1919. júl. 26-án, amikor már a román csapatok katonai fölénye nyilvánvalóvá vált, a békekonferencia nyilatkozatban közölte, hogy az antanthatalmak nem hajlandók tárgyalni a Kormányzótanáccsal, s bátorított minden akciót annak megdöntésére

E nyilatkozat idején már megkezdődött a Vörös Hadsereg általános visszavonulása. A román csapatok

1919. júl. 30-én átkeltek a Tiszán, és előnyomultak Budapest irányába. Ekkor megbeszélésre került sor Királyhidán Bohm és Kun között Kun nem volt hajlandó elfogadni az antant feltételeit, és önként átadni a munkásság hatalmát egy átmeneti kormánynak Ezt tudatta Leninhez intézett távirata, kérve a besszarábiai hadműveletek meggyorsítását, a kozvetlen kapcsolat megteremtését.

1919. júl. 31-ére virradóan további román egységek keltek át a Tiszán (Kiskőre). A Kormányzótanács tagjai kiutaztak a frontra, hogy személyesen ismerkedjenek meg a helyzettel. Ezt kovetően megtartották utolsó ülésüket, amely drámai hangulatban zajlott le A fegyveres túlerő nyomására kénytelenek voltak elhatározni a lemondást, de a döntés szenvedélyes vita kozepette született meg Néhányan, így Szamuely, a harc további folytatását kovetelték. Erre azonban az adott viszonyok között már nem volt lehetőség.

1919. aug. 1-én a Budapesti Központi Munkástanács utolsó ülésén jelentette be Fónai Zoltán és Kun Béla, hogy a Kormányzótanács lemondott, s az új kormány vezetésével Peidl Gyulát bízta meg

XII. Az ellenforradalom korszaka (1919–1944)

Az ellenforradalmi rendszer Magyarországon a közép-kelet-európai gazdasági és társadalmi fejlődés talaján jött létre, arculatát annak sajátosságai jellemezték. A speciális történelmi helyzet: a világháború elvesztése, a forradalmak leverése, az imperialista trianoni békeszerződés és a kapitalista restauráció napirendre tűzése határozta meg kialakulásának körülményeit. A magyar proletárforradalmat külső erőszak, az antant nevében föllépő nacionalista és soviniszta román és cseh burzsoázia ellenforradalmi hadseregei verték le, a restaurációt pedig a régi magyar uralkodó osztályok és az érdekeiket szolgáló volt állami bürokrácia – élén a tisztikarral – felső rétege vitte végbe. A kialakult új rezsim politikai formája ennek következtében az 1919–21-ben létrehozott fasiszta jellegű ellenforradalmi diktatúra volt. Osztálytartalmát tekintve a nagybirtok és a nagytőke érdekeit képviselte, de ennek politikai kifejezője három irányzat koalíciója: a nagybirtok, a nagytőke és az állami bürokráciát támogató középrétegek csoportjainak szövetsége volt. Ez a három fő irányzat kötött egymással szövetséget és ennek során – az erőviszonyok alakulásával – kompromisszumot.

Az ellenforradalom vezető politikai erejét a szegedi fehérterrorista különítményesek, a katonatiszti és dzsentri vagy dzsentroid közalkalmazotti csoportok nyílt, parlament nélküli diktatúrát követelő körei jelentették. E csoport operatív vezetője, az Etelközi Szövetség titkos társaság alapítója Gömbös Gyula, vezére pedig Horthy

Miklós, a nemzeti hadsereg parancsnoka volt. Az egyházi és világi nagybirtok, a tőkés rendszert kívánta restaurálni, s ezért működött együtt a középrétegek felső kategóriája nevében föllépő Gömbös-csoporttal. A nagybirtok vezető politikai pozícióját képviselő Bethlen István gróf, megszervezve a finánctőke köreinek támogatását, létrehozta azt a kormányzati rendszert, amely az egész ellenforradalmi korszakot jellemezte.

E gyökerében reakciós és konzervatív, jellegében fasiszta rendszer, az egyébként is elmaradt fejlődést visszavetette. Magyarország még a második világháború befejezésekor is agráripari ország volt. A mezőgazdasági népesség 95,6 százalékát kitevő dolgozó parasztság és agrárproletariátus a földterületnek csak 37%-ával rendelkezett, ugyanakkor az 1070 ezer holdon felüli birtokos (az összes birtokosoknak mindössze 1 százaléka) a földterület több mint 30%-át birtokolta. Az iparosodás üteme jóval elmaradt mind a vezető, mind a kisebb tőkés országok ipari fejlődése mögött, tehát Magyarország elmaradottsága tovább fokozódott.

Az ellenforradalom győzelme után az ipar termelése a háború előttinek csupán 55,1 százaléka volt, ez 1929-re 112 százalékra, 1938-ra 128 százalékra emelkedett (1913-hoz viszonyítva). Az ország iparosodottsági foka ugyan emelkedett, de 14 főbb európai országhoz viszonyítva Magyarország – az 1 főre jutó ipari termelés terén – a 13. helyen állt. A magyar gyáripar szerkezete a nehézipar elmaradása következtében továbbra is korszerűtlen, fejletlen maradt.

A gazdasági szféra torzulása éles formában tükröződött a dolgozó tömegek életszínvonalának alakulásában. A munkanélküliség a munkástömegek állandó veszélyévé vált. Számuk a „bethleni konszolidáció" idején is 100 ezer fő körül mozgott, a válság idején kétszeresére emelkedett. Az infláció súlyos leromlást okozott, a reálbérek még a konjunkturális időszakban is csak a háború előttiek háromnegyedét érték el. Mialatt csaknem egész Európában bevezették a 8 órás munkaidőt, Magyarországon a 20-as években még a munkások 20%-a dolgozott 10 óránál hosszabb munkaidőben. Hasonlóan rosszak voltak a munkásosztály szociális viszonyai.

A gyári munkások 73%-ának fürdő, több mint a felének még mosdó sem állott rendelkezésére, 66%-a a munkapad mellett fogyasztotta el az ennivalóját. Ennek következtében még a föllendülés éveiben is napirenden voltak a sztrájkok, amelyeket a munkásosztály életkörülményeinek javításáért vívott. A munkanélküliség a középrétegek egyes kategóriáit is sújtotta: a szellemi inségmunkások száma a válság idején több ezerre nőtt, a B-listázás, a bérredukció ezeket a rétegeket is a társadalmi erjedés állapotában tartotta.

A feszülő osztályellentétek – a gazdasági és társadalmi mozgás kereteinek megfelelően – alapvetően meghatározták az uralkodó osztályok elnyomó politikáját, ugyanakkor a korszakot végig kísérte az uralkodó osztályok vezető köreinek belső harca is. A kizsákmányolt osztályok alulról történő nyomása közvetlen vagy közvetett úton kihatott a politikai vezető rétegek belső erőviszonyainak alakulására.

Az első periódus 1918 augusztusától 1921 első feléig tartott, a három fő irányzatot képviselő csoportok elhelyezkedéséig. Jellemző volt rá a három csoport szövetsége, amelynek elvi alapját a forradalomellenesség, a kapitalista restauráció vágya adta; a vezető szerepet a „szegedi gondolatot" hirdető fajvédők vitték.

A második szakasz 1931 augusztusáig, Bethlen István lemondásáig tartott. Megváltozott a korábbi fajvédő túlsúly, és a nagytőkés csoport nyomult előre mindaddig, amíg a válság okozta fokozódó tömegnyomás meg nem ingatta a status quót.

A harmadik szakaszban (1931–1935) – amelyet döntő irányban befolyásolt a Hitler-fasizmus győzelme és megszilárdulása Németországban – fölborult az ellenforradalmi rendszer fasiszta jellegű konzervatív-reakciós típusú diktatúrájának belső erőegyensúlya. A vezető irányzatok önállósulási törekvései erősödtek. Az agrárius és fajvédő csoportok kezdetben az olasz, később a német orientációt követték. A náci Németországra támaszkodó fajvédők mozgalma az állami bürokrácia felső rétegének erősödését eredményezte.

A negyedik szakasz (1935–1939) Gömbös második kormányának uralomra jutásával, a fajvédők hangadásával kezdődött. Átmeneti újabb előretörés után az agráriusok konzervatív és a nagytő-

ke nemzeti függetlenségre törekvő szárnya pozíciókat veszített, de megbomlott a fajvédők és az agráriusok szövetsége.

Az utolsó periódusban, a második világháború időszakában, az agráriusok és a nagytőkések függetlenséget óhajtó körei ellentámadásba kezdtek a német expanziós érdekekkel mindjobban azonosuló állami bürokrácia vezető csoportjával szemben. Bizonyos pozícionyerés után a német megszállás a szélsőjobboldalt juttatta kizárólagos politikai hatalomra.

1919. aug. 1-én a „szakszervezeti kormány" vette át a végrehajtó hatalmat (miniszterelnök: Peidl Gyula; belügy: Peyer Károly; külügy: Ágoston Péter; hadügy: Haubrich József; kereskedelem: Dovcsák Antal; igazságügy: Garami Ernő; földművelésügy: Takács József; pénzügy: Miákits Ferenc; munkaügyi és népjóléti: Szabó Imre; közélelmezés: Knittelhofer Ferenc; nemzetiség: Knaller Viktor). A kormány rendeletei (aug. 2-án elrendelte a Tanácsköztársaság idején letartóztatott ellenforradalmárok szabadon bocsátását és a Forradalmi Törvényszék megszüntetését; aug. 3-án likvidálta a Vörös Őrséget, visszaállította a rendőrséget és a polgári bíróságot; aug. 4-én visszaadta a házakat a háztulajdonosoknak, ezáltal megszüntetve a rögzített lakbéreket; aug. 5-én leszállította a közalkalmazottak fizetését; aug. 6-án az államosított ipari és kereskedelmi objektumokat visszaadatta tulajdonosainak) gyakorlatilag visszaállították a burzsoá termelési viszonyokat. Peidl Gyula tárgyalásokat kezdett az antanthatalmakkal, de közben aug. 3-án a román csapatok bevonultak a fővárosba. Megkezdte működését a GYOSZ, a munkabéreket 50%-kal leszállították.

1919. aug. 7-én – angol és olasz támogatással – Friedrich István és Csilléry András ellenforradalmi különítménye puccsszerűen lemondatta a Peidl-kormányt. József főherceg az antant hallgatólagos hozzájárulásával kormányzónak deklarálta magát, és kinevezte Friedrichet miniszterelnöknek (hadügy: Schnetzer Ferenc tbk.; külügy: Tánczos Gábor tbk.; népegészségügy: Csilléry András). Az antanthatalmak belső ellentéte a magyar ügyben maga után vonta a Friedrich-kormány kétszeri átalakítását. A franciák ui. a szegedi ellenforradalmi csoportot támogatták, mert Friedrichékben Habs-

burg-restaurációs törekvéseket sejtettek Szegeden P Ábrahám Dezső kormánya „funkcionált" aug 9-én Siófokon Horthy Miklós megalakította „fővezérségét", és a tiszti különítményesekre támaszkodva önállósította magát

A Friedrich puccsal egyidejűleg ifjúkommunista szervezkedés indult a fővárosban több körületben Vezetői Demény Pál, Lőwy Miklós, Lakatos Miklós, Szekér Nándor.

1919. aug. 15-én az antant nyomására a Friedrich-kormány újjáalakult (földművelésügy Nagyatádi Szabó István, tárca nélküli „kisgazda" Mayer János, kultusz· Huszár Károly, propaganda Haller István, belügy báró Perényi Zsigmond, pénzügy Grunn János, hadügy Schnetzer Ferenc, népegészségügy. Csilléry András; külügy Lovaszy Márton, békeügy Teleki Pál gróf, igazságügy. Balogh György, nemzetiségi. Bleyer Jakab), több burzsoá irányzat képviselőiből Aug. 19-én lemondott a szegedi kormány (Teleki Pál közvetítő tárgyalásai következtében), aug 23-án József főherceg is, és aug 27-én megalakult a harmadik Friedrich-kormány (belügy Friedrich István szept 11-ig, azután Beniczky Ödön legitimista, földművelésügy· Rubinek Gyula, az OMGE igazgatója, tárca nélküli „kisgazda". Sokorópátkai Szabó István; kereskedelem Heinrich Ferenc, külügy Lovászy Márton, az ipari munkások érdekeinek képviseletével megbízott tárca nélküli miniszter Oláh Dániel keresztényszocialista) Szeptemberben a kormányon belül a legitimista befolyás erősödött (pénzügy báró Korányi Frigyes, külügy gróf Somssich József; kereskedelem Hegyeshalmy Lajos) A kormány hatalommal nem rendelkezett A hatalom az ellenforradalmi román csapatok parancsnokságának, az antant képviselőinek, a Dunántúlon pedig Horthy különítményeseinek a kezében volt (Szept 15-én az antant hatalmak párizsi főtanácsa határozatilag utasította Bandholtz tábornokot, a budapesti amerikai katonai misszió vezetőjét a magyar csendőrség megszervezésére) Ellentét volt Friedrich kormánya és a fővezérség között (a francia és angol–olasz ellentétek belpolitikai vetületeként), a kormánybiztosok kinevezése élezte az ellentétet.

1919. szept. elején a magyar uralkodó osztályok ultrái és a mérsékeltek

szárnya versenyzett a politikai hatalomért. Újjáalakultak a csoportok, megkezdődött a politikai tömörülés. Az ultrák is több csoportból tevődtek össze, az egyes pártokban is több árnyalat létezett: Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (1919. szept.-ben alakult a Friedrich-féle Keresztény Nemzeti Pártból, az Ernszt–Huszár-féle – néppárti eredetű – Keresztényszociális Gazdasági Pártból és a Haller István-féle kereszténységszocialista csoportból); Keresztény Földműves Párt (Rubinek Gyula, Pallavicini György őrgróf), amelyhez Horthyék nyomására 1919. nov. végén csatlakozott a Kisgazdapárt (vezető szerepet játszott Gaál Gaszton, belépett e pártba Gömbös Gyula is). A mérsékeltek pártjai: Nemzeti Középpárt (Heinrich Ferenc és báró Perényi Zsigmond csoportjainak egyesüléséből); Országos Nemzeti Párt (Lovászy Márton, P. Ábrahám Dezső); Demokrata Párt (Vázsonyi Vilmos); Nemzeti Szabadelvű Párt (Bárczy István, Ugron Gábor). A Friedrich-kormányban a vezető szerep a KNEP kezében volt, az antanthoz a szegediek és Friedrichék között közvetíteni szándékozó Teleki–Bethlen-szárny rendelkezett a legjobb kapcsolattal, az arisztokrácia legitimista szárnya (Andrássy, Pallavicini) a Friedrich-kormányt támogatta. A munkásosztály utóvédharcai (szept. 6-án bányászsztrájk Tatabányán és Felsőgallán; szept. 8-án Nagymányokon és Szászváron, Tatabányán a fölvonuló munkások megütköztek a csendőrökkel: 11 halott, 26 sebesült.) Szept. 28-án megjelentek a napilapok, kivéve a kommunista újságokat. A szélsőjobboldal új napilapja: a Szózat. Az antant képviselőinek hozzájárulásával (okt. 23-án Budapestre érkezett sir George Clerk a párizsi ötös tanács megbízásából).

1919. nov. 14–16-án a román burzsoá hadsereg, amely megdöntötte a Tanácsköztársaságot, kivonult Budapestről és a Duna–Tisza közéről. Nov. 16-án Horthy a nemzeti hadsereg élén bevonult a fővárosba. (Ezekben a napokban szerveződött újjá a Szegeden megalakított Etelközi Szövetség (EKSZ) titkos társaság, az ellenforradalmi fehérterroristák központi szervezete, élén Gömbös Gyulával és Horthy Miklóssal.) A Gömbös vezette tiszti különítményes csoport – a régi uralkodó osztályok, a nagybirtokosok és nagytőkések

vezető köreinek belső harcát kiaknázva – Horthyt zászlónak fölhasználva, a politikai hatalom birtokbavételét tűzte ki célul. Az antant követelésére (a totális diktatúrát igénylő ultrák ellensúlyozására),

1919. nov. 24-én új kormány alakult Huszár Károly elnökletével (belügy: Beniczky Ödön: külügy: Somssich József gróf; hadügy: Friedrich István; pénzügy: Korányi Frigyes báró; vallás- és közoktatásügy: Haller István; igazságügy: Bárczy István; kereskedelem: Heinrich Ferenc; földművelésügy: Rubinek Gyula; „kisgazda" miniszter: Sokorópátkai Szabó István; nemzeti kisebbségek: Bleyer Jakab; közélelmezés: Nagyatádi Szabó István; munkaügyi és népjóléti: Peyer Károly). Sir George Clerk az antant részéről hivatalosan elismerte a kormányt, amely „koalíciós" színezetet kapott. A hatalomért elsősorban Friedrichék és a fővezérség vetélkedett.

1919 őszén a fehérterror, amely a „nemzeti hadsereg" siófoki megjelenésével kezdődött, egyre féktelenebbé vált az egész országban. Kommunisták és zsidók agyonverése, baloldali politikusok, de egyszerű dolgozók bebörtönzése is napirenden volt. Ezt az időszakot a pogromok, a tömeges kivégzések (a Dunántúlon és az Alföldön; Prónay–Héjjas-különítmények garázdálkodása), az internálótáborok fölállítása tették hírhedtté. A Huszár-kormány dec. 5-én rendeletet adott ki az internálások kiterjesztéséről (minden „kommunistagyanús" internálandó). Kivégezték (dec. 18.) Kerekes Árpádot, Schön Gábort és 11 forradalmár társukat, majd (dec. 29.) Korvin Ottót, László Jenőt és még 8 forradalmárt. Az ellenforradalmi csőcselék szétrombolta a Népszava szerkesztőségét és nyomdáját (dec. 7.). Ezzel egyidejűleg a dolgozók életszínvonala süllyedt (Friedrich aug. 13-án megszüntette a munkanélküli-segélyt és a szénsegélyt), a fővárosban 1919 őszén több mint 100 ezer munkanélküli volt, az infláció előrehaladt (a pénz vásárlóértéke 1919. aug. 1-től dec. végéig 27,5%-ra, 1920. dec. 31-ig 8,6%-ra süllyedt). A fehérterror ellenforradalmi uralma ellen szervezett erőt egyedül a szakszervezetek képviseltek, amelyeknek létszáma 1919 őszén 215 000 volt. A Friedrich-kormány antiszociális rendeleteket adott ki a mezőgazdasági munkások bérének csökkentéséről (szept. 3-án érvénytelení-

tették a földmunkásokkal kötött kollektív szerződéseket, szept 17-én leszállították a gabonajárandóságokat A kereskedelemügyi miniszter okt 30-án korrendeletet adott ki a kormánybiztosokhoz, amelyben a munkabérek megállapítását egyedul a munkaadokra bízta. A belugyminiszter korrendeletet adott ki nov 12-én, amelyben a hatósagokat a szakszervezetek fokozottabb ellenőrzesére utasította.

1919. dec. 24-én a Pesti Napló hirul adta, hogy a keresztény blokkban tomorult KNEP (Keresztény Nemzeti Egyesulés Pártja) és a Kisgazda és Foldmúves Párt (Nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyula egyesített partja) januári választasokra kötott választasi koalícioja folborult A dontő politikai ellentét a legitimista, illetve a szabad valasztó tábor kozott robbant ki (A fővezérség a Kisgazdapartban egyre nagyobb befolyásra tett szert) Ezzel párhuzamosan fokozódott a fehérterrorista nyomás a legális baloldali és a liberalis politikai erők ellen Ezért

1920. jan. 16-án a Szocialdemokrata Párt tagjai (Peyer Károly es Miakits Ferenc kiváltak a kormányból, a part egyben lemondott a valasztasokon valo részvételről. s felhivta a párttagságot a választasok bojkottálasára (Garami Ernó már dec 27-én a bécsi Arbeiter-Zeitungban követelte a kormányból való kilépest. és lemondott pártalkalmazotti tisztségéről Jan 15-én a MSZDP valasztmánya határozatilag kovetelte a Peyer es Miakits kilépesét a kormányból) F napon az Ostenburg-kulonítmény elhurcolta lakásáról Cservenka Miklóst, a párt panaszirodajának vezetőjét, és meggyilkolta

1920. jan. 25.–febr. 13. között zajlottak le a nemzetgyűlési választások, amelyeket az 1919 nov 17-i 5987/1919 ME, az ún Friedrich-féle – a későbbiekhez képest meg viszonylag liberális rendelet alapján rendeztek meg (a Tiszántúl kivételével, ahol még román megszállás volt) Az első fordulóban a KNEP szerzett tobbséget (68 mandátumot, a Kisgazdapárt 57 mandátumot), de a pótválasztásokon, majd a tiszántúli választásokon (1920 jún) a Kisgazdapárt került tobbségbe (91 mandátum), es a KNEP mandátumainak száma a kilepések kovetkeztében 59-re csokkent (Friedrich ápr 12-én hat társával kilepett a KNEP-ből, és ellenzékbe vonult) A választások eredmé-

nye és a mandátumok megoszlása 1920. jún.-ban: Kisgazda- és Földművespárt: 91; KNEP: 59; disszidensek (1920. május 17-én léptek ki tízen a KNEP-ből, kilencen a kisgazdapártból, és új pártot alapítottak Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt néven; a tömörülés a Bethlen–Teleki-szárny kezdeményezésére jött létre); Keresztény Nemzeti Párt (Friedrich): 7; Függetlenségi Kisgazda, Földműves és Polgári Párt (Balla Aladár–Rassay Károly): 7; Nemzeti Demokrata Párt (Vázsonyi): 4; Nemzeti Munkáspárt (Csizmadia): 2; pártonkívüliek: 17; Keresztény Szociális Gazdasági Párt (Giesswein Sándor): 1. A választások után fokozódott az ellentét a KNEP (legitimista befolyás) és a Kisgazdapárt (zömében szabad királyválasztók) között, amely csaknem egységesen Horthyt támogatta. Friedrich kísérlete a miniszterelnöki poszt visszaszerzésére meghiúsult, elsősorban az EKSZ direkt támadása következtében (a Tisza-gyilkosság bűnrészességével vádolták Friedrichet). A fehérterror erősödött.

1920. febr. 17-én a fehérterroristák meggyilkolták Somogyi Bélát, a Népszava szerkesztőjét és Bacsó Bélát, a lap munkatársát (Somogyi Béla cikksorozatban leplezte le a fővezérség és Héjjas különítményeseinek rémtetteit). A tiszti különítmények fegyveres beavatkozása következtében

1920. márc. 1-én a nemzetgyűlés Horthy Miklóst ideiglenes államfőnek választotta (az 1920:1. tc. a királyság intézményének fönntartásával megállapította a királyi hatalom gyakorlásának szünetelését, fölállította az átmeneti időre a kormányzóságot), és kilátásba helyezte számára a házföloszlatási jogot is. Horthy döntése alapján,

1920. márc. 15-én Simonyi-Semadam Sándor (KNEP) alakított kormányt (belügy: Simonyi-Semadam Sándor, hadügy: Soós Károly tbk. Horthy első vezérkari főnöke; pénzügy: Korányi Frigyes báró kisgazda, majd disszidens; igazságügy: Ferdinandy Gyula dr. kisgazda; földművelésügy: Rubinek Gyula kisgazda; vallás- és közoktatásügy: Haller István KNEP; népjólét: Benárd Ágoston dr. KNEP; közélelmezés: Nagyatádi Szabó István kisgazda; „kisgazda" miniszter: Sokorópátkai Szabó István kisgazda; nemzeti kisebbségek: Bleyer Jakab KNEP; külügy: Teleki Pál gróf KNEP,

később disszidens; kereskedelem: Emich Gusztáv. A KNEP és a Kisgazdapárt harca folytatódott, e harcban a KNEP meggyöngült, próbálkozása a különítményesek uralmának megfékezésére eredménytelennek bizonyult (Apponyi levelének fölolvasása a parlamentben a különítményesek garázdálkodásának előnytelen külföldi visszhangjáról március 16-án). A kormány elrendelte az ún. kékpénz lebélyegzését, amellyel elérte a korona árfolyamának néhány hónapos javulását.

1920. ápr. 1-én Horthy bevonult a királyi várba, és bár megszüntette a fővezérséget (a vezérkari főnököt közvetlenül – a kormány kikapcsolásával – a kormányzó fennhatósága alá rendelte), a katonai diktatúra leplezett formában fönnmaradt. A nagytőkés és nagybirtokos körök szervezetei, a TÉBE, GYOSZ és OMGE egyre erőteljesebben kívánták a különítményesek megfékezését és a katonai diktatúra enyhítését, ugyanakkor a két kormánypárt belső harca ezt a törekvést gyöngítette. (Márc. 12-én a KNEP és a Kisgazdapárt Keresztény Pártok Szövetsége néven koalíciót alakított. Április 12-én Friedrich István 6 társával kilépett a KNEP-ből és ellenzékbe vonult.) A munkásellenes terror ellenére a főváros munkássága

1920. máj. 1-én munkabeszüntetéssel tüntetett az ellenforradalmi kormány ellen. (A büntető törvényszék gyorsított eljárással számos halálos ítéletet hozott.) A különítményesek folytatták terrorakcióikat (Prónayék Vácott, Abonyban, Szolnokon). Ez kiváltotta jún. 20–aug. 8. között a szállítómunkások nemzetközi bojkottját. Megszűnt a Magyarországra irányuló áruszállítás, a levél-, a telefon- és a távíróforgalom. 1920. máj.–jún.-ban a nemzetközi forradalmi mozgalom föllendült, a Vörös Hadsereg győzelmesen nyomult előre az intervenciósok ellen. A nemzetközi ellenforradalmi komplott (német–osztrák–magyar ellenforradalmi katonai szövetség) meghiúsult.

1920. jún. 4-én Versailles-ben a magyar békedelegáció aláírta a trianoni békeszerződést, amely megállapította Magyarország végleges földrajzi határait (a további terület kb. kétharmadát az ún. utódállamokhoz csatolták), a jóvátételi feltételeket és a Jóvátételi Bizottság pénzügyi ellenőrzésének hatáskörét. (Előzmények: 1919. nov. 25-én az antant, miután elismerte Huszár Károly koncentrációs kormá-

nyát, meghívta Magyarországot a párizsi békekonferenciára. 1919. dec. 20-án kinevezték a magyar békedelegációt. Tagjai voltak: Apponyi Albert gróf, elnök, Teleki Pál gróf, Bethlen István gróf, Popovics Sándor, Lers Vilmos, Zoltán Béla, Somsich László gróf, Praznovszky Iván főtitkár. 1920. jan. 15-én átadták a békedelegációnak az antanthatalmak békefeltételeit tartalmazó szerződést. 1920. máj. 4-én az antant a végleges békefeltételeket átadta a magyar békedelegációnak, máj. 20-án a magyar békedelegáció visszaadta a megbízást, másnap a magyar kormány jegyzékben nyilatkozott, hogy kész aláírni a békeszerződést.) A fehérterrorista csoport katonai puccsra készült, a nemzetgyűlés szétkergetésére, ennek ellensúlyozására a KNEP és a Kisgazdapárt

1920. jún. 9-én közös intézőbizottságot állított föl a nemzetgyűlés szuverenitásának védelmére. A bizottság tagjai a Kisgazdapárt részéről Rubinek Gyula, Nagyatádi Szabó István, Sokorópátkai Szabó István, Mayer János, Gaál Gaszton, Hir György, Meskó Zoltán, Szijj Bálint, Rupert Rezső, Kovács J. István, Renczes János; a KNEP-ből: Haller István, Huszár Károly, Beniczky Ödön, Ernszt Sándor, Turi Béla, Vass József, Hegyeshalmy Lajos, Rassay Károly, Szmrecsányi György, Kontra Aladár, Pekár Gyula voltak. A kormány válságba jutott, képtelennek bizonyult az erősödő fehérterror megfékezésére.

1920. jún. 28-án Simonyi-Semadam beadta lemondását, Bethlen akciójának eredményeként létrejött (júl. 12.) a KNEP, a Kisgazdapárt és a disszidensek fúziója, és kiadták közös programnyilatkozatukat. Követeléseik voltak: 1. Erőteljes kormány, 2. pénzügyi változások általánosságban, 3. földbirtokreform (Nagyatádi és Rubinek javaslatainak összevetéséből), 4. a közalkalmazotti fizetések rendezése, 5. keresztény társadalmi intézmények biztosítása, 6. a kormányzó házfőloszlatási és házelnapolási jogának törvénybe iktatása, 7. a választójogi törvény reformja, 8. szociális kérdések minden konkrétum nélkül, 9. a nemzetiségi kérdések szabályozása. A kormány személyi összetétele körül azonban éles vita robbant ki, és Bethlen visszaadta megbízatását. Végül Horthy

1920. júl. 19-én gróf Teleki Pált nevezte ki miniszterelnöknek. (Változások

a kormányban: belügy: Ferdinandy Gyula dr.; igazságügy: Tomcsányi Vilmos Pál; hadügy · Sréter István, az EKSZ egyik vezetője; aug. 17-én földművelésügyi: Nagyatádi Szabó István; közélelmezés: Vass József; szept. 22-én külügy: gróf Csáky Imre.) Az új kormányban a finánctőke és a nagybirtokos osztály vezető csoportja nyíltabban érvényesítette befolyását, a gazdagparasztság visszaszorult.

1920. aug. 5-én a nemzetgyűlés elfogadta a kormányzó jogkörének házfeloszlatási és haduzeneti jogáról szóló törvényjavaslatot. (Megszorítás a képviselőház felosztásától számított 3 hónapon belül új választásokat kell tartani, az elnapolás időtartama 30 nap lehet.) Rubinek és Nagyatádi javaslatai között lezajló hosszú, belső vita után

1920. aug. 18-án Nagyatádi Szabó István a nemzetgyűlés elé terjesztette a földbirtokreformról szóló törvényjavaslatot. 948 ezer kat. holdat adtak el. A 411 ezer földhöz juttatottból mezőgazdasággal foglalkozó szegényparaszt vagy földtelen paraszt csupán 301 ezer volt, akik drága megváltási összeg fejében mindössze 305 ezer kat. hold földhöz jutottak! A juttatás átlaga a Nagyatádi által javasolt 3 kat. holdas maximumnak csak egyharmadát érte el. A földreformot a nemzetgyűlés nov. 12-én fogadta el. A törvényjavaslat Nagyatádi teljes behódolását jelentette a nagybirtokos-nagytőkés diktatúra rendszere előtt. A magyar kormány bekapcsolódott a szovjetellenes intervenciós készülődésbe. Az 1920. XVII. tc. (aug. 19.) kiterjesztette a kormányzó jogkörét a nemzetgyűlés korlátozott időtartamú elnapolására, feloszlatására és jogot biztosított számára, hogy a hadsereget a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül az ország határain kívül alkalmazhassa. Már korábban gazdasági és katonai tárgyalásba bocsátkozott a francia kormánnyal, de a szovjet sikerek és az angol–olasz körök franciaellenes álláspontja meghiúsította a tárgyalásokat 1920 szeptemberében. (A francia tőke ennek ellenére behatolt a Hitelbankba, a részvények $^1/_5$-e francia kézbe került.) A dolgozó osztályok és a kommunisták elleni hajsza és a harcos antiszemitizmus kifejezésre jutott a törvényhozásban (numerus clausus és a botbüntetésről szóló törvény 1920. szept. 26-án) és a népbiztosok perében (1920. júl. 5-én kezdődött).

1920. szept. 9-én kivégezték a kommunista Lévai Oszkárt és három társát, de a (dec. 28-án) halálra ítélt népbiztosokat a szovjet intervenció miatt kivégeztetni nem merték. 1921. jún.-ban megkezdődtek a szovjet–magyar fogolycsere-tárgyalások. A nemzetközi helyzet alakulása, a francia intervenciós tervek kudarca keresztülhúzta a magyar fehérgárdista körök militarista és revansista terveit. A keresztény blokkon belüli politikai válság előrehaladt (a KNEP-en belül megalakult a keresztényszocialista blokk, a Kisgazdapárton belül az Országos Földműves Szövetség), erősödött a legitimisták politikai mozgása (vezérkar: Rakovszky István, Apponyi Albert gróf, Andrássy Gyula gróf, Beniczky Ödön). A fehérterroristák is folytatták terrorakcióikat (Landau Adolf zsidó bornagykereskedő meggyilkolása 1920. okt. 2-án), és a britanniás tisztek

1920. nov. 10-én lelőtték Soltra József rendőrt, társát megsebesítették. A Teleki-kormány ellenintézkedéseket foganatosított (Britannia Szálló kiürítése, a Babarczy-különítmény lefegyverzése). A gazdasági helyzet romlott, az infláció fokozódott (1920. szept.–1921. jan.-ig 40%-os volt a pénzromlás), élelmezési nehézségek, munkanélküliség lépett föl. A szakszervezeti mozgalom erősödött (1920. okt. 24-én a szakszervezetek kongresszusának gazdasági követelései). A parlamentben leszavazták Korányi pénzügyminisztert (1920. dec. 1.) saját pártja részvételével, mire a kormány lemondott (dec. 2.). Éles vita fejlődött ki a kormánypártban a legitimisták és a szabad királyválasztók között.

1920. dec. 16-án megalakult a második Teleki-kormány (belügy: Ferdinandy Gyula; pénzügy: Hegedűs Lóránt; kereskedelem: Hegyeshalmi Lajos; földművelés: Nagyatádi Szabó István; honvédelem: Belitska Sándor; igazságügy: Tomcsányi Vilmos Pál; vallás- és közoktatásügy és közélelmezés: Vass József; népjólét: Benárd Ágoston; külügy: 1921. jan. 17-től Gratz Gusztáv). Horthy és Teleki elfogadták Hegedűs Lóránt pénzügyi programját (defláció), ami átmenetileg megállította (4 és fél hónapra) az inflációt. A munkásmozgalom törvényes megfékezésére a kormány kiadta az 1921. évi III. tc.-et „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről" (1921. márc. 14.), egyidejűleg amnesztiarendeletet bo-

csátott ki. Sztrájkmozgalmak voltak az Esztergom megyei szénbányákban (bérmozgalmak 1921. jan. 16–18.). Ellentét mutatkozott a honvédelmi és a belügyminiszter között (Ferdinandy a szociáldemokratákkal való megegyezést javasolta), amely az előbbi javára dőlt el a minisztertanácsban (1921. febr. 8.), mire Ferdinandy lemondott (febr. 19.). Megkezdték a polgárőrség szervezését a sztrájkmozgalmak ellen. Előrehaladt a kormánypárt belső meghasonlása.

1921. febr. 3-án a kormánypárt értekezletén a szabad királyválasztók 62:58 arányban leszavazták Teleki Pált, a kompromisszum, a halasztás hívét (a kormánypártból előzőleg kilépett a Szmrecsányi- és a Bleyer-csoport), de a képviselőházban Teleki Pál kapott többséget (febr. 4.). Teleki még aznap harminchetedmagával kilépett a kormánypártból (így: Vass József, Hegyeshalmy Lajos, Benárd Ágoston miniszterek, Rakovszky István házelnök; a keresztényszocialisták vezérkara: Haller, Huszár, Ernszt és az egykori disszidensek többsége), de többségi pártalakítási kísérlete meghiúsult.

1921. febr. 10-én a KNEP és a kisgazdapárt szétvált, és újraválasztotta tisztikarát. Teleki koalícióval kormányozott, amely tovább bomlott (febr. 15-én kilépett Rassay Károly, Balla Aladár, Kerekes Mihály, Tomory Jenő, Katona Imre).

1921. febr. 17-én megalakult a Liberális Blokk (Polgárok és Munkások szövetsége), amelyhez csatlakozott a Szociáldemokrata Párt is (vezetői voltak: P. Ábrahám Dezső, gróf Batthyány Tivadar, Bárczy István, Sándor Pál, Fenyő Miksa, Baltazár Dezső). Andrássy Gyula gróf elvállalta a KNEP elnökségét (febr. 23.), így készült fel a legitimista akcióra (a nemzetgyűlésben ez idő tájt a KNEP-képviselők száma 60 volt, szemben a 90 kisgazdával, de az ellenzékben több legitimista csoport volt: Beniczky, Szmrecsányi, Apponyi, Friedrich stb.).

1921. márc. 26-án IV. Károly Szombathelyre érkezett. Találkozott Telekivel és Vass Józseffel, majd Budapestre utazott. Innen azonban Horthy ellenkezése miatt távozni kényszerült (márc. 27.), a puccskísérlet meghiúsult, a kompromittált Teleki-kormány lemondott (ápr. 13.).

1921. ápr. 14-én Horthy Bethlen István grófot bízta meg a kormányalakítás-

sal, ami a nagybirtok és a nagytőke szövetségének túlsúlyát jelentette személyi összetételében (új miniszterek: belügy: gróf Ráday Gedeon; külügy: gróf Bánffy Miklós; népjólét: Bernolák Nándor; közélelmezés: Mayer János). A legitimista erők újabb jelentkezése – a nyugat-magyarországi ellenforradalmi fölkelésre (aug. 29–okt. 3. között) is építve – az

1921. okt. 23-i „második királypuccs" a budaörsi fegyveres vereséggel kudarcba fulladt (a Kisgazdapárt és az ébredők Horthyt támogatták), az antant hatalmak és a kisantant tiltakozott a restauráció ellen) a nemzetgyűlés törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását (nov. 6.).

1921. dec. 3-án a Bethlen-kormány átalakult (kimaradt Nagyatádi Szabó István; új miniszterek: belügy: Klebelsberg Kunó gróf; közélelmezés: Térfi Béla; pénzügy: Kállay Tibor; földművelés: Mayer János). Bethlen konszolidációs törekvéseiben jelentős szerep jutott a Szociáldemokrata Párttal folytatott tárgyalásnak, amelynek eredményeként

1921. dec. 22-én aláírták az ún. Bethlen–Peyer-paktumot. A szociáldemokrata vezetőség lemondott az agitációról a mezőgazdasági munkások, a közalkalmazottak, a postások és vasutasok körében, hozzájárult, hogy a szakszervezetek ne foglalkozzanak politikával, fölajánlotta támogatását a Külügyminisztériumnak; Bethlen ígéretet tett a szociáldemokrata internáltak kiengedésére. Bár a paktumot lényegében egyik fél sem tartotta be, mégis segítette Bethlent az egységes kormánypárt megteremtésében. Miután a KNEP csoportokra bomlott – Andrássy kilépett –, Bethlen törekvése az egységes kormánypárt létrehozására, a Kisgazdapárt Nagyatádi-szárnyának átmeneti ellenállása után (az állatkiviteli panamák szellőztetésével Bethlen kapitulációra bírta Nagyatádit), Gömbös és fajvédő csoportjának támogatásával eredményesnek bizonyult.

1922. jan. 5-én Bethlen István és párthívei (volt disszidensek) megjelentek a Kisgazdapárt vacsoráján, majd febr. 2-án beléptek a Kisgazdapártba, amely Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt (Egységes Párt) néven egyedüli kormánypárttá vált (elnök: Nagyatádi Szabó István, pártvezér: Bethlen István gróf, ügyvezető alel-

nök: Gömbös Gyula). Tíz kereszténypárti képviselő csatlakozott a Friedrich-féle ellenzéki Keresztény Nemzeti Párthoz (jan. 15.).

A kormánytámogató és ellenzéki uralkodó körök elsőrendű politikai kérdése, a választójogi „reform" (új törvény) éles vitát váltott ki a minisztertanácsban is (1922. jan. 24.). A javaslat egyharmadával csökkentette a választók számát, és a törvényhatóságok kivételével nyílt szavazást vezetett be (a választásra jogosultak száma 2,1 millió lett), de elfogadták. A nemzetgyűlés többségének várható ellenkezése miatt Bethlen sugalmazására Horthy

1922. febr. 16-án berekesztette a nemzetgyűlést (kétéves mandátuma ezen a napon lejárt), és a kormány az új választójogot rendeleti úton léptette életbe. Bethlen fölhívására febr. 18-án a Nemzeti Középpárt többsége, Perényi Zsigmond báró, Keglevich Gyula gróf, Károlyi György gróf, a volt Munkáspárt politikusai, továbbá a Magyar Rendpárt többsége bejelentette az Egységes Párthoz való csatlakozását. Az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt márc. 2-án csatlakozott az Egységes Párthoz. A választásokat máj. végén és jún. elején tartották meg. A Kisgazdapárt régi képviselőinek „csizmás" többségét Bethlen és Gömbös kicserélték elsősorban arisztokrata és nagybirtokos jelöltekkel (a mandátumok számát 218-ról 245-re emelték, de az összlakosság 22,5%-a szavazott csupán. Az Egységes Pártra szavazott 813 ezer (a szavazatok 45,4%-a), szerzett 143 mandátumot (a mandátumok 58,4%-a). A mandátumok megoszlása: KNEP (Huszár–Wolff frakció): 14; Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (Haller–Griger frakció): 5; Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt (Andrássy–Friedrich frakció): 11; Nemzeti Polgári Párt (Heinrich): 2; Nemzeti Demokráta Párt (Vázsonyi): 4; Függetlenségi (Rassay–Rupert): 6; Függetlenségi és 48-as Párt: (Szakács Andor): 2; Nemzeti Munkáspárt (Dénes István): 1; Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt (Batthyány): 2; Szociáldemokrata Párt: 25; pártonkívüliek: 28.

A képviselők foglalkozási megoszlása: nagybirtokos: 41 (ebből kormánypárti 23, ellenzéki legitimista 7, pártonkívüli 10, liberális 1); középbirtokos: 14 (13 kormánypárti); gazdag parasztbirtokos: 20 (19 kormánypárti); bank- és egyéb igazgató: 12 (9 kormánypár-

ti); ügyvéd 38; újságíró: 9; egyetemi tanár: 28; állami és megyei főtisztviselő: 35; pap: 14; bíró: 5; katonatiszt: 5; (ezeken belül: 25 volt miniszter, 16 volt államtitkár, 8 volt kormánybiztos, 17 volt főispán). Az új parlament alkalmassá vált arra, hogy a kormány támogatójaként a tőkés-földbirtokos diktatúrát érvényesítse, a gazdasági és politikai konszolidációt véghezvigye

1922. jún. 16-án átalakult a kormány, még jobban megerősítve Bethlen híveivel (belügy: Rakovszky István; kultusz: Klebelsberg Kunó, kereskedelem: Walko Lajos; igazságügy: Daruváry Géza; földművelésügy: Nagyatádi Szabó István) Az Egységes Párt a kozigazgatási apparátusra és a sajtóra támaszkodott. Szervezeti bázisai voltak: Vitézi Szék, MOVE, ÉME, Turul, Kettőskereszt Vérszovetség Mindenható irányítója Bethlen István lett. A fajvédők, fehérgárdisták csoportja kevesellte a hatalmi pozíciókat Ezért az olasz fasizmus példáján fölbuzdulva – támadást indítottak a bethleni konzervatív szárny ellen a földreform-demagógia és a nacionalista uszítás eszközével Az egységes kormányellenes blokk kialakítását (Gömbös–Wolff–Haller, Nagyatádi–Andrássy) Bethlen taktikai fogással megakadalyozta, és megegyezett a kisgazda frakcióval, hogy módosítja az 1920. evi földbirtokreform-torvenyt (hatáskori engedmények a Földművelésügyi Minisztériumnak az Országos Földbirtokrendező Bizottság rovására). Ennek megvalósítására 1923 maj. és 1924 márc 31 között kerult sor. A szovetkezett Keresztény Ellenzék grof Andrássy Gyulát választotta elnökéül (jún. 23.). Gaál Gaszton kilépett az Egységes Pártból (aug 8). A Vázsonyi- és a Rassay-féle demokrata pártok liberális blokkba tömörültek (okt. 5.). A Magyar Fasiszta Tábor kiáltványban üdvözölte Mussolini miniszterelnök kinevezését (nov. 5); Rakovszky belügyminiszter betiltotta a Fasiszta Tábor működését (nov 10.). A szociáldemokrata párt XXI. kongresszusa (dec. 24–27.)

A gazdasági tőkés konszolidációt segítette, de stabilizálni nem tudta az inflációs pénzügyi politika (1922–23-ban inflációs prosperitás), és a behozatali tilalmak, amelyek lehetővé tették a béketermelés megindítását. A gyáripar termelése 1924-re megkozelítette a háború előtti színvonal 60%-át. Módosult az ipar szerkezete

(csökkent a gépipari termelés aránya). Az ipari termelés 1923-ban a békebeli kétharmada, a mezőgazdasági termelés is alacsonyabb volt a háború előtti színvonalnál. Az infláció leszorította a reálbéreket: 1922 első felében 33 nagy sztrájk és 3 kizárás volt. 1922 második felében a sztrájkmozgalom fokozódott. Megjelent az Ifjú Proletár, a KIMSZ lapjának első száma (aug. 1.).

1922. júl.–aug.-ban 6000 salgótarjáni bányász, augusztusban 40 000 budapesti és vidéki vasipari munkás sztrájkolt. További sztrájkok: 1923. febr.–márc.-ban 60 000-en sztrájkoltak; 1923 tavaszán a tömegmozgalmak általánosak lettek az egész országban. Az ipari munkanélküliek száma 60–70 000-re, a mezőgazdasági ínségesek száma 200 000-re nőtt. A kormány vidéki ínségakciója (1922–23 telén) megbukott, az ínségbért országos akció utasította vissza, az ellenállás országos méretűvé vált.

1922. szept. 1. Az 1922:XIX. tc. Országos Magyar Gyűjteményegyetem néven külön önkormányzati szervben egyesíti az Országos Levéltárat, a Nemzeti, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeumokat, valamint az Egyetemi Könyvtárat. Rendelet jelenik meg a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról (1923. jan. 3.). A Hegedűs Lóránt-féle pénzügyi tervek megbuktak, és Bethlen a pénzügyi stabilizációt külföldi kölcsön fölvételében jelölte meg. Magyarország belépett a Népszövetségbe (1923. jan. 31.). Bethlen 1923. máj.-ban Párizsban, Londonban és Rómában tárgyalásokat folytatott ennek érdekében. Jóvátételi Bizottság küldöttei Magyarországon tanulmányozták a helyzetet hogy a kormány konszolidációs törekvéseit megakadályozzák

1923. aug. 2-án Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Zsilinszky Endre, Ulain Ferenc és elvbarátaik kiléptek az Egységes Pártból, és megalakították a szélsőjobboldali, fasiszta célokért küzdő Fajvédő Pártot, Bethlen politikai hegemóniáját azonban megingatniuk nem sikerült. (Bethlen, Kállay és Daruváry genfi tárgyalásai 1923. szept. 5–24. között a magyar kölcsön ügyében.) A fajvédők puccsterveit és az osztrák–német ellenforradalmárokkal való kapcsolat kiépítését a kormány szervei meghiúsították (Ulain Ferencet és társait kiutazásukkor föltartóztatták, majd másnap, 1923. nov. 7-én letar-

tóztatták). A népszövetségi albizottság tárgyalásai a magyar kölcsön ügyében (dec. 12–20.) sikeresen haladtak előre.

1924. jan. 8-án Bethlen a nemzetgyűlésben bejelentette a várható külföldi kölcsönt, és a Népszövetség magyar albizottsága elfogadta Londonban a pénzügyi bizottság javaslatát (jan. 19.). A magyar kormány aláírta a magyar–olasz gazdasági és pénzügyi egyezményt (jan. 27.), a Jóvátételi Bizottság föloldotta a zálogjogokat a kölcsön érdekében (febr. 21.), majd angol nyomásra a kisantant képviselői Genfben aláírták a magyar kölcsönről szóló jegyzőkönyvet (márc. 14.). A nemzetgyűlés elfogadta a földreform novellát (márc. 31.), ami Bethlent belpolitikailag erősítette.

1924. ápr. 18-án a képviselőház elfogadta a szanálási törvényjavaslatokat, mire Budapesten megkezdte működését a népszövetségi főbiztos (Smith Jeremiah), aki ellenőrizte a kölcsön és a zálogul lekötött állami bevételek fölhasználását. Ezzel a magyar kormány gazdasági és pénzügyi politikája bizonyos mértékben a Népszövetség ellenőrzése alá került (a vezető szerepet a franciák előtt az angolok szerezték meg). A magyar állam 250 millió aranykorona népszövetségi kölcsönt kapott (felét az angol tőkések, 14%-át amerikaiak jegyezték), és elhatározták angol részesedéssel egy jegybank, a Magyar Nemzeti Bank fölállítását. A szanálási terv szerint félévenként folyósították (2 és $^1/_2$ éven át) a kölcsönt, amelyet fölhasználni csak a népszövetségi főbiztos hozzájárulásával lehetett. A kölcsön állandósította a külföldi ellenőrzést, és súlyos törlesztési és kamatterheket jelentett a magyar államnak. A pénzügyi stabilizáció a Magyar Nemzeti Bank működésével kezdődött (jún. 24.). Megszűnt a fedezetlen bankjegykibocsátás, és

1924. júl. 1-én bekövetkezett a gazdasági és pénzügyi stabilizáció. Az 1924:XXI. tc. a vámtarifáról (aug. 3.). Mindezek megszilárdították a tőkés-földbirtokos diktatúrát, és súlyos terheket róttak a dolgozó osztályokra és bizonyos kispolgári rétegekre (a kisiparban foglalkoztatottak száma 1923-ban 450 000, 1924-ben 355 000 volt). Éles harc folyt a bérek színvonalának megállapításáért, a sztrájkmozgalom és a bérharc fokozódott. Erősödött a baloldali ellenzék a Szociáldemokrata Pártban (a XXII. kongresszuson, 1924. ápr.-ban

a szociáldemokrata baloldal Vági István vezetésével és a kommunisták szószólója, Weiszhaus Aladár, támadták a Bethlen–Peyer paktumot, és elvi, osztályharcos deklarációban foglaltak állást a reformista vezetés ellen). Mindezek ellenére a bérek színvonala a háború előtti 55–60%-ára süllyedt. (A stabilizáció idején a létminimumhoz 1,1 aranykoronás órabér kellett, de a tényleges kereset jóval alacsonyabb lett: a textilmunkásoké 0,35, a téglagyári munkásoké 0,34, a famunkásoké 0,38, a vegyipari munkásoké 0,26, a gépipari szakmunkásoké 0,55 aranykorona). Az adóemelés a parasztságot sújtotta elsősorban (a földadókölcsönt a kataszteri tiszta jövedelem 25%-ára emelték). Jövedelemadót és új illetékeket vezettek be, a fogyasztási cikkek kincstári árrészesedését fölemelték, létszámcsökkentést hajtottak végre az állami alkalmazottak körében. A munkanélküliség az iparban tovább növekedett (1924. ápr. végén a szakszervezetben nyilvántartott munkanélküliek száma 22 327, 1925. márc.-ban 36 873 volt). A munkásmozgalom szervezett erőinek lökést adott a Komintern V. kongresszusa (1924. jún.–júl.). A KMP két frakciója (Landler és Kun) megegyezett egymással. Ezt követően együttes ülést tartott Bécsben a KMP Szervező Bizottsága és a magyarországi küldöttek (nov. 1–3.), fölvetődött egy baloldali legális forradalmi párt megteremtésének gondolata, s megkezdődött a szociáldemokrata baloldali ellenzék szervezése. A tagság nyomására

1924. dec. 31-én az SZDP vezetősége kényszerült nyilvánosságra hozni a Bethlen–Peyer paktumot (a II. internacionálé is elítélte elvileg a paktumot), ugyanakkor tömegesen zárták ki a pártból és a szakszervezetekből a baloldali elemeket (Vági Istvánt), föloszlatták a pártszervezeteket (a XV. és XIX. választókerületét). Egyidejűleg növekedett a kommunista szervezetek száma, 1924 végén és 1925 elején a bécsi szervező bizottság tagjai illegálisan hazatértek, és megkezdték e szervezetek összefogását. A szakszervezeti tagság száma viszont csökkent (1924-ben egyharmaddal).

1925. márc. 18-án a képviselőház elfogadta az első aranyköltségvetést. Ennek ellenére megélénkült a liberális ellenzék tevékenysége. 1924. dec. 4-én megalakult a Demokratikus Ellenzéki Pártok Blokkja.

Dec. 1-én kimondta a parlamenti passzivitást, miután az Esküttt–Nagyatádi panama leleplezésének konzekvenciáit a többségi párt és a kormány nem vonta le. Retorzióként a képviselőház kormánypárti többsége dec. 11-én megszavazta a házszabályokat megszigorító javaslatot. Az ellenzéki áramlat megélénkülésének eredménye, hogy az

1925. máj. 21–22-i fővárosi törvényhatósági bizottság választásokon a Demokratikus Blokk győzelmet aratott (250 mandátumból 128-at szerzett meg), de a kinevezéses tagok révén a kormánypárt továbbra is biztosította a többséget. A liberálisok támadása Horthyt is érintette (Az Újság közölte Beniczky Ödön vallomását máj. 31-én a Somogyi–Bacsó-gyilkosságról és Horthy fölbujtó szerepéről, a lapot ezért betiltották, majd Újság címmel engedték később megjelenését.) Az új választójogi törvény (júl. 7.) tovább szűkítette a titkos szavazás körét:

1925. jún. 30-án letartóztatták Vági Istvánt és az MSZMP több vezetőjét. (Máj. 5-én a KMP legális szerveként alakult meg a Magyarországi Szocialista Munkáspárt.) A párt tevékenysége föllendült, a Fiatalmunkás Alosztály eredményes szervező munkát végzett 1925 nyarán. A KMP első kongresszusa Bécsben (aug. 18–21.). A kongresszusi tézisek meghatározták az ellenforradalmi rendszer osztálytartalmát, és általános stratégiai célkitűzésként – hibásan – a proletárdiktatúráért való harcot jelölték meg, de hangsúlyozták, hogy a kommunisták feladata egyben a demokráciáért való küzdelem, továbbá a munkásság és a parasztság napi gazdasági követeléseiért vívandó harc. Leszögezték, hogy a forradalmi földosztás alapján áll a párt. Konspirációs hiba és árulás következtében letartóztatták (1925. szept.) a KMP magyarországi vezető szervének tagjait (Gőgös Ignác, Hámán Kató, Őry Károly, Rákosi Mátyás, Vas Zoltán), de a statáriális tárgyalást a hazai és nemzetközi tiltakozás meghiúsította (1926 nyarán a per 33 vádlottját összesen 72 és fél évi fegyházra ítélték). 1926. ápr.-ban 8000 salgótarjáni bányász éhségfölvonulása a csendőrség beavatkozását igényelte. Nemzetközi méretű botrányt robbantott ki, hogy

1925. dec. 14-én Hágában letartóztatták hamis frank terjesztése miatt Jan-

kovich Arisztidot és két társát. A magyar parlament vizsgáló bizottságot küldött ki (1926. jan. 18.) a frankhamisítási ügy politikai vonatkozásainak tisztázására. (Letartóztatták Windischgrätz Lajos herceget és Nádosy Imre országos főkapitányt.) A Demokratikus Blokk támadása a kormány megbuktatására azonban meghiúsult, ennek során betiltották a Világ c. polgári demokratikus napilapot (1926. máj. 1.), Bethlen helyzete kül- és belpolitikai tekintetben megszilárdult. (Anglia és Olaszország Bethlen mögé állott, és segített a nemzetközi fölháborodást lecsillapítani. Belpolitikailag Bethlen megszilárdította a földbirtokos–nagytőkés szövetséget. 1925. jan. 1-én életbe léptették a 2244 vámtételt tartalmazó vámtarifát, ami a protekcionista vámvédelmet jelentette a korábbi autonóm vámtarifához képest. A könnyűipari termékekre 50%-os, a nehéziparikra 20%-os vámtarifát állapítottak meg.) Megkezdődött a külföldi tőke erőteljes behatolása (1925. jún. 27-én megkötötték a magyar városi kölcsönszerződést 10 millió dollár összegben, és több rövid lejáratú kölcsönt vettek föl az év végéig 231 millió pengő értékben.) A következő években a behatolás fokozódott.

Kölcsönök: a vármegyék a Hitelbankon keresztül 1926. júl. 23-án 2,25 millió font értékben; 1926-ban a jelzáloghitelek, 1927-ben a Talbot-kölcsön 3,3 milliós font értékben; a gyufakölcsön 36 millió dollár 1928-ban.) 1924-től 1929 nyaráig Magyarország – a népszövetségi kölcsönön kívül – 957,6 millió pengő névértékben vett föl külföldi kölcsönt (a befolyt kölcsönösszeg reálértéke – a névérték és a kibocsátási árfolyam között fönnálló differenciák következtében – 100 millió pengővel volt kevesebb), 1929 nyarán 2,5 milliárd pengő hosszú lejáratú tartozás halmozódott föl, de e hiteleknek csak kis százalékát fordították produktív beruházásokra; nagyméretű volt a rövid lejáratú – teljesen improduktív – hitelek igénybevétele (1924–29-ig 1 milliárd pengő, ebből 400 millió áruhitel formájában). A kölcsönpolitika súlyosan terhelte az államháztartást, növelte az adóterheket. A vámvédelem és a külföldi tőke behatolása erősítette a monopoltőkét. 1924-ben megindult a monopolszervezetek újjászervezése (szénkartell, cement-

kartell, karbidkartell, téglakartell, vaskartell, izzólámpakartell, szappankartell, műtrágyakartell, cukorkartell, malomkartell), megszilárdult a nagybankok vezette monopoltőkés csoportok gazdasági befolyása. Mérsékelt iparfejlődés ment végbe 1924–1929 között (1924-ben a gyáripar termelési értéke 1,8 milliárd, 1928-ban 2,8 milliárd pengő volt). Az Egységes Párt agrárius szárnya a mezőgazdaság érdekeit hangsúlyozta, az agrár-merkantil ellentét politikai téren kiéleződött.

1926. febr. 26-án Gaal Gaszton megalakította az Agrárpártot. Az Egységes Pártban megerősödött a finánctőke közvetlen befolyása (a pénzügyminiszterek 1921-től Hegedűs Loránt, Kállay Tibor, Walko Lajos, Korányi Frigyes báró, majd 1924. nov. 15-től Bud János; földművelésügy: Nagyatádi Szabó István 1924. okt. 9-i lemondása után Mayer János; külügy: Scitovszky Tibor; a frankügy hullámai elcsöndesedtek, a Kúria enyhítette Nádosy büntetését 3 $^{1}/_{2}$ évre 1926. dec. 14-én).

1926. júl. 1-én megszűnt a népszövetségi főbiztos magyarországi működése, az ellenőrzést kisebb határidőre népszövetségi megbízottak vették át. A frankhamisítási üggyel kapcsolatos kúriai ítélet után a Bethlen-kormány – formálisan – beadta lemondását, de Horthy nem fogadta el. A kormány részlegesen átalakult október 15-én (külügy: Walko Lajos; kereskedelem: Hermann Miksa; belügy: Scitovszky Béla). A konzervatív politikai irányzat erősítésére a nemzetgyűlés

1926. nov. 10-én elfogadta a felsőházról szóló törvényjavaslatot (1926:XXII. tc.), majd az új választójogi törvény alapján

1926. dec. 8–10-én megtartották az országgyűlési választásokat. Az Egységes Párt a közigazgatási apparátus és a nyílt szavazásos rendszer alapján döntő győzelmet aratott (az 1922-i 2 381 598 választóval szemben 1926-ban a választók száma 2 229 806 volt). Az MSZMP (az egységfront javaslatát az SZDP reformista vezetősége elutasította) 9 helyen állított jelöltet (a budapesti I., II., III. és a Pest környéki IV. lajstromos körzetben, továbbá Gyomán, Szolnokon, Salgótarjánban, Kaposvárott és Győrött), de a kormány érvénytelennek nyilvánította az MSZMP jelöléseit. (Az MSZMP fő követelései: 1. az államforma népszavazás útján való eldöntése; 2. az

egyházi és világi nagybirtok kisajátítása és fölosztása; 3. a Szovjetunió elismerése, magyar–szovjet gazdasági szerződés révén munkaalkalmak teremtése; 4. a 8 órás munkanap törvénybe iktatása és szociálpolitikai törvénykezés.) Az SZDP mandátumainak száma 14-re, a liberális ellenzéké 9-re csökkent. (Egységes Párt: 172, ebből egyhangú, ellenjelölt nélküli 77, tehát 44,7%; a kormánykoalíciós Keresztény Gazdasági és Szociális Párt: 35, ebből ellenjelölt nélküli 13; párton kívüli kormánytámogató: 6; párton kívüli ellenzéki: 5; Fajvédő Párt: 3; Függetlenségi 48-as: 1. A képviselők társadalmi összetétele további retrográd arányt eredményezett (nagybirtokos és nagybérlő 35% – korábban 25%; Közalkalmazott 10% – korábban 6%; értelmiségi 23% – korábban 32%; kisgazda 4% – korábban 14%. Bevezetik az új pénznemet: a pengőt és a fillért (1927. jan. 1.)

1927. jan. 3–10-én lezajlott a felsőházi tagok „választása". (123 kinevezett, illetve méltóságon vagy hivatalon alapult, 113 választott, illetve beküldött felsőházi tag.) Horthy jan. 29-én megnyitotta az országgyűlést (a felsőház 1927. jan. 28-án tartotta alakuló ülését, elnökké báró Wlassics Gyulát választották), amelynek csaknem egyhangú szavazatára támaszkodva a bethleni diktatúra abszolút formát öltött. Ennek külpolitikai következménye volt a fasiszta Olaszországhoz való közeledés.

1927. ápr. 2-án Bethlen István Rómába utazott, és közvetlen tárgyalásokat folytatott Mussolinivel, majd aláírták (ápr. 5.) az olasz–magyar „örök" barátsági szerződést, amelyet a magyar képviselőház máj. 19-én elfogadott. (A szerződés titkos pontjai között szerepelt Magyarország fölfegyverzése Bethlen revizionista céljainak alátámasztására. Lord Rothermere cikket közölt a Daily Mailben a magyar revíziós törekvések támogatására, amelyet konzervatív és demokrata körök egyaránt politikai helyzetük erősítésére kívántak fölhasználni (jún. 21.), részben a bethleni külpolitika ellensúlyozására. Megalakult a Magyar Revíziós Liga (júl. 27.). Egyidejűleg a munkanélküliség és a drágaság miatt sorozatos sztrájkok robbantak ki (máj.–júl.), melyeket tömeges letartóztatások követtek (1927. februárban MSZMP-, KMP- és KIMSZ-vezetőket tartóztattak

le). A nemzetközi proletárszolidaritás megakadályozta a statáriális tárgyalás lefolytatását. Az összevont ügynek 68 vádlottja volt. A budapesti törvényszék a fővádlottak közül Szántó Zoltánt 8 évi és hathónapi, Vági Istvánt 4 évi és hathónapi, Lőwy Sándort és Poll Sándort 3 évi és hathónapi, Kocsis Jánost 2 évi fegyházra ítélte (1927. nov. 7.). Az ítéletet 1928. máj. 11-én a Tábla, december 1-én a Kúria is jóváhagyta. A bérmozgalom fokozódott; 1927-ben 3893 üzemben 125 ezer résztvevővel; 18 500 vasmunkás sztrájkolt; 13 000 munkást zártak ki a munkáltatók.

1927. aug.-ban kizárták a Weiss Manfréd-gyár 7000 munkását és az Egyesült Izzó 3500 dolgozóját; ugyanekkor bányászsztrájk zajlott le Pécsett 1500 résztvevővel. Beszüntették a munkát a textilesek és bőrösök is. 1928-ban a bérmozgalom tovább növekedett: 2128 üzemben volt bérmozgalom 186 ezer résztvevővel, 29 ezren sztrájkoltak, és 2000 munkást zártak ki.

A magyar társadalom szerkezetében 1920–30 között jelentős változások mentek végbe. A városi proletariátus száma 900 ezerről 1 millió 160 ezerre emelkedett (az össznépesség 23,7%-áról 29%-ára növekedett). Megnövekedett a kispolgári rétegek száma és ezen belül a közalkalmazotti réteg (az egész 26,4%-a). Az utóbbi meglehetősen heterogén volt, főleg az alsó kategóriái a jobboldali radikalizmus, a fasizmus társadalmi bázisát szolgáltatták. A mezőgazdasági önállók 84%-át kitevő dolgozó parasztság többsége félproletár sorban tengődött. A közigazgatási terror 1927 végére az MSZMP tevékenységét lehetetlenné tette. Az SZDP-ben erősödött a baloldali és centrista szárny, amely szembefordult a reformista-peyerista vezetéssel (Madzsar József a baloldali és Kis Jenő a centrum részéről). A kormány a nacionalista és revíziós propaganda érdekében fölállította Kossuth Lajos szobrát a parlament előtt (nov. 6.), majd a 48-as hagyományokat meghamisító célzattal a képviselőház törvénybe iktatta Kossuth Lajos érdemeit, és március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánította (nov. 7.).

1928. júl.-ban a KMP Központi Bizottsága célul tűzte, hogy megerősítse befolyását a nagyipari munkások szakszervezetében, határozatot hozott a pártszervezetek újjászervezésére, a Falusi Osztály létreho-

zására, és föllépett a szakszervezeti szektásság ellen. Mégis az ülés után a Vörös Szakszervezeti Internacionálé IV. kongresszusi határozata alapján az új taktika és önálló kommunista szakszervezetek megalakítása mellett foglalt állást, ami gyöngítette a magyar szakszervezeti mozgalmat.

A kormány olaszbarát orientációja és saját pártja gyöngesége következtében Gömbös Gyula föladta jobboldali ellenzékiségét, és belépett az Egységes Pártba, mire Bethlen

1928. szept. 6-án átalakította kormányát (pénzügy: Wekerle Sándor; Bud János tárca nélküli), és Gömbös Gyulát honvédelmi államtitkárrá nevezték ki (1929. okt. 10-től miniszter).

1928. okt. 1-én a Nemzeti Bank 6%-ról 7%-ra emelte föl a leszámítoló kamatlábat, a drágaság növekedett, 2000 pilisvörösvári sztrájkoló bányamunkás dec. 11-én elindult, hogy tüntető menetben vonuljon a parlament elé. Az éhségmenetet Budapest határában a csendőrök szétverték. A Nemzeti Bank újabb kamatlábemelést hajtott végre 1929. ápr. 23-án (8%). A gazdasági depresszió jelei: 1929-ben a magyar gyáripar legkedvezőbb évében a vasipari munkások 12%-a, az élelmezési iparban dolgozó munkások 15%-a, a bőripariak 16%-a volt munka nélkül. 1927-től 1929-ig a szakszervezeti tagok között 41%-kal nőtt a munkanélküliség. A gazdasági világválság (a New York-i tőzsdekrach indította el: 1929. okt. 24.) magyarországi hatása jelentkezett a tömegmozgalmakban.

1929. nov. 1–30-ig Pécsett és Salgótarjánban 5000 bányász 4 héten át sztrájkolt (1929 közepétől csökkent az árszínvonal, amit az ipari termelés visszaesése követett). Az ipari válság összefonódott a mezőgazdasági válsággal.

1929. nov. 29-én az SZDP nagygyűlést rendezett a régi képviselőházban. (Október végén kommunista éhségsztrájk volt a börtönökben. Az MSZDP értekezlete Békéscsabán a községpolitika kérdéseiről (1930. jan. 25–27.)

1930. jan.-ban a KMP létrehozta a Munkanélküliek Országos Egységbizottságát, amely szervezte és harcba vitte a válság idején a munka nélküli tömegeket. Jan. 20-án 2000 fő tüntetett a főváros utcáin,

jan. 26-án rendőrség verte szét gyűlésüket a Tisza Kálmán téren. A növekvő tömegmozgalmak közepette

1930. márc.-ban ült össze a KMP II. kongresszusa. Stratégiai célkitűzése továbbra is – tévesen – a proletárdiktatúra megvalósítása volt, de előrelépés történt a parasztpolitikában (állandó parasztbizottságok létrehozása), és kidolgozták a párt szervezeti szabályzatát. A párt politikai befolyása növekedett, de szervezeti ereje hátramaradt. A tömegnyomás hatására Bethlen tárgyalásokat folytatott az SZDP vezetőivel (febr. 17.) a munkanélküliségről, majd a kormány engedélyezte – formálisan – a vidéki szociáldemokrata szervezkedést (a kommunista veszély ellensúlyozására). Az MSZDP XXVII. kongresszusa agrárprogramot fogadott el, amely demokratikus földreformot követelt (szept. 7–9.). Látszólagos külpolitikai sikerek:

1930. ápr. 11–12-én Bethlen Rómában Mussolinivel tárgyalt, a pápa magánkihallgatáson fogadta, a Népszövetség hozzájárult Magyarország pénzügyi ellenőrzésének megszüntetéséhez. Bethlen az angol kormány meghívására Londonba érkezett (jún. 15.), fogadta őt az angol király (jún. 18.) – mindez Franciaország közép-kelet-európai politikájának ellensúlyozására történt. Hallgatólagos angol támogatással a magyar kormány nemleges választ adott (júl. 15.) Briand tervére, amelyet 26 európai kormánnyal közölt (máj. 17.). A terv az Európai Egyesült Államok létrehozása volt.

Az agrárválság növekedése (a búza ára 24 pengőről 9 pengőre zuhant), a vidéki munkanélküliség forradalmi hangulatot teremtett a Viharsarokban, az Alföldön és a Tiszántúlon. (Békésben 8 új szociáldemokrata pártszervezet alakult; az Egységes Párt gyűlésein Mosonban és Mezőberényben erős ellenzéki hang jelentkezett; Szentesen a kubikosok március elején tüntető fölvonulást rendeztek; hasonló megmozdulás volt Csongrádon, Szegváron, Mindszenten és Dorozsmán.)

1930. máj. 1-én Csongrádon 2000 munkanélküli tüntetett a közmunkák megindításáért. Széles körű letartóztatások (kommunista sejtek) indultak meg Makón, Hódmezővásárhelyen, Csongrádon, Mezőtúron. (A KMP II. kongresszusának határozataként megalakultak

a Tisza menti terület kerületi pártszervei: a szolnoki és endrődi terület.) Aktivizálódott az ifjúmunkás-mozgalom.

1930. júl.-ban Bécs mellett ülésezett a KIMSZ II. kongresszusa. Fő követelései voltak: 1. A munkaidő meghatározása, a 14 éven aluliaknak a munkától való eltiltása, a 20 éven aluliaknak az éjjeli munkától való eltiltása; 2. évenként 4 heti fizetett szabadság és ingyenes üdülés; 3. egyenlő munkáért egyenlő bér nőknek és ifjúmunkásoknak; 4. teljes szervezkedési, gyülekezési és sajtószabadság minden ifjúmunkás számára. E harci előkészületek után került sor

1930. szept. 1-én az ellenforradalmi korszak leghatalmasabb munkásmegmozdulására. A Szakszervezeti Tanács és az SZDP néma tüntetést hirdetett, ehhez csatlakozott a KMP. Százezres tömeg tüntetett az Andrássy úton és a Hősök terén kommunista jelszavakkal: Munkát! Kenyeret! Éljen a Szovjetunió! Éljen a proletárdiktatúra! Véres összeütközések zajlottak le a kivezényelt 4500 rendőr és a tüntetők között a város különböző pontjain. (Hasonló tüntetések voltak Szegeden, Székesfehérváron, Sopronban, Szentesen, Zalaegerszegen, Pécsett, Nagykanizsán, Miskolcon, Békéscsabán és Debrecenben.) A munkásságnak 1 halottja és több mint 70 súlyos, több száz könnyű sebesültje volt. Széles körű letartóztatások: őrizetbe vették Földes Pált, a KMP technikai apparátusának vezetőjét (szept. 3.), Martos Flórát, a Vörös Segély egyik vezetőjét (szept. 15.), a titkárság tagjai közül Rostás Istvánt, Juranovszki Bélát és Schillinger Lászlót, fölfedték a KMP illegális nyomdáját a Batthyány utcában, letartóztatták Révai Józsefet és hat társát (dec. 31.). Fokozódott a sztrájkmozgalom. (A kelenföldi Goldberger-gyárban 1700, az Újpesti Magyar Pamutiparban 800 munkás sztrájkolt 3 hétig.) Utcai tüntetések zajlottak. (Nov. 7-én a Pallas Nyomda előtt; 1931. jan. 21-én a munkanélküli-demonstráció a Nemzeti Színház előtt; jan. 26–27-én Kispesten több száz munkanélküli megszállta a városháza folyosóit; hasonló munkanélküli-tüntetések voltak más Pest környéki helységekben és vidéken: Győrött, Egerben, Gyöngyösön, Kaposvárott, Makón. Utcai összecsapások: Csongrádon jan. 30-án; Szentesen febr. 21-én; Debrecenben márc. 28-án, Budapesten márc. 30-án.) Megalakult az Egyesült

Szakszervezeti Ellenzék kommunista vezetéssel (1931 tavaszán). Garami Ernő kivált az MSZDP vezetőségéből, bírálva a Peyer által képviselt vonalat a rendszer értékelésében és a tömegmozgalmak tekintetében.

A válság előrehaladása lazította a kormánytámogató erők koalícióját. (Bethlen erkölcsi tekintélyét gyöngítették az optáns ügyben elért eredmények: Románia vállalta az erdélyi magyar földbirtokosok kártalanítását abból a pénzből, amit a magyar kormány jóvátétel címen fizetett. Bethlen 10 ezer holddal érdekelt volt a kártalanításban.) Ellenzéki agrár oldalról indult a támadás:

1930. okt. 13-án tizenegy vármegye küldöttei Békésen létrehozták Szijj Bálint felsőházi tag vezetésével a Független Kisgazdapártot, amely egyesült Gall Gaszton Agrárpártjával (dec. 10.), és sikeres zászlóbontó gyűlést tartott Budapesten (1931. febr. 15.). Ezzel egyidejűleg megalakult Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja, és újjáalakult Dénes István Parasztpártja. Az Egységes Párton belül az ún. agrárblokk szervezkedett pozíciószerzés céljából a banktőke rovására.

Az Egységes Párt jobbszárnyán elhelyezkedő állami bürokrácia képviselői Gömbös Gyula vezetésével készültek elfoglalni újabb hatalmi pozíciókat. A koalíciós partner a Kereszténypárt – a válság nyomására – lazította kapcsolatát az Egységes Párttal (főleg a Népjóléti Minisztériumban kipattant panamák miatt), így nyilatkozott gróf Zichy János 1931. jan. 2-án az országos pártértekezleten. Bethlen a status quo fönntartásának taktikáját követve

1931. jan. 27-én benyújtotta a parlamentben az ún. kartell-törvényjavaslatot (a gazdasági verseny szabályozása címen a meglévő kartelleknek törvényes védelmet nyújtott, újak létesítését megnehezítette), de ez tovább gyöngítette a kormányt támogató csoportok koalícióját, mert egyesek soknak, mások kevésnek tartották. A vita elhúzódott: a felsőházi vita után, aug. 27-én emelkedett a javaslat törvényerőre. Meglazult a viszony Horthy és Bethlen között, ugyanakkor súrlódás támadt a finánctőke egyik csoportjával is (első megnyilvánulása Walko külügyminiszter távozása volt 1930 decemberében; he-

lyét Horthy első számú bizalmasa, gróf Károlyi Gyula foglalta el).

1931. febr. 20-án és márc. 5-én a koronatanácsi ülésen Horthy politikai követelésekkel lépett föl, amelyeket Bethlen visszautasított (statárium elrendelése, a Nemzeti Bank gazdaságpolitikájának korrekciója). Egyidejűleg a kormány a képviselőház elé terjesztette (taktikai célból) az iparfejlesztési és földteherrendezési törvényjavaslatokat, 1931. febr. 27-én és márc. 17-én. Az Egységes Párton belüli föllazulást bizonyította, hogy a parlamentben leszavazták Bud minisztert az energiagazdálkodási törvényjavaslat tárgyalásakor (ápr. 22.). Ellentétes érdekek jutottak kifejezésre a külpolitikai orientációban is (kiváltotta az osztrák–német vámunió tervének bejelentése német részről 1931. márc. 21-én). Fokozódott a revíziós igények hangoztatása (különösen a fajvédő szárny részéről, Bethlen hallgatólagos támogatásával). Ezt tanúsította

1931. máj. 17-én a Revíziós Liga és a Társadalmi Egyesületek Szervezetének nagygyűlése (közel 100 ezer résztvevőel), ahol Gino Cuchetti olasz újságíró franciaellenes, Eckhardt Tibor alelnök militarista beszédet mondott. Az agráriusok az osztrák–német vámunióhoz való csatlakozást, a nagyipar a külpolitikai status quo fönntartását, a fajvédők vezette állami bürokrácia erőteljes revíziós és olaszbarát külpolitikát igényelt. Bethlen a vámuniós terv kapcsán aktív külpolitikai tevékenységgel előnyöket akart elérni a vámunió ellenzőitől (Franciaországtól és Olaszországtól), a legitimisták a vámunió ellen, a francia orientáció mellett foglaltak állást (a francia külpolitikától reméltek támogatást restaurációs terveikhez).

Bethlen – a politikai status quo fönntartása érdekében – elérte (máj. 29-én kérte), hogy Horthy

1931. jún. 6-án föloszlatta az országgyűlést.) Angliában a magyar népszövetségi kölcsön árfolyama 101-ről 92-re zuhant jún. 8-tól 13-ig.) A választási ajánlások összegyűjtése során (jún. 25-ig) az eddigieknél is erősebb közigazgatási terrort alkalmazott a kormány az ellenzéki hangulat megfékezésére (a Független Kisgazdapárt a 199 nyílt szavazásos kerület közül a terror ellenére 72 kerületben gyűjtötte össze a szükséges ajánlásokat).

1931. jún. 30-án és júl. 7-én lezajlottak az országgyűlési választások (9 párt indult) a terror és a választási visszaélések jegyében A KMP fedőszervének a Szocialista Munkásblokknak az indulását megakadályozták, Tótkomlóson a csendőrök elkobozták az MSZMP ajánlóíveit (jún 20), Zagyvarékason csendőrök szétzavarták a gyűlést (jún 23), Szarvason a csendőrok megakadályozták a szociáldemokrata szavazókat joguk gyakorlásában (jun 28) Leszavazott masfél millió, ebből nyíltan 1 059 048, titkosan 442 912 Egységes Párt. 158 (titkos szavazásos kerület mindossze 14), Keresztény Gazdasági Párt 36 (nyílt kerulet ebből 29), Fuggetlen Kisgazdapárt 10 (ebból nyílt szavazás 8), pártonkívuliek 20 (1926-ban mindossze 6 volt), egyesult demokraták. 5, Vazsonyi-párt 2, Keresztény Ellenzék (Friedrich) 2, Nemzeti Radikális 1, Fuggetlen Nemzeti Demokrata (Fábián Béla)· 1, Szociáldemokrata Párt 14 (Megnovekedett a mágnas képviselők száma 28 lett, addig 19 volt, a kisbirtokos, ún „csizmás" képviselők száma 8-ra csokkent, ebból egységes párti volt 7) A bethleni kormányzat formális megszilárdítása is rovid lejáratúnak bizonyult A nemet pénzugyi válsag hatására (a francia, angol és más hitelezők folmondtak a rovid lejáratu hiteleket) a Hitelbankot csőd fenyegette

1931. júl. 13-án éjjel a minisztertanács (Bethlen távolletében Klebelsberg elnokletével) háromnapos bankzárlatot rendelt el, majd júl 23-ig átmeneti időt leptetett életbe, korlátozta a betétkifizetéseket, intézkedett a kotott devizagazdálkodás bevezetéséről (A kormány eltitkolta a valódi indokot, hogy ti a Hitelbankot 40 milliós gyorskolcsonnel kisegítette, es ezért hozta a szuksegrendeleteket) A pénzügyi válság az agrárkorok, a kis- és középtőkések nagyfokú elégedetlenségét váltotta ki E feszult politikai helyzetben ult ossze a parlament, es

1931. júl. 23-án éles támadások hangzottak el a kormány ellen Bethlen mégis keresztulhajtotta a folhatalmazási torvényjavaslatot, amely lehetővé tette a rendeleti úton való kormányzást (A vita során felszínre kerultek a kormánykoalíció belső ellentétei) Folállították a 38-as bizottságot (aug 7), tanácskozó, ellenőrző és a parlamentet kikapcsoló célzattal (A 33-as bizottságra támaszkodva a kormány

aug. 15-én 4 új szükségrendeletet bocsátott ki: 1. A betétek fölszabadításáról és a devizaforgalom korlátozásáról; 2. az aranypengőről; 3. a garanciaszindikátus létesítéséről; 4. a földteher-rendezésben megállapított határidők meghosszabbításáról.) Párizsban ugyanakkor aláírták a magyar kormánynak folyósítandó 5 millió fontos kölcsönről szóló megállapodást (aug. 14.). E látszateredmények ellenére

1931. aug. 19-én Bethlen István és kormánya beadta lemondását. Ötnapos tárgyalás után Horthy gróf Károlyi Gyulát bízta meg a kormányalakítással. Az új kormány (pénzügy: Károlyi Gyula gróf; belügy: Keresztes-Fischer Ferenc; külügy: Walko Lajos; földművelés: Ivády Béla; igazságügy: Zsitvay Tibor; honvédelem: Gömbös Gyula; kultusz és népjólét; Ernszt Sándor: kereskedelem: Kenéz Béla; tárca nélküli kisgazda: Mayer János)

1931. aug. 24-én lépett hivatalba. (Az új kormány Bethlen pozícióbeli gyöngülését dokumentálta: kabinetjeinek hozzá legközelebb álló tagjai kimaradtak, a fajvédő szárny megerősödni látszott. A gazdasági válság mélyülése következtében azonban a gazdaságpolitika került előtérbe, és így a kulcspozíciót a pénzügyminiszter személye jelentette.) A társadalmi és politikai mozgás eredőjét azok az érdekek alakították, amelyek az uralkodó csoportok gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseiből fakadtak. A finánctőke körei közvetlen politikai befolyásuk növekedését, az agráriusok gazdasági segítséget, a fajvédőket örömmel követő állami bürokrácia pozíciók visszaszerzését, illetve gyarapodását igényelte. A döntő harci terep a gazdasági terület lett. A Károlyi-kormány első intézkedései a bethleni koncepciót követték a „szükségrendeletek" kiadásával a 33-as bizottságon keresztül. (A 33-as bizottság aug. 25-én 5-ös bizottságot választott a tárcák költségvetésének és túlkiadásainak felülvizsgálatára.)

1931. aug. 31-én kormányrendelettel (1931. 5000-ME) csökkentették az állami, vármegyei, vasúti és állami üzemi alkalmazottak fizetését (a döntően ellenforradalmi beállítottságú közalkalmazotti egyesületek memorandumban tiltakoztak a kormánynál). A gazdaságpolitika két központi kérdése az államháztartás deficitjének csökken-

tése, illetve megszüntetése és annak a törekvésnek az érvényesítése volt, hogy a rövid lejáratú hitelek kamatterhei alól meneküljenek a tőkések és a földbirtokosok, és e tartozásokat hosszú lejáratú hitelekké állítsák át. Ennek érdekében a kormány

1931. szept. 7-én a Népszövetség pénzügyi bizottságához fordult (1930. máj. 15-én a Népszövetség megszüntette Magyarország pénzügyi ellenőrzését), hogy vizsgáltassa felül a magyar pénzügyi helyzetet. (A Népszövetség pénzügyi bizottsága szept. 20-i válaszában hozzájárult ehhez.) A szanálás az államháztartás és a magyar hitelszervezet érdekeit szolgálta elsősorban, a tárgyalásokon döntő és kiegyensúlyozó szerep jutott a Nemzeti Banknak, amely ezáltal politikai faktorrá vált (szept. 10-én a kamatlábat 1%-kal csökkentette). Ezzel egyidejűleg – a gazdasági helyzet romlása következtében – a kormányzati erőkre nehezedő tömegnyomás fokozódott. (A Népszava szept. 11-i számát elkobozták, és a lap utcai terjesztését és árusítását 30 napra betiltották a „Szanálás Genfből Budapestig" és „A hódmezővásárhelyi ipartestület nagygyűlése elfogadta a Bethlen-kormány vád alá helyezését célzó szocialista indítványt" című cikkek miatt.) Ennek kivédésére – a szept. 13-i biatorbágyi merényletet ürügyül használva – a kormány

1931. szept. 19-én elrendelte a statáriumot (korlátozta a gyülekezési jogot, és kiterjesztette a rögtönítélő bíróság hatáskörét). A Károlyi-kormány tevékenységének első négy hónapját egyrészt a kormánypárti erők és az ellenzék, másrészt a kormánytámogató koalíció belső csoportharcai, illetve e harcok fokozódó élénkülése jellemezte. Bár a kormánynak sikerült érvényesítenie – a finánctőke elsőrendű érdekeinek megfelelő – fő irányvonalát, a politikai nyomás jobbról és balról egyaránt fokozódott (a csoportok objektív ellentéteit erősen színezték a szubjektív, elsősorban személyi motívumok). Előtérbe került a várható Károlyi-Bethlen ellentét, de fölbukkant „vezérjelöltként" Gömbös Gyula is. Szóba került az állami beavatkozás iránya és miléntje, több árnyalat küzdött egymással az egyes csoportokon belül is. Az első nagyobb összecsapás a pénzügyi bizottság és a 6-os bizottság jelentései körül

1931. okt. 27-én és 29-én zajlott le. Eredményeként a polgári ellenzék

és a legitimisták oldaláról jelentkezett „a nemzeti koncentráció taktikája", amely Károlyi és az egységes párt bethlenista szárnya közötti ellentétre épített. Ezzel párhuzamosan közeledési tendenciát mutatott az Egységes Párt agrárblokkja a Kisgazdapárt felé. A fajvédő szárny a Gömbös–Eckhardt-összefogás perspektívájába helyezte taktikai fővonalát. Az Egységes Párton belül a frakciós tevékenység fokozódott: megalakult az „érdektelenek" csoportja a párton belül (vezetői: Marschall Ferenc, Kozma Jenő és Kornis Gyula voltak). Egyidejűleg erősödött a dolgozó és középrétegek politikai nyomása. Ennek egyik jobboldali megnyilatkozása volt az

1931. nov. 28-án leleplezett puccskísérlet (vezetői: Vannay László, Raád Árpád, Tóth Ferenc) és a szélsőjobboldali Nemzeti Párt nagyarányú szervezkedése. A szociáldemokrata baloldal is szervezetten lépett föl az SZDP XXVIII. kongresszusán (dec. 6–8.) Farkas István és Szeder Ferenc szociáldemokrata képviselők a parlamentben olvasták föl azokat a kongresszusi határozati javaslatokat, amelyeket a hatóságok a kongresszuson nem engedtek terjeszteni (dec. 9. és 10.): a titkos választójog és a földreform követelései voltak ezek. A Szakszervezeti Tanács fölhívására a Petőfi téren kb. 10 ezer munkanélküli tüntetett (dec. 17.). A „hogyan tovább"? kérdése a kormánypárti erők számára választ követelt. Károlyi és a mögötte állók önállósulási törekvései, illetve Bethlen visszatérése jelentette az alternatívát. A gazdaságpolitikai megoldást Korányi Frigyes báró pénzügyminiszteri kinevezése (dec. 16.) és

1931. dec. 23-án a transzfermoratórium életbe léptetése jelentette (a moratórium a külföldi adósságokra vonatkozott, és 12 hónapra szólt), amit Károlyi és támogatói kompromisszumnak, az agráriusok és a fajvédők fegyverszünetnek tekintettek.

A belpolitikai erőviszonyokat egyre jobban befolyásolta a nemzetközi helyzet. A bethleni „aktív" külpolitika kudarca a francia kölcsönben is kifejeződött. A külpolitikai orientációban előtérbe került a kereskedelempolitikai (agrár-merkantil) irány. A német jóvátétel, a leszerelés, illetve a fegyverkezési egyenjogúság körüli vita – a pénzügyi válság talaján – fordulóponthoz közelítette az

európai status quót. Tudatossá vált, hogy a fordulat a nemzetközi politika irányának alakulásában alternatívát állít föl: atomizáló vagy integrációs folyamat erősödik majd az európai diplomáciában. E folyamat összetevőit a gazdaságpolitikai problémák határozták meg. A békerendszeren mutatkozó hasadás az angol–francia és francia–olasz ellentétekben jelentkezett, és ezen belül előtérbe került a dunai kérdés. Ennek vetülete volt

1931. dec. 24-én Bethlen István és Beneš karácsonyi nyilatkozata (a gazdasági közeledést mindketten helyeselték, de más taktikai elképzeléssel) a dunai kérdésről. Háromhatalmi törekvés – francia, olasz, német – ütközött össze a dunai államok fölötti hegemóniáért való harcban. (Bethlen és a Károlyi-kormány nem egyforma súllyal képviselte az olasz orientációt. Bethlen osztrák–magyar–olasz vámuniós terve jan. 14-én került az olasz partnerhez, de az osztrák kormányválság következtében jan. 28-án megbukott.) A gazdasági viszonyok további romlása (1932. jan.-ban 60 ezer ipari, 250 ezer mezőgazdasági munkanélküli volt) tovább aktivizálta a tömegeket; a baloldal elleni féktelen terror kedvezett a jobboldali, radikális demagógiával föllépő fajvédőknek. Előrehaladt a kormánykoalíció belső föllazulása. A Bethlen–Károlyi ellentét első nyilvános jele volt, hogy Bethlen

1932. jan. 31-én a Nemzeti Casinóban tartott Széchenyi-lakomán – Horthy jelenlétében – a magyar arisztokrácia politikai vezető szerepét hangsúlyozva kritizálta Károlyi Gyulát. Bethlen a fő veszélyt a belpolitikai status quo föllazulásában látta, ami nemzeti liberális, agrár és legitimista oldalról jelentkezett (exponensei: Rassay Károly, Eckhardt Tibor, gróf Hunyady Ferenc). E harc jelentős eseménye, hogy

1932. febr. 5-én Ivády Béla lemondott a földművelésügyi tárcáról (az agrárérdekek finánctőkés oldalról való háttérbeszorítása miatt). Ez fokozta az Egységes Párti agráriusok szembeállását Károlyival és közeledését a Kisgazdapárthoz. (Febr. 11-én a kormánypárt agrárblokkja 3 pontba foglalta követeléseit, és átadta azokat az új földművelésügyi miniszternek, Purgly Emilnek.) Erdélyi Aladár, Klein Antal, majd Farkasfalvi Farkas Géza (az agrárblokk elnöke)

kiléptek az Egységes Pártból (febr. 23.). A nemzeti koncentrációs kabinet terve több oldalról fölmerült. Károlyi (Korányi sugalmazására)

1932. márc. 2-án az Egységes Pártban e tekintetben pozitívan nyilatkozott, ami a bethlenista szárny ellenzésével találkozott. A koncentrációt elősegíteni látszott a nemzetközi diplomáciai mozgás az ún. dunai kérdésben, aminek döntő állomása volt Tardieu francia miniszterelnök bejelentése

1932. márc. 2-án a francia képviselőház pénzügyi bizottságában a dunai államok kooperációjáról. (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia alakítson ki gazdasági együttműködést a prefenciális és kontingentális kereskedelempolitikai irány alapján.) A tervet Németország nyíltan, Olaszország és Anglia taktikai húzásokkal ellenezte. (A francia választások és a Tardieu-kormány lemondása miatt lekerült a napirendről.) Bethlen ellentámadására a nemzeti koncentráció tárgyában

1932. máj. 4-én a parlamentben került sor Bethlen elutasította a Tardieu-tervet, és olasz–osztrák–magyar együttműködést javasolt, a nemzeti koncentrációt pedig elvetette, Károlyi meghátrált. A költségvetési tárgyalás során a belpolitikai ellentétek az uralkodó csoportok között éleződtek. Mindezt a tömegmozgalom (főleg falusi) élénkülése kísérte (1932. febr. 18-án a pacsai sortűz; ápr. 7-én Balmazújvárosban csendőrsortűz). A belügyminiszter ápr. 5-én betiltotta a Népszavát, mire a hírlapszedő nyomdászok kétnapos általános sztrájkba léptek. A Népszava megjelenését ápr 19-én újra engedélyezték. Országos tiltakozó mozgalom az SZDP memorandumának támogatására. Az agrárius kormánypárti képviselők (87)

1932. jún. 1-én 4 pontból álló követeléseikkel már a kormány megbuktatására készültek. Bethlen átmenetileg (külpolitikai okokból) leszerelte a támadást. Károlyi csak 3 követelés teljesítését ígérte (követelések 1. a kamatláb leszállítása; 2. a földrendezés sürgős megoldása, 3. a földhözjuttatottak helyzetének megkönnyítése; 4. a búzaár fölemelése). A polgári ellenzék, lemondva a reményről, hogy Károlyit a koncentrációra rábírja, a kormány ellen fordult. A rendőrség

az Eötvös Kollégiumban kommunista egyetemi hallgatókat vett őrizetbe. Hunyadi Ferenc csoportjával

1932. júl. 1-én belépett a Kisgazdapártba, amely két irányba, Bethlen és Korányi ellen támadott, számítva a kormánypárti agráriusok támogatására. A kormány fokozta a baloldal elleni terrort, letartóztatta a KMP több vezetőjét (Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest, Kilián Györgyöt).

1932. júl. 29-én statáriális eljárás alapján Sallai Imrét és Fürst Sándort halálra ítélték és kivégezték. Szeptember elején Bethlen – a kormánypárti agráriusok zöme és a fajvédők támogatását élvezve – Károlyi Gyulát lemondásra kényszerítette (1932. szept. 21.).

1932. okt. 1-én Gömbös Gyula alakította meg a kormányt, és vállalta a honvédelmi tárcát is (belügy: Keresztes-Fischer Ferenc; külügy: Puky Endre; kultusz: Hóman Bálint; igazságügy: Lázár Andor; pénzügy: Imrédy Béla; kereskedelem: Fabinyi Tihamér; földművelés: Kállay Miklós). A kormány megszüntette a statáriumot (okt. 10.). Az MSZDP országos választmánya akcióprogramra szólított föl mindenkit a polgári demokratikus jogok kivívására, széles körű szociálpolitikai intézkedések követeléséért és a reakció elleni harcra (okt. 14.). A kormány izgatás címén betiltotta 8 napra a Népszavát (okt. 20.).

1932. okt. 25-én Gömbös nyilvánosságra hozta 95 pontból álló programját (Nemzeti Munkaterv), amely ígéreteket (földreform, adóreform, a mezőgazdasági adósságok rendezése, olcsó hitel, mezőgazdasági piacok szerzése, munkaalkalmak teremtése, titkos választójog – mindez „az öncélú magyar állam" megteremtésének keretében) tartalmazott, fő iránya azonban totális jellegű fasiszta, korporációs államhatalom kiépítését szolgálta. Első intézkedése az Egységes Párt átszervezése volt (okt. 27.); új neve Nemzeti Egység Pártja (NEP) lett (pártelnök: Sztranyavszky Sándor, ügyvezető főtitkár: Marton Béla vezető EKSZ-tag). A fasiszta irányzat erősödését bizonyítja, hogy

1932. nov. 10–13-án Gömbös látogatást tett Mussolininél (eredménye: olasz–magyar vegyes bizottság alakítása a kereskedelmi kapcsolatok elmélyítésére), majd rövidesen (nov. 20–21.) a klerikálfasiszta

osztrák kancellár, Dollfuss látogatott Budapestre. A kormánypárti szervezés érdekében Gömbös országos propagandakörútra indult, és nagygyűléseken (nov. 22-én Miskolcon, 23-án Egerben, dec. 4-én Nagykőrösön, 18-án Szombathelyen, majd a Tiszántúlon) propagálta a Nemzeti Munkatervet.

1932. dec. 7-én Eckhardt Tibort – Gaal Gaszton halála után – a Független Kisgazdapárt vezérévé választották. Az ügyészség vádiratot adott ki Dréhr Imre ellen (dec. 20.). Chorin Ferencet a GYOSZ elnökévé választották (dec. 23.).

A válság enyhült (az ipar termelése 1932-ről 1933-ra 10%-kal nőtt), az ipari munkáslétszám lassan emelkedett (1932–33-ban 10 ezerrel). Gömbös mérsékelt szociálpolitikai intézkedései (a szénkartell föloszlatása, a szénárak leszállítása, a tej árának mérséklése) kiváltották a párt konzervatív szárnyának ellenkezését, és közeledést sejtettek Gömbös és Eckhardt között. (1931-ben titkos megállapodást kötöttek egymás támogatására.) Előirányzat az állami költségvetési deficit csökkentésére:

1933. febr. 1-én Imrédy Béla expozéja a képviselőházban (az új beruházásokra febr. 11-én a minisztertanács 15 millió pengős beruházási tervet fogadott el). Az 1933–34-es költségvetési évre a deficitet felére csökkentették (100,2 millióról 54,5 millióra). Hitler hatalomra jutása (jan. 30.) a magyarországi jobboldali erők aktivizálódását eredményezte. Kifejeződött ez a magyar külpolitika irányában is.

1933. febr. 4-én Kánya Kálmán berlini követet Horthy külügyminiszterré kinevezte (Puky Endre jan. 7-én a Közigazgatási Bizottság elnöke lett és lemondott). Márc. 17-én Gömbös Mussolinivel tárgyalt Rómában. Megkezdődött a fasiszta államokkal való szoros külpolitikai kapcsolat kiépítése. Ennek fontos állomása volt a Hitler–Gömbös találkozó Berlinben és Erfurtban (jún. 17–18.), majd Gömbös bécsi utazása (júl. 10.); Gömbös és Kánya római tanácskozásai (júl. 23.) Mussolinivel, Papen budapesti látogatása (szept. 18.), Gömbös és Kánya szófiai és ankarai tárgyalásai (okt. 17–27.), ausztriai tárgyalások Gömbös és Kállay Miklós részvételével (nov. 28); a költségvetési vitában

1933. ápr.–aug.-ban a Kisgazdapárt részéről elismerő hangok hallatszottak

a kormány iránt. A gazdaadósságok terén hozott mérsékelt intézkedés (2,5%-kal enyhítették az eladósodott gazdák kamatterhét az ápr. 24-i rendelettel), Imrédy és Fabinyi út- és ármentesítő programja (ápr. 3.), Fabinyi energiagazdasági terve (máj. 23.), Kánya bejelentése a várható magyar–német gazdasági megállapodásról (jún. 1.) erősítették a kormány és az agrár ellenzék kapcsolatát.

1933. júl. 7-én a képviselőház elfogadta a – Gömbös Által júl. 4-én benyújtott – kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvényjavaslatot, amit Gömbös válasznak szánt a legitimisták politikai mozgolódására. Marton Béla kiépítette a NEP országos párthálózatát (jan.), és létrehozta a munkástagozatot (Nemzeti Munkaközpont). A fasiszta propaganda ellensúlyozására

1933. szept.-ben a KMP kiadta a „Vissza a szakszervezetbe" jelszót; ezzel levette napirendről a vörös szakszervezetek megalakítását célzó irányvonalát, s megtette az első lépéseket a szakszervezeti egység irányában. (A szakszervezetek taglétszáma kb. 110000 fő volt. Ez a lépés visszhangra talált a szociáldemokrata baloldal körében, a tagság egyre számottevőbb része követelte a fasizmus elleni harc fokozását (már az SZDP XXIX. kongresszusán, 1933. jan. 6–8-án jelentkezett a szociáldemokrata baloldal, és tiltakozott a pártban uralkodó kispolgári tespedés ellen), de a reformista vezetés visszautasított minden egységakcióra vonatkozó javaslatot. Föllángolt a bedőellenes sztrájkmozgalom a textiliparban és a cipőiparban, továbbá a három Ganz-gyárban (júl.–aug.) és az építőiparban (októberben 18 ezer munkás sztrájkolt), az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezetésével (szolidaritási akció a cipőmunkássztrájk idején a vasasok, fások és textilesek körében). A sztrájkok és sztrájkolók száma emelkedett (1932-ben 4925 sztrájkoló 20 sztrájkban vett részt. 1933-ban 10367 sztrájkoló 31 sztrájkban.) A hitleri és olasz agressziós külpolitika fokozta a magyar kormánykörök revíziós aspirációit. Bethlen és Gömbös egymással versenyezve követelték a revíziót.

1934. jan. 4-én Bethlen a Magyar Szemle Társaság vacsoráján konkrét revíziós programot hirdetett (a magyar lakta területek népszavazás

nélküli visszacsatolását követelte és nemzeti autonómiát, önálló Erdélyt). Hasonló nyilatkozatot tett Gömbös Sátoraljaújhelyen (jan. 15.), hangoztatva Bethlennel való egységes politikai fölfogását. Bizonyos diszharmóniát árult el a kapcsolatról Bethlen debreceni képviselői beszámoló beszéde (jan. 28.), amely bírálta a kormány pénzügyi politikáját. Gömbös diktatórikus törekvéseit szolgálta a főváros egyébként is megszorított autonómiáját tovább csökkentő törvényjavaslat és a NEP hegemóniájának biztosítási igénye a fővárosi politikában. Ellentét robbant ki a párt „liberális" fővárosi szárnya és Gömbös között (Ugron Gábor és Kozma Jenő vezetésével). Ez kifejezésre jutott

1934. febr. 1-én a képviselőház közigazgatási és közjogi bizottságában (Kozma Jenő és Payr Hugó ellenzéki fölszólalásai). Egyidejűleg (febr. 11.) szociáldemokrata tömeggyűlés a Tattersallban 20 ezer résztvevővel, tiltakozásul az új fővárosi törvényjavaslat ellen. A törvényt a képviselőház megszavazta (márc. 9.), a törvény életbe lépett jún. 2-án (1934. évi XII. tc.), és aznap Huszár Aladár főpolgármestert állásából fölmentették. (Utódja Borvendég Ferenc lett, aki nov. 20-án meghalt; őt Sipőcz Jenő követte.) Gömbös nyomására az addigi fővárosi kormánypárt (Községi Polgári Párt) beolvadt a NEP-be (Kozma Jenő lemondott a vezetésről), és a fővárosi pártvezér Zsitvay Tibor lett (1934. dec. 4.). Ezzel a fővárosi községpolitikában is a gömbösi irányzat kerekedett felül. A külpolitikában erősödött a fasiszta államokra támaszkodó orientáció. (Antifasiszta általános sztrájk Franciaországban 4 és félmillió munkás részvételével febr. 12-én). Gömbös ismét Rómába látogatott és ennek eredményeként

1934. márc. 17-én aláírták az osztrák–olasz–magyar hármas egyezményt (ezt követték a gazdasági megállapodások máj. 16-án). Az egyezmény egy fasiszta blokk kiépítését célozta, és Németország csatlakozását igényelte (Gömbös téves elképzelése), de az eredmény Hitler ellenzésével találkozott (fokozott Anschluss-igények). Belpolitikai oldalról a legitimisták demonstráltak

1934. ápr. 10-én a Budai Vigadóban a Nemzeti Néppárt ünnepi vacsoráján, ahol Grieger Miklós és Pallaviccini György őrgróf a restaurálást

követelték, és élesen támadták a kormányt (Pallaviccini ellen a nemzeti hadsereg megsértése miatt bűnvádi eljárás indult); ugyanakkor összeütközés támadt a tüntető antilegitimista ifjúsági szervezetekkel. Egyidejűleg közeledési akció újabb jelei mutatkoztak a Kisgazdapárt fajvédő szárnya részéről Gömbös irányában.

1934. ápr. 13-án jelent meg az Est'ben Ulain Ferenc cikke (a közeledést sürgette Eckhardt és Gömbös között), majd Eckhardt a kisvárdai gyűlésen (ápr. 15.) a titkos választójog és az államfői jogkör kiterjesztése mellett és a kartellek ellen nyilatkozott, kifejezve, hogy hajlandó Gömböst támogatni, ha e követeléseit magáévá teszi.

Gömbös sztrájktilalmi szándéka ellenére az ESZE vezetésével sikeres sztrájkmozgalom bontakozott ki 1934-ben (a sztrájkok száma: 49, a sztrájkolók száma: 12 762 volt), majd 1935-ben (50 sztrájk zajlott le, 16 647 résztvevővel). A szervezetek létszáma 1930-hoz képest 1934-ben 26%-kal növekedett. Ezeket az éveket fellendülő sztrájkmozgalom jellemezte (januárban a Loden-gyárban, márc.–ápr.-ban Budapesten, Debrecenben és más városokban a cipészmunkások tartottak általános sztrájkot, sikeresek voltak a nemesfémesek, a famunkások bérmozgalmai; a Hofner–Schrantz-gyár munkásainak bérmozgalma júl–okt.; a pécsi bányászok is sztrájkoltak).

A kormányon belüli ellentét jelentkezett Imrédy pénzügyi expozéjában (ápr. 6.). Imrédy tiltakozott a bankokra irányuló támadások és az államosítás ellen, amelyeknek követelését „felelőtlen néptribun"-nak tulajdonította. A parlamentben is megmutatkozott a kormánytámogató erők további differenciálódása. Az

1934. ápr. 24-én kezdődő költségvetési vitában, a legitimisták - a mérsékelt szárny (Ernszt Sándor) is –, valamint a NEP „liberális" szárnya (Payr Hugó) a kormány ellen foglaltak állást. (A legitimisták ellenzékiségét táplálta a náci agresszió fokozódása a nemzetközi porondon: július 25-én fegyveres náci puccskísérlet Ausztriában, Dollfuss meggyilkolása.) Ugyanekkor Eckhardt a lojális ellenzék szerepében lépett föl.

1934. jún. 13-án a parlamentben kijelentette, hogy pártja szívesen kezet fog Gömbös Gyulával, ha becsületes reformokat hoz (titkos válasz-

tójogot, a telepítési javaslatot, és ha megvalósítja a Kisgazdapárt által követelt gazdasági programot). A költségvetés elfogadtatása után a parlamentet bizonytalan időre elnapolták (jún. 26.–dec. 23-ig); Gömbös és Eckhardt a parlament kikapcsolásával kívánták a hangoztatott közeledést létrehozni. Gömbös propagandájában a reformot hirdette. A titokzatosság légkörét árasztó vidéki miniszertanácsokon (Pannonhalmán júl. 6-án; a Bakonyban aug. 12–14-én) elsősorban agrárügyek: a gazdaadósságok, az erdőtörvény, az Alföld fásítása, a gazdasági cselédek fölmondása, a szőlő- és borgazdasági törvény kerültek tárgyalásra. E rendeletek a közép- és gazdagparaszti birtokok javára szolgáltak, és részben a Kisgazdapárt követeléseinek irányába estek, a közeledést jelezték. E taktikát megzavarta, hogy Rassay

1934. aug. 28-án nyilvánosságra hozta (Esti Kurír) Eckhardt és a Kisgazdapárt választójogi tervezetét és az ún. „bizalmas elgondolást", amely Gömbös és Eckhardt politikai szövetségét dokumentálta. (A választójogi tervezet azt javasolta, hogy a választás községenkénti és titkos legyen, mégpedig megyénkénti kerületekben, lajstromos szavazással; Budapesten és Pest környékén meghagyták az addigi kerületi beosztást, Pest vármegyét pedig két területre kívánták osztani. A terv szerint minden országos párt indulhatott, ha a képviselőházban legalább tíz képviselő tagja volt a választás előtt, vagy ha az általános választás kiírása után legalább tíz kerületben tudott érvényes lajstromot fölállítani. A tervezet megengedte a lajstromok kapcsolását, a töredékszavazatokat a legtöbb szavazatot nyert pártnak ítélte.) Gömbös a leleplezés után cáfolta a titkos megállapodást, és konzervatív oldalról bírálta Eckhardt tervezetét. Ennek ellenére Bethlen és hívei körében növekedett az ellenállás Gömbössel szemben, és tiltakoztak a Kisgazdapárttal való együttműködés ellen. Az ellentéteket átmenetileg elhallgattatta az

1934. okt. 9-i marseille-i merénylet (Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert meggyilkolták, és a nyomok Magyarországra, Jankapusztára vezettek). Eckhardt széles körű diplomáciai tevékenységet fejtett ki, hogy tisztára mossa a magyar kormányt és elsősorban Gömböst. Hogy a merénylet hatását ellensúlyozza

és az ellenforradalmi diktatúrák közeledését segítse (bár 1934. febr. 6-án aláírták a magyar–szovjet diplomáciai viszonyt rendező egyezményt):

1934. okt. 19–22-én Gömbös Varsóban tárgyalt Pilsudskival, Kozlowski és Beck miniszterekkel (kulturális és gazdasági vegyes bizottságok felállításáról), majd Bécsben Schuschnigg-gal és Papennel (nov. 4.), Rómában Mussolinival (nov. 6–7). Ez utóbbi eredménye a római jegyzőkönyv, amely az olasz orientáció elsődlegességét szögezte le a némettel szemben (az ellentét Ausztria függetlensége miatt támadt, Gömbös Olaszország és Németország közötti közvetítő külpolitikai akciója megbukott), és állást foglalt Ausztria függetlensége mellett (ugyanakkor Gömbös aggodalommal vette tudomásul a francia–olasz közeledést, és tiltakozott az olasz részről fölvetett restaurációs elképzelések és egy Németország nélküli „dunai rendezés" terve ellen). Hasonlóan nyilatkozott a magyar parlamentben Schuschnigg jelenlétében (dec. 14.), de ugyanakkor visszautasította a legitimista Grieger Miklós németellenes interpellációját. Gömbös térnyerésének a pártban fontos állomása volt a fővárosi NEP-szervezet megalakulása (dec. 13.), ami közvetlen következménye volt az

1934. dec. 12-i pártértekezletnek. Itt Sztranyavszky Sándor az egész párt köszönetét nyilvánította a Gömbös-kormánynak és Eckhardt Tibornak mint népszövetségi főmegbízottnak a marseille-i ügy kapcsán kifejtett tevékenységéért. (Eckhardt Tibor dec. 16-án a kormányzótól megkapta az első osztályú magyar érdemkeresztet, ami „kegyelmes" címmel járt.) A Népszövetségi Tanács több napos vita után a marseille-i ügyet békésen lezáró angol javaslatot fogadta el (dec. 10.). Eckhardt 1935. jan. 12-én benyújtotta a Népszövetségi Tanácsnak a magyar kormány jegyzékét a vizsgálatról és a hozott intézkedésekről. A jegyzéket a Népszövetségi Tanács elfogadta.

Az 1934. évben a gazdasági válság az előző évvel szemben enyhült. A kormány gazdaságpolitikáját az állami beavatkozás fokozódása jellemezte, különös tekintettel a külkereskedelemre és a kötött devizagazdálkodásra. A kormány fasiszta jellegű propagandája, a szociális demagógia a középrétegekben és egyes elmaradott,

félrevezetett dolgozó rétegekben visszhangra talált, a kormány társadalmi bázisa erősödött; a Gömbös–Bethlen ellentét és a Gömbös–Eckhardt közeledés várható lehetősége határozta meg a kormánytámogató csoportok és a polgári ellenzék politikai arculatát. A gömbösi – totális fasizmusra irányuló – törekvésnek egyetlen szilárd ellenfele a szervezett munkásság 120–150 ezernyi tömege volt, amely határozottságával, elvi szilárdságával, a nemzetközi munkásmozgalom hagyományaihoz híven, szembeszegült Gömbös korporációs politikájával, és őrizte, védte a szakszervezeteket mint az ellenforradalmi korszak egyedüli szervezett haladó táborát. (Az ellenállást erősítették a nemzetközi munkásmozgalomban megélénkülő egységtörekvések: A III. internacionalé üzenete 1934. október 11-én a II. internacionaléhoz, amelyben közös akciót javasolt a spanyol proletariátus érdekében; a II. internacionalé végrehajtó bizottsága nov. 13–16-i ülésén föloldotta az egységfrontra vonatkozó tilalmat.) Gömbös és vezérkara tervszerűen tört a teljes politikai hatalomra. Az első közvetlen akadályt Bethlen István és hívei jelentették, akiket a gömbösi suttogó propaganda „csáklyások"-nak, a hirdetett reformok egyedüli akadályozóinak jelölt meg. Két oldalról folyt a támadás Bethlen ellen: belülről Gömbös és ellenzéki oldalról Eckhardt részéről.

1935. jan. 1-én Eckhardt beszédében a Kisgazdapártban kijelentette, hogy elvi kérdésekben teljes megegyezésre jutott Gömbös Gyulával (aláhúzta, hogy csak Gömbössel és nem a párttal kíván együttműködni). Ezt követően Popovics Sándor lemondott a Nemzeti Bank elnökségéről (jan. 7.). Utóda Imrédy Béla lett. Kállay Miklós lemondott a földművelésügyi tárcáról (jan. 9.). Helyét Darányi Kálmán foglalta el. (Popovics és Kállay Bethlen táborához tartozott.) Bár a NEP elnöki tanácsa egységről adott ki kommünikét (jan. 22.), a következő pártértekezlet (jan. 29.) meghozta az első nyílt összecsapást. Ráday Gedeon, Berki Gyula, Ugron Gábor, Payr Hugó – Bethlen legközelebbi hívei – Eckhardt elleni éles támadással Gömböst bírálták. Eckhardt lemondott népszövetségi főmegbízotti funkciójáról. Így kívánta – taktikából – dokumentálni, hogy fölmondta a Gömbössel kötött megállapodást. Egy sajtópolémia

azonban Bethlen és Gömbös között (Pesti Napló és MTI-nyilatkozatok febr. 2–3-án) a revíziós taktikában (Bethlen a Duna-konföderációs tárgyalásokból – Gömbössel ellentétben – ki kívánta kapcsolni a revízió kérdését) meghozta az első nyilvános vitát. Hogy az ellentétet áthidalja, Horthy kihallgatáson fogadta Bethlent (febr. 5.), majd Gömböst (febr. 6.). Ezt követően

1935. febr. 9-én együttes kihallgatás után a megegyezésről jelent meg hivatalos kommüniké. Eckhardt febr. 18-án élesen támadta Bethlent, a NEP-ben Bethlen hívei febr. 21-én éles kirohanást rendeztek Eckhardt, a Reformnemzedék és burkoltan a gömbösi irányvonal ellen. Az akció folytatódott a kormánypárt bethlenista szárnya ellen, ezt demonstrálta febr. 26-án a Reformnemzedék vigadói gyűlése, amely egyszerre tüntetett Eckhardt és Gömbös mellett. Febr. 21-én a kormány rendeletileg megtiltotta politikai jellegű gyűlések, fölvonulások, körmenetek tartását, ami előkészület volt a döntő gömbösi lépésre. A kormány márc. 4-én váratlanul lemondott (ezen a napon alakította meg Szálasi Ferenc a Nemzeti Akarat Pártját) és még aznap újjáalakult (változás: belügy: Kozma Miklós; földművelésügy: Darányi Kálmán; kereskedelemügy: Bornemisza Géza). Gömbös bejelentette, hogy az új kormány a Nemzeti Munkatervet tekinti egyedüli célkitűzésének. Horthy Gömbös befolyására szentesítette ezt a lépést – ami szakítást jelentett Gömbös és Bethlen között – és kormányzói kézirattal

1935. márc. 5-én föloszlatta a parlamentet. Bethlen aznap nyolc hívével (Ráday Gedeon gróf, Purgly Emil, Bíró Pál, Kállay Miklós, Herrmann Miksa, Hajós Kálmán, gróf Keglevich Gyula, Berki Gyula) kilépett a NEP-ből. A választási hadjáratban a kormány közigazgatási apparátusa féktelen terrorral lépett föl minden ellenzéki párt, így a Kisgazdapárt ellen is.

1935. márc. 20-án Endrődön az ellenzéki népgyűlést csendőrsortűzzel kergették szét (9 halott volt). Az ellenzéki hangulat a dolgozó tömegek jelentős rétegeiben mutatott radikális irányt. Gömbös szélsőjobboldali hívei innen is toboroztak. Elsősorban az egyetemi ifjúság többségét sikerült a Reformnemzedéken és a bajtársi egyesületeken keresztül megnyerni. Ezt a célt szolgálta az Új Szellemi Frontnak

nevezett mozgalom is (Zilahy Lajos április 14-i cikkében a „reformkormány" támogatására szólította föl az írókat. Április 16-án Gömbös Gyula találkozott a felhívást támogató írókkal: Féja Géza, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Németh Imre, Németh László, Szabó Lőrincz, Tamási Áron jelentek meg az összejövetelen), amely az írók megnyerését remélte. Átmeneti sikereket ért el, de a kiábrándulás hamar bekövetkezett. A szervezett munkásság következetesen folytatta ellenállását gazdasági és politikai harcaiban egyaránt.

1935 első felében tovább szélesedett a sztrájkmozgalom. (A fővárosi férfiszabók és cipészek általános sztrájkja 1935. ápr. 1-én; 1600 munkás bérmozgalma a Magyar Posztógyárban; az újpesti famunkások sztrájkja jún. 1-én.) Az ESZE vezetésével eredményes politikai akciók zajlottak le Gömbös korporációs irányú föllépésével szemben. (1935. jan.-ban a második Rákosi-perben a halálos ítélet megakadályozása; a Fasisztaellenes Munkásegységfront választási agitációja; 20 000 szavazat az OTI-választáson a Szakszervezeti Munkás Egységblokk javára. (A Szakszervezeti Tanács listája 81,9%; a Szakszervezeti Munkások Egységblokkja 5%-ot kapott április 15-én; az Egységblokk öt képviselőjét a rendőrség még ápr. 13-án őrizetbe vette, és okt. 20-án rendőri felügyelet alá helyezte mint kommunistákat); ápr. 7-én tizennégy szakma munkásegységért harcolni akaró bizalmijainak gyűlése határozatilag tiltakozott a munkáskamarák fölállításának terve ellen; jún. 30-án a szervezett munkások szétzavarták a Nemzeti Munkaközpont alakuló építőmunkás-nagygyűlését.) Az országgyűlési választások a hatósági erőszak jegyében

1935. márc. 31.–ápr. 11-ig zajlottak le, és a NEP nagyarányú győzelmét hozták. (A választások eredménye: NEP: 171; Független Kisgazdapárt: 24; Keresztény Gazdasági Párt: 14; Szociáldemokrata Párt: 11; pártonkívüliek: 9; Szabadelvű Demokrata Blokk: 7; Keresztény Ellenzék: 1; Nemzeti Agrár Ellenzék: 1; Reformnemzedék: 1; Reformprogram: 1; Nemzeti Szocialista Párt: 2.) A NEP képviselőinek személyi összetétele nagymértékben megváltozott, Bethlen hívei kimaradtak, Gömbös emberei nagy számban

kerültek be, ami a szociális demagógiát hirdető szélsőjobboldali szárny és az egész NEP fasiszta irányzatának megerősödését eredményezte. (A 171 képviselőből 92 új ember volt, aki az előző ciklusban nem került be a parlamentbe.) A bethleni konzervatív irányzattal szemben győzött tehát a gömbösi fasiszta jellegű irányzat a pártban is. Gömbös választási agitációjában egyrészt a gazdasági reform ígéretével, másrészt a revíziót erőteljesen hangoztató nacionalista uszítással ért el sikereket (támaszt jelentett számára a márc. 16-i hitleri deklaráció, amely az általános védkötelezettséget elrendelte, és ezzel nyíltan szembehelyezkedett a versailles-i békeszerződéssel). A NEP új vezetőségét

1935. ápr. 26-án választották meg (Gömbös Gyula, Bobory György, Ivády Béla, Kornis Gyula, Marton Béla, Mayer János, Pesthy Pál, Sztranyavszky Sándor, Tomcsányi Vilmos Pál, Zsitvay Tibor), ami Gömbös győzelmét jelentette. A fővárosi politikában ugyanez a folyamat játszódott le. (Kozma Miklós belügyminiszter ápr. 17-én föloszlatta a törvényhatósági bizottságot.)

1935. jún. 1–2-án a fővárosi községi választásokon a NEP 1931-hez viszonyítva növelte a választott tagok számát (1931-ben a községi Polgári Párt 19, 1935-ben a NEP 29 tagot szerzett), és a kinevezett tagokkal döntő jobboldali többséget biztosított. (Keresztény Községi Párt: 56, ebből választott: 33, azaz 30,56%; NEP: 51, ebből választott: 29, azaz 26,85%; Szociáldemokrata Párt: 21, mind választott, azaz 13,37%; Polgári Szabadság Párt: 20, mind választott, azaz 12,74%; Keresztény Ellenzék: 4, mind választott, azaz 2,25%; pártonkívüliek: 3, azaz 1,9%; demokrata: 1; Szabadságfront: 1.) A kormány és a polgári ellenzék viszonyában változást hozott Eckhardt és Bethlen kibékülése (Eckhardt máj. 30-i levele nyomán), ugyanakkor Eckhardt és Gömbös szakítása (Ulain megkísérelte a közvetítést, de saját pártja és Eckhardt szembefordultak vele), továbbá Gömbös diktatórikus törekvései. Ezek ellen a felsőházban

1935. jún. 18–24-én, a költségvetési vita során konzervatív oldalról éles kritika hangzott el (gróf Széchenyi Aladár, gróf Károlyi Gyula, Ghyczy Elemér, Ripka Ferenc, Berzeviczy Albert, Baltazár Dezső,

Szontagh Jenő, Simontsits Elemér). Jelentkezett bizonyos aggály is – elsősorban legitimista oldalról – a kormány erőteljes németbarát külpolitikai orientációja miatt. (Németország márc. 1-én megszállta a Saar-vidéket, márc. 16-án hatályon kívül helyezte az előírt katonai korlátozásokat.) Az uralkodó osztályok egyes csoportjai a francia–olasz megegyezés reményében az olasz orientációt hangsúlyozták; ennek az álláspontnak az adott időpontban németellenes kicsengése is volt. 1935 első felében a stresai konferencia (ápr. 11–15.) támasztott bizonyos illúziókat a revízió esetleges békés megoldásáról, de az angol–német flottaegyezmény (jún. 18.), majd az Abesszínia elleni olasz agresszió (okt. 3.) szétfoszlatta ezeket az elképzeléseket. Ugyanezen a napon Gömbös külpolitikai programjában deklarálta, hogy a magyar nemzet vezérszerepre hivatott a Kárpátok medencéjében. (Gömbös a bejelentését németországi útja után közvetlenül tette; szept. 29-én találkozott Hitlerrel.)

Gömbös fasiszta irányú diktatórikus törekvéseinek legkövetkezetesebb és legkeményebb ellenfele a szervezett munkásság volt. (Gömbös jún. 21-én a felsőházban kijelentette: „Mi nem kedveljük a szociáldemokráciát mint politikai pártot. Nem akarjuk megtűrni az országban ezt az idegen világszemléletet. A képviselőházban nyiltan megmondottam, hogy likvidálni kell a szakszervezeteket politikai szempontból. Ezt feladatomnak tekintem, mert lehetetlen, hogy a munkaadás és munkakeresés akciójában politikum rejtőzzék.") A szervezett munkásság akciói azonban gátat vetettek a szakszervezet elleni támadásnak. Legkiemelkedőbb volt

1935. júl. 25.–aug. 21. között a nagy-budapesti építőmunkássztrájk (több mint 10 000 résztvevővel), amelynek politikai jellege is volt. Csatlakoztak hozzá a Pest környéki, a pécsi, a székesfehérvári és a soproni építőmunkások. A fővárosban tüntetések folytak, a rendőrséggel való összeütközés mindennapos volt (400 letartóztatás). A sztrájkmozgalom az ESZE és a MEMOSZ együttes akciójának volt az eredménye. Sorozatos sztrájkokkal tiltakozott a munkásság 1935–36-ban a gazdasági és politikai elnyomás ellen: téglagyáriak, textilmunkások, cipészek, famunkások sztrájkjai jellemezték ezt az időszakot. 1935 őszén a KMP határozatot hozott az ESZE

megszüntetéséről; a Kommintern VII. kongresszusa (júl. 25.–aug. 20.) határozataként újjáalakították a KMP Központi Bizottságát (1936 őszén).

A kormány külpolitikáját Gömbös szuverénül irányította:

1935. okt. 9-én a Népszövetség közgyűlésén Magyarország (továbbá Albánia és Ausztria) nem járult hozzá az Olaszország ellen alkalmazandó megtorló intézkedésekhez. Ezt a külpolitikai vonalat Gömbös a NEP-ben (okt. 10.) és Kánya a parlamentben (okt. 16.) megerősítette. Miután az Abesszínia elleni agresszió kapcsán olasz–német közeledés történt (Hitler segítséget ajánlott Mussolininek), ez az állásfoglalás a kormány németbarát orientációját is dokumentálta. Megkezdődött a Berlin–Róma tengely kialakulása. Az uralkodó osztályok konzervatív és szabadelvű agrárcsoportjai, továbbá a nagytőkések Bethlent támogató csoportjai egyre határozottabban szembefordultak a Gömbös-kormány bel- és külpolitikai irányzatával; a diktatúra vádját szegezve neki, sorozatos támadást indítottak ellene.

1935. okt. 20-án Eckhardt összefogásra hívta föl az „alkotmányvédő" politikai erőket „a nemzetre káros rendszer" ellen. (Okt. 16-án gróf Esterházy Móric interpellált a genfi magyar állásfoglalás miatt; nov. 5-én Bethlen Gömbös javaslatait kirakattörvénynek bélyegezte.) Erre a szélsőjobboldali egyetemista körök fasiszta tüntetéssel válaszoltak (nov. 18–21.). Az Eckhardt–Gömbös polémia élesedett. Gömbös a váci gyűlésen (nov. 27.) mint „konzervatív" politikus követelte a „szociális igazságot" a „keresztény középosztály" számára; Eckhardt Tatán (dec. 1.), Kiskunfélegyházán (dec. 8.), Mosonszentjánoson (dec. 15.) diktatórikus törekvésekkel vádolta Gömböst. A kormánypárton belüli helyzet megváltozását – Gömbös rovására – érzékeltette a legfőbb állami számszék elnöki állása körüli vita (a felsőházban Bethlen hívei alkotmányjogi aggályokat hangoztattak), amelynek eredménye (Horthy döntése alapján) Vargha Imre, Bethlen volt pénzügyi államtitkára, kinevezése lett. A NEP bizonyos konzervatív körei, a finánctőke bizonyos csoportjai a német agressziótól való félelmükben szembekerültek a gömbö-

si, erőteljesen németbarát és totális diktatúrára törekvő politikával. Gömbös igyekezett fönntartani vonalát. Több deklarációt tett:

1936. jan. 8-án hangoztatta: „A NEP egységesen megy a maga útján. A szervezkedést pedig folytatjuk" (ugyanígy jan. 19-én; a Hangya támogatása mellett jan. 30-án; beterjesztette a Házba az új sajtótörvényt febr. 17-én; a telepítési törvényjavaslatot febr. 20-án). Hasonló törekvéseket árult el kormánya külpolitikája is.

1936. márc. 21–23-án a római hármas találkozáson (Mussolini, Gömbös, Schuschnigg) megerősítették és kiegészítették az 1934-i jegyzőkönyvet (Ausztria távoltartása a kisantanttól sikerült, de Németország csatlakozásra bírása, ami Gömbös fő célja volt, nem), de mindez nem hozott eredményt. (A nyugat-európai népfrontmozgalmak sikerei: győzelem a spanyolországi választásokon febr. 16-án; a franciaországi választásokon április 26.–máj. 3.). A NEP konzervatív, „alkotmányvédő" csoportja megingatta Horthy Gömbös iránti bizalmát. Amikor máj. 14-én betegszabadságra ment, már bukott politikusnak számított. (A belügyminiszter június 3-án betiltotta a kaszáskeresztes mozgalmat, amely elsősorban a konzervatív nagyagráriusok ellen irányult – horogkeresztes jelszavakkal és támogatással.) Így halt meg Münchenben okt. 6-án.

1936. aug. 22-én Horthy meglátogatta Hitlert Berchtesgadenben, majd Miklas osztrák szövetségi elnököt (aug. 29.). Gömbös betegsége következtében Somkuthy József altábornagyot nevezte ki Horthy honvédelmi miniszterré (szept. 2.) Neurath német külügyminiszter Kányával tárgyalt Budapesten (szept. 20.).

1936. okt. 12-én Darányi Kálmán alakított kormányt (a konzervatív, „alkotmányvédő" irányzat jelöltjeként lett miniszterelnök a jobboldali ellenzék leszerelésére), többségében a régi miniszterekből (honvédelem: Röder Vilmos). Darányi Gömbös programja folytatójának vallotta kormányát, de hirdette az Angliával és Franciaországgal való jó viszony szükségességét is, amit a polgári ellenzék egyetértően nyugtázott. A NEP-en belül átszervezést hajtottak végre: megszűnt a főtitkárság dec. 14-én; elnök: Ivády Béla; társelnökök: Pesthy Pál, Mayer János, Marton Béla.

1936. dec. 24-én nyilatkozott Darányi: a „keresztény erkölcsi felfogást

tagadó irányzatok ellen" kívánt gátat emelni; állásfoglalását a náci párt mintájára szervezkedő nyilaskeresztes mozgalom, a szélsőjobboldal bátorításnak fogta föl. (Zászlóbontó Meskó Zoltán volt 1932-ben a parlamentben. Ezzel egyidejűleg indult meg Böszörményi Zoltán kaszáskeresztes mozgalma, főleg a Tiszántúlon; ebből jött létre 1933-ban a Nemzetiszocialista Magyar Munkáspárt. Festetics Sándor gróf vezetésével működött a Magyar Nemzeti Szocialista Párt 1933–1938.)

A magyar gazdasági életben 1935-től 1937 őszéig bizonyos föllendülés következett be. 1937-ben depressziós jelek mutatkoztak a könnyűiparban (helyenként 15–20%-kal visszaesett a termelés), 1938 elején ugyanilyen jelek a nehéziparban. A megnövekedett fegyverkezési program (1938. márc.) új ipari konjunktúrát eredményezett (növekedett az ipar aránya a nemzeti jövedelemben: 1929-ben 32,5%, 1938-ban 37,8% volt), de a munkanélküliség továbbra is fönnállott (1937-ben 90 ezer munkanélküli volt) enyhén csökkenő tendenciával (1938-ban kb. 60 ezer). A munkások reálbére az 1929-esnél kb. 5%-kal alacsonyabb volt 1938-ban.

A Darányi-kormányt a polgári és keresztény ellenzék 1937 elején biztosította támogatásáról. (Rassay Károly 1937. jan. 23-án; Ernszt Sándor febr. 9-én; Eckhardt Tibor ápr. 10-én Pápán).

1937. jan. 26-án Darányi kijelentette, hogy nem tűr semmiféle szélsőséges kilengést. Fölvette a harcot nemcsak a baloldali szélsőségekkel, hanem a nyilaskeresztesekkel is (febr. 13.). Puccstervek terjedtek el (Zichy János és Eckhardt léptek föl ez ügyben Darányinál). Darányi cáfolta ezt (márc. 10.) a képviselőházban, de röviddel utána Szálasi Ferenc ny. őrnagyot őrizetbe vették (ápr. 15.), és betiltották a Nemzeti Akarat Pártját. (A párt más néven újjáalakult.) A fasizmus elleni harcra mozgósított a Komintern Titkárságának határozata egy magyarországi illegális központ létrehozására. (márc. 13.). Ezzel egyidejűleg

1937. márc. 15-én zászlót bontott a Márciusi Front, és kibocsátotta programját a fővárosban (12 pontban követelte a polgári demokratikus szabadságjogokat, radikális földreformot és társadalmi reformot). A kormányban közben változás történt: Kozma Miklós lemondott

(febr. 1.), miután kisgazda oldalról szellőztették a Rádió részvényei körüli machinációit (Kozma Horthyt is „bevette" részvényesnek); utódja Széll József lett (ápr. 11); két új politikai államtitkár: Mikecz Ödön igazságügyi (ápr. 19), Bobory György belügyi (ápr. 20.) a NEP jobboldalát erősítette. A kereszténypárti ellenzék

1937. ápr. 17-én deklarálta az egyesülést (Ernszt Sándor és Friedrich István), több pártonkívüli konzervatív politikus is csatlakozott (Kállay Tibor). Ugyanekkor Darányi hivatalosan leszögezte, hogy „van zsidókérdés" (ápr. 18-án Szegeden), de ezt „alkotmányosan" Horthy vezetésével kell megoldani. Ebben a légkörben hangzott el

1937. máj. 30-án Bethlen István nagykanizsai fölhívása a polgári pártok összefogására („Szét kell válniuk a pártokban az alkotmányosság és diktatúra híveinek. . ."). Sulyok Dezső a Kisgazdapárt szolidaritását deklarálta Bethlen iránt. A NEP-en belül kb. 40 tagú „alkotmányvédő" (bethleniánus) képviselő intervencióra készült Horthynál a szélsőjobboldal megfékezése céljából, de az agráriusok (a Mecsér vezette „Cs" csoport vezetésével) nem támogatták őket. Hogy a kormány helyzetét megszilárdítsák, az országgyűlést kormányzói kézirattal

1937. júl. 15-én elnapolták (okt. 26-ig). A magyar–német viszonyban jelentős esemény következett be: Széll József belügyminiszter és Hess birodalmi vezérhelyettes nyilatkozatai (júl. 15.) a magyarországi német kisebbség ügyében (nyilvánosságra került – miközben ennek ellenkezőjét hangsúlyozták – a magyar és német kormány közötti ellentét). A kormányzati erők konzervatív szárnya a szélsőjobboldal hatalmi törekvéseit gátlandó elfogadtatja az 1937. XIX. tc.-et a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról (júl. 28.). A polgári ellenzék (Eckhardt és Rassay vezetésével) fokozta támadását a diktatúra törekvések ellen, a pártközi viszonyok tovább romlottak, a polgári ellenzék és a legitimisták kézfogása egyfelől (körmendi gyűlés, okt. 10-én), a szélsőjobboldal előretörése másfelől:

1937. okt. 3-án egyesültek a nyilas frakciók (1936 elején alakult Salló János Nemzeti Frontja; 1935-ben ifj. Balogh István Nemzeti Szocialista

Pártja; 1937. aug.-ban Endre László és gróf Széchenyi Lajos Fajvédő Szocialista Pártja; gróf Pálffy Fidél Irredenta Tábora) Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. (Háromtagú vezetőség állt az élén: Szálasi Ferenc, ifj. Balogh István, gróf Széchenyi Lajos.) Támogatta a nyilas mozgalmat Rátz Jenő, a vezérkar főnöke és csoportja (1937. máj.-ban 1 milliárd hétszázezer pengős beruházást követelt a hadsereg fejlesztésére), csatlakozott Hubay Kálmán, Rothen Ferenc, a német kisebbségi mozgalom egyik vezetője, rokonszenvezett a mozgalommal a Mecsér vezette „Cs" csoport. (Szálasi elítélése 1937. nov.-ben 10 hónapi fogházra – nem jogerősen – nagy német sajtóvisszhangot váltott ki.) A német kormány a nyilas mozgalom támogatásával is nyomást kívánt gyakorolni a magyar kormányra.

1937. nov. 20–29-én Darányi Kálmán és Kánya Kálmán Németországban járt, tárgyalt Hitlerrel, Göringgel és más vezetőkkel. (Hitler és Göring informálták Darányit az Ausztria, majd Csehszlovákia elleni német tervekről, és kilátásba helyezték a magyar revíziós törekvések ilyen irányú kielégítését.) A közeledő Anschluss hírére háttérbe szorult a Gömbös halála után folytatott „hintapolitika", és megerősödött az egyértelműen német–olasz külpolitikai orientáció. (Nov. 6-án Olaszország csatlakozott az antikomintern paktumhoz.) Belpolitikailag az uralkodó osztályok finánctőkés és nagybirtokos csoportjai (az utóbbi nem egységesen) a status quo fönntartásáért harcoltak oly módon, hogy meghirdették a nyilasok vitorlájából való „szélkifogás" politikáját. Ezt célozta Horthy Miklós szolnoki deklarációja (dec. 20.) a diktatórikus törekvések ellen (a nyilaskeresztes és a kormánypárton belüli szélsőjobboldali erőkre célzott), és Darányi szilveszteri nyilatkozata. Az úri szélsőjobboldal és az alsóbb rétegeket képviselő nyilas mozgalom pozíciószerzésre, illetve hatalomátvételre szervezkedett.

1937. dec. 31-én százezer röpcédulát szórtak szét a főváros utcáin (1938 Szálasi! – jelszóval).

1938. jan. 11-én Pest megye törvényhatósága Endre Lászlót alispánná választotta (gróf Szapáry Lajos volt baranyai főispán hivatalos jelölttel szemben), a kormánypárt többségének szavazatával. Az agráriusok konzervatív szárnyának pozícióveszteségét dokumentálta

a NEP-en belül, hogy Ivády Béla lemondott a pártelnökségről (jan. 19.). Utódja Tasnádi Nagy András a jobbszárny jelöltje volt (a csáklyásoké Zsitvay Tibor, a centrumé Pesthy Pál, a „szél" jobboldalé Krúdy Ferenc). A Népszövetség pénzügyi tanácsa felszabadította Magyarországot a pénzügyi ellenőrzés alól (jan. 27.). Az MSZDP rendkívüli kongresszusa tiltakozott a választójogi törvényjavaslat ellen (febr. 6.).

1938. febr. 21-én Széll belügyminiszter betiltotta a Magyar Nemzetiszocialista Pártot (Szálasit és 72 tagtársát rendőri felügyelet alá helyezték) ugyanakkor engedélyezték Hungarista Mozgalom címen. Ezzel egyidejűleg a vezérkar, Rátz Jenővel az élen készült a katonai diktatúrára, a NEP jobbszárnyára (Imrédy tervei alapján) támaszkodva.

1938. márc. 5-én Darányi Kálmán Győrben meghirdette az egymilliárdos programot, ami nem csupán a hadsereg korszerű fölfegyverzésének megindítását, hanem új gazdasági és politikai irányvonalat is jelentett. (A fegyverkezés a nagytőkének konjunktúrát ígért, a zsidókérdés kormányprogrammá emelése az úri középosztály, a szabadságjogok további korlátozása a tisztikar megnyerését célozta.) Ebben a helyzetben következett be az Anschluss (márc. 12.), ami további lökést eredményezett a szélsőjobboldal irányában. A kormány még márc. 9-én újjáalakult; Fabinyi, Lázár távoztak (igazságügy: Mikecz Ödön; pénzügy: Reményi-Schneller Lajos; földművelés: Marschall Ferenc; közgazdasági miniszter: Imrédy Béla). Föllendült a szélsőjobboldal tevékenysége (a Kisgazdapártból Matolcsy Mátyás vezetésével hat, a Kereszténypártból öt szélsőjobboldali képviselő kilépett), a NEP-ben a „Cs" csoport az intézőbizottság 12 helyéből 10-et megszerzett (alelnök Mocsáry Dániel lett). A szélsőjobboldal föllépése különösen a hadsereg megszervezésében Horthy ellenkezését is kiváltotta (Bethlen befolyása ismét kezdett érvényesülni).

1938. ápr. 3-án Horthy rádiószózatot intézett, amelyben elégedetlenségét fejezte ki a Darányi-kormány (szélsőjobboldallal szembeni) tehetetlensége miatt. A kormány benyújtotta (ápr. 8.) a képviselőházban az 1. zsidótörvény-javaslatot (a képviselőház máj. 12-én elfo-

gadta, a felsőház máj. 24-én). A felsőházban erős bizalmatlansági hullám mutatkozott a kormánnyal szemben (a szélsőjobboldallal való kapcsolat, Darányi és Hubay megegyezése miatt). Károlyi Gyula gróf vezetésével (60 felsőházi tag politikai demonstrációit kifejező vacsorája a Britanniában máj. 9-én), az uralkodó osztályok csoportjainak nyomására.

1938. máj. 13-án Darányi és kormánya beadta lemondását, és másnap az új kormány Imrédy Bélával az élen letette az esküt (belügy: Keresztes-Fischer Ferenc; külügy: Kánya Kálmán; pénzügy: Reményi-Schneller; igazságügy: Mikecz Ödön; földművelés- Sztranyavszky Sándor; honvédelem: Rátz Jenő; kultusz: gróf Teleki Pál; tárca nélküli propaganda: Hóman Bálint; iparügy: Bornemisza Géza; kereksedelem: Imrédy Béla, majd Kunder Antal). A képviselőház összetétele az Imrédy-kormány hivatalba lépésekor a következő volt. NEP: 162; kisgazdapárt: 23; Egyesült Keresztény Párt: 21; Szociáldamokrata Párt: 11; pártonkívüliek csoportja: 9; Nemzeti Földműves és Munkáspárt: 6; Polgári Szabadság Párt: 5; Nemzeti Demokrata Párt: 1; Nemzeti Önvédelem Frontja: 1; Nemzeti Radikális Párt: 1; Népakarat Pártja: 1; Reformnemzedék: 1; Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt: 1; Magyar Nemzeti Szocialista Párt: 1. Az Imrédy-kormány

1938. máj. 14-én mutatkozott be a képviselőházban. (A kormányprogram hangoztatta, hogy az új kormány nemzeti, keresztény jobboldali alapon áll, de megfenyegette a szélsőjobboldalt, amelyet demagógiával vádolt.) A polgári és konzervatív ellenzék rokonszenvvel fogadta (Eckhardt, Rassay, Bethlen, Ernszt Sándor, Zichy János és a felsőház máj. 19-én). Kormányrendelet (máj. 20.) megtiltotta a köztisztviselőknek és közszolgálati alkalmazottaknak, hogy olyan egyesületbe vagy szervezetbe lépjenek, amely ellentétbe állíthatja őket a törvényes rend követelményével vagy annak látszatát keltheti (3400/1938. ME). Megkezdődtek Budapesten a XXXIV. Eucharisztikus kongresszus ünnepségei (máj. 25.), amelyek még tovább szították a nacionalista tömeghangulatot. Az állami költségvetést gyorsan elfogadták (jún. 10.). Az ítélőtábla, majd a Kúria Szálasit 3 évi fegyházzal sújtotta (aug. 16.). Hogy a nagytőke és a

nagybirtok támogatása mellé az úri középrétegek bizalmát is megnyerje. Imrédy kiadta az 1938. XXX. te.-et (bevezette az állami szeszegyedáruságot, amiből hasznot húzott az állami bürokrácia, és az agráriusok javára döntötte el az ipari és mezőgazdasági szeszgyártók rivalizálását). A képviselőház a rendeletet

1938. jún. 24-én fogadta el (a felsőház júl. 6-án), hasonlóképpen (jún. 28-án) a Nemzeti Bank reformjáról szóló javaslatot. (Kedvezőbb hitelfeltételeket adtak a mezőgazdaságnak). Megjelent az első zsidótörvény végrehajtási utasítása (jún. 25.), ami súlyosabb volt, mint a törvény. Az „őrségváltás" megkezdődött. Hóman Bálint lemondott (júl. 11.), helyét Antal István foglalta el. Az Imrédy-kormányt a nyugati nagyhatalmak rokonszenvvel, Németország bizalmatlansággal fogadta. A hitleri agresszió fokozódott (Hitler szept. 12-én önrendelkezést követelt a csehszlovákiai népcsoportoknak, ami Csehszlovákia fölbomlasztását és likvidálását jelentette), s ez fordulatot hozott az Imrédy-kormány politikájában. (Imrédy júl. 18-án Rómába utazott. Itt a németekkel szemben remélt védelem helyett jobboldali ösztönzést kapott. Ennek következménye volt az aug. 10-i minisztertanács, ahol Imrédy előterjesztéseket tett egy jobboldali fordulatra.)

1938. aug. 20–29-én Horthy és Imrédy Németországba utazott. (Ezzel egyidejűleg zajlott le a bledi konferencia a kisantant államai és Magyarország részvételével, ami egyezménnyel végződött, és Hitler elégedetlenségét váltotta ki.) Imrédyt kedvezőtlenül fogadták Németországban. Ennek hatására

1938. szept. 4-én Imrédy Kaposvárott meghirdette egy nagyszabású gazdagyűlésen a „csodaforradalmat", amely a jelzett reformokat már nem az ellenforradalmi rendszer konzervatív diktatúrájának, hanem a totális fasizmusnak a talaján kívánta végrehajtani. (Bejelentette a honvédelmi törvényt, a gazdavédelem reformját, az álláshalmozás megszüntetését, a kishaszonbérletek alakulásának előmozdítását, az országos szociális hálózat megteremtését stb.) A sajtófőnökké kinevezett (szept. 1.) Kolozsváry Borcsa Mihály hajtotta végre az 1938. XVIII. tc.-et (1300 lapból 410-től megvonta a megjelenés jogát). További szélsőjobboldali politikusok kerültek a kor-

mányba (Kunder Antal szept. 22-én kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter lett, báró Vay László miniszterelnökségi politikai államtitkár). A német befolyás szempontjából döntő esemény volt

1938. szept. 29-én a müncheni egyezmény, amely földarabolta Csehszlovákiát (Olaszország, Németország, Franciaország, Anglia), a német csapatok bevonultak a Szudéta-vidékre (okt. 1.). Ezt követte az első bécsi döntés (nov. 2.), amely Németország és Olaszország határozata alapján Szlovákia és Kárpát-Ukrajna egy részét Magyarországnak ítélte. Imrédy a totális fasizmusra való áttérést az

1938. okt. 4-i minisztertanácson jelentette be oly módon, hogy indokoltnak jelölte a rendeleti úton való kormányzás bevezetését (a képviselőház igenlő szavazati többségét a szélsőjobboldal és a kormánypárt jobboldalának összefogására építette), de a kormány több tagja (Sztranyavszky, Keresztes-Fischer, Bornemisza, Mikecz, Marschall) szembefordult vele. Bethlen és Imrédy között teljes szakítás következett be (okt. 26.), a képviselőház és a felsőház elnökei (Kornis Gyula és Széchenyi Bertalan gróf) tiltakoztak (okt. 27.). Horthy sem fogadta el Imrédy javaslatait (nem támogatta Imrédyt a „Cs" csoport sem). A NEP-en belüli ellentét előrehaladt, ennek következményeként

1938. nov. 9-én az Imrédy-kormány benyújtotta lemondását és nov. 15-én újjáalakult (kimaradtak Sztranyavszky Sándor, Mikecz Ödön, Bornemisza Géza, Rátz Jenő; helyükbe léptek: Teleky Mihály gróf, Tasnádi Nagy András, Kunder Antal, vitéz Bartha Károly táborszernagy és Jaross Andor mint a Felvidék ügyének irányításával megbízott miniszter). Imrédy a NEP értekezletén parlamenti reformot helyezett kilátásba, és a zsidókérdés revízióját (meggyorsítását). Négyen kormány iránti bizalmatlanságot nyilvánítottak, és kiléptek aznap a pártból (Balogh Gábor, Mándy Sándor, Tahy László, Farkas Elemér). Imrédy pártközi értekezlet elé (nov. 21.) terjesztette a házszabály-revíziót. Ez újabb lépést jelentett a nyílt diktatúra felé. Válaszul

1938. nov. 22-én Sztranyavszky Sándor és 63 képviselő bejelentette a pártból való kilépését (a pártértekezleten Hegedűs Kálmán is bejelentette kilépését a pártból), másnap a miniszterelnök napirendi javaslatát

a parlamentben leszavazták, mire Imrédy lemondott (nov. 23.). A képviselőházi mandátumok megoszlása a pártszakadás után: NEP: 103; disszidens és pártonkívüli: 71; Független Kisgazdapárt: 23; Egyesült Kereszténypárt: 16; Szociáldemokrata Párt: 11; Ker. Nemzeti Szocialista Front (Matolcsy): 8; liberális és demokrata pártok: 7; nyilas pártok: 4; Népakarat (szélsőjobb): –; betöltetlen: 1. A kormány leszavazásánál az Egyesült Kereszténypárt (3 kivételével) a kormány mellett szavazott. A Házat elnapolták, az egyetemi ifjúság (főleg az Americana vezetésével) Imrédy mellett tüntetett, vidékről táviratok áradata érkezett hasonló szellemben. Horthy – Keresztes-Fischer és Teleki Pál tanácsára – újra kinevezte Imrédyt (nov. 27.); Kánya lemondott (nov. 28.), utódja gróf Csáky István lett (dec. 10.). A NEP elnöke Bárczay Ferenc, ügyvezető alelnök Törs Tibor, alelnökök Bárczay János és Kölcsey István lettek. A NEP egyhangúlag elfogadta (dec. 12.) „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" szóló törvényjavaslatot (2. zsidótörvény), és beterjesztették a parlamentbe (dec. 23.). A kormány betiltotta 1 hónapra a Népszavát a dec. 18-i számban megjelent „Két nagy reform" c. vezércikke miatt (dec. 19.). Imrédy totális fasizmust előkészítő terveiben előkészítő helyet foglalt el a fasiszta tömegpárt létrehozásának igénye (ami részben a nyilasokkal szembeni „szélkifogás" taktikáját is kívánta szolgálni). Ez jutott kifejezésre

1939. jan. 6-án a vigadói „zászlóbontó" nagygyűlésen, ahol Imrédy meghirdette a Magyar Élet Mozgalmat (bejelentette, hogy az irányításban még Rátz, Hóman és Jaross vesznek részt). Ideológiája a szegedi nemzeti és keresztény gondolat „koalíciója" volt a „führerprinzip", fajbiológia, a lelki reform nemzetiszocialista eszmével. (Horthy vezéri szerepét továbbra is hangsúlyozta.) A kisebb nyilas pártok, amelyek vezetői arisztokraták és az úri középrétegek képviselői voltak. (Festetics Sándor gróf és Pálffy Fidél gróf pártja) Imrédy mögé állottak, a „radikális" szociális demagógiát hirdető Szálasi–Hubay-féle párt továbbra is jobboldali ellenzéket képezett. (Febr. 3-án Szálasi hívei bombamerényletet követtek el a Dohány utcai zsinagóga ellen, megfélemlítésül.)

1939. jan. 10-én nagyszabású ellenzéki demonstráció volt – politikai vacsora formájában – a Gellért Szállóban (Sztranyavszky és disszidensei, Bethlen István, Eckhardt, Bornemisza, Friedrich), ahol közös parlamenti föllépést határoztak el. (jan. 13-án óriási botrányt rendeztek a Házban, de a kormánybuktatási akció nem sikerült.) A finánctőke, a vele szövetséges nagybirtok, továbbá az agrárius nagybirtok is többségében szembekerült Imrédyvel, elsősorban az általuk túlzottnak minősített német orientáció, továbbá a szociális demagógia veszélye miatt (OMGE-memorandum a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz a kishaszonbérleti program ellen). Kormányzati nyomásra az MSZDP XXXII. kongresszusa a párt nevét Szociáldemokrata Pártra változtatta, ugyanakkor elszigetelte a pártban föllépő jobboldali nacionalista csoportot (jan. 29.). Az OIB akcióprogram-javaslata támadó antifasiszta harcot indítványozott, Kulich Gyula az OIB tagja Zürichben találkozott a KMP vezetőségének megbízottaival, az itt kapott utasítás alapján fölvette a kapcsolatot Kassán (május 2.) Schönherz Zoltánnal, majd Rózsa Ferenc Párizsban találkozott Papp Lajossal, az ideiglenes Központi Vezetőség tagjaival, és így létrejött a szervezeti kapcsolat a kommunista csoportok között. A felsőházban Károlyi Gyula gróf vezetésével Imrédy-ellenes akció zajlott le (febr. 7-én név szerinti szavazáson csak módosítással fogadták el a keresethalmozási törvényjavaslatot), és ünnepi tiltakozó vacsora volt a Hungáriában Imrédy ellen (Glattfelder Gyula, gróf Széchényi Bertalan, Hegedűs Lóránt, Chorin Ferenc, Vida Jenő stb.). Imrédy diktátori törekvései élesztették Horthy bizalmatlanságát. Végül Rassay iratokat produkált, amelyek bizonyították Imrédy részben zsidó származását, mire

1939. febr. 14-én Horthy, Teleki és Keresztes-Fischer személyes közbelépése következményeként Imrédy lemondott a miniszterelnökségről. Utódjául (febr. 16.) a kormányzó gróf Teleki Pált nevezte ki. (Teleki tárcáját Hóman Bálint kapta meg). A nemzetközi helyzetben erőteljes eltolódás következett be a „tengelyhatalmak" (Berlin–Róma) javára. (Magyarország Csáky István gróf külügyminisztersége kezdetén – febr. 23-án – csatlakozott az antikomintern paktumhoz), Csehszlovákia német megszállásával (1939. márc. 15.) egyide-

jűleg a magyar csapatok bevonultak a Kárpátaljára. (Márc. 17-én a német kormány kihirdette a cseh–morva protektorátus létrejöttét, márc. 22-én elfoglalta a Memel-vidéket, a német–román gazdasági egyezmény márc. 23-án Romániát gazdaságilag függő helyzetbe hozta Németországtól.)

1939. ápr. 11-én Magyarország kilépett a Népszövetségből. (A magyar kormány nácibarát politikájának következménye volt: a Volksbund megalakulásának és működésének engedélyezése, a 2. zsidótörvény és az új Honvédelmi Törvény.) Teleki Pál követte a „szélkifogás" politikáját (febr. 22-i programbeszédében az Imrédy-kormány politikai utódjának vallotta magát, de kinyilatkoztatta „alkotmányvédő" irányát), átszervezte a kormánypártot (febr. 29-én létrejött Magyar Élet Pártja néven az új kormánypárt), de ugyanakkor betiltották a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, a Hungarista Mozgalom és a Hungarista Párt működését (febr. 25.). Teleki demonstrálta az olasz–magyar szövetséget római utazással (ápr. 18–20.), majd a magyar–német szövetséget Berlinben (ápr. 29.). A nemzetközi politika nagykihatású eseményei: kölcsönös segélynyújtási megállapodás Nagy-Britannia és Lengyelország között (ápr. 6.); Nagy-Britannia és Franciaország garanciális egyezménye Romániával és Görögországgal (ápr. 13.); a Szovjetunió javaslata Nagy-Britanniának és Franciországnak hármas szövetségi szerződés megkötésére (ápr. 17.). Ezt elhúzódó tárgyalások után a nyugati hatalmak elutasították, mire aug. 23-án Moszkvában aláírták a szovjet–német meg nem támadási szerződést. A parlamenttel megszavaztatta a 2. zsidótörvényt (máj. 3.).

1939. máj. 4-én kormányzói kézirattal feloszlatták a képviselőházat (1940. ápr.-ban járt le), és kiírták a választásokat (Imrédynek döntő szerepet juttatott Teleki a választások előkészítésében, a képviselők kiválasztásában).

1939. máj. 28–30-án zajlottak le a választások (az új választójogi törvény alapján titkosan). Eredménye a nyilasok nagyméretű előretörése, a polgári ellenzék és a szociáldemokraták súlyos veresége lett. (Magyar Élet Pártja: 178; Nyilaskeresztes Párt: 26; Független Kisgazda Párt: 14; Egyesült Keresztény Párt: 8; Egyesült Magyar

Nemzeti Szocialista Párt: 11; pártonkívüliek: 8; Magyarországi Szociáldemokrata Párt: 5; Polgári Szabadságpárt: 5; Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt: 2; Keresztény Nemzeti Szocialista Párt: 2; Népakarat Párt: 1.) Az 50 nyilas képviselői mandátum ellenére a nyilas egység nem valósult meg. (A jún. 14-én összeülő parlamentben a nemzeti szocialista frakciók megoszlása: Nyilaskeresztes Párt: 31; Pálffy-csoport: 3; Matolcsy-csoport: 3; Maróthy-csoport: 3; Meskó-csoport: 2; párton kívüli nyilasok: 6. Ellenzéki tevékenységük fokozódott, nyílt támadásba a kishaszonbérleti törvényjavaslat vitája során mentek át (szept. 30-án Hubay pártja kivonult a parlamentből), de nem kapván kellő támogatást a németektől, időleges visszavonulásra kényszerültek. (1939. dec.-ben belső válság volt a Nyilaskeresztes Pártban; öt képviselő: Zimmer Ferenc, Halmay János, Rátz Kálmán, Massonyi Kálmán, Nyireő Andor kilépett a pártból, a szélsőjobbszárny és a mérsékeltek Korody Tiborral az élen támadták a centrumot képviselő Hubayt.) Telekinek 1939 második felében sikerült visszaszorítania a nyilas előretörést, ebben döntő szerepet játszott a kormány külpolitikája, amely megfosztotta a nyilasokat a további számottevő német támogatástól (a választásokra a németek 500 ezer pengőt vásároltak föl Svájcban, és bocsátottak Hubay rendelkezésére).

1939. júl. 24-én Teleki Pál levelet írt Hitlerhez és Mussolinihez. Ezekben „a Berlin–Róma tengely erkölcsi és anyagi erejébe vetett mélységes hittől vezetve" német–olasz–magyar hármas tanácskozást javasolt, de hangsúlyozta a magyar szuverenitáshoz való ragaszkodást (a levelet Csáky – Hitlerrel folytatott tárgyalása után – visszavonta). A szélkifogó külpolitikát a kormányában végrehajtott változások és a MÉP szélsőjobbszárnyának visszaszorítása tükrözte: júliusban Kunder Antal helyét Varga József, októberben Tasnádi Nagy András helyét Radocsay László – Keresztes-Fischer bizalmasa – foglalta el. Teleki tehát együttműködést kívánt a tengelyhatalmakkal, de elsősorban Olaszországra támaszkodva (a Lengyelország elleni német akcióhoz nem kívánt támogatást nyújtani), célja volt a revízió elsősorban Románia ellen (ebben ütköztek érdekei a német

kormánnyal, amely a német–román kapcsolatok szorosabbra fűzését szorgalmazta a magyar revíziós törekvések rovására). E cél érdekében a német–lengyel fegyveres konfliktus kirobbanásakor, a második világháború kitörése napján:

1939. szept. 1-én a Teleki-kormány kiáltványban fordult az országhoz, és bejelentette kivételes hatalom életbe léptetése: az egyesülési és gyülekezési jog további korlátozását, az internálási rendszer kiterjesztését, a bel- és külföldi előzetes sajtócenzúra bevezetését, egyes anyagkészletek zár alá vételét, az iparban, a kereskedelemben és a bányászatban alkalmazottak munkaviszonyára vonatkozó régebbi rendelkezések (a munkaidő korlátozása és a fizetéses szabadság) fölfüggesztését. (Az új rendelet nemcsak a baloldali, hanem a szélsőjobboldali pártokat is korlátozta a tömegmozgalom területén.) A győri fegyverkezési program végrehajtása, a háborús konjunktúra a gazdasági élet területén éreztette hatását. A gyáripar termelési értéke 1939-ben 20%-kal megnőtt, az iparban foglalkoztatottak száma 72 ezerrel (a gyáriparban 40 ezerrel), a munkások reálbére kb. 10%-kal nőtt. A zsidótörvények következtében végbement „őrségváltás" nyomán javult a középrétegek életviszonya. A Teleki-kormány revíziós törekvéseit a német kormány a háború kirobbanásakor lefékezte (szept. 3-án és 4-én Woermann, majd Ribbentrop leállítottak mindenfajta románellenes magyar akciót), ugyanígy Ciano is (szept. 5.). Teleki viszont elutasította a német kérelmet: a német csapatok átvonulását Magyarország területén Lengyelország ellen (szept. 10.). Gazdasági intézkedések: kormányrendelet a búza és a rozs kiőrlési arányának szabályozásáról (dec. 21.); heti két hústalan nap elrendelése (dec. 29.), cukor- és zsírjegyek bevezetése (1940. ápr. 14.) a német hadigépezet (1940. ápr. 9-én a német csapatok megtámadták Dániát és Norvégiát; május 10-én Belgiumot és Hollandiát) segítésére. A munkásosztály szervezett tömegei – elsősorban a KMP vonalán – harcoltak a kormány fasizáló törekvései (kormánytámogató és nyilas munkásszervezetek) ellen; különösen föllendült az ifjúmunkás-mozgalom (1939 tavaszán Kulich Gyula, a KMP tagja lett az OIB titkára), a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben dolgozó kom-

munisták vezetésére 3 tagú politikai irányító szerv alakult Rózsa Ferenccel az élen (szeptember közepe). A Komintern Végrehajtó Bizottsága Schönherz Zoltánt megbízta a hazai pártközpont megszervezésével, és útnak indította Magyarországra (1940. jan. 3.). A falusi tömegmunka eredménye volt

1940. márc. 30–31-én a Földmunkásszövetség közgyűlése, ahol hangot kapott a munkás-paraszt szövetség létrehozásának igénye mindkét oldalról. Az OIB május 1-én röpiratban mozgósította az ifjúságot „a független és demokratikus Magyarországért"; 1940 tavaszán (márc.–ápr.) a belügyi szervek tömeges letartóztatásokat foganatosítottak a munkásszervezetekben, a június közepéig tartó nyomozás során több mint 800 személyt tartóztattak le, (így Kulich Gyulát április 10-én). Ápr. 16-án nagyarányú építőmunkássztrájk zajlott le. Budapesten, okt.–nov.-ben bányászsztrájk az ország minden nagyobb szénbányájában (okt. 7-én kezdődött Salgótarjánban), okt. 19–20-án kulminált (súlyos ítéletek). A honvédelmi miniszter katonai parancsnokot nevezett ki a hadiüzemek élére a sztrájk és a szabotázsakciók megakadályozására (máj. 10.). A kormánypártban újabb szélsőjobboldali támadás indult Teleki ellen (ezzel párhuzamosan nyilas föllendülés).

1940. jún. 3-án a MÉP értekezletén Imrédy vezette az akciót. Támogatásul Hubay és Vágó Pál benyújtották (jún. 7-én) nemzetiségi törvényjavaslatukat (önálló népcsoportok elismertetése, elsősorban a német kisebbség önállósítása), amelyet Teleki – maga mögé állítva soviniszta alapon a kormánypárt többségét – visszavert (Hubay és Vágót végül ezért megfosztották képviselői mandátumuktól, júl. 22-én). A nyilasok illegális tevékenysége is föllendült átmenetileg (titkos szervezkedés Wirth Károly irányításával).

1940. aug. 30-án a második bécsi döntés új helyzetet teremtett (Észak-Erdélyt a döntés értelmében megszállták a magyar csapatok). Ennek ellenértékeként Ribbentrop új német kisebbségi egyezményt kényszerített a Teleki-kormányra, és visszavonatta a közalkalmazottak politikai tevékenységéről szóló kormányrendeletet. (A magyar–német gazdasági egyezmény – 1940. júl. 20. – értelmében Magyarország 200 ezer tonna búzát, 200 ezer tonna kukoricát, 100 ezer

tonna egyéb takarmányt szállított Németországnak.) Az amnesztia folytán

1940. szept. 16-án Szálasi Ferenc kiszabadult a börtönből. Ruszkay-Ranzenberger Jenő altábornagy (a németek bizalmi embere) közvetítésével létrejött Szálasi vezetésével a nyilas egység (szept. 27.), kiadták a közös platformot (okt. 1.): egyetlen nemzetiszocialista mozgalom van: a Nyilaskeresztes Párt (vezér: Szálasi Ferenc tanácsszerv: Csia Sándor, Hubay Kálmán, Ruszkay Jenő, Széchenyi Lajos), a disszidensek visszatértek a pártba (Rátz Kálmán kivételével). Német támogatással Antonescu fasiszta diktatúrát vezet be Romániában (szept. 14.). A nyilas egység következményeként

1940. okt. 4-én Imrédy kilépett a MÉP-ből, majd megalakította a Magyar Megújulás Pártját (okt. 21.) a MÉP-ből kilépett képviselőkkel (Jaross Andor, Kunder Antal, Börcs János, Füssy Kálmán, Horváth Ferenc, Horváth Géza, Nagy László, gróf Károlyi Viktor, Rajniss Ferenc, Incze Antal, Oláh György, Németh Andor, Papp Mihály, Pintér Béla, Mester Miklós, Zsidó Sándor). Csatlakozott hozzá még Piukovich József, Pajor Győző, Taby Árpád (Milotay István is kilépett a MÉP-ből, de pártonkívüli maradt). Parlamenti összetétel: MÉP: 185; Erdélyi-párt: 41; Nyilaskeresztes Párt: 42; MMP (Imrédy): 20; Független Kisgazdapárt: 14; Kereszténypárt: 7; SZDP: 5; Polgári Szabadság Párt: 5; Magyar Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspárt: 2; Népakarat: 1; pártonkívüliek: 4; Változások a kormányban: Jaross Andor ápr. 1-én lemondott; Laky Dezsőt közellátási miniszterré nevezték ki (dec. 17.); Teleki Mihály gróf helyét báró Bánffy Dániel foglalta el. A MÉP elnöke, báró Vay László lemondott, helyére Lukács Béla került (nov. 5.). A szélsőjobboldali támadás a kormány ellen 1940 őszén nem járt sikerrel, a Teleki-kormány helyzete – miután teljesítette a német politika követeléseit – megszilárdult. Ezt dokumentálta

1940. nov. 20-án Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez (1940. szept. 27-én Németország, Olaszország és Japán katonai szerződést kötöttek), abból a meggondolásból is, hogy megszerezve a német kormány bizalmát, védelmet nyerjenek a szélsőjobboldal

ellen (hozzájárult a kormány a németek átvonulásához Romániába).

Ezzel egyidejűleg indultak a magyar–jugoszláv tárgyalások. (Teleki számára Jugoszlávia a „nyitott ablakot" jelentette a korlátozott magyar függetlenség védelmében.) A tárgyalásokat a német kormány jóváhagyta (Jugoszlávia német orientációjának lehetőségét látta benne).

1940. dec. 12-én Belgrádban aláírták a magyar–jugoszláv „örök barátsági" szerződést (Csáky István halála után Bárdossy László kapta a külügyminiszteri tárcát 1941. febr. 4-én). Hitler aláírta a Fall Barbarossát, a Szovjetunió elleni támadás tervét (dec. 19.). Romániában leverték a Vasgárda puccskísérletét német segítséggel (1941. jan. 20–23.). Német nyomásra Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez (1941. márc. 25.), de a jugoszláv tisztikar, népi támogatástól kísérve megdöntötte a kormányt (márc. 27.), és Pál régensherceget lemondatta. Ebben a helyzetben ült össze

1941. márc. 28-án a magyar minisztertanács, amely Teleki előterjesztését – a magyar hadsereg támadása bizonyos feltételek mellett, Jugoszlávia ellen – elfogadta. (Feltételek: 1. Ha Jugoszlávia mint állam részekre bomlik; 2. ha a jugoszláviai magyar kisebbséget veszélyezteti az új jugoszláv rezsim; 3. ha a magyarlakta területeken a német támadás következtében vacuum támad.) A végleges döntést a Legfelső Honvédelmi Tanács hozta (ápr. 1.), és hozzájárult a magyar hadsereg támadó hadműveleteihez.

1941. ápr. 3-án hajnalban Teleki Pál főbe lőtte magát, utódja Bárdossy László lett. (A német hadsereg ápr. 6-án megindította a támadást Jugoszlávia ellen). Ápr. 10-én éjjel a minisztertanács elhatározta a magyar támadást, ami azonnal megkezdődött. A magyar csapatok ápr. 11-ig megszállták a Bácskát. Horthy látogatása Hitlernél (ápr. 24.) a Bánátra vonatkozóan eredménytelen maradt. A magyar szélsőjobboldal, élén a vezérkarral, fölkészült a Szovjetunió elleni háborúra. Werth Henrik vezérkari főnök máj. 6-i emlékirata sürgette a Szovjetunió elleni támadást. Június elején a vezérkar és a berlini követ követelték, hogy a magyar kormány önként ajánlja föl a részvételt (versengés indult Hitlernél a Romániával szembeni

előnyökért), ezt a minisztertanács elutasította (jún. 14.). A Szovjetunió elleni német támadás (jún. 21.) új helyzetet teremtett, a minisztertanács – Bárdossy előterjesztésére – elhatározta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval (jún. 23.). Német gépek idegen felségjellel ellátva Kassát bombázták (jún. 26.), amit a vezérkar szovjet támadásnak jelzett. Az azonnal összehívott minisztertanács

1941. jún. 26-án kimondta, hogy Magyarország és a Szovjetunió között hadiállapot áll fönn. Június 27-én a magyar csapatok megtámadták a Szovjetuniót. Ezt Bárdossy a parlamentben bejelentette. Július 1-én a parlament megkezdte az ún. házassági törvény módosításáról szóló javaslat tárgyalását, amely a módosítások folytán fajvédelmi javaslattá bővült (júl. 2-án a parlament általánosságban elfogadta); a felsőház júl. 18-án módosításokkal megszavazta (65 szavazattal 53 ellenében). A két ház közötti ellentét megoldását közös bizottság végezte el (júl. 25.). A törvény (1941:XV. tc.) aug. 8-án lépett életbe. A magyar kormány bel- és külpolitikája ellen a KMP megkezdte az antifasiszta Népfront megszervezését. (Bajcsy-Zsilinszky Endre 1940. nov. 29-én a parlamentben tiltakozott a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ellen.) 1941 elején Budapesten megalakult a KMP Központi Bizottsága és Titkársága Schönherz Zoltánnal az élen. A hadba lépés után a kormány és a vezérkar szigorító intézkedéseket hozott (gyülekezési tilalom, a hadbíráskodás kiterjesztése, a hadiüzemi hálózat kiszélesítése). Letartóztatások voltak Észak-Erdélyben (1941. jún. 29-től szept. 20-ig kb. 800 kommunistát vettek őrizetbe). A magyar kormány az ország gazdasági életét a német hadigépezet szolgálatába állította. (Ennek következménye lett a nehézipari termelés fokozása, a könnyűipar visszaesése.) Bevezették az élelmiszerjegy-rendszert (1941. szept. 15-én Laky Dezső helyét Győrffy-Bengyel Sándor szkv. vezérezredes foglalta el). A KMP Központi Bizottsága jún. 28-án, majd

1941. szept. 1-én meghatározta a fő irányvonalat, amely szerint a párt kész együttműködni minden néprétteggel, társadalmi csoporttal – pártállásra való tekintet nélkül –, amely a németekkel való szakítás,

a háborúból való kilépés, a Szovjetunióval való különbéke érdekében hajlandó harcolni. Bevezette a tagjelöltrendszert, és megkezdte az illegális szervezetek kiépítését. A szovjetunióbeli magyar emigráció megkezdte a Kossuth adó működtetését (1941. szept.). 1941 őszén tárgyalások kezdődtek az SZDP balszárnya és a KMP között az akcióegység tekintetében. Hasonló közeledés történt a megalakult Parasztpárt és a KMP között. Az első nagyobb antifasiszta tömegmegmozdulás a Batthyány-emlékműnél (okt. 6.) zajlott le, majd még nagyobb tömeg részvételével 1941. nov. 1-én a budapesti Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírjánál. Élénkülés a szakszervezeti mozgalomban. A sütőmunkások szakszervezetének országos kongresszusán Marosán György titkár jelentette, hogy a két kongresszus között 2000 új tag lépett a szakszervezetbe. A malomipari munkások kongresszusán Deák Lajos titkár 556 főnyi szaporodást állapított meg (nov. 2.).

Az antifasiszta mozgalom élénkülésével egyidejűleg bomlási jelek mutatkoztak a nyilas egység körül. A németek elsősorban Imrédyt támogatták (Szálasival szemben fönntartások); a Nyilaskeresztes Párton belül frakciók már 1940 telén; a hungarista aktivisták (Omelka, Kassai Schalmayer) „radikális" anarchizmusa és az úri középosztály szélsőjobboldali exponensei két oldalról támadták Szálasit, és közeledést követeltek Imrédy pártjához. A nyílt szakadás

1941. szept. 12-én következett be. Baky László és 8 képviselő (gróf Pálffy Fidél, Palló Imre, Jandl Lajos, Kuhajda Vilmos, Pándi Antal, Lill János, Papp József, Rupprecht Olivér) kilépett a Nyilaskeresztes Pártból, és új pártot alapított (szept. 14.) Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven, majd pártszövetségre lépett Imrédyvel (szept. 24.). Ezzel Imrédy a legnagyobb szélsőjobboldali parlamenti ellenzék vezére lett (33 mandátum); alvezérek: Ruszkay és Rátz Jenő; 1941 decemberében csatlakozott Hubay Kálmán is. Szálasi radikális irányban tolódott (novemberben utasította a párt képviselőit az ellenzékiség fokozására), új vezérkar került az élre (Csia Sándor, Hennyey Árpád, Gera József, Szöllösi Jenő, báró Kemény Gábor). Bárdossy és a vezérkari főnök, Werth Henrik ellentétét

Horthy az előbbi javára döntötte el (Szombathelyi Ferencet nevezte ki vk. főnökké szept. 6-án), de hogy németbarátságát dokumentálja, Bárdossy és Szombathelyi társaságában látogatást tett Hitlernél (szept. 7–10.).

1941. okt. 7-én megjelent Eckhardt Tibor és társai amerikai deklarációja, amelyben a hitleri Németország elleni állásfoglalásra hívták föl Magyarország lakosságát. (Eckhardtot és társait, akiket Horthy és Bethlen küldtek ki, megfosztották a magyar állampolgárságtól okt. 8-án.) A német nyomás fokozódott (júl. 31-én Von Jagow, az új német követ átadta megbízólevelét); az Ukrajnában bevetett magyar Gyorshadtestet végül beolvasztották Schwedler-csoport elnevezéssel a német egységekbe (okt. 9.); Jagow újabb csapatokat kért (okt. 27.); Bárdossy Berlinben aláírta az Antikommunista Paktum új jegyzőkönyvét (nov. 24.); megkezdődött Magyarországon a mezőgazdasági termékek katonai rekvirálása (Ribbentrop gazdasági követeléseket terjesztett Bárdossy elé). Felállították a Honvéd Vezérkar Főnökének Bíróságát. Hatáskörébe utalták a szabotázs, a hűtlenség, a fönnálló társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedést, valamint a honvédelem érdekeit veszélyeztető valamennyi cselekményt (7650/1941. ME sz. – okt. 28.). E törvény alapján állították katonai bíróság elé a kommunistákat. A budapesti angol követ memoranduma követelte a magyar kormánytól, hogy csapatait vonja vissza a Szovjetunió területéről (nov. 29.), majd a nemleges válasz után

1941. dec. 7-én Anglia hadat üzent Magyarországnak. Bárdossy jegyzékben tudatta az amerikai követtel a hadiállapotot az USA-val (dec. 13.), ezt közölte a parlamenttel (dec. 16.). A szovjet hadsereg ellentámadása és az angol sikerek Észak-Afrikában föllendülést eredményeztek az antifasiszta mozgalomban.

1941. dec. 25-én a Népszava karácsonyi számában kommunisták, szociáldemokraták és a polgári ellenzék képviselői, sőt hajdani fajvédők (Kállai Gyula, Szakasits Árpád, Szekfű Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre) az antifasiszta összefogás mellett foglaltak állást. A vezérkar és a szélsőjobboldal ellentámadásának egyik megnyilatkozása volt az újvidéki és zsablyai vérengzés (1942. jan. 4–23. több ezer

ember legyilkolása). A harc éleződött (a külügyi bizottságban Bajcsy-Zsilinszky, Peyer Károly, Rassay Károly tiltakoztak), Körösmező közelében földet ért Borkanyuk Alex és hattagú ejtőernyős partizán csoportja. Többen elestek a fegyveres tűzharcban (jan. 4.) Borkanyukot elfogták (febr. 12.). Megjelent a Szabad Nép első száma (febr. 1.); a KMP röplapokon tiltakozott, újabb élelmiszerkorlátozások léptek életbe (jan. 15. liszt- és kenyérjegy az ország területén; febr. 6. rendelet a rizsféleségekről).

1942. febr. 9-én Bárdossy benyújtotta a képviselőházban a kormányzóhelyettes-választásról szóló törvényjavaslatot. (Horthy november végén szólította föl Bárdossyt az előkészítésre, aki vonakodott, és ezzel Horthy ellenszenvét megnövelte.) A nyilasok, a legitimisták és Imrédyék ellenezték ifj. Horthy István jelölését, akit febr. 19-én megválasztottak. Az antifasiszta mozgalom újabb eredményeként megalakult a Történelmi Emlékbizottság (febr. vége), amely 1848 emlékének jelszavával törekedett tömegmozgalommá válni, és márc. 15-én tüntetést szervezett a Petőfi-szobornál a háború és a németek ellen, több ezer ember vonult föl;). A német kudarcok, a nyilasok és Imrédy befolyásának csökkentési igénye és Horthy ellenszenve Bárdossyt lemondásra késztette, utódja Kállay Miklós (Horthy személyes jelöltje) lett, Kállay

1942. márc. 9-én alakította meg kormányát (csak Bárdossy vált ki, az összetétel nem változott), és ezzel az uralkodó osztályok németellenes szárnya újra irányító szerephez jutott. A miniszterelnöki program (márc. 19.) változatlan politikai vonalat hirdetett. (Ribbentrop jan. 6–9-ig, Ciano jan. 15–18-ig tartózkodott Budapesten. A németek újabb katonai és gazdasági követeléseket terjesztettek elő, amit Horthy megígért.) Rövidesen megkezdődött a második hadsereg kiszállítása a szovjet frontra (ápr. 12.), majd német–magyar árucsere-tárgyalások kezdődtek Berlinben (ápr. 14–23.). Ezt Kállay ismertette a minisztertanácsban (máj. 5.). A kormányban helyet kaptak az Imrédyvel szimpatizáló jobboldal exponensei (mint tárca nélküli miniszterek: Lukács Béla, Antal István). A márciusi tüntetés szervezői ellen megtorló intézkedések (ápr. 2-án letartóztatták a Magyar Történelmi Emlékbizottság elnökét, Kovács Imrét, to-

vábbá Bálint Györgyöt, Cserépfalvi Imrét és Hay Károlyt), ezt követően a kormány a baloldali szociáldemokratákat, a szakszervezeti vezetőket és a kommunistagyanús egyéneket katonai szolgálatra hívta be, majd büntetőszázadokat állítottak föl és a keleti frontra indították őket. A továbbiakban·

1942. máj.–jún.-ban nagyméretű letartóztatások voltak (Schonherz Zoltánt, Rozsa Ferencet, továbbá 1300 kommunistát és szociáldemokratát tartóztattak le), ezzel egyidejűleg Vajna Gábor nyilas képviselő a szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt betiltását követelte több interpellációban. További élelmiszerkorlátozásokat léptettek életbe· 20 dekára szállították le a kenyérfejadagot (febr. 11.), emelték a szállodai és vendéglői árakat (febr. 14.). Benzinkorlátozást léptettek életbe (márc. 1.), kormányrendelet szabályozta a textiláruk elosztását (ápr. 10.) Megállapították az egységes búzakenyérliszt, az egységes rozsliszt stb. színhatárát (ápr. 17.). Korlátoztak a húskonzervek gyártását (máj. 22.), Budapesten bevezették a tejjegyet (máj. 26.) Rendeletet hoztak az élő sertés és a húsipari termékek áráról, megjelent a termésrendelet, amely bevezette a kenyérgabonajegyet, a cséplés és őrlés korlátozását (jún. 11.)

1942. jún. 29-én a kenyérfejadagot napi 15 dekára korlátozták. Beszolgáltatási rendeletet adtak ki: az árpa 22%-át, a zab 30%-át kellett beszolgáltatni (júl. 7.) Maximálták a lisztet, a kenyeret, az élesztőt, az élő sertést, a tejtermék, az olajos magvak stb. árát (júl. 23.), korlátozták a vágóállatok forgalmát (júl. 26.), a zsírfejadagot Budapesten (aug. 8.) Maximálták a hús és burgonya árát (szept. 16.) (Közellátásügyi miniszterek: Lossonczy István, 1942. jún. 30.–okt. 19.; Szász Lajos, 1942. okt. 19.–1944. márc. 22.) Kormányrendelet korlátozta a baromfiforgalmat (nov. 12.). A Németországnak nyújtott gazdasági „segítség" következményeként a német adósságok márkában 1942-ben 506 millióra (1941-ben 140 millió), 1943-ban 1035 millióra rúgtak. A fedezetlen kiszállítások következtében növekedő német tartozások, az ún. márkaszaldo 1941 és 1943 között 2 milliárd pengőre rúgott. A magyar csapatok (2 hadsereg) elfoglalták állásaikat a Donnál (júl. 25.). Horthy megszüntette az eljárást az újvidéki mészárlás vezetője, Feketé-

halmy-Czeydner és társai ellen (aug. 13.). Súlyos veszteség érte a Horthy–Kállay-vonalat:

1942. aug. 20-án Horthy István kormányzóhelyettes repülőszerencsétlenség következtében a keleti fronton meghalt. Ez az esemény ismét előtérbe helyezte az utódlást, és mozgósította Horthy jobboldali ellenzékét. Kállay védekezésül bizonytalan időre elnapolta a parlamentet (aug. 26.). A német befolyás korlátozását célozta, hogy Bartha Károly helyére a honvédelmi minisztérium élére Nagybaczoni Nagy Vilmost nevezték ki (szept. 24.). Ennek ellensúlyozására a Kállay-kormány terrorintézkedéseket foganatosított az antifasiszta erők ellen.

1942. okt. 3-án és 9-én kivégezték Borkanyuk Alexet és Schönherz Zoltánt. (Egyéb terrorintézkedések: június 13-án a börtönben meggyilkolták Rózsa Ferencet, július 15–28. között 137 kárpátaljai kommunista perét tárgyalta a katonai bíróság, hatot kivégeztek július 31-én; kivégezték Újvidéken 9 partizánt okt. 30-án; ítéletet hoztak Braun Éva, Jahn Ferenc és társai ügyében nov. 24-én.)

1942 őszén a háború menetében döntő fordulat jött létre: a német támadás elakadt Sztálingrádnál; angol ellentámadás indult Észak-Afrikában.

1942. dec. 2-án Bajcsy-Zsilinszky interpellált a parlamentben a bácskai vérengzések ügyében, amit a szélsőjobboldal óriási fölháborodással fogadott. A német kormány bizalmatlansága megnőtt a Kállay-kormány iránt (a dec. 22-i minisztertanácson fölolvasták Sztójay berlini magyar követ ilyen tárgyú jelentését). A szovjet áttörés és a sztálingrádi szovjet győzelem (a 2. magyar hadsereg – 140 ezer ember elpusztult) hatására Kállay a MÉP jobboldali többségével szemben, a finánctőke és a nagybirtok németellenes szárnyától támogatva, Horthy bizalmát bírva, hintapolitikát kezdeményezett.

1942. dec. 31-én illegálisan fölállította a „Kiugrási Irodát". Ezzel egyidejűleg ifj. Horthy Miklóst rendkívüli követté kineveztette, és Szentiványi Domokost megbízta az iroda megszervezésével. Tárgyalások kezdődtek a nyugati hatalmakkal Törökországon, a Vatikánon és Svájcon keresztül. (A legitimisták már korábban fölvették a kapcsolatot Habsburg Ottóval – Kállay megbízásából – 1942 őszén

Sigray Antal gróf útján; Svájcban az amerikaiakkal Radvánszky Albert báró tárgyalt, Wettstein magyar követ pedig a pápai nunciussal 1943. febr. 23-án; Apor Gábor báró vatikáni magyar követ 1943. márc. 7-én átadta a pápának Kállay levelét.) Hóman Bálint bevonásával az angolszász hatalmakkal való különbéke-tárgyalásokra bizottságot (árnyékkormányt) hoztak létre. Kállay a külügyi bizottságban (febr. 19.) az angolszász hatalmak iránti lojalitásának adott kifejezést. Az

1943. márc. 10-i minisztertanács elutasította a német kérelmet újabb magyar csapatok küldésére. Változások a kormányban: Varga József helyét Bornemisza Géza (iparügy) és Zsindely Ferenc (kereskedelem és közlekedésügy) foglalta el (márc. 29.).

1943. ápr. 17–18-án Horthy látogatást tett Hitlernél és Ribbentropnál. (Hitler sérelmezte a Kállay-kormány politikáját, Kállay távozását igényelte, amit Horthy megtagadott. Eltérő szövegű kommüniké jelent meg a találkozásról Budapesten és Berlinben.) A viszony megromlott (Horthy máj. 7-én levélben magyarázkodott Hitlernek, eredménytelenül). A hintapolitika folytatódott: Barcza György (volt londoni követ)

1943. júl. 11-én találkozott Bernben Dulles amerikai megbízottal, majd az „árnyékkormány" részéről Baranyai Lipót vette föl a kapcsolatot Svájcban az angolszász megbízottal (a magyar kormány kinyilatkoztatta, hogy megadja magát az angol–amerikai csapatoknak). Habsburg Ottó is bekapcsolódott a Kállay-kormány érdekében. (Német nyomásra közben lemondott Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, utódja Csatay Lajos lett jún. 12-én.) Az új külügyminiszter (júl. 24.), Ghyczy Jenő, az angolszász orientáció híve volt. Az angolszászok szicíliai partraszállása (júl. 9.), Mussolini bukása (júl. 25.) és a kurszki szovjet sikerek következtében a Kállay-kormány fokozta az angolszáz orientációt. Ezzel egyidejűleg növekedett az antifasiszta erők tevékenysége, a KMP népfrontpolitikája eredményeket produkált. A Komintern föloszlatása (máj. 13-án) maga után vonta a KMP Központi Bizottságának határozatát a párt formális föloszlatásáról és a Békepárt megalakításáról (júl.).

1943. júl. 31-én Bajcsy-Zsilinszky memorandumot nyújtott át Kállaynak

(követelte a kormány irányváltoztatását, a háborúból való kilépés módozatainak kimunkálását). Kállay válaszként tárgyalást kezdett (aug. 5.) a Kisgazdapárt, a Demokrata Párt és az SZDP vezetőivel (Bajcsy-Zsilinszky, Tildy Zoltán, Kéthly Anna, Peyer Károly, Rassay Károly), akikkel megegyezett a hintapolitika folytatásában (további tárgyalások folytak a kiugrás biztosítékának megszerzése érdekében). A német vezérkar elkészítette Magyarország katonai megszállásának tervét (1943. szept. 30-án a Margarethe fedőnevet kapta). A különböző németellenes irányzatok: szocialista, antifasiszta, harmadikutas és nacionalista erők vitája (a Magyar Élet könyvbarátainak társasága és a Soli Deo Gloria Szövetség keretében).

1943. aug. 23–28-án Balatonszárszón a munkás-paraszt-értelmiségi ifjúsági találkozó az antifasiszta tábor erősödését eredményezte. A mezőgazdasági munkások bérmozgalma fokozódott (1943. máj.-ban létrejött a Parasztszövetség földmunkás tagozata), Csepelen 5000 munkás lépett sztrájkba (szept.), vidéki városokban új békepárti pártszervezetek alakultak, Diósgyőrött 2000 munkás tüntetett (szept.) különbékéért, megalakult a központi Bányászbizottság, majd Vésztőn összeült (1500 küldött részvételével) a földmunkáskongresszus (dec.). A küldöttek elfogadták a független, demokratikus Magyarország, a béke és a földreform célkitűzéseit. A Szakszervezeti Tanács fölhívására (nov. 15–dec. 15.) szakszervezeti agitációs hónap indult az összes szakszervezetben, ennek során több ezer új tagot toboroztak. A Szabad Szó szerkesztőségében pártszervezet alakult, összeköttetés létesült a kommunisták és Bajcsy-Zsilinszky között. Ezzel egyidejűleg megegyezés jött létre a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt között, elsősorban a jobboldali vezetők részéről. A kormány újabb terrorhadjárata (1943 őszétől) több száz kommunista letartóztatását vonta maga után (1944. jan.-ban öt halálos ítéletet hoztak, amit külső nyomásra életfogytiglanira változtattak; Józsa Bélát a vallatás során meggyilkolták). A dolgozó osztályok helyzete romlott, terjedt a spekuláció és a fekete piac. 1943-ban az ipari munkásság reálbérindexe több mint 15%-kal süllyedt az 1938-as alá. Üzemeket militarizáltak,

a mezőgazdaságban bevezették a Jurcsek-tervet (beszolgáltatási rendszer). Az uralkodó osztályok németellenes csoportjai és a szélsőjobboldal között politikai összecsapásra került sor a parlamentben.

1943. nov. 12-én Kállay a költségvetési vita során külpolitikai expozéjában kifejtette: a háború a nagyhatalmak ügye, a magyar kormány nem támad, de megvédi az ország határait, és fönntartja a belső rendet. Zichy János gróf legitimista zászlóbontását a parlamentben (dec. 1.) Kállay támogatta (dec. 4.), a Bethlen–Károlyi csoport hozzájárult a restaurációhoz a háború befejezése érdekében. (1943. nov. 28-án Wodianer lisszaboni magyar követ megkapta az erre vonatkozó emlékiratot az angolszászok számára.) A Kállay-kormány restaurációs irányvonalát keresztezte a teheráni konferencia határozata, amely – többek között – elutasította a Kállay-féle hintapolitikát. A Szovjetunióban 756 magyar hadifogoly nyílt levélben fordult a fogságban levő tisztikarhoz, és a Horthy-rendszer megdöntése mellett foglalt állást. A magyar vezérkar főnökeinek különbizottsága megkezdte az újvidéki hóhérok ügyének tárgyalását (1943. dec. 14.), de a tettesek az ítélet elől megszöktek (1944. jan. 17.). A Kállay-kormány nyilvános (félhivatalos) fölajánlkozását

1944. jan. 1-én a Magyarország c. lapban megjelent Szvatko Pál-cikk dokumentálta. (Lényege volt: Hogyan adja meg magát olyan ország, amelynek határán nincs szövetséges haderő?) A bányászszakszervezet sárisápi gyűlésén több mint ezer bányász fejezte ki háborúellenes hangulatát. A Békepárt újévi levelet intézett a magyar földművesekhez, amely a háború befejezésére és a kormány megdöntésére hívta föl a földműveseket (1944. jan. 1.). Az SZDP központi választmányának ülésén Szeder Ferenc bejelentette, hogy a párt taglétszáma megduplázódott (jan. 21.). A Békepárt emlékiratban leplezte le a Kállay-kormány hintapolitikáját, demokratikus nemzeti egységet követelt. A memorandumot eljuttatta közéleti személyiségekhez (jan. vége).

1944. febr. 12-én Horthy levélben fordult Hitlerhez és kérte, hogy a magyar csapatokat visszavonhassa a Kárpátok vonalára. (Ez szembefordu-

lást jelentett az Imrédy–Jaross–Baky koncepcióval, amely az ország védelmét a határoktól távol követelte.) A levél hatására (és az Antonescuval folytatott febr. 26-i tárgyalás után) Hitler utasítást adott a Margarethe I. előmunkálatainak gyors befejezésére. Kállay tájékoztatta a külföldre akkreditált magyar diplomatákat kiugrási terveiről (márc. 1.). A szovjet csapatok további előnyomulása a lengyel, román, csehszlovák és magyar határ felé a német főhadiszállást döntő elhatározásra késztette. (Márc. 12-én ment ki a németekhez a Margarethe I. végrehajtásának parancsa, miközben a vezéri főhadiszállásra rendelték Lakatos Géza vezérezredest a Horthynak adandó válasz ügyében, megtévesztési céllal.) Hitler meghívta Horthyt a főhadiszállásra (márc. 15.). A találkozó Klessheimben jött létre (márc. 18.), és ezalatt Hitler kiadta az utasítást a Margarethe I. végrehajtására, azaz Magyarország katonai megszállására.

1944. márc. 19-én hajnali 4 órakor a német csapatok átlépték a magyar határt, és ellenállás nélkül nyomultak a fővárosba. Budapesten a Gestapo megkezdte az ellenzéki politikusok letartóztatását. Összeült a koronatanács, amelyen a Kállay-kormány beadta lemondását. Veesenmayer jelenlétében tárgyaltak az új kormány összetételéről a német követségen (a Magyar Megújulás Pártja, a Magyar Nemzeti Szocialista Pártszövetség vezérei: Imrédy Béla, Rátz Jenő, Jaross Andor, Ruszkay Jenő, Rajniss Ferenc, Baky László részvételével). A tárgyalások elhúzódtak, végül március 22-én megalakult a Sztójay-kormány (külügy: Sztójay Döme; miniszterelnök-helyettes: Rátz Jenő; belügy: Jaross Andor; igazságügy és kultusz: Antal István; pénzügy: Reményi–Schneller; honvédelem: Csatay Lajos; földművelésügy: Jurcsek Béla; kereskedelemügy: Kunder Antal; iparügy: Szász Lajos).

Az egységes kormánypárt megalakítására vonatkozó tárgyalások eredménytelenek maradtak.

1944. máj. 23-án – német nyomásra – Imrédy Béla közgazdasági miniszteri tárcát kapott. A Sztójay-kormány az ország minden erőforrását a háború szolgálatába állította, ugyanekkor terrorintézkedéseket foganatosított – kiadott rendeletek útján – a zsidóság és a baloldali,

továbbá a németellenes politikai csoportok ellen. (Baky Lászlót belügyi államtitkárrá nevezték ki márc. 24-én, korlátozták a belföldi távbeszélőforgalmat; kiterjesztették a statáriális eljárást; elrendelték a sárga csillag viselését ápr. 5-én; bizalmas rendeletet adtak ki a gyűjtőtáborok fölállításáról és a deportálás irányelveiről ápr. 7-én). Rövidesen megkezdődött a gettók fölállítása, majd a vidéki zsidónak minősített magyar állampolgárok deportálása máj. 16–jún. 27.; jún. 27-ig 350 000 zsidót deportáltak Magyarországról, végül 476 ezret, akiket megsemmisítő táborokban megöltek.

1944. jún. 17–24. között sor került a budapesti zsidók „csillagos" házakban való összeköltöztetésére (további megszorító zsidóellenes rendelkezések: 14–17 óra között hagyhatták el lakásukat, ahol látogatót nem fogadhattak stb.). Áprilistól júniusig a kormány a frontra vezényelte a 11 hadosztályból álló 1. hadsereget. Az új német–magyar gazdasági egyezmények a gazdasági hatalmat teljesen a németek kezére juttatták. A német megszállás és a Sztójay-kormány átmenetileg megbénított minden ellenállást (a legális ellenzéki pártokat betiltották), csak a Békepárt folytatta a harcot a németellenes nemzeti egység kialakításáért.

1944. jún. elején a kommunisták vezetésével megalakult a Magyar Front, amelyhez csatlakozott az SZDP, a Kisgazdapárt és a Kettős Kereszt Szövetség (legitimisták). A Magyar Front kiáltványa új szabadságharcot, népháborút hirdetett a német fasiszta megszállók és cinkosaik ellen, síkraszállott a békéért és Magyarország demokratikus átalakításáért. (Röpcédulák, máj. 1-én munkabeszüntetések; szeptemberben újra megalakult a Magyar Kommunista Párt.) Júl. 27-én a KP egyik vezetője, Ságvári Endre elesett a rendőrséggel vívott tűzharcban. A szövetségesek sikerei (normandiai partraszállás) és a zsidók deportálása elleni nemzetközi tiltakozás az uralkodó osztályok németellenes csoportjait cselekvésre késztette. (Bethlen István jún. végén memorandumot juttatott el Horthyhoz, amelyben a kiugrást tanácsolta.) Horthy kihallgatásra rendelte Lakatos Géza vezérezredest, az 1. hadsereg leváltott parancsnokát, és fölszólította, hogy legyen készenlétben (júl. 8.) a kormányalakításra. Veesenmayer tájékoztatta Hitlert, akinek fenyegetése

Horthyt szándéka – a Sztójay-kormány menesztése – megváltoztatására késztette. Bakyt és Endre Lászlót, majd Jarosst (aug. 7.) azonban menesztette a belügyminisztériumból, a tárcát Bonczos Miklós kapta meg. A szovjet hadsereg

1944. júl. 22-én az 1. magyar hadsereg ellen támadást intézett, a frontot áttörte (Kolomea-Gyelatin vonal). Románia aug. 23-án fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. Ennek hatására Horthy fölmentette a Sztójay-kormányt, és

1944. aug. 25-én megbízta Lakatos Gézát a kormányalakítással. A belső tárgyalások után, aug. 28-án megalakult az új kormány (miniszterelnök: Lakatos Géza; belügy: Bonczos Miklós; külügy: Hennyey Gusztáv tbk.; honvédelem: Csatay Lajos; igazságügy: Vladár Gábor; kereskedelemügy: Markos Olivér; iparügy: Gyulay Tibor; kultusz: Rakovszky Iván; földművelésügy: Jurcsek Béla; pénzügy: Reményi-Schneller Lajos.) A kormány a Szovjetunió ellen folytatta a háborút, és támadást kezdett Dél-Erdély ellen (szept. 5-én).

1944. szept. 10-én Horthy összehívta a titkos tanácsosokat (Bethlen István, gróf Esterházy Móric, Kánya Kálmán, gróf Károlyi Gyula; Perényi Zsigmond báró, Lakatos Géza, Vörös János, Csatay Lajos, Sónyi Hugó, Náday István, Röder Vilmos, Teleki Béla, Bánffy Dániel), akik a fegyverszünet mellett döntöttek, de a végrehajtásra nem került sor, mert másnap a minisztertanács a javaslatot elutasította (szept. 11.). Horthy gróf Zichy Vladimíron keresztül kapcsolatot keresett és talált a szovjet csapatokkal (szept. 18.), majd összeállították a fegyverszüneti delegációt Faragho Gábor vezérezredes vezetésével (tagjai: Szentiványi Domokos, Teleki Géza gr.). A delegáció okt. 1-én ért Moszkvába. A Magyar Front pártjai memorandumot juttattak el Horthyhoz, amelyben Németországgal való szembefordulást és a szövetségesekkel való fegyverszünet megkötését, nemzeti kormány megalakítását követelték (szept. 20.). Közben a nyilasok

1944. szept. 13-án megtették első intézkedéseiket egy puccs gyakorlati végrehajtására (a nyilasok már aug. 24-én jelentkeztek a német követségen; Szálasi aug. 29-én Horthynál volt kihallgatáson, ahonnan a hatalomátvétel szándékával távozott, majd aug. 31-én Veesenma-

yerrel tárgyalt egy nyilas puccs lehetőségeiről). Szálasi Kovarcz Emilt kinevezte a nyilas fegyveres erők parancsnokává.

1944. szept. közepén az antifasiszta erők kommunista vezetéssel aktivizálódtak (szept. 8.: a Petőfi partizáncsapat megkezdte tevékenységét Dél-Szlovákiában; Zgyerka János bányász partizánjainak akciói Sárisápon; háborúellenes röpcédulák terjesztéséért 40 személy előállítása; szept. végén újra megjelent az illegális Szabad Nép; megalakultak az első fegyveres csoportok Budapesten). A szovjet csapatok előnyomulása az ország területén tovább folytatódott (szept. 23-án átlépték a magyar határt; szept. 26. Makó fölszabadítása; okt. 6. Sarkad, Békéscsaba, Orosháza fölszabadítása; okt. 11.: Szeged fölszabadítása). A magyar–szovjet fegyverszüneti tárgyalások előrehaladtak.

1944. okt. 9-én Molotov átadta a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit a delegációnak, amelyet az – Horthyval való táviratváltás után – elfogadott. Okt. 10-én a Kommunista és Szociáldemokrata párt vezetősége megkötötte az egységfront-megállapodást. Okt. 12-én Horthy fölmentette Bonczos belügyminisztert (utóda báró Schell Péter belügyi államtitkár lett); ugyanakkor Ribbentrop utasítást adott Horthy kiugrásának megakadályozására. Okt. 14-én a minisztertanács jóváhagyta a fegyverszünet másnapi proklamációját.

1944. okt. 15-én Otto Skorzeny SS különítményesei 8 óra 30 perckor elrabolták ifj. Horthy Miklóst. Délelőtt a koronatanács a fegyverszünet proklamációját elhatározta, annak szövegét déli 1 órakor fölolvasták a rádióban, majd 3 órakor Vörös parancsát a harc folytatásáról. 1/4 4-kor a németek megszállták a Duna-hidakat, a nyilasok elfoglalták a rádiót.

1944. okt. 16-án Horthy lemondott Szálasi javára, aki mint miniszterelnök és „nemzetvezető" megalakította az új kormányt, és a háromtagú kormányzótanácsot (Jurcsek Béla, Reményi-Schneller Lajos, Szász Lajos mint miniszterek megmaradtak; a kormányzótanács tagjai: Beregffy Károly vezérezredes, Rajniss Ferenc, Csia Sándor; miniszterek: Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettes, báró Kemény Gábor, Gera József, Budinszky László, Hellebronth Vilmos, Kovarcz Emil voltak). Az MKP a Szálasi-puccs után „Nyílt levél"-

ben szólította harcra az antifasiszta tábort és a nemzeti ellenállás erőit. Megalakultak a Marót-, Szir-, Laci-, Gidófalvy-féle fegyveres csoportok; vidéki városokban (Miskolc, Diósgyőr, Ózd, Pécs, Salgótarján) fegyveres akciók kezdődtek. Szálasi elrendelte a 12–70 éves férfilakosság mozgósítását, a gyárak és az állatállomány német kézre juttatását. (Okt. 20-án kibővítette a kiürítési kormánybiztos hatáskörét; nov. 4-én Szálasi letette a nemzetvezetői esküt a két Ház előtt; nov. 14-én megállapodás történt a német kormánnyal a magyar javak kiszállításáról.)

1944. nov. elején megalakult Budapesten a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Bajcsy-Zsilinszky elnökletével; vezérkari parancsnok: Kiss János altábornagy, tagjai: Nagy Jenő vezérkari ezredes, Tartsay Vilmos százados és a KP két katonai bizottsági tagja, Pálffy György és Sólyom László volt. Nov. 14-én Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka (okt. 17-én átment a szovjet csapatokhoz) proklamációban hívta föl a honvédséget a háború beszüntetésére.

1944. nov. 22-én a nyilasok Tartsay Vilmos lakásán letartóztatták a vezérkar több tagját, ugyancsak elfogták Bajcsy-Zsilinszky Endrét és Kiss János altábornagyot. Elfogták a kommunista ifjúsági mozgalom vezetőit: Pataki Istvánt, Pesti Barnabást és Kreutz Róbertet (nov. 23.), majd Rajk Lászlót, a KP titkárát (nov. 28.). A Szir partizáncsoport sikeres akciókat hajtott végre, így megakadályozta – bombarobbantással – a nyilasok Városi-színházi gyűlését (dec. 3.), a csoport tagjait később elfogták (dec. 16–17.). A kormány és az országgyűlés elhagyta a fővárost, és Sopronban dec. 1-én összeült a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége. Sopronkőhidán kivégezték a KIMSZ vezetőit és Bajcsy-Zsilinszky Endrét (dec. 24.). Budapesten fölállították a gettót, Csepelen megjelentek a kiürítési hirdetmények (dec. 4.), de a munkások megakadályozták a kiürítés végrehajtását. A hitleristák és nyilas kiszolgálóik véres uralma rövidesen véget ért, s a szovjet hadsereg fölszabadító hadműveletei új korszak kezdetét jelezték Magyarország történetében.

XIII. A népi demokrácia korszaka (1945–1970)

1944–45-ben a szovjet hadsereg – a hitleri Németország elleni fölszabadító harc és győzelem során – fegyveres erővel megdöntötte a magyar nagybirtokosok és nagytőkések osztályuralmát képviselő ellenforradalmi fasiszta államhatalmat, és ezzel lehetővé tette az ország kizsákmányolt tömegei számára, hogy a demokrácia és a szocializmus útjára lépjenek, hogy saját erejükre támaszkodva, a belső ellenséggel vívott harcban, viszonylag békés úton valósítsák meg a szocialista forradalmat.

Az első szakaszban – 1945–1948-ig – a kizsákmányoló osztályokkal vívott harcban létrejött hatalom jellege a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrája volt. A hatalomban részes munkásosztály a kommunista párt vezetésével következetesen küzdött a demokratikus követelések megvalósításáért és továbbfejlesztéséért. A harc eredményeként győzött a proletariátus diktatúrája, az egységes munkáspárt megalakulása lehetővé tette a népi demokratikus államhatalom létrehozását és a szocializmus építésének megkezdését.

A szocializmus építésének első időszakában – 1949–1956 – mélyreható változások mentek végbe Magyarország termelési viszonyaiban, osztályszerkezetében, politikai, társadalmi, kulturális életében. A folyamatos államosítások révén a nagyipar, a bankrendszer, a közlekedés, a nagykereskedelem teljes egészében a nép tulajdonába ment át. A mezőgazdaságban is lehetővé vált a szocialista

tulajdonviszonyok kiépítésének megkezdése. 1956-ban az állami szektorból eredt a nemzeti jövedelem majdnem 60%-a, és ezen belül a szövetkezetek termelték a nemzeti jövedelem 12%-át. A magánszektor a nemzeti jövedelemnek nem egészen 30%-át szolgáltatta.

Az ötéves terv során az ipar össztermelése 1955-ben majdnem háromszorosa lett az 1938. évi termelésnek, túlsúlyba jutott a nehézipar. Ugyanakkor a gazdaságfejlesztés és társadalmi demokrácia területén a személyi kultusz súlyos torzulásokat eredményezett. Ez lehetővé tette a külső és belső ellenség támadását és átmeneti sikereit a népi demokratikus államhatalom ellen. Az 1956. évi ellenforradalmi kísérletet a magyar dolgozó tömegek az újjáalakult párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány vezetésével, a szovjet hadsereg katonai segítségével visszaverték.

A szocialista konszolidáció után 1957–58-ban megkezdődött, majd 1960-ig végbement a gazdasági élet konszolidációja, ennek megfelelően emelkedett a dolgozók életszínvonala, előnyös irányban fejlődött az ország gazdasági-társadalmi struktúrája. Mindezt számszerűen bizonyították az 1960. évi népszámlálás adatai: a bérből és fizetésből élők aránya az 1949-i 48,7%-kal szemben 65%-ra, a szövetkezeti dolgozók arányszáma 27%-ra emelkedett, az önálló foglalkozásúak száma viszont az 1949-i 51,3%-kal szemben 5%-ra csökkent. A munkásosztály létszáma ugyanez idő alatt 1 519 300-ról 2 336 200-ra, a szellemi dolgozóké 387 200-ról 766 900-ra növekedett. A mezőgazdasági népesség 90%-a szocialista viszonyok között élő és dolgozó parasztsággá alakult. A magyar parasztság életében végbement a döntő fordulat: létrejöttek a feltételek, hogy a magyar mezőgazdaság kiemelkedhessék viszonylagos elmaradottságából, és ezzel meggyorsuljon az egész ország fejlődése. A szocialista építőmunkával párhuzamosan mélyreható kulturális forradalom ment végbe. Ennek egyik nagy eredménye a szellemi dolgozók létszámának, társadalmi súlyának és szerepének gyors növekedése lett. Az értelmiség nemcsak létszámát, hanem összetételét és arculatát tekintve is minőségi változáson ment át: kapcsola-

tai a dolgozó néppel megszilárdultak, és soraiban az elmosódás irányába hatottak az osztályeredet okozta különbségek és ellentétek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. és IX. kongresszusa a párt és a dolgozó nép feladatául a szocializmus teljes fölépítését tűzte ki, és ezzel megkezdődött a társadalmi szocialista jelleg sokoldalú és rendszeres fejlesztésének, a sok helyütt még csak kereteiben és formáiban új társadalmi élet szocialista tartalma kialakításának időszaka.

A szovjet hadsereg 1944 őszén fölszabadította a Tiszántúlt, Észak-Magyarországot, az Alföld nagy részét.

1944. dec. 3-án Szegeden nagygyűlésen kimondták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakulását. A felszabadított területeken gyors ütemben alakultak meg a nemzeti bizottságok, az üzemi bizottságok és más népi szervek, majd megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés előkészítő bizottsága (dec. 13.) is.

1944. dec. 21-én összeült Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés (230 képviselőből 71 kommunista, 55 kisgazda, 38 szociáldemokrata, 16 parasztpárti, 12 polgári demokrata, 19 szakszervezeti, 19 párton kívüli volt), amely a magyar államszuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánította magát; dec. 22-én megalakította az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. (Miniszterelnök: Dálnoki Miklós Béla; külügy: Gyöngyösi János; belügy: Erdei Ferenc; igazságügy: Valentiny Ágoston; pénzügy: Vásáry István; közoktatás: Teleki Géza gróf; hadügy: Vörös János; közellátásügy: Faragho Gábor; kereskedelem és közlekedésügy: Gábor József; földművelésügy: Nagy Imre; népjólét: Molnár Erik; iparügy: Takács Ferenc.)

1944. dec. 24-én a szovjet csapatok körülzárták Budapestet, dec. 28-án az Ideiglenes Kormány hadat üzent Németországnak, és kiáltványt intézett a magyar néphez (harcot hirdetett a német fasiszta csapatok és a nyilasok ellen). A nyilas terrorral szemben fegyveres ellenállási mozgalom bontakozott ki (a KIMSZ vezetésével: Homok-, Ságvári-, Lakatos- partizáncsoportok Budapesten). A németek meggyilkolták a főváros megadására fölszólító szovjet parlamentereket (dec. 29.). Budapest ostroma 1945. jan. 1–febr. 13-ig tartott;

Jan. 4-én a szovjet csapatok áttörték Budapest második védelmi vonalát; jan. 6.-án fölszabadult Kőbánya (a főváros nagy részében megszűnt a vízszolgáltatás); jan. 8-án az újpesti partizánok fölrobbantották a nyilasházat; jan. 9-én a szovjet csapatok fölszabadították Csepelt, Kispestet, Pesterzsébetet, Pestújhelyt, Rákospalotát és Újpestet, jan. 12-én Zuglót, 13-án a XI. és XIII. kerületeket, 15-én a VI. VII. és VIII. kerületeket, 16-án a IX. kerületet. Az ostromot véres harcok kísérték és súlyos volt a veszteség emberéletben és anyagi javakban (a németek fölrobbantották a Duna hídjait, elpusztult a királyi vár). Január 24-én égett a budavári palota, 26-án a Várban a nyilasok kivégezték a Vörös Brigád tagjait, febr. 10-én fölszabadult a III. kerület, 11-én meghiúsult a németek kitörési kísérlete a várbeli gyűrűből; 13-án megszűnt minden harci cselekmény a főváros területén. A Dunántúlon német ellentámadás indult (márc. elején), amit kemény harcok után a szovjet hadsereg alakulatai visszavertek. A szovjet csapatok

1945. ápr. 4-én az ország egész területét megtisztították a német fasiszta csapatoktól és nyilas kiszolgálóiktól.

A magyar társadalom gazdasági és politikai átalakítása a szovjet hadsereg fölszabadító hadműveletével párhuzamosan kezdődött.

1945. jan. 1-én megjelent az Ideiglenes Kormány rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről (a nemzeti bizottságok újjászervezik az önkormányzatokat és a közigazgatást), majd aláírták Moszkvában a fegyverszüneti megállapodást a szövetségi hatalmak és Magyarország között (jan. 20.). Az MKP és az SZDP Debrecenben egyezséget kötött a közös harcra (jan. 21.), és Budapesten létrehozták az összekötő bizottságot (febr. 6.). Négy demokratikus pártból (MKP, SZDP, FKP, NPP) megalakult a budapesti Nemzeti Bizottság (jan. 23.). Rendelet jelent meg a népbíráskodásról (jan. 25.), az üzemi bizottságok létrehozásáról (febr. 15.). Kibontakozott a földreformmozgalom (a dél-magyarországi földmunkások kongresszusa Orosházán, febr. 18.). Elrendelték a fasiszta politikai és katonai szervezetek föloszlatását, a fasiszta sajtótermékek megsemmisítését (febr. 26.).

1945. márc. 15-én az Ideiglenes Kormány rendeletet hozott a nagybirtok-

rendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. Országos méretekben megkezdődött a földigénylő bizottságok szervezése. Fölosztották – megváltás nélkül – 200 holdon fölül a paraszti, 100 holdon fölül az úri birtokokat. (75 ezer birtok 5,6 millió hold földjét kapta a dolgozó parasztság, az ország területének 34,6%-át; 642 ezren jutottak földhöz, köztük 110 ezer gazdasági cseléd, 261 ezer mezőgazdasági munkás és 214 ezer törpebirtokos. A szegényparasztság birtokába került a föld 20,2%-a.) Ápr. 18-án a kormány föloszlatta a csendőrséget, és intézkedett a demokratikus rendőrség fölállításáról.

1945. máj. 20–21-én az MKP első legális országos konferenciájának határozatai kitűzték a gazdasági és politikai feladatokat (újjáépítési program és nemzeti összefogás; munkásegység és a szakszervezet politikai szerepének érvényesítése; a pártépítés szervezeti feladatai). A háború okozta súlyos anyagi kár (az ipar 42%-a, a bányaipar 58%-a megbénult) következtében az újjáépítés vált központi kérdéssé. A követendő út jellegét tekintve már 1945 nyarán jelentkeztek a nemzeti koalíción belüli ellentétek.

1945. júl. 21-én a baloldali erők követelésére három miniszter lemondott (Vásáry István, Valentiny Ágoston, Faragho Gábor). A baloldali erők megerősödését szolgálta az SZDP XXXIV. kongresszusa (aug. 18–20.). Az új pártvezetőségben jelentős szerephez jutott a baloldal (Szakasits Árpád, Marosán György, Rónai Sándor, Vajda Imre, Bán Antal, Ries István), de fontos pozíciókat megtartott a centrum és a jobboldal is (Peyer Károly kimaradt, de a többség a Kéthly–Szeder csoportból került ki). Jobboldali burkolt zászlóbontást képviselt a Kisgazdapárt nagyválasztmányi ülése (aug. 19–20.): a szakszervezetekkel egyenlő jogokat követelt a Parasztszövetségnek és sztrájkjogot; a vezetőségbe többségben a kulákság és a nagytőkések képviselői kerültek (Nagy Ferenc, Varga Béla, B. Szabó István, Sulyok Dezső). A nagytőkés és horthysta reakció ezáltal bekerült a Függetlenségi Frontba. Az újjáépítés (a jobboldal külföldi kölcsönt igényelt hozzá, a baloldal, élén az MKP-val saját erőből és a Szovjetunióra támaszkodva kívánta végrehajtani: júl. 1-én a Vörös Hadsereg 350 gyárat adott vissza

a magyar államnak és megszüntette a katonai gyárparancsnokságokat) fontos állomása volt az

1945. aug. 27-én megkötött magyar–szovjet gazdasági egyezmény. (Az újjáépítést szolgálta a hazai tőkének nyújtott 2 milliárdos állami kölcsön is.) Az állami bevételek csökkentek (a kiadások 5–7%-át fedezték, ugyanakkor a terhek nagy része az államra hárult), megindult az infláció (a pénz elértéktelenedése rohamosan bekövetkezett: 1945 nyarától az év végéig a bankjegyforgalom 37-szeresére, az árak 85-szörösre emelkedtek; a reálbér 1945. júl. 15-től szeptemberig felére csökkent, novemberre egyharmadra). Szeptember 2-án Japán feltétel nélkül kapitulált, véget ért a második világháború. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésszaka (szept. 5–13.) törvényerőre emelte a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról, a népbíráskodásról szóló kormányrendeleteket és a Kormány 1944. dec. 22. óta tett intézkedéseit helyben hagyta. A gazdasági nehézségek és a politikai ellentétek kiküszöbölésére az MKP tévesen községi és országgyűlési választásokat sürgetett. Így zajlottak le 1945. okt. 7-én a budapesti törvényhatósági, majd

1945. nov. 4-én az országgyűlési választások. (A budapesti választásokon a két munkáspárt a szavazatoknak csak 42%-át szerezte meg; az országgyűlési választáson a Kisgazdapárt 57%-ot; az MKP és az SZDP 17–17%-ot, a Nemzeti Parasztpárt 7%-ot kapott.) Hosszú belső viták után

1945. nov. 15-én megalakult az új koalíciós kormány (miniszterelnök: Tildy Zoltán, államminiszterek: Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Dobi István; külügy: Gyöngyösi János; belügy: Nagy Imre; igazságügy: Ries István; pénzügy: Gordon Ferenc; vallás és közoktatásügy: Keresztúry Dezső; honvédelem: Tombor Jenő; közlekedésügy: Gerő Ernő; iparügy: Bán Antal; népjólét: Molnár Erik). A koalíción belül a jobboldal támadást kezdett (fasiszta tüntetések a fővárosban, tőkések gazdasági szabotázsa, támadás a földreform végrehajtása és a demokratikus rendőrség ellen), mire a baloldal gazdasági (Gazdasági Főtanács létrehozása, a bányák államosítása) és

politikai ellentámadással válaszolt (parasztmozgalom: „Földet vissza nem adunk!" – jelszóval).

1946. febr. 1-én kikiáltották a köztársaságot, a köztársaság elnökévé Tildy Zoltánt választották, (febr. 4-től Nagy Ferenc lett a miniszterelnök), febr. 13-án 300 ezer dolgozó tüntető sztrájkot tartott a febr. 10-i fasiszta tüntetés ellen (Mindszenty hercegprimás prédikációja után Budapesten a Nagykörúton fasiszta csoportok a háborús bűnösök mellett tüntettek.) Febr. 16-án az MKP a sportcsarnoki nagygyűlésen megjelölte az ellentámadás irányát. Febr. 23–28-án országos méretű tiltakozás volt a közigazgatási reakció és a fasiszta uszítás ellen. Márc. 3–6-án népítéletek és tömegmegmozdulások.

1946. márc. 5-én megalakult az MKP, az SZDP, a Szaktanács és a NPP által létrehozott Baloldali Blokk és végrehajtó bizottsága (A baloldali kisgazdák kinyilvánították szolidaritásukat). A közös nyilatkozat leszögezte, hogy nem működik együtt a FKP jobbszárnyával, követelte a földosztás védelmét, a közigazgatás megtisztítását a reakciós elemektől, az olaj és a bauxitbányák államosítását, a nehézipar kulcsüzemeinek állami kezelésbe vételét és a bankok állami felügyelet alá helyezését. Tömegtüntetés zajlott a Blokk célkitűzései mellett Budapesten (márc. 7-én), mire a Kisgazdapárt elfogadta a Baloldali Blokk követeléseit (újabb államosítások, a közigazgatás munkásellenőrzése, a Kisgazdapárt megtisztítása a jobboldaltól). Márc. 12-én a Kisgazdapárt kizárt soraiból 21 exponált jobboldali képviselőt. Nagyarányú további politikai összecsapás: 1946. márc.–ápr. baloldali eredmények; jún.–júl. burzsoá jobboldal ellenakciója (fasiszták pogromokat robbantanak ki: máj. 21-én Kunmadarason, júl. 30.–aug. 1-én Miskolcon), júl.–aug. kompromisszumok. (máj. 6.: a Magyar Nemzeti Bank állami ellenőrzés alá került; a minisztertanács máj. 21-én elfogadta az MKP javaslatát az értékálló pénz bevezetéséről.)

1946. aug. 1-én életbe lépett a forint, létrejött a gazdasági stabilizáció, majd összeült az MKP III. kongresszusa (szept. 29.–okt. 1.). Politikai célkitűzése: a reakció kiűzése a koalícióból, a népi demokrácia alapjainak létrehozása; gazdasági célkitűzése: a bankok állami ellenőrzése, a nagyüzemek államosítása. A kisgazdapárti jobboldal

demonstrációját szolgálták a Parasztszövetség által megtartott „parasztnapok" (szept. 7–8.), majd aktivizálódott a kivált kisgazdapártiakból alakult Szabadság Párt. A Baloldali Blokk

1946. okt. 18-án memorandumban (5 pont) követelte a Kisgazdapárttól a politikai válság megoldását. Több hetes tárgyalás után sem született eredmény, de a burzsoázia defenzívába szorult. A Blokk követeléseiből több megvalósult; így dec. 1-én a nagyüzemek (Rimamurányi, Ganz, WM) államosítása. A Nemzeti Parasztpárt jobboldala vereséget szenvedett, a Kisgazdapárton belül erősödött a baloldal, az SZDP-ben előrehaladt a belső polarizáció (dec. 15-én Peyer Károly memoranduma, amit a dec. 20-i választmányi ülés elutasított).

1947. febr. 10-én a szövetségesek megkötötték a békeszerződést Magyarországgal az 1945. évi fegyverszüneti pontok alapján (1938. évi határok, demokratikus rendszer, jóvátételek, Magyarország szuverenitásának kinyilvánítása). Fordulat következett be a nemzetközi politikában: kialakult a nemzetközi politika két ellentétes – imperialista és szocialista tábor – iránya (1947. márc. a Truman-elv meghirdetése és a Marshall-terv). A békeszerződés a jobboldal újabb akcióját váltotta ki. (1947. jan. 5-én a Belügyminisztérium köztársaságellenes összeesküvést leplezett le.) Pfeiffer Zoltán és 4 társa kilépett a Kisgazdapártból, majd a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc miniszterelnök lemondott tisztéről (utóda máj. 31-étől Dinnyés Lajos lett). A Kisgazdapárt politikai bizottsága határozatot hozott a párt teljes megtisztítására (jún. 4.). Az MKP választási koalíciót javasolt (jún. 26.), a koalíciós pártok és a nemzetgyűlés elfogadta a 3 éves tervről szóló törvényjavaslatot (júl. 1.).

1947. aug. 1-én megindult a 3 éves terv. (Célja volt: a gazdasági újjáépítés befejezése, a háború előtti életszínvonal elérése; az ipari termelés 27%-os növelése, $6\,^1/_2$ milliárd forint beruházás; eszköze a burzsoázia fokozott gazdasági megterhelése.)

1947. aug. 31-én országgyűlési választások voltak (MKP: 22%; SZDP: 14%; Kisgazdapárt: 15,1%; Parasztpárt: 9%; tehát a koalíció pártjai összesen 60,87%-ot kaptak; a jobboldali ellenzék: Pfeiffer pártja 14%-ot; Barankovics klerikális pártja 16%-ot kapott). A

jobboldal támadása kormányválságot idézett elő (az FKP és az SZDP jobboldali elemei a koalíció fölbomlasztására törekedtek), belső harcok következtek. A Nemzeti Parasztpárt szept. 5-én az MKP koalíciós irányvonalához csatlakozott. Hasonlóan döntött szept. 11-én a Kisgazdapárt választmánya. Döntő lökést az

1947. szept. 6-i budapesti tömeggyűlés adott (300 ezer dolgozó tüntetett a munkás-paraszt kormány megalakítása mellett és a szociáldemokraták jobbszárnyának egységbontó tevékenysége ellen). Az SZDP választmányi ülésén (szept. 8.) a jobboldaliak a kormányból és a koalícióból való kilépést követelték. A többség elutasította a javaslatot és bizalmáról biztosította a párt főtitkárát, Szakasits Árpádot. Háromhetes tárgyalás után

1947. szept. 24-én megalakult az új Dinnyés-kormány, miniszterelnök-helyettes- államminiszterek: Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád; államminiszter: Dobi István; külügy: Molnár Erik; belügy: Rajk László; igazságügy: Ries István; pénzügy: Nyárády Miklós; honvédelmi: Veres Péter; vallás és közoktatásügy: Ortutay Gyula; közlekedésügy: Gerő Ernő; iparügy: Bán Antal; kereskedelem: Rónai Sándor). Az Országos Nemzeti Bizottság javaslatára föloszlatták az ellenforradalmi Magyar Függetlenségi Pártot (Pfeiffer) nov. 20-án. Államosították a nagybankokat (nov. 29.). Az országgyűlés elfogadta a bauxitbányák és az alumíniumtermelés államosításáról szóló törvényjavaslatot (1948. febr. 6.). Előrehaladt a munkásegység és az egységes munkáspárt megalakítása (márc. 10-én az MKP és az SZDP összekötő bizottsága határozatot hozott az egyesülésről). Döntő gazdasági pozícionyerést jelentett a munkáshatalom javára

1948. márc. 25-én a száznál több munkást foglalkoztató üzemek államosítása (ápr. 4-én föloszlott a GYOSZ). A koalíciós pártok állást foglaltak a demokratikus egységfront mellett: ápr. 4–5-én a Nemzeti Parasztpárt; ápr. 17-én a Kisgazdapárt nagyválasztmánya.

1948. jún. 12-én a két munkáspárt kongresszusa kimondta a két párt egyesülését. Másnap megkezdődött az egyesült párt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) I. kongresszusa. (A 443 küldöttből 294 volt kommunista, 149 szociáldemokrata.) A kongresszus elfogadta az új párt-

programot. Ebben az időben megszilárdult Magyarország nemzetközi helyzete: barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződéseket kötöttünk: 1948. febr. 10-én a Szovjetunióval; jan. 24-én Romániával; jún. 18-án Lengyelországgal; júl. 16-án Bulgáriával; 1949. ápr. 16-án Csehszlovákiával. 1948. jún. 16-án az országgyűlés törvényt hozott az iskolák államosításáról. (E lépést nehéz politikai harcok előzték meg. Június 3-án Pócspetrin fasiszta tüntetést robbantott ki a reakció, meggyilkolták Takács Gábor rendőr szakaszvezetőt.)

1948. dec. 10-én Dobi István elnökletével új kormány alakult: miniszterelnök-helyettes-államminiszter: Rákosi Mátyás; külügy: Rajk László; belügy: Kádár János.) Az országgyűlés 1948. aug. 3-án Szakasits Árpádot köztársasági elnökké választotta. (Tildy Zoltán júl. 30-án lemondott e posztról.)

Az MDP felső vezetésében a nagy sikerek hatására elbizakodottság kezdett mutatkozni, ami a személyi kultusz kezdődő jelentkezésével együtt a demokratikus elvek és célkitűzések fokozatos mellőzését vonta maga után. Az országgyűlési választásokon (1949. máj. 15.) a Magyar Függetlenségi Népfront (az MDP-én, a Kisgazdapárton és a Nemzeti Parasztpárton kívül a Független Magyar Demokrata Párt és a Radikális Demokrata Pártszövetség is csatlakozott) teljes győzelmet aratott (a szavazatok 95,6%-át kapta). Ezzel egy időben a személyi kultusz súlyos torzulásokhoz vezetett:

1949. jún. 19-én koholt vádak alapján letartóztatták Rajk Lászlót és több kommunistát, koncepciós perben elítélték és kivégezték őket (Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort, Szalai Andrást halálra, Justus Pált életfogytiglani, másokat több évi börtönre ítéltek).

1950. jan. 2-án megindult az első 5 éves terv. (Célkitűzése volt: az ország szocialista iparosítása, elsősorban a nehézipar és a gépipar fejlesztése; a mezőgazdasági elmaradottság megszüntetése; az életszínvonal emelése; a honvédelem fejlesztése.) Az első évet az ország teljesítette. A közigazgatás demokratizálását szolgálta a tanácsrendszer létrehozása (1950. okt. 22-én lezajlottak az első helyi tanácsválasztások). A törvénysértések áldozata lett Szakasits Árpád (1950. ápr. 25-én letartóztatták), helyére Rónai Sándort jelöl-

ték az Elnöki Tanács elnökének. 1950 augusztusában koholt vádak alapján eljárást indítottak Marosán György és más baloldali szociáldemokrata vezetők ellen, akiket letartóztattak.

1951. febr. 25.–márc. 2. között az MDP II. kongresszusa határozatot hozott a tervelőirányzat jelentős fölemelésére, ami súlyos hibákat vont maga után, különösen a párt- és az államelméletben eluralkodó antidemokratikus tendenciák következtében. (A párt- és állami vezetőket – főleg a hazai munkásmozgalom ellenforradalmi korszakbeli harcosait – nagy számban tartóztatták le, és ítélték el koholt vádak alapján: így Kádár Jánost 1951 májusában; a Rákosi-klikk önkényuralomra tört, folyamatosan megsértették a szocialista törvényességet.) Az 1950–53-as években – bár a torzulások és hibák súlyosan hatottak, és nagy károkat okoztak – döntő gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe. A személyi kultusz betetőzéseként

1952. aug. 14-én Rákosi Mátyás alakított kormányt, egyesítette a párt- és államvezető posztot.

1953. jún. 27–28-án az MDP Központi Vezetősége föltárta a szocialista építés során elkövetett hibákat, azok okait, és meghatározta a párt irányvonalát. Nagy Imre alakított kormányt (júl. 4.). A kormány első miniszterelnök-helyettese: Hegedűs András; miniszterelnök-helyettes és belügy: Gerő Ernő; begyűjtés: Tisza József; bel- és külkereskedelem: Bognár József; egészségügy: Zsoldos Sándor; földművelés: Hegedűs András; honvédelem: Bata István; kohó- és gépipar: Zsofinyecz Mihály; közlekedés és posta: Bebrits Lajos; külügy: Boldoczki János; népművelés: Darvas József; oktatás: Erdey-Grúz Tibor; pénzügy: Olt Károly; igazságügy: Erdei Ferenc; könnyűipar: Kiss Árpád. Mindezt azonban nem követte egyenes vonalú fejlődés, a párton belül jobb- és baloldali polarizáció kezdődött.

1953. júl. 12-én az Elnöki Tanács rendeletileg elengedte a mezőgazdasági beszolgáltatás elmulasztása miatt kivetett kártérítéseket, majd engedélyezte a háztáji földterület növelését a termelőszövetkezeti tagoknak (aug. 1.). Minisztertanácsi határozat az internálás intézményének megszüntetéséről, a fővárosból való kitiltás föloldása

(1953. júl. 26.). Az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete egy új ügyészi szervezetről, a törvényesség biztosítása érdekében (júl. 30.). Az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott a III. kongresszus összehívására, a pártvezetőségek és pártválasztmányok újjáválasztására (okt. 31.). Törekvések az életszínvonal emelésére (a hús- és a zsír árának leszállítása 1954. márc. 14-én).

A Katonai Felsőbíróság állam- és népellenes bűncselekmények miatt elítélte Péter Gábort, az ÁVH volt vezetőjét és társait (1954. márc. 13.).

1954. máj. 24–30. között ülésezett az MDP III. kongresszusa. Ez meghatározta a második 5 éves terv irányelveit, de elvtelen kompromisszummal zárult a szektás és revizionista erők között. A revizionisták előretörését dokumentálta a Központi Vezetőség ülésének határozata 1954. okt. 1–3. között; ezt követően ismét Rákosi és klikkje ragadta kezébe a vezetést.

1955. márc. 2–4. között a Központi Vezetőség határozatot hozott a jobboldali jelenségek elleni harcról (Nagy Imrét leváltották ápr. 14-én), de ezzel a szektás vonal erősödött. Az új kormány elnöke Hegedűs András. A Szovjetunió, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország és Románia kormányfői Varsóban aláírták a barátságról, együttműködésről és kölcsönös segélynyújtásról szóló egyezményt (1955. máj. 11–14.).

1956. febr. 14–25. között ülésezett az SZKP XX. kongresszusa, amelynek határozata erős visszhangot váltott ki. Az MDP-n belül megkezdődött a harc a kongresszusi irányvonal magyarországi érvényesítéséért. Az erők polarizálódtak: a revizionista és szektás irányzatok harca került a középpontba; a XX. kongresszus helyes értelmezőinek tábora a párton belül elszigetelődött, bizonytalanná vált. Az imperialisták propagandatevékenysége (a nacionalista érzelmek fölszítása) mozgósította a belső ellenforradalmi erőket, amelyek a revizionista áramlat sodrában készültek a népi hatalom megdöntésére. A XX. kongresszus irányvonalának érvényesítését célozta

1956. júl. 18–21. között az MDP Központi Vezetőségének ülése, amely határozatot hozott a párt 1953. júniusi irányvonalának végrehajtá-

sában mutatkozó ingadozás kiküszöbölésére; föllépett a szektás, dogmatikus hibák és a jobboldali elhajlás, az ellenforradalmi jelenségekkel szemben (Rákosi Mátyást fölmentették első titkári és politikai bizottsági tisztsége alól). A júliusi határozat azonban nem tudott gátat emelni a jobboldali előretörés elé, amit segített a szektarianizmus elleni harc következetlensége politikai és gazdasági területen egyaránt. Rajk László és társai temetése (okt. 6.) tömegtüntetéssé változott. Az új első titkár, Gerő Ernő habozó és a szektarianizmussal szemben gyöngekezű politikai vonala növelte a belső elégedetlenséget.

1956. okt. 23-án tüntetés robbant ki, mely estére ellenforradalmi fölkelésbe torkollott. Az MDP Politikai Bizottsága és az új kormány elnöke, Nagy Imre, a szovjet csapatokat hívták segítségül – a Varsói Szerződés értelmében –, de a Központi Vezetőség nem tudott úrrá lenni az eseményeken, az ellenforradalmi csoportok, imperialista segítséggel a fehérterror eszközeihez nyúltak (megkezdődött a kommunisták legyilkolása). A munkáshatalom megmentése érdekében

1956. nov. 4-én Kádár János elnökletével megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely segítségül hívta a szovjet csapatokat, és elnyomta az ellenforradalmi fölkelést. Az újjászervezett párt – Magyar Szocialista Munkás Párt – ideiglenes Központi Bizottsága

1956. dec. 2–5. közötti ülésén elemezte az ellenforradalom okait (1. Rákosi és csoportjának hibái; 2. Nagy Imre és csoportjának árulása; 3. a belső ellenforradalmi erők, a volt uralkodó osztályok restaurációra törekvő szerepe; 4. a nemzetközi imperializmus, élén az USA-val), és meghatározta a soron lévő feladatokat (gazdasági és politikai konszolidáció; a népi hatalom erősítése talaján).

1957. febr. 19-én az Elnöki Tanács rendeletet hozott a munkásőrség fölállításáról. Megalakult a KISZ (márc. 21.). Az MSZMP Központi Bizottsága

1957. máj. 17-én határozatot hozott az 1958-ban kezdődő 3 éves terv alapelvének előterjesztéséről. Június 27–29-én az MSZMP országos értekezlete összegezte az ellenforradalmi kísérlettel szemben vívott

harc tapasztalatait, kitűzte a szocialista építés soron levő feladatait. Jóváhagyta a Szervezeti Szabályzatot, megerősítette, illetve kiegészítette a párt vezető szerveit. A KB első titkára: Kádár János. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa fölhívást intézett a magyar néphez a szocializmus építésében való aktív részvételre (okt. 24.). Erre válaszul 250 ezer dolgozó gyűlt össze

1957. okt. 30-án a Köztársaság téri nagygyűlésen, és tüntetett Marosán György beszéde után a proletárhatalom és a szocializmus mellett.

1958. jan. 28-án új kormány alakult (miniszterelnök: Münnich Ferenc). A magyar szakszervezetek XIX. kongresszusa (febr. 28.–márc. 2.) 1 millió 950 ezer szervezett dolgozó nevében foglalt állást a szocializmus építése mellett.

1958. jún. 20-án az országgyűlés általánosságban és részleteiben is elfogadta a 3 éves tervet. Lezajlottak az országgyűlési és tanácsi választások (nov. 16.); a szavazatok 99,6%-a esett a Hazafias Népfront jelöltjeire.

1959. febr. 12-ig, az év elejétől több mint 20 ezer család lépett be a termelőszövetkezetekbe. Ez a szám júl. 1-ig 343 ezer tagra emelkedett.

1959. nov. 30.–dec. 5-ig tartott az MSZMP VII. kongresszusa. Határozatai: a soron lévő feladat a szocializmus alapjainak lerakása és a szocializmus építésének meggyorsítása. A 3 éves terv végére az állami ipar termelése 41%-kal, a szövetkezeti iparé 25%-kal haladta meg az 1957. évi szintet. A szocialista szektor aránya az ország szántóterületéből 1961. jan. 20-án 87,2% volt. A dolgozók reálbére 10–11%-kal emelkedett.

1960. november: 81 kommunista és munkáspárt képviselőinek értekezlete Moszkvában nyilatkozatot fogadott el és fölhívást intézett a világ népeihez.

1961. szept. 12-én az MSZMP KB-a határozatot hozott a magyar népgazdaság fejlesztésének második 5 éves tervéről (miniszterelnök: Kádár János, szept. 13.). Az SZKP XXII. kongresszusa (okt. 17–31.).

1962. nov. 20–24-én ülésezett az MSZMP VIII. kongresszusa. Célul tűzte ki a szocializmus fölépítését, ezen belül a második 5 éves terv teljesítését. Jóváhagyta az új szervezeti szabályzatot.

1963. febr. 24-én megtartották az országgyűlési és tanácstagi választásokat

(a Hazafias Népfront jelöltjeire szavazott 98,9%). A szakszervezetek XX. kongresszusa (1963. máj. 9–12.) meghatározta a szocializmus teljes fölépítésével kapcsolatos feladatait.

1963. aug. 8-án minisztertanácsi közlemény bejelentette, hogy aug. 20-ával befejeződik a falvak villamosítása; fölavatták a Dunai Cement és Mészművet (nov. 5.), a Tiszamenti Vegyiművek új kénsavgyárát és szuperfoszfát üzemét (nov. 30.).

1964. febr. 20–22-én az MSZMP KB-a határozatot hozott az építőipar és a mezőgazdaság fejlesztéséről, és állást foglalt a kommunista mozgalom egysége mellett.

1964. május 13-án az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot fogadott el a pártalapszervezeti vezetőségek és a pártvezetőségek újjáválasztásáról (a vezetőségek újjáválasztásának időpontja 1964. nov. 1.–dec. 15.), továbbá a pártapparátus szervezeti fölépítéséről, munkamódszeréről és munkarendjéről; a KB apparátusa feladatkörének, munkamódszerének megjelölésére és a munka hatékonyságának növelésére.

1965. márc. 11–13. Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei az ideológiai feladatokról. A határozat kimondotta, hogy a kétfrontos harc elvét differenciáltan, az ideológiai front egyes területeinek eltérő helyzetével számot vetve kell érvényesíteni. (Az ideológiai irányelveket taggyűléseken megtárgyalták. A vita tapasztalatait a Politikai Bizottság 1965. nov. 9-i határozata foglalta össze és leszögezte: „A tudományos intézmények, elméleti munkaközösségek és egyéb alkotóműhelyek tekintsék fő feladatuknak az irányelvekben szereplő lényeges ideológiai, társadalmi, politikai kérdések kidolgozását. A gazdaságirányítási rendszer átalakításával kapcsolatban pedig újra vissza kell térni a szocialista demokratizmus, a munkásosztály vezető szerepére, a pártirányítás, a gazdaság és ideológia kölcsönhatásainak elméleti kérdéseire."

1965. április 27-én az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hozott a termelőszövetkezetek helyzetéről az 1964. évi zárszámadások alapján. (A termelőszövetkezetekben az egy dolgozó tagra jutó termelési érték 13,8%-kal, az anyagi jellegű termelési költségek – amortizációval együtt – 11,6%-kal növekedtek.)

1965. jún. 8-án az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot fogadott el az oktatási reform végrehajtásának főbb tapasztalatáról és a további feladatokról.

1965. november 18–20. Az MSZMP Központi Bizottsága határozatban rögzítette a gazdaságirányítási rendszer reformjára vonatkozó irányelveit. (1965. dec. 6-án határozat született az 1966. évi gazdasági feladatokról, a minisztertanács dec. 14-én tárgyalta meg az irányelveket.)

1966. júniusában a minisztertanács és a SZOT vezetői (az MSZMP PB 1965. máj. 10-i határozata értelmében) megvitatták a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos teendőket és ennek alapján a 3208/1966. VI. 30. sz. közös határozat kimondotta, hogy a szakszervezetek részt vesznek – többek között – „a különböző időtartamú népgazdasági tervek kidolgozásában".

1966. nov. 28-tól dec. 3-ig tartott az MSZMP IX. kongresszusa. Határozat született a gazdaságirányítási rendszer reformjáról, a szocialista demokrácia kiterjesztéséről, a harmadik 5 éves terv megvalósításáról.

1967. febr. 14-én az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottsága állást foglalt a szakszervezetek kulturális nevelő munkájáról.

1967. febr. 15. Határozat a termelőszövetkezetek I. kongresszusának összehívásáról. (1967 áprilisában ült össze a kongresszus).

1967. ápr. 21.–máj. 1. Kiosztották a Szocialista Hazáért Érdemrend kitüntetéseket a fölszabadulás előtti forradalmi mozgalom kiemelkedő képviselőinek.

1967. jún. 21. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformja előkészítéséről és a harmadik ötéves terv feladatairól.

1968. máj. 14. Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népi ellenőrzés fejlődéséről és feladatairól.

1968. dec. 4. Az MSZMP KB határozata az 1968. évi gazdasági fejlődésről, a gazdasági reformról és az 1969. évi gazdasági munka fő irányairól.

1969. jún. 27-én közzétették az MSZMP KB tudománypolitikai irányelveit.

1969. aug. 17. Kormányhatározat a kisipari, fogyasztási, takarék- és lakásszövetkezetek működéséről. A jogi szabályozás elvi alapja, hogy az állam elismerte a szövetkezetek szocialista jellegét, a szövetkezés *szabadságát, a szocialista gazdaság szerves részének, perspektivikus* szocialista gazdasági és társadalmi szervezetnek, az állami vállalatokkal egyenrangúnak tekintette és társadalmi, gazdasági jelentőségüknek megfelelően támogatni kívánta tevékenységüket.

1970. jan. 10. Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának állásfoglalása a munkásosztály helyzetéről szóló 1958-as KB határozat végrehajtásáról, a munkásosztály akkori helyzetéről. (Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a munkások száma – mezőgazdasági munkások nélkül – 2 802 000 fő.) A munkásság reáljövedelme 1967–1971 között 25%-kal, vagyis évi átlagban 5%-kal növekedett.

1970. máj. 24. Kormányhatározat (1016/1970) értelmében megalakult az Országos Ifjúságpolitikai Tanács, amely ifjúságpolitikai ügyekben a kormány tanácsadó, kezdeményező és ellenőrző testületeként kezdte meg működését. Az OIOT elnöke a művelődésügyi miniszter, társelnöke a munkaügyi miniszter lett.

1970. júl. 15–16. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a negyedik ötéves terv irányelveiről. (A határozat a negyedik ötéves terv politikai céljául a szocialista társadalom építésének előbbre vitelét jelölte meg, s ennek megfelelően: a szocializmus anyagi-technikai bázisának továbbépítését, a szocialista tervgazdálkodás fejlesztését a gazdasági reform elveinek következetes alkalmazásával, a munkások, a parasztok és az értelmiségi dolgozók életszínvonalának további emelését, az ország védelmi képességének biztosítását.)

1970. nov. 21–27. Az MSZMP X. kongresszusa. Új szervezeti szabályzat *elfogadása.*

Névmutató

Aba Amadé (?–1311) 59, 60
Aba Sámuel (990 k.–1044) magyar király 20, 25, 26
Abancourt Károly (1811–1849) 326
Abaffy Miklós (17. sz.) tokaji kapitány 144
Abdurrahman (?–1686) budai pasa 176
Ábrahám Dezső, Pattantyus (1875–?) 430, 440, 465, 466, 474
Áchim L. András (1871–1911) 397, 398, 401, 404, 405
Adalbert (956 k.–997) 18
Adelhaid lengyel hgnő (?–997) Géza m. fejedelem 2. felesége 18
Ady Endre (1877–1919) 400, 442
Aehrenthal-Lexa, Alois gr (1854–1912) 400, 401
Aglıardi, Antonio (1832–1915) 382
Ágnes osztrák hgnő (1281–1364) III. András m. király felesége 57
III. Ágost Frigyes (1696–1763) lengyel király 211
Ágoston Péter (1874–1925) 447, 450, 451, 464
Ahmed pasa (15. sz.) 123, 124, 125
Ahmed (16. sz.) váradi pasa 175
Ajtony vezér (?–1003) 23
Akakia, Roger (17. sz.) 169
Ákos István (14. sz.) 59
Albert (1397–1439) magyar király; mint német császár II. A., mint osztrák herceg V. A. 78, 80, 81, 84
I. Albert (1250 k.–1308) osztrák herceg, német király 55, 56, 57, 58, 59
II. Albert német császár l. Albert m. király
II. Albert (1298–1358) osztrák herceg 68
V. Albert osztrák herceg l. Albert m. király
Albert Frigyes Rudolf főherceg (1817–1895) Magyarország kormányzója, katonai főparancsnok 328, 240
Albert Kázmér szász-teschen herceg (1738–1822) Magyarország, majd Németalföld helytartója 220
Aldemarisco Lajos (15. sz.) 78
Alexandru havasalföldi vajda l. Basarab Alexandru
Ali (?–1664) temesvári pasa 161
Ali bég (15. sz.) 94
Ali Kalajkiloz (?–1557) budai pasa 123, 124, 125
Almássy Móricz gr. (1808–1881) 296
Almásy Pál (1818–1883) 350, 351
Álmos herceg (1075–1129) 30, 31, 32, 33, 34, 35
Alpári Gyula (1882–1944) 399, 405
Alsted, Johann Heinrich (1588–1638) 149
Alvinczi Péter (1570 k.–1634) 180
Ambrus bíró l. Nagy Ambrus

Amiensi Péter (?–1115) 31
Ampringen János Gáspár (1619–1684) 169, 171
I András (?–1060) magyar király 25, 26, 27, 28
II Andras (1176/7–1235) magyar kiraly 21, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 54, 56
III András (Velencei A.) (1265 k.–1301) magyar kiraly 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57
Andras herceg (?–1234) II. András m. király fia 45, 46
Andras (1327–1345) Karoly Róbert m. király fia, nápolyi király 67, 69
Andras (14. sz.) halicsi fejedelem 61
Andrásffy Karoly (19. sz.) 332
Andrássy Istvan br. (1650 k.–?) 201
Andrássy Gyorgy gr. (1797–1872) 250
Andrássy Gyula gr., id. (1823–1890) 335, 353, 354, 355, 359, 363, 364, 369, 371
Andrássy Gyula gr., ifj. (1860–1920) 379, 381, 392, 397, 398, 401, 403, 404, 406, 424, 466, 473, 474, 475, 476, 477
I Andronikosz (?–1185) bizanci császár 37
Angelosz Izsák l. II. Izsák bizánci csaszar
Anna (Candalei A.) (?–1506) II. Ulászló m. király felesége 103
Anna magyar hgnő (1503–1546) I. Ferdinánd m. király felesége 108
Antal István (1896–) 516, 529, 535
Antonescu, Ion (1882–1946) 524, 535
Apáczai Csere János (1635–1659) 157
Apafi Mihaly (1632–1690) Erdély fejedelme 161, 165, 169, 170, 172, 175, 177, 179
Apod (12. sz.) nador, horvatszlavón ban 43
Apod fia Denes (?–1235 u.) nádor 43, 45, 46
Apor (12. sz.) nádor 39
Apor Gabor br. (1889–) 532
Apponyi Albert gr. (1846–1933) 378, 389, 390, 391, 392, 397, 399, 403, 406, 415, 422, 424, 426, 470, 471, 473, 474
Apponyi Gyorgy gr. (1808–1899) 276, 277, 281, 282, 286, 288, 289, 290, 349, 353
Aragóniai Beatrix l. Beatrix
Arnulf (850 k.–899) nemet kiraly 13
Arnulf (?–937) bajor herceg 16
Árpád (?–907) magyar fejedelem 13, 15
Arszlán (16. sz.) budai pasa 126, 127
Asboth Lajos (1803–1882) 351
Aspremont Gobertné l. Rákóczi Julianna
Asztalos János (1822–1898) 360, 361
Asztrik (?–1044) kalocsai érsek 23
Attila (400 k.–453) hun uralkodó 9
Auersperg, Johann Weichard gr. (1615–1677) 165
Aulich Lajos (1792–1849) 317, 326
Axamit Péter (?–1457 u.) 90, 93

Babarczy Jenő br. (20. sz.) 473
Bach, Alexander br. (1813–1893) 317, 324, 328, 330, 335, 336, 338, 339
Bacso Bela (1891–1920) 469, 481
Baden, Kasimir Felix gr. (1846–1909) 384
Baden Lajos l. Lajos Vilmos baden órgrof
Bagos Ferenc (?–1514) 105
Bagossy Pál (?–1710) 184
Bajáki Ferenc (1879–1957) 450
I. Bajazid (1347–1403) torok szultán 77, 78
II. Bajazid (1447–1512) torok szultán 99
Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) 405, 478, 489, 526, 528, 529, 531, 532, 533, 539
Bajor Lajos l. II. Lajos bajor választófejedelem
Bajor Otto l. Ottó m. király
Bakócz Tamás (1442–1521) 102, 103, 105, 107, 108
Baky László (1898–1946) 527, 535, 536, 537
Balás Manó br. (20. sz.) 430
Balassi Bálint (1554–1594) 132

Balassi Menyhért br. (1510 k.–1568) 126
Bălcescu, Nicolae (1819–1852) 320
Bálint Gyorgy (1906–1942) 530
Balla Aladár (1867–1935) 469, 474
Balogh Ádam. Béri (1665 k.–1711) 196, 199, 201
Balogh Gábor (20. sz.) 517
Balogh István, ifj. (1894–) 512, 513
Balogh János (1796–1872) 260, 261
Balogh Máté (17. sz.) váradi kapitány 160
Balogh Péter, Ócsai (1748–1828) 229, 234
Baloghy Ernő (1866–1943) 441
Baloghy György (1861–1931) 465
Baltazár Dezső (1871–1936) 474, 507
Bán Antal (1903–) 544, 545, 548
Bandholtz, Henry Hill (1864–1925) 465
Bánffy Dániel br. (1893–1955) 524, 537
Bánffy Dénes br. (1630 k.–1674) 169
Bánffy Dezső br. (1843–1911) 381, 382, 383, 384, 385, 392
Bánffy Lukács (?–1175) 37, 38, 39
Bánffy Miklós gr (1874–1950) 475
Bánk (?–1240 k.) nádor 43
Barabás (16. sz.) Bács megyei parasztvezér 106
Barankovics István (1906–) 547
Baranyai Lipót (20. sz.) 532
Barbarossa Frigyes I. Frigyes német császár
Barcsay Ákos (1610–1661) Erdély fejedelme 160, 161
Barcza György (1888–) 532
Bárczay Ferenc (1875–?) 518
Bárczay János (20. sz.) 518
Bárczy István (1866–1943) 398, 421, 466, 474
Bárdossy László (1890–1946) 525, 526, 527, 528, 529
Barna Jenő (20. sz.) 452
Baross Gábor (1848–1892) 367, 368, 376
Bartal Gyorgy (1820–1875) 366
Bartalics Ferenc (?–1854) 333
Bartha Albert (1877–1960) 436, 438
Bartha Károly (20. sz.) 517, 531
Barthou, Jean Louis (1862–1934) 502
Barsfia Miklós (?–1241) 48
Basarab, Alexandru (?–1360) 67, 68
Basta György (1554–1607) 135, 136, 138
Baszileosz (12 sz.) görög vezér 37
Bata István (20. sz.) 550
Báthori András, somlyói (1566?–1599) Erdély fejedelme 134, 135
Báthori Gábor, somlyói (1589–1613) Erdély fejedelme 142, 143, 144
Báthori István, ecsedi (?–1493) erdélyi vajda 98, 99, 100, 101
Báthori István, ecsedi (?–1530) nádor 105, 106, 108, 109, 110
Báthori István, somlyói (1533–1586) Erdély fejedelme, lengyel király 126, 129, 130, 131, 132, 142, 158
Báthori Kristóf, somlyói (1530–1581) erdélyi vajda 130
Báthori Zsigmond, somlyói (1572–1613) Erdély fejedelme 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136
Báthori Zsófia, somlyói (1629–1680) II. Rákóczi György fejedelem felesége 159, 165, 167
Batthyány Ádám gr. (1662–1703) 176
Batthyány Kázmér gr. (1807–1854) 275, 317, 322
Batthyány Lajos gr. (1696–1765) nádor 216, 219
Batthyány Lajos gr. (1806–1849) miniszterelnök 266, 268, 281, 283, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 312, 326, 527
Batthyány Tivadar gr. (1859–1931) 415, 421, 422, 430, 434, 438, 474, 476
Batu (?–1256) mongol kán 48, 49
Beatrix (Estei B.) (1212–1245?) II. András m. király 3. felesége 47
Beatrix (Aragóniai B.) (1457–1508) I. Mátyás m.

király 2. felesége 97, 98, 100, 101
Bebek Detre (15 sz.) nádor 79
Bebek Imre (?–1405 u.) 88
Bebrits Lajos (1891–1963) 550
Bechtold Fülöp br. (1786–1862) 303, 305
Bedekovich Kálmán (1818–1889) 368
Békés Gáspár (1520–1579) 129, 130
Bél Mátyás (1684–1749) 212
I. Béla (1016 k.–1063) magyar király 25, 27, 28
II. Béla (Vak B.) (1108–1141) magyar király 33, 35, 41
III. Béla (1148–1196) magyar király 20, 38, 39, 40, 41, 42
IV. Béla (1206–1270) magyar király 20, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61
Béla herceg (1243–1269) IV. Béla m. király fia 51
Belcredi, Richard gr. (1823–1902) 352, 353, 355
Béldi Ferenc gr. (19. sz.) 258
Belgiojoso Jakab gr. (Barbiano di B. Giovanni Giacomo) (?–1626) 137, 138
Belitska Sándor (1872–1939) 473
Belus (Belos) (12. sz.) horvát-dalmát bán, nádor 35, 37
Bem József (1794–1850) 294, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 321
Benárd Ágoston (1880–?) 469, 473, 474
Benedek Lajos (1804–1881) 340
Beneš, Eduard (1884–1948) 417, 449, 495
Beniczky Ödön (1878–1931) 465, 467, 471, 472, 474, 481
Beöthy László (1860–1943) 404, 407, 410
Beöthy Ödön (1796–1854) 250, 255
Berchtold (10 sz.) bajor herceg 17
Berchtold, Leopold gr. (1863–1942) 412
Bercsényi Miklós gr. id. (1665–1725) 176, 182, 183, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 197
Beregffy Károly (1889–1946) 538
Berengár (?–924) friauli herceg 15, 16
Berinkey Dénes (1871–1948) 441, 447
Berislói Péter (?–1521) horvát-szlavón bán 105, 107
Berke kán (13. sz.) 51
Berki Gyula (1884–?) 504, 505
Bernát (13. sz.) domonkosrendi szerz. 46
Bernolák Nándor (1880–1951) 475
Bertold (1181–1251) kalocsai érsek, erdélyi vajda 42
Berzeviczy Albert (1853–1936) 390, 406, 507
Berzeviczy Gergely (1763–1822) 234
Berzsenyi Dániel (1776–1896) 339, 340
Beszprim (11. sz.) Boleszláv lengyel király fia 24
Bethlen András gr., bethleni (1847–1898) 376, 378
Bethlen Gábor, iktári (1580–1629) Erdély fejedelme 114, 136, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153
Bethlen István, iktári, id. (1580 k.–1648) Erdély fejedelme 153
Bethlen István, iktári, ifj. (1606–1632) 151, 152
Bethlen István gr., bethleni (1874–1947) 387, 406, 443, 452, 462, 463, 469, 471, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 484, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 504, 505, 506, 507, 512, 514, 515, 519, 528, 534, 536, 537
Bethlen Miklós gr., bethleni (1642–1716) 165
Béthune, François Gaston de B. márki (1640–1692) 169, 170, 171
Bettelheim Ernő (20. sz.) 457
Beust, Friedrich Ferdinand gr. (1809–1886) 354, 355
Bezerédj István (1796–1856) 250, 255, 273
Bezerédy Imre (1679–1708) 196, 200
Biermann István (1891–1937) 451
Bihar Ferenc (1847–1920) 394
Bíró Lajos (1896–1944) 411, 430
Bíró Pál (1881–1948) 505
Bismarck, Otto hg. (1815–1898) 353, 371
Bisterfeld János Henrik (1605–1655) 149

Bittó István (1822–1903) 364, 366
Bleyer Jakab (1874–1923) 465, 467, 469, 474
Bobory György (20. sz.) 507, 512
Boccasini Miklós (14. sz.) ostiai puspök 58
Bocskai István (1557–1606) Erdély fejedelme 133, 134, 138, 139, 140, 141, 145, 173
Bod János (20. sz.) ügyvéd 260
Bogár Ignác (1867–1933) 451
Bognár József (1917–) 550
Boham ezredes 170
Bokányi Dezső (1871–1940) 447, 450, 451, 457
Boldoczki János (20. sz.) 550
I. Boleszláv (965–1025) lengyel király 24
III. Boleszláv (1085–1139) lengyel király 33
Bolgár Elek (1883–1955) 448
Bonczos Miklos (20. sz.) 537, 538
Bóné András (1655?–1707) 185
VIII. Bonifac pápa (?–1303) 56
IX. Bonifác pápa (1344–1404) 79
Bónis Ferenc (1627–1671) 167
Borbély András (16. sz.) egri hadnagy 131
Borbély Balázs (18. sz.) kuruc brigadéros 186
Borié államtanácsos 218
Borisz (1113–1155) Kálmán m. király fia, trónkövetelo 35, 36, 37
Borkanyuk, Alex (1901–1942) 529, 531
Bornemissza Gergely (?–1555) 124
Bornemissza Géza (1895–) 505, 515, 517, 518, 532
Bornemissza János (?–1527) 106, 107
Bors ispán (12. sz.) 34, 35
Borsa Kopasz Jakab (?–1317) 59, 60, 61
Borvendég Ferenc (1876–1934) 500
Bory Mihaly (17. sz.) korponai kapitány 165
Bottyán János (Vak B.) (1643?–1709) 176, 191, 194, 196, 199, 200
Bouillon Gottfried (1061–1110) 31
Bouquoi de Longueval, Karl Bonaventura de Vaux br. (1571–1621) 149, 182
Bohm Vilmos (1880–1949) 430, 441, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 458, 459, 460
Bólcs Jaroszláv I. Jaroszlav kijevi fejedelem
Bolcs Leó l. VI. Leo bizanci csaszar
Borcs János (20. sz.) 524
Boszórmenyi Zoltán (20. sz.) 511
Boszorményi László (1824–1869) 360, 362
Brandenburgi Gyorgy l. Gyorgy brandenburgi őrgróf
Brankovics Gyorgy (? 1456) szerb uralkodó 78, 81, 82, 83, 89, 90, 91
Braun Éva (1917–1945) 531
Bretislav (11. sz.) cseh fejedelem 25
Briand, Aristide (1862–1932) 487
Brown, Ph. M. 453, 454
Bruck, Karl Ludwig br. (1798–1810) 317, 328, 340
Bruszilov, Alexej Alexejevics (1853–1926) 414, 417
Buccow, Adolf br. (?–1764) 218, 219
Bud János (1880–1950) 483, 486, 490
Budai Nagy Antal (?–1437) 63, 83, 84
Budinszky László (1901–1946) 538
Bujdosó György (?–1754) 216
Bulcsu vezér (?–955) 17
Bulcsu (13. sz.) csanádi püspok 48
Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand gr. (1797–1865) 330
Budgio, Giovanni Antonio (16. sz.) pápai legátus 108
Burián István gr. (1851–1922) 401, 410, 427, 428
Buza Barna (1873–1944) 434, 441
Buzilla normann hgnő (?–1102) Kálmán m. király l. felesége 32

Candalei Anna l. Anna királyné
Capet Margit l. Margit francia hgnő
Caprara, Aeneas Sylvius gr. (1631–1701) 182
Caraffa, Anton gr. (1646–1693) 175, 176, 177, 179

Carvajal, Giovanni (?–1469) 91
Castaldo, Giovanni órgr. (1500–1562) 123
Černi Jovan (Fekete Iván, Jovan Nenad) (?–1527) 115, 116
Černiovič, Arzen (1633–1706) 179
Cezarini Julián (?–1444) pápai legátus 86, 87
Chorin Ferenc, id (1842–1925) 387, 388
Chorin Ferenc, ifj (1879–1964) 498, 519
Chotek Zsófia grófnő l Hohenberg Zsófia hgnő
Ciano, Galeazzo gr (1903–1944) 522, 529
Cillei Borbála (1392–1451) Zsigmond m. király 2. felesége 78, 79
Cillei Erzsébet (?–1455) 89, 90, 91
Cillei Hermann gr (1360 k.–1435) 77, 78, 90
Cillei Ulrik gr (1406–1456) 85, 88, 90, 91, 92
Clemenceau, George (1841–1929) 459
Clerk, Sir George Russel (1874–) 466, 467
Closca, Juon (1750–1785) 226
Cobb tábornok l Kobb, Wolfgang Friedrich
Comenius János Ámos (Jan Komenský) (1592–1670) 156
Conrad von Hötzendorf, Franz gr. (1852–1925) 400, 415
Constantin Serban (17. sz.) havasalfoldi vajda 158
Coolidge, A Calvin (1897–1933) 441
Corvin János (1473–1504) 99, 100, 101, 102, 103, 104
Crisan, Marcu Giurgiu (1732–1785) 226, 227
Cuchette, Gino (20 sz.) 490
Csák Máté, Trencséni (1260 k.–1321) 57, 58, 59, 60, 61, 65
Csák Ugrin (?–1311) 59
Csáki Laszló (?–1437) 83
Csáki Miklós (1465 k.–1514) 106
Csáky Albin gr (1841–1912) 367, 376, 378
Csáky Imre gr. (1672–1732) kalocsai érsek 207
Csáky Imre gr (1882–1961) miniszter 472
Csáky István gr (1659–1729) kuruc szenátor 192
Csáky István gr. (1894–1941) miniszter 518, 519, 521, 525
Csáky László gr (1820–1891) 353
Csáky Mihály gr (1676–1757) 200
Csányi László (1790–1849) 317, 326
Császár Péter (1600 k.–1632) 152, 153
Csatay Lajos (1886–1944) 532, 535, 537
Cseh Ervin (1838–1918) 381, 385, 390
Csengery Antal (1822–1880) 353
Cserépfalvi Imre (20 sz.) 530
Cserni Jován l Černi Jovan
Csernoch János (1852–1927) 387
Csernovics Arzén l. Černovič, Arzen
Csernus Menyhért (1808?–1849) 326
Cserny Jozsef (1892–1919) 372
Cservenka Miklós (1871–1920) 468
Csezmiczei János l. Janus Pannonius
Csia Sándor (1894–1946) 524, 527, 538
Csicserin, Georgij Vaszilјevics (1872–1936) 448
Csilléry András (1883–?) 464, 465
Csizmadia Sándor (1871–1929) 383, 401, 447, 469
Csuka Imre (17. sz.) parasztvezér 1631-ben 152
Czelder Orbán (1674–1717) 191, 200, 206
Czernin, Ottokar gr. (1872–1932) 420
Czibak Imre (?–1534) 116, 118
Cziráky Antal Mózes gr. (1772–1852) 262, 265
Cziráky János gr (1818–1884) 339
Czóbel Ernő (1886–1953) 448

Dabiša István (14 sz.) bosnyák király 76
Dálnoki Miklós Béla (1890–1948) 539, 542
Damjanich János (1804–1849) 310, 314, 316, 317, 322, 326

III Dan (15 sz) havasalfoldi vajda 81, 82
IV. Dan (15 sz) havasalfoldi vajda 88
Daniel (Danyiil) Romanovics (k 201–1266) Lodomeria és Halics királya 50
Dániel Arnold (1878 ?) 399
Dániel Ernó br (1843–1923) 381
Dániel Gábor br , ifj (1854–1919) 392
Daranyi Ignac (1849–1927) 381, 384, 385, 389, 397
Darányi Kálman (1886–1939) 504, 505, 510, 511, 512, 513, 514, 515
Daruváry Geza (1866–1934) 477, 478
Darvas József (1912–1973) 550
Dávid Ferenc (1510?–1579) 128
Davout, Louis hg (1770–1823) 242
Deák Ferenc (1803–1876) 255, 260, 265, 266, 267, 270, 273, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 298, 304, 311, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 359, 360, 362, 364, 366, 367, 368, 372
Deák Lajos (20. sz) 527
Dembinski Henryk gr (1791–1864) 314, 321, 322
Demény Pal (20 sz) 465
Dénes nádor I Apod fia Denes
Dénes Istvan (1889-1963) 476, 489
Des Alleurs, Pierre marki (1643 1717) 192
Descartes, Rene (Cartesius) (1596 1650) 152
Dessewffy Arisztid (1802 1849) 326
Dessewffy Aurél gr (1808-1842) 265, 266, 269
Dessewffy Emil gr (1814 1866) 270, 338, 340, 341, 343
Dessewffy József gr (1771 1843) 252
Desy Zoltán (1862 1915) 410
Devai Biro Mátyas (1500 k 1545) 128
Dienes (?–1186 u) bacsi fóispan, ban, nador 39
Dinnyés Lajos (1901-1961) 547, 548
Dobi István (1898–1968) 545, 547, 548
Dobo Istvan (1500 k –1572) 124
Dollfuss, Engelbert (1892 1934) 498, 501
Dombai Imre (15 sz) alkincstartó 103
Doria cs ezredes (17 sz) 179, 180
Dovcsák Antal (1879 ?) 447 450, 464
Dózsa Gergely (?–1514) 105
Dózsa Gyorgy (1470 u 1514) 64, 105, 168
Drabik Miklos (1585–1671) 167
Dragfy Bertalan (1447 1501) 102
Dragutin Istvan (14 sz) 61
Dragutin Ivan (14 sz) 59
Drehr Imre (1889–1936) 498
Drugeth Balint, homonnai (1577 1609) 136, 141, 142
Drugeth Gyorgy, homonnai (1583–1620) 136, 145, 146, 147
Duczynska Ilona (1897–) 428
Dugovics Titusz (? 1456) 91
Du Héron marki (18 sz) francia diplomata 183
Dukasz Mikhael (Ducas Mihaly) (? 1078) bizanci csaszar 29
Dulles, John Foster (1888–1959) 532
Durazzoi Karoly herceg (?–1348) 69, 73
Dusán István (1308 1356) szerb király 71
Duschek Ferenc (1797 1873) 317
Dzsem herceg (1459–1495) II Mohamed szultan fia 99, 100

Eckhardt Tibor (1888–?) 478, 490, 494, 495, 498, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 509, 511, 512, 515, 528
Eleonora Magdolna pfalzi hgnó (1665–1720) I. Lipót felesege 205
Emich Gusztav (1863–1927) 470
Endre László (1895–1946) 513, 537
Engelmann Pal (1854–1906) 376, 378, 379
Engels, Friedrich (1820–1895) 376, 377

Eotvos Ignac br (1786–1851) 254
Eotvos Jozsef br (1813–1871) 270, 273, 279, 298, 342, 343, 349, 353, 354, 361, 363
Eotvos Karoly (1842–1916) 370
Eotvos Lorand br (1848–1919) 378
Erdei Ferenc (1910–1971) 543, 550
Erdey-Gruz Tibor (1902–1976) 550
Erdelyi Aladar (1880–1949) 495
Erdelyi Mor (1877–1929) 450, 453
Erdelyi Sandor (1839–1922) 381
Erno foherceg (1553–1595) 130
Ernszt Sandor (1870–1938) 466, 471, 474, 492, 501, 511, 512, 515
Ernuszt Zsigmond (? –1504) 100, 103
Erzsebet kun hgnő (1240–1290/95) V. Istvan m. kiraly felesege 51, 53
Erzsebet lengyel hgno (1300–1380) I. Karoly m. kiraly felesege 68
Erzsebet bosnyak hgno (1339–1442) I. Lajos m. kiraly felesege 73, 74
Erzsebet magyar hgno (1409–1442) Albert-m. kiraly felesege 85, 86
Erzsebet Amalia Eugenia bajor hgno (1837–1898) I. Ferenc Jozsef felesege 385
Erzsebet (1709–1760) orosz carno 219
Erzsebet Izabella l. Izabella napolyi hgno
Fskutt Lajos (1896–1957) 481
Essel Andras (1837–1890) 373
Estei Hippolit (1479–1520) 103
Esterhazy Antal gr. (1676–1722) 191, 193, 208
Esterhazy Imre gr. (1663–1745) 207
Esterhazy Mihaly gr. (1783–1874) 308
Esterhazy Miklós gr. (1582–1645) 150, 152, 153, 154
Esterhazy Moric gr. (1807–1890) 346, 349
Esterhazy Moric gr. (1881–1960) 421, 422, 424, 509, 537
Esterhazy Pal hg. (1635–1713) 167, 172, 198
Esterhazy Pal Antal hg. (1786–1866) 299
Esze Tamas (1666–1708) 184, 185, 191, 195
Eufemia orosz hgno (? –1139) Kalman m. kiraly felesege 33
Eugen savoyai herceg (1663–1736) 181, 182, 190, 207, 212

Fabian Bela (1929–1945) 491
Fabiny Teofil (1822–1908) 367
Fabinyi Tihamer (1890–) 497, 498, 514
Fajsz (val) fejedelem (10. sz.) 17
Falkenhayn, Erich von (1861–1922) 415
Faragho Gabor (20. sz.) 537, 542, 544
Farkas (12. sz.) nador 40
Farkas Elemer (1886–) 517
Farkas Geza, Farkasfalvi (1879–) 495
Farkas Istvan (1869–1944) 494
Farkas Karoly (1843–1907) 364, 365
Fay Andras (1786–1864) 270
Feilitzsch Artur br. (1859–1925) 394
Feja Geza (1900–1978) 506
Fejervary Géza br. (1833–1914) 367, 376, 378, 381, 385, 394, 395, 397
Fekete Peter (17. sz.) hajdukapitany 145
Feketehalmi-Czeydner Ferenc (1892–1946) 530, 531
Felsobuki Nagy Pal (1777–1857) 243, 246, 247, 248, 250, 251
Fenyo Miksa (1877–) 400, 430, 474
I. Ferdinand (1503–1564) nemet-romai csaszar, magyar es cseh kiraly 104, 108, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 177
II. Ferdinand (1578–1637) nemet-romai csaszar, magyar es cseh kiraly 146, 148, 149, 150, 151, 153
III. Ferdinand (1608–1657) nemet-romai csaszar, magyar es cseh kiraly 153, 155, 156, 158, 159

V Ferdinánd (1793–1875) magyar király, I F neven osztrák császar 250, 251, 260, 261, 310
Ferdinand (1423–1494) nápolyi király 97
Ferdinandy Gyula (1873–1960) 469, 472, 473, 474
I Ferenc (1768–1835) magyar király, osztrák császár, II F neven német-római császár 238, 239, 244, 260
I Ferenc (1499-1547) francia király 117
Ferenc lotharingiai herceg (1708–1765) I F néven német-római császár 211, 214, 215, 220
Ferenc Ferdinand főherceg (1863–1914) osztrák es magyar trónorokös 402, 411
I Ferenc Jozsef (1830 1916) osztrak csaszár, magyar király 310, 318, 333, 335, 338, 344, 345, 359, 366, 368, 374, 378, 380, 388, 389, 394, 395, 397, 398, 401, 403, 409, 412, 418
Festetich Andor gr (1843–1930) 378, 381
Festetich Sándor gr (1882–1956) 440, 511, 518
Fiáth János (1653 1727) 176
Fiedler Rezső (1884–1939) 447, 450, 451
Filipecz Janos (1431–1509) 100
Foch, Ferdinand (1851 1929) 445
Foktui Máte (16–17 sz.) szikszoi prédikator 144
Fónai Zoltán (20 sz) 460
Forgách Ádám gr (1601?–1681) 162
Forgách Antal gr (1819–1885) 346, 349
Forgách Balázs (?–1386) 74
Forgách Ferenc (1566–1615) 144
Forgách Miklos (17 sz) kassai fókapitány 152
Forgach Simon gr (1669–1730) 186, 187, 189, 191, 192
Forgách Zsigmond gr (1560 e –1621) 143, 144, 146
Forinyak Géza (1840 1860) 339
Forval 170
Foldes Béla (1848–1945) 421, 422, 424
Foldes Pál (20 sz) 488
Franchet d'Esperey, Louis Felix Maria François (1856–1942) 428, 435, 451
Frangepán Ferenc gr (?–1543) 117
Frangepan Ferenc Kristof gr (1620–1671) 166, 167
Frangepán Kristóf (1470 k –1527) 109
Frankel Leó (1844–1896) 369, 370, 371, 372, 373
Fráter György I Martinuzzi Gyorgy
Friedrich István (1883–1958) 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 474, 476, 491, 512, 519
I Frigyes (Barbarossa F) (1120 k –1190) német csaszár 37, 40
II Frigyes (1194 1250) nemet csaszár 47, 50
III Frigyes (1415 1493) romai császar, mint nemet kiraly IV I 85, 86 87 88, 89, 90, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 102
II Frigyes (Nagy F) (1712–1786) porosz király 213, 214, 215, 217, 218, 219, 228
V Frigyes (1596 1632) pfalzi választófejedelem, csseh kiraly 146, 148
III. Frigyes (1609 1670) dan kiraly 159
Frigyes (Harcias F) (1211–1246) osztrák herceg 46, 47, 48
II Frigyes (Szép F) (1286–1330) osztrak herceg, nemet ellenkiraly 65, 67
I Frigyes Vilmos (1688 1740) porosz kiraly 199
II Frigyes Vilmos (1744–1797) porosz kiraly 235, 237
Fulop (13 sz) fernoi puspok, papai legatus 54
II Fulop Ágost (1165–1223) francia kiraly 40
V Fulóp (1683 1746) spanyol király 205
Furst Sándor (1903 1932) 497
Fussy Kálman (20 sz) 524

Gaal Gaszton (1868 1932) 466, 471, 477 483 489 498
Gabor Jozsef (1893 1964) 542
Gaj, Ljudevit (1809–1872) 264
Gál Jozsef (19 sz) 330
Gálfi Mihaly (1817 1854) 330, 333
Garai Anna (15 sz) 90, 92, 93

Garai László (?–1459) 85, 89, 90, 92, 93
Garai Miklós, id. (?–1386) 74
Garai Miklós, ifj. (1366 k.–1434) 74, 77, 78, 79, 80
Garami Ernő (1876–1935) 394, 398, 430, 434, 441, 464, 468, 489
Garbai Sándor (1879–1947) 430, 447, 450, 451
Garibaldi, Giuseppe (1807–1882) 340
Gasparich Kilit Márk (1810–1853) 330, 332
Gebehard (11. sz.) regensburgi püspök 27
Géczy András (?–1614) 144, 145
Gegus Gusztav (1855–1933) 394
Gellért (Szt. G.) (980 k.–1046) püspök 24, 25, 26, 30
Gentile (?–1312) bíboros, pápai legátus 59, 60
Gera József (?–1946) 527, 538
Geréb Péter (? –1503) 103, 104
Gergely (?–1303) esztergomi érsek 57, 58
IX. Gergely pápa (1147 k.–1231) 47
Geringer Károly br. (1806–1889) 325, 328
Gerő Ernő (1898–) 545, 548, 550, 552
Gertrúd meráni hgnő (1185 k.–1231) II. András m. király 2. felesége 21, 42
Géza (940–997) fejedelem 15, 18, 19, 24
I. Géza (?–1077) magyar király 28, 29, 30
II. Géza (1130–1162) magyar király 35, 36, 37
Géza herceg (1151/53–?) II. Géza m. király fia 39, 40, 42
Ghillány Imre br. (1860–1922) 410
Ghyczy Elemér (1870–?) 507
Ghyczy Jenő (20. sz.) 532
Ghyczy Kálmán (1808–1888) 343, 353, 366
Gidófalvy Lajos (1901–1945) 539
Giesswein Sándor (1856–1923) 400, 421, 469
Giskra (Jiskra), Jan (1400 k.–1476 u.) 85, 86, 88, 89, 90, 94
Gizella bajor hgnő (985 k.–1065) I. István m. király felesége 18, 25
Glattfelder Gyula (1874–1943) 519
Goluchovski, Agenor gr. ifj. (1849–1921) 338, 342
Gombos András (17. sz.) 145
Gorcsakov, Alexander Mihajlovics hg. (1798–1883) 368
Gordon Ferenc (1893–) 545
Gödöny Pál (18. sz.) ezredeskapitány 185
Gőgös Ignác (1893–1929) 481
Gömbös Gyula (1886–1936) 437, 459, 461, 462, 463, 466, 475, 476, 477, 478, 486, 489, 492, 493, 494, 497, 498, 499, 500
Görgei Artúr (1818–1916) 294, 295, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322
Göring, Hermann (1893–1946) 513
Gratz Gusztáv (1875–1946) 398, 421, 422, 473
Grecsák Károly (1584–1624) 421, 422
Grieger Miklós (1881–1938) 476, 500, 503
Gritti, Lodovico (?–1534) 116
Grünn János (1864–1932) 430, 465
Grünner, Karl Ludwig gr. (1808–1884) 330
Gubecz Máté (?–1573) 129, 130
Guth Antal (20. sz.) 450
Guthi István (16–17. sz.) ezredeskapitány 187
Guti Országh Mihály (? –1488) 88, 93
Guyon Richárd (1812–1856) 313
Günther Antal (1847–1920) 397
Gyepesi Ambrus (?–1562) 126
Gyorgye Stefan (17. sz.) moldvai vajda 157
Gyöngyösi János (1893–1951) 542, 545
Györefia Péter (13. sz.) csanádi ispán 43
Győrffy-Bengyel Sándor (1886–1942) 526
György (1484–1543) brandenburgi őrgróf 104, 107
György Endre (1848–1927) 394
Gyula, id. (10. sz.) törzsfő 17
Gyula, ifj. (10–11. sz.) 23
II. Gyula pápa (1443–1513) 105

Gyulay Lajos gr (1800–1869) 254
Gyulay Tibor (1887–1960) 537

Habsburg Ágnes l Ágnes osztrák hgnő
Habsburg Albert l Albert m király
Habsburg Mária l Mária osztrák hgnő
Habsburg Miksa l. I. Miksa német csaszár
Habsburg Ottó l. Ottó főherceg
Habsburg Rudolf l I Rudolf német király
Hadik András gr (1710–1790) 217
Hadik János gr (1863–1933) 422, 430, 434
Hajnoczy József (1750–1795) 234, 239, 240
Hajos Kálman (1869–?) 505
Haller Ferenc gr (1796–1875) 347
Haller Istvan (1880–1964) 465 466, 467, 469, 471, 474, 476, 477
Halmay Janos (20 sz) 521
Háman Kató (1884–1936) 481
Hamburger Jenő (1883–1936) 427, 445, 447, 450
Hamel-Bruyninx Jakob Jan (17 sz) holland diplomata 190
Hardegg, Ferdinand (?–1594) 132
Harkányi János br (1859–1938) 410
Harsányi Istvan (17 sz.) 171
Hasszán (? 1593) bosznıai pasa 131
Hasszán (15–16. sz) nagyvezér 135, 136
Hatvany-Deutsch Sándor br (1852–1913) 388
Haubrich Jozsef (1883–1939) 447, 450, 464
Haugwitz, Christian August gr (1752 1831) 218
Hay Károly (20 sz) 530
Haynau, Julius Jakob br (1786–1853) 318, 319, 320, 321, 325, 326, 327
Hazai Samu br (1851–1942) 404, 405, 407, 410
Heckenast Gusztáv (1811–1878) 295
Héderváry Lőrinc (? 1447) 87
Hegedus András (20 sz) 550, 551
Hegedus Ferenc (1856–1909) 394
Hegedus Istvan (?–1552) 124, 125
Hegedus Kalman (1877?) 517
Hegedus Lóránt (1872–1943) 398, 473, 478, 483, 519
Hegedüs Sándor (1847 1906) 385
Hegyeshalmy Lajos (1862–1925) 465, 471, 473, 474
Heinrich Ferenc (1866–1925) 465, 466, 467, 476
Heissler (17 sz) es tabornok
Heister, Hannibal (17–18 sz) es tábornok 196
Heister, Siegbert gr (1646–1718) 167, 189, 191, 199
Héjjas Iván (1891–) 467. 469
Helfy Ignác (1830–1897) 369, 370
Hellenbach János Gottfried br (1659–1728) 198
Hellebronth Vilmos (20. sz) 538
II Henrik (?–995) bajor herceg 18
I Henrik (Madarasz H.) (867–936) német király 16
III Henrik (1017–1056) német-római császár 25, 26, 27
IV. Henrik (1050–1106) német-római császár 28, 29, 30, 31, 33
V Henrik (1081–1125) német-római császár 33
Hennyei Árpád (20 sz) 527
Hennyei Gusztáv (20. sz) 537
Hentzi, Heinrich (1785–1849) 374
Herbeville Ludwig gr (1635–1709) 193, 194
Hermann (?–1250) badeni őrgróf 50
Hermann Miksa (1868–1944) 483, 505
Hervoja (?–1416) 76
Hess, Rudolf (1894–) 512
Hevesi Gyula (1890–) 447, 450, 457
Hideghethy Imre (1860–1920) 410
Hieronymi Károly (1836–1911) 378, 390, 404
Hindenburg, Paul von Beneckendorff u H (1847–1934) 414, 418

Hir György (1880–1926) 471
Hitler, Adolf (1889–1945) 463, 498, 500, 507, 508, 509, 510, 513, 516, 521, 525, 528, 532, 535, 536
Hlinka, Andrej (1864–1938) 400
Hmelnyickij, Bogdan (1593–1617) 158
Hock János br (1859–1936) 430, 442
Hodža, Milan (1878–1944) 436
Hohenberg Zsófia hgnő (Chotek Zs grófnő) (1864–1914) Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös felesége 411
Hohenlohe (17. sz.) német hadvez. 163
Hóman Balint (1885–1953) 497, 515, 516, 518, 519, 532
Homonnai Balint l. Drugeth Bálint, homonnai
Homonnai György l. Drugeth György, homonnai
III. Honorius pápa (?–1227) 45
Horánszky Nándor (1838–1902) 385
Horia (Vasile Nicolae Ursu) (1730–1785) 226, 227
Horthy István, ifj. (1904–1942) 529, 531
Horthy Miklós (1868–1957) 424, 455, 461, 462, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 481, 483, 484, 489, 490, 492, 495, 498, 505, 509, 510, 512, 513, 514, 516, 517, 518, 519, 525, 528, 529, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 537, 538
Horthy Miklós, ifj. (1906–) 531, 538
Horvát Boldizsár (1822–1898) 343
Horvát István (17. sz.) 149, 150
Horváth Ferenc (20. sz.) 524
Horváth Géza (20. sz.) 524
Horváth Károly (1828–1854) 330, 333
Horváth Mihály (1809–1878) 317
Horváth Stansych (Stansith) Márk br. (?–1561) 125
Horváti Pál (14. sz.) zágrábi püspök, diplomata 74
Hötzendorfi Konrád l. Conrad von Hötzendorf, Franz gr.
Hrabovszky János br. (1779–1852) 300
Hubay Kalmán (1902–1946) 513, 515, 518, 521, 523, 524, 527
Hugo (?–947) provencei gróf, Itália királya 16
Hunyadi János (1407/9 k.–1456) 64, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92
Hunyadi László (1433–1457) 89, 90, 92
Hunyady Ferenc gr. (1895–) 495, 497
Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888) 306
Husz János (1369–1415) 80
Huszár Aladár (1885–1945) 500
Huszár Károly (1882–1941) 430, 465, 466, 467, 470, 471, 474, 476
Hübner, Josef Alexander br. (1811–1892) 338

Ibrahim (16. sz.) nagyvezér 135
Ibrahim (17. sz.) budai pasa 172, 173
Ibranyi Mihály (16. sz.) varadi kapitany 160
Ignotus (Veigelsberg Hugó) (1869–1949) 400
Ihrlinger Antal (1842–1890) 364, 365
Illes Artúr (1878–?) 447, 450
Illésházy István (1541–1609) 136, 137, 138, 140, 143
Illyés Gyula (1902–) 506
Ilona magyar hgnő (1050 k.–?) Zvojnimir horvát király felesége 30
Ilona szerb hgnő (?–1146–57 k.) II. Béla m. király felesége 35
Imre herceg (1007–1031) I. István m. király fia 25, 30
Imre (1174?–1204) magyar király 21, 40, 41, 42, 46
Imrédy Béla (1891–1946) 498, 499, 501, 504, 514, 516, 517, 518, 519, 520, 523, 524, 527, 529, 535
XI. Ince pápa (1611–1689) 174
Incze Antal (20. sz.) 524
Irányi Dániel (1822–1892) 366, 373
Irinyi József (1822–1859) 296
Ispan Ferenc (17. sz.) 165
Istóczy Győző (1842–1915) 372

I. István (967 77 k 1038) magyar király 15, 18, 19, 23, 24, 25, 30 44, 94, 229, 334
II István (1101 1131) magyar király 33, 34
III István (1147–1172) 37, 38, 39
IV István (1132 33 k 1165) magyar király 38
V István (1239 1272) magyar király 50, 51, 52 53, 56
István herceg (Utoszulott I.) (1236 1271) II. András m. király fia 47, 52
István herceg (1332 1354) I. Károly m. király legkisebb fia 69
István (Nemanja I.) (? 1227) szerb fejedelem 41, 42
István (Osztojics I.) (?–1461) bosnyák király 90
István (14. sz.) moldvai vajda 76
István (Nagy I.) (1435 k. 1504) moldvai fejedelem 96, 98
István főherceg (1817 1867) nádor 284, 285 289, 291, 296, 306
Istvánffy István (16. sz.) 130
Istvánffy Miklós (1538 1615) 137
Iswolsky (Izvolszkij) Alexander Petrovics (1856–1919) 401
Iványi Béla (1873 1962) 492, 495, 507, 510, 514
Ivan ispán (?–1130) 34
Izabella lengyel hgnő (1519 1559) Szapolyai János m. király felesége 119, 120, 123, 125
Izabella Erzsébet nápolyi hgnő (1264/65 k. –1304) IV. László m. király felesége 52
II. Izsák (Angelosz I.) (?–1203) bizánci császár 40

Jagello Ulászló l. I. és II. Ulászló magyar király, II. Ulászlo lengyel király
Jahn Ferenc (1902–1945) 531
Jakab praenestei püspök l. Pecorari Jakab
I. Jakab (1566–1625) angol király 146
Jandl Lajos (20. sz.) 527
Jankovich Arisztid (20. sz.) 481–482
Jankovich Béla (1865–1939) 407, 410
János (13. sz.) jasii püspök, pápai legatus 56
János (?–1223) kalocsai érsek 56, 57, 58
I. János magyar király l. Szapolyai János
II. János magyar király l. János Zsigmond
János (Luxemburgi J.) (1296–1346) cseh király 67
III. János lengyel király l. Sobieski János
János Albert (1459–1501) lengyel király 100, 101
János Fülöp (17. sz.) mainzi érsek-fejedelem 163
János Kázmér (1609–1672) lengyel király 159
János Zsigmond (II. János) (1540–1571) magyar király 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 132
Jánosy Zoltán (1868–1942) 430
Jansky, Ludwig (19. sz.) cs. tábornok 374
Janus Pannonius (Csezmiczei János) (1434–1472) 97
II. Jaropolk (?–1139) kijevi nagyfejedelem 35
Jaross Andor (1896–1946) 517, 518, 524, 535, 537
Jaroszlav (Bolcs J.) (?–1054) kijevi fejedelem 25
Jasomirgott Henrik (1114–1156) osztrák őrgróf, bajor herceg 36
Jászi Oszkár (1875 1957) 386, 402, 410, 411, 422, 429, 430, 432, 434, 436
Javorka Ádám (1683/84 k. 1747) 201
Jekelfalussy Lajos (1828–1890) 397
Jelačić, Josip br. (1801–1859) 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 316
Jeszenák János br. (1800 1849) 326
Jobst (Jodocus) (?–1411) morva őrgróf, német ellenkirály 78
Johanna (Anjou J.) (1326–1382) nápolyi királyno 67, 69, 70
Jókai Mór (1825 1904) 295
Josika Miklós br. (1794–1865) 308
Josika Samu br. (1805 1860) erdélyi főkancellár 276, 339
Josika Samu br. (1848–1923) miniszter 389

Josipovich Géza (1857–?) 397, 407
Josipovich Imre (1834–1910) 368, 378, 381
Jozsa Bela (1898–1944) 533
I Jozsef (1678–1711) német-római császár, magyar király 192, 198, 199, 201, 202, 205, 209
II. Jozsef (1741–1790) német-római császár, magyar király 205, 220, 223, 224, 225 226, 227 228, 229, 232, 233 234, 237
Jozsef főherceg (1776–1847) nádor 240, 284
József főherceg (1872–1962) kormányzó 420, 430, 464, 465
Jubal Károly (1818–1853) 329, 330 332
Judit német hgnő (1047–1162) Salamon m. király felesége 27
Juhász Andor (1864–1940) 430
Juhász Nagy Sándor (1883–1946) 441
Julianus (? 1237 u.) domonkosrendi szerzetes 46, 47
Julier Ferenc (1878–1946) 458, 459
Juranovszki Béla (20. sz.) 488
Jurcsek Béla (1893–1945) 534, 535, 537, 538
Jurisics Miklós (1490? 1543) 118
Justh Gyula (1850–1917) 383, 392, 402, 403, 404, 408
Justus Pál (1905–1965) 549
Kabai Márton (1650 k.–1715) 181
Kadan (13. sz.) tatár vezér 48, 49
Kádár János (1912–) 549, 550 552, 553
Kállai Gyula (1910–) 528
Kállay Miklós (1887–1967) 497, 498, 504, 505, 529, 531, 532, 533, 534, 535
Kállay Tibor (1881–1964) 475, 478 483, 512
Kálmán (Könyves K.) (1074 k.–1116) magyar király 20, 31, 32, 33
Kálmán herceg (1208–1241) II. András m. király fia 43, 45, 47, 48
Kálmán Henrik (1870–1931) 447, 450
Kalnoky Gusztáv gr. (1832–1898) 382
Kamonyai Simon (?–1422) 86
Kán László (?–1318) 52, 59, 60, 61
Kanizsai János (? 1418) 80
Kanizsai László (16. sz.) országbíró 109
Kanya Kálmán (1869–1945) 498, 499, 509, 510, 513, 515, 518, 537
Kara Musztafa (1634/5 k.–1683) nagyvezér 174
Karácsony György (? 1570) 129
Kárdos János (15. sz.) erdélyi parasztvezér 83
Karikás Frigyes (1891–1938) 497
I Károly (K. Róbert) (1288–1342) magyar király 22, 23, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68
II Károly (Kis K.) (1354–1386) magyar király 73, 74, 75
III Károly (1685–1740) spanyol és magyar király, VI. K. néven német-római császár 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213
IV Károly (1887–1922) magyar és cseh király, I. K. néven osztrák császár 418, 419 420, 428, 429, 434, 474
IV Károly (Luxemburgi K.) (1316–1378) német-római császár 71, 72
V Károly (1500–1558) német-római császár, I. K. néven spanyol király 115, 122, 125
VI Károly német-római császár l. III. Károly m. király
VII Károly német-római császár l. Károly Albrecht bajor választófejedelem
I Károly spanyol király l. V. Károly német-római császár
II Károly (Santa K.) (1248–1309) nápolyi király 52
X Károly (1622–1660) svéd király 158, 159
XII Károly (1682–1718) svéd király 188
I Károly (1839–1914) román király 412
Károly főherceg (16. sz.) 130
Károly Albrecht (1697–1745) bajor választófejedelem, VII. K. néven német-római császár 214

Károly Lipót lotharingiai herceg (1634–1690) cs hadvezer 174, 175, 176 177
Károlyi Gyorgy gr (1802–1877) 250
Károlyi Gyorgy gr (19–20 sz) 476
Károlyi Gyula gr (1871 1947) 454, 490, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 507, 515, 519, 534, 537
Károlyi József gr (1884–1934) 442
Károlyi Mihály gr (1875–1955) 405, 406, 407, 410, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 424, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 440, 441, 442, 443, 444, 446
Károlyi Sandor gr (1668 1743) kuruc generális 184, 186, 187, 188, 192, 194, 195, 201, 202
Károlyi Sandor gr (1831–1906) 383, 387
Károlyi Viktor gr (20 sz) 524
Kassai Schulmayer 527
Kasztriota Gyorgy (Szkander bég) (1403–1468) 87, 89
II Katalin (Nagy K) (1729–1796) orosz eárnő 228
Kátay Mihaly (?–1606) 141
Katona Imre (20 sz) 474
Katzianer János (?–1539) 116
Kaunitz, Wenzel Anton hg (1711–1794) 218
Kazinczy Ferenc (1759–1831) 339
III Kázmer (1309–1370) lengyel kiraly 68, 70, 71, 72
IV Kazmer (1427 1492) lengyel király 96, 97, 98
Kecskés Ede (19 sz) 300
Kecskes Tamás (?–1514) 105
Keczer Menyhért (17 sz) 165
Keglevich Gyula gr (1855–?) 476, 505
V Kelemen pápa (? 1314) 59
VI Kelemen pápa (?–1352) 69
Kelemen Bela (1863–?) 453
Kelen József (1892–1939) 450
Kemeny Ferenc br (19 sz) erdélyi kancellária vezetoje 341
Kemény Gabor br (1883 1948) 367, 368, 527, 538
Kemeny János (1607–1662) Erdely fejedelme 151, 155, 157
Kempen, Johann Franz (1793–?) 330, 338
Kende Gábor (17 sz) 165, 168
Kenéz Béla (1874–1946) 492
Kerecsényi Laszlo (?–1566) 127
Kerekes Árpad (1896–1919) 467
Kerekes Mihály (20 sz) 474
Keresztély Ágost szász herceg (1666–1721) bíboros hercegprímás 198
Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) 492, 497, 515, 517,518, 519, 521
Kereszturi Dezso (1904–) 545
Kerkapoly Karoly (1824–1891) 364, 365
Kernstok Karoly (1873–1940) 410, 411
Kéthly Anna (1889–) 533, 544
Khuen-Hédervary Károly gr (1849–1918) 373, 388, 389, 390, 404
Kilian Gyorgy (1907–1943) 497
Kinizsi Pál (?–1494) 99, 101, 102
Kis Albert (1664–1704) 184
Kis Jenő (20 sz) 485
Kis Karoly I II Károly m kiraly
Kisfaludy Karoly (1788–1830) 339
Kiss Árpad (20 sz.) 550
Kiss Ernő (1800–1849) 326
Kiss János (1883–1944) 539
Klapka Gyorgy (1820–1892) 313, 336, 337, 342, 353
Klauzal Gábor (1804–1866) 295, 296, 297, 298
Klebelsberg Kuno gr (1875–1932) 475, 477, 491
Klein Antal (1885 ?) 495
Knaller Viktor (1873–1932) 464
Knézich Károly (1808–1849) 326
Knittelhofer Ferenc (19 20 sz) 464
Kobb, Wolfgang Friedrich gr (17 sz) 168
Kocel (?–870 u) szlovén fejedelem 10
Kocsis János (1899–1938) 485
Koháry Istvan gr (1649–1731) 173

Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) 219
Kollar, Jan (1793–1852) 263, 277
Kollonich, Leopold gr. (1631–1707) 178, 180
Kolossváry Dezső (19-20 sz.) miniszter 389
Kolozsváry Borcsa Mihály (1896–1946) 516
Kolozsvári Mester János (15. sz.) erdélyi parasztvezér 83
Komáromy Gyorgy (1817–1872) 353
Komensky, Jan l. Comenius János
Komnénosz Mánuel l. I Mánuel bizánci császár
Kondor Bernát (1884–?) 450
I. Konrád (?–918) német király 16
II. Konrád (990 k.–1039) német-római csaszár 34
III. Konrád (1093–1152) német-római császár 36
Konrád (?–955) lotharingiai herceg, frank gróf 17
Konrád (11. sz.) bajor herceg 27
Konrád (13. sz.) Halicsi fejedelem 42
Kontra Aladár 471
Koppány (?–998) magyar nemzetségfő 23
Korányi Frigyes br. (1869–1935) 465, 467, 469, 473, 483, 494, 496, 497
Korlátfia Benedek (?–1209 e.) 42
Kornis Gyula (1885–1958) 404, 507, 517
Korody Tibor (20. sz.) 521
Korvin Ottó (1894–1919) 448, 467
Kossuth Ferenc (1841–1914) 381, 388, 390, 392, 397, 403, 406, 411
Kossuth Lajos (1802–1894) 255, 262, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 297, 299, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 329, 331, 332, 333, 336, 337, 340, 342, 344, 348, 353, 359, 360, 361, 369, 376, 380, 385, 527
Kovachevich István (Stevan Kovačevic) (1841–1913) 394
Kovács Gyula (?–1912) 408
Kovács Imre (20. sz.) 529
Kovarcz Emil (?–1946) 538
Kozlowski lengyel miniszter 503
Kozma Jenő (20. sz.) 494, 500
Kozma Miklós (1884–1941) 505, 507, 511, 512
Kölcsey Ferenc (1790–1838) 255, 259, 260, 334
Kölcsey István (20. sz.) 518
Köprili Ahmed (1638–1677) nagyvezér 162, 164, 165
Köprili Mohamed (1596–1661) nagyvezér 160
Köprili Musztafa (?–1691) nagyvezér 179, 180
Körber, Ernst von (1850–1919) 388, 389
Kőszegi Henrik (?–1309) 52, 53, 54, 59, 60
Kőszegi (Németújvári) Iván (?–1308) 55, 57, 58
Kratochwill Károly (1869–?) 452
Kreutz Róbert (20 sz.) 539
Kristóffy József (1857–1928) 394, 396
Krúdy Ferenc (20. sz.) 514
Kuhajda Vilmos (20. sz.) 527
Kulich Gyula (1914–1944) 519, 522, 523
Kun Béla (1886–1939) 425, 435, 436, 437, 439, 447, 451, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 480
Kun László l. IV. László m. király
Kunder Antal (20 sz.) 515, 517, 521, 524
Kunfi Zsigmond (1879–1929) 398, 412, 430, 434, 435, 441, 447, 450
Kunt (Hunt) lovag (10. sz.) 23
Kurszán (?–904) fejedelem 13
Kušić Mátyás (?–1755) 217
Kuten (Kutesk) (11 sz.) kun király 30
Kuten (Köteny) (?–1241) kun fejedelem 47, 48
Kübeck von Kubau, Karl Friedrich br (1780–1855) 328, 330
Kulfoldi Viktor (1844–1894) 365, 372
Kürthy Lajos br (1851–1921) 430

Lackfi András (?–1359) 70
Lackfi István, kerekegyházi (?–1353) hadvezér 69

Lackfi István, csáktornyai (?–1397) nádor 77
Lackfi Miklós, kerekegyházi (?–1368 u.) 72
Laczkovics János (1750–1794) 239, 240
Ládai István (1873–?) 447, 450
Ladomér (Lodomér) (?–1298) esztergomi érsek 55, 56, 57
Lahner György (1795–1849) 326
I. Lajos (Nagy L.) (1326–1382) magyar király 62, 68, 69, 70, 71, 72, 73
II. Lajos (1506–1526) magyar király 104, 107, 110
VII. Lajos (1120–1180) francia király 36
XII. Lajos (1462–1515) francia király 103
XIV. Lajos (1638–1715) francia király 169, 170, 171, 178, 182, 183, 190, 192, 194, 198, 199
II. Lajos (?–1347) bajor választófejedelem 64, 69
III. Lajos (880–938) német király 15, 16
Lajos Vilmos (?–1707) badeni őrgróf 176, 178, 179, 180
Lakatos Géza (1890–1967) 535, 537
Lakatos Miklós, ifjúkommunista vezető 1919-ben 465
Laky Dezső (1887–1963) 524, 526
Lala Mohamed (17. sz.) nagyvezér 139
Lamberg Ferenc gr. (1791–1848) 307
Lambert herceg (1049 k.–1075 k.) I. Béla m. király fia 28, 30
Lambrecht Kálmán (1889–1936) 5
Lánczy Leó (1852–1921) 387
Landau Adolf (?–1920) 473
Landerer Lajos (1800–1854) 268, 275, 295
Landler Jenő (1875–1928) 391, 447, 450, 451, 453, 459, 480
Láng Lajos br. (1849–1918) 385, 389
Lányi Bertalan (1851–1921) 394
Lapsánszky 262
Laski Jeromos (1496–1541) 116
I. László (Szt. L.) (1040 k.–1095) magyar király 20, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 40
II. László (1131–1163) magyar király 35, 37, 38
III. László (1199–1205) magyar király 42
IV. László (Kun L.) (1262–1290) magyar király 22, 52, 53, 54, 55
V. László (1440–1457) magyar király 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92
László (1375–1414) nápolyi király 75, 76, 78, 79
László Jenő (1878–1919) 399, 467
Latinka Sándor (1886–1919) 438, 442, 445, 446
Lázár (1329–1389) szerb fejedelem 71, 75
Lázár Andor (1882–) 497, 514
Lázár Vilmos (1815–1849) 322, 326
Lazarevics István (?–1477) szerb fejedelem 75, 78, 80, 81, 82
Léderer Ignác br. (1769–1849) 300
Lehmann, Gottfried (?–1702) 183
Leiningen-Westerburg Károly gr. (1819–1849) 326
Lékai János (1897–1925) 428, 457
Lemény János (Joan Lemeni) (1780–1861) 258, 264
Lenin, Vlagyimir Iljics Uljanov (1870–1924) 419, 435, 436, 455, 460
Lengyel Gyula (1888–1941) 450
VI. Leó (Bölcs L.) (866–912) bizánci császár 13
X. Leó pápa (1475–1521) 105
XIII. Leó pápa (1810–1903) 374, 379
Leövey Klára (1821–1897) 332
Lépes Loránd (15. sz.) erdélyi vajda 83
Lers Vilmos br. (1869–1923) 471
Leszczyński Szaniszló (I. Szaniszló) (1677–1766) lengyel király 212
Lévai Oszkár (1890–1920) 473
Levente herceg (1012–1047) Vászoly legidősebb fia 25, 26
Libényi János (1832–1853) 331, 332
Liebknecht, Karl (1871–1919) 441

Ligeti Károly (1890–1919) 424
Lill János (20 sz) 527
Linder Béla (1876–1962) 434, 435
I Lipót (1640–1705) magyar király, német-római császár 159, 161, 164, 165, 168, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 186, 188, 192, 209, 210
II Lipót (1741–1792) német-római csaszár, magyar király 220, 234, 235, 236, 237, 238
I Lipót (Liutpold) (?–994) osztrák őrgróf 18
III Lipót (1073–1136) osztrák őrgrof 34
Lipót (1176–1230) osztrak herceg 42, 44
Lippay Balazs (?–1605) 138
Lippay Gyorgy (1600/4 k –1666) 156
Ljubojevič (18 sz) határőrkapitány, az 1755-ı felkelés vezére 217
Lobkowitz, Wenzel Franz Eusebius hg (1609–1677) 165
Logodi Simon (?–1521) 108
Longueval l Bouquoi de Longueval
Lonovits József (1739–1867) 311
Lónyay Gábor (1805–1885) 255, 279, 287, 288
Lónyay János (1828–1897) 289
Lónyay Menyhert gr (1822–1884) 286, 288, 289, 353, 354, 364, 365
Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660) I Rákóczi Gyorgy felesége 156, 159
Losonczy István (?–1552) temesi főispan 123, 124
Lossonczy Istvan (20 sz) 530
III Lothar (1060–1137) német csaszár 35
Lotharingiai Ferenc l Ferenc lotharingiai herceg
Lotharingiai Karoly l Karoly Lipót lotharingiai herceg
Lovassy Ferenc (19 sz) 259, 262
Lovassy Laszlo (1815–1892) 259, 262, 267
Lovászy Márton (1861–1927) 387, 419, 430, 434, 439, 440, 465, 466
Lőrinc pap l Meszáros Lőrinc
Lőwy Miklos (20 sz) 465
Lőwy Sándor (1906–1929) 485
Ludolf (930–957) alemann herceg 17
Lukachich Géza br (1865–1943) 424, 430
Lukacs esztergomi ersek l Banffy Lukacs
Lukács Béla (1847–1901) 376, 378
Lukács Béla (20 sz) 524, 529
Lukacs Gyorgy (1865–1950) miniszter 394
Lukacs Gyorgy (1885–) 447, 450
Lukács Laszló (1850–1922) 381, 385, 389, 390, 396, 398, 403, 404, 407, 409, 410
Lupul Vaszilie (17 sz) moldvai fejedelem 157
Lustkandl, Wenzel (1822–1906) 351
Luxemburg, Rosa (1871–1919) 441
Luxemburgi János l I Janos cseh kiraly
Luxemburgi Karoly l IV Károly német császár
Luxemburgi Vencel l IV Vencel cseh kiraly
Luxemburgi Zsigmond l Zsigmond magyar király

Mack (Makk) József (1810–1868) 329, 330, 333
Mackensen, August von (1849–1945) 416
Madarász Henrik l I Henrik nemet király
Madarász József (1814–1915) 361, 363
Madarász László (1811–1909) 290, 303, 306, 309, 315
Madzsar Jozsef (1876–1941) 386, 485
Magyar Balázs (?–1490) 93, 99, 100
Majláth Antal gr (1801–1873) 262, 265, 286, 311
Majláth Gyorgy (1786–1861) 265, 307, 311
Majláth Gyorgy, ifj (1818–1883) 341, 347, 349, 352, 355
Majoros Janos (17–18 sz) ezredeskapitány 185
Mandy Sandor (20 sz) 517
Mansfeld Károly gr (1543–1595) 133
Mansfeld Péter Ernő gr (1580–1626) 150

I Mánuel (Komnénosz M) (1120–1180) bizánci császár 36, 37, 38, 39, 40
Marchiai Jakab (1391–1476) 83
Margit francia hgnő (1158 k –1198) III Béla m király 2 felesége 40
Mária magyar hgnő (1257 k –1323) II (Sánta) Károly nápolyi király felesége 52, 56
Mária magyar királynő (1370–1395) Zsigmond m király 1 felesége 73, 74, 75, 76
Mária Habsburg hgnő (1505–1558) II Lajos m király felesége 104, 107, 108
Mária Terézia (1717–1780) magyar és cseh királynő. Ausztria főhercegnője 209, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 237
Markos Olivér (1888–1966) 537
Marlborough, John (Churchill) hg (1650–1722) 190
Marosán Gyorgy (1908–) 527, 544, 550, 553
Maróthy Károly (1897–) 521
Marschall Ferenc (1887–) 494, 514, 517
Marshall, George Catlett (1880–1959) 547
Martell Károly (1271–1295) trónkövetelő 56, 57
Martinovics István József (1755–1795) 239, 240, 402
Martinuzzi (Fráter) Gyorgy (1482–1551) 116, 119, 120, 122, 123
Marton Béla (1896–) 497, 507, 510
Martos Flóra (1897–1938) 488
Masaryk, Thomas (1850–1937) 417, 429
Massonyi Kálmán (20 sz) 521
Matolcsy Mátyás (1905–1953) 514, 521
I Mátyás (Hunyadi M) (1440–1490) magyar király 64, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102
II Mátyás (1557–1619) magyar király, német-római császár 137, 142, 143, 144, 145, 146
Mayer János (1871–1955) 465, 471, 475, 483, 492, 507, 510
Mazzini, Giuseppe (1805–1872) 331
Mecsér András (1883–?) 512, 513
Mehemet (16. sz) belgrádi pasa 117
Mekcsey István (?–1553) egri várkapitány 124
Méliusz Juhász Péter (1515 k –1572) 128
Mercy, Claudius Florimund gr (1666–1734) 208
Meskó Zoltán (1883–1959) 471, 511, 521
Mester Miklos (20 sz) 524
Mészáros Lázár (1796–1858) 298, 304, 308, 317, 319, 321, 322
Mészáros Lőrinc (Lőrinc pap, Nagybotú Lőrinc) (?–1514) 105, 106
Metternich-Winneburg, Clemens Lothar hg (1773–1859) 247, 262, 263, 277
Mezid bég (15 sz.) 86
Mezőfi Vilmos (1870–1947) 386, 396
Mezőssy Bela (1870–1939) 421, 422
Miakits Ferenc (1876–1924) 455, 464, 468
Mihály (10 sz) Taksony fejedelem kisebbik fia 18
Mihály (Mihai Viteazul, Vitéz M) (1551–1601) havasalföldi vajda 132, 133, 134, 135
Mikecz Ödon (1894–1965) 512, 514, 515, 517
Miklas, Wilhelm (1872–?) osztrák koztársasági elnok 510
I. Miklós (1796–1855) orosz car 318
Mikó Imre gr (1805–1876) 341
Mikola István (?–1802) 241
Mikovinyi Sámuel (1700–1749) 212
I Miksa (1527–1576) magyar király, II M. néven német-római császár 126, 128, 129, 130
I Miksa (1458–1519) német császár 100, 101, 102, 104, 107, 108
Miksa főherceg (1558–1610) 139
II Miksa Emmánuel

(1662–1726) bajor választófejedelem 175, 178, 199
Miletič, Svetozár (1824–1901) 370
Milotay István (1883–1963) 524
Milutin (II Uros István) (?–1321) szerb fejedelem 52, 55, 61
Mindszenty József (1892–?) 546
Mircsa (14–15. sz.) havasalföldi vajda 76
Mizse (Mirza) (13. sz.) nádor 55
Mladin bán l. Subič, Mladen
Mocsáry Dániel (20. sz.) 514
Mocsáry Lajos (1826–1916) 371
Moga János (1785–1861) 258, 264, 307, 308, 309
II. Mohamed (1430–1481) török szultán 91, 94, 95, 98, 99
III. Mohamed (1566–1603) török szultán 133
Mohamed (16. sz.) budai pasa 121
Molnár Erik (1894–1966) 542, 545, 548
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics Szkrjabin (1890–) 538
Moltke, Hellmuth Johannes Ludwig gr., von (1848–1916) 414, 415
Monoszló Egyed (?–1313) 53
Montecuccoli, Raymond hg. (1609–1680) 161, 162, 163, 164, 165
Montenegro császári vezér 149
Móricz Zsigmond (1879–1942) 506
I Murad (1319–1389) török szultán 75
II. Murad (?–1451) török szultán 82, 87, 89
III. Murad (1546–1596) torok szultán 131
Murteza (17. sz.) budai pasa 150
Mussolini, Benito (1883–1945) 477, 484, 487, 497, 498, 503, 509, 510, 521, 532
Münnich Ferenc (1886–1967) 553

Nádasdy Ferenc br (1555–1604) fölovászmester 131, 136
Nádasdy Ferenc gr. (1625 k.–1671) országbíró 165, 167
Nádasdy Ferenc gr (1708–1783) horvát bán 217
Nádasdy Ferenc gr (1801–1883) erdélyi kancellar 347
Nádasdy Tamás (1498–1562) 117, 118, 119, 125
Náday István (20. sz.) 537
Nádosy Imre (1872–1935) 482, 483
Nagy Albert (19 sz.) 330
Nagy Ambrus (Ambrus bíró) (?–1632) 153
Nagy András (?–1612) hajdúgenerális 141
Nagy Ferenc (1880–1957) 434
Nagy Ferenc (1903–) miniszterelnök 544, 546, 547
Nagy György (?–1562) 126
Nagy György (1879–1923) 401, 408
Nagy Imre (1896–1958) 542, 545, 550, 551, 552
Nagy László (20 sz.) 524
Nagy Jenő (1898–1944) 539
Nagy-Sándor József (1805–1849) 326
Nagy Simon (15 sz.) 93
Nagy Vince (1886–1965) 441, 442
Nagybaczoni Nagy Vilmos (1884–) 531, 532
I. Napóleon (1769–1821) francia császár 242, 243
III. Napóleon (1808–1873) francia császár 336, 337
Nápolyi András l. András nápolyi király
Nápolyi Izabella l Izabella nápolyi hgnő
Nápolyi Johanna l. Johanna nápolyi királynő
Nápolyi László l. László nápolyi király
Návay Lajos (1870–1919) 430
Nedeczky István (1831–1908) 350, 351
Nemanja Sztevan l István szerb fejedelem
Németh Andor (1891–1953) 524
Németh Imre (1893–) 506
Németh László (1901–1975) 506
Némethy Gergely (?–1612) hajdúkapitány 139
Németi Balázs (?–1604) hajdúkapitány 138
Németújvári Henrik l. Kőszegi Henrik

Németújvári Iván l. Kőszegi Iván
Neumann, Fr. 417
Neurath, Konstantin von, br. (1873–?) 510
Nicetas (11. sz.) belgrádi várparancsnok 29
Nogáj tatár fejedelem (13. sz.) 55
Noszlopy Gáspár (1824–1853) 330, 332
Nyárády Miklós (1905–) 548
Nyáry Pál (16 sz.) egri kapitány 133, 134
Nyáry Pál (1806–1871) 296, 306
Nyireő Andor (20 sz.) 521
Nyíri Sándor (1854–1911) 390
Nyisztor Gyorgy (1869–1956) 447, 450

Ocskay László (1680–1710) 186, 187, 199, 200, 201
Okolicsányi Kristóf (?–1707) 197
Oláh Dániel (1871–1924) 465
Oláh György (1902–?) 524
Oldamur (13. sz.) kun fejedelem 54
Olt Károly (20. sz.) 550
Orczy Béla br. (1822–1917) 367, 368, 376
Ordódy Pál (1822–1885) 368
Orlay Miklós (1650 k.–1704) 187
Orosz Pál (?–1710) 187
Ortutay Gyula (1910–1978) 548
Ostenburg-Moravek Gyula (20. sz.) 468
Osvát Ernő (1877–1929) 400
Ottó (Bajor O.) (1261–1312) magyar király 22, 58, 59
Ottó főherceg (Habsburg O.) (1912–) 521, 532
I. Ottó (912–973) német király 17, 18
II. Ottó (955–983) német király, római császár 18
II. Ottó (1206–1253) bajor herceg 50
Ottó (14 sz.) osztrák herceg (133–35) 67
II. Ottokár (Přemysl O.) (?–1278) osztrák herceg, cseh király 50, 51, 52, 53, 54
Ozorai Imre (1500/10 k.–?) ref. prédikátor 128
Ozorai Pipo (Filippo Scolari) (1369–1426) 80
Őry Károly (1898–1941) 481
Őz Pál (1766 k.–1795) 240

Pajor Győző (20. sz.) 524
Pál (1893–) jugoszláv régensherceg 525
Pálfalvay János (?–1663) 158
Pálffy Fidél gr. (1788–1864) főkancellár 262, 265
Pálffy Fidél gr. (1898–1946) fasiszta politikus 513, 518, 527
Pálffy György (1909–1949) 539, 549
Pálffy János gr. (1663–1751) nádor 199, 201, 202, 214
Pálffy János gr. (1804–1857) politikus, író 306
Pálffy Lipót gr. (1764–1825) 242
Pálffy Miklós gr. (1552–1600) országbíró 132, 133, 134
Pálffy Miklós gr. (1657–1732) nádor 206
Pálffy Móric gr. (1812–1897) 347, 352
Pallavicini György őrgr. (1881–1946) 466, 500, 501
Pallavicini Sforza gr. (?–1585) 123
Palló Imre (20. sz.) 527
Palmerston, Henry John Temple lord (1784–1865) 337
Pálocsay György br. (1670–1730) 201
Panajotti (17. sz.) portai főtolmács 165, 166
Pándi Antal (20. sz.) 527
Papen, Franz von (1897–) 498, 503
Papp Béla (19–20. sz.) 394
Papp József (20. sz.) 527
Papp Lajos (20. sz.) 519
Papp Mihály (20. sz.) 524
Paradieser György (?–1600) 135
Paszkevics, Ivan Fjodorovics hg (1782–1856) 320, 321
Pásztói János (?–1405/6 k.) országbíró 76
Pásztor András (?–1735) 212
Patay József (1804–?) 307
Patakí István (1914–1944) 539
Patócsy Miklós (16. sz.) 118
Pauler Tivadar (1816–1886) 364, 366, 367
Payr Hugó (1888–) 500, 501, 504
Pázmán lovag (10. sz.) 23
Pázmándy Dénes, id. (1816–1856) 288, 290, 308
Pázmány Péter (1570–1637) 144, 145, 146, 153

Péchy Tamás (1829–1897) 367, 368
Pecorari Jakab (13 sz.) praenestei puspok 46
Peidl Gyula (1873–1943) 441, 460, 464
Pejačevic (Pejacsevich) Tivadar gr (1855–1928) 410
Pejacsevich Peter gr (1804–1887) 364, 365, 366, 367, 368
Pekar Gyula (1867–1937) 471
Pekry Lőrinc gr (1667–1709) 187
Pektári Joakim (?–1277) 53
Perczel Béla (1819–1888) 367
Perczel Dezső (1848–1913) 381
Perczel Mór (1811–1899) 311, 312, 313, 315, 316, 320, 322, 337
Perényi Imre (?–1519) 101, 108
Perényi Péter br (1502–1548) 116, 117
Perényi Zsigmond br., id (1783–1849) 308, 326
Perényi Zsigmond br., ifj (1870–1946) 457, 465, 466, 476, 537
Pertev pasa (16. sz.) 126, 127
Pesthy Pál (1873–1952) 507, 510, 514
Pesti Barnabás (1920–1944) 539
Péter (Orseolo P.) (1011–1044) magyar király 20, 25, 26
I. Peter (Nagy P.) (1672–1725) orosz cár 198, 201, 202
II. Péter (11. sz.) horvát ellenkirály 32
Péter Gábor (20. sz.) 551
Pethe Ferenc (17. sz.) 136
Petnehazy Dávid (1645 k.–1687) 171, 175, 176
Pető Ferenc (?–1753) 216
Petőfi Sándor (1823–1849) 280, 291, 292, 295, 296, 321, 527, 529
Petrovics Peter (1485 k.–1557) 119, 120
Petróczy Istvan br (1620 k.–?) kuruc generális 168
Petz Janos (16–17. sz.) 138
Peyer Karoly (1881–1956) 440, 455, 464, 468, 475, 480, 485, 489, 529, 533, 574
Pfeiffer Zoltán (20. sz.) 547, 548
Pichon, Stephen (1853–?) 449
Pika Gaspar (?–1672) 168
Pikler Gyula (1864–1937) 386
Pilgrim (?–991) passaui puspok 18
Pilsudsky, Jozef (1867–1938) 503
Pintea, Grigor (18. sz.) 185
Pinter Béla (20. sz.) 524
Piskator (17. sz.) a gyulafehérvári foiskola tanara 149
Piukovich József (20. sz.) 524
VI. Pius papa (1717–1799) 224
Plósz Sandor (1846–1925) 385, 389, 390
Podjebrád Gyorgy (1420–1471) cseh király 90, 93, 94, 95, 96
Podjebrád Katalin (?–1464) I. Matyas m. királyi felesege 93, 94
Podmaniczky István (1480 e.–1530) 116
Podmaniczky József br. (1756–1813) 229
Pogány József (1886–1939) 447, 450
Pok Miklos (?–1319) 59
Politzer Zsigmond (1853–1924) 364
Poll Sándor (1898–1937) 485
Polónyi Geza (1848–1920) 397
Popovics Sandor (1862–1935) 424, 426, 471, 504
Popovici, Aurel (1863–1917) 379
Pór Ernő (1888–1943) 439
Potiorek, Oskar von (1852–1933) 414
Poltenberg Ernő (1813–1849) 326
Praznovszky Ivan (1883–?) 471
Pribina herceg (?–861) morva uralkodo 10
Prokopius Andras (Nagy P.) (?–1434) 82
Prokupek (Kis P.) (15. sz.) 82
Pronay Janos (1790–1844) 255
Prónay Pál (1874–?) 467, 470
Puchner, Anton br. (1779–1852) 308, 311, 312, 313, 314
Puky Endre (1871–1941) 497
Pulszky Ferenc (1814–1897) 279
Purgly Emil (1880–1964) 495, 505
Putnik Mózes (18. sz.) szerb metropolita 234, 235

Raád Árpád (20 sz) 494
Rabutin, Jean Louis gr (1642–1717) 195, 196
Rácz Gyula (1874–1948) 399
Raday Gedeon gr (1841–1883) honvédelmi miniszter 367
Ráday Gedeon gr (1872–1937) belügyminiszter 475, 504, 505
Ráday Pál (1677–1733) 188, 195
Radics Andras (1640 k –1710) 195
Radocsay László (1878–?) 521
Radu Serban (?–1616 k) havasalföldi vajda 137, 143
Radul (14–15 sz) havasalföldi vajda *(1425–26) 81, 82*
Radul (15 sz) havasalföldi vajda (1462–72) 94, 98
Radvanszky Albert br (1880–1963) 532
Ragalyi Tamás (1785–1849) 246
Rainer főherceg (1827–1913) 343
Rajačic, Josip (1785–1861) 271, 301
Rajk László (1906–1949) 539, 548, 549, 552
Rajniss Ferenc (1893–1946) 524, 535, 538
I Rákóczi Ferenc (1645–1676) Erdély fejedelme 165, 166, 167, 172
II Rakóczi Ferenc (1676–1735) Erdély fejedelme 114, 115, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 212, 213, 398
I Rakóczi Gyorgy (1591–1648) Erdély fejedelme 151, 152, 153, 154, 155, 156
II Rakóczi Gyorgy (1621–1660) Erdély fejedelme 156, 157, 158, 159, 160, 161
Rákoczi Jozsef (1700–1738) 213
Rakoczi Julianna, gr Aspremont Gobertné (1672–1717) 178
Rákóczi Zsigmond (1554–1608) Erdély fejedelme 136, 141, 142
Rákos Ferenc (1893–1963) 457
Rákosi Matyás (1892–1971) 447, 450, 481, 506, 545, 548, 549, 550, 551
Rakovszky Iván (1885–1960) 430, 473, 474, 477, 537
Rakovszky Menyhért (?–1707) 197
Rassay Károly (1886–1958) 469, 471, 474, 476, 477, 495, 502, 511, 512, 515, 519, 529
Rátz Jenő (1882–1946) 513, 514, 515, 517, 518, 527
Rátz Kálman (1888–1951) 521, 524
Rechberg und Rothenlowen, Johann Bernhard von, gr (1806–1899) 338, 343
Récsey Ádám br (1775–1852) 308
Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) 514, 515, 535, 537, 538
Renczes János (19–20 sz) 471
Révai Jozsef (1898–1959) 488
Reviczky Ádam (1786–1862) 262
Rhédey Ferenc (1560 k –1621) váradi kapitány 139
Rhédey Ferenc (1611–1667) Erdély fejedelme 145, 160
Ribbentrop, Joachim von (1893–1946) 522, 523, 528, 529, 532, 538
Richelieu, Armand Jean du Plessis (1585–1642) 150
Richvaldszky Gyorgy (18 sz) esztergomi kanonok 219
Ries István (1885–1950) 544, 545, 548
Ripka Ferenc (1871–1944) 507
Ritschan, Adam br (17–18 sz) cs tábornok 189
Róbert (?–1239) esztergomi érsek 46
III Róbert (1275–1343) nápolyi király 68
I Roger (1031–1101) szicíliai gróf 32
Roggendorf, Wilhelm (?–1541) 117, 119, 120
Romanelli, Guido (1876–?) 454
Ronai Sandor (1893–1967) 544, 548, 549
Ronai Zoltán (1880–1940) 447, 450
Rostas István (20 sz) 488
Rosty Albert (1779–1867) 273

Roth, Karl (19. sz.) cs. tábornok 308, 309
Rothermere lord 484
Rottal János (17. sz.) 167
Rozgonyi György (?–1453 u.) 88
Rozgonyi János (?–1474 e.) 93
Rozgonyi Miklós (15. sz.) 82
Rozgonyi Sebestyén (?–1463 u.) 92, 93
Rozgonyi Simon (?–1444) 86
Rózsa Ferenc (1906–1942) 519, 523, 530, 531
Röder Vilmos (1881–) 510, 537
Rubinek Gyula (1865–1922) 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472
I. Rudolf (1552–1612) magyar király, II. R. néven német-római császár 130, 132, 134, 136, 142
I. Rudolf (Habsburg R.) (1218–1291) német király 53, 54, 56
Rudolf (?–1307) osztrák herceg, cseh király 58
Rudolf (10. sz.) Itália királya 16
Rupert Dezső (1880–1961) 471, 476
Rupprecht Olivér (1898–) 527
Ruszkay-Ranzenberger Jenő (20. sz.) 524, 527, 535
Ruszmer Ervin br. (19–20. sz.) miniszter 410
de Ruyter, Adriaan (1607–1676) 169
Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1783–1856) 321
Safarik, Pavel Jozef (1795–1861) 263
Ságvári Endre (1913–1944) 536
Saguna, Andrei br. (1809–1873) 342
Salamon (1052–1087/8 k.) magyar király 20, 27, 28, 29, 30
Sallai Imre (1897–1922) 448, 497
Salló János (20. sz.) 512
Salm, Eckhard (16. sz.) győri kapitány 127
Salm Miklós gr. (1459–1530) 116, 117
II. Sándor (1818–1881) orosz cár 368
Sándor (1888–1934) jugoszláv király 502
Sándor János (1860–1922) 410
Sándor Lipót főherceg (1772–1795) 236, 240
Sándor Pál (1860–1936) 474
Sánta Károly l. II. Károly nápolyi király
Sárkány István (16. sz.) országbíró 109
Sárközi Lajos (19. sz.) 330, 333
Sarolta Amália Hessen-Rheinfels-i hgnő (1679–1722) II. Rákóczi Ferenc felesége 183
Sárosi Gyula (1816–1861) 330
Savojai Jenő l. Eugen savoyai herceg
Schell Péter br. (20. sz.) 538
Schillinger László (1903–1941) 488
Schlick (Schlik), Franz gr. (1789–1862) 310
Schlick, Leopold (18. sz.) cs. tábornok 186, 187
Schmerling, Anton, lovag (1805–1893) 317, 328, 342, 343, 349, 351, 352
Schmidt (17. sz.) cs. ezredes 170
Schnetzer Ferenc (?–1944) 464, 465
Schön Gábor (?–1919) 467
Schőnherz Zoltán (1905–1942) 519, 523, 526, 530
Schuschnigg, Kurt von (1897–) 503, 510
Schwarzenberg, Adolf, br. (?–1600) 134
Schwarzenberg, Felix, hg. (1800–1852) 330
Schweidel József (1796–1849) 326
Schwendi Lázár (1522–1589) 126
Scitovszky Béla (1878–1959) 483
Scitovszky János (1785–1866) 339
Scitovszky Tibor (1875–1959) 483
Sebestyén János (?–1735) 212
Sehabeddin beglerbég (15. sz.) 86
Sennyei Pál br. (1824–1888) 349, 352, 367
Serényi Béla gr. (1866–1919) 404, 407, 421, 422, 424, 426
Sigray Antal gr. (1879–1947) 532
Sigray Jakab gr. (1750–1795) 239, 240

Silberberg Ignác (1863–1932) 380, 382
Simon (12–13 sz.) Bánk bán veje 43
Simonyi Lajos br (1824–1894) 367, 370
Simontsits Elemér (20 sz.) 508
Simonyi-Semadam Sándor (1864–1946) 387, 469, 471
Sipőcz Jenő (1878–1936) 500
Siskovics József br (1719–1783) 219
Sixtus pármai herceg (1886–1934) 419
Skerlecz István br (1873–1951) 411
Skorzeny, Otto (20. sz.) 538
Smith, Jeremiah (1871–?) 479
Smuts, Jan Christian (1870–1950) 450, 451
Sobieski János (III. J.) (1624–1696) lengyel király 169, 170, 173, 174
Sofronie (18 sz.) gor. kel szerzetes 218
Soltra József (?–1920) 473
Sólyom László (1908–1949) 539
Somkuthy József (1883–?) 510
Somogyi Béla (1868–1920) 469, 481
Somssich József gr (1864–1941) 465, 467
Somssich László gr (1874–?) 471
Somssich Pál (1811–1888) 288
Somssich Pongrác gr. (1770–1849) 265
Sónyi Hugó (1883–?) 537
Soós Károly (1869–?) 469
de Souches, Louis, gr (1608–1683) 163
Spankau, Paris (1610–1675) 166, 168
Spielmann referendárius 235
Spork, Johann, gr (1601–1679) 166, 168
Sréter István (1867–1942) 472
Starhemberg Rudiger gr (1638–1701) 166, 174, 196
Stefán Ágoston (19–20. sz.) ruszin népbiztos 447, 450
Stefanik, Milan Rastislav (1880–1919) 417
Stepney, George, lord (17 sz.) 190
Stibor (1347–1414) erdélyi vajda 78
Stromfeld Aurél (1878–1927) 452, 454, 458
Strozzi cs. hadvezér (17 sz.) 163
Stúr, Ludevit (1815–1856) 277
Subič, Mladen (14 sz.) horvát bán 65
Subič Pál (?–1312) 59
Sugár Tivadar (19–20 sz.) 428
Sulyok Dezső (1897–1965) 512, 544
II Sylvester pápa (930 k.–1003) 23
Sylvester (Erdősi) János (1504 k.–1557 u.) 128

Szabados Sándor (1874–1940) 450
Szabó Ervin (1877–1918) 393, 399, 401, 428
Szabó Imre (1877–1928) 464
Szabó István, B. (20 sz.) 544
Szabó István, Nagyatádi (1863–1924) 404, 430, 441, 446, 465, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 475, 477, 481, 483
Szabó István, Sokorópátkai (1878–1938) 465, 467, 469, 471
Szabó Lőrinc (1900–1957) 506
Szacsvay Imre (1818–1849) 326
Szakács Andor (1877–1942) 476
Szakasits Árpád (1888–1965) 528, 544, 545, 548, 549
Szalai András (1917–1949) 549
Szalay András (1857–1917) 373
Szálasi Ferenc (1897–1946) 505, 511, 513, 514, 515, 518, 524, 527, 537, 538, 539
Száleresi Ambrus (?–1514) 105, 106
Szalkai László (1475–1526) 109
Szalontai Gyorgy (?–1697) 181
Szamuely Tibor (1890–1919) 440, 447, 450, 452, 453, 455, 456, 457, 460
I Szaniszló lengyel király I Lesczynski Sz
Szántó Béla (1881–1951) 447, 450, 453
Szántó Zoltán (20. sz.) 485
Szántó Kovács János (1852–1908) 379, 380, 381
Szapáry Gyula gr (1832–1905) 365, 366, 367, 368, 376, 377, 378
Szapáry Lajos gr (1886–?) 513
Szapolyai Borbála (16. sz.) I

Zsigmond lengyel király felesége 105
Szapolyai György (1487 u.–1526) 109, 110
Szapolyai Imre (?–1487) 95, 100
Szapolyai István (?–1499) 94, 95, 100, 101, 102, 103
Szapolyai János (I J.) (1487–1541) magyar király 65, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 119
Szappanos István (1818–1917) 401
Szár László (?–1031 e.) 18
Szász Lajos (1888–?) 530, 535, 538
Széchenyi Aladár gr. (1862–?) 507
Széchenyi Bertalan gr. (1886–1943) 517, 519
Széchenyi Gyula gr. (20. sz.) 385
Széchenyi István gr. (1791–1860) 247, 249, 250, 252, 255, 257, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 298, 299, 335, 339, 340
Széchenyi Lajos gr. (1902–) 513, 524
Széchenyi Manó gr. (1858–?) 381, 385
Széchényi Pál (1642–1710) 180, 188
Széchenyi Pál gr. (19. sz.) 367
Széchy György br. (?–1625) 147
Széchy Mária, Wesselényi Ferencné (1610–1679) 155, 165
Szécsen Antal gr. (1819–1896) 346
Szécsi Dénes (?–1465) 85
Szécsi Miklós (14–15 sz.) tárnokmester 78
Szeder Ferenc (1881–1952) 494, 534, 544
Szegedi Kis István (1505–1572) 128
Szegedinác Jovánovics Péró (1665 k.–1736) 212
Szekfű Gyula (1883–1955) 528
Székely Béla (1889–1939) 447, 450
Székely Ferenc (1842–1921) 404, 407, 409
Székely Mózes (1550–1603) 135, 136, 137
Székely Tamás (15. sz.) 89
Szekér Nándor (20 sz.) 465
Szelepcsényi György (1595 k.–1685) 169
II Szelim (1524–1574) török szultán 128
Széll József (1880–1956) 512, 514
Széll Kálmán (1845–1915) 367, 371, 385, 388, 392
Szemere Bertalan (1812–1869) 279, 287, 288, 289, 297, 298, 304, 308, 314, 317, 318, 320
Szende Béla (1823–1882) 365, 366, 367
Szende Pál (1879–1935) 386, 410, 411, 430, 441
Szentiványi Domonkos (20 sz.) 531, 537
Szentiványi László br. (?–1713) 176
Szentkirályi Móric (1807–1882) 274, 286, 288
Szentmarjay Ferenc (1761–1795) 239, 240
Szentmiklósi Pongrác (15. sz.) 83, 88
Szepessy Pál (?–1685) 165, 168
Szerencsés (Fortunatus) Imre (1495 k.–1526 e.) 109
Szerencsy István (19. sz.) 265
Szidi Ahmed (17. sz.) budai pasa 160, 162
Szijj Bálint (1888–?) 471, 489
Szilágyi Dezső (1840–1901) 367, 370, 373, 378
Szilágyi Erzsébet (?–1483) Hunyadi János felesége 92
Szilágyi Mihály (?–1461) 91, 92, 93
Szilasi István (?–1735) 212
Szilassy János (17. sz.) hajdúkapitány 138
Szinán pasa (1516 k.–1596) nagyvezér 131, 132, 133
Szkander bég l. Kasztrióta György
Szkhárosi Horvát András (16. sz.) 128
Szlávy József (1818–1900) 364, 365, 366
Szluha Ferenc (?–1729) 209
Szmrecsányi György (1876–1932) 471, 474
II. Szobjeszláv (?–1180) cseh herceg 39
Szokoli (Szokolovics) Mohamed (1508–1579) nagyvezér 123, 127
Szolárcsik Sándor (1776–1795) 240
II. Szolimán (1496–1566) török szultán 65, 108, 110,

116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 128
Szolıman (17 sz) nagyvezer 176, 177
Szombathelyı Ferenc (1884–1947) 528
Szondı György (?–1552) 124
Szontágh Jenő (1873–1939) 508
Szőgyény-Marıch Laszló, ıd. (1806–1893) 341, 346, 370
Szőllősi Jenő (1894–1946) 527, 538
Szőnyi Tıbor (1903–1949) 549
Szorény Tıvadar bán (14 sz) 59
Sztárai Mıhály (?–1575) 128
Szterényi József br (1861–1941) 424, 426
Sztójai Dome (1883–1946) 531, 535, 536, 537
Sztranyavszky Sandor (1882–1942) 497, 503, 507, 515, 517
Szuhay Mátyás (?–1677) 165, 168
Szurmay Sándor br (1860–1948) 410, 421, 422, 424, 426
Szücs János (17 sz) 171
Szvatko Pál (1901–1959) 534
Szvatopluk herceg (12 sz) II Ulászló cseh király fia 33
Szverdlov, Jakov Mıhajlovıcs (1885–1919) 435

Taby Árpád (20 sz) 524
Tahı Ferenc (?–1573) 129
Tahy László (1881–1940) 517
Takács Ferenc (20 sz) 542
Takács Gábor (?–1948) 549
Takács József (1884–1961) 464
Taksony (931–972) fejedelem 18
Talbot, Sır Gerhard 482
Tallıán Béla (1851–1921) 390
Tamási Áron (1897–1966) 506
Tánczos Gábor (1872–1953) 464
Tancsıcs Mıhály (1799–1884) 281, 296, 300, 303, 319, 335, 340, 370, 372, 527
Tardıeu, André (1876–?) 496
Tarentói Lajos (?–1362) napolyi kıraly 70
Tartsay Vılmos (1901–1944) 539
Tasnády-Nagy András (1882–?) 514, 517, 521
Tasso, Hannıbal (?–1543 u) 121
Tattenbach Erasmus gr (1631–1671) 166, 167
Taylor, A E 441
Telegdı Istvan (?–1514) 102, 106
Telekı Ádam gr (1789–1851) 305, 306
Telekı Béla (1899–) 537
Telekı Blanka grofnő (1806–1862) 332
Telekı Géza gr (1911–) 367, 537
Telekı József gr (1790–1855) 297
Telekı László gr (1811–1861) 275, 279, 284, 336, 342, 344, 345
Telekı Mıhaly, ıd (1634–1690) 165, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 179
Telekı Mıhály gr (1896–) 517, 524
Telekı Pál gr (1870–1941) 465, 466, 469, 471, 473, 474, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525
Teleszky János (1868–1939) 407, 410
Térfi Bela (1869–1959) 475
Thaly Kálman (1839–1909) 391
Thoroczkai István (17–18 sz) az erdelyi kuruc csapatok fővezére 187
Thokoly Imre (1657–1705) 167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 180, 181, 184, 193, 398
Thokoly István gr ıfj (1623–1670) 167
Thury Gyorgy (1520 u –1571) 127
Tıldy Zoltán (1889–1961) 533, 545, 546, 549
Tılly, Johann (1559–1622) 149
Tımur Lenk (1336–1405) mongol fejedelem 77
Tısza István gr (1861–1918) 388, 390, 391, 392, 393, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 415, 416, 418, 419, 420, 426, 427, 428, 434, 469
Tısza Kálmán (1830–1902) 346, 353, 360, 363, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 375, 376, 385
Tısza Lajos gr (1832–1898) 364, 365, 379
Tıvadar (14 sz) szorényi bán 59
Tokaji Ferenc (?–1709) 181

Tolnai Dali János (1606–1659 u) 154
Tomasič, Nikola (1864–1918) 389
Tombor Jenő (1880–1946) 545
Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959) 472, 473, 507
Tomori Pál (1475 k –1526) 104, 107, 108, 110
Tomory Jenő (1872–1929) 474
Tormássy János (19 sz) 262
Tost Gyula (19–20 sz) 394
Tóth Ferenc (20 sz) 494
Tóth János (1864–1929) 424
Tóth Vilmos (1832–1898) 365
Tokoli Popovics Száva (1761–1842) 236
Törő Pál (?–1753) 216
Torok Bálint (1527–1618) 119, 120
Torok Ignác (1795–1849) 326
Torok János (1806–1854) 330, 333
Tors Tibor (1890–1963) 518
Tóry Gusztáv (1857–1925) 426
Trefort Ágoston (1817–1888) 273, 364, 365, 366, 367
Truman, S Harry (1884–?) 547
Turi Béla (1875–1936) 471
I. Tvrtko István (?–1391) bosnyák király 73, 75
II Tvrtko Istvan (?–1408) bosnyák király 80

Ugra comes (12 sz) horvát-dalmát bán 33
Ugron Gábor (1847–1911) 378
Ugron Gábor, ifj (1880–1960) 390, 392, 422, 466, 500
Ujlaki Lőrinc (?–1524) 100, 101, 102, 109
Ujlaki Miklós (?–1477) 85, 88, 90, 93
Ulain Ferenc (1881–?) 478, 501, 507
I Ulászló (Jagello U) (1424–1444) magyar király, III Vlagyiszláv néven lengyel király 78, 85, 86, 87
II Ulászló (Jagello U , Dobzse Lászlo) (1456–1516) magyar és cseh kiraly 96, *98, 100, 101, 102, 103, 104,* 105, 107
II Ulászlo (Jagello U) (?–1434) lengyel király 80
Unkelhauser Károly (1866–?) 421, 422, 424, 426
Urban, Karl (1802–1877) 311, 314
II Uros (?–1277) szerb fejedelem 35, 36
II Uros István I Milutin szerb fejedelem
Ürményi József (1741–1825) 222
Ürményi József (19 sz) 349

Vachott Sándor (1818–1861) 330
Vági István (1883–1940) 480, 481, 485
Vágó Béla (1891–1940) 399, 438, 447, 450
Vágó Pál 523
Vajda Imre (1900–) 544
Vajda Vojevoda, Alexandru (1871–1950) 429
Vajna Gábor (1891–1946) 530
Vak Béla I II Béla III király
Vak Bottyán I Bottyán János
Vál I Fajsz
Valentiny Ágoston (1888–1958) 542, 544
Vannay László (20 sz) 494
Van Swieten, Gerhard (1700–1772) 218
Vantus Károly 1879–1927) 447, 450
Váradi József (?–1854) 333
Varady Gábor (1820–1906) 346
Váradi Pál (1483–1549) 109
Varga Bela (20 sz) 544
Varga Jenő (1879–1964) 399, 447, 450
Varga József (1891–1956) 521, 552
Vargha Imre (1876–1945) 509
Varkocs Gyorgy (16 sz) várkapitány 121
Várkonyi István (1852–1916) 383, 384
Vas Zoltan (1903–) 481
Vasáry István (1887–1955) 542, 544
Vass Janos (19–20 sz) 441
Vass József (1877–1930) 471, 472, 473, 474
Vasvári Pál (1827–1849) 281, 296
Vata (?–1046 u) 26
Vata fia Janos (11 sz) 28
Vaudemont, Karl Thomas lotharingiai herceg (1670–1704) 182
Vay Ábrahám br (1789–1855) 246, 250
Vay László br (1890–) 517, 524

Vay Miklós br (1802–1894) 341, 346
Vazul (Vászoly) herceg (976/78 k –1037) 18, 25
Vázsonyi Vilmos (1868–1926) 386, 387, 392, 421, 422, 423, 424, 427, 466, 469, 476, 477
Vecellinus lovag (11 sz) 23
Vécsey Karoly gr (1807–1849) 322, 326
Veesenmayer, Edmund (1904–) 535, 536, 537
I Vencel (1289–1306) magyar király, III V néven cseh király 22, 57
I Vencel (?–1253) cseh kiraly 51
II Vencel (1271–1305) cseh király 57, 58
IV Vencel (?–1419) cseh király 74
Veres Peter (1897–1970) 548
Verhovay Gyula (1848–1906) 372
Vetter Antal (1803–1882) 314, 315, 322
Viard (18 sz) cs tábornok 199
Vida Jenó (1872–1945) 519
Viktor (Napolyi V) (15 sz) osztrák herceg 78
Viktorin herceg (15 sz) Podjebrád cseh király fia 96
II Vilmos (1859–1941) német csaszár 411, 412, 429
Vitéz János (1408 k –1472) 90, 92, 93, 97
Vitez Mihály I Mihály havasalföldi vajda
Vitnyédy István (1612–1670) 165
II Vlad (14 sz) havasalföldi ellenvajda 76
Vlad Drakul (?–1445) havasalföldi vajda 82, 87, 88, 94, 98
Vladár Gábor (1881–) 537
Vladimir (12 sz) halicsi herceg 36, 40
III Vlagyiszláv lengyel király I I Ulaszló m király
Voros János (1891–) 537, 538, 542
Voros László (1849–1925) 394
Vorosmarty Mihály (1800–1855) 270
Vukovics Sebő (1811–1872) 317
Vyx (1872–?) francia alezredes 432, 443, 446, 448
Walko Lajos (1880–1954) 477, 483, 489, 492
Wallenstein, Albrecht (1583–1634) 149, 150, 151
Weiss Manfréd (1857–1922) 485
Weiss Mihály (1569–1612) 143, 144
Weiszhaus Aladár (1887–1963) 480
Wekerle Sándor, id (1848–1921) 367, 376, 378, 379, 380, 381, 397, 401, 402, 403, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 429
Welden, Ludwig, br (1780–1853) 317
Weltner Jakab (1873–1936) 442
Wenckheim Béla br (1811–1879) 360, 364, 365, 366, 367, 368
Werboczy Istvan (1458/60 k –1541) 106, 109, 110, 112, 117, 120
Werth Henrik (1881–1946) 525, 527
Wesselenyi Ferenc (1605–1667) 155, 158, 164, 165, 170
Wesselényi Miklós br, ifj (1796–1850) 254, 255, 257, 258, 259, 260, 265, 266, 267, 275
Wesselényi Pál br (1654–1694) 170, 171
Wettstein m kovet 532
Wilson, Thomas Woodrow (1856–1964) 419, 422, 427, 428, 429, 453
Windischgraetz, Alfred hg (1787–1862) 294, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 326
Windischgraetz Lajos hg (1882–) 424, 426, 482
Wirth Károly (20 sz) 523
Wlassics Gyula br (1852–1937) 381, 385, 389, 484
Wodianer Andor (1890–1964) 534
Woermann 522
Wohlgemut, Ludwig, br (19 sz) cs altábornagy 317
Wolfhard, Uhlrik (14 sz) német zsoldoskapitany 69
Wolff Karoly (1874–1936) 476, 477
Woronieczky Miciszláv hg (?–1849) 326
Wratislav, Johann Wenzel gr (1670–1712) 194, 195

Zách Felicián (?–1330) 67
Zápolya, Zápolyai l. Szapolyai
Zgyerka János (1903–) 538
Zichy Aladár gr. (1864–1937) 397, 421, 422, 424, 426
Zichy Hermann gr. (19. sz.) 351
Zichy János gr. (1868–1944) 404, 426, 489, 511, 515
Zichy József, ifj. (19–20. sz.) 365, 366
Zichy Nándor gr. (1829–1911) 381
Zichy Ödön gr. (1809–1848) 309
Zichy Vladimir gr. (20. sz.) 537
Zimmer Ferenc (1885–?) 521
Zoltán Béla (1865–1929) 471
Zólyomi Dávid (1598/1600 k.–1649) 151, 152, 153
Zotmund (Kund) (11. sz.) 27
Zrínyi Ádám (1662–1691) 180
Zrínyi Ilona (1643–1703) I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre felesége 172, 175, 177, 180
Zrínyi Miklós (1508–1566) 107, 125, 127, 128, 157
Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér 114, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 180
Zrínyi Péter (1621–1671) 163, 164, 165, 166, 167, 183
Zunich József (19. sz.) 277
Zvojnimir (?–1089) horvát király 29, 30
Zsarnóczay János (?–1802) 241
Zsembery Imre (1804–1898) 306
Zsigmond (Luxemburgi Zs.) (1368–1437) magyar király, német császár 62, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 211
I. Zsigmond (1467–1548) lengyel király 104, 105, 119
Zsidó Sándor (20. sz.) 524
Zsindely Ferenc (1891–?) 532
Zsitvay Tibor (1884–?) 492, 500, 507, 514
Zsofinyec Mihály 550
Zsoldos Sándor 550

Tartalom

I. Magyarország története a honfoglalásig (–896) *(Gunst Péter)* ... 5
II. A magyar nép őstörténete (–896) *(Gunst Péter)* 11
III. Magyarország népeinek története az államalapításig (896–997) *(Gunst Péter)* 14
IV. A feudalizmus kialakulása és megszilárdulása (997–1320) *(Gunst Péter)* 19
V. Magyarország a virágzó feudalizmus korában (1320–1526) *(Gunst Péter)* 62
VI. Magyarország a késői feudalizmus korában 111
A) Török hódoltság és Habsburg-függőség. A háborús viszonyok állandósága (1526–1711) (1703-ig: *Benczédi László*; 1703–1711: *Heckenast Gusztáv*) 111
B) A polgári átalakulás minimális feltételeinek létrejötte a Habsburg-birodalom keretei között (1711–1790) *(Heckenast Gusztáv)* 203
VII. A feudalizmus válsága Magyarországon. A reformkor (1790–1848) *(Gunst Péter)* 230
VIII. A forradalom és a szabadságharc (1848–1849) *(Gunst Péter)* 293
IX. A Habsburg-önkényuralom időszaka (1849–1867) *(Gunst Péter)* 323
X. A dualizmus kora (1867–1918) *(L. Nagy Zsuzsa)* 356
XI. A polgári demokratikus forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság (1918–1919) *(L. Nagy Zsuzsa)* 431
XII. Az ellenforradalom korszaka (1919–1944) *(Márkus László)* ... 461
XIII. A népi demokrácia korszaka (1945–1970) *(Márkus László)* 540
Névmutató 557

Tankönyvkiadó Vállalat
A kiadásért felelős: Petrő András igazgató

Egyetemi Nyomda — 86.5190 Budapest, 1987
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

Raktári szám: 92 370
Felelős szerkesztő: Závodszky Géza
Utánnyomásra előkészítette: Pesti János
Műszaki igazgatóhelyettes: Lojd Lajos
Műszaki szerkesztő: Martonné Wenner Zsuzsa
A kézirat nyomdába érkezett: 1986. július
Megjelent: 1987. február
Példányszám: 35 000
Terjedelem: 36,75 (A/5) ív
Készült az 1984. évi ötödik, átdolgozott kiadás alapján, álló montírungról, íves ofszetnyomással, az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint
TA 4168—II/C—7—8789